

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

TAKÁCS RÓBERT

POLITIKAI ÚJSÁGÍRÁS A KÁDÁR-KORSZAKBAN

Történelemtudományok Doktori Iskola

Székely Gábor DSc.

Új- és jelenkori magyar történelem Doktori Program,

Erdődy Gábor tanszékvezető, egyetemi docens

A bizottság tagjai és tud. fokozatuk:

Izsák Lajos elnök, DSc. egyetemi tanár

Bajomi-Lázár Péter opponens, PhD.

Sipos Balázs opponens, PhD., egyetemi adjunktus

Standeisky Éva, CSc.

Varga Zsuzsanna, PhD., habilitált egyetemi docens

Püski Levente, PhD.

Zeidler Miklós, jegyző, PhD., egyetemi adjunktus

Témavezető: Földes György DSc.

Budapest, 2011

I. Hogyan írjuk meg a korszak sajtótörténetét?

A politikai újságírás történetet többféleképp meg lehet közelíteni, többféleképp lehet megírni. A kérdés módszertanával elmélyültebben foglalkozó Márkus László egyenesen hét különböző szemléleti irányt különböztetett meg a sajtótörténet-íráson belül. Ezek – 1, sajtótörténet mint a politikatörténet része; 2, sajtótörténet mint az irodalomtörténet része; 3, sajtótörténet technikátörténeti megközelítése; 4, intézménytörténet; 5, sajtótörténet mint a politikai gondolkodás vizsgálata; 6, sajtó és államhatalom viszonya; 7, szociológiai megközelítés¹ – többsége jelen dolgozatban is visszaköszön.

Az egyik alapvető irány a vizsgálat tartalmára, hogy a kutató felüti a korszak lapjait, meghallgatja, megnézi a rádió és a televízió közéleti műsorait, és megpróbálja felvázolni ez alapján az alapvető témák, formák, megközelítések fejlődését. A tömegméretekben folyó információ-előállítás korszakában ez – pláne egy bő három évtizedes időszakra – a teljesség igényével lehetetlen vállalkozás volna. Kiválaszthatók viszont bizonyos témák, orgánumok, amelyek alapján következtetések vonhatók le – így elemezhető, hogy az egyes szerkesztőségek milyen értékeket képviseltek, egyes kiemelt közéleti vitákban milyen álláspontot foglaltak el. A Kádár-korszak kutatója egyrészt még viszonylag szerencsés helyzetben is van, hiszen nem kell szembenéznie a technikai fejlődés által megváltozott tömegkommunikációs térrel, az új média megjelenésével.² Másrészt a korszak médiájára épphogy nem az irányzatosodás volt a jellemző, a korábbi korokban, illetve más társadalmi berendezkedésű országokban többé-kevésbé támpontot nyújtó kormánypárti-ellenzéki, baloldali–jobboldali–liberális besorolás nem működik, hiszen a tömegkommunikáció per definitionem a párt és a kormány politikáját képviselte, és a negyvenes évek végén az újkeletű egypártrendszer kiépítésével egyidejűleg felszámolta a tömegkommunikáció pluralitását is. Ebből adódóan – bár született néhány olyan monográfia is, amely kifejezetten egy-egy periodika történetét dolgozza fel az abban megjelent írások alapján³ – a történezt inkább foglalkoztatja a tömegkommunikáció és a hatalom (konfliktusos) viszonya. Még az egyes folyóiratokról készült munkák esetében is inkább ez kerül a középpontjába.⁴

A hazai történetírás legnagyobb sajtótörténeti vállalkozását, erősen áthatja az irodalomtörténeti megközelítés.⁵ Az egyetlen olyan sajtótörténeti munkán, amely a korszak egészét – igaz nagyon szűk terjedelmi keretek közt – igyekszik bemutatni, szintén érződik ez a hatás, de legkevésbé

¹ MÁRKUS László: A legújabbkori magyar sajtótörténetírás módszertanáról, különös tekintettel az 1919–1944 közötti magyar sajtó történetére. Századok, 1979/5., 884–888. Idézi: SIPOS Balázs: A politikai újságírás mint hivatás. Budapest, Napvilág, 2004. 15–16.

² BODOKY Tamás–DÁNYI Endre: Új média. BAJOMI-LÁZÁR Péter [szerk.]: Magyar Média-történet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005. 133–158.

³ NAGY Zsuzsa: Fél évszázad krónikása. Debrecen, Napló Kiadó Kft., 1994.; ZÖLDI László: Az ÉS vitái. Budapest, Műzsák Közművelődési Kiadó, 1987.

⁴ NÉMETH György: A Mozgó Világ története 1971–1983. Budapest, Palatinus, 2002., GYURIS György: A Tiszatáj fél évszázada. Szeged, Tiszatáj Könyvek, 1997; HUSZÁR Tibor: Kőrösi József emlékkönyv. Budapest, Corvina, 1998.

⁵ SZABOLCSI Miklós [szerk.]: A magyar sajtó története I. 1705–1848. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.; SZABOLCSI Miklós [szerk.]: A magyar sajtó története II/1–2. 1848–1892. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985.

az 1945 utáni időszokról szóló részén.⁶ A magyar tömegkommunikáció 1948 és 1989 közötti története azonban sokkal inkább tartozik a politikátörténethez, mint a művelődéstörténethez. A sajtó működését, a lapokban megjelenő tartalmakat, az újságírók magatartását persze más korszakokban sem érthetjük meg a politikai folyamatok ismerete, feltárása nélkül. A hatalom beavatkozása az újságírás mindennapjaiba más időszakban is a kutatás témája lehet.⁷ Abban a politikai rendszerben azonban, ahol a hatalom centrumában egyetlen párt található, amely igényt tart a sajtóviszonyok meghatározására is, óhatatlanul a hatalom és a tömegkommunikáció viszonyrendszere lesz a domináns megközelítésmód. A korszakról szóló elméleti irodalomban nem véletlenül a sajtóirányítás szervezetének és gyakorlatának, a tájékoztatáspolitikai elveknek a leírása uralkodik.⁸

Ennek az érvényes megközelítésnek ugyanakkor van egy komoly veszélye. A levéltári források alapján a kutató könnyen belecsúszik egy torzításba: a feljegyzésekben ugyanis sokszor éppen az egyedi, a különleges maradt ránk, semmint a mindennapi, az általános – vagy legalábbis az ilyen dokumentumok keltik fel a kutató érdeklődését. Nem az a tízezer írás, amelyből nem lett ügy, hanem az az egy, amelyből lett. Ebből aztán egy olyan egyoldalú vagy téves kép alakulhat ki, amely a párt és az újságíró alapvető szembenállását mutatja, egyúttal a sajtóirányítás – egyébként valóban dokumentálható – kicsinyességét, illetve mindent átható működését példázza. Persze megvan annak is a jelentősége, hogy mikor, mi és miért válik szálkává az irányítók szemében, de ezekből a tanulságos írásokból⁹ nem áll össze a korszak politikai újságírásának története, inkább az irányítottak és irányítók küzdelme, ami az emlékezet sajátos szelekciója révén az oral history jellegű dokumentumokból is megerősítést nyerhet.

A kettőt fontos volna egységben látni: a sajtóirányítás szándékait, működését, illetve az újságírók, szerkesztők munkája nyomán megjelenő cikkeket, műsorokat. A szerző egyik fő dilemmája volt, hogy – saját és mások – tartalomelemzéses módszerrel végzett sajtókutatásait hogyan illessze szervesen az elbeszélésbe. A megoldás az lett, hogy azok legjelentősebb megállapításait kísérelte meg felvonultatni. Egy-egy esettanulmány ugyanis szétfeszíti a munka kereteit, hiszen a teljes megértéséhez az adott esemény hátterét, az érdekviszonyok kusza hálózatait is fel kellene tárunk.

A másik alapvető dilemmát a kronologikus vagy tematikus feldolgozás jelentette. A történész természetesen nem függetlenítheti magát az időtényezőtől, ugyanakkor egy ennyire átfogó kérdésben a megértést jobban segíti, ha az egyes nagyobb kérdésköröket – így a nyilvánosságról, a tájékoztatásról való gondolkodás változásait, a sajtóirányítás felépítését és

---

⁶ KÓKAY György–BUZINKAY Géza–MURÁNYI Gábor: A magyar sajtó története. Budapest, MÚOSZ, 1994.

⁷ L. JOÓ ANDRÁS [szerk.]: A háború szolgálatában – Főszerkesztői értekezletek. Budapest, Napvilág Kiadó, 2007.

⁸ KÓKAY György–BUZINKAY Géza–MURÁNYI Gábor: *im.*; A tömegkommunikáció helye, szerepe és működése a konszolidáció éveiben Magyarországon (1956–1963) In: CSEH Gergő Bendegúz–KALMÁR Melinda–PÓR Edit: Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra 1956–1963. Budapest, Osiris, 1999. 217–227.; PÓR Edit: A kádári tájékoztatáspolitikai 1956–1962. Kritika 1997/2., 37–41.; PÓR Edit: A Kádár-rendszer sajtópolitikája, 1963–1979. In: CSEH Gergő Bendegúz–KRAHULCSÁN Zsolt–MÜLLER Rolf–PÓR Edit: Zárt, bizalmas, számozott II. Budapest, Osiris, 2004. 279–290.

⁹ MURÁNYI Gábor: „Súlyos politikai hiba.” Igazoló jelentések a hetvenes évekből. Magyar Média 2000/1. 65–74.; MURÁNYI Gábor: A szerző ellen erősen fel kell lépni – „már csak a szerző érdekében is” Igazoló jelentések a hetvenes és nyolcvanas évekből. II. rész. Magyar Média 2000/2. 56–65.

gyakorlatát, a tömegkommunikációs eszközök struktúráját, az újságíró-társadalom jellemzőit – egymástól elválasztva tárgyaljuk, amin belül az időrend természetesen nem vesztí érvényét.

A fentiek azt is jelzik, hogy a politikatörténeti nézőpont, a hatalom és a tömegkommunikáció viszonya jelen munkában is központi jelentőségű lesz. Mivel a feldolgozás középpontjában a politikai újságírás áll, ezért az irodalomtörténeti aspektusokkal nem foglalkozik, ugyanakkor törekszik egy másik, a társadalomtörténeti megközelítés alkalmazására is.¹⁰ Így tárgyalja azt a kérdést, kik voltak, honnan jöttek a korszak újságírói, milyen szakmai szocializációs hatások érték őket, illetve milyen normák éltek a körükben. Ezen felül röviden kitekint a politikai újságírás befogadóira is, azaz a hatalom és újságíró kapcsolatrendszerére – ha csak vázlatosan is – de kiegészül egy harmadik szereplővel, a közönséggel.

---

¹⁰ GYÁNI Gábor. Sajtótörténet a társadalomtörténész szempontjából. Médiakutató 2006 tavasz, 57–64.

II. A tömegkommunikáció a „szocialista nyilvánosság” és politika egészében

1. Az ideológia mint a nyilvánosság feltételrendszere

Már az ötvenes években tudományos közhellyé vált, hogy a tömegkommunikáció, illetve szélesebben véve a nyilvánosság működése nem választható el az adott társadalmi és politikai berendezkedéstől. A különböző arcú és jellegzetességű demokráciákban és diktatúrákban különböző a nyilvánosság jellege, a történelmi fejlődés nyomán országonként eltérő médiarendszerek jöttek létre, amelyek magukon viselik az őket övező politikai és társadalmi struktúrák lenyomatát.¹¹ A Siebert, Petterson és Schramm által leírt elvet, vagyis, hogy egy társadalom médiarendszere nem érthető meg a politikai és gazdasági struktúrák ismerete nélkül, a későbbi összehasonlító vizsgálatok is alapként fogadták el, kiegészítve azzal, hogy a média nem tekinthető a fenti viszonyok egyszerű következményének, hanem a média is befolyással van az őt körülvevő társadalmi környezetre. Ráadásul Siebert, Petterson és Schramm elméletüket a hidegháború első szakaszában dolgozták ki, így felosztásuk – a szovjet és a három angolszász modell – szembeállításában magán viseli annak jegyeit. Nemcsak, hogy azt nem látták előre, hogy a szocialista országok tömegkommunikációs rendszerei egymástól jelentősen eltérő fejlődési irányokat vehetnek, de igazából a nyugat-európai média különbségei iránt sem mutattak sok fogékonyságot.¹²

Mindenestre érvényes tanulságként a Kádár-korszak politikai újságírásáról szólva ne feledjük el azokat a politikai, ideológiai és gazdasági meghatározottságokat, amelyeket a társadalmi berendezkedés megszabott a tömegkommunikáció számára. Egyben nem hagyhatók figyelmen kívül a nemzetközi feltételek: sem a szovjet blokkhoz tartozásból eredő – a nyilvánosság lehetőségeit hol tágító, hol korlátozó – következmények, sem a kelet-nyugati kapcsolatok 1956 utáni megjelenéséből és élénküléséből adódó hatások.

Ezen felül szem előtt kell tartanunk, a politikai sajátosságát, miszerint igyekszik áthatni, „átpolitizálni” a társadalom minden alrendszerét,¹³ amelynek az államszocialista társadalmakban nem voltak hatékony gátjai. Így aztán bármilyen ügyből kiemelt politikai, hatalmi kérdés válhatott – a hittan-beiratkozásoktól kezdve a Balaton vízminőségén át egy súlyos közlekedési balesetig. Ráadásul a nyilvánosság, illetve a médiumok működését egyes esetekben a konkrét politikai helyzet, érdekek és erőviszonyok függvényében érthetjük csak meg.

Először tehát a tömegkommunikációt, a nyomtatott sajtó és az elektronikus média orgánumait kell elhelyeznünk a nyilvánosság részeként a társadalmi berendezkedés egészében, majd megvizsgálni annak viszonyát a nyilvánosság egészében.

---

¹¹ SIEBERT, Friedrich S., PETERSON, Theodore – SCHRAMM, Wilbur: *Four Theories of the Press*. Urbana, University of Illinois Press, 1956.

¹² HALLIN, Daniel C.–MANCINI, Paolo: *Media Systems: Three Models of Media and Politics*. Cambridge, Cambridge University Press, 2004.

¹³ L. GOMBÁR Csaba: *A politika partatlan világa*. Budapest, Kozmosz Könyvek, 1986.

A Kádár-korszak nyilvánosságának politikai feltételeit nem tartom szükségesnek részletezni. Alapvető vonása volt az 1948 után kialakuló, 1956 novembere után visszaállított egypártrendszer, amelynek keretei között nem, vagy nagyon korlátozottan volt mód – párton kívüli – politikai alternatíva felmutatására. A pártállam kifejezés arra utal, hogy a párt közhatalmi funkciókat vont magához, ám a kádári vezetés egyúttal tudatosan törekedett a párt és az állam funkcióinak valamelyes szétválasztására is. Így – ideáltípusan – a párt mint eszmei-ideológiai irányító jelent meg, míg az állam az aktív végrehajtó, szervező feladatokat látta el, bizonyos jogkörökkel felruházva.¹⁴

A politikai élet további szereplői a tömeg- és társadalmi szervezetek voltak, amelyek a párt elvi – és gyakorlati – irányítása mellett végezték tevékenységüket, ugyanakkor formális jogaik alapján potenciálisan magukban hordták az önálló politikaformálás lehetőségét, még ha legtöbbször meg is feleltek az eredetileg rájuk osztott közvetítő – l. transzmissziós szűj – szerepnek. A hatalom egy viszonylag széles „civil társadalom” létrejöttét is elősegítette a szakmai szövetségektől kezdve a kulturális, hobbi és sportegyesületekig, amelyeknek természetesen a nagypolitikába nem volt beleszólásuk.

Az egypártrendszerrel adekvát tulajdoni rendszert az állami tulajdon domináns szerepe jelentette, amely az iparban, kereskedelemben már a negyvenes évek végi államosítások nyomán létrejött. Ennek eredményeként a tömegtájékoztatás működését meghatározó intézmények – nyomdák, lapkiadók, papírkereskedelem – is állami kézbe kerültek. A korszak elején a mezőgazdaság kollektivizálásával az agráriumban is a szocialista típusú tulajdonformák váltak általánossá. A magántulajdon a kisipari és a kiskereskedelmi szolgáltatók szektorban volt leginkább jelen, a tömegkommunikációban viszont semmilyen szerepet nem kapott. Az 1968-as új gazdasági mechanizmus a tulajdonformákat nem érintette, annál inkább a vállalati gazdálkodás feltételeit, illetve az árrendszert. Az ezek nyomán mutatkozó változásoknak már a tömegkommunikáció működésében is voltak érezhető jelei, a piaci viszonyok korlátozott jelenléte leginkább a lapkiadásban érezte a hatását.

Nem feledkezhetünk meg az ország külpolitikai koordinátarendszeréről sem. Magyarország a hidegháborús szembenállás időszakában a Varsói Szerződés tagjaként az egyik katonai-politikai tömbhöz tartozott. Belső viszonyaira is hatással voltak a hidegháború hullámzásai, illetve a saját tömbjén belüli, és a Szovjetunióban zajló folyamatok. Ezek nélkül nem magyarázható sem az egypártrendszer kiépítése, a Rákosi-korszak, a Sztálin 1953-as halálát követő változások, a hrucsevi enyhülés időszakának nyitása, a csehszlovákiai bevonulást követő „megtorpanás” vagy éppen a gorbacsevi glasznoszty és peresztrojka hazai recepciója sem.

Ahogy a Kádár-korszak politikai képe nem volt statikus, úgy a korszak nyilvánossága sem írható le egyetlen mozdulatlan alakzatként. Mivel a nyilvánosságra a fenti kereteken túl elsősorban az ideológiai feltételrendszer gyakorolt hatást, illetve a tömegkommunikáció az

---

¹⁴ KALMÁR Melinda: Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája. Budapest, Megvető, 1998. 142.

ideológiai rendszer részeként működött, nem kerülhetjük meg a nyilvánosság szempontjából releváns ideológiai tételek számba vételét.

Az ideológia általános világnézeti jellegű eszmék egységes elméleti rendszere, amely képes leírni – és egyben szabályozni – a társadalom működését. Az ideológia tehát kiterjed minden fontos tudati momentumra, egységes világmagyarázatot igyekszik nyújtani. Az ideológiai gyakorlat alapvetően befolyásolja a társadalmi nyilvánosság működését, mivel meghatározza, hogy az egyes társadalmi problémák nyilvános tárgyalásánál milyen megközelítési módokat tart kívánatosnak, fogad el, és milyen megközelítéseket utasít el. Amennyiben egy társadalomban van kitüntetett ideológia, az korlátozóan hat a nyilvánosság működésére, így az adott társadalom tömegkommunikációs rendszerének működésére is. Ez korszakunkban még akkor is így volt, ha a párt sokszor igen pragmatikusnak bizonyuló politikai vezetésére el is mozdult az ideológiai doktrínáktól, mivel az adott ideológiai konstrukció nem követte a megváltozott valóságot, miközben a politika éppen az ideológiai sarokkövek változatlan érvényességét igyekezett bizonyítani. Paradox módon a hatalom jobban tolerálta a praxis elkanyarodásait a kikövezt útról, mint annak nyilvánosság előtti felvetését. Ezt a magatartást részben a hazai erőviszonyok, részben a nemzetközi környezet táplálta. Így a vonalasabb retorika nem feltétlenül esett egybe vonalasabb magatartással, sőt nemegyszer az ideológia és a gyakorlat eltávolodását volt hivatva leplezni. Ezt erősítette meg az a gyakorlat is, hogy a párt igyekezett minden lépését ideológiailag is igazolni, így pillanatnyi kényszerek hatására tett intézkedések, a praxis is ideológiai alátámasztást kapott. Ennek következtében a párt ideológiailag a hetvenes évekre védekező alapállásba kényszerült.¹⁵ Ez viszont azzal a következménnyel járt, hogy az ideológia sajátos korlátokat emelt a nyilvánosság elé, amelynek színterein e tételek továbbra is érvényesek maradtak.

Témánk szempontjából annak van jelentősége, hogy az MSZMP ideológiájának mik voltak a legfontosabb, a nyilvánosság működéséhez kapcsolódó tételei, illetve azok hogyan változtak a három évtized folyamán. Elsőként szögezzük le, hogy a párt nem rendelkezett ideológiai monopóliummal a korszakban, és ezt maga is kénytelen volt elismerni,¹⁶ illetve politikai célzattal el is ismerte. 1956 egyik fontos tanulsága volt, hogy a Rákosi-korszak a gondolati alternatívák üldözésével sem érte el a marxizmus-leninizmussal szembenálló nézetek eltűnését, csupán azok lefojtását. A korszakban gyakran elhangzott, hogy a kommunista ideológia hegemon, uralkodó helyzete kívánatos. Természetesen ezen belül is történtek lényeges hangsúlyeltolódások. A VII. kongresszuson a KB beszámolója még a „burzsoá rendszer szellemi örökségének” – a nacionalizmus, sovinizmus, antiszemitizmus – maradványainak leküzdését, a „kispolgári nézetek”, „önző kistulajdonosi” szemlélet elleni következetes harcot hirdette, és nélkülözhetetlennek tartotta, hogy „a marxizmus-leninizmus eszméi az ideológiai életben, a tudomány és a kultúra valamennyi területén uralkodó világnézeti alappá váljanak”.¹⁷ Bő másfél évtizeddel később a XI. kongresszuson viszont már a marxizmus-leninizmus újabb térhódítása

¹⁵ FÖLDES György: Hatalom és mozgalom. Budapest, Reform–Kossuth, 1989. 24–25.

¹⁶ Ld. Kommunista felelősséggel az ideológiai munkában. Pártélet 1973/3, 8.

¹⁷ A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusának jegyzőkönyve. Budapest, Kossuth, 1960. 57.

mellett az ideológiai munka fogyatékoságai is említést kaptak, és Kádár János leszögezte, „a társadalmi tudat szocialista átalakulása csak egy egész korszak alatt mehet végbe”, továbbá figyelmeztetett, a társadalomban – a „szocialista közszellem” térnyerésével párhuzamosan – a szocialista elvekkel és célokkal össze nem egyeztethető jelenségek is észlelhetők, sőt időnként megerősödnek.¹⁸ 1980-ban a KB hosszan sorolta, hogy azokat a politikai döntéseket és folyamatokat, amelyek alapvető hatással voltak a társadalom tudati fejlődésére, a párt ideológiájának elfogadására.¹⁹ Az 1985-ös beszámoló pedig azt mutatja, az MSZMP a marxizmus-leninizmus stabil hegemoniáját immár célként tételezte, és csak az „alapvető szocialista célokban” tekintette adottnak a társadalom támogatását. Azzal is tisztában volt, a tudatos marxista meggyőződésűek köre ennél jóval szűkebb. Ez a véleményformálók esetében is problémaként jelentkezett, amivel kapcsolatban az első titkár leszögezte, „biztosítani kell, hogy a szocialista állam kulturális és tömegtájékoztatási intézményeiben meghatározó szerepe legyen a marxizmus-leninizmus eszmerendszerének, a szocialista értékeknek. Ideológiai pozíciókat csak az új kérdések iránti fogékonyság, ezek tudományos igényű megválaszolása, tisztázó viták révén, a szellemi élet területén dolgozó kommunisták nyílt, egységes és következetes fellépésével tudjuk erősíteni.”²⁰

Az ideológiai életben a hegemon helyzet elérésének két fő módszerévé – bízva a kommunista eszmék és a politikai gyakorlat felsőbbrendűségében – hivatalosan a párt által kidolgozott politika eredményessége, illetve a meggyőzés vált. A párt politikájának helyessége, legalábbis az érdemi ügyekben nem volt megkérdőjelezhető, a párt őszinte, nyílt, tömegek érdekeit képviselő politikája egyfajta toposzá vált a megszólalásokban.²¹ A meggyőzés kiemelt helye ezzel együtt is a nyilvánosság szerepének újraértelmezését és felértékelését hozta a Rákosi-korszakhoz képest. A szocializmus alapjait nem tagadó alternatív nézetek a nyilvánosságban – bizonyos fórumokon – hangot kaphattak, ám a párt elvárta, hogy azokat a marxista kritika a helyükre tegye. Ahogy az 1965-ös ideológiai irányelvekben ez kifejtést nyert: „A párt... elvetette az eszmei harc helyettesítését türelmetlen adminisztrálással, megnyilatkozást engedett olyan irányzatoknak is, amelyek a szocialista rendszerrel szemben politikailag nem ellenségesek, de világnézetiileg idegenek tőle... A párt abból indul ki, hogy nyílt elvi vitára van szükség ahhoz, hogy kritikailag elemezzük és valóban leküzdjük ezeket az irányzatokat, megcáfoljuk a hamis nézeteket, híveiket meggyőzzük a marxista-leninista álláspont igazáról.”²²

Az 1956 előtti ideológiai tételek közül legkevésbé a párt vezető szerepéhez való ragaszkodás változott. „A marxizmus-leninizmus alapvető tanítása, hogy párt nélkül, a párt vezetése nélkül a munkásosztály nem vívhatja ki, nem tarthatja meg a politikai hatalmat; a párt vezetése nélkül nem lehet felépíteni a szocialista társadalmat” – erősítette meg a VII. kongresszus.²³ Amennyiben a munkásosztály forradalmi pártja hivatott a társadalom vezetésére, az egyben azt jelenti, hogy a

¹⁸ A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusának jegyzőkönyve. Budapest, Kossuth, 1975. 103.

¹⁹ A Magyar Szocialista Munkáspárt XII. kongresszusának jegyzőkönyve. Budapest, Kossuth, 1980. 116–117.

²⁰ Uo. 132–133.

²¹ L. LAKATOS Ernő: Új esztendő küszöbén. Magyar Sajtó 1973/1., 1–4.; A Magyar Sajtó kerekasztala – sajtónk korszerűsítésének folyamatáról. Magyar Sajtó 1980/2., 33–46.

²² A Központi Bizottság irányelvei a párt időserű ideológiai feladataira. MOL MK–S 288. f. 4. cs. 73–74. ó. e.

²³ A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusának jegyzőkönyve. 68.

célok meghatározásában és a válaszok megfogalmazásában is a párt joga a kezdeményezés. Ennek a nyilvánosságra nézve is nagyon komoly következménye van: a különböző fórumok alapvetően akkor és úgy vehetnek fel bizonyos kérdéseket, ahogy és amikor a párt – azaz a pártvezetés – jónak látja. Ellenkező esetben ugyanis a tömegkommunikáció, illetve az egyéb fórumok, szereplők elvitatnák a párt kezdeményezéshez való jogait, azaz a párt vezető szerepét.

Szintén nagyban befolyásolták a nyilvánosságról szóló gondolkodást a párt munkáosztályról, illetve a munkáosztály és a többi társadalmi osztály és réteg kapcsolatáról alkotott elképzelései. A marxizmus-leninizmus tanítása szerint a munkáosztály hivatott vezetni a társadalom többi osztályát, ugyanakkor a hatvanas évek közepére az a tétel vált elfogadottá, hogy a munkáosztály vezető szerepét inkább garantálja a következetes „munkáspolitikai”, mi több a párt szilárd helyzete és vezetése, semmint a munkások által elfoglalt vezető pozíciók száma.²⁴ Mindenestre az az elképzelés, hogy a munkáosztály érdekei egybeesnek a társadalom egészének alapvető érdekeivel a nyilvánosság érdekelvtáró és -kifejező funkcióját is alapvetően korlátozta. A párt ennek az össztársadalmi érdekeknek az ismerőjeként és képviselőjeként, a nemzeti közmegegyezés letéteményeseként tüntette fel magát. Ezáltal az érdekek nyilvános versenyztetése helyett az érdekelbeszámítás burkolt formái mellett döntött. Alapvetően ez maradt a helyzet azután is, hogy a gazdasági reformnak köszönhetően bizonyos elmozdulás történt e téren, az érdekelkülönbségek létezését a pártvezetés elismerte, megkülönböztetve a társadalmi érdeket a csoportérdekektől és az egyéni érdekektől, a nyilvánosság szószólóit minduntalan a társadalmi érdek mellé rendelve. Az elkülönült érdekek határozott nyilvános megjelenítése csak a nyolcvanas évek végén került napirendre, akkor már a politikai intézményrendszer egésze reformjának részeként.

Az eredeti marxizmus-leninizmushoz való visszatérésként hirdetett fordulatot 1956 után olyan további ideológiai tételek megjelenése kísérte mint az osztályharc állandó éleződésének elvetése, a szocialista nemzeti egység gondolata – egyben a szövetségi politika meghirdetése –, a szocialista demokrácia fejlesztése, illetve a békés egymás mellett élés gondolata. Ezek egyes elemeikben már az 1959-ben rendezett VII. kongresszuson megjelentek, majd a kollektívizálás nyomán, az állami-társadalmi tulajdon általánossá válásával az 1962-es VIII. kongresszuson határozottabb kifejtést nyertek, ám egységes rendszerré a Központi Bizottság 1965. márciusi ideológiai irányelveiben álltak össze. A választott forma, az irányelvek műfaja, is szemléleti váltást tükrözött: ahogy Szirmai István, a KB ideológiai titkára megjegyezte *„nem szükséges... minden vitatott eszmei kérdést központi bizottsági határozattal lezárni”*.²⁵ Ám ez részben annak a beismerését is jelentette, hogy a párt nem is volt képes rá: az irányelvek legfőbb mondanivalóját az ideológiai irányítás is abban látta, hogy a társadalom tudati fejlődése – azaz a marxizmus-leninizmus eszméinek térnyerése – elmaradt a társadalom-átalakító intézkedések

²⁴ A Központi Bizottság irányelvei a párt időszéri ideológiai feladataira. MOL MK–S 288. f. 4. cs. 73–74. ó. e.

²⁵ A Központi Bizottság irányelvei a párt időszéri ideológiai feladataira. A KB 1965. március 11–13-i ülése. MOL MK–S 288. f. 4/73–74. ó. e.

mögött.²⁶ Az már más kérdés, hogy ez a helyzetértékelés a következő két és fél évtized során többször elhangzott.

A párt osztálypolitikája, az osztályharc értelmezése nagyban meghatározta a nyilvános beszéd stílusát és tartalmát. A Rákosi-korszakban az osztályharc állandó éleződésének sztálini tétele volt érvényben, amely a belső és külső ellenséggel szemben kérelmelhetlen, támadó hangot követelt meg a nyilvánosság fórumain. Ennek egyik következményeként a lapokat ellepték a háborús kifejezések.²⁷ A kirekesztés természetesen nem csupán a közbeszédben nyilvánult meg, hanem konkrét intézkedések – eleve maga az államosítás folyamata – is az „ellenséges társadalmi osztályok” felszámolását tűzték ki célul. Az élesedő osztályharc rövid időn belül eljutott addig, hogy az ellenséget immár a hatalom berkein keressék, azaz az éberségi kampányokig és a koncepciók perekig. Az egymást követő kampányokban a tömegkommunikációnak is részt kellett vállalnia, amit a (kommunista) újságírók egy igen jelentős része akkor még hittel tett, hitükben komoly törést csak a Nagy Imre első miniszterelnöksége idején kezdődő törvényességi felülvizsgálatok hoztak.²⁸ Az 1956 után a „hadiállapotot”, ellenségeskeresést kiváltó korábbi osztályharc-felfogás nem tért vissza, még ha a retorikában időnként vissza is köszöntek a régebbi fordulatok. Az 1959 végén tartott VII. kongresszus beszámolójában Kádár János hivatalosan is elvégezte az ártértékelést: „Az ellenforradalom leverésével az osztályharc nem szűnt meg hazánkban. Társadalmi törvény, hogy az osztály nélküli társadalom osztályharcban születik... A szocializmus érdekei, népiünk érdekei nem kívánják az osztályharc élesedését, ellenkezőleg, az a jó, ha hevesége csökken, formái kevésbé élesek.”²⁹ A kongresszus határozata leszögezi, hogy az állam egyenrangúként kezeli a „volt kizsákmányolókat”, azaz a korábban ellenségnek tekintettek közül mindazokat, akik a szocialista társadalmi rendszert elfogadják.³⁰

A fentiekkel egy töről fakadt a párt szövetségi politikája, amelynek alapja az a felismerés volt, hogy a „szocializmus felépítése”, azaz lényegében a társadalom működőképessége nem biztosítható a belső hadiállapot fenntartásával. Ezért a párt a munkásosztály szövetségességének ismért el minden olyan társadalmi osztályt és réteget, illetve személyt, aki kész volt azonosulni – sőt a Hazafias Népfront 1961. decemberi kongresszusán tett sokat idézett Kádár-kijelentést követően egyszerűen megbékélni – a szocialista célkitűzésekkel. A mezőgazdaság átszervezése tovább módosította az ideológiai képletet, amelynek konzekvenciáit a VIII. kongresszus vonta le. Az érvelés szerint a termelőeszközök társadalmi tulajdonlása megvalósult, a párt lerakta a szocializmus alapjait, egyúttal megszűntek a feloldhatatlan (antagonisztikus) ellentétek, vagyis

²⁶ A párt időszertei ideológiai feladatai. A PB 1965. február 16-i ülése. MOL MK–S 288. f. 5/359. ő. e.

²⁷ Az 1958-as munkáshatározat (MOL MK–S 288. f. 4. cs 19. ő. e.) viszont még sokban magán viselte a mennyiségi szemlélet jegyeit, míg az ezzel kapcsolatos ellentétes álláspontok legnagyobb erővel a származási megkülönböztetések eltörlésével kapcsolatban csaptak össze.

²⁸ GYARMATI György–BOTOS János–ZINNER Tibor–KOROM Mihály: Magyar hétköznapiak Rákosi Mátyás két emigrációja között. Budapest, Minerva, 1988. 267.

²⁹ L. TAKÁCS Róbert: Újságírói szerepfelfogások 1954 és 1956 között Magyarországon. Médiautató 2006 tél, 7–24.

³⁰ A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusának jegyzőkönyve. 66.

³¹ Uo., 590.

nem maradt olyan számottevő osztály vagy réteg, amelynek érdekei ellentétesek lettek volna a szocializmussal. Ezzel a párt deklarálta a „szocialista nemzeti egység” megvalósulását.

Mindezek a változások nem jelentették azt, hogy a párt érvénytelenítette volna az osztályharcot mint a marxista-leninista ideológia egyik központi tételét, ám célkitűzését és módszereit alapjaiban rendezte át: *„A szocializmus azgal lesz véglegesen, teljesen úrrá a kapitalizmuson, hogy megeremti a munka magasabb termelékenységét és a javak nagyobb bőségét. Ennek a feladatnak a megoldásától azonban elválaszthatatlan a tudat szocialista átforgalmazása.”*³¹

Az ideológiai irányítás ezzel az osztályharcot a fizikai síkról a gazdasági munka és a tudatformálás területeire terelte át, és a nyilvánosság hivatalos-hivatalos szereplői számára felállította azt az alapképletet, amelyben a két egymással összekapcsolt fő feladat a termelés növekedésének, a gazdaság fejlődésének az elősegítése, illetve az állampolgárok gondolkodásának befolyásolása lett. A fentieket állapították meg a KB ideológiai irányelvei is 1965 márciusában, amelyek összhangban álltak az ugyanabban az évben jóváhagyott, a sajtó mozgásterét szélesítő tájékoztatási határozattal. A tömegkommunikációban dolgozók számára továbbra is feladatul állították, hogy *„mindig időben, kellő politikai határozottsággal és következetesen marxista szellemben tájékoztassanak, segítsenek eligazodni a nemzetközi és hazai eseményekben, magyarázzák pártunk politikáját, mozgósítsanak napirenden lévő feladataink elvégzésére”*. Ugyanakkor az irányelvek egy másik rendkívül fontos megállapítása az volt, hogy az ideológiai feladatok végrehajtásának előfeltétele a megfelelő, képviselhető politika, avagy *„az ideológiai munka csak a társadalmi gyakorlattal, a tömegek tapasztalatával összhangban vezethet sikerre”*.³² A fenti követelmények állandóságát mutatja, hogy az alapvető tartalom rendre visszaköszönt a különböző hivatalos és kvázi hivatalos megnyilvánulásokban. Így 1975-ben a XI. kongresszus után Óvári Miklós ideológiai titkár szintén csak azt tudta kiemelni, hogy a két fő feladat a *„népgazdaság sokoldalú fejlesztése”* és a *„tudat szocialista átalakítása”*, úgy, hogy az megfeleljen a tömegek mindennapi tapasztalatainak.³³

Az osztályharc kérdésének másik fő aspektusa, amely a nyilvánosság működését nagyon befolyásolta, a nemzetközi folyamatok ideológiai értelmezése volt. A sztálini korszakban a kelet-nyugati szembenállás, a harmadik világháború elkerülhetetlenségének gondolata a külpolitikai megnyilvánulásokat is rendkívül támadóvá, ellenségessé, sőt alpárivá tette. Sztálin halála után ez valamelyest oldódott, de az igazi változást a két világrendszer békés egymás mellett élése eszméjének megszületése jelentette. Ez először a nevezetes 1956. februári XX. kongresszuson jelent meg, majd az SZKP 1961-ben tartott XXII. kongresszusa erősítette meg. A nemzetközi osztályharc döntő terepévé szintén a gazdaság vált, az Egyesült Államok utolérése és leghagyása lett az alapvető célkitűzés, miközben a világ számos pontján folytatódott a geopolitikai küzdelem. A külpolitika – és egyben a külpolitikai újságírás – ezzel gyakorlatilag igen korán megszabadult ideológiai béklyóinak jelentős részétől, aminek köszönhetően a belpolitikai területnél információkban, érvekben gazdagabb módon írhatott. Az árnyaltabb

³¹ A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusának jegyzőkönyve Budapest, Kossuth, 1963. 26–35.

³² A Magyar Szocialista Munkáspárt néhány időszéri ideológiai feladata. Társadalmi Szemle 1965/4. 39–41.

³³ ÓVÁRI Miklós: Ideológiai helyzetünk és feladataink. Társadalmi Szemle 1975/12., 16.

szocializmus- és kapitalizmusképeknek adott zöld út azonban nem jelentette azt, hogy az alapvető elvárás megváltozott volna: az összevetésből a szocializmus kerüljön ki győztesen, mind hatékonyságát, mind erkölcsi hátterét tekintve. Bár ez a feladat a vietnámi háborúval, a szocialista gazdaság növekedésével, a magyar gazdasági reformmal, illetve az olajválsággal fémjelzett időszakban lényegében hittel és hitelesen teljesíthető volt, nem jelentette azt, hogy ne lettek volna „kényes területek”. Így az egyes szocialista országok belső életének, illetve egymás közötti vitáinak (legfőképp a szovjet-kínai ellentét), a kommunista mozgalom egységében mutatkozó szakadásoknak a nyilvános kezelése rendre komoly dilemmákat okozott.

A békés egymás mellett élés a diplomáciai, kereskedelmi, turisztikai érintkezések megszorodásával is járt, amelyből az ideológiai irányítói azt a következtetésre vonták le, hogy a kapcsolatok szélesedésével párhuzamosan a társadalom „ideológiai felvérteztségét” is fokozni kell.³⁴ A Helsinki folyamatban kicsúcsosodó közeledéstől mind a keleti, mind a nyugati fél előnyököt remélt, utóbbi a szocialista társadalmak nyitottságának növekedését. A korabeli nyelvhasználatban fellazításként emlegették a nyugati eszmék és életforma beszivárgását a szocialista blokk országaiba. Ez, illetve ennek részeként az a taktika, amely elsődlegesen az egyes szocialista országok közti ellentétek, eltérő érdekek és fejlődés kihasználását, szovjetellenességre kisebb-nagyobb mértékben fogékony társadalmak Szovjetunióval való szembeállítását célozta, elvezetett ahhoz, hogy a hetvenes évektől rendszeressé váltak a kommunista és munkáspártok pártok ideológiai és külügyi titkárainak megbeszélései. Az első találkozóra 1973 decemberében került sor Moszkvában. Ez fórumot teremtett a nemzetközi helyzet értékelésére, a nyugati „propaganda” elemzésére, illetve a nemzetközi kérdések interpretálásának egyeztetésére. Az itt rögzítettek nem csak a külföldnek szóló kommunikáció számára adtak irányelveket, mivel a sajtóirányítás a külső és belső tájékoztatás összhangját képviselte: „szilárd álláspontunk, hogy nincs kétféle propaganda, hogy hazai és külföldi propagandánknak ugyanazt kell mondania”.³⁵

A hatvanas évekhez képest a legfőbb újdonság a változó körülmények hangsúlyozása volt: bonyolultabb hazai és nemzetközi feltételek között kellett a lényegében változatlan ideológiai mondanivalót képviselni. A bonyolultabb körülmények pedig elsősorban a nehezedő gazdasági helyzet és az európai szocialista országok, illetve kommunista pártjaik számára kellemetlen nemzetközi fejlemények színimája volt. A nyolcvanas évek első felében ez azt jelentette, hogy egyszerre jelentkeztek a gazdaság válságjelenségei, vált érzékelhetővé – de korántsem társadalmi méretekben, inkább az értelmiség körében – az ellenzéki csoportok tevékenysége, és történt fordulat Reagan elnökségével a nemzetközi politikában. Mindez az ideológia alapállásnak a sajtóirányítás tevékenységében is jól érezhető megkeményedését hozta. A pártvezetés ugyanis a válságkezelésben továbbra is a stabilitás biztosítását tekintette elsődlegesnek, és igyekezett elkerülni, hogy az elégedetlenség a nyilvánosságban átfogó

³⁴ PÁLOS Tamás: Új helyzetben – eszméink erejével. Pártélet 1974/3., 7.

³⁵ ACZÉL György: Az eszmék nemzetközi küzdőtéren. Társadalmi Szemle 1974/2., 12.

kritikává álljon össze. A pártdemokrácia szűkítése, a pártfegyelem hangsúlyozása szintén saját mozgásterének maximalizálását szolgálta.³⁶

Azzal, hogy az ideologikus szocializmuskép ellentmondásba került a valósággal, valamint azzal, hogy annak elfogadásával, elfogadtatásával komoly problémák vannak a pártvezetés csak a nyolcvanas évek második felében próbált az ideológiai gondolatrendszer újraértékelése révén szembenézni.³⁷ Ekkor azonban már olyan választás előtt állt, hogy vagy kitart a mozdulatlanság mellett, ami a nyilvánosság addigi rendszerének összeomlásával fenyegetett, vagy keresi a rendszer keretein belül a mozgásszabadság korábbinál érdemlegesebb növelését.³⁸

2. Nyilvánossággép és szocialista demokrácia

A nyilvánosság elvont konstrukció, alapvetően egy közvetítő közeget, a politika és a társadalom szférájának érintkezési mezőjét fedi, amelyen belül a tömegkommunikáció csupán az egyik, de méretei, összetettsége, tömeghatása nyomán a legfontosabb csatornát jelenti. Alkotóelemei az irodalom, a film vagy a képzőművészetek bemutatott alkotásai, de a kör jóval szélesebb: lényegében minden olyan fórum és csatorna ide sorolható, ahol a közéleti kérdései területekre kerülnek, az országgyűlési ülésteremtől a lakóhelyi gyűléseken át az egyesületi, szövetségi rendezvényekig.

A nyilvánosság fogalmát Jürgen Habermas munkája tette népszerűvé a társadalomtudományos gondolkodók körében. Elmélete történeti keretbe helyezte a közügyek megvitatásának kérdését. Habermas a polgári nyilvánosság kialakulását a 17. század végére teszi, és azt a polgárság gazdasági megerősödésével, valamint az ezáltal létrejövő magánszférával magyarázza. Első fórumai a kávéházak, az irodalmi szalonok, asztaltársaságok voltak, amelyek a közügyek intézésével kapcsolatos kritika terepei lettek. A korábbi időszakok viszonyait Habermas udvari-reprezentatív nyilvánossággént írja le, amelyben nem formálódott még ki a „magánszféra”, így igazi politikai viták helyett legfeljebb az udvar, a hatalom önmegjelenítése folyt. Habermas polgári nyilvánossága egy sajátos történelmi pillanathoz kötődik, az akkori nyilvános okoskodás egy szűk kör sajátja volt. A 19. századtól fogva – a választójog kiterjesztésével – fokozatosan kiszélesedett azok köre, akik potenciálisan e vita résztvevői lehettek, de immár messze nem rendelkeztek, nem rendelkezhettek a részvételhez szükséges felkészültséggel és ismeretekkel. A nagypéldányszámú, olcsó sajtó, majd a rádió megjelenése is átalakította a közügyek megvitatásának szerkezetét. Ez Habermas szerint a polgári nyilvánosság újrafeudalizálásához vezetett el, vagyis a politikai nyilvánosságban megjelenő közvélemény immár újra csak nem bír lényeges hatással a döntésekre, funkciója az irányítók hatalmának legitimálására szűkölt.³⁹

³⁶ FÖLDES György: Hatalom és mozgalom. Budapest, Reform–Kossuth, 1989. 180.

³⁷ A MSZMP KB 1987. november 11-én tárgyalta önálló témaként az ideológia munka időszérű kérdéseit. MOL MKS 288 f. 4. cs. 228-229. 6. e.; illetve: BEREZS János: Ideológiák a változó világban. Pártélet 1987/12, 6.

³⁸ PÁLOS Tamás: A pártos sajtótól az érdes sajtóig (Sajtópolitika a nyolcvanas években) Médiafüzetek 2004/1., 27–32.

³⁹ L. HABERMAS, Jürgen: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása. Budapest, Gondolat kiadó, 1971.

A nyilvánosság kifejezés a hatvanas évek végén jelent meg, majd a hetvenes évek második felétől vált népszerűvé a hazai szociológiai és kommunikációelméleti gondolkodásban. A habermasi elméletnek egyrészt az abban rejlő kapitalizmuskritikai potenciál adott zöld utat, másrészt az a törekvés, amely a polgári nyilvánossággal szembeállítható szocialista nyilvánosság pozitív tartalmú megfogalmazására irányult. A kettő lényegében egy tőről fakad: maga a nyilvánosság, az állampolgárnak a közügyek megvitatásában való aktív részvétele került a középpontba, követelt magának elismerést. A tömegkommunikáció és a közélet elméleti érdeklődésű gondolkodói olyan polgári intézményként fedezték fel a nyilvánosságot, amelyet nem felszámolni, hanem megjavítani kell, mivel a polgári nyilvánosság elégtelenül működik, formális. Kialakulásakor ugyanis az csak egy szűk – művelt, vagyonos – körnek biztosította a jelenlétet, majd később a tömegeknek nem nyújtott tényleges részvételi lehetőséget, ám annak látszatát igen, így a manipuláció eszközévé vált. Az elgondolások szerint a szocialista társadalom a magántulajdon felszámolásával képessé vált ennek a helyzetnek a meghaladására, hiszen a tőkés társadalmakban a magántulajdon mértéke határozta meg az illetékesség, a beleszólás lehetőségeit. A szocialista nyilvánosság magasabbrendűségét két fő érveléssel húzták alá. Egyrészt azzal, hogy a szocializmusban maga az állam is „a társadalmi nyilvánosság keretében tevékenykedő tömegek produktumaként” jön létre. Másrészt azzal, hogy az egyén az információ-felvétel és véleményformálás cselekvő alanyává, tényleges megvalósítójává válik.⁴⁰ A fenti értelmű szocialista nyilvánosság úgy jelent meg mint program, amelynek gyakorlatba ültetéséhez le kell bontani azokat az akadályokat, amelyeket a közvélemény bürokratikus felfogása, a lefelé irányuló információáramlás túlsúlya, a döntések zárt jellege tart fenn. A döntések kommunikálása, előzetes megvitatása a politikai nyilvánosság kezelésének – egyben a belpolitikai újságírásnak – az egyik központi és végig feloldatlan dilemmája lett.

A részvétel mellett a nyilvánosság egy másik fontos mozzanata a hatalom, azaz „*valamennyi választott és nem választott testületnek a nyilvános beszámoltatás útján történő ellenőrzése*”.⁴¹ Ez szintén a közélet széles spektrumát érinti, azaz a tsz-zárszámadásoktól kezdve az országgyűlési interpellációkig számtalan formája létezhet, köztük számos – a szerkesztőségeknek írt olvasói levelek, a sajtóbírálatok, KNEB vizsgálatokról szóló cikkek stb. – a tömegkommunikáció csatornáin zajlott.

A szocialista nyilvánosság fogalma szorosan kötődött a szocialista demokrácia eszméjéhez. A fogalom maga szintén a polgári demokrácia ellentétpárja, amely az érvelés szerint a polgári nyilvánossághoz hasonlóan kiüresedett, formális, nem biztosítja a tömegek valódi beleszólását. Ahogy Nemes Dezső, a párt egyik vezető ideológusa kifejtette, a szocialista demokrácia „a szabadságjogok olyan kiteljesedése, amilyenre a társadalmak fejlődésében még nem volt és nem lehetett példa. A szocialista rendszer általánossá teszi azokat a politikai jogokat, amelyeknek kivívásáért a néptömegek a kiszármányoló osztályok elleni harcban küzdöttek, s olyan új jogokat teremt, amelyeket csak a szocialista rendszer biztosít.” Ezen jogok között említhető az egyesülési jog, a sajtószabadság, a választójog és a demokratikus képviselői rendszer, a választott népképviselők bevonása az

⁴⁰ MÁRVÁNYI György: Demokrátizmus, nyilvánosság, kommunikáció. Társadalmi Szemle, 1980/11., 54–56.

⁴¹ H. VARRÓ Rózsa: A nyilvánosság társadalmi szerepéhez. Társadalmi Szemle, 1984/12., 35.

igazságszolgáltatás munkájába, illetve a művelődési jogok.⁴² A szocialista demokrácia ugyanakkor egyben az ötvenes évek bürokratikus elzárkózásként jellemzett politikai gyakorlatának tagadását is kifejezte. 1956 után a szocialista demokrácia kiszélesítése egyfajta politikai programmá vált, amelyben politikai-intézményi reformok éppúgy helyet kaptak, mint a nyilvánosság szerepének ártértelemezése.

Ez a politika az MSZMP VIII. kongresszusán komoly megerősítést kapott: *„Erősíteniünk kell államunk demokratikus vonásait, növelniünk kell a választott tanácsi szervek önállóságát. Állandóan keressük annak a módjait, hogy a lakosság minél szélesebb rétegei kapcsolódhassanak be az állami munkába, a közügyek intézésébe”*.⁴³ A szocialista demokrácia alap gondolata tehát az volt, hogy az állampolgárokat valamilyen módon a mindennapokban megélt lehetőségként be kell vonni a hatalom gyakorlásába, amelyhez a tájékoztatás szükséges feltétel.⁴⁴ Igaz e követelmények megvalósításakor a lényegében a helyi szintek – tanácsok, vállalatok – döntési jogköreinek szélesítését (decentralizálás), illetve a különböző tömegszervezeti, munkahelyi fórumok formáinak gazdagítását, szerepének növelését hangsúlyozták.

A szocialista demokrácia lehetőségeinek újragondolása a hatvanas évek végén, az új gazdasági mechanizmus bevezetését követően került napirendre. A PB és a KB jellemzően nem a nyilvánosság, hanem elsősorban az államélet összefüggésében tárgyalta a kérdést, azaz a szocialista demokrácia továbbfejlesztését az állami intézményrendszer reformjában keresték. A pártvezetésben ekkor még határozott támogatást kapott az az elképzelés, hogy a „több demokrácia” nagyobb stabilitást eredményez – a politikailag feszültebb időszakokban is. Kádár János ezt a következőképp foglalta össze a KB plénumban: *„A szocialista fejlődést előre vivő erőket növeljük és fokozzuk egyrészt a politikailag aktívizálható erők még jobb tömörítésével és szélesítésével, másrészt pedig politikai módszereinkkel, a rendszereink, állami életünk demokratikus módszereivel is növeljük a szocializmus erjét. ...Nem gyengíti, hanem ellenkezőleg erősíti és méginkább lehetővé teszi a következetes kommunista politikai vonalvezetést mind a belpolitikában, mind a külpolitikában.”*⁴⁵ A demokratizálás legfőbb eszközének a decentralizálást tartották, így került napirendre a tanácsrendszer átalakítása az önkormányzatiság irányában,⁴⁶ illetve az évtized második felétől az üzemi-munkahelyi demokrácia, azaz a dolgozói beleszólás növelése. Az 1977-es tájékoztatási határozat összekötötte a szocialista demokrácia és a tömegtájékoztatás kérdését:

⁴² NEMES Dezső: A szocialista demokrácia fejlődése Magyarországon. Társadalmi Szemle, 1964/11., 20.

⁴³ A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusának jegyzőkönyve, 39.

⁴⁴ Tömegkommunikáció a szocialista demokrácia rendszerében II. Bizottsági anyag (Dersi Tamás, Fodor Gábor, Gábor Pál, Márton Miklós, Pécsi Ferenc, Serény Péter, Szántó Miklós, Szecső Tamás) Magyar Sajtó 1970/11., 326–330.

⁴⁵ Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1969. március 5–6-i kibővített üléséről. MOL. MK–S 288. f. 4. cs. 98–99. ó. e.

⁴⁶ Az 1971-es – harmadik – tanács törvény kimondta, hogy a tanácsok önkormányzati szervek (is), maguk határozhattak meg – bizonyos keretek között – szervezeti és működési szabályzatuk részleteit. A tanácsok lehetőséget kaptak önálló gazdálkodásra is. RÉFI Attila: A helyi közigazgatás kérdései Magyarországon 1945–1990. In: GERGELY Jenő [szerk.]: Autonómiák Magyarországon 1848–2000. I. kötet. Budapest, L'Harmattan, 2005. 90–96.

utóbbi eszközei fórumot adhatnak a lakosságnak, hogy azok közérdekű ügyekben véleményt mondjanak, javaslatokat tegyenek, más szóval növeljék aktivitásukat.⁴⁷

A nyolcvanas évek vitáiban a nyilvánosság elsősorban már úgy kapcsolódott a szocialista demokráciához, mint annak szükséges előfeltétele. A közügyekről való véleményalkotás, beleszólás nem képzelhető el az elégséges információk megismerése nélkül. Ez a tömegtájékoztatás szerepét felértékelte, legyen az egy üzem problémáinak, lehetőségeinek ismertetése a dolgozókkal, a lakóhelyi fejlesztési tervek megvitatása egy tanácsi fórumon, vagy az országgyűlés bizottsági üléseiről szóló tudósítás a napisajtóban. A tömegtájékoztatás jelentőségét ebben az összefüggésben az adta, hogy a legnagyobb tömegek elérése ezen a csatornán volt lehetséges, egyben az állampolgárok részére ez jelentette a leginkább elérhető információforrást. A hatalom gyakorlásában való részvétel terepéül viszont elsősorban a helyi közélet, valamint a társadalmi és tömegszervezetek kínálkoztak.

A szocialista demokrácia gondolata így azt az elvet is magában foglalta, hogy a tájékoztatás nem jog, hanem az irányítók kötelessége. A sajtóirányítás a hatvanas években már ezt az álláspontot képviselte. 1960-ben tárgyalóasztalhoz ültették a minisztereket és a sajtó vezető munkatársait. A két fél között kötött megállapodás mind a sajtó, mind az állami intézmények kötelezettségeit írásba foglalták, többek között azt, hogy az állami szervek megadnak a sajtónak minden olyan felvilágosítást, amely nem ütközik valamilyen állami, katonai vagy hivatali titokba.⁴⁸ A Hivatal egyben rendre segítséget ígért olyan esetekben, amikor a szerkesztőségek indokolatlan elzárkózásba ütköznek. A sajtóirányítás elkötelezettségének és a megvalósításának felelősségét mutatja, hogy az ilyen esetek viszont rendre elő is fordultak – következmények nélkül. Az 1986-ban megszülető sajtótörvény pedig ebben a tekintetben sem lépett túl a több mint két évvel korábbi elveken: a felvilágosítási kötelezettség kimondása mellett meghagyta – és homályban hagyta – az üzemi titokra való hivatkozás lehetőségét.⁴⁹

A nyilvánosság fogalmát a korszak – 1958 és 1977 közt keletkezett – sajtó- és tájékoztatási határozatai nem használták. Az 1968-as gazdasági reform idején voltak kísérletek a fogalom meghonosítására, a nyilvánosság és a demokrácia összekapcsolására, sőt a politika és a tájékoztatás nyíltsága közti összefüggés felvetésére.⁵⁰ Ezzel együtt a hivatalos szóhasználatban a nyilvánosság nem vert gyökeret, még az 1986-os sajtótörvény is csak az értelmező rendelkezések között említette a nyilvános közlés fogalmát, ám a sajtótermék terjesztésének eseteit értette alatta.⁵¹

⁴⁷ A PB határozata tájékoztatás továbbfejlesztéséről. In: VASS Henrik [szerk.]: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1975–1980. Budapest, Kossuth, 1983. 548.

⁴⁸ Feljegyzés kormánytagok és főszerkesztők megbeszéléséről, 1961. MOL XIX-A-24b 18 doboz

⁴⁹ A MÚOSZ Sajtójogi Bizottságának jelentés a sajtótörvény egyéves tapasztalatairól. MOL MK-S 288. f. 22. cs. 1988/26. ó. e.

⁵⁰ KOVÁCS Judit: Nyilvánosság és demokrácia. Magyar Sajtó 1968/10-11., 311–313.; POZSGAY Imre: Demokrácia – közvélemény – nyilvánosság. Magyar Sajtó 1972/3., 76–78.

⁵¹ 1986. évi II. törvény a sajtóról.

A nyilvánosság fogalmának a hazai tömegkommunikáció viszonyaira történő adaptálására a legnagyobb ívű kísérletet a korszakban Fodor Gábor tette. Bár Nyilvánosság, közvélemény, tömegkommunikáció című tanulmánya a KB Társadalomtudományi Intézetének műhelykiadványaként jelenhetett csak meg, a megjelenés évében – 1976-ban – a szerzőt az Agitációs és Propaganda Osztály munkatársai közé fogadta.⁵² Fodor a fennálló helyzetet igazoló elméletet dolgozott ki, amennyiben mellett érvelt, hogy a politikai nyilvánosság és a demokrácia nem feltételezik egymást. A demokrácia lényegi ismérve ugyanis az, hogy a többségi akarat érvényre juthat, aminek viszont nem csupán a nyilvánosság működése lehet a garanciája. A szovjet-oroszországi fejlődés éppen azt mutatta – így Fodor –, hogy a lenini vezetés feláldozta a formális demokráciát, vele a korlátozás nélküli politikai nyilvánosságot a tartalmi demokrácia érdekében. Ugyanakkor a hetvenes évek viszonyai között újra felvethető a politikai nyilvánosság létjogosultsága, mivel az államigazgatás és a társadalom nem azonos egymással, szükség van a kettő közötti közvetítő mechanizmusokra. Ez viszont csak akkor működőképes, ha a hatalom felismeri, hogy léteznek primér és szekunder értékek. Előbbiek olyan alapigazságok és alapértékek, amelyeket a társadalom elfogad, és amelyek nem képezik nyilvános vita tárgyát. A szekunder értékekben viszont tolerálhatóak az eltérő vélemények, ezek lehetnek a közvélemény szerveződésének az alapjai, sőt a nyilvánosság és a tömegkommunikáció struktúráját is e szekunder értékek formálhatnák, ezek alapján válnának megkülönböztethetővé a szerkesztőségek.⁵³ Fodor gondolatmenetében tükröződnek a társadalom érdektagságával kapcsolatos egy évtizedes felismerések.

Az államszocialista rendszer keretei között megvalósítható nyilvánosságkoncepciók a nyolcvanas évek második felében is alapvetően a társadalom érdektagságának „határozottabb” megjelenítésében keresték a megoldást. A nyilvánosság felkapott fogalomká 1987-től vált, amikor a tömegkommunikáció megújításáról szóló vitáknak a központi kategóriájává vált. A nyilvánosságról szóló diskurzus felerősödésében nagy szerepe volt a szovjet reformfolyamatoknak. Az 1985-ben az SZKP KB főtitkárává választott Mihail Gorbacsov által meghirdetett glasznoszty-politika – annak az elvnek a hangoztatása, hogy az embereknek mindenről tudniuk kell, nem lehetnek kényes vagy tiltott témák – hatalmas adut adott a nyilvánosság bővítése hazai híveinek a kezébe.⁵⁴ Annak ellenére volt ez így, hogy a nyilvánosság hazai irányítói már két évtizeddel korábban – az 1965-ös tájékoztatási határozattal – hasonló következtetésre jutottak, illetve hogy a glasznoszty szovjetunióbeli sikere – főleg Moszkván túl – erősen kérdéses volt.⁵⁵

⁵²MOL MK–S 288. f. 7. cs. 502. ó. e.

⁵³ FODOR Gábor: Nyilvánosság, közvélemény, tömegkommunikáció. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 1976

⁵⁴ Jelentés a szocialista országok testvérpártjai ideológiai és propagandamunkával foglalkozó folyóiratai főszerkesztőinek moszkvai tanácskozásáról (1987. június 4.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1987/3. ó. e.; Beszámoló a Magyar Rádió Pártbizottsága küldöttértekezlet óta végzett munkájáról, különös tekintettel a Politikai Bizottság 1986. július 1-i határozata végrehajtásának tapasztalataira (1987. május 14.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1987/32. ó. e.

⁵⁵ Jelentés a szovjet újságíró-kongresszusról (1987. március 23.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1987/28. ó. e.

A nyilvánosságról szóló közbeszédben az áttörést Magyarországon nagyban elősegítette a Hazafias Népfront égisze alatt, a Fordulat és reform című anyag mellékleteként 1987 márciusában készült dolgozat. A Javaslat a nyilvánosság reformjára éles, átfogó kritikáját adta, illetve meghaladását kínálta a sajtóirányítás addigi gyakorlatának, ám nem lépett ki az egypártrendszer keretei közül. A nyilvánosság megújulását az anyag érvelése szerint elkerülhetetlenné tette a gazdaságban és a társadalomban kialakult érdektagoltsághoz való igazodás kényszere, egyúttal azonban a reformfolyamat sikerének, társadalmi támogatottságának is a nyilvánosság jelentős bővítése a záloga.⁵⁶

A dolgozat lépéskényszerbe hozta mind az újságíró-szövetség vezetését, mind az ideológiai élet irányítását,⁵⁷ és még ugyanabban az évben elkészült a MÚOSZ Választmány nyilvánosságról szóló anyaga, illetve a Központi Bizottság elé került Az ideológiai munka időszzerű kérdéseivel foglalkozó előterjesztés. Ezekben az ideológiai irányítás magáévá tette a tömegkommunikáció széles értelemben vett megközelítését, egyben a nyilvánosság reformja hivatalos szinten is összekapcsolódott a politikai intézményrendszer megújításával, vagyis megerősítést nyert, hogy a nyilvánosság és a tömegkommunikáció szerkezete nem különíthető el a politikai alrendszer működésétől. A szocialista demokrácia mellett mindinkább a szocialista pluralizmus elképzelése került előtérbe, amely a hatvanas évek vége óta többé-kevésbé elismert érdektagoltságot a politikai szintéren is megkísérelte értelmezni. A bő egy évtizeddel korábbi képlettől nem tért el annyiban, hogy továbbra is csak a részérdekek ütköztetését fogadta el, ám a tervezetek immár határozottabban mutattak az egyéni és csoportos érdekkifejezés és érdekképviselet irányába. Mindez nem jelentette azt, hogy a párt hajlott volna arra, hogy lemondjon a társadalom alapvető egységének a képzetéről, vagy elfogadta volna újabb hatalmi központok létrejöttét: csupán a hatalom önkéntes megosztásáról beszélt, ami a decentralizáció, önkormányzatiság és önigazgatás irányában jelenhetett volna további elmozdulást.⁵⁸

Grósz Károly – mikor miniszterelnökként ellátogatott a MÚOSZ Elnökségéhez – kifejtette, hogy a sajtómunkában új vonásként tekint az érdekütközés megjelenítésére. Ennek keretében beszélt arról, hogy a kormány és a lapgazdák között kis(!) érdekkonfliktus előállhat, ám a kormány és a párt között nem, mert egyrészt a kormány mindenhol egy párt szolgálatában működik, másrészt az ilyen jellegű „*a véleménykülönbség feloldásának útja nem a sajtó*”. Ez jól mutatja, hogy a pártvezetés egy meghatározó része milyen messzire volt hajlandó elmenni a nyilvánosság reformjában.⁵⁹

A MÚOSZ Egyetemi Szakosztályának 1988. januári vitája és a Nyilvánosság Klub megalakulása ugyanakkor azt jelezte, hogy a hatalom által felajánlott kompromisszumok elfogadása már messze nem magától értetődő, az 1988 során – még a párttörvény előtt –

⁵⁶ Javaslat a nyilvánosság reformjára. MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1987/3. ó. e.

⁵⁷ Az Agitációs és Propaganda Osztály összefoglalója a belpolitikai élet időszzerű kérdéseiről (1987. november 20.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1987/3. ó. e. Az anyagot a KB 1987. november 11-én tárgyalta, és vette tudomásul. MOL MK–S 288. f. 4. cs. 228–229. ó. e.

⁵⁸ Az Agitációs és Propaganda Osztály tervezete az ideológiai élet, a politikai tudatformáló munka tapasztalatai. Irányelvek az ideológiai munka fejlesztésének feladataira. MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1987/1. ó. e.

⁵⁹ A MÚOSZ Elnökségének ülése (1988. február 24.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1988/26. ó. e.

létrejövő politikai szervezetek pedig tovább feszítették a hegemon helyzetű párt által felügyelt nyilvánosságról szőtt elképzeléseket, miközben az MSZMP az országos pártértekezlet után feladta a direkt irányítás addigi eszközeit is. A folyamat lényeges állomása volt a Központi Bizottság 1989. március 29-i ülése, amely kimondta, hogy nem létezhet első és második nyilvánosság, azaz a nyilvános diskurzusban való részvételnek nem lehetnek politikai csak alkotmányos korlátai.⁶⁰

A korszak nyilvánosságát többen, elsősorban szociológusok, politológusok és médiaelmélettel foglalkozó szakemberek is megkísérelték leírni. Ezek mindegyike számol azzal a ténnyel, hogy a hatalom formális és informális eszközökkel behatárolta a közügyek nyilvános tárgyalhatóságát. Bár az irányítás szervezetrendszerének alapja változatlan maradt 1956 után, általános egyetértés van abban is, hogy a nyilvánosság tekintetében az 1953–56-os időszak cezúrát hozott. Lázár Guy a Rákosi-korszakot „bürokratikus-reprezentatív” nyilvánosságnaként írja le, amelynek sajátossága, hogy a propagandát a tájékoztatás fölé emeli, sőt helyettesíti vele. Ebben a rendszerben a politikai propaganda fenntartó-konzerváló jellegű, míg a gazdasági propaganda alkotó, mozgósító funkciót lát el. A forradalmat követően Lázár szerint annyiban hajtanak végre jelentős változtatást a struktúrán, hogy – bizonyos keretek között – törekednek a társadalmi konfliktusok megjelenítésére.⁶¹

Az így létrejött, rugalmasabb és nagyobb tűróképességű rendszer nem teremtette meg a teljes kimondhatóságot. Ezt írja le a „korlátozott nyilvánosság” kifejezés, amely szerint bizonyos – nem definiált határok között – lehetővé vált a kérdések egy jelentős részének nyilvános megvitatása. A vitában való részvétel feltétele azonban a szabályok hallgatólagos elismerése és betartása volt.⁶² A sajtóval kapcsolatosan mind pártdokumentumokban, mind újságírói megnyilvánulásokban (elméleti cikkek, évfordulós cikkek), mind tankönyvekben számtalan helyen felbukkan az a megállapítás, hogy az újságírás politikai munka, amelyre az vállalkozzon, aki az azzal járó felelősséget és elkötelezettséget vállalni tudja. Vagyis az, aki a fent leírt társadalmi alkut a maga részéről megerősíti. Az alkukötés természetesen szimbolikus aktusokon keresztül ragadható meg, az újságírók esetében nagyon is egyszerűen leírható – szó szerint is leírt – módon: cikkeikben. Ennek jegyében szólította fel szólította fel a szerkesztőket és újságírókat önálló állásfoglalásra az 1959-es párthatározat.⁶³

Hasonló terminus az Angelusz Róbert által bevezetett „félnyilvánosság” kifejezés, amelynek lényegi ismérve szintén az, hogy bár egyre szűkül a nyilvános vitából kizárt témák, a tabuk száma, de a legfontosabb kérdések továbbra sem vitathatóak: a nyilvános szférában nincs mód valódi alternatívák megjelenítésére, csak a már meghozott döntések kapnak teret. Új elem

⁶⁰ A politikai nyilvánosság fejlesztése és a tájékoztatási törvény alapelvei. A párt sajtópolitikájának elvei és a párt sajtó fejlesztése. MOL MK – S 288. f. 4. cs. 257–258. ő. e.

⁶¹ LÁZÁR Guy: A szocialista nyilvánosság történetének alapvonalai. Kritika 1988/10., 19–22.

⁶² HELLER Mária–NÉMEDI Ágnes–RÉNYI Ágnes: A magyar nyilvánosság szerkezetváltozásai a Kádár-rendszerben. In: Somlai Péter [szerk.]: Értékrendek és társadalmi-kulturális változások. Budapest, ELTE Szociológiai Intézet, 1992. 109–118.

⁶³ Az MSZMP PB határozata a sajtóról, 1959. február 13. In: VASS Henrik–SÁGVÁRI Ágnes [szerk.]: MSZMP határozatai és dokumentumai, 1956–1962. Budapest, Kossuth, 1973. 309.

viszont, hogy egyre inkább lehetőség nyílt a támogató megnyilvánulások mellett az állásfoglalástól való tartózkodásra is. Ennek legismertebb megfogalmazása 1961-ből való: „*aki nincs ellenünk, az velünk van*”, jelentette ki Kádár János a Hazafias Népfront kongresszusán. Amennyiben a nyilvánosság nem teljes, elválnak egymástól, más-más szabadságfokkal bírnak a véleménynyilvánítás különböző szférái. Bizonyos ügyekben szabad véleményalkotás érvényesül, miközben lesznek kérdések, amelyekben ki-ki maga választhatja meg álláspontját, de a hatalom nem marad közömbös a társadalomra jellemző vélemények megoszlása iránt (kvázi-szabad véleményalkotás), míg más kérdésekben deklarált a téma szabadsága, a hatalomnak mégis módja van rosszallását kifejezni az általa képviselt állásponttól való eltérés miatt (preferált véleményalkotás). Végül a tabuk körét alkotják a kötelező véleménykérdések.⁶⁴ Sarkosabban fogalmaz a korszak jellemzésekor Kalmár Melinda, aki az 1956-ot követő évekről szólva a kádári konszolidáció során megteremtett gyakorlatot „szimulált nyilvánosságnak” nevezi: eszerint a sajtó pártirányításának gondos megőrzése mellett a tömegkommunikáció fő feladatául azt kapta, hogy tegyen úgy, mintha a politizáló közvéleményt jelenítené meg.⁶⁵ Lényegében az aczéli kultúrpolitika három T-vel (támogatott, tűrt, tiltott) jellemzett differenciált működését képezi le Bajomi-Lázár Péter fogalomrendszere, amelyben a hivatalos nyilvánosság a támogatott, a második nyilvánosság (a hetvenes évektől megjelenő szamizdat irodalom) a tiltott, míg a közléshatárokat tágitó írások az ún. „harmadik nyilvánosság” kategóriáját alkotják.⁶⁶ Lényegében ennek az amúgy szerkezetileg világosan elkülöníthető két halmaznak egyfajta tartalmi-funkcionális metszetét megalkotó, véleményem szerint megkérdőjelezhető, kategóriáját találja fel a „köztes nyilvánosság” fogalma is.⁶⁷ Az ide tartozók ugyanis a hatalom által elismert fórumok részét képezték, még ha az ott megjelenő megnyilatkozások át is lépték az irányítás ingerküszöbét. Ugyanakkor a hivatalos játéktéren kívül szerveződő nyilvánosság fórumai – a stencilezett kiadványoktól a lakásokon tartott repülőegyetemekig – kiegészülve a külföldön készült, de kifejezetten Magyarországra szánt és eljutó orgánumokig (l. Szabad Európa Rádió) részét képezték a nyilvánosság egészének. Már az 1965-ös tájékoztatási határozatban is megjelent az a felismerés, hogy a hazai nyilvánosság feltételrendszere nem értelmezhető a magyar nyelvű nyugati rádióadók nélkül.⁶⁸ A kimondhatóság határai térbeli eltéréseinek leírására ad lehetőséget a „körkörös nyilvánosság” fogalma. Ez értelmezhető szűken a tömegkommunikációra vetítve is: a differenciált tájékoztatás és agitáció követelményéből, illetve a különböző társadalmi rétegek eltérő információs igényének elismeréséből levezethető volt, hogy a más-más körnek szóló és eltérő szélességű kört elérő orgánumokra más kimondatlan közlési szabályok vonatkoztak. Nem csak olyan végtelen példákra volt ez érezhető, mint a rádió Esti Krónikájának híradása és egy éjjeli, értelmiségnek szóló alacsony hallgatottságú értelmiségi műsor különbségén. Egészen

⁶⁴ ANGELUSZ Róbert: A rejtőzködéstől a megnyilatkozásig. In: SOMLAI Péter [szerk.]: *im*, 83.

⁶⁵ KALMÁR Melinda, *im.*, 74.

⁶⁶ BAJOMI-LÁZÁR Péter: *A magyarországi médiaháború*. Budapest, Új Mandátum, 2001. 18.

⁶⁷ NÉMETH György: *im.*, 13.; TAKÁCS Róbert: *A Mozgó Világ története* (recenzió). *Múltunk*, 2004/2., 291–293.

⁶⁸ A Politikai Bizottság 1965. június 8-i határozata a tájékoztatás megjavításáról. *MOL MK–S 288. f. 5. cs. 367. o.*

más minőségű információt adott a Magyarország című hetilap vagy a Valóság című folyóirat, mint az Ország-Világ, de különböző hangon írtak a napilapok is. Kádár János a következőképp szolt az egyes tömegkommunikációs színterek eltérő lehetőségeiről 1960 decemberében: „*Szerintem első a napilap, a rádió, a színpad, második az irodalmi folyóirat. Ott már nem bánom, akármit nyomnak ki. Ez a mi pártunk általános barcát nem nagyon zavarja, de ami a napilapokban, rádióban jelenik meg, az közvetlenül hat társadalmi életünkre és visszahat a politikai barra.*”⁶⁹ Igaz, az első titkárnak volt olyan megszólalása is, amelyben kárhoztatta ezt a gyakorlatot. 1979-ben Nagy Richárd MTV elnökkel beszélgetve a televízióval kapcsolatban megkérdőjelezte az eltérő rétegműsorok – kétségkívül bevett szokásnak számító – eltérő közlészatharait: „*bármilyen rétegeknek való sugárzást csinálunk öneki meggyőződése, hogy nekünk soha nem szabad elfelejteni, hogy potenciálisan 6–7 millió ember nézheti, nem is hogy nézi, de nézheti! És a Televízió ne arra álljon be, hogy ki nézi csak, hanem arra, hogy mennyi nézhetne?*” – foglalta össze Kádár gondolatait Nagy.⁷⁰

Szélesebb értelemben a körköröség további belső körökkel egészíthető ki. Így a szóbeli tájékoztatás a tömegkommunikációba nem beengedett tartalmaknak is utat engedett; a könyvterjesztésbe nem kerülő, folyóiratokba ki nem adott írárok, tanulmányok korlátozott példányszámban mégis nyomtatásba kerülhettek, intézetekben belső vitára lehetett bocsátani azokat. Külön zárt terjesztése alakult ki a politikai és gazdasági vezetők tájékoztatásának a különböző bizalmas kiadványok révén.

A fent bemutatott nyilvánosságmodellek mindegyike megragadja annak a keretnek a főbb állandó jellegű aspektusait, amelyekben a sajtóirányítás és az újságrás kialakította konkrét gyakorlatát. A nyilvánosság-modellek tulajdonsága azonban az is, hogy általánosító természetük folytán rejtve maradnak azok a kisebb-nagyobb változások, amelyek nem borították fel ugyan a modell által leírt struktúrákat, de érezhető változást hoztak a mindennapokban, magukban a lapokban, műsorokban, legyen az egy új nyelvzetet meghonosító szerkesztőség vagy egy-egy újabb téma felbukkanása a nyilvános diskurzusban. Továbbá nem érzékenyek azokra a változásokra, amelyek a politikai mozgásokból és küzdelmekből következnek. Így a kultúrpolitika és a nyilvánosság kezelése olykor az általános politikai irányvonalat követően válik nyitottá mint a hatvanas évek első felében, míg máskor a reformok előkészítése idején válik szigorúbbá, hogy aztán ne kövesse teljes mellszélességgel a politikai szigorodást a hetvenes évek első felében.⁷¹

3. A sajtószabadság elméletei

Amennyiben korlátozott nyilvánosságról beszélhetünk, erősen feltételezhető, hogy sérül a sajtószabadság, miközben a korabeli alkotmány is kimondta a sajtó szabadságát. Hogyan

⁶⁹ Előterjesztés az irodalmi kritikánk egyes problémáiról. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1960. december 20-i üléséről. MOL MK-S 288. f. 5. cs. 214. ó. e.

⁷⁰ Jegyzőkönyv a Magyar Televízió Elnöksége vezetőségi üléséről (1979. március 14.). MOL XXVI-A-9. 30. doboz

⁷¹ RÉVÉSZ Sándor: Aczél és korunk. Budapest, Sík Kiadó, 1997, 145.

oldható fel az alábbi ellentmondás? Volt-e a sajtóirányításnak saját gyakorlatával összhangban álló sajtószabadság képe? Mennyiben különbözött az a polgári sajtó szabadságáról kialakult elképzelésektől?

A sajtó magán viseli az adott társadalmi és politikai berendezkedés nyomát. A nyilvánosság korlátozása a hatalmon lévők felfogásában soha sem elnyomás, hanem a társadalom védelme. A cenzurális megköötöttségek eltörlése a XVII. századi Angliában merült fel először, ám a gondolat csak a XVIII. században terjedt el igazán. Ez a liberális felfogás a sajtót mentesíteni akarja a kormányzati befolyástól – akárcsak a gazdaságban a piac, a láthatatlan kéz rendet teremt, úgy a nyilvánosságban is megvalósítandó a gondolatok szabad versengése.⁷² A sajtó szerepét nem a hatalom szolgálatában, hanem ellenőrzésében, bírálatában jelölte meg – innen ered a gyakran felbukkanó „negyedik hatalmi ág” megnevezés.

A sajtószabadság felfogása ugyanakkor a polgári társadalomban sem ilyen egyértelmű. A minimalista megközelítés megelégszik a jogszabályi háttér és a jogorvoslati garanciák megteremtésével. Az Egyesült Államokban a második világháború után felállított Sajtószabadság Bizottság (Hutchins-bizottság) 1947-es jelentése azonban azt állapította meg, hogy a sajtó csak részlegesen volt képes ellátni a tőle elvárt feladatokat, nem tudta egyszerre kiszolgálni a tulajdonosi-hirdetői köröket és a politikai közösséget, és a tömegkommunikáció utóbbi irányában fennálló felelősségét hangsúlyozta.⁷³ Ilyen megközelítésben a sajtószabadság nem egy jogilag adott helyzet, állapot, hanem egy ideál, amelynek megközelítéséért folyamatos küzdelem szükséges. E felfogás hívei érzékenyek a sajtót korlátozó társadalmi-gazdasági tényezőkre, bizonyos tények és vélemények nyilvánosságra kerülését megakadályozni, hatósugarát korlátozni akaró erőkre, amelyek a polgári demokráciákban is jelen vannak. A kapitalizmusban az akadályok legnyilvánvalóbb formája anyagi jellegű, elsősorban a tulajdonosok és az üzleti partnerek, hirdetők befolyását jelenti. Altschull az újságírás második törvényeként fogalmazta meg azt, hogy „*a médiumok tartalma mindig azok érdekeit tükrözi, akik finanszírozzák őket*”.⁷⁴ Bár ez csak a legritkább esetben jelent közvetlen beleszólást, a tulajdonosok nagyvonalakban megszabják a szerkesztési koncepciót, míg a hirdetők áttételeken keresztül gyakorolhatnak hatást bizonyos tartalmakra – elsősorban a hirdetési pénzek megvonásával vagy az azzal való fenyegetéssel.⁷⁵ A Pew Kutatóközpont és a Columbia Journalism Review ezredfordulón végzett közös felmérése azt mutatta, hogy a tartalmak elvetésének, megcsonkításának leggyakoribb oka szintén nem jogi kényszer, hanem az, hogy a társadalmilag releváns témát az újságíró, a szerkesztő „eladhatatlannak”, az olvasó számára túlságosan unalmasnak vagy összetettnek ítélte.⁷⁶

---

⁷² KUNCZIK, Michael: A demokratikus újságírás. Médiautató 2001 nyár. Forrás: http://www.mediakutato.hu/cikk/2001_02_nyar/01_demokratikus_ujsgiras/03.html (2009. február 20.)

⁷³ Uo.

⁷⁴ McQUAIL, Denis A tömegkommunikáció elmélete. Budapest, Osiris 2003. 176.

⁷⁵ BOGART, Leo: Commercial Culture. New York: Oxford University Press, 1995, 93–94.

⁷⁶ Self-Censorship: How Often and Why Journalists Avoiding The News. Pew Reserch Center. 2000. április 30. Forrás: <http://people-press.org/report/39/> (2009. február 20.)

A szocialista sajtószabadság tagadta a befolyásmentesség, politikamentesség doktrínáját. A szocialista „nyilvánosságelmélet” lényegében Altschullal egyetértve azt vallotta, hogy a sajtónak minden társadalmi berendezkedésben osztálytartalma van, az „*uralkodó osztályok minden fejlett társadalomban hatalmi eszközként kezelik*”.⁷⁷ A kapitalizmusban a tőkés osztályok érdekeit képviseli, így az elnyomás eszköze, míg a szocializmusban a dolgozó osztályok kezében van, az ő érdekeit képviselheti, vagyis ezáltal tekinthető felszabadultnak. A nyugati sajtó bírálata hálás terep lehetett, mivel a széles spektrumon mozgó, egymással gyökeresen ellentétes értelmezéseket közlő médiában rendre találni lehetett olyan megállapításokat, információkat, amelyek célzatossága, egyoldalúsága könnyen bizonyítható volt. Nemes Dezső így azt róhatta fel a „burzsoá propagandának”, hogy az „*azt a sajtószabadságot reklamálja rajtunk, amelyben mindenki, akinek erre pénze van, kényomtathatja azt, amit akar, ha a nyomdatulajdonos – kellő ár ellenében – ehvállalja, s ha nagyobb pénzügyi hatalmasságok vagy éppen az állami szervek meg nem tiltják. ...A nyomdatulajdonosok és a kiadóvállalatok üzleti érdeke és a pénzügyi mágánások sajtódiktatúrája még a polgári demokratikus uralmi formák között is kellően biztosítja a kapitalisták túlnyomó följénét a sajtó terén.*”⁷⁸ Az 1968-as ellenkulturális mozgalom kezelése szintén azt az érvelést erősítette meg, hogy a nyugati hatalmi elit – a szövegben állam – is „*pórázon tartja a sajtót*”, és csak szükségletei szerint lazít rajta, vagy „*az éles osztályharc történelmi pillanataiban gúzsba köti, elhallgattatja, átszervezi, szolgálja kényszerít*”. Vagyis a valóban fontos kérdésekben a „monopoltőke hatalma” áttételes eszmei és anyagi szabályozókon keresztül szigorúan korlátozza a sajtó működését, és a „*körülményektől függ, hogy tilalmak formáját ölti-e az irányítás, vagy a csendesebb-finomabb módszereket*”.⁷⁹ A hatvanas-hetvenes években még többségben voltak azok a generációk, amelyeknek volt kisebb-nagyobb saját tapasztalata a „magyar kapitalizmusból”, ismerték annak működését, így legalábbis fenntartással viseltetettek a polgári sajtóval szemben. A nyolcvanas években viszont már érezhető volt az olyan fiatalabb generációk beáramlása, amelynek tagjai nem utasították el a nyugati sajtókultúrát. Nekik – tehát azoknak akiknek a körében „*találkozhattunk olykor a polgári sajtó objektív és teljes körű informáló munkáját feltételező illúziókkal*” – szólt Bányász Rezső, a Tájékoztatási Hivatal akkori elnökének figyelmeztetése 1986-ban. Eszerint bár Nyugaton – akárcsak Magyarországon – legmagasabb szinten, alkotmányosan garantálják a sajtó szabadságát, alsóbb szintű jogszabályok révén „*a tájékoztatás korlátozásának sajátos rendszere s módszere alakult ki valamennyi polgári államban*”. A sajtórendészeti szabályokra való utalás annyiban csúsztatás, hogy bár a szélsőséges, az alkotmányos rend megdöntésére irányuló vagy mások jogait sértő publikációk ellen minden demokrácia is keresi a megfelelő jogi megoldást, e szabályozás, illetve az azzal való visszaélés korántsem olyan méretű, mint ahogy Bányász Rezső beállította. Ám mindezeknél is súlyosabb gátnak mutatja be a tőkés laptulajdonlás rendszerét, amiből azt a következtetést vonja le, hogy „*egyetlen újságíró, szerkesztő sem jelenthet*

⁷⁷ SZECSKÓ Tamás–FODOR Gábor: Kommunikációs politikák Magyarországon. Kézirat. MOL XIX-A-24b 73. doboz

⁷⁸ NEMES Dezső: A szocialista demokrácia fejlődése Magyarországon. Társadalmi Szemle 1964/11. 32–33.

⁷⁹ JAKAB Sándor: A tömegkommunikációs rendszerek hatékonyabb munkájáról. Társadalmi Szemle 1970/2. 33.

*meg lapjában olyan írásokat, amelyek a laptulajdonos személy vagy konszern érdekeit, politikai irányvonalát, személyi kapcsolatainak körét sértik vagy veszélyeztetik.”*⁸⁰

A szocialista médiaelmélet támadta a Nyugaton domináns objektivitás-doktrínát, abból az alapállásból, hogy nem létezhet „objektív híradás a világról”, hanem a tájékoztatás már tudatformálás első mozzanatának számít.⁸¹ Ezért „kiáltott” gyakran „burzsoá álobjektivitást” a sajtóirányítás, amikor a magyar újságírók a nyugati sajtóban, hírügynökségi jelentésekben lévő megfogalmazásokat átvették. A polgári sajtó korszakbeli egyik legjobb ismerője, Szecső Tamás, a Tömegkommunikációs Kutatóközpont igazgatója azt emelte ki, hogy a nyugati média azáltal rejtje el a hírek kiválasztásában, megfogalmazásában rejlő manipulációs mechanizmust, ezzel megteremtve az objektivitás mítoszát, hogy formailag mereven – a szerkesztőség szerkezetének szintjén is – elválasztja a híreket és a véleményeket. Sőt, még a fenti összefüggéseket felismerő, baloldali gondolkodású csoportok is a reformoktól várják a tömegkommunikáció függetlenítését a domináns csoportok érdekeitől, vagyis végső soron az objektív újságírás megteremtésében hisznek.⁸²

A hivatalos álláspont szerint a „szocialista sajtószabadság” alapjait a magántulajdon megszüntetése, a média – mindenekelőtt a nyomdák és kiadóvállalatok – állami tulajdonba vétele teremtette meg. Mindezt elválasztotta attól, hogy ez egyúttal a lapalapítás és fenntartás egy másfajta – jóval szigorúbb – korlátozását tette lehetővé. A marxista-leninista érvelés a következőképpen oldotta ezt fel: „A szabadság nem más, mint felismert szükségyszerűség, az ebből következő célok, feladatok tudatos szolgálata. A sajtó tehát nálunk abban az értelemben szabad, hogy a dolgozók szabadságát, felemelkedését, igazí érdekeit, a felismert szükségyszerűséget képviselheti.”⁸³ A sajtóirányítás tehát önmaga szükségességét a tulajdonviszonyokkal is indokolta és igazolta. Ahogy Lakatos Ernő fogalmazott a rendszerváltás után, „ma 26000-féle tulajdonos van és ez a 26 ezer tulajdonos különböző igényekkel lép fel saját orgánumával szemben”.⁸⁴

A szocialista sajtószabadság széles lehetőségeit a pártvezetés előszeretettel érzékeltette a sajtó számadataival, a kiadványok számával, a példányszámok növekedésével – például a kongresszusokon. Ezek a példányszámokra, kiadványok számára, terjedelemre vonatkozó adatsorok természetesen egy korábbi adattal kerültek összevetésre, noha hasonló kritériumok alapján a nyugati sajtót jóval szabadabbnak lehetett volna kihozni, leszámítva a szintén dokumentálható lapmegszűnéseket, ami a piaci verseny és koncentráció velejárója volt. Nemes Dezső is ezt az érvelést használta már idézett cikkében, majd meghúzta a szocialista sajtószabadság határait: „Arra persze nincs mód, hogy bárki bármit lenyomathasson. Nemszak azért, mert a mi társadalmunkban a bukott kézsákmányoló osztályok szószólóinak nincs sajtószabadságuk, az

⁸⁰ BÁNYÁSZ Rezső: A tájékozódás joga – a tájékoztatók felelőssége. Társadalmi Szemle 1986/10. 29–30.

⁸¹ Az objektivitás doktrínával kapcsolatban a modern kommunikációelméleti irodalomban felmerülő dilemmákat bemutatja: BAJOMI-LÁZÁR Péter: Az objektivitás doktrína nyomában. A politikai újságírás normái az Egyesült Államokban. Médiautató, 2003 nyár, 13–38. A nyilvánosságnak szánt tartalmak keretezéséről: LAKOFF, George: Ne gondolj az elefántra! Budapest, Napvilág Kiadó, 2006.

⁸² SZECSKŐ Tamás: Befolyás – hatás – hatékonyság. Társadalmi Szemle 1972/3., 62.

⁸³ VÉRTES Imre: A mi szabadságunk. Magyar Sajtó 1969/7., 194.

⁸⁴ Beszélgetés Lakatos Ernővel. In: HAVAS Henrik: Pro domo avagy Fejezetek a 80-as évek sajtóitkaiból. Budapest, Alexandra, 2002, 163.

ellenforradalmárok, háborús uszítók, fajgyűlölők és egyéb reakciók részére nyugaton van a »szabad világ.«” De a szerző szerint e véges határok között is számtalan lehetőség akad arra, ami a „*sajtó hivatala*”: az olvasói kapcsolatok ápolása, az olvasók megszólaltatása, az őket foglalkoztató kérdések megválaszolása, „*az ország előtt álló feladatok*” bemutatása, míg külpolitikában a szocialista országok, a munkásmozgalom és az „imperializmusellenes küzdelem” ismertetése. És egy újabb szabadság: „*ebben közreműködhet a sajtó minden munkása, aki a szocialista fejlődés ügyét akarja és tudja szolgálni*” – még akkor is, ha nem marxisták és nem is tudnak azzá válni.⁸⁵ A fentiek változatlan érvényességét erősítette meg Berecz János, KB titkár 1986-ban, a sajtótörvény országgyűlési vitáján. „*A sajtószabadság a társadalom érdekeivel ellentétes törekvések támogatására eddig sem vonatkozott, ezután sem ad lehetőséget. Alkotmányos rendet, nemzetközi érdekeket, szocialista vívmányokat, nemzeti, történelmi és erkölcsi alapértékeket kétségbe vonni Magyarországon semmiféle indokkal, így a sajtószabadság ürügyén sem lehet.*”⁸⁶ Ez az érvelés nem szocialista találmány – a francia forradalomban a jakobinusok is vallották. Ezen az alapon nevezte a fentieket a Szecső-Fodor szerzőpáros Saint Just-elvnek: szabadságot mindenkinek csak a szabadság ellenségeinek nem!⁸⁷

A fentieket bármennyire is őszintén hitték a pártvezetés és a sajtóirányítás képviselői, illetve a sajtó munkatársainak egy jelentős része, a szóhasználatuk arról árulkodik, hogy rájuk is erősen hatott a „hagyományos” fogalomhasználat, a sajtószabadság polgári értelmezése. Amikor a KB Titkársága 1957 szeptemberében a sajtóban érvényesítendő pártirányítás rendszeréről tárgyalt, Kádár János is elutasította a közvetlen beavatkozásokra épülő kézi vezérlest. Ugyanakkor hozzátette: „*persze itt nem a sajtószabadság mellett akarok kardoskodni, de a pártirányításnak másutt kell érvényesülni*”.⁸⁸ Tanulságos ebből a szempontból Komócsin Zoltán hozzászólása is a Népszabadság szerkesztőbizottságának a lapmunkáról készített jelentéséhez. Ebben úgy nyilatkozott, hogy „*egy kicsit több sajtószabadság[ot] kellene*” biztosítani.⁸⁹ Nem is az a lényeges ebben a mondatban, hogy sajtószabadság vagy van, vagy nincs, hanem az, hogy a Népszabadság akkori főszerkesztője a sajtószabadság liberális fogalmát használta. Amikor pedig az egyiptomi nagykövet azt kérte számon a Tájékoztatási Hivaltól, hogyan jelenhetett meg olyan publikáció, amely kedvezőtlen színben tünteti fel országát, Naményi Géza azt felelte, „*nálunk sajtószabadság van, egyetlen szerv sem tudja előre, mi lát a sajtóban napvilágot; az jelenik meg, amit az újságíró megír és szerkesztője nyomdába ad*”.⁹⁰ Aczél György 1982-ben franciául megjelent „beszélgetőkönyvben” úgy utalt a nyugati sajtószabadság fogalmára, amellyel lényegében a „kielégítetlen szabadságigény” létezését is elismerte.⁹¹

A nemzetközi küzdőtéren inkább sajtószabadság szocialista értelmezése kényszerült védekezésbe. Jól mutatta ezt, hogy amikor 1963-ban, a sajtóban megjelenő bírálatokat és

⁸⁵ NEMES Dezső: A szocialista demokrácia fejlődése Magyarországon. Társadalmi Szemle 1964/11. 32–33.

⁸⁶ Részletek a sajtótörvény országgyűlési vitájából. Magyar Sajtó 1986/5., 11–27.

⁸⁷ SZECSKÓ Tamás–FODOR Gábor: i. m.

⁸⁸ Idézi: KALMÁR Melinda, i. m. 70.

⁸⁹ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1967. február 7-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 416. ó. e.

⁹⁰ MOL XIX-A-24b 20. doboz

⁹¹ „*Lépésről, lépésre gazdaságjunkt a demokratikus jogok biztosításának garanciarendszerét, s ezen belül a valódi szólásszabadságát is*” – idézi: RÉVÉSZ Sándor: i. m., 1997, 235.

javaslatokat szabályozó kormányrendelet miniszteri köröztetése során a tárcák több olyan javaslatot tettek, ami kötelezte volna a sajtót – például a nem körültekintően eljáró újságíró megbüntetésére, a bíráló közlemény előzetes bemutatására, a miniszteri válasz közlése –, a Tájékoztatási Hivatal elhárította ezek jogszabályi megfogalmazását. Az indoklás: „Népközűrsaságunk – és általában a szocializmus – ellenségei az ENSZ-ben és más nemzetközi fórumokon amíg is rendszeresen azzal rágalmazzák Magyarországot – és a többi szocialista országot –, hogy ezekben az országokban nincs sajtószabadság; egy kormányhatározat ilyen szövegezését politikailag fel tudnák használni ellenünk”.⁹² Hasonló okokból javasolta a Naményi Géza, hogy ne szerepeljen a hivatalos jogszabályban a Hivatal kinevezési joga a szerkesztőségek vonatkozásában.⁹³ A sajtószabadság problematikája több alkalommal szerepelt az ENSZ közgyűlés napirendjén is, illetve az eszmék szabad áramlása a Helsinki egyezményben is hangsúlyos szerepet kapott. Olyannyira, hogy a hetvenes években a szocialista országok többek között kénytelenek voltak foglalkozni azzal is, hogy igazolják, állampolgáraik hozzáférhetnek a nyugati médiához. E téren ugyanis nem alakult ki kölcsönösség: míg a szocialista országok által összeállított – az emigrációnak szóló – anyanyelvi és a fogadó országok nyelvén írott kis példányszámú kiadványaikat lényegében akadálytalanul terjeszthették Nyugaton, a szocialista országok végig erősen korlátozták a hozzáférést a nyugati sajtótermékekhez. Meghatározták az előfizethető lapok körét, limitálták a nyugati lapokat is értékesítő árus helyek körét, kézbesítés előtt ellenőrizték az egyes lapszámok tartalmát.

4. Agitáció, propaganda, tömegkommunikáció, tömegbefolyásolás

Az ideológiai irányítás agitációról, propagandáról, tömegkommunikációról és tájékoztatásról alkotott elképzelése összefüggő rendszert alkotott. Az itt felsorolt elemek nem voltak minden szempontból egyértelműen elkülöníthetőek, funkcióik, határai gyakran egybeesődtak. A tömegbefolyásolási rendszer kifejezésben, amely mindegyik területet lefedi, épp a meggyőzés motívuma a közös elem. A tömegkommunikáció ugyanakkor gyakran az agitáció és propaganda egyik csatornájaként kerül említésre, eszerint tehát a médiumokban tájékoztatás, agitáció és propaganda is megvalósul. Az 1979-es agitációról szóló PB határozat például igen bőven tárgyalta a sajtó helyzetét agitáció címszó alatt.⁹⁴ Harmadrészt viszont felbukkan az az értelmezés, hogy mind a tömegkommunikáció, mind az agitáció vagy a propaganda lehet a tájékoztatás és a befolyásolás terepe. Ez utóbbi esetben az agitáció, a propaganda és tömegkommunikáció egymástól mégis elkülöníthető, tehát a fogalmak más-más fórumokat, kommunikációs csatornákat takarnak.

A tömegbefolyásolás fogalma felülről lefelé irányuló információáramlást feltételez, amelyben a párt- és állami vezetés üzenetei lejutnak a tömegekhez, és tudati változást valamint cselekvést váltanak ki. A szocialista médiaelmélet szerint az információadás egyik fenti módoszata – így a

⁹² Naményi Géza levele Kossa István részére, 1963. MOL XIX-A-24b 19. doboz

⁹³ Feljegyzés a Tájékoztatási Hivatal jelenlegi feladatairól, jog- és hatásköréről, valamint az ezek módosítására irányuló elképzelésekről, 1965. MOL XIX-A-24b 28. doboz

⁹⁴ Az agitációs munka tapasztalatai és feladatai. Jegyzőkönyv a PB 1979. március 27-i üléséről. MOL MK-S 288. f. 5. cs. 769. ó. e.

tömegkommunikációbeli hírek közlése – sem mentes a manipulációtól: „a tájékoztatás a tudatformálás első mozzanata, s a tájékoztatási politika minden fejlett társadalomban hatalmi-politikai jegyeket visel magán”.⁹⁵ A polgári megközelítést éppen azon az alapon támadta, hogy az a tájékoztatást objektív híradásként igyekszik beállítani, noha a hírek kiválasztása, a megfogalmazások mind-mind alakítják az értelmezési keretet. Így a pártos újságírás egyik fő teendője éppen a megfelelő értelmezési keret megteremtése volt. Mindemellett a korszak ideológiai irányítása túllépett az egyirányú kommunikáció-felfogáson, amelyben a hatalom üzen az alattvalóknak. A kétirányú kommunikáció felé való elmozdulás, amely együtt járt a közvélemény „felfedezésével”, lehetőséget teremtett arra, hogy egy pontosan nem meghatározott mértékben a tömegkommunikáció csatornái is közvetítsék az emberek hangulatát, illetve a vitákon keresztül az értelmiség javaslatait.⁹⁶ Pethő Tibor a következőképp fogalmazta ezt meg a Magyar Sajtó hasábjain: „Egész rendszerünk igényli nemcsak a becsületes, tényeknek megfelelő, hűséges tájékoztatást, hanem azt is, hogy a tömegkommunikációs eszközök új gondolatokat, új megoldási módokat vessenek fel, és közvetítsék a közhangulatot az állami és pártvezetőknek.”⁹⁷

A tájékoztatás, agitáció és propaganda elválasztását Szecső Tamás a cári idők viszonyaira vezeti vissza, amikor a bolsevikok nem rendelkeztek nagy példányszámú, legális orgánumokkal. Ez olyan helyzetet teremtett, amelyben az agitáció és a propaganda feladatává vált az ellentétes érdekeket szolgáló tömegtájékoztatás információinak válogatása, minősítése. Az agitáció és a propaganda közti határvonal ebben a megközelítésben meglehetősen képlékeny. Így Leninre hivatkozva olyan megállapítások tehetők, hogy a propagandista sok eszmét ad egy vagy néhány személynek, az agitátor viszont csak egy vagy néhány eszmét ad, azt viszont az emberek egész tömegének. A propaganda inkább írásos jellegű, az agitáció elsősorban szóbeli.⁹⁸ A propaganda összetettebb, elvontabb tartalmú, hosszabb távra szóló, közvetetettebb, általánosabb tartalmú tudatformálást takar, míg az agitáció konkrétabb, időhöz, helyhez kötődő, direkt akcióra ösztönző.⁹⁹ A propaganda célközönsége homogénebb, míg az agitáció a heterogén tömeg. Hogy aztán a tisztázás egyben egy kissé újfent elmossa a határokat, Szecső hozzáteszi, hogy a napilap inkább agitációként, a folyóiratok pedig propagandaként írhatók le.¹⁰⁰

Hogy az ideológiai irányítás mit értett pontosan agitáció és propaganda alatt, legjobban úgy mérhetjük fel, ha megnézzük, az Agitációs és Propaganda Osztály agitációs, illetve propaganda alosztálya milyen tevékenységeket koordinált. Ebből azt láthatjuk, hogy a propaganda részleg elsősorban a pártoktatás különböző formáit szervezte. Ezek munkaterveit, gyakran írásos anyagait az alosztály állította össze. A pártoktatás legmagasabb szintjeit a Marxista Leninista

⁹⁵ SZECSKÓ Tamás: Befolyás – hatás – hatékonyság. Társadalmi Szemle 1972/3, 62.

⁹⁶ BAJOMI-LÁZAR Péter: A magyarországi médiaháború. Budapest, Új Mandátum, 2001, 16.

⁹⁷ PETHŐ Tibor: Többszörös információs hálózat. Magyar Sajtó 1969/2., 33–35.

⁹⁸ SZECSKÓ Tamás: Befolyás – hatás – hatékonyság. Társadalmi Szemle 1972/3, 63.

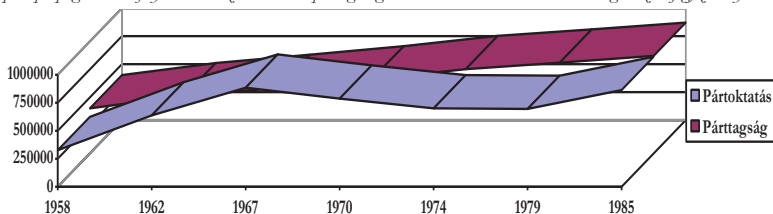
⁹⁹ Tömegkommunikáció a szocialista demokrácia rendszerében II. Bizottsági anyag (Dersi Tamás, Fodor Gábor, Gábor Pál, Márton Miklós, Pécsi Ferenc, Serény Péter, Szántó Miklós, Szecső Tamás) Magyar Sajtó 1970/11., 326–330.

¹⁰⁰ SZECSKÓ Tamás: Befolyás – hatás – hatékonyság. Társadalmi Szemle 1972/3, 63.

Esti Egyetem általános és szakosító tagozatai, valamint a Politikai Főiskola jelentette. Előbbin a diákok száma több tízezres nagyságrendet is elért egy-egy tanévben, amelyben nyilván szerepet játszott az is, hogy az intézménynek – az újságírók számára is – diplomapótló funkciója volt, mivel az ott szerzett oklevelet felsőfokú diplomának ismerték el. Utóbbi jóval szűkebb „elitképzést” jelentett, egy-egy évfolyamra 200–300 nappali és mintegy kétszer annyi levelező hallgató iratkozhatott be. Nagy jelentőségűek voltak ezen felül a Politikai Akadémia vezető politikusok által tartott előadásai. Ezek száma rendszerint évente fél tucat alatt maradt, és az előadások szövege a párt사jtóban nyomtatásban is megjelent, hogy az alapvető ideológiai iránymutatás minden párttaghoz eljusson. A fentiek mellett számos egyéb központi, illetve megyei szinten szervezett, különböző hosszúságú és tematikájú pártiskolai, politikai és kádereképző és -továbbképző, illetve falusi téli tanfolyam létezett. Az oktatás anyagát a klasszikus állandó témákon (politikai gazdaságtan, hazai és nemzetközi munkásmozgalom története) túl elsősorban a kongresszusi határozatok, és a központi pártszervezetek legfontosabbnak tekintett dokumentumai alapján állították össze a propagandaosztályok, illetve amennyiben az oktatók felkészültsége lehetővé tette, nem kerültek meg a napi politikai kérdéseket sem.

A pártpropaganda méreteit jelzi, hogy évente lényegében a párttagság nagyságának megfelelő tömegeket ért el. Az ötvenes évek végén még csak 325000 résztvevője volt a különböző oktatási formáknak, a hatvanas évek második felében ez a 900000-et közelítette, míg a hetvenes évektől beállt egy stabil hétszázezres szintre. Ez persze nem azt jelentette, hogy minden párttag minden évben részt vett valamilyen pártoktatási formában, mert a tanfolyamokon jelenlévők 30–40 százalékát rendszerint pártönkíüliek adták. Azonban a kép teljességéhez hozzátartoztak az egyéb tömegszervezeti propaganda-tanfolyamok – elsősorban szakszervezeti és KISZ-kurzusok –, amelyek hallgatóival együtt a közvetlen propagandában részesülők száma elérte az évi kétfélmilliót is.

A párt propaganda-tanfolyamain részt vevők és a párttagság alakulása. Forrás: MSZMP kongresszusi jegyzőkönyvei.

A propagandamunka hatékonyságáról mindez nem sokat mond el. A színvonal folyamatos emelkedéséről tanúskodik viszont, hogy míg 1959-ben a propagandisták 51 százaléka rendelkezett csak érettségivel, és mindössze 17 százalékuk végzett el legalább ötnapos

pártiskolát, addig 1984-ben a 35000 propagandista 61 százaléka már felsőfokú végzettséggel, és 90 százalékban középfokú pártiskolával bírt.¹⁰¹

Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1979-es határozata a következőképp foglalta össze az agitáció feladatát: „a marxizmus-leninizmus tanításaira építve, a politikai döntéseknek és a gyakorlati szükségleteknek megfelelően, az emberek érdeklődését is figyelembe véve, sokoldalú politikai ismereteket nyújtson,... mozgósítson a társadalmilag hasznos cselekvésre”.¹⁰² Az APO agitációs alosztálya elsősorban a szóbeli tájékoztatás és meggyőzés, a pártnapok és a pártrendezvények szervezésével foglalkozott. A kongresszusi beszámolók agitáció címszó alatt ezeken felül politikai kiadványokat és politikai (vándor)kiállításokat is felsoroltak.

A hivatalos megnyilatkozások hangsúlyozták, hogy az agitáció formái közül a legalapvetőbb a párttagoknak a saját környezetükben végzett tevékenysége. Az ideológiai irányítás minden párttagot agitátornak tekintett, olyannak, aki részt vesz a kollégáinak, ismerőseinek megfelelő hangsúlyokkal történő tájékoztatásában, illetve meggyőzésében, mozgósításában. Ezért a párton belüli tájékoztatást – a tájékoztatási határozatok is – külön kezelték. Az 1965-ös tájékoztatási határozat kiemeli, hogy a párttagság előzetes, és a tömegkommunikációnál bővebb tájékoztatása szükséges ahhoz, hogy a kommunisták betölthessék fenti szerepüket, ezért a párt belső tájékoztatási rendszerének megjavítását írta elő.¹⁰³ A fent vázolt ideális helyzet természetesen sohasem állt elő: a párttagoknak csak egy része vált aktívvá környezetében, illetve rendelkezett a szükséges vitakészséggel, amelyre a pártképzés kialakult formái sem készítették fel megfelelőképp. A különböző írásos tájékoztatók (Tájékoztató Időszzerű Politikai Kérdésekről; Titkári Tájékoztató) sem válaszoltak meg minden jelentős kérdést, sőt rendszerint a fontosabb problémákkal kapcsolatban pártvonalon is információhiány lépett fel. Ezen felül erősen élt az a szemlélet is, hogy az agitációra úgyis ott van a sajtó.¹⁰⁴ Különösen akkor, ha a párttag sem tudott volna többet mondani, mint a Népszabadság.

Az agitáció klasszikus formája, ezzel a vidéket járó, az embereket egyenként – hol érvekkel, hol fenyegetéssel – a párt politikájának megnyerő agitátor alakja a hatvanas években háttérbe szorult, a nagy kampányok ideje lezárult. Az agitációban a pártnapok vették át a vezető szerepet. Ezekben a párt különböző szintű vezetői látogattak el egy-egy – jellemzően munkahelyi – közösséghez, és általában egy-egy témakör aktuális problémái, politikai feladatai kerültek terítékre. A résztvevők kérdéseket tehettek fel, véleményt mondhattak, azaz a pártnap egyben a visszacsatolás egyik csatornája volt, a vezető is egyfajta benyomást szerezhetett az emberek véleményéről, gondjairól, hangulatáról. A X. kongresszus beszámolója az 1966–1970-es időszakban négy év alatt 15 pártnapi ciklusról, 2500 előadóról és 4 millió résztvevőről tesz említést. 1970 és 1980 között évente átlagosan 15 ezer pártnapot tartottak, 2 millió

¹⁰¹ Jelentés a pártpropaganda és az 1959/60-as pártoktatási év tapasztalatairól és javaslat a pártpropaganda további feladataira. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 177. ó. e.; Az MSZMP XIII. kongresszusának jegyzőkönyve, 13.

¹⁰² Jelentés az agitációs munka helyzetéről és időszzerű feladatairól. MOL XIX-A-24b 123. doboz

¹⁰³ A Politikai Bizottság 1965. június 8-i határozata a tájékoztatás megjavításáról. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 367. ó. e.

¹⁰⁴ Jelentés az agitációs munka helyzetéről és időszzerű feladatairól. MOL XIX-A-24b 123. doboz

résztevővel, azaz a pártnapok hatósugara a tömegszervezeti propagandáéval volt egy szinten.¹⁰⁵

Az agitáció másik karakteres fórumává a hetvenes évek közepétől a politikai vitakörök váltak. A politikai vitakörök megszervezéséről az Agitációs és Propaganda Bizottság 1973 májusában határozott. A 15–20 fős csoportokat a pártalapszervezetek működtették, de az egyes témák feldolgozásához központi segédanyagot kaptak. Az elsődleges cél a párttagság jobb informáltságának, nagyobb aktivitásának és meggyőzőbb fellépésének megteremtése volt. A nagyságrendeket jelzi, hogy 1974 nyarán a hétezer vitakörnek több mint 130000 résztvevője volt.¹⁰⁶

Az agitáció, propaganda és tömegtájékoztatás eszközeinek felhasználását természetesen a társadalom műveltségi szintje és a technikai színvonal is erősen befolyásolta. A szóbeliség szerepét az írni-olvasni tudás általánossá válása, illetve a nyomtatott sajtó sokszázszere példányban való terjesztésének technikai megoldásai szorították háttérbe. Szintén a tömegkommunikáció jelentőségét növelte a rádió, majd a hatvanas években a televízió rohamos ütemű elterjedése. Így a tömegbefolyásolás rendszerében a hatalom az agitációnak lényegében másodlagos, kiegészítő funkciókat szánt. Az utolsó átfogó akció, amelyben a szóbeli agitáció jutott kiemelt szerephez a mezőgazdaság kollektivizálása volt.

A tömegtájékoztatás és az agitáció efféle viszonyát az 1965-ös tájékoztatási határozat foglalta rendszerbe. A határozat külön pontként tárgyalta a párttagság tájékoztatását, a közvélemény szóbeli, illetve sajtóbeli tájékoztatását. A szóbeli tájékoztatás formái közül a határozat az – elnevezése ellenére a pártönkívüliek számára is nyitott – pártnapokat emelte ki, amelyeken „*olyan kérdésekről is beszélni kell, amelyekről a sajtóban nem írunk*”.¹⁰⁷ Azaz azokat az információkat, amelyek valamilyen oknál fogva nem „bírták el” a sajtónyilvánosságot, de a hatalom fontosnak tekintette, hogy a közvéleményben bizonyos informáltság alakuljon ki, a szóbeli tájékoztatás illetékességébe utalták. Egyben a sajtóirányítás hangsúlyozta, hogy a tömegkommunikáció korántsem az egyetlen csatorna, és tájékoztatási rendszert a maga teljességében kell felfogni.¹⁰⁸ Ez egyben rendre fel is idévelte a szóbeli agitációt olyan időszakokban, amikor közvéleményt foglalkoztató kérdések nyilvános tárgyalása valamilyen oknál fogva akadályoztatva volt. „*A közlés felelőssége tehát abban is megmutatkozik, számításba vesszük-e ezt a többcsoportos tájékoztatási rendszert, vagy abba a hibába esünk, hogy mi magunk is elhisszük: amit nem közlünk a sajtóban, azt semmilyen módon nem hozhatjuk a lakosság tudomására*” – húzta alá annak jelentőségét Pálos Tamás, hogy a párt a nyilvánosság egészében tartja, tarthatja magát a mindenről tájékoztatás elvéhez.¹⁰⁹

¹⁰⁵ L. MSZMP kongresszusi jegyzőkönyvei

¹⁰⁶ RITTER Tibor: Az agitáció új fóruma: a politikai vitakör. Pártélet 1972/7, 7–11.; Tájékoztató jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a politikai vitakörök tapasztalatairól XIX-A-24b 79. doboz

¹⁰⁷ A Politikai Bizottság 1965. június 8-i határozata a tájékoztatás megújításáról. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 367. ó. e.

¹⁰⁸ PÁLOS Tamás: Kongresszus után – közgyűlés előtt. Magyar Sajtó 1980/4., 97–103.

¹⁰⁹ PÁLOS Tamás: A közlés felelőssége. Magyar Sajtó 1972/10., 289–291.

A tömegkommunikáció fórumai tehát elhatárolhatók az agitációs és propagandaterületként kezelt fórumoktól. Ugyanakkor azonban láttuk, hogy a tömegkommunikációs eszközök tevékenységének különböző aspektusait szintén agitációként, propagandaként, tájékoztatásként említették. Az agitációs és propagandaterületek elkülönült léte a hatalom szemében nem mentesítette a tömegtájékoztatást ilyen jellegű teendői alól, még ha elismerést is nyertek a tömegtájékoztatás egyéb (l. hírközlő, szórákoztató) feladatai, és voltak is – egyre növekvő számban – olyan munkatársak a tömegtájékoztatásban, akik a befolyásolást a szó klasszikus lenini értelmében nem érezték újságírói szerepfelfogásuk részének.

A következőkben a nyilvánosságnak a tömegkommunikációhoz tartozó színtereit tekintjük át. Milyen struktúrát örökölt a Kádár-rezsim, illetve hogyan, mennyiben alakult ez át a három évtized alatt? Milyen elveket fogalmazott meg a sajtóirányítás a tömegkommunikáció szerkezetével kapcsolatban, és mennyiben tudott ezeknek érvényt szerezni? Mennyiben alakították a média szerkezetét egyéb, nem a pártvezetés által kezdeményezett folyamatok?

III. A tömegkommunikáció struktúrája és politikai újságírás orgánumai

1. A tömegkommunikációs nyilvánosság struktúráját alakító tényezők

A nyilvánosság tömegtájékoztatáshoz tartozó fórumait korszakban elsődlegesen a politika strukturalta. Már a koalíciós években is érvényben volt az a szabály, hogy sajtóorgánumot nem alapíthatnak magánszemélyek.¹¹⁰ Így a sajtónyilvánosság szerkezete a társadalmat annak politikai szervezeteinek, egyesületeinek, közintézményeinek és gazdálkodó szervezeteinek prizmáján keresztül tükrözte, hiszen ezen jogi személyeknek volt törvényes lehetőségük arra, hogy lapot alapítsanak. Ugyanakkor új országos hatáskörű orgánumok létrehozásához a pártvezetés jóváhagyására volt szükség: a magas szintű párttestületek nemhogy a lapstruktúra egy-egy új elemének megindításáról, megszüntetéséről vonták magukhoz a döntési jogkört, de még egy bejárattott lap két számának összevonását is jóvá kellett hagyniuk.

A sajtóirányítás a lapstruktúra egészét is nyomon követte, igyekezett a politikai igényekkel összeegyeztetni a kiadói, lapgazdai elképzeléseket, a különböző szervezetek részéről jelentkező nyomást, és ezek alapján fejlesztési terveket készített. A lapstruktúra-fejlesztés egyben a politikailag motivált lépéseknek is szakmai álcát adhatott. A sajtóirányítás mintegy tízevenként kampányszerűen is áttekintette a lapstruktúrát, amit elsősorban gazdasági kényszerek – főképp a papírellátás gondjai, és az állam által dotált veszteség csökkentésére irányuló törekvések – motiváltak. Mindez a végrehajtás szintjén a Tájékoztatási Hivatalra hárult, ez a kormányzati szerv adta ki és tartotta nyilván a lapengedélyeket, amely körülírta a lap profilját is, azaz meghatározta, a sajtóirányítás milyen szerepet szán a lapnak a nyilvánosság egészében.

1956 után alapvető politikai szempont lett a differenciálás és a rétegigények kiszolgálásának elve, azaz a változatosság biztosítása, az olvasói igények – nem korlátlan és kritikátlan – kiszolgálása. Ezzel összefüggésben az ötvenes évek első felének „torzulásait” mint antitézist leggyakrabban az uniformizáltsággal kapcsolatban említették. Ugyanakkor egyfajta mechanikus, határozatközpontú szemlélet is érvényesült a lapok kialakításával kapcsolatban: a kongresszusi, KB és fontosabb PB határozatok – nem közvetlen sajtóra vonatkozó részeit is – igyekeztek rendre a lapalapítás nyelvére is lefordítani. Egy-egy határozatban megjelölt cél esetén felvetődhetett, hogy azt egy új szerkesztőség alapításával lehetne-e leginkább hatékonyan szolgálni.¹¹¹

Legjobb esélyük azoknak az új lapalapítási törekvéseknek volt, amelyek vagy a sajtóirányítástól indultak ki vagy elismert társadalompolitikai érdekre tudtak hivatkozni, elfogadott egyesületek, szervezetek támogatták őket, illetve úgy illeszkedtek az adott sajtóstruktúrába, hogy közben nem bírtak elsődleges politikai relevanciával. Az 1959-ben induló Világosság létrehozását például a vallásos világnézet elleni harc indokolta, majd vált népszerű, tudományos filozófiai folyóirattá.¹¹² 1968-ban a Magyar Hírlap a kormányzat megnövekedett szerepkörét jelezte

¹¹⁰ KÓKAY–BUZINKAY–MURÁNYI: i.m. 195.

¹¹¹ Naményi Géza feljegyzése Kállai Gyula részére. MOL XIX-A-24b 16 doboz

¹¹² Az Agitációs és Propaganda Osztály javaslata. MOL. MK–S 288. f. 22/1959. cs. 1. ő. e.

vissza, 1971-ben a KB ifjúsáspolitikai határozatának védernyője alatt hozta létre a KISZ a Mozgó Világot. 1982-ben szintén a KISZ az újrainduló gazdasági reformok hullámán vitte át a műszaki-gazdasági hetilapjának, az Öletnek a tervét,¹¹³ míg az Adózók Lapját a pénzügyminisztérium az adórendszer reformjának megismertetésére és népszerűsítésére hivatkozva járta ki a sajtóirányításnál 1987-ben.¹¹⁴ Viszonylag nagyszabású átalakítási tervvel állt elő a sajtóirányítás 1963-ban, igaz az csak a hetilapok és a folyóiratok területére korlátozódott. Ekkor határozta el egy olyan elsődlegesen külpolitikai kérdésekkel foglalkozó, értelmiségi közönségnek szóló lapot, amely belpolitikai témákhoz is hozzászólhat. A Magyarország címen megjelenő hetilap a sajtóstruktúra jellegzetes elemévé vált, akárcsak az ugyanekkor módosított profilú Élet és Irodalom, illetve Valóság. Előbbi az Írószövetség lapjából irodalmi és politikai lappá vált, azaz a pártvezetés kezdeményezte, hogy nyisson a közéleti tematika iránt, és a Valóság is e döntés által fordult a fajsúlyos elméleti és társadalmi kérdések felé.¹¹⁵

Könnyen mentek át a szűrőn a különböző üzemi-intézményi, egyesületi lapok; előzőek a helyi pártbizottságok felügyelete alá tartoztak, utóbbiakat pedig a sajtóirányítás a működés tartozékának fogadta el. A helyi párt- és állami szervek nyomása, illetve támogatása jelentősen elősegítette, hogy számos vidéki centrumban jöhesse létre irodalmi-kulturális lap. Mivel a sajtóirányítás ragaszkodott a struktúra stabilitásához, a fennálló keretek bővítésére sokszor nem állandó lapengedéllyel, hanem a sajtóigazgatási rendeleteknek megfelelő egyszeri alkalmakra szóló engedéllyel nyílt lehetőség.¹¹⁶ Ezen felül a sajtó kínálatát módosították, a kommersz és bulvár irányba tolták az érvényes lapengedéllyel rendelkező szerkesztőségek magazinjai, évkönyvei.

A nyolcvanas évek második felében a sajtóirányítás egyre kevésbé vállalta fel egy-egy újabb kiadvány nyílt elutasítását, miközben a lapengedély megadását is igyekezett elhárítani a folyamatban lévő struktúra-átalakítási munkára hivatkozva: több orgánumban jutott így ideiglenes lapengedélyhez, amelyet adott esetben meg is hosszabbítottak.¹¹⁷

A Hírel című folyóirat viszontagságos indulása ugyanakkor azt mutatja, hogy az adott sajtóstruktúrát a pártvezetés nem engedte saját hatalmi érdekeinek nem megfelelő módon megbontani, és megvoltak az eszközei egy kívülről jövő kezdeményezés elfektetésének. A folyóiratot az elsősorban a népi írók köréhez tartozó értelmiségi csoport kezdeményezte a nyolcvanas évek elején, és az évtized során végig fenntartották az igényüket egy saját, a „nemzeti sorskérdéseket” középpontba állító, szépirodalmi és publicisztikai műfajokat felvonultató orgánumban. Több levelet is intéztek Kádár Jánoshoz, aki előbb Aczél Györgyöt, majd Pál Lénárdot kérte fel közvetítésre, tárgyaltak a pártközpont illetékes osztályával, a

¹¹³ MOL XIX-A-24b 145. doboz

¹¹⁴ Bercsenyi Botond levele Csikós József részére. MOL MK-S 288. f. 22. cs. 1987/27. ő. e.

¹¹⁵ A fontosabb lapok példányszámának emelése, egyes lapok átszervezése és új lapok kiadása. MOL MK-S 288. f. 5. cs. 304. ő. e.

¹¹⁶ A Tájékoztatási Hivatal és a Minisztertanács Tanácsai Osztályának levelezése a sajtótermékek engedélyezési eljárásának gyakorlati kérdéseiről (1965. október–november). MOL XIX-A-24b 28. doboz

¹¹⁷ L. a Taps magazint: MOL MK-S 288. f. 22. cs. 1987/4. ő. e.

Művelődésügyi Minisztérium vezetésével, megváltoztatták a kezdeményezők személyi körét (a hatalommal konfliktusos viszonyban álló Csoóri és Csurka visszalépett), mindhiába. A pártvezetés továbbra sem érezte biztosítottak, hogy egy irányzatos lap nem feszíti szét az adott kereteket, illetve betartja az íratlan játékszabályokat.¹¹⁸ A folyóirat csak 1988 végén jelenhetett meg. Szintén nem jelenhetett meg 1968–1969-ben a már előkészítés alatt álló irányzatos folyóirat, az Esmélet, pedig a Horgas Béla és Levendél Júlia által szerkesztett első két szám már nyomdába is került, sőt egy lapavató estet is előkészítettek.¹¹⁹

Egyes folyóiratok megindulása viszont annak a jele, hogy a pártvezetés gesztusokat is igyekezett tenni. Így értelmezhető a Nagyvilág 1957-es újraindulása, hiszen azzal egy nem politizáló, az irodalmi igényességre adó, az ötvenes évek első felének totális elzárkózásával, egyben a provinciális szemlélettel szakító, a nemzetközi irodalomba betekintést nyújtó, más szemléletmódokat közvetítő, és a különbségek elfogadására nevelő folyóirat jöhetett létre.¹²⁰

Ám nem csak az engedélyeztetés, a lapok megszüntetése is bonyolult folyamat eredménye volt. A nagy lapstruktúra-felülvizsgálati kampányok egyszer sem hoztak látványos változásokat. Bár a sajtóirányítás négyyszer is nekifutott, egyik sem eredményezte a fennálló lapstruktúra érdemi átalakítását. Az 1965-ben folyó munkálatok elsősorban azt a célt szolgálták, hogy a sajtóirányítás képet kapjon a lapkiadásban egy évtized alatt kialakult helyzetről, különös tekintettel az előállítás gazdaságosságára és a papír-megtakarítás lehetőségeire. Ahogy Kádár János a Politikai Bizottság 1964. decemberi ülésén kijelentette: *A sajtó terjedelme... erős függvénye [volt] a mindenkori devizahelyzetnek.*¹²¹

Ezeknek az intézkedéseknek azonban a lapok nem estek tucattájjal áldozatul: a lapgazdák rendszerint körömszakadtáig védték a felügyeletük alá tartozó kiadványokat. 1965-ben többhónapos felmérő és egyeztető munka után a Tájékoztatási Hivatal mindössze négy (üzemi) lap megszüntetésére, öt lap összevonására tett javaslatot.¹²² Az 1975-ös takarékosági intézkedések során sem történt több: megszűnt négy helyi lap, a Tanácsok Lapja, három kisebb hobbilap és egy szaklap, valamint összevontak néhány újságot.¹²³ Látványos lapmegszüntetésekre eleve nagyon ritkán került sor. Kivételnek számít az Érdekes Újság példája, amelynek megindításáról még 1956 nyarán született döntés,¹²⁴ majd könnyed hangvétellő, politizáló képes magazinként a forradalom után is fontos szerepet szántak neki. 1958 végén azonban a Titkárság az Ország-Világba való „beolvasztása” mellett döntött, azzal az indokkal, hogy „a lap csak vonakodva és elég semmitmondóan foglalkozott politikai kérdésekkel, mai életünk problémáival. Sok volt a lap munkájában a szenczióhajhászás, a kuriózumok keresése.”¹²⁵ A

¹¹⁸ Tájékoztató a Hitel című lap történetéről. MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1987/27. ó. e.

¹¹⁹ RÉVÉSZ Sándor: i. m. 180–181.

¹²⁰ STANDEISKY Éva: Az írók és a hatalom 1956–1963. Budapest, 1956-os Intézet, 1996. 221.

¹²¹ Naményi Géza feljegyzése a Politikai Bizottság 1964. december 15-i üléséről. MOL XIX-A-24b 23. doboz

¹²² A Tájékoztatási Hivatal feljegyzése a Politika Bizottság 1965. március 16-i határozatának végrehajtása során szerzett tapasztalatokról. MOL XIX-A-24b 27. doboz

¹²³ Tájékoztató Tárcaközi Ár- és Termékforgalmazási Bizottság a PB 1975. június 17-i határozata alapján az időszaki kiadványokhoz felhasznált papír mennyiségének csökkentésére, a lapok árának emelésére tett és tervezett intézkedésekről, 1975. MOL XIX-A-24b 93. doboz

¹²⁴ Javaslat a sajtó fejlesztésére. PII. 983. f. 4. ó. e.

¹²⁵ Javaslat Titkárság számára az Érdekes Újság című hetilap megszüntetésére. MOL MK–S 288. f. 7. cs. 39. ó. e.

későbbiek során, mikor egy lap kihívta a sajtóirányítás haragját közléspolitikai „vétkéivel” (l. Mozgó Világ, Tiszatáj), illetve a profiltól való elkanyarodással (l. Képes 7), inkább személycserékkel igyekeztek rendet tenni, óvakodtak a bevett lapok felszámolásától.¹²⁶ Azok a lapok is nehezen estek ki a rostán, amelyek nem váltották be az alapításkori reményeket. Így az eredetileg szűkebb körnek szóló Lobogót 1974-ben előbb a honvédelmi nevelést szolgáló, a fegyveres testületeket bemutató lappá alakították, hogy aztán 1977-ben belpolitikai tematikájának további gazdagítását írják elő, míg végül 1979-re lemondtak a lapról.¹²⁷

Jól jellemzi a sajtóirányítás ambivalenciáit az ilyen ügyek kezelésében, hogy amikor 1979-ben megelégtelte azt, hogy a Világgazdaság című, a gazdasági vezetésnek szánt napilapban rendszeresen jelentek meg az – elsősorban a Külkereskedelmi Minisztérium – tiltakozását kiváltó publikációk, nem a lap megszüntetése mellett döntött, hanem annak „megkettőzését” határozta el: létrehozott egy zárt terjesztésű napilapot és egy bárki számára elérhető hetilapot, a HVG-t.¹²⁸

Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1983-84-ben vette elő újra önálló napirendként a lapstruktúra kérdését. Az 1983. decemberi határozat még azt mutatta, hogy a sajtóirányítás fontolóra vett egy újabb takarékosági, politikai és profiltisztítási hullámot. Az 1984-es határozat viszont azt szögezte le, hogy a kialakult lapszerkezetet megfelelőnek tartja, így új országos lapok indítását nem támogatja, kifejezetten csak a tudományos, kulturális és a szakmai lapok körén belül tartotta elképzelhetőnek, hogy „anyagi differenciálással” valamilyen változást gerjesszenek.¹²⁹ Ennek nyomán az országos lapok szintjén egy-egy új kiadvány (Képes 7, Nyugdíjasok Lapja, Cigányújság) jelentkezett, ám ezek nem jelentettek elmozdulást az adott sajtóstruktúra szempontjából. Annál inkább változást jelzett az, hogy a helyi politika fontosságának újbóli megerősítése a helyi tömegkommunikációnak is új lendületet adott. Egy más után érkeztek a engedélykérelmek a sajtóirányításhoz városi lapokra és mutációkra, amelyet megkapta a pártvezetés elvi támogatását, ám az igazi áttörés a papírhány miatt várattott magára.¹³⁰

A korszakban a lapstruktúra utolsó nagy átalakítási kísérlete a nyilvánosság szerepének és a politikai intézményrendszer mechanizmusának újragondolásával párhuzamosan indult meg. Magát a kialakult lapvilágot a sajtóirányítás ekkor is megfelelőnek találta. Új törekvésként a

¹²⁶ A Mozgó Világ ügyről: NÉMETH György: A Mozgó Világ története 1971-1983. Budapest, Palatinus, 2002. A Tiszatájról: GYURIS György: A Tiszatáj fél évszázada 1947 – 1997. Szeged, Somogyi-könyvtár, 1997. A Képes 7 főszerkesztőváltása nem viharos körülmények között, hanem Kocsis Tamás érdemeinek elismerése mellett került sor: Jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottság számára a Képes 7 című hetilap egyéves munkájának tapasztalatairól. MOL MK-S 288. f. 41. cs. 488. ó. e.

¹²⁷ Az Agitációs és Propaganda Bizottság határozata a Lobogó című lap fejlesztéséről (1974. május 2.) MOL XIX-A-24b 77. doboz; Jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a Lobogó munkájának tapasztalatairól (1977. június 8.). MOL XIX-A-24b 106. doboz; Jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a lapkiadás V. ötéves tervének végrehajtásáról és javaslat a VI. ötéves tervre. MOL XIX-A-24b 134. doboz.

¹²⁸ A Tájékoztatói Hivatal feljegyzése a HVG-ről készült tájékoztató jelentéshez. MOL XIX-A-24b 134. doboz.

¹²⁹ Az Agitációs és Propaganda Bizottság határozata a sajtó struktúrájának felülvizsgálatáról és továbbfejlesztésének lehetőségeiről, 1983. MOL XIX-A-24b 149. doboz; Az Agitációs és Propaganda Bizottság határozata a nyomtatott sajtó struktúrájáról, a korszerűsítés lehetőségeiről jelentés, valamint javaslat az irodalmi-kulturális folyóiratok szerkezetének és irányításának korszerűsítésére, 1984. MOL XIX-A-24b 153. doboz.

¹³⁰ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1986. április 15-i üléséről. MOL MK-S 288. f. 41. cs. 465. ó. e.

lapfenntartóknak szánt nagyobb önállóság értékelhető: a pártvezetés hajlott arra, hogy a kiadványokat jegyző szervezetek nagyobb beleszólást kapjanak lapjaikkal kapcsolatban, ezzel rugalmasabbá téve az olvasói igényekhez való alkalmazkodást.¹³¹

A kampányokon túl menetrendszerűen is készültek tervezetek, bár ez a hetvenes évektől vált csak gyakorlattá – a Tájékoztatási Hivatal elnöke 1962-ben még arra figyelmeztetett, hogy a sajtó terén csak bizonytalan fejlesztési irányelvek léteznek, sem ötéves, sem távlati fejlesztési terv nem került jóváhagyásra, ami oda vezet, hogy egyéni akciók hatására hol fellendül, majd váratlan ellenintézkedések nyomán stagnál a lapkiadás.¹³² 1970-től kezdve azonban a Hivatal a lapkiadás terén is kidolgozta a maga ötéves terveit. Ezek a tervezetek elsősorban azzal a céllal készültek, hogy felmérjék a sajtó tervidőszakra vonatkozó pénzügyi, papír- és kapacitásigényét. Nagyívű átalakításokat ennél fogva nem is irányoztak elő. Sőt az 1971 januárjában véglegesített tervezet – a kiadói törekvésekkel is szembeállva – azt szögezte le, hogy a mennyiségi fejlesztés ideje a lapkiadásban lejárt, az energiákat a tartalmi színvonal és a kivitelezés javítására kell koncentrálni.¹³³ A későbbi tervezetek is fékezni igyekeztek a különböző kiadványok elburjánzását – az 1980-ban készült tervezet továbbra is síkra szállt a sajtóstruktúra „higitása” ellen, és új országos lapot csak megszüntetéssel, átszervezéssel egyidejűleg tartott elfogadhatónak.¹³⁴

A piac, amely a polgári sajtóban az elsődleges struktúra-alakító tényezőnek számít, csak korlátozottan válhatott azzá az államszocialista viszonyok közepette. A piac nem láthatta el azt a szelektáló szerepet, amely kirosztalta volna a nem életképes, valós közönségigényt nem kiszolgáló lapokat. A lapstruktúrának az állami dotációk rendszere és a piaci verseny hiánya nagyfokú állandóságot adott. Tartósan veszteséges lapok is a lapkínálat részei maradtak, amennyiben a pártvezetés politikailag vagy kulturálisan fontosnak ítélte őket. Az árképzést és a példányszámot sem a piac befolyásolta, amin az 1968-ban bevezetett új gazdasági mechanizmus sem változtatott lényegesen – csupán a politikailag nem releváns lapokat emelte ki a rendszertől. A többi lap árát továbbra is a vezető párttestületek határozták el, sok esetben jóval a költségszint alatt. A vezetés még 1988-ban is úgy számolt, hogy nem szabad minden szerkesztőség működését kitenni a piac szeszélyeinek, a lapok egy meghatározott körét támogatni kell a fennmaradásban, legfeljebb a dotációt úgy irányítani, hogy az megfeleljen a lapkiadásban is kialakítandó piaci viszonyoknak.¹³⁵ A példányszámokról is a pártvezetés határozott, így befolyásolhatta, hogy melyek lehetnek a lapstruktúra széles tömegekhez eljutó,

¹³¹ Elgondolások a sajtóstruktúra fejlesztéséről (1987. szeptember 3.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1987/7. 6. e.; Javaslat az Agitációs és Propaganda Bizottságnak a lapstruktúra helyzetéről, a korszerűsítéssel összefüggő feladatokról. MOL MK–S 288. f. 41. cs. 502. 6. e.

¹³² Naményi Géza feljegyzése Kállai Gyula részére. MOL XIX-A-24b 16 doboz

¹³³ A Tájékoztatási Hivatal előterjesztése a Minisztertanács részére a lapkiadás IV. ötéves tervéről. MOL XIX-A-24b 46. doboz

¹³⁴ L. Jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a lapkiadás V. ötéves tervének végrehajtásáról és javaslat a VI. ötéves tervre. MOL XIX-A-24b 134. doboz

¹³⁵ Előterjesztés a Minisztertanácshoz a nyomtatott sajtó helyzetéről és fejlesztéséről. (1988. október 18.) MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1988/26. 6. e.

meghatározó orgánumai, és mely lapokat fog vissza, és tartja példányszámát mesterségesen alacsonyan.

A fenti mechanizmusok eleve kizárták azt, hogy az olvasókért folyó verseny döntse el, melyik lapok maradhatnak a porondon. Az 1956 novembere utáni MÚOSZ-tervezetek éppen a versenylvet igyekeztek visszahozni a sajtóviszonyok közé az adott társadalmi és gazdasági berendezkedés keretei között. Bár az újságírók nem beszéltek a versenyben alulmaradó lapok sorsáról (mi volna, ha a KB központi lapjánál többen keresnek a Magyar Nemzetet), szükségesnek tartották a monopóliumok felszámolását a sajtó minden területén, beleértve a papírelosztást, lapterjesztést is.¹³⁶ A későbbiekben során is csak korlátozottan valósult meg az olvasó valódi választási lehetősége: adott tematikával és megjelenési gyakorisággal a sajtóirányítás a hetilapok, folyóiratok szintjén már nem támogatta a változatosságot, egy-egy lappal egy adott társadalmi réteg, érdeklődési kör, foglalkozási csoport lefedésére törekedett. Főleg abban mutatkozott nyitottnak, hogy újabb és újabb csoportok olvasói igényeit ismerje el. A piaci viszonyok korlátozott megjelenése 1968 után egy ponton mégis markánsan éreztette hatását, bár a lapkiadók vállalatserű működése megoldatlan maradt. A nyomdai kapacitások szűkössége, a Magyar Posta terjesztési monopóliuma és az államilag kiosztott papírkvóták eleve kizárták azt, hogy a kiadóvállalatoknál racionális gazdálkodás valósuljon meg. Természetesen vállalniuk kellett a nyomott áron tartott, politikai megfontolásból védett lapok kiadását is. A dotációk sokszor változó rendszerében azt is nehéz volt nyomon követni, vajon melyik kiadványok voltak azok, amelyek tényleges nyereséget biztosítottak. Jakab Zoltán számításai szerint a lapkiadás dotációja a korszak kezdetén, 1958-ban a lapkiadói bevételek 2,6 százalékát érte el, az új gazdasági mechanizmus bevezetése előtt viszont már 6 százalékgig kúszott fel. A bővülő lappiac következtében az abszolút számok ennél jóval drámaibbak: 7,9 millió forintról 52,7 millió forintra szökkent fel a támogatások mértéke.¹³⁷ A Tájékoztatási Hivatal 1965-ben azt találta, hogy a lapok mintegy ötöde működik nyereségesen, bár a 111 kiadvány együttes nyeresége (194,6 millió forint) jóval meghaladta a fennmaradó 417 lap veszteségét (94 millió forint). Ez a mintegy 100 millió forint azonban szintén egy kreált szám, ha a költségvetés egésze, és nem a kiadók felől nézzük. Eleve nem jelentett valódi bevételt népgazdasági szinten sem az 50 millió forint körüli közületi előfizetés, sem az állami vállalatok hirdetési ráfordítása. A lapterjesztés is veszteséges volt: a Posta 120-130 milliós „igényéből” a Pénzügyminisztérium 100 millió forintot ismert el dotáció formájában.¹³⁸ Mindebbe még nem számítottuk bele a papír dotációját, illetve a különböző beruházások költségeit.

1968 után a kiadókkal szemben is elvárás lett a nyereséges működés, amit az állami támogatások mellett a kiadványaik keresztfinszírozásával tudtak csak megoldani. A nagy példányszámú lapok elosztása a kiadók között tehát azt a szempontot is figyelembe vette, hogy

¹³⁶ A MÚOSZ javaslata a magyar sajtó újjáalakítására. MOL XIX-A-24b 1. doboz

¹³⁷ JAKAB Zoltán: A sajtótermékek ára és fogyasztása Magyarországon 1957–1990. Jel–Kép 1988/4., 27–40.

¹³⁸ A Tájékoztatási Hivatal jelentése az időszaki sajtókiadványok területén tett takarékosági intézkedések eredményeiről és a további feladatokról. MOL XIX-A-24b 31. doboz; Feljegyzés az 1967. január 4-i főszerkesztői értekezletről. MOL XIX-A-24b 31. doboz

azoknak kell eltartani a többi szerkesztőséget.¹³⁹ Mindezt a nyersanyagárak, előállítási költségek folyamatos növekedése mellett. A kiadók ebben a helyzetben előszeretettel éltek azzal a lehetőséggel, hogy népszerű lapjaikhoz – I. Ludas Matyi, Képes Újság, Nők Lapja, Magyar Ifjúság stb. – kapcsolódó, szabad árképzésű évkönyvekkel, magazinokkal, mellékletekkel illetve egyéb különkiadványokkal jelentkezzenek. Ezek tartalmát a felettes szervek nem mindig nézték jó szemmel, ugyanakkor a „morgolódások” ellenére mégsem állták útjukat, mert nyereségesen működtek. 1968-ban még csak 17 különkiadvány jelent meg együttesen 2,5 millió forintot jövedelmezve, 1972-ben már 39, 11 millió forint bevételt biztosítva.¹⁴⁰ A rejtvényűságok, hobbilapok, divatmagazinok esetében később is az a szabály érvényesült, hogy velük szemben a gazdaságosság az elsődleges elvárás. Ezek térnyerését legtöbbször csak a szavak szintjén korlátozták az ehhez hasonló visszatérő dörgedelmek: *„A pusztán üzleti célokat szolgáló, igénytelen, olykor áltudományos, közérzést sértő, morálisan káros kiadványok ebben az esetben sem engedhetők meg.”*¹⁴¹

Az árképzés kapcsán már láttuk, hogy a pártvezetés megkülönböztette egymástól a közvetlen politikai feladatot ellátó, fontos kultúrpolitikai szereppel bíró, közvetetten politizáló, illetve a nem politikai jellegű lapokat. A lapok kategorizálásának 1961-ben jóváhagyott rendszere négy csoportba osztotta az engedélyköteles kiadványokat. E rendszerben a legfőbb rendezőelvet az jelentette, mennyire volt általános hatósugarú, azaz milyen körben terjesztették, illetve mennyire közéleti-politikai vagy szakmai profilt öltött az adott orgánus, vagyis milyen mértékben kellett reagálásra késznek lennie a szerkesztőségeknek. Ezen kívül másodlagos szempontként említhető a gyakorisága, a lap oldalterjedelme és a szerkesztőségi létszám. A javaslat említette továbbá a lap sajtón belül kivívott rangját, a színvonallal kapcsolatos elvárásokat, a szerkesztés nehézségi fokát.¹⁴² A példányszámnak szintén nem volt döntő szerepe: az egymillió példányig jutó Nők Lapjával kapcsolatban fel sem merült, hogy előrébb sorolják. Végül négy kategóriát állapítottak meg. Az I. kategóriába az országos napilapok, az Esti Hírlap, illetve a Magyar Rádió, a Magyar Televízió és az MTI tartozott. A II. kategóriába tartoztak a jelentősebb központi hetilapok, illetve a megyei napilapok, regionális szerkesztőségek. A III. és IV. kategóriákba a helyi (üzemi, egyetemi) lapok, és a kispéldányszámú, társadalmi és tömegszervezetekhez, egyesületekhez kötődő kiadványok kerültek. Ezt a kategorizálást vették figyelembe a bérskálák kialakításánál is.¹⁴³

A fenti egyszerű képletnél továbbment a statisztikai nyilvántartás által is használt beosztás, amely tartalmi-ágazati alapon különítette el egymástól a lap típusokat. Ez alapján a politikai lapokat (napilapok és hetilapok, folyóiratok), a kulturális lapokat, az ifjúsági lapokat, a

¹³⁹ Juhász Gábor: Nyomatott sajtó. In: BAJOMI-LÁZÁR Péter [szerk.]: Magyar médiatörténet. 115.

¹⁴⁰ Jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a sajtó gazdasági szabályozó rendszerének vizsgálatáról. MOL XIX-A-24b 74. doboz

¹⁴¹ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1984. június 12-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 41. cs. 428. ó. e.

¹⁴² A Tájékoztatási Hivatal tervezete a bércorrekció előkészítéséről és a lapok kategorizálásáról, 1961. MOL XIX-A-24b 13. doboz

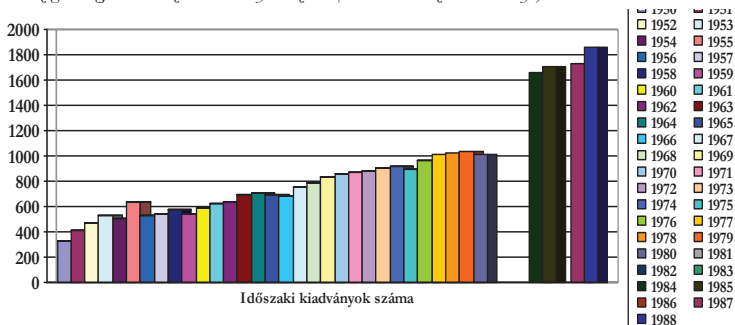
¹⁴³ MOL XIX-A-24b 25. doboz

szórakoztató és hobbilapokat, az üzemi és egyetemi lapokat, a tudományos és szaklapokat, a szakszervezeti lapokat, a hivatalos lapokat, az egyházi lapokat, a sportlapokat, a fegyveres testületek lapjait, a társadalmi egyesületek lapjait, a szövetségi szövetségek lapjait és az MTI kiadványait különböztették meg. Az alkategóriákkal együtt a számuk tetszőlegesen bővíthető volt, több tucatnyi is lehetett. Ebben a struktúrában áttekintően az irányítás is megjelent, mivel az egyes lapesoportok mögött különböző lapgazdák rajzolódnak ki.

A sajtóirányítás mechanizmusában kulcsfontosságú szerkesztői értekezletek is leginkább ezt a beosztást követték: a politikai lapokat ugyan tovább osztották megjelenési hely és gyakoriság alapján, ám külön megbeszéléseket tartottak a kulturális és művelődési orgánumok, valamint az üzemi, egyetemi lapok számára. A struktúra egyes szegmensei egy-egy lapgazda irányítása alá tartoztak: az ifjúsági sajtó munkájáért és fejlesztéséért a KISZ, a műszaki és tudományos kiadványokért a MTESZ és az MTA, a szakszervezeti kiadványokért a SZOT, az egyháziakért az Állami Egyházügyi Hivatal felelt.

A lapstatisztikák alakulása ugyanakkor nem az alapvető állandóság képzetét erősíti. A hivatalos nyilvántartásban szereplő időszaki kiadványok száma határozott növekedést mutat a korszak egészében, amelyet időnként 25–30 kiadványt érintő visszaesések tarkítanak. Két töréspont azonban figyelmet érdemel: a legnagyobb kilengés lefelé 1956-ban következett be, ami nemcsak azt mutatja, hogy a forradalom után számos szerkesztőség munkáját szüneteltették hónapokig, de az is kirajzolódik, hogy a növekedési tendencia már 1950-től megindult. Az 1950-ben kiadott 334 kiadvány azt jelzi, hogy a Rákosi-korszak kezdetén megtörtént a sajtó plurális struktúrájának a felszámolása, számos korábbi, más pártokhoz, világnézethez kötődő lapot szüntettek meg a fordulat évét követően. A kiadványok számának drasztikus megugrása 1980-ban a statisztikai adatszolgáltatás változásából eredt, ekkortól ugyanis az 5000 alatti példányszámú lapokat is tartalmazta a kimutatás.

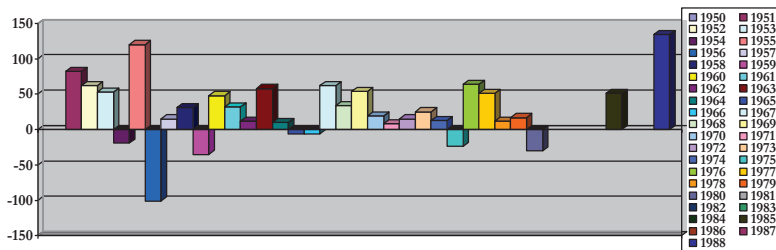
A Magyarországon megjelenő időszaki kiadványok száma (Forrás: Statisztikai Évkönyv)¹⁴⁴

¹⁴⁴ Az 1982. és 1983. évi adatokat a Statisztikai Évkönyv nem tartalmazza.

A legerőteljesebb nem statisztikai háttérű növekedés a hatvanas évek első négy évében, az 1967–1969 közötti, és az 1976–1977-es években mutatkozik, illetve kiugró a rendszerváltás előtti időszakban egy év alatt felbukkanó 134 kiadvány. Ugyanakkor rendre jelentkeztek komolyabb visszaesések is, így a hatvanas évek közepén, 1975-ben, illetve 1980-ban. Az első kettő háttérében a papírellátás nehézségei – és egyéb pénzügyi megfontolások – álltak, míg 1980-ban az előző évben végrehajtott nagyarányú áremelés hatása érződik.

Az időszaki kiadványok számának változása évről-évre (Forrás: Statisztikai Évkönyv)

A lapstatisztika adatai összefüggtek az engedélyezés gyakorlatával, így a nyilvántartás is az előbbi meghatározásainak és tökéletlenségének függvényében alakult. A Tájékoztatási Hivatal az 1965-ös takarékosági intézkedések során döbrent rá erre. Mindennek az oka az volt, hogy a sajtórendészeti jogszabály, a lapengedélyezést szabályozó 26/1959-es kormányhatározat egyrészt decentralizálta az engedélyezést, másrészt az engedélyezés alól kivételeket hagyott. Így a helyi jellegű kiadványokra a tanácsok igazgatási osztályai is kiadhattak engedélyt, az irodalmi-kulturális tárgyú kiadványokra pedig a Művelődési Minisztérium Kiadói Főosztálya. Ezen túlmenően a jogszabály szerint nem voltak engedélykötelesek az államigazgatási szervek, vállalatok, gazdálkodó egységek, társadalmi egyesületek által kiadott „híradók”, amelyek csak a belső ügymenetet szolgálták. A Tájékoztatási Hivatal azonban azt tapasztalta, hogy tucatszámra jelennek meg ezek között olyan kiadványok, amelyekben a tartalom átlépte a fenti megszorításokat, illetve számos esetben nem a jogszabály által előírt szerv adta ki a megjelenési engedélyt, vagyis a nyilvánosság – egy szűk – szelete kívül rekedt a sajtóirányítás látókörén. Az Tájékoztatási Hivatal, a Kiadói Főigazgatóság és az Igazságügyminisztérium arra az álláspontra helyezkedett, hogy a jogszabály egységes értelmezése azt kívánja, hogy csakis az olyan kiadványokat nem kell engedélyeztetni, amelyekben semmilyen írói, újságírói műfajba tartozó írás, rajz, keresztjeltvény sincs.¹⁴⁵ Egyfajta kiskaput jelenthetett az is, hogy a jogszabály évente négyszeri megjelenéstől tekintett egy kiadványt időszaki sajtóterméknek. Ezzel a háromszor

¹⁴⁵ MOL. XIX-A-24b 27. doboz

Az említett kormányrendelet a tanácsok igazgatási osztályain túl további szerveket is megnevezett, amelyek bizonyos jellegű kiadványokhoz engedélyt adhattak. A Művelődési Minisztérium hagyta jóvá a könyveket, bizonyos röplapokat, grafikai-rajzos kiadványokat, a zeneműveket; filmeket, hanglemezeket stb.; a Honvédelmi Minisztérium és a Belügyminisztérium a saját belső használatú oktatási-képzési anyagaikat, míg a Közeledési és Postaügyi Minisztérium a postai értékes nyomtatványokat, bélyegkatalógusokat, bélyegismertetőket.

megjelenő lapok már elvileg a megyei igazgatási osztályokhoz kerültek, ahol minden szám megjelenéséhez külön kapták meg az engedélyt. 1966 után az a gyakorlat alakult ki, hogy az évente kétszer-háromszor megjelenő kiadványokat a Kiadói Főigazgatóság bírálta el, míg egyszeri esetekben a megyei osztályok döntöttek. E tevékenységük azonban a formai követelmények betartására szorítkozott, még nyilvántartást sem vezettek az engedélyezett sajtótermékekről.¹⁴⁶

A Tájékoztatási Hivatal nyilvántartása tehát eltérhetett a KSH adataitól, mivel előbbi csak az általa engedélyezett sajtótermékeket tartalmazta. Így a hatvanas évek második felében, mikor az engedélyezési eljárás gyakorlata szigorúbbá vált, a Tájékoztatási Hivatalban nyilvántartott kiadványok száma nagyot ugrott, az 1966-os 690-ről 1970-ig 1151-re. 1971-től viszont a kizárólag a külföldi lapokban megjelent szakcikknek címét, lelőhelyét tartalmazó dokumentációs tájékoztatást és az ilyen cikkek kivonatos fordításait kommentár nélkül közzé referáló kiadványokat mentesítette az engedélyezés alól. Ezzel a kiadványok száma a hivatal statisztikájában egy csapásra 13,5 százalékkal visszaesett, 995-re. Ez tehát kizárólag a sokszorosított eljárással készülő, nem a visszavonásig érvényes, hanem egy naptári évre szóló lapengedéllyel kiadott lapok mentessége miatt alakult így. A nyomdai úton előállított lapok száma öt hónap alatt tovább növekedett 792-ről 799-re. A Tájékoztatási Hivatal azonban továbbra sem volt elégedett az engedélyezés alakulásával. Egyszerre mutatkozott túlzott centralizáció (műsor- és programfüzetek, szakirodalmi tájékoztatók, könyvtári állománygyarapodási jegyzékek stb. engedélyhez kötése) és decentralizáció (megyei és minisztériumi engedélyezés lazasága), ami lehetőséget adhatott az engedélyező szervek kijátszására.¹⁴⁷

1970 és 1975 között a Tájékoztatási Hivatal által engedélyezett időszaki lapok száma nagy ütemben nőtt, meghaladta az 1200-at. 1975 decemberében azonban olyan új engedélyezési jogszabály lépett életbe, amely újból „mesterségesen” növelte meg a nyilvántartott sajtótermékek számát. A jogszabály minden – addig a Kiadói Főigazgatóság és a tanácsok jogkörébe tartozó – engedélyezést a hivatalhoz utalt, így a kiadványok száma papíron több százszal emelkedett.¹⁴⁸ Az 1980-as összegzés szerint az öt évvel azelőtti 1226 lap helyett immár 1723 kiadvány szerepelt a nyilvántartásban.¹⁴⁹ A hivatal nyilvántartásában később is előfordultak hasonló hullámzások, így 1987 márciusában az iskolai lapok engedélyeztetés alóli mentesítése több százszal csökkentette a nyilvántartásba vett lapok számát.¹⁵⁰

Azonban nyilvánvaló, hogy a korszak végére másfél ezret is meghaladó számú kiadvány nem azonos hatással formálta a sajtó struktúráját. Meghatározó szerepük az általános politikai, alapvető szakpolitikai és rétegpolitikai feladatot ellátó lapoknak volt.

---

¹⁴⁶ Jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a lapkiadás engedélyezésének jelenlegi rendszeréről, tapasztalatairól, továbbfejlesztéséről, 1971. MOL XIX-A-24b 59. doboz

¹⁴⁷ Uo.

¹⁴⁸ Előterjesztés az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a lapkiadás IV. ötéves tervidőszakában elért fejlődéséről és az V. ötéves tervidőszakra vonatkozó fejlesztési elképzeléseiről, 1976. MOL XIX-A-24b 96. doboz

¹⁴⁹ Jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a lapkiadás V. ötéves tervének végrehajtásáról, és javaslat a VI. ötéves tervre. MOL XIX-A-24b 134. doboz

¹⁵⁰ A Tájékoztatási Hivatal elgondolásai a sajtóstruktúra fejlesztéséről. MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1987/7. ó. e.

2. A központi napilapok köre

1945 előtt a hazai napilappiac rendkívül változatos képet mutatott. A két világháború között több száz politikai napi- és hetilapot adtak ki, csak a fővárosban kéttucatnyi napilap jelent meg. A szélsőbaloldali kivételével minden politikai irányzat kiadhatta a maga újságait, reggeli, déli és esti lapok teremtettek egymásnak konkurenciát, a bulvár és a minőségi lapok jól megfértek egymás mellett a piacon. Igaz ekkor a 100 ezres példányszám kifejezetten magasnak számított, 1930 körül csak a Friss Újság és a Pesti Hírlap haladta ezt meg, illetve Az Est volt képes megközelíteni. A Budapesten szerkesztett napilapok legnagyobb csoportját a liberálisként leírható szerkesztőségek alkották, működött két-három kifejezetten baloldali újság (Népszava, Világ, Magyar Hírlap), de a fenti időszakban még a konzervatív-jobboldali lapok nagy része sem számított egyértelműen kormánypártinak.¹⁵¹

Míg a két világháború között nagy médiavállalkozások működtek, 1945 után a napilapok pártokhoz kötődtek. Az egyes pártok életre hívták a maguk orgánumait, de már az akkori paletta is szűkösebb volt, mint a két világháború közötti. A fordulat éve után 1949-ben a Magyar Dolgozók Pártja hozzáállott a sajtóstruktúra átalakításához, egypártrendszerhez igazításához. Több lépcsőben a fővárosi napilapok több mint a felét (Világ, Esti Szó, Hírlap, Magyar Nap, Kis Újság, Friss Újság) megszüntették. Az átalakításnál az MDP lapja mellett réteglapok kialakítását tűzték ki célul: a Népszavát a munkásság, a Friss Újságot a parasztság, a Magyar Nemzetet az értelmiség és a középrétegek, Magyar Napot az ifjúság napilapjául szánták.¹⁵² Végül a parasztság „napilap nélkül maradt”, míg a fiataloknak és a hadseregnek szovjet mintára – Szabad Ifjúság, illetve Néphadsereg címmel – volt saját politikai napilapja. A Világosság 1952-től este, a budapesti pártbizottság és a fővárosi tanács kiadványaként, Esti Budapest címen jelent meg.¹⁵³

1956-ban néhány napra feltűntek új és régi-új napilapok akár a kormányzat, akár az újjáalakuló pártok, akár egyes személyek-csoportok körül.¹⁵⁴ A forradalom elfojtása után részben új néven az ötvenes évek első felének központi politikai napilapjai tértek vissza. A Központi Bizottság lapja Népszabadság néven működött tovább. A szakszervezetek lapja, a legjelentősebb hagyományokkal rendelkező Népszava pár hónapig Népakarat néven jelent meg, majd 1957 őszén visszakapta nevét. Az értelmiségnek szóló, antifasiszta hagyományokkal bíró Magyar Nemzet változatlan néven ahogy 1954-ben, a Hazafias Népfrontnál kötött ki, de csak 1957 szeptemberében indulhatott újra. Szinte központi lapnak számított az Esti Budapestet felváltó Esti Hírlap is; erre példányszáma, olvasottsága mindenképpen feljogosította, bár elsősorban budapesti terjesztésű lap volt, mind irányítási mind technikai okokból. Egyrészt pár év

¹⁵¹ SIPOS Balázs: i. m. 103–106.

¹⁵² A magyar sajtó átszervezése (1949. július 6.). MOL MK–S 276. f. 54. cs. 52. ó. e.; Jelentés a Titkárság részére a sajtóreformról és javaslatok a magyar sajtó továbbfejlesztésére (1949. október 19.) MOL MK–S 276. f. 54. cs. 67. ó. e.

¹⁵³ Az MDP Titkárságának 1952. március 19-i jegyzőkönyve. MOL MK–S 276. f. 54. cs. 185. ó. e.

¹⁵⁴ L. SZALAY Hanna (szerk.): 1956 sajtója: október 23.–november 4. Budapest, Geopen, 2006.

„függetlenség” után névlegesen is a Budapesti Pártbizottság lapja lett, másrészt délutáni lap volt, amelynek terjesztése sem lett volna megoldható az ország fővárostól távolabbi pontjain.

A négy központi lap egyáltalán nem számított soknak. A szocialista országok gyakorlatában jellemző volt, hogy az ifjúsági szervezet és a honvédség, a vidék is saját lapot kapott, illetve a lapkínálatot gazdagította, hogy ott, ahol más pártok működése is fennmaradt – például Lengyelországban, az NDK-ban –, a „szatellitpártok” is kiadhattak napilapot. Magyarországon viszont ezek közül csak a hadseregnek volt saját napilapja, de 1960-tól az is csak hetilapként jelent meg.¹⁵⁵

A pártvezetés e négy napilaptól egyaránt elvárta a párt politikájának képviselését, de – ahogy ezt a PB 1958-as és 1959-es sajtóhatározatai hangsúlyozták – saját profiljuknak megfelelően kellett megvalósítaniuk. A Magyar Nemzetnek például fel is rótta, hogy „*inkább emlékezzet pártlapra, mint a Hazafias Népfront lapjára*”.¹⁵⁶ Az egyedi profilt egyrészt a lapgazda kiléte, másrészt a lap célközönsége határozta meg – ez nem jelentett eltérést a pártvezetés számára fontos kérdések értelmezésében, de tematikában, arányokban és stílusban némi változatosságot eredményezett. Alapvető elvárás volt, hogy lapgazda tevékenységét e lapok bővebben ismertessék: így a Népszavában nagyobb arányt képviseljenek a szakszervezeti, a Magyar Nemzetben a népfronttal kapcsolatos írások, az Esti Hírlapban a budapesti (párt)élet eseményei. Ezen felül azonban mindegyik lapnak kialakult bizonyos specialitása, amelyet nem feltétlenül a sajtóirányítás kezdeményezett, ám elfogadták vagy toleráltak a szerkesztőség törekvéseit. A profil szerinti sajátosságokat a sajtóirányítás a sajtótervek készítésekor is igyekezett megerősíteni és kihasználni: rendszeresen írták elő, hogy egy-egy eseménnyel az egyes napilapok eltérő szempontból, oldalról foglalkozzanak.

A Népszabadság elődje, a Szabad Nép az ötvenes években egyértelmű igazodási pontot jelentett a sajtó egésze számára is, ám 1956 után a hatalomgyakorlás megváltozott stílusa mellett egyrészt a sajtóirányítás is igyekezett kerülni az „uniformizálódást”, másrészt kialakult az eligazításoknak egy olyan rendszere, amelyben már nem kellett folyton a központi pártlapra tekintetni. Sűrűn emlegették ugyanakkor kettős funkcióját, miszerint a Népszabadságnak egyszerre kell a pártlap és a néplap funkcióját betöltenie: számoljon be a pártélet eseményeiről, adjon segítséget a pártszervezetek tevékenységéhez, orientálja, vértesse fel érvekkel a párttagokat, miközben a széles tömegeket is lássa el a közélet kérdéseinek megfelelő értelmezéséhez szükséges információkkal. Ráadásul a fővárosban szerkesztett lapok közül egyedülként nagyszámú vidéki, falusi olvasótáborral rendelkezett. Erre a dilemmára megoldást jelenthetett volna a lengyel modell, ahol a párt központi lapja, a Trybuna Ludu mindössze 240 ezer példányban jelent meg a hatvanas évek elején, amit a lengyel sajtóirányítók azzal magyaráztak, hogy a lap elsősorban vezetőknél és pártaktivistáknak készül.¹⁵⁷ Nálunk egy

¹⁵⁵ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1959. december 22-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 5/162. 6. e.

¹⁵⁶ Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a sajtó helyzetéről, feladatairól, 1959. In: VASS-SÁGVÁRI [szerk.]: i. m., 173.

¹⁵⁷ Jelentés a párt-sajtó-delegáció lengyelországi útjáról, 1962. MOL. XIX-A-24b 23. doboz

kisebbségi pártlap és egy nagyközönségnek szóló napilap szétválasztásának gondolata viszont csak ötletszinten merült fel.¹⁵⁸ A pártlap jellegre utalt Kádár János az 1971-es országos aktívaértekezleten, amikor megjegyezte, a Népszabadsághoz a „részvényesek nevében” szokott ellátogatni.¹⁵⁹ Ez a Népszabadság számára kiváltságos helyzetet is eredményezett, mind az információellátottság, mind az anyagi lehetőségek tekintetében. Előbbit garantálta az a tény is, hogy a lap élére nem újságíró, hanem első (Nemes Dezső, Komócsin Zoltán, Berecz János) vagy másodvonalbeli (Gosztonyi János, Sarlós István, Katona István, Várkonyi Péter) MSZMP politikust állítottak.

A sajtóirányítás számára a második legfontosabb napilap a Magyar Nemzet volt. Jelentőségét az adta, hogy a népfront lapjának olvasói elsődlegesen a pártonkívüli értelmiség sorai közül kerültek ki, azaz a „magyarországi politikai topográfia jobboldalára”, az ún. régi értelmiséget, kispolgári rétegeket ezen a lapon keresztül tudta megszólítani, azaz nélkülözhetetlen volt a párt szövetségi politikájának megvalósításában. Ez a témaválasztás, a hangvétel és a cikkek megfogalmazásában is magasabb színvonalat kívánt.¹⁶⁰ Ez tükröződött abban is, hogy a Magyar Nemzet arculatát elsősorban a külpolitikai, illetve kulturális rovata határozta meg, egyedül képviselte a korszak során végig a címoldali publicisztika hagyományait, valamint az írásai erőteljes irodalmi stílust képviseltek. A határozottan gazdasági irányultságú hazai sajtóban ezzel még inkább kiért. Szintén kivételesnek számított, hogy a lapot 1982-ig neves pártonkívüli újságírók – Mihályfi Ernő, Pethő Tibor – szerkesztették. A lap újságírói úgy emlékeznek vissza a Nemzetre, mint amely „szigetet” képezett a korszak újságírásában, amely őrzött valamit a sajtó értékes – nem kommunista – tradícióból.¹⁶¹

Leghosszabb múlttal azonban nem a Magyar Nemzet, hanem a Népszava dicsekedhetett, amely 1877-ben indult a munkásmozgalom lapjaként. A pártegyesülésig a Magyarországi Szociáldemokrata Párthoz tartozott, majd a szakszervezetek lapja lett. Mindez profilját is megszabta: elsősorban a munkássághoz kívánt szólni. Nagyobb hangsúlyt kaptak a lapban a termelés kérdései, illetve sajátosságát biztosította, hogy a szerkesztőség felvállalta a „kisebbségek” képviseletét, nem állt tőle távol a fogyasztó megszólítása sem.¹⁶² Írásai – bár a bürokratikus nyelvezettől a lap nehezen szabadult – rövidebbek, egyszerűbbek voltak.

Határozott szintet képviselt a napilapok között a budapesti pártbizottság lapja, az Esti Hírlap is. A lap elődje, az Esti Budapest a legvonalasabb lapnak számított az ötvenes években. Az 1956

A hetvenes években ez a koncepció már nyilvánvalóan nem tartotta magát, a Trybuna Ludut 1975-ben 830 ezer példányban nyomták. A varsói nagykövetség jelentése – a lengyel sajtó aktuális helyzete, 1975. MOL XIX-A-24b 89. doboz

¹⁵⁸ Serény Péter feljegyzése a tömegközlelési eszközök komplex felhasználásáról az információ, befolyásolás, orientálás szemszögéből MOL MK–S 288. f. 22/1970. cs. 8. ó. e.

¹⁵⁹ Országos újságíró-aktívaértekezlet. Magyar Sajtó, 1971/12, 390.

¹⁶⁰ A VII. kerületi pb feljegyzése a Magyar Nemzet szerkesztőségében működő pártszervezetről (1965. április 28.). MOL MK–S 288. f. 22/1965. cs. 14. ó. e.; Jelentés a Magyar Nemzet ideológiai munkájáról (1974. június 16.). MOL MK–S 288. f. 22/1974. cs. 23. ó. e.

¹⁶¹ Interjú Javorniczky Istvánnal (2005). Készítette: Takács Róbert. Kéziratban.

¹⁶² A Népszava szerkesztőbizottságának jelentése a lap munkájáról (1962. január 26.). MOL MK–S 288. f. 22/1962. cs. 9. ó. e.; Gondolatok a Népszava munkájáról és feladatairól (1966. december 5.). MOL MK–S 288. f. 22/1966. cs. 8. ó. e.; Jelentés a Népszava munkájáról a IX. kongresszus óta eltelt időszakban (1970. március 25.). MOL MK–S 288. f. 22/1970. cs. 8. ó. e.

decemberében meginduló lapot a hatalom egyfajta szocialista bulvárlapnak szánta, amely könnyedebb hangvételével, színes, friss híryanagával, rövid írásaival, színes riportjaival képes megnyerni az olvasókat. Budapesti lapként kiemelt profilja volt a főváros életének – beleértve a kultúrát – bemutatása.¹⁶³

A napilapstruktúra továbbfejlesztése a hatvanas években számított nyitott kérdésnek. 1962-ben a Tájékoztatói Hivatal elképzeléseiben szerepelt egy ifjúsági napilap és egy késő esti fővárosi lap alapítása.¹⁶⁴ A konkrét lapindítás a hatvanas évek második felében került napirendre. Az új lap(ok) szükségessége mellett hangsúlyos érvként szerepelt, hogy az adott napilapszerkezet a meglévő lapok, különösen a Népszabadság mozgásterét túlságosan beszűkítik. A sajtóban megjelenteket ugyanis belföldön és külföldön egyaránt hivatalos (párt)álláspontként értelmezték, ami különösen a szocialista országokkal kapcsolatos anyagoknál okozhatott bonyodalmakat. Konkrétabban: a szovjet-kínai viszály elmérgesedése vetette fel azt, hogyan foglalkozhatna a sajtó a kérdéssel anélkül, hogy ezt Budapest, vagy egyenesen Moszkva véleményének tűnjön. A Magyar Ifjúság napilappá alakításának esetleges hasznáról Kádár János a PB előtt úgy fogalmazott, „*ez az a lap, amelyik a pekingi dolgokba hamarabb beleszólhat, mint a párt hivatalos lapja*”.¹⁶⁵ Az ifjúsági napilapból végül semmi nem lett, pedig a KISZ kifejezetten szeretett volna a szervezet presztízsét is növelő napilapot. Hivatkozási alapot teremtettek számára a szocialista országokban létező napilapok (Komszomolszkaja Pravda, Standar Mlydoch, Mlada Fronta, Junge Welt, Scintea Tineretului), és a Magyar Ifjúság szűkös terjedelme. Azonban csak annyit sikerült elérni, hogy a KB 1970. februári ifjúságpolitikai határozata tartalmazzon egy olyan kitételt, hogy a szövetségnek rövid időn belül legyen saját napilapja. A KISZ KB Intéző Bizottsága 1972-ben átmenetileg – az adott öt éves tervre vonatkozóan – levette a kérdést a napirendről, míg a Tájékoztatói Hivatal vezetése később már szükségtelennek ítélte az ifjúsági napilap megalakítását.¹⁶⁶

A másik 1967-es javaslat, egy félhivatalos kormánylap létrehozása, megvalósult. A Magyar Hírlap legfőbb feladata az lett, hogy félhivatalos kormánylapként határozottabban megjelenítse a párt és az állami vezetés elkülönülését, illetve mentesítse a többi napilapot a diplomáciai „kötelmek” és protokollfeladatok alól. A pártvezetés abban is egyetértett, hogy a lapkinálat szélesítése találkozik a közönség igényével, sőt a sajtóirányítás arra is utalt, hogy az új lap fokozhatja a „versenyt” a napilapok között, ezáltal hozzájárul a politikai újságírás színvonalának emelkedéséhez. A lap praktikus feladata a hétfői laphiány orvoslása volt, addig ugyanis csak a hetilapként kezelt Hétfői Hírek töltötte be azt az űrt. A Magyar Hírlap ugyanis – a többi lapnál alacsonyabb szerkesztőségi létszám mellett – heti hét alkalommal jelent meg. A napilapok között a legalacsonyabb példányszámú újság fő célközönségének a párt- és állami

¹⁶³ Jelentés az Esti Hírlap munkájáról (1972. október 11.). MOL XIX-A-24b 65. doboz

¹⁶⁴ Naményi Géza feljegyzése Kállai Gyula részére. MOL XIX-A-24b 16. doboz

¹⁶⁵ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1967. február 7-i üléséről. MOL MK-S 288. f. 5. cs 416. ó. e.

¹⁶⁶ A KISZ KB Intéző Bizottság jelentése és javaslatai az ifjúsági sajtó helyzetéről és továbbfejlesztésének feladatairól. MOL XIX-A-24b 60. doboz; Várkonyi Péter levele Aczél György részére. MOL XIX-A-24b 60. doboz

tiszttségviselőket jelölték meg, és az induláskor erőteljes külpolitikai profilt adtak neki.¹⁶⁷ Az Agitációs és Propaganda Osztály azonban már egy éven belül, 1969 márciusában a lap belpolitikai karakterét igyekezett erősíteni, ezáltal kidomborítani a kormányzati profilt és beavatottabban bemutatni a kormányzat törekvéseit.¹⁶⁸ Az utóbbi téren elért eredményekkel az Agitációs és Propaganda Bizottság 1971-ben sem volt elégedett,¹⁶⁹ és a lap az 1970-es évek közepén a fennmaradását némi túlzással annak köszönhetette, hogy egyrészt működött egyfajta tehetetlenségi nyomatek, másrészt a hatalom ódzkodott kudarcának nyilvános beismerésétől, amihez járult az a személyes motívum is, miszerint Kádár János nem akarta, hogy a lap esetleges megszüntetése mögött az ő és a főszerkesztő, Darvasi István konfliktusát keressék.¹⁷⁰ A hetvenes évek közepén kezdett takarékosági intézkedések kapcsán komolyan felvetődött a Magyar Hírlap és a Tanácsok Lapjának összevonása. A kérdés végül úgy dőlt el, hogy utóbbi oldódott fel a Magyar Hírlapban, annak profilját újabb elemmel, és egy hetente jelentkező tanácsi melléklettel bővítve.¹⁷¹

1967-ben, a Magyar Hírlap megalapítása körüli vitákban komolyan felvetődött egy esti lap indításának gondolata is. Ebben komoly szerepe lehetett annak, hogy a szűk pártvezetésben azok ültek, akiket fiatalkori élményeik a két világháború közti időszak gazdag lapkínálatára emlékeztettek. A Tájékoztatói Hivatal már említett 1970-es középtávú fejlesztési koncepciója mindenesetre napirenden tartotta egy délelőtti napilap, és egy délutáni országos lap alapításának szükségességét.¹⁷²

A gazdasági reform következtében a hatvanas évek végén megjelent a színen az első gazdasági napilap is. A Világ gazdaság a vállalatok és a kormányzat irányítóit kívánta eligazítani az új gazdasági mechanizmus viszonyai között. A szerkesztőség, a hazai lapok közül egyedülként, közvetlenül megkapta a nagy nyugati hírügynökségek anyagait.¹⁷³ A magyar nagyközönségre sem ez a lap, sem a szintén párezres példányszámban nyomott, ráadásul külföldi olvasóknak szánt két nyelven megjelenő idegen nyelvű napilap a Neueste Nachrichten/Daily News nem gyakorolt számottevő hatást. Az MTI által 1967-től németül, 1969-től már angolul is

¹⁶⁷ A Politikai Bizottság két ízben tárgyalta az új napilapok indítását: 1967. február 7-én (MOL MK–S 288. f. 5. cs. 416. ó. e.), illetve 1967. október 24-én (MOL MK–S 288. f. 5. cs. 438. ó. e.)

¹⁶⁸ Az Agitációs és Propaganda Osztály megjegyzései a Magyar Hírlap szerkesztőségének jelentéséhez. MOL MK–S 288. f. 41. cs. 112. ó. e.

¹⁶⁹ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1971. március 16-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 41. cs. 155. ó. e.

¹⁷⁰ Darvasi István feljegyzése Grósz Károly részére. MOL MK–S 288. f. 22/1975. cs. 21. ó. e.; Soltész István-interjú.

Készítette Murányi Gábor 1991-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 363. sz., 153.

¹⁷¹ Darvasi István Grósz Károlyhoz, az Agitációs és Propaganda Osztály vezetőjéhez címzett leveleiből az a kép rajzolódik ki, hogy az átalakításkor valós alternatívaként merült fel az akkor 55 éves politikus-főszerkesztő bukása. A hivatalos hangvételű levélben vázolta a később megvalósított átalakítás javaslatát, míg egy azzal párhuzamosan megírt személyes hangvételű levélben a két lap tervezett összevonását megszüntetésnek nevezte, saját szempontjából pedig „*olyan közéleti resztorálásnak*”, amilyennek a személyi kultusz óta senkit sem tesznek ki ártatlannul”. MOL MK–S 288. f. 22/1975. cs. 21. ó. e.

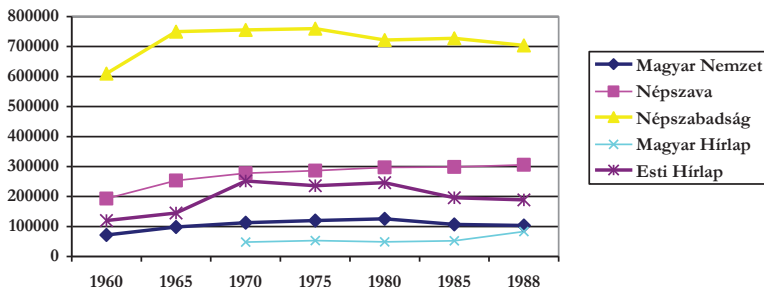
¹⁷² A tömegkommunikációs eszközök jelenlegi helyzete és fejlesztésének távlati elképzelései, 1970. MOL XIX-A-24b 48. doboz

¹⁷³ VINCE Mátyas: Hogyan született a HVG? Beszélő 1998/11. Forrás: <http://beszelo.c3.hu/98/11/14vince.htm> (2008. május 21.)

szerkesztett lapot a hatvanas években fellendülő turizmus ösztönzésének, illetve Magyarország nemzetközi propagandájának szándéka hívta életre.¹⁷⁴

A hetvenes és nyolcvanas években már nem merült fel az országos napilapstruktúra további bővítése. Még a rendszerváltás előtt lépett be a lappiacra nyereségorientált, valódi bulvárlapként, a reformpolitika támogatását ígérő Mai Nap, ám addigra a sajtóirányítás már feladta a lapstruktúra teljes ellenőrzését.¹⁷⁵

Az egyes országos napilapok példányszámának alakulása (Forrás: MOL)

Amint a fenti ábrából is jól látható, a központi napilapok struktúrájához a lapok példányszáma is hozzátartozik. A Népszabadság 700 ezer feletti példányszámával domináns helyzetben volt, több példányban jelent meg, mint a többi négy napilap együttvéve. Ráadásul a KB lapja a terjedelem terén is előnyöket élvezett, miközben a lapokat azonos áron forgalmazták. A második legnagyobb példányszámában a Népszavát nyomták, amelynek példányszáma lassú ütemben küszört fel 200 ezerrel 300 ezer fölé. Az Esti Hírlap népszerűségének csúcspontja a hetvenes években volt, amikor 250 ezer példány is fogyott belőle, ráadásul míg a reggeli napilapok 80–90 százalékát előfizetők vásárolták meg, a délutáni lap szinte kizárólag utcai árusításba került. A Magyar Nemzet példányszáma is a hetvenes években tetőzött; ekkor 125 ezer példányban fogyott, hogy aztán az 1979-es lapáremelések után 100 ezer példány körül állandósuljon. A Magyar Hírlap 100 ezer példányos bevezető mennyiségét csak a nyolcvanas évek végén tudta újra megközelíteni, addig nem tudott népszerűvé válni az olvasók körében.

A pártvezetés a papírkerek és tervszámok meghatározásával alapvetően meghatározta a lapok közti arányokat, így viszonylag alacsonyan tartották az Esti Hírlap és a Magyar Nemzet példányszámát. Valószínű, hogy ha az olvasók ítéletére bízunk, más arányok alakultak volna ki az egyes napilapok példányszámai között. A tervek számoltak a lapok iránti kereslet

¹⁷⁴ VÉCSEI György–SZ. NAGY Júlia: A Magyar Sajtó bemutatja a nemzetközi hivatású magyar lapokat. Magyar Sajtó, 1968/2., 56–61.

¹⁷⁵ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1988. november 9-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 41. cs. 515. ő. e.

növekedésével, és – ha nem volt papírhány – hagytak némi játékkeret a kiadóknak a példányszám meghatározására, de ez nem rúgta fel a kialakított „erőviszonyokat”.¹⁷⁶

3. A helyi sajtó térnyerése

A helyi sajtónak több szintje, kerete létezett a korszakban, ugyanakkor bizonyos szintek sokáig hiányoztak. A megyei lapok mellett a másik meghatározó csoportját az üzemi lapok alkották. Előbbiek néhány tízezres, utóbbiak néhány ezres példányban jelentek meg.

A 19 megyei napilap szintén az 1949-ben és 1950-ben elfogadott profilszűkítés eredményeként jött létre. Előbb egy-két évig néhány vidéki lapot még meghagytak a tetszhalott kisgazdapárt orgánumának,¹⁷⁷ ám a későbbi a 19 megyei napilap mindegyike a párt kiadványa volt. A hatvanas évek közepéig a Komárom és a Nógrád megyei lapok csak heti két, majd a többi megyei lappal együtt heti öt alkalommal jelentek meg. A lapkinálattól a városi lapok szinte teljesen hiányoztak, noha azok hagyományosan szerves részét alkották a magyarországi sajtóstruktúrának, egy-egy nagyobb városban a koalíciós időkben is két-három lap működött, és a megyeszékhelyek lapjai is sokkal inkább voltak városi (és városkörnyéki) lapok, mint megyeiek.

A korszak kezdetére csak Szegednek maradt meg elkülönült városi napilapja, a Dél-Magyarország, illetve a Fejér Megyei Hírlapnak volt városi mutációja Dunaújvárosi Hírlap címen, míg a hatvanas években a Dunántúli Naplónak is Pécssett. Az 1970-es fejlesztési terv indokoltnak látta támogatni az ipari körzetek központjainak alapítási törekvéseit, így egy új pécsi, győri és debreceni napilap tervét.¹⁷⁸ 1973-ban viszont az APB már úgy foglalt állást, hogy a városi igények teljesítését nem javasolja, legfeljebb a megyei lapok mutációi láthatnak el ilyen funkciókat.¹⁷⁹

A hetente-kéthetente megjelenő városi lapok száma minimális maradt a nyolcvanas évek második feléig. Bár kiadtak néhány kevésbé jelentős városi lapot (l. Győr, Szentesi Élet, Hajdúböszörményi Hírlap), a sajtóirányítás nem tekintette azokat a struktúra szerves elemeinek.¹⁸⁰ Mindez annak ellenére alakult így, hogy az 1956-os forradalmat követő hónapok képlékeny időszakában számos engedélykérelem érkezett a sajtóirányításhoz, amely kisebb városok, olykor járásek saját kiadványaihoz várt jóváhagyást. Gyakran arról volt szó, hogy az ideig-óráig rendelkezésre álló papíron és a környéken fellelhető nyomdagépen – a helyi pártszervek tudtával, támogatásával – megindult a lap szerkesztése, amelyhez utólag akarták a felsőbb szervek beleegyezését megszerezni. Ezekben a sajtó politikai jelentősége mellett rendre

¹⁷⁶ L. a lapkiadás IV. öt éves terve. MOL XIX-A-24b 46. doboz

¹⁷⁷ Jelentés Titkárság részére a sajtóreformról és javaslatok a magyar sajtó továbbfejlesztésére (1949. október 19.) MOL MK-S 276. f. 54. cs. 67. ó. e.; A megyei sajtó átszervezése (1950. március 13.). MOL MK-S 276. f. 55. cs. 112. ó. e.

¹⁷⁸ A tömegkommunikációs eszközök jelenlegi helyzete és fejlesztésének távlati elképzelései, 1970. MOL XIX-A-24b 48. doboz

¹⁷⁹ Jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a lapkiadás- és fejlesztés IV. öt éves tervének időarányos teljesítéséről és az 1974-re tervezett lapfejlesztésekről. MOL XIX-A-24b 73. doboz

¹⁸⁰ Jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottság részére sajtónk jelenlegi struktúrájáról és e struktúra továbbfejlesztésének irányáról (1974. december 2.). MOL XIX-A-24b 80. doboz

hivatkoztak a hírlapírás 1948 előtti helyi előzményeire is.¹⁸¹ Bár ezek a kezdeményezések eleinte nem találkoztak egyértelmű elutasítással, a Tájékoztatási Hivatal 1957 márciusában már arra figyelmeztette a tanácsi szerveket, hogy az engedélyeztetés terén ne lépjék túl hatáskörüket, ne állítsák kész helyzet elé a központi sajtóigazgatást.¹⁸²

Újabb nagy roham csak a nyolcvanas években következett be – ez azonban nem csupán a nyomtatott sajtót érintette, hanem az addigra elérhetővé váló új technika révén az elektronikus médiát is, elsősorban a kábeltelevíziózást. Baja párt és állami vezetése egy helyi területi Tájékoztatási Központ által irányított tömegkommunikációs rendszer javaslatát dolgozta ki és jutatta el a pártközponthoz 1986-ban, amelyben a városi lap (Bajai Hírlap), a helyi körzeti rádióadó és a helyi kábeltelevízió szervesen kapcsolódott volna egymáshoz.¹⁸³

A helyi tájékoztatás csatornáinak bővítését ekkor a pártvezetés már jogos igénynek ismerte el, ám a papírhelyzet nem kedvezett a gyors expanciónak. A Debrecen című hetilap 1986 januárjában például azzal a kitételrel kapott zöld utat, hogy a papírtartalékok további városi lapok indítását nem teszik lehetővé.¹⁸⁴ 1987 szeptemberében már 15 város lapalapítási igénye (l. Baja, Gyöngyös, Gyula, Kiskunhalas, Sopron) várt elbírálásra.¹⁸⁵ Az engedélyek megadása azt jelentette volna, hogy a sajtóstruktúra jelentős átalakuláson megy keresztül. A sajtóirányítás azonban nem látta biztosítottnak az új szerkesztőségek működésének anyagi, technikai és személyi feltételeit, és csak a megyei jogú városok esetében támogatta az önálló lapalapítási törekvéseket. A többi városvezetés számára a megyei lap mutációját ajánlotta megoldásként.¹⁸⁶ A helyi tájékoztatási igények kielégítésének egy másik lehetséges útjaként a létező üzemi kiadványok összevonása, átalakítása kínálkozott.¹⁸⁷

A megyei – és városi – lapokat a statisztikákban rendszerint összesítve kezelték, gyakran egy lapként is emlegették őket, ami azt mutatja, hogy a sajtóirányítás végső soron ugyanazon kiadvány 19 mutációjaként tekintett rájuk. Példányszámuk a hatvanas években rohamos növekedésnek indult, de szemben a napilapokkal, a tendencia nem tört meg a hetvenes években sem. 1970-re a megyei napilapok egy megjelenésre jutó példányszáma elérte a Népszabadságét. Míg 1960-ban 400 000 körül mozgott a megyei lapok példányszáma, egy évtizeddel később meghaladta a 750 000-et, 1980-ban pedig már 1 millió 200 ezer példány körül járt. A nyolcvanas évek közepén több megyei lapot nyomtattak, mint országos politikai napilapot.

---

¹⁸¹ Tucatnyi vidéki lapkérelmet őriz a Tájékoztatási Hivatal 1957-es anyaga: MOL XIX-A-24b 1. doboz

¹⁸² Siklós Norbert feljegyzése a helyi tanácsok titkársága részére (1957. március 11.). MOL XIX-A-24b 1. doboz

¹⁸³ Kincses Ferenc levele Bereczky Gyula részére a bajai tömegtájékoztatási tervekről (1986. április 3.). MOL MK-S 288. f. 22. cs. 1986/3. ó. e.

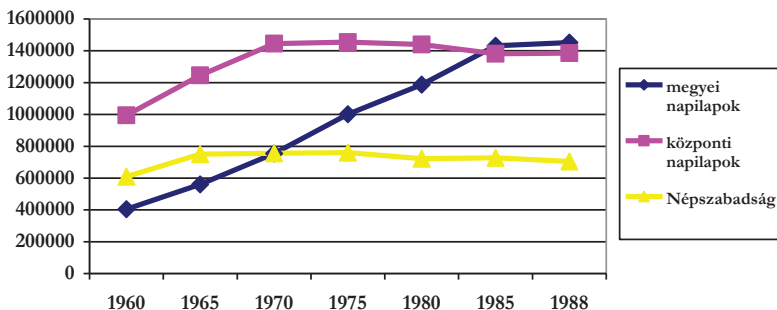
¹⁸⁴ Bercsényi Botond levele Bereczky Gyula részére a Debrecen című lap ügyében. MOL MK-S 288. f. 22. cs. 1985/1. ó. e.

¹⁸⁵ Elgondolások a sajtóstruktúra fejlesztéséről (1987. szeptember 3.). MOL MK-S 288. f. 22. cs. 1987/7. ó. e.

¹⁸⁶ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1986. április 15-i üléséről. MOL MK-S 288. f. 41. cs. 465. ó. e.

¹⁸⁷ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1988. február 16-i üléséről. MOL MK-S 288. f. 41. cs. 502. ó. e.

A megyei sajtó példányszámának alakulása. (MOL)

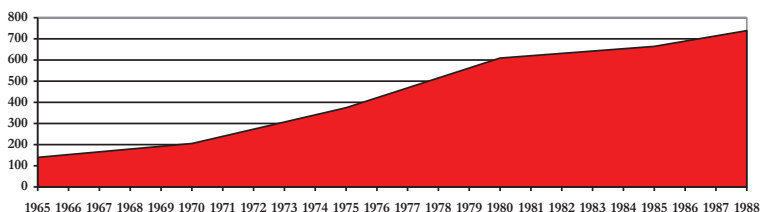
A fentiek egy rendkívül lényeges átrendeződést mutatnak. A hetvenes évek során a helyi sajtó lényegében átvette az „uralmat” a napilapok piacán. Térnyerésének útját az országos politika folyamatai egyengették. A gazdasági reform nyomán napirendre került az államgazdagság helyi szintjeinek nagyobb önállósága, de a háttérben a párt működése is kettévált: a felső szint a demokratikus centralizmus elvének megfelelően továbbra is magának tartotta fenn a nagypolitika formálását, a jelentős ügyek intézését, míg engedte, hogy egy viszonylag nagy belső önállósággal, és kiterjedt helyi feladat- és hatáskörrel rendelkező alsó szint jöjjön létre.¹⁸⁸ Ezek következményeit a sajtóirányítás is elismerte. Az új gazdasági mechanizmus felértékelte a lokalitást, a gazdálkodó egységek, intézmények nagyobb önállóságát, ami információs igényeik támogatásával párosult. A másik lényeges támogatást a szocialista demokrácia hetvenes évektől kezdve egyre gyakrabban, a nyolcvanas években mantraszerűen ismételt követelménye adta a megyei sajtónak. Az ugyanis abból indult ki, hogy a helyi közösségekben fokozni kell – és ott kell fokozni – az állampolgári aktivitást; a részvételhez az egyes egyének megfelelő informáltsága mint alapkövetelmény elsősorban a helyi közösség ügyeinek megismerését vetette fel. Nem véletlen, hogy ezzel a folyamattal párhuzamosan épültek ki a helyi rádió és televízió stúdiók, és a nyolcvanas években már a nagyközösségi antennarendszerek telepítése és a helyi kábeltévézés megindítása került napirendre. A központi akarat ugyanakkor találkozott a megyei törekvésekkel, hiszen a sajátos kettős irányítás alatt álló megyei lapok a megyei pártbizottság kiadványaiként annak politikáját voltak hivatva segíteni, illetve annak presztízsét emelték. Természetesen a megyei sajtó egyenes vonalú fejlődésében komoly szerepet játszott az is, hogy vidéken még 1960 után is jelentős számban éltek olyanok, akiket még be lehetett vonni az újságolvasásba, míg a városokat, különösen a fővárost a központi napilapok mennyiségileg lényegében kiszolgálták. Ehhez járult a megyei lapok újságírógárdájának szakmai előrelépése, ami a lapok színvonalán is érződött.

A helyi tömegkommunikáció másik alaptípusát az üzemi lapok jelentették. Ezek kezdetei jóval régebbre, a modern gyáripár kialakulásáig nyúltak vissza, ám az államszocialista viszonyok

¹⁸⁸ FÖLDES György: i. m., 68–71.

között új helyzetbe kerültek. Az üzemi újságok – és a velük olykor egy kategóriába sorolt, de ab ovo értelmiségi lapok lévén közlési határait tekintetében jóval szabadabb egyetemi lapok – szintén a párt kiadványai voltak. Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1963-ban egyértelművé tette, hogy az üzemi, vállalati pártbizottság irányítása alá tartoznak, és hangsúlyozta, hogy az üzemi lapok ne általános jelleggel folytassanak agitációt és propagandát, hanem kifejezetten a helyi feladatokra koncentráljanak: a vállalati termelés és a helyi politikai célkitűzések konkrét segítségét végezzék, legyenek az üzemi demokrácia érdemi fórumai, adjanak teret a dolgozók véleményének.¹⁸⁹ Az üzemi lapok megjelentetését a vállalati gazdálkodás terhére biztosították, fenntartásuk természetesen gazdaságtalan volt.

Üzemi lapok számának alakulása (Forrás: Statisztikai Évkönyv)

A jellemzően heti-kétheti rendszerességgel néhány oldalon megjelenő üzemi újságok expanziója még a megyei sajtónál is látványosabb volt, mivel nem csak a példányszám, hanem a kiadványok száma is megsokszorozódott. A hatvanas évek közepén még csak 77 üzemi lap és 63 üzemi híradó jelent meg, azaz az üzemi kiadványok száma a 150-et sem érte el.¹⁹⁰ Az üzemi lapok száma 1970-re már meghaladta a kétszázat. Az ugrásszerű növekedés a hetvenes években indult be: 1975-ben már 374, 1980-ban 609 üzemi lap, illetve híradó jelent meg.

Az üzemi lapok felfutásában komoly szerepe volt annak, hogy a szocialista nagyüzem több volt egyszerű gazdálkodási egységnél: a társadalmi élet alapvető színtereként is működött. Magán a párton belül is fontosabb volt a munkahelyi pártszervezet mint a lakóterületi; a vállalat kulturális rendezvényeket szervezett, sportolási lehetőséget nyújtott, a szakszervezetten keresztül intézte a munkavállalók üdültetését, szociális intézményeket (l. óvoda) tartott fenn. Az új gazdasági mechanizmus által támogatott vállalati önállóság, a hatáskörök decentralizálása további, megcáfolhatatlan igényjogosultságot teremtett az üzemek, termelőszövetkezetek saját lapjaira. A hatvanas évek végére stabilizálódó, tagságukban is megújuló tsz-ek a reformok nyomán gazdaságilag megerősödve egyre gyakrabban adtak ki saját lapot. Az üzemi sajtónak – mint az üzemi demokrácia fontos fórumának – helyzete szintén erősödött, annak ellenére, hogy a vezető pártszervek az üzemi agitációval vagy üzemi demokráciával foglalkozó ülésein – és határozataiban – az üzemi lapok kérdése alig jelent meg. Sőt azok egyrészt a szóbeli agitáció

¹⁸⁹ Jelentés az üzemi lapok munkájáról. MOL MK–S 288. f. 41. cs. 107. ó. e.

¹⁹⁰ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1988. február 16-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 41. cs. 502. ó. e.

elsőbbségét erősítették meg, másrészt az egyéb tanácskozások, fórumok fejlesztésére koncentráltak.¹⁹¹ A nyolcvanas évek vállalati reformjai után a pártvezetés a munkahelyi nyilvánosság és érdekegyeztetés alapvető csatornájaként tekintett az üzemi újságokra, tehát megerősítette politikai jelentőségüket – ismételten elismert alacsony színvonaluk és presztízsük ellenére. Ugyanakkor az előállítási költségek növekedése, a vállalati gazdálkodás szigorodó feltételei, illetve az elmélyülő gazdasági válság azonban bizonytalanra tette az üzemi lapok sorsát: a gazdasági racionalításra kényszerített vállalatvezetés elsőik között szabadult volna meg veszteséges üzemi lapjától.¹⁹²

4. A politikai hetilapok és folyóiratok

A hatalom számára fontos, kiemelten kezelt mintegy kéttucatnyi hetilap, illetve a folyóiratok között megkülönböztethetünk elsőrendűen általános politikai, társadalompolitikai profilú kiadványokat, bizonyos szakterülettel foglalkozó – gazdaságpolitikai, kultúrpolitikai, irodalmi – orgánumokat, illetve közvetetten politizáló lapokat. Az egyes rétegeknek szóló kiadványok – l. fiatalok, nők, parasztság – közül csak az ifjúságpolitikai lapok alkottak viszonylag jól elkülönült struktúrát. Az elkülönítés sem mindig egyértelmű: a Magyar Ifjúság például az ifjúsági lappsalád legfontosabb eleme volt, de egyben általános politikai profilú lapnak is tekinthető. Az Élet és Irodalom vagy a Kritika irodalmi-művelődési lapként szintén előszeretettel szólt hozzá a jelentős közéleti kérdésekhez, pedig előbbi 1956 után kifejezetten vonalas, az ellenvéleményeket leszerelő, a pártvezetés mellett önmagukat már 1957 elején elkötelező szűk irodalmár csoport által szerkesztett lapként indult.¹⁹³

Ami a hetilapok és folyóiratok struktúrájára tekintve a leginkább szembeötlő, hogy hiányoztak az olyan hetilapok, amelyek a közélet kérdéseit kifejezetten általános politikai lapként közelítették volna meg: lényegében nem volt direkt módon politizáló belpolitikai orgánum. Általános – de napilappótló – jelleggel adták ki a Hétfői (Vasárnapi) Híreket, illetve jól meghatározott társadalmi réteget célzott meg, vagy korlátozott megközelítést vállalt fel a Szabad Föld, a Magyar Ifjúság, a Tanácsok Lapja. Egy általánosabb – ahogy a Tájékoztató Hivatal vezetője fogalmazott a „szocialista társadalom kérdéseivel” és „a kommunizmus építésének problémáival” foglalkozó –hetilap már a hatvanas évek elején is felmerült.¹⁹⁴ A következő évben a Politikai Bizottság ennek hatására a hetilapstruktúra fejlesztéséről határozott, ám ennek eredményeképp csak közéleti témák felé tereltek egyes lapokat (Élet és Irodalom, Valóság), illetve életre hívták a Magyarország című kiadványt, amely neve ellenére – színvonalas világpolitikai elemzéseket közlő – külpolitikai hetilap volt, és csak kis részben

¹⁹¹ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1974. november 5-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 5/650. ó. e.; Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1976. november 16-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 5/705. ó. e.; Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1979. április 18-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 5/770. ó. e.

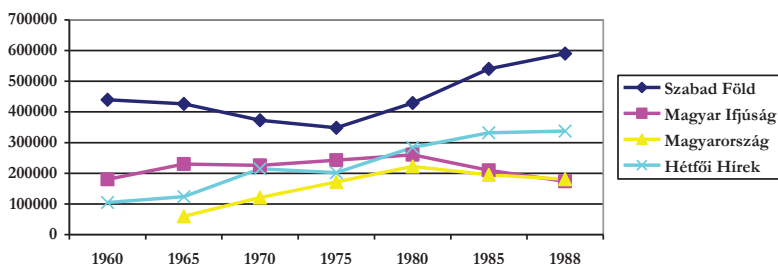
¹⁹² Jelentés az APB részére az üzemi lapok helyzetéről (1988. december 7.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1988/4. ó. e.

¹⁹³ STANDEISKY Éva: i. m., 233–234.

¹⁹⁴ Naményi Géza feljegyzése Kállai Gyula részére. MOL XIX-A-24b 16. doboz

dolgozott fel hazai tematikát.¹⁹⁵ A sajtóirányítás ezt követően több mint két évtizedig nem erőltette a belpolitikai lap megvalósítását. A nyolcvanas évek első felének lapstruktúra-fejlesztési elgondolásai közé is csak elfekvő javaslatként került be egy Belpolitikai Szemle című elemző, háttér-információkat nyújtó lap terve.¹⁹⁶ Az Agitációs és Propaganda Osztály 1987-ben vetette fel határozottabban egy „politikai tartalmát tekintve következetesen tervezett, arányokat tartó, értéorientáló lap” kialakításának ötletét, ám ennek megvalósítását nem egy új lap létrehozásában látta, hanem a Magyarország profilváltoztatásával képzelte el. A sajtóirányítás tehát csak akkor szánta rá magát a kezdeményezésre, amikor felismerte, hogy a politikai útkeresés vitái könnyen kicsúszhatnak a pártvezetés irányítása alól.¹⁹⁷ Végül csak a lap belpolitikai tematikájának bővítésére került sor,¹⁹⁸ ám addigra színre lépett egy bulvárjellegű, hamar népszerűvé váló politikai magazin, a Reform. A folyóiratok közül elsősorban a Társadalmi Szemle foglalkozott a belpolitika minden vonatkozásával, de a Pártélet vagy a Valóság is ehhez a körhöz sorolandó.

A fontosabb politikai profilú hetilapok példányszámának alakulása (Forrás: MOL)

Jellegzetes csoportot alkottak a képes hetilapok, amelyekről a sajtóirányítás azt várta, hogy az aktuálisnak tekintett – és sokakat érdeklő – kérdésekkel indirekt, könnyedebb, olvasmányos formában foglalkozzanak, ám ezáltal legalább olyan hatékonyan segítsék a politikai tudatformálást, mint az előző csoport tagjai. Az ötvenes évek első felének egyik komoly tanulsága ugyanis a direkt – verbális – politizálás kudarcának felismerése volt. Visszatérő hivatkozás volt szükségességük mellett – ami egyben azt is jelzi, hogy a pártvezetésen belül sem mindenki nézte jó szemmel működésüket –, hogy vannak olyan rétegek, akiknek a politikai öntudata még „nem elég fejlett”, érdeklődése alacsony a direkt politikai témák iránt.¹⁹⁹

¹⁹⁵ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1963. június 11-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 5/304. ó. e.

¹⁹⁶ A Tájékoztatói Hivatal javaslata a nyomtatott sajtó struktúrájáról, a korszerűsítés lehetőségeiről (1984. június 4.). MOL MK–S 288. f. 41. cs. 428. ó. e.

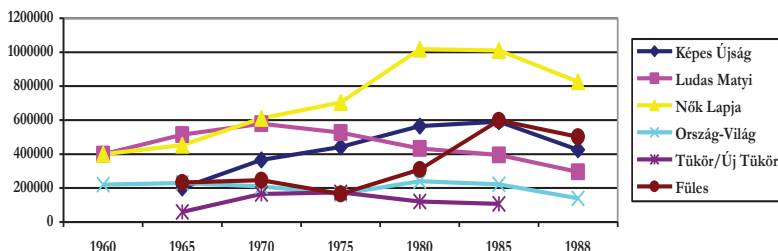
¹⁹⁷ Az Agitációs és Propaganda Osztály javaslata a politikai-elméleti reflektálás lehetőségére a hetilapokban (1987. november 11.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1987/7. ó. e.

¹⁹⁸ Javaslát a Központi Bizottság állásfoglalására a párt sajtópolitikájának elveiről és a párt sajtó fejlesztéséről (1989. január 17.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1989/1. ó. e.

¹⁹⁹ Jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottság számára a színes képes hetilapok néhány problémájáról. MOL MK–S 288. f. 41. cs. 105. ó. e.

A sajtóirányítás ambivalenciáját mutatja, hogy ezek a lapok rendre megkapták a maguk bírálatát, amiért elhanyagolták a politikai feladataikat, színes, népszerű, „periférikus” témákat dolgoznak fel, „csak azt nem, ami a rendeltetésük”.²⁰⁰ Ez állt az Érdekes Újság 1959-es megszüntetése mögött, de megkapta a magáét az Ország-Világ „színvonaltalanságáért” Kádár Jánostól, felróta a sajtóirányítás a Nők Lapjának, hogy egy marslakó annyit tudna meg a magyar politikáról, hogy élnek az országban nők, és a főváros Budapest, illetve az 1986-ban induló Képes 7 szerkesztősége sem tudta a pártközpont elvárásainak megfelelően ötvözni az olvasmányosságot és a politikai, ízlésbeli orientációt.²⁰¹

Néhány népszerű képes hetilap példányszámának alakulása (Forrás: MOL)

A korszakban az ilyen jellegű „népszerű” sajtótermékek valóban keresettek voltak. Közülük több is akadt, amelynek a példányszáma magasán megelőzte a Népszabadság és a megyei lapok kivételével a napilapokét. Tartósan 400 000 példány felett tudott maradni a Nők Lapja, a Ludas Matyi, a Képes Újság, illetve a nyolcvanas években a Fűles. Kétszázezer körüli példányban nyomták az Ország-Világot, amelynek esetében – mivel a fő profilja a magyar-szovjet barátság ápolása, és a szocialista országok bemutatása volt – nem volt közömbös a példányszám alakulása. Gyorsan 150 ezer példányra kúszott fel a Képes 7 is megalakulása után. Az Új Tükör – miután képes lapból közművelődési, kulturális-művészeti irányba terelték – az 1979-es lapáremelések után veszített népszerűségéből.

Jelentősen bővült a gazdasági-gazdaságpolitikai lapok kínálata 1968 után. Addig a Figyelő és a Magyar Mezőgazdaság című hetilapok, valamint a Közgazdasági Szemle című folyóirat képviselték ezt a lapesoportot. Az új gazdasági mechanizmussal csatlakozott hozzájuk a belső terjesztésű Világgazdaság napilap, majd 1979-ben a HVG megjelenése valódi versenyhelyzetet teremtett a gazdasági lapok között. Ezt a londoni The Economist magazint idéző HVG „nyerte”, miután az 1980-as évek közepére meghaladta a 100 ezer, 1988-ra megközelítette a 150 ezer példányt, míg a Figyelő mindvégig 25–30 ezer példányban fogyott. Újabb gazdasági profilú lapként jelent meg 1983-ban az Ötlet és 1987-ben az Adózók Lapja. Emellett tulajdonképpen az üzemi sajtó egésze is gazdasági-termelési profillal bírt, és a napisajtó

²⁰⁰ Lengyel Ferenc feljegyzése Naményi Géza részére (1959. július 10.). MOL XIX-A-24b 6. doboz

²⁰¹ Javaslát Titkárság számára az Érdekes Újság című hetilap megszüntetésére. MOL MK-S 288. f. 7. cs. 39. ó. e.; Németi Irén levele Grósz Károly részére (1979. május 22.). MOL MK-S 288. f. 22. cs. 1979/13. ó. e.; Jelentés a Képes 7 című hetilap egynéves munkájának tapasztalatairól (1987. május 26.). MOL MK-S 288. f. 41. cs. 488. ó. e.

egészében is jelentős helyet képviselt a gazdasági tematika. 1977-től külön hirdetési újság is létezett: ekkor alapították a Reklámújságot visszaszorítandó a közületi hirdetéseket a lapokból, míg a magánjellegű hirdetésekre szánt Expressz 1984-től jelent meg.²⁰²

Az ifjúsági sajtó meghatározó országos lapjai a Magyar Ifjúság és a Pajtás voltak. Előbbivel kapcsolatban rendre felmerült, hogy napilappá alakuljon, és visszatérő nehézséget okozott, hogy a fiatalok minden rétegéhez szólnia kellett, különösen azután, hogy a parasztfiataloknak szerkesztett Falusi Vasárnap megszűnt. Nemzetközi kitekintést nyújtott a Világ Ifjúsága. A fiatalabb korosztályt a Pajtás, a serdülőket az Ifjúsági Magazin volt hivatva megszólítani, míg a legfiatalabbaknak a Kisdobos és a Dörmögő Dömtör jár. Ezen felül léteztek a KISZ, az úttörő és a kisdobos mozgalomban aktív fiatalok számára készített elméleti-módszertani folyóiratok (Ifjúkommunista, Úttörővezető, Ifjúsági Fórum, Örsvezető), valamint fiataloknak szóló tudományos és barkácsolapok (Delta, Ezeremester, később Süni).²⁰³ Rövidebb ideig létezett a Staféta, míg 1986-tól fogva újabb és újabb laptervek merültek fel (Képirás; Ifi; Gyermekműszak; Kölyök Magazin).²⁰⁴ Az ifjúsági sajtó helyi orgánumai az egyetemi és az iskolai lapok voltak, még ha az egyetemi lap vonzásköre túl is terjedt az egyetemek falain. Az országos terjesztésű egyetemi lap itt-ott felmerülő kezdeményezése a Magyar Ifjúság Cél-ok című mellékletével valósult meg 1987-ben,²⁰⁵ ám ekkor már az egyetemi kiadványok egy sajátos válfaja, a szakkollégiumokhoz kötődő, problémaérzékeny periodikák (Medvetánc, Századvég) is gazdagították az ifjúsági lapstruktúrát.²⁰⁶

A kulturális sajtó gerincét az irodalmi-politikai (Élet és Irodalom), a kultúrkritikai (Kritika), a közművelődési (a hetvenes évek közepétől az Új Tükör) hetilap adta, amelyek mellett jelentős ízlésnevelő, orientáló szerepet szántak az olyan hetilapoknak mint a Film-Színház-Muzsika, a Pesti Műsor vagy az RTV Újság. Viszonylag gazdag irodalmi lapszerkezet jött létre, miután a hatvanas évektől kezdődően a vidéki központok is létrehozták a saját folyóirataikat; e lapok között helyet kapott a Mozgó Világ, amely a hetvenes évek elején még nemzedéki lapként jött létre a KISZ felügyelete mellett. 1984-ben a Tájékoztatási Hivatal 29 irodalmi és 29 egyéb művészeti periodikát tartott nyilván, ami mellett további bővítések is felmerültek (vizuális tömeglap, színházi magazin, popzenei magazin, világirodalmi kiadvány).²⁰⁷ Több oktatási-nevelési magazin létezett, míg a népszerű tudományos magazinok (Élet és Tudomány, Búvár) mellett az egyes tudományágaknak is megvolt a maguk szaktudományos folyóiratuk az MTA, illetve a MTESZ felügyelete alatt.

²⁰² Javaslat az APB részére a időszakosan megjelenő reklámlap indítására (1977. augusztus 10.). MOL XIX-A-24b 106. doboz; MOL MK-S 288. f. 22. cs. 1986/32. ó. e.

²⁰³ A KISZ KB IB jelentése és javaslatai az ifjúsági sajtó helyzetéről és továbbfejlesztésének feladatairól (1972. július 25.). MOL XIX-A-24b 60. doboz; A Titkárság határozata az Ifjúsági Lapkiadó által kiadott ifjúsági és gyermeklapok struktúrájáról (1987. július 7.) MOL MK-S 288. f. 22. cs. 1987/40. ó. e.

²⁰⁴ Bányász Rezső levele Lakatos Ernő részére (1986. január 20.). MOL MK-S 288. f. 22. cs. 1986/29. ó. e.; Bercsényi Botond levele Bereczky Gyula részére (1986. november 3.). MOL MK-S 288. f. 22. cs. 1986/32. ó. e.

²⁰⁵ Bercsényi Botond és Csikós József levelezése (1987. július-augusztus). MK-S 288. f. 22. cs. 1987/27. ó. e.

²⁰⁶ Jelentés az APB részére az egyetemi és főiskolai lapok helyzetéről (1988. november). MOL MK-S 288. f. 22. cs. 1988/4. ó. e.

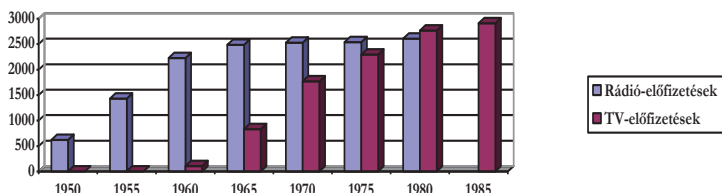
²⁰⁷ A Tájékoztatási Hivatal javaslata a nyomtatott sajtó struktúrájáról, a korszerűsítés lehetőségeiről (1984. június 4.). MOL MK-S 288. f. 41. cs. 428. ó. e.

A magyarországi sajtóstruktúra fontos részét képezték a sokat szidott, mégis többé-kevésbé szabadjára engedett népszerű kiadványok, divatlapok, hobbiújságok, magazinok. A többszázezer példányban megjelenő lapokkal – I. Füles, Autósélet, Magyar Autó, Ez a divat, Fürge ujjak, IPM, Családi Lap, Kertészet és szőlészet stb. –, a képes hetilapok évkönyveivel, magazinjaival szemben bizonyos szintű ízléshatárok tiszteletben tartásán túl a sajtóirányítás legfőbb elvárása a nyereségesség volt. Burjánzásukat jól mutatja, hogy egy képes családi lap megalakításával kilenc magazinszerű kiadványt (Képes Újság, Ádám, Éva, Gabi-Mami, Kismama, Szabadidő Magazin, Négy Évszak, Filmszem, Nagyító) is megszüntethetőnek vélték.²⁰⁸

5. A politikai újságírás elektronikus fórumai

Az újságírás legalapvetőbb formája természetesen a nyomtatott sajtó. Maga az elnevezés is a nyomtatás műveletéből ered. A Kádár-korszakban azonban itthon is lejátszódott az elektronikus média világszerte tapasztalható előretörése. A rádió 1925-ben jelent meg Magyarországon, és propagandaeszközként már a harmincas évek kormányai is éltek vele. A Rákosi rendszer jellegzetes rádiótípusa volt a vezetékes rádió, amelynek kiépítését nem csupán technikai-gazdaságossági, hanem egyben politikai céllal kezdték meg 1950-ben, hiszen azon csak a központilag küldött adást tudták hallgatni, az ellenséges propaganda vételére nem volt alkalmas. Az akkori technikai viszonyok között – mivel az ország villamosítása még koránt sem volt teljes – a vidéki tömegek elérésének az eszközt is ebben látta a hatalom. Másfél évtizeddel később azonban már nem maradtak a vezetékes rádiószolgáltatás fenntartása melletti érvek: a villamosítás befejeződött, a tranzisztoros rádiók kedvelt fogyasztási cikkékké váltak, a nyugati rádióadások zavarását leállították, a vezetékes hálózat fenntartása milliós veszteségeket és egyre több műszaki bonyodalmat okozott.²⁰⁹ Addigra szinte minden háztartásra jutott egy, a középhullámú adások vételére alkalmas készülék. 1965-ben a rádióelőfizetők száma megközelítette a 2,5 milliót, azaz a háztartások túlnyomó többsége már rendszeresen rádiózott. Az előfizetések száma – a rádió-előfizetés 1980-ban történt eltörléséig – nem is emelkedett érezhetően, a rádiózás a hatvanas évek első felére általánossá vált.

A rádió- és televízió-előfizetések alakulása Magyarországon (Forrás: Statisztikai Évkönyv)

²⁰⁸ Bajnok Zsolt levele Óvári Miklós részére (1981. december 17.). MOL MK–S 288. f. 51. cs. 16. ó. e.

²⁰⁹ Közlékedési és Postaügyi Minisztérium előterjesztése a vezetékes rádiózás megszüntetéséről. MOL XIX-A-24b 27. doboz

Akadályt legfeljebb az adóhálózat állapota okozott. 1965-ben az ország területének 81 százalékán lehetett napközben jól hallani a Kossuth adó középhullámú műsorát, igaz este csak bő kétharmadán, míg a Petőfi az ország felén volt jól vehető. Ez persze nem azt jelentette, hogy a lakosságnak is csupán ekkora hányada hallgathatott rádiót, mivel a lefedetlen területek nagyobb része a kevésbé sűrűn lakott vidékekre esett, ám a főadónak számító, a jelentősebb politikai műsorokat sugárzó Kossuth a hatvanas évek közepén még fontos ipari központokban (Miskolc, Ózd, Pécs, Zalaegerszeg, Sopron, Sátoraljaújhely) szolgált gyenge hangminőséggel.²¹⁰ Bár a Politikai Bizottság célul tűzte ki, hogy 1970-re a Posta biztosítsa a teljes lefedettséget, az itthon lassan haladó adófejlesztések és az új adóállomások külföldi üzembe helyezése miatt a vételi lehetőségek drasztikusan romlottak, és a Kossuth – még az URH-kisegítő állomásokkal is csak Magyarország területének mindössze 62 százalékán volt jól hallható, ráadásul az akkori készülékeknek csupán egyharmada vette az URH-adásokat.²¹¹ A PB 1972-ben végül jóváhagyta a nagyteljesítményű solti adó megépítését, amelynek elkészültét követően többé-kevésbé biztosítani lehetett a Kossuth vételét az ország területének egészén, a Petőfiét a legnagyobb részén.²¹² Annak a szintén felmerülő törekvésnek a megvalósítását, hogy a határ menti magyarlakta területek vételi lehetőségeit is megteremtsék, a technikai lehetőségek hátráltatták. Mindenestre a pártvezetés a nyolcvanas évek közepétől már a technikai fejlesztéseknél prioritásként kezelte, hogy a határon túli magyarokhoz is eljusson a Magyar Rádió adása.²¹³ A fenti ábrából jól látszik, hogy az 1957-ben induló hazai televíziózás igen gyors ütemben terjedt el. 1960-ban még alig több mint százezer televízió volt az országban, 1970-ben már 1 millió 769 ezer. A tévé az egyik legkeresettebb tartós fogyasztási cikké vált a hatvanas években, és hamar túllépett azon a szakaszon, amikor a szomszédok esténként ájtartak egymáshoz megnézni a legnépszerűbb műsorokat. A készülékek számának növekedésével együtt a rádiós és tévés műsoridő is növekedett. A két rádióprogram Budapest I. és Budapest II. néven már a harmincas években is létezett, 1949-ben keresztelték át azokat Kossuthra és Petőfira. A Magyar Rádió 1973-ban emelte addigi URH-adását másik két műsorával egyenrangúvá 3. műsor néven, amely Bartók Béla nevét csak 1987 májusában vette fel. A Magyar Televízió adásideje a kezdetekben a hét három napjának néhány órájára korlátozódott, 1960-ban már hétfő és péntek kivételével minden nap volt műsor. 1972-től lépett be állandó jelleggel a II. műsor, eleinte heti négy napon. A hétfő szinte a korszak egészében „televízió-mentes” napnak számított, bár a nyolcvanas években mind gyakoribbá váltak a rendkívüli hétfői adásnapok.²¹⁴

²¹⁰ Az Agitációs és Propaganda Osztály jelentés a Politikai Bizottság részére a rádió és televízió politikai munkáját befolyásoló műszaki és gazdasági problémákról. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 376. ó. e.

²¹¹ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1972. június 27-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 546. ó. e.

²¹² Javaslat az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a Magyar Rádió műsorrendszerének továbbfejlesztésére. MOL XIX-A-24b 116. doboz

²¹³ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1986. június 24-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 41. cs. 469. ó. e.

²¹⁴ 1985-ben 18 rendkívüli adásnapot iktattak be, amelyből csak 4 volt politikai tárgyú műsor, míg 9-szer sport és 4-szer pedig zenei műsort sugároztak. Tájékoztató a hétfői adásnapok fontosabb tapasztalatairól és a további tervekről 1986-ban (1986. április 17.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1986/34. ó. e.

A rádió és a televízió műsorainak együttes heti átlagos műsorideje. (Forrás: Statisztikai Évkönyv)

	Heti rádiós műsoridő	Heti televíziós műsoridő
1960	227	22
1965	234	40
1970	265	51
1975	337	67
1980	380	87
1985	414	95

A sajtó irányítóit nem érte sokkhatásként az elektronikus orgánumok terjedése, de annak tempójára nem feltétlenül számított, és eleinte a képi és tartalmi mondanivaló hatásának kihasználására sem volt felkészülve. 1959-ben, amikor a Politikai Bizottság a Magyar Rádió és Televízió munkáját tekintette át, alig esett szó a televízióról. 1966-ban – amikor a PB első alkalommal tárgyalt önálló napirendként a televíziózásról – a jelentés már a párt egyik leghatásosabb politikai eszközének nevezte. Az azonban még korántsem volt egyértelmű akkor, hogy Ajtai Miklós véleményét az irányítók általánosan osztották: „*A televízió ma már olyan hatalmas erővé vált, amire... 4-5 évvel ezelőtt nem is gondoltunk, s ez az erő a kultúra terjesztésének, a politikának olyan ereje, amiből hasonlót aligha lehet említeni.*” A televíziózás megnövekedett jelentőségét a szavakon túl az MTV és a Magyar Rádió szervezeti különválasztása is megerősítette 1974-ben.

Az 1977-es tájékoztatási határozat rögzítette a sajtóirányítás évtizedes felismerését. „*A rádió és televízió technikai fejlődése, tömeges térbővítése megyorsította az információ továbbítását, kitágította a műsorszórás hatósugarát. Ez új követelményeket teremt az információtovábbításban, az országos és helyi hírközlő eszközök munkamegosztásában, fejlesztésében*” – mondta ki a Politikai Bizottság.²¹⁵ Az új munkamegosztás lényege az volt, hogy a pártvezetés az „új médiumok” adottságaiból kiindulva elfogadta, hogy az elektronikus sajtó gyorsaságával a nyomtatott sajtó nem tud lépést tartani, ezért nem is erre kell törekednie. Így a rádiót és a televíziót az elsődleges informálódás, a hírek megismerésének médiumaként kezelték, míg a lapoknak – a napilapoknak is – kiemelt feladatuk lett a hírek bővített ismertetése, az események, folyamatok hátterének, mélyebb összefüggéseknek a bemutatása, ezzel a közvélemény orientálása, a „megfelelő” hírértelmezés biztosítása. Az MTI is igazodott ehhez a helyzethez, és hírszolgáltatását a rádiós igényekhez hangolta: a hetvenes évek közepén már nem csokorba gyűjtve továbbította a szerkesztőségeknek a beérkező információkat, hanem érdemi híreket a beérkezés és feldolgozás után egyenként is kiadott. Ezzel megoldható volt, hogy a rádió hetvenes évek végi 37 hírperiódusába rendre bekerülhessen friss anyag is.²¹⁶

Az elektronikus sajtó megjelenése és elterjedése ugyanakkor nem borította fel a nyomtatott sajtó példányszámait. Ami igazán megsínylette a televíziózás általánossá válását, az a mozi lett. 1960-ban még 140 millió mozijegy kelt el országosan, 1970-ben már csak 80 millió, 1980-ban

²¹⁵ A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai: 1975–1980. Szerk: Vass Henrik. Kossuth, Budapest, 1983, 547.

²¹⁶ Jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a Magyar Távirati Iroda munkájáról, feladatairól, 1978. MOL XIX-A-24b 115. doboz

61 millió.²¹⁷ Azaz – bár a Filmhíradó révén a mozikban is jelen maradt a politikai újságírás – ez azt jelentette, hogy a televízió a szórakoztatás terén vált elsősorban helyettesítő eszközzé, szabadidős időtöltéssé. A később érkező televízió a rádiózási szokásokra is hatott, a hallgatottság csökkent, különösen este, a tévé főműsorideje alatt. A rádió 1966-os és 1969-es műsorreformjai is ehhez az átrendeződéshez igazodtak: a legfontosabb hírperódusokat, a Krónika adásait a reggeli, déli és kora esti csúcsidőszakokra tették. A rádiózás nagy napja a hétfő maradt, amikor a tévé nem sugárzott műsort, míg a hétvége délelőtt elsősorban a rádió, a délután és az este inkább a televízió jegyében telt.²¹⁸

A rádió-televízió és a lapok között viszont a sajtóirányítás ösztönzött egyfajta egymás hatását felerősítő együttműködést is. Egyrészt oly módon, hogy a politikai napilapok előzetesen foglalkozzanak egy-egy fontosnak ítélt adással, keltsék fel a közönség érdeklődését – főleg olyan műsorok iránt, amelyeknek szelleme és mondanivalója leginkább megfelelt a párt politikai és kulturális céljainak.²¹⁹ Másrészt úgy, hogy térjenek vissza az előző napok jelentősebb műsoraiba, vigyék tovább az ott elhangzott főbb gondolatokat, ezzel is fokozva az üzenet, a „politikai nevelőmunka” hatékonyságát. Rendkívül népszerű műfajjá vált a lapokban a tévékritika, amely viszont sokszor éppen hogy nem a politikai irányítók szája íze szerint érvelt, hanem a kimondhatóság határait tesztelte.

Az egyetlen rádió és egyetlen televízió esetében a műsorstruktúrában tükröződnek azok a törekvések, amelyek a lapstruktúra egészében. Egyrészt az egyes csatornáknak is igyekeztek sajátos profilt kialakítani. A Magyar Rádió esetében a Kossuth számított a „nemzeti főadónak”, a legfontosabb híradásokat és politikai tartalmakat ennek a hullámhosszán sugározták. A Petőfi egyre inkább szórakoztató, közönségszolgálati, zenés, információs jelleget öltött, míg a III. program a magaskultúrát képviselte komolyzenei, művészeti, ismeretterjesztő műsoraival.²²⁰ A Magyar Televízióban az I. csatorna volt – hosszabb adásideje – folytan is – domináns helyzetben. Itt sugározták a széles nézőközönségnek szánt politikai, kulturális és szórakoztató műsorokat, míg a II. csatorna a rétegműsorok, az igényesebb közönségnek készített műsorok mellett számos ismétlést is befogadott.²²¹

Másrészt tartalmi szempontból megkülönböztethetők politikai, művészeti-irodalmi és zenei, szórakoztató, ismeretterjesztő stb. tartalmakat. A politikai műsorok megfelelőnek ítélt arányára a sajtóirányítás és a Magyar Rádió és Televízió vezetése hamar rátalált, és őrizte a 18–20 százalékos mértéket.²²² Ezek szerkesztéséért külön főszerkesztőség (Politikai Adások Főszerkesztősége) felelt, amelynek vezetője a napilapokkal együtt hivatalos volt minden

²¹⁷ Az adatok forrása a KSH Statisztikai Évkönyve.

²¹⁸ A Magyar Rádió és Televízió előterjesztése az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a belföldi rádiózás helyzetéről és fejlesztési terveiről, 1971. MOL XIX-A-24b 59. doboz; Javaslat az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a Magyar Rádió belföldi műsormunkájának fejlesztéséről, 1974. MOL XIX-A-24b 79. doboz

²¹⁹ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1971. november 23-i üléséről. MOL XIX-A-24b 59. doboz

²²⁰ Az Agitációs és Propaganda Osztály feljegyzése a Magyar Rádió műsormunkájáról és feladatairól (1978. szeptember 7.). MOL MK-S 288. f. 22. cs. 1983/23. ó. e.

²²¹ A Magyar Televízió 1986. évi terve és műsorstruktúrája. MOL MK-S 288. f. 22. cs. 1986/34. ó. e.

²²² A Magyar Rádió és Televízió előterjesztése az APB részére a belföldi rádiózás helyzetéről és fejlesztési terveiről, 1971. XIX-A-24b 59. doboz

központi sajtónak szóló tájékoztatásra. Az elektronikus sajtóban is elváltak az elsőrendűen politikai műsorok (a televízióban: TV Híradó, A Hét; Hírháttér, Fórum; a rádióban: a híradások, különösen az Esti Krónika, 168 óra), a kötőjeles politikák műsorai (gazdaságpolitikai, kultúrpolitikai stb.), illetve a közvetetten agitáló anyagok. A rádió és a televízió esetében a sajtóirányítás szintén a rétegműsorok kialakítását szorgalmazta.²²³

A rádió és televízió állami intézmény volt, újabb szereplőnek nem volt lehetősége belépni. A sugárzást 1986-ban megkezdő Danubius Rádió – bár folytak előkészítő tárgyalások az osztrák ORF-fel – a Magyar Rádió szervezetéhez tartozott. A német nyelvű adó célközönsége a Balatonhoz érkező nyugati turisták voltak, így kezdetben csak a nyári hónapokban, majd a második évben már hat hónapig üzemelt. A 80 százalékból zenét, rövid híreket és hasznos információkat sugárzó Danubius kereskedelmi rádióként működött, hirdetési bevételeiből fedezte kiadásait. Az „zenei adó” azonban hamar népszerűvé vált a magyar hallgatók körében is, amit elősegített az, hogy a rádió vétele a fővárosban és a nyugati országárszben is lehetséges volt.²²⁴

Az MTV-nek nem indult hasonló „alvállalkozása”, ám a teletext megjelenése a nyolcvanas években az elektronikus sajtó perspektíváját ígérte. A televíziós képűség egy állandóan változtatható információs tartalom előállításának a lehetőségét teremtette meg. Bevezetése is simábban ment: az előkészületek 1978-ban kezdődtek, a kísérleti adás 1982. november 30-án indult meg. A sajtóirányítás a képűságot egy speciális technikai megoldással készűlő napilapként kezelte, amelynűl hangsűlyozott követelműny volt, hogy a hírek tekintetűben az általános tájűkoztatáspolitikai és szerkesztűsi elvek szerint műkűdjűn. Ezűrt az egyharmad részűt híreket, kétharmad részűt szolgáltatásokat tartalmazű, az első években csupán 200 oldalas adás az MTV és az MTI „közűs lova” lett. A politikai szempontok azt diktálták, hogy az MTI hírmonopűliuma érvűnyesűljűn, így a képernyűn megjelenű híranyságot az MTI készen adta át a Képűsáűg szerkesztűsűgének. Ezen felűl a lehetű legolcsűbb űzemeltetűs követelműnye is ellene szűlt egy űjabb űnállű informaciűs rendszer kiépítűsének. Az MTI és az MTV Képűsáűg szerkesztűsűsége kűzűt fenti munkamegosztás ellenűre elűfordult, hogy a kűzűrdeklű informaciűkűrt felelűs szerkesztűsűg politikai jellegű anyagot is feldolgozott, és ugyanaz a hír – más megfogalmazásban – a képűsáűg kűt kűlűnbűzű oldalán is megjelent.²²⁵

A képűsáűg vételűhez azonban megfelelű dekűderrel ellátott, távirányítűs televíziűkűszűlűkre volt szűksűg. Egy ilyen szerkezet beszerelűse a nyolcvanas évek elejűn mintűg 7 ezer forinttal dobtá meg egy televíziű-kűszűlűk elűállítási kűltsűgűt, tűmegtermelűsben is tűbb mint 4000 forinttal. 1982-ben űűg számoltak, hogy a kűvetkező években, amikor a lakossáűg lecsereűl a

²²³ Jegyzűkűnyű az Agitaciűs és Propaganda Bizottsáűg 1974. november 26-i űlűsérűl. MOL MK–S 288. f. 41. cs. 235. ű. e.

²²⁴ Jegyzűkűnyű az Agitaciűs és Propaganda Bizottsáűg 1986. oktűber 28-i űlűsérűl. MOL MK–S 288. f. 41. cs. 475. ű. e.; Jegyzűkűnyű az Agitaciűs és Propaganda Bizottsáűg 1987. oktűber 27-i űlűsérűl. MOL MK–S 288. f. 41. cs. 496. ű. e.

²²⁵ Javaslat az Agitaciűs és Propaganda Bizottsáűg részűre a képernyű-űjsáűg kísérleti adásának megkezdűsűre, 1982. MOL XIX-A-24b 145. doboz; Lakatos Ernű levele Acsűl Gyűrgű részűre, 1982. MOL XIX-A-24b 148. doboz; Elűterjesztűs az Agitaciűs és Propaganda Bizottsáűg részűre a Képűsáűg kísérleti adásának tapasztalatairűl és továbűfejlesztűsérűl, 1985. MOL XIX-A-24b 160. doboz

fekete-fehér televíziókat, a színes készülékek mintegy negyede, évi 10–20 ezer termék, lesz teletextes.²²⁶ A képűrság tehát a nyolcvanas években még csak egy viszonylag szűk körhöz érhetett el, nem hogy nem értelmezte át az addigi kommunikációs teret, de hatása szinte nem is volt érezhető.

A Magyar Rádiónak és Televíziónak már a korszak kezdetén működtek körzeti stúdiói, ám ezek csak az 1980-as években kaptak önálló adásidőt. A regionális adások kialakítása a PB ezirányú fejlesztéseket támogató 1983-as döntése után döntése nyomán indult meg. Mind a Rádió, mind a Televízió esetében a Budapest és környéke, Pécs és Szeged kapott prioritást; a rádiós adások 1987–1988-ban, a tévés adások korábban 1985-ben jelentkeztek először.²²⁷ Utóbbi nem jelentett új TV-csatornát, a félórás műsorok Budapest, Szeged, illetve Pécs vételkörzetében a II-es csatornán kerültek adásba. A sajtóírányítás hangsúlyozta, hogy „*az országos, a regionális és a helyi műsorok nem jelentenek megkettőzést vagy versenyt, hanem egy egymásra építve, összhangban – mind célzottabban – ugyanazokat a műsor- és tévés soron általános politikai célokat kell szolgálnunk.*”²²⁸

A helyi televíziózásban nagyobb távlatokat kínált a kábeltéves rendszerek kiépítése. A kábeltellevíziózás ősei, az ún. nagyközösségi antennarendszerek a hetvenes évek második felében jelentek meg Magyarországon. Az első ilyen konstrukciók jellemzően egy nagyobb, központi antennából, és az azokhoz csatlakozó hálózathoz álltak. Hatósugaruk meglehetősen lehatárolt volt, egy-egy társasház, egy vagy több lakótelepi épületet szolgálták ki, ám utóbbi már igen tekintélyes számú, akár tízezer lakást is elérhetett 1979-ben. Eleinte kézzelfogható előnyük nem volt más, mint hogy a környező országok televízióinak vételét is lehetővé tették. Ugyanakkor a helyi körzeti stúdiók – elsőként a pécsi – felismerték a nagyközösségi antennarendszerekben rejlő azon lehetőséget, hogy saját, helyi közönségnek szóló műsorokat továbbítsanak a hálózatba kapcsolt lakásokba. Pécsen 1979 áprilisában sikeresen továbbították a „Kábeltellevíziós kísérlet” feliratot több lakásba, azaz a műsorsugárzás technikailag lényegében lehetségessé vált. Ez számukra az önállóbb műsorkészítés lehetőségét is jelentősen kitágíthatta volna, amelyben nem kell igazodni a Magyar Televízió által központilag meghatározott adásidőhöz, műsorstruktúrához, tematikához.²²⁹ Pécsen és Székesfehérváron sikerült a városi vezetést is megnyerni e terveknek, és a helyi tanácsok kérték a sajtóirányítástól a helyi műsorok sugárzásának engedélyezését. Az Agitációs és Propaganda Bizottság azonban 1979-ben még nem támogatta az igényeket. Az indoklás szerint a megfelelő képminőség és a színvonalas műsor biztosítása nem vállalható költségekkel járt volna, amelynek fedezetét akkor

²²⁶ Feljegyzés Székér Gyula részére a Képűrság bevezetésével kapcsolatos becslésekről, 1982. MOL. XIX-A-24b 148. doboz

²²⁷ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1983. november 9-i üléséről. MOL. MK–S 288. f. 5/895. ó. e.; Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1986. július 1-i üléséről. MOL. MK–S 288. f. 5/972. ó. e.

²²⁸ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1985. január 7-i üléséről. MOL. MK–S 288. f. 41. cs. 439. ó. e.

²²⁹ KUNETZ Szabolcs: Gondolatok a helyi televíziózásról. Avagy helyben-bajban fűrésztve? Budapest, Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet, 2008. május, 25. sz. Forrás: <http://www.akti.hu/akti/dok/fuzet25.pdf> (2010. március 21.), 4–5.

nem látták biztosíthatónak. A Tájékoztatási Hivatal ekkor még a megfelelő politikai-szakmai irányítás és a titokvédelem kérdését is kétségesnek találta, és tartott attól, ha zöld utat ad az első kezdeményezéseknek, azt újabb- és újabb helyi igények fogják követni, amelynek ellenőrzésére az apparátusaik nincsenek felkészülve.²³⁰ A sajtóirányítást az is nyugtalanította, hogy a hetvenes évek végére a videomagnók fejlődése is elérte azt a szintet, amikor az Nyugaton már tömegcikké vált. Várható volt, hogy pár éven belül nálunk is nagyobb számban elérhetővé válnak magánsemélyek számára is. Márpedig a magántulajdonú videóknak a helyi antennarendszerekkel való összekapcsolódása egyfajta „ellenzéki szamizdat-tévé” rémképét is előrevetítette, pontosabban azt, hogy a „*képmagnó kábelének jelét felerősítve valaki az egész házban, sőt lakótelepen egyéni műsort sugároz*”.²³¹

A Politikai Bizottság 1983-ban állt végleg a helyi televíziók fejlesztése mellé. A pécsi helyi tévé már akkor készen állt a kétheti adásra, Székesfehérvárott, Gazdagréten és Dunaiújvárosban 1984 szeptemberétől sugározták a helyi műsort. Az 1985-ben működő tucatszani kábeltévét hol csupán 1000, hol több mint 20 ezer háztartásba jutott el.²³² A következő év tavaszán már 30 településen működött helyi kábeltévét, és további 13 helyen folytak előkészületek, azaz az 500 ezer potenciális hallgató rövid időn belül 800 ezresre növekedett.²³³

A sajtóirányítás a kábeltellevízió műsorát időszaki lapnak tekintette, így az engedélyezését a Tájékoztatási Hivatal hatáskörébe utalta. A sajtóirányítás 1983 után a kábeltévét a tájékoztatási rendszer újabb, nagy hatású elemének tekintette, amely új lendületet adhat a közéleti demokráciának és a helyi jellegű tájékoztatásnak. A politikailag megfelelő működés biztosítékát az engedélyezés megfelelő szabályozásában keresték: eszerint csak a helyi tanácsok jogosultak kábeltellevíziót működtetni, már csak a műsorkészítés és műsorszórás anyagi vonzata miatt is, ráadásul a kérelmet véleményezni kellett az illetékes pártbizottságnak, a tanácsot felügyelő szervnek, a Magyar Televízió és a Magyar Posta megfelelő szervének. Ezen felül a stúdiók szerkesztőségének kialakításában biztosították a tanács és a területi pártbizottság beleszólását. Kikötötték továbbá, hogy a műsorban az önálló tartalmak kifejezetten csak helyi jellegűek lehettek, amelyen túlmenően csak országos vagy megyei lapokban már megjelent irodalmi anyagok, illetve a Magyar Televíziótól átvett műsorok kerülhettek adásba. A műsorok időpontját is úgy szabták meg, hogy az ne jelentsen konkurenciát a Magyar Televízió politikailag fontos műsorainak, azaz ne essen egybe sem a tévé főműsoridejével, se a regionális programokkal.²³⁴ Hasonló okokból nem támogatta, hogy a kábeltévéket közművelődési és

²³⁰ Az Agitációs és Propaganda Osztály javaslata Javaslat az APB részére a helyi kábeltellevíziózási kérések elutasítására. MOL XIX-A-24b 125. doboz; Feljegyzés Várkonyi Péter részére. MOL XIX-A-24b 125. doboz

²³¹ Uo.

²³² Feljegyzés az önálló kábeltévét műsorokról (1985. április). MOL MK-S 288. f. 22. cs. 1985/21. ó. e.

²³³ Javaslat a városi televíziók felelős szerkesztőinek és az illetékes pártbizottságok ideológiai titkárainak tanácskozássára (1986. március 16.). MOL MK-S 288. f. 22. cs. 1986/40. ó. e.

²³⁴ Előterjesztés a MT részére a helyi jellegű községi, városi, városi kerületi kábeltellevízió stúdió létesítése és működtetése engedélyezéséről, 1985. MOL XIX-A-24b 160. doboz

szórakoztató műsorcsomagokkal lássák el, noha lett volna erre is vállalkozó, egy tévések által alapított kisszövetkezet.²³⁵

A nyolcvanas évek második fele így a kábeltelevíziózás hőskora lett. A műszaki lehetetlenség nem ismerő lelkes helyi műsorkészítők a fenti megkötések ellenére viszonylagos autonómiát élveztek, és az igencsak szűkös anyagi lehetőségek között is igyekeztek a helyi információs igényeket kiszolgálni a heti, kétheti, havi 1-2 órás keretek között. Márpedig az információs igények léteztek: például Székesfehérvárott 1985-ben már a helyi stúdió hétfő esti adása volt a város legnézettebb műsora.²³⁶ A kábeltévé hamarosan elmozdult a mozcisatorna felé is, hiszen a rendszer filmek sugárzására is alkalmas volt, ám 1988-tól a nézőket már sokkal inkább a műholdas adások vételi lehetősége érdekelte.

6. A hivatalos nyilvánosságon túl

A körkörös nyilvánosság működésének megfelelően a mindennapi közönség számára nem hozzáférhető tartalmak kívül estek az ún. első nyilvánosságon. Mégis ezek a kiadványok és jelentések voltak a lehető leghivatalosabbaknak. A legnagyobb csoportot az MTI bizalmas kiadványai képezték. A 700-800 példány körüli cikkgyűjtemények (Bizalmas Tájékoztató; Nemzetközi dokumentumok; Elméleti cikkek) a politikai, gazdasági és kulturális vezetésnek – közte a szerkesztőknek – biztosítottak alaposabb tájékozottságot. A Cikkek a nemzetközi sajtóból közel kétezer megrendelőhöz juthatott el, míg a Reggeli Hírösszefoglaló 100 alatti példányban készült a legszűkebb vezetés számára, de készültek MTI jelentések „Kizárólag a címzett tájékoztatására” is. Más szervezeteknek is (Belügyminisztérium, Külügyminisztérium, SZOT, KSH, KB Osztályai, KEB stb.) készültek rendszeres információs anyagok, és az APO is szerkesztett kiadványokat (l. Titkári Tájékoztató) a pártmunkások számára.²³⁷

A magyarországi nyilvánosság szerkezetéhez ugyanakkor hozzátartoztak azok a kiadványok, médiumok is, amelyek nem a hatalom akaratából, illetve jóváhagyásával jöttek létre, hanem annak ellenére, illetve amelyeket külföldön állítottak elő, és jutott be az országba akár legális, akár illegális úton.

Az ún. első nyilvánossághoz sorolhatjuk azokat a kiadványokat, amelyek a szocialista országokban készültek, és a normális kulturális külkereskedelem csatornáin jutottak be az országba. Ezen kiadványoknak egy csoportja magyar nyelven készült, speciálisan magyarországi közönségnek gyártott – szovjet – lap volt (l. Lányok-Asszonyok, Fáklya, Szovjet Irodalom, Szovjetunió stb.). Idegen elem volt a polgári sajtó néhány kiadványa. A nyugati

²³⁵ Az Agora Budapest Kiszövetkezet és az Agitációs és Propaganda Osztály levelezése (1986. április–május). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1986/3. ó. e.

²³⁶ A Tájékoztatói Hivatal Heti Tájékoztatója, 29. szám (1985. szeptember 9.–szeptember 15.). MOL XIX-A-24b 162. doboz

²³⁷ Javaslát az MTI bizalmas tájékoztatójának (piros-csíkos) elosztására (1957. szeptember 20.). MOL MK–S 288. f. 7/14. ó. e.); Javaslát a Külügyminisztérium tájékoztató kiadványaira (1959. április 1.). MOL MK–S 288. f. 5/124. ó. e.); Javaslát a Titkárság részére a Magyar Távirati Iroda bizalmas kiadványai elosztási és megjelenési rendjének módosítására (1982. március 5.). MOL MK–S 288. f. 7/646. ó. e.); Jelentés Titkárság számára a politikai információs munka tapasztalatairól és fejlesztésének feladatairól (1987. június 22.). MOL MK – S 288. f. 7/779. ó. e.); A KB tagok számára rendszeresen küldött információk. MOL MK–S 288. f. 4/237. ó. e.

turisták által látogatott helyeken már jóval Helsinki előtt, a hetvenes évek második felétől már a hazai érdeklődők számára is gond nélkül elérhetőek voltak egyes nyugati lapok a forgalmasabb újságosstandoknál. Igaz ezeket a sajtóirányítás olyan kis példányszámban rendelte meg, hogy számottevő hatást amúgy sem tudtak volna kifejteni, az értelmiségen túlnyúló befolyásuk pedig már csak nyelvi okokból sem lehetett. Ezen felül a megrendelt lapok körét a sajtóirányítás továbbra is ellenőrzése alatt tartotta, így például a politikai napilapok megválogatásán túl nem támogatta a politizáló képes lapok, illetve a nyugati életszínvonalat népszerűsítő magazinok behozatalát.²³⁸

A második nyilvánosság – avagy a szamizdat irodalom – hazai kezdetei a hetvenes évek második felére nyúlnak. Ugyanakkor azt megelőzően – a határok hatvanas évek első felében történt megnyitása nyomán – szűk körben Nyugaton nyomtatott magyar nyelvű tamizdat-irodalom – mint a Kende Péter által Párizsban szerkesztett Magyar füzetek – is bejuthatott az országba. Az első hazai szamizdat kiadványok – Profil, Napló – nem váltak rendszeressé, ám a Beszélő megjelenésekor a szamizdatokat (l. Kelet-európai figyelő, Szféra, Túlpartról, Magyar Figyelő) terjesztő Rajk-butik már jó fél éve működött. 1980 körül már jócskán rendelkezésre álltak lengyel tapasztalatok. A periodikusnak szánt kiadványok mindegyike folyóiratként indult, napi vagy hetilap indítására a szervezők nem gondoltak. Ezek némelyike egy-két évet is megért, mások (l. Kisúgó) csupán egyszer jelentek meg. A következő években „független kiadók” is alakultak, és újabb szamizdat folyóiratok születtek (l. Hímondó, Tájékoztató, Vakond, Demokrata stb.), majd szűntek meg.²³⁹ Ezeket a folyóiratokat, kiadványokat rendszerint 100–1000 példányban sokszorozították – a Beszélő példányszáma átlagosan 2–2,5 ezer volt, de 1989-re már a 8000 példányt is elérte.

Jóval nagyobb tömeghatása volt a magyar nyelvű külföldi rádióadóknak, amelyek már a hidegháború kezdeti szakaszában is igyekeztek ellenpropagandát kifejteni a kommunista médiával szemben. A Szabad Európa Rádió (SZER), az Amerika Hangja, a Deutsche Welle, a BBC, a Vatikáni Rádió és más kisebb adók közül a legnagyobb hatású kétségtelenül a müncheni központú SZER volt. Ezek a rádiók jelenlétükkel alternatív információforrást kínáltak, amely a hatvanas évek elejétől zavarás nélkül a magyar közönség rendelkezésére állt, és az információhiányos helyzetekben igénybe is vette. A külföldi adók jelenléte komoly hatást gyakorolt a hazai tájékoztatáspolitikára is, így e külföldi rádiók „közreműködése” nélkül, aligha fogadta volna el a hatvanas évek közepén a magyar pártvezetés a tájékoztatási monopóliumának végét, és fordult volna – persze ellentmondásosan – a „mindenről tájékoztatás” elve felé.²⁴⁰

A hetvenes évektől azonban már a televíziózás terén is kétségessé vált a monopólium helyzet fenntarthatósága. A műholdas sugárzás egyszerre jelentett újabb veszélyt és lehetőséget a sajtóirányítás számára. Az Agitációs és Propaganda Bizottság a nyugati fejlesztési elképzelések

²³⁸ Pálos Tamás levele Bajnok Zsolt részére (1981. április 2.). MOL XIX-A-24b 140. doboz

²³⁹ CSIZMADIA Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 114–117., 180–181., 201–209., 276–281.

²⁴⁰ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1965. június 8-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 5. cs 367. ó. e.

fényében már 1972-ben napirendjére vette a műholdas adással sugárzott „ellenséges propaganda” távlatait. Kanada 1972-ben, az Egyesült Államok 1974-ben fellőtte az első hazai rendeltetésű telekommunikációs műholdját, és úgy tűnt, hamarosan a televíziózásban is megszűnhet az információs monopólium: míg a földi sugárzású tévéadások esetében ugyanis a műsorok átvételénél volt mód a szelekcióra, az új technika nem tette azt lehetővé. Mindezt az APB úgy értékelte, hogy a magyar közvélemény befolyásolására, és a „belügyekbe avatkozásra” alkalmas veszélyes új eszköz van születőben. Ugyanakkor alapelveként azt fogadta el, hogy a fő stratégia ne a vételi lehetőségek akadályozása legyen, hanem az MTV műsorpolitikájának fejlesztése. Mindazonáltal szorgalmazta, hogy a műholdas sugárzás kérdését nemzetközi egyezményben szabályozzák, biztosítandó, hogy csak az érintett államok beleegyezésével lehessen területükre műsort sugározni.²⁴¹

Bár 1972-ben a „legpesszimistább forgatókönyv” szerint öt év alatt indult volna meg a műholdas televíziózás, a sajtóirányítás jóval több felkészülési időt kapott. 1975-ben az Űrkutatási Kormánybizottság feljegyzése arról számolt be, hogy a műholdas televíziózás megkezdése nem várható a közeljövőben az elhúzódó jogi viták miatt. Ugyanakkor addigra már a szocialista országok is keresték az új technika alkalmazásának lehetőségeit, állandó munkabizottságot hoztak létre az űrtávközlési témák fejlesztésére és kutatására, és tervbe vették, hogy „lefoglalják” saját csatornáik helyét.²⁴² Az USA és a Szovjetunió jogi vitája nem oldódott ugyan meg, de 1979 annyiban új helyzetet teremtett, hogy a Világ Adminisztratív Rádió Konferencia (WARC) műholdas sugárzás szabályozó rendeletei életbe léptek. A szabályozás megengedhetőnek tartott bizonyos átszordulást (overspill), vagyis tudomásul vette, hogy nem lehetséges a műholdas jeleket az országhatárokon megállítani, és nagyobb átszordulást tett lehetővé abban az esetben, ha az adást országok társulásai számára sugározzák. Ez a vita a szocialista országok részéről politikai kérdésként merült fel, míg nyugati oldalról igyekeztek pusztán technikai jellegűként kezelni. 1979-re befejeződött több nagyszabású műholdas kísérlet kiértékelése, és már azt is lehetett tudni, hogy Európa – a német-francia és a skandináv projekt – várhatóan megelőzi az észak-amerikaiakat.²⁴³ A nemzetközi távközlési egyezmény a műholdadások két típusát különböztette meg: a távközlési műholdak vételét engedélyhez kötötte, míg a közvetlen műsorszóró műholdak esetében nem korlátozta a vételi lehetőséget. Utóbbi a sorozatos határidő-módosítások nyomán végül is csak 1987 végétől valósult meg.

Korlátozták viszont az elérést az anyagi lehetőségek, hiszen az egyéni vételre alkalmas antenna és dekóder drágább volt egy autónál. 1985-től azonban már számos hazai kisvállalkozás²⁴⁴ látott üzletet a műholdvevő rendszerek kialakításában, sőt a Videoton és az Orion is

---

²⁴¹ Az Agitációs és Propaganda Osztály jelentése az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a műhold közvetítésével sugárzott ellenséges televíziós propaganda várható alakulásáról és javaslatok a politikai tennivalókra, 1972. MOL XIX-A-24b 60. doboz

²⁴² Űrkutatási Kormánybizottság feljegyzése, 1975, MOL XIX-A-24b 95. doboz

²⁴³ A műsorszóró műholdak néhány társadalmi vonatkozása, 1980. MOL XIX-A-24b 139. doboz

²⁴⁴ Computex, Parabola Szövetkezet, VITECH Szövetkezet, Híradástechnikai Szövetkezet, Budaörsi Vegyesipari Szövetkezet, MINIMAX Kecskeméti Alumíniumipari Szövetkezet, Videotechnikai Leányvállalat

foglalkozott a fejlesztéssel. 1985-től a sajtóirányítás megszervezte a nyolcvanas évek első felében beinduló műsorok figyelését,²⁴⁵ és Berecz János Népszabadságnak adott interjújában azt jelezte, hogy a pártvezetés nem látja értelmét annak, hogy adminisztratív módszerekkel akadályozza a műholdas vevőkészülékek lakossági felhasználását.²⁴⁶ Az akkor elérhető nyugati műsorok (Sky Channel, Super Channel, Music Television) elsősorban szórakoztató és zenei tartalmakat közvetítettek, és mivel reklámbevételekből tartották fenn magukat, a hazai közönség újfajta hirdetési kultúrát is megismerhetett általuk. Mivel politikai műsorokat ezek alig tartalmaztak a sajtóirányítás is könnyebben lehetett rugalmas.²⁴⁷ 1988 februárjában már mintegy százezren nézhették Posta engedélyével az angol nyelvű műholdas adásokat, a német nyelvű műsor még többekhez jutott el. Az Agitációs és Propaganda Bizottság ekkor már attól sem zárkózott el, hogy az MTI programfüzetet adjon ki ezeknek a csatornáknak a műsoráról.²⁴⁸

---

²⁴⁵ Feljegyzés Lakatos Ernő részére (1985. november 27.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1985/21. ő. e.

²⁴⁶ Népszabadság, 1985. május 11.

²⁴⁷ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1987.június 9-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 41. cs. 489. ő. e.

²⁴⁸ Javaslat az APB részére a Magyarországon vehető külföldi televíziós adások műsorfüzetének megjelentetésére (1988. február 10.). MK–S 288. f. 22. cs. 1988/1. ő. e.

IV. A sajtóirányítás szervezete a Kádár-korszakban

A sajtóirányítás szervezetrendszer nem ment keresztül látványos változásokon a Kádár-korszakban – még az 1956-ot megelőző évekhez képest sem. A hatalom végig kitartott amellett az elv mellett, hogy a tájékoztatást a párt osztatlanul irányítja, ugyanakkor ez az osztatlanág meglehetősen sok áttétellel működő, bizonyos mértékig kusza intézményhalmazban öltött testet. A hatalom megszilárdulásával, majd legitimációjának javulásával és a diktatúra enyhülésével – valamint a pártirányítás egységének megbomlásával – pedig visszatérő dilemmát okozott, hogyan biztosítható az irányítók összhangja. Az alábbiakban azt tekintem át, milyen régi és új intézményes szereplők vettek részt a hazai sajtó és média irányításában a korszakban, ezek milyen funkciókkal voltak felruházva a tömegtájékoztatással kapcsolatban, illetve milyen változások történtek felépítésükben, feladataikban. Sikerült-e a hatalomnak jól működő, hatékony szisztémát létrehozni? Történt-e kísérletek a sajtóirányítás rendszerének átalakítására? Magyarázható-e az újságírás, a tömegtájékoztatás gyakorlatában a korszak során beállt változás az intézményrendszer kisebb-nagyobb változásaival?

Amikor az előző rendszerrel kapcsolatban a tömegkommunikáció irányításáról beszélünk, érdemes hangsúlyozni, hogy nagyobb volt azoknak a szervezeteknek, testületeknek a száma, amelyek a sajtóhoz kötődő jogosítványokkal rendelkeztek, mint azoké, amelyek ténylegesen befolyással bírtak arra, hogy a sajtó alapvetően mit, illetve milyen módon mutasson be. A sajtó felügyeletében tehát több olyan szereplő is részt vett, amelynek a tartalomra nem volt érdemi hatása, de az előállítás, a terjesztés kérdéseiben megkerülhetetlen volt.

Noha nem létezett cenzúrahivatal, több intézményes szereplőnek is elsődleges feladatai közé tartozott a tömegkommunikáció tartalmi irányítása, annak ellenére, hogy a vonatkozó határozatok rendre hangsúlyozták az elvi irányítás szükségességét. Akadtak köztük párt- és állami szervek, hivatalok, illetve társadalmi szervezetek, központiak és helyiek egyaránt. Mások inkább csak közvetve, szélesebb, elvi jellegű útmutatást adtak az újságírók számára, ami nem jelentette egyben azt is, hogy az előzőeknél alacsonyabb szintűek lettek volna. Emellett egyes szervek, intézmények feladatai között szerepelt a sajtó, a média tartalmi irányításával megbízott szervek kiszolgálása, azaz az irányításban csak közvetítőként, végrehajtóként vettek részt.

Az alábbiakban ezen összetett szervezetrendszer egyes elemeinek felépítését, tömegkommunikációval kapcsolatos irányító, tartalom-meghatározó funkcióit, illetve azok változásait tekintem át. Az eddigi szakirodalom rendszerint érintette a sajtóirányítás kérdését, és rendre bemutatta a legfontosabb, a tömegkommunikáció működésére leginkább befolyással bíró szerveket, illetve azok tevékenységét.²⁴⁹ Legtöbbször azonban nem törekedett arra, hogy

---

²⁴⁹ CSEH Gergő Bendegúz–KÁLMÁR Melinda–PÓR Edit Zárt, bizalmas, számozott. Budapest, Osiris, 1999. dokumentumgyűjteményének a sajtóirányítással – is – foglalkozó tanulmánya (A tömegkommunikáció helye, szerepe és működése a konszolidáció éveiben Magyarországon 1956–1963) elsősorban az Agitációs Propaganda Osztállyal és a Tájékoztatási Hivatallal foglalkozik. Mellette említi a KB egyéb osztályait, a központi párttestületeket, a lapgazdákat, illetve kitér az MTI szerepére. A legteljesebb felsorolást adja: BAJOMI-LÁZÁR

az irányításban formális és informális módon résztvevő szereplőkről, azok fejlődéséről, viszonyrendszeréről teljes képet rajzoljon meg. A jobb áttekinthetőség érdekében – külön tárgyalom a párt-, az állami és az egyéb szerveket, noha ezek a mindennapi működés során természetesen együttesen valósították meg a sajtó irányítását.

1. A pártirányítás szervezeti rendszere

a. A döntéshozó pártszervek

A tömegkommunikáció irányításában 1956 után kialakuló szervezeti rendszer alapvonalai természetesen nem számítottak magyar találmánynak. A párt felépítése – akárcsak a többi európai szocialista országban – a szovjet modellt követte, míg a kisebb-nagyobb eltérésekre, a hagyományokra, eltérő feltételekre való hivatkozásra sokkal inkább az állami szervezeti rendszerben volt példa és lehetőség.

A párt döntéshozó szervei különböző módokon és mélységben rendre foglalkoztak a tájékoztatás kérdéseivel. A párt legfőbb döntéshozó szervének a kongresszus számított. A négy, illetve öt évente összehívott testület néhány napos munkája során egyetlen alkalommal sem foglalkozott kiemelten a sajtóval, médiával. A Központi Bizottság (KB) beszámolóit, illetve a határozatait kitértek a „tájékoztatási rendszer” fejlődésére, ám elsősorban a mennyiségi fejlődést konstatálták, illetve a sajtóra vonatkozó legáltalánosabb követelményeket fogalmazták meg. Az alábbi – az MSZMP XI. kongresszusán elfogadott – határozatban szereplőhöz hasonló kinyilatkoztatások lényegében semmi eligazítást nem nyújtottak a mindennapi munkát illetően, sokkal inkább a rituálé részei voltak: *„Teljesebbé és eszmeileg megalapozottabbá kell tenni a tájékoztatást a nemzetközi és a belpolitikai kérdésekről. A sajtó, a rádió, a televízió jelentős hatalmi eszközök, fontos ideológiai, politikai szerepet töltenek be a társadalom életében, eszméink terjesztésében, a valóság feltárásában, eredményeink bemutatásában. Munkájuk szakmai, eszmei színvonalának emelésével, szocialista szellemű nevelő és ízlésformáló tevékenységük javításával szolgálják hatékonyabban a párt politikájának érvényesítését.”*²⁵⁰

Annál több, konkretizálható feladatot jelentettek a sajtó számára a kongresszusi határozatok, amelyekre a sajtóirányítás afféle „kincsesbányaként” tekintett, ahonnan a szerkesztőségek bármikor témákat meríthetnek, sőt elvileg a kongresszusi határozatokban szereplő kérdéseket a sajtóban folyamatosan napirenden kellett tartani.

Péter: Médiapolitika. In: BAJOMI-LÁZÁR Péter [szerk.]: Magyar médiatörténet. Budapest, Akadémiai, 2005. 19–52. Igaz a sajtóirányítás egyes ágenseit csak említés szintén mutatja be.

További, a kérdést érintő munkák: BAJOMI-LÁZÁR Péter: A magyarországi médiaháború. Budapest, Új Mandátum, 2001.; FRICZ TAMÁS: Az MSZMP és a tömegkommunikáció 1956–1986. Jel–Kép 1988/3.; HEGEDŰS István: Sajtó és irányítás a Kádár-korszak végén. Médiautató 2001 tavasz, 45–60.; LÁZÁR Guy: A szocialista nyilvánosság történetének alapvonalai. Kritika 1988/10., 19–22.; Murányi Gábor: A magyar sajtó története 1948-tól 1988-ig. In: KÖKAY-BUZINKAY-MURÁNYI: A magyar sajtó története. MŰOSZ, Budapest, é.n.; PÖR Edit: A Kádár-rendszer sajtópolitikája, 1963–1979. In: Zárt, bizalmas, számozott II. Szerk.: CSEH Gergő Bendegúz–KRAHULCSÁN Zsolt–MÜLLER Rudolf–PÖR Edit. Budapest, Osiris, 2004.

²⁵⁰ A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusának jegyzőkönyve. Budapest, Kossuth Kiadó, 1975, 482–483.

Az évente néhány alkalommal ülésező Központi Bizottság szintén nem vett részt a sajtó gyakorlati irányításában. A testület döntött ugyan az olyan személyi kérdésekben – például a KB osztályvezetőiről, a KB sajtóorgánumainak főszerkesztőiről –, amelyek közvetlenül érintették a sajtó irányítását, ám a sajtó, illetve a szélesebb értelemben vett tájékoztatáspolitikája egyszer sem szerepelt önálló napirendi pontként az 1988. májusi pártértekezlet előtt. A KB egyes határozatai, mint az ideológiai életéről szólók 1965-ben és 1987-ben, vagy az 1969-es tudománypolitikai irányelvek közvetve érintették az újságírást is, míg a többi esetben a határozatok képviselői irányt, tartalmat és szellemiséget jelentettek a szerkesztőségek számára. 1988 júniusában és 1989 márciusában a KB a politikai nyilvánosság kérdéseit is megtárgyalta: előbb a vezető pártszervek tevékenysége, utóbb egy új tájékoztatási törvény és a sajtópolitika szempontjából.

A fenti követelmény érvényes volt a Politikai Bizottság és a Titkárság határozataira is,²⁵¹ ám e két testület rendszeresen tárgyalt sajtóval, médiával kapcsolatos kérdéseket. Így a Politikai Bizottság a korszakban öt alkalommal hozott határozatot kifejezetten a sajtó- illetve a tájékoztatáspolitikáról, és alkalmanként – bár az eredeti szándéktól eltérően nem szabályos rendszerességgel – megvitatta a sajtóirányítás problémáit, egyes sajtóorgánumok, a rádió, a televízió, az MTI munkáját, illetve a párt hatásköri listájának megfelelően döntött személyi kérdésekben. Egyéb határozatai esetében nemegyszer utalt azok nyilvánosságbeli kezelésére, és egyedi ügyekben – például rendkívüli események, vitás politikai kérdések – is rendszeresen döntött arról, milyen formában hozzák azt nyilvánosságra. Kiemelt fontosságú kérdésekben részletekbe menő, a feladatokat az egyes szerkesztőségek szintjéig meghatározó sajtótervet is elfogadott.

A Politikai Bizottság (PB) – illetve a Titkárság – csak a sajtót érintő kérdések töredékében vonta magához a döntést. A kevésbé általános, nem elvi jelentőséggel bíró, illetve a más területeket közvetlenül nem érintő kérdések nem jutottak el a PB szintjéig, az Agitációs és Propaganda Bizottság (APB) is dönthetett.²⁵² E bizottságot a PB 1948 októberében hozta létre, azzal az indoklással, hogy a gazdasági és a politikai szerkezet átalakításához képest a párt ideológiai, művelődési és kulturális befolyásának terjedése elmaradt. Másrészt szükségesnek tartották egy olyan csúcsszerv létrehozását, amelynek az irodalom, a művészetek, a kultúra, a tudományok, az oktatás, az agitáció, a propaganda és a sajtó összes kérdésére rálatása van. Ekkor meghatározott feladatai a későbbiekben is megmaradtak: ilyen volt az információk biztosítása a vezető pártszervek számára, az agitáció és a propaganda aktuális vonalának kidolgozása, egy-egy terület munkájának vizsgálata, illetve a különböző osztályok, bizottságok javaslatainak véleményezése.²⁵³ A fontosabb kérdésekben egyfajta első szűrőként funkcionált:

²⁵¹ A tömegkommunikáció helye, szerepe és működése a konszolidáció éveiben Magyarországon (1956–1963). In: CSEH Gergő Bendegúz–KALMÁR Melinda–PÓR Edit: i. m., 222.

²⁵² Így például az újságírással kapcsolatos nyomdai, műszaki-fejlesztési feladatok rendszerint a Politikai Bizottság előtt landoltak, mert azokat össze kellett egyeztetni a gazdasági területek irányításával is. Az egyes országos pártlapok, a rádió és a televízió átfogóbb értékeléseit szintén megtárgyalta a Politikai Bizottság, ám egy-egy részfeladat végrehajtásával már az APB foglalkozott.

²⁵³ Javaslát Agitációs és Propaganda Bizottság felállítására, 1948. MOL MK–S 276. f. 54. cs. 15. 6. e.

amit ez a testület jóváhagyott, az mehetett a PB elé is. Illetékessége a sajtó- és médiaügyeken túl kiterjedt a tudomány, a kultúra, az egészségügy és az ideológiai élet minden kérdésére is.

A forradalom után az APB az Ideiglenes Központi Bizottság 1956. november 11-ei határozata alapján kezdhetette meg újból működését²⁵⁴ – klasszikusan munkabizottságként, azaz nem volt apparátusa. Az általa tárgyalt anyagokat a párt különböző osztályai – 1956 után az agitációs és propaganda, valamint a kulturális osztályok – készítették el, esetleg valamely állami szerv. A sajtóügyek kapcsán a Tájékoztatói Hivatal, a Magyar Rádiós és Televízió és az MTI jöhetett leginkább szóba.²⁵⁵ Elfogadott határozatait és állásfoglalásait az adott területre vonatkozóan bírtak kötelező érvénnyel – ezért használta már az 1948-as határozat is azt a megfogalmazást, hogy önállóan azokban a kérdésekben hozhat döntést, amelyek a pártosztályok szintjét nem haladják meg.

Az Agitációs és Propaganda Bizottság tagjait rendszerint a pártkongresszusokat követően választotta meg a Központi Bizottság – az ideológiai titkáron túl a bizottság által átfogott területek vezetői közül. A forradalom utáni első évtizedben az APB kis létszámmal működött, hatásköre, döntéseinek érvényességi köre nem volt egyértelműen szabályozva.²⁵⁶ Az APB 1966-ig mindössze hat főből állt,²⁵⁷ élén az ideológiai területet a pártban felügyelő Szirmai Istvánnal. Tagjai az Agitációs és Propaganda Osztály és a Tudományos és Kulturális Osztály vezetői (Rapai Gyula, Orbán László), a művelődésügyi miniszter (Benke Valéria), a Népszabadság főszerkesztője (Nemes Dezső), illetve a kormány tájékoztatási ügyekben illetékes miniszter-helyettese (Kállai Gyula) voltak. Az APB első jelentős kibővítésére az 1966-ban megrendezett IX. kongresszust követően került sor. Ezzel újabb, kiterjedt agitációs és propagandatevékenységet folytató, illetve lapokat felügyelő szervezetek vezetői kerültek be a bizottságba, így a Budapesti Pártbizottság titkára, a Szakszervezetek Országos Tanácsa titkára, illetve a Magyar Rádió és Televízió elnöke. Ugyanakkor voltak olyanok is, akik inkább személyük jogán kerültek a Bizottságba: 1966-ban Aczél György és Nemes Dezső, vagy a későbbiek során Lakos Sándor.²⁵⁸ Csak az 1970-es években volt az APB tagja a Tájékoztatói Hivatal elnöke, illetve a KISZ KB első titkára. Ekkor számlálta a legtöbb, 15–16 tagot a munkabizottság. 1980-ban újra csak egy szűkebb, kilenc tagú testületet választott meg a KB,

²⁵⁴ Jegyzőkönyv az Ideiglenes Központi Bizottság 1956. november 11-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 4. cs. 1. ő. e.

²⁵⁵ Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1971. I. félévére jóváhagyott munkatervében a következő előterjesztők szerepeltek: tizenkétyszer az Agitációs és Propaganda Osztály; tizenegyszer a Művelődésügyi Minisztérium; hatszor a Tudományos, Kulturális és Közoktatási Osztály; háromszor a Tájékoztatói Hivatal; egyszer a Társadalomtudományi Koordinációs Bizottság, a Társadalomtudományi Intézet, a KISZ KB és Kulturális Kapcsolatok Intézete.

A KB Agitációs és Propaganda Bizottságának 1971. évi I. félévi munkaterve, 1971. MOL MK–S 288. f. 7/371. ő. e.

A KB Iroda 1961. május 15-i feljegyzése a következőket állapította meg az APB-vel kapcsolatban: „Tisztázni kellene a KB mellett működő bizottságok hatáskörével kapcsolatban néhány kérdést. Például: hozhatnak-e határozatokat, amelyek párt- vagy állami szervekre vonatkoznak, ha igen, milyen kérdésekben. Meghatározott keretek között komoly mértékben tehermentesíteni tudják a vezető pártszerveket.” – idézi: <http://www.arcanum.hu/mol/> (utolsó letöltés: 2009. február 1.).

²⁵⁷ Az Agitációs és Propaganda Bizottság összetételére vonatkozó adatokat a Magyar Országos Levéltár segédletének gyűjtése foglalja össze. NÉMETH Jánosné [szerk.]: Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei, I–IV. Budapest, 1995–2001. Forrás: <http://www.arcanum.hu/mol/> (2009. február 1.).

²⁵⁸ Nemes Dezső akkor a Párttörténeti Intézet főigazgatója, míg Aczél György művelődési miniszterhelyettes volt.

ám az évtized végére visszaállt a 12 fős működés. A MSZMP regnálásának utolsó évében, 1988 decemberétől a bizottság Társadalompolitikai Bizottságként működött tovább.

Az APB mellett a korszak első éveiben működött egy úgynevezett Sajtóbizottság is. Ezt a testületet az 1958-as sajtóhatározat említette először, amikor kimondta, hogy „a sajtó vezető munkatársaiból meg kell alakítani a párt sajtóbizottságát”, abból a célból, hogy kidolgozza a párt- és a kormány politikájában a sajtóra eső feladatokat.²⁵⁹ A Titkárság 1958 márciusában életre is hívta a Sajtóbizottságot, amely azonban nem volt az APB-vel egyenrangú szerv; hanem a KB egyik osztálya, az Agitációs és Propaganda Osztály (APO) alá tartozott. Tagsága az ideológiai irányítás emberein kívül a legjelentősebb napilapok, tömegkommunikációs intézmények vezetőiből, a Tájékoztatói Hivatal, a Magyar Újságírók Országos Szövetsége (MÚOSZ) első emberéből, illetve egy megyei lap főszerkesztőjéből tevődött össze. Elnöke – akárcsak az APB-nek – Szirmai István lett, míg a titkári teendőket az APO sajtóosztály-vezetője látta el. Ezen felül – akárcsak más testületek – a tárgyalat napirendtől függően meghívhatott további résztvevőket is.²⁶⁰

A Sajtóbizottság működésének mintegy négy éves időtartama alatt levette a sajtóval kapcsolatos ügyek terhének jelentős részét az APB válláról: megtárgyalta a felsőbb pártszervek elé kerülő sajtóval kapcsolatos anyagokat, egyes határozatok végrehajtásának menetét, egy-egy lap általános munkáját, egy-egy részterület sajtóbeli bemutatását, illetve a kiemelt feladatok végrehajtását.²⁶¹ A Sajtóbizottság feladat- és hatáskörét a KB vezető testületei sohasem szabályozták, mint ahogy megszűnéséről sem született határozat. Működésének utolsó nyomai – egy féléves munkaterv, annak egy-két megtárgyalt pontja, illetve egy személycsere²⁶² – 1962-ből származnak. A legvalószínűbb az, hogy a Sajtóbizottság – felesleges párhuzamossággként – egyszerűen elhalt, feladatkörét ugyanis az 1962 végétől rendszeresen ülésező Agitációs és Propaganda Bizottság mindenféle megrázkódtatás nélkül át tudta venni.

b. A Központi Bizottság osztályai és titkárai

A Központi Bizottságon belül mintegy 12–15 részleg létezett, amelyek többsége egy-egy területért felelős osztályként működött.²⁶³ A sajtóügyek fő illetékese az Agitációs és

²⁵⁹ Az MSZMP Politikai Bizottságának határozata a sajtó helyzetéről, feladatairól, 1958. In: VASS-SÁGVÁRI [szerk.]: i. m., 163–170.

²⁶⁰ A Sajtóbizottság tagjai: Nemes Dezső (a Népszabadság szerkesztőbizottságának vezetője), Szamosi Károly (a Népszabadság szerkesztőbizottságának tagja), Gács László (a Magyar Rádió és Televízió elnöke), Barcs Sándor (az MTI igazgatója), Mihályfi Ernő (a Magyar Nemzet főszerkesztője); Várkonyi István (a Népszava szerkesztőbizottságának vezetője), Gyáros László (a Tájékoztatói Hivatal elnöke), Siklósi Norbert (a MÚOSZ kormánybiztosa), Bálint Lajos (a Szabolcs megyei lap felelős szerkesztője). Jegyzőkönyv a Titkárság 1958. március 14-i üléséről. MOL MK – S 288. f. 7. cs. 24. ó. e.

²⁶¹ Javaslat a Sajtóbizottság 1962 évi I. félévi munkatervére. MOL XIX-A-24b 16 doboz.

²⁶² Az utóbbit a Magyar Rádió vezetésében történt változás indokolta: Gács László helyét Tömpe István vette át. Javaslat a Sajtóbizottság 1962 évi I. félévi munkatervére. MOL XIX-A-24b 16 doboz; Szirmai István bejelentése az Agitációs és Propaganda Bizottságban és a Sajtó Bizottságban történt személyi változásokról, 1962. MOL MK-S 288. f. 5. cs. 258. ó. e.

²⁶³ Az 1960-as évek közepén az alábbi osztályok léteztek a Központi Bizottságban: Adminisztratív Osztály, Agitációs és Propaganda Osztály, Államgazdasági Osztály, Építési és Közlekedési Osztály, Ipari Osztály, Kulturális Osztály, Külügyi Osztály, Mezőgazdasági Osztály, Párt- és Tömegszervezetek Osztálya, Pártgazdálkodási és Ügykezelési Osztály, Tudományos és Kulturális Osztály. Ezen felül volt apparátusa a

Propaganda Osztály volt. Az, hogy a sajtóüggeknek külön szervezeti keretet adjanak, nem merült fel 1956 után, bár egyrészt volt előzménye, másrészt a szocialista táboron belül is volt rá példa. Az MDP Központi Vezetőségén 1949 márciusáig működött egy önálló Sajtóosztály, szűk feladatkörrel: a párt vidéki lapjait felügyelte, illetve külföldi lapszemléket készített. Ehhez képest meglehetősen nagy, 25 fős személyzettel dolgozhatott. Ám két hónappal azután, hogy hatáskörébe került az összes pártlap irányítása, a nem MDP-s lapok felügyelete, sőt a vidéki sajtó cikkszolgálat, beolvadt az Agitációs Osztályba,²⁶⁴ amelyből 1950 első felében hoztak létre egy „ideológiai csúcsszervet”: ekkor kapta az Agitációs és Propaganda Osztály elnevezést. Ezen a 81 politikai és 28 technikai-adminisztratív munkatársat foglalkoztató mamutszervben belül a 25 fős agitációs részleg alá rendelten működött tovább a sajtó és rádiós alosztály.²⁶⁵ 1955 tavaszán viszont újra kiemelték, Sajtó és Rádió részleggé szervezték hét fővel, míg három további munkatárs a Szabad Nép és a rádió ügyeivel foglalkozott.²⁶⁶

Az Agitációs és Propaganda Osztály 1956 után is a nagy létszámú osztályok közé tartozott. Az 1960-as években csak a pártgazdasági és gazdaságpolitikai ügyekkel foglalkozó osztályok működtek nagyobb apparátussal. Az 1970-es években az agitációs terület folyamatosan bővült, mind az apparátus létszámát, mind a feladatkörét illetően: 1970-ben és 1975-ben a KB második legnagyobb, 1981-ben már a legnagyobb osztálya volt. Az APO számára megállapított státusok száma az 1970-es években mintegy harmadával nőtt²⁶⁷ – sőt volt olyan pillanat 1981-ben, amikor 54 politikai munkatársat foglalkoztatott, amihez hozzávehetjük a KB két folyóiratának együttesen 15 fős szerkesztőségét is.

*A KB osztályainak létszámbejegyzete (MOL)*²⁶⁸

Párt szerve	1965	1970*	1975*	1981**
KB titkárok	18	7	7	6
KB Iroda	14	26	26	26
Agitációs és Propaganda Osztály	32	38	47	50
Közigazgatási és Adminisztratív Osztály	13	18	19	19
Gazdaságpolitikai Osztály	52***	37	53	42
Külgügyi Osztály	19	27	27	28

Központi Revíziós Bizottságnak, a Központi Ellenőrző Bizottságnak, a Központi Bizottság Irodájának is. Külön kezelték a Társadalmi Szemle és a Pártélet szerkesztőségét, a Politikai Főiskolát. Az 1980-as évek elején így festett a Központi Bizottság szervezeti rendszere: Agitációs és Propaganda Osztály, Közigazgatási és Adminisztratív Osztály, Gazdaságpolitikai Osztály, Külgügyi Osztály, Párt- és Tömegszervezetek Osztálya, Pártgazdálkodási és Ügykezelési Osztály, Tudományos, Kulturális és Közoktatási Osztály. A KB osztályainak státuszbejegyzete, 1965. MOL MK-S 288. f. 7. cs. 226. ó. e.; A KB osztályainak és intézményeinek feladatköre, munkamódszere, felépítése, 1981. MOL MK-S 288. f. 5. cs. 820. ó. e.

²⁶⁴ MOL MK-S 276. f. 55. cs. 53. ó. e.; Az Agitációs és Propaganda Pártkollégium javaslata a Sajtó Osztály beolvasztására az Agitációs Osztályba, valamint a Sajtó Bizottság megerősítésére és átszervezésére, 1949. MOL MK-S, 276. f. 54. cs. 35. ó. e.

²⁶⁵ Javaslát az Agitációs és Propaganda Osztály megszervezésére, 1950. MOL MK-S 276. f. 54. cs. 94. ó. e.

²⁶⁶ A KV APO javaslata a sajtó és a rádió pártirányításának és ellenőrzésének megjavítására, 1955. MOL MK-S 276. f. 53. cs. 238. ó. e.

²⁶⁷ Ezalatt a KB apparátusa „mindössze” tíz százalékkal bővült.

²⁶⁸ A jelölések: * – év végi adat; ** – év eleji adat; *** – összes gazdasági osztály együtt; **** – két osztály összevont létszáma

Pártgazdasági és Ügykezelsi Osztály	52	37	38	41
Párt és Tömegszervezetek Osztálya	29	43	42	42
Tudományos, Kulturális és Közkutatási O.	29****	20	23	23
Központi Ellenőrző Bizottság	13	9	9	10
Pártélet szerkesztősége	n. a.	5	5	5
Társadalmi Szemle szerkesztősége	n. a.	9	9	10
Összesen	271	276	305	302

A létszámbővülést az osztály belső felépítésének változása is kísérte. Az átszervezések rendszerint a feladatkörök kiterjesztése indokolta. 1957 áprilisában sajtócsoportot alakítottak ki, amely néhány hónappal később sajtóalosztállyá lépett elő az APO-n belül. Ezzel kialakult az osztály három alapvető területe az agitációs, a propaganda és a sajtóügyek irányítására. Az 1957-ben létrehozott sajtócsoport mindössze négy főből állt. Nyilvánvaló, hogy ez kevés volt ahhoz, hogy a sajtóterületet a Pártközpontból ténylegesen irányítani lehessen. Ám ekkor még nem is itt, hanem az újjáalakított Tájékoztatási Hivatalban volt az irányítás súlypontja.²⁶⁹ Az alosztály létszámát 1957 szeptemberében emelték hat főre. A feladatokat az újságírás szervezeti felépítését követve osztották szét: két munkatárs jutott a fővárosi napi- és hetilapok, egy a Magyar Rádió, kettő a megyei és a városi lapok irányítására, felügyeletére, míg egy munkatársnak kellett átfognia az MTI, az – akkor még felfüggesztett működésű – újságíró-szövetség, az állami sajtóirányító szervek és a lapkiadók működését.²⁷⁰ 1957 és 1967 között egy negyedik, ideológiai kérdésekkel foglalkozó úgynevezett elméleti osztály is működött az APO-n, amely tíz éves fennállása alatt konfliktusos viszonyban állt a többi ideológiai műhellyel.²⁷¹ A létszám alakulása visszaigazolja, hogy 1969-ben kezdődött meg az osztály szervezetrendszerének kiterjesztése. A korábbi három helyett öt alosztályt hoztak létre: megmaradt a sajtóalosztály és az agitációs alosztály, tömegpolitikai és oktatási területre választották szét a propaganda-alosztályt, és az APO hatáskörébe utalt hangulatjelentések feldolgozására információs alosztály alakult. Egy-egy – alosztályokból kiemelt – munkatárs foglalkozott a külföldre irányuló propaganda és a dokumentáció területével.²⁷² Három évvel később a külön tömegpolitikai-alosztályt megszüntették, az alosztályok száma viszont nem csökkent, mivel a számos APO által készített írásos kiadvány (belső bizalmas tájékoztató, alapszervezeti titkári tájékoztató stb.) gondozására életre hívták a szerkesztési alosztályt. A sajtó irányítását közvetlenül is érintette az a módosítás, amely az addig a sajtóalosztály által felügyelt nyilvános tájékoztatás és az agitációs alosztály által irányított belső tájékoztatás felügyeletének egyesítését célozta. A sajtóalosztályt ekkor keresztelték át tájékoztatási

²⁶⁹ Előterjesztés az Agitációs és Propaganda Osztályon belül sajtócsoport létrehozására, 1957. MOL MK–S 288. f. 7. cs. 3. ó. e.

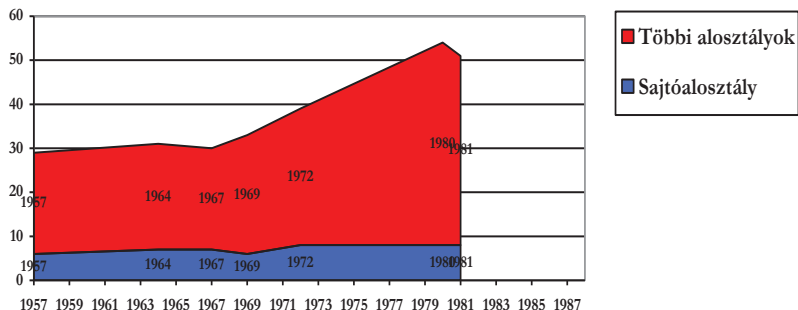
²⁷⁰ Javaslat a KB Agitációs és Propaganda Osztálya feladatkörének és státusz helyzetének meghatározására, 1957. MOL MK–S 288. f. 7. cs. 13. ó. e.

²⁷¹ Röpszavazás a párttörténeti elméleti munkaközösség és az Agitációs és Propaganda Osztályon létrehozandó elméleti csoport tagjairól, 1957. MOL MK–S 288. f. 8. cs. 82. ó. e.; Jegyzőkönyv a Titkárság 1964. szeptember 10-i üléséről. (Biszkó Béla és Orbán László felszólalása) MOL MK–S 288. f. 7. cs. 215. ó. e.

²⁷² 7. A KB Agitációs és Propaganda Osztályának feladatköre, felépítése és munkamódszere, 1969. MOL MK–S 288. f. 7. cs. 323. ó. e.

alosztálylá, ám létszáma változatlanul nyolc fő maradt.²⁷³ Az 1970-es évek során a szocialista országok vezető pártjai közt rendszeressé váló ideológiai együttműködés és az intenzívebbé váló nemzetközi érintkezések következtében szervezték meg a külföldi propaganda-alosztályt. Így 1981-ben az APO-n már négy osztályvezető-helyettes és nyolc alosztályvezető irányította a munkát.²⁷⁴

A Sajtó-/Tájékoztatási alosztály és az Agitációs és Propaganda Osztály létszámának alakulása

A grafikon jól érzékelteti, hogy a politikai munkatársak száma az 1960-as és az 1970-es évek fordulójától meredeken emelkedni kezdett, ám ez elsősorban az újonnan kialakított feladatköröknek volt az eredménye. A sajtóüggyek intézésére csupán egyel több ember állt rendelkezésre, mint az 1960-as években. Hat-nyolc munkatárssal a pártvezetés nem is állíthatott volna más feladatot a sajtóval foglalkozó alosztály elé, mint hogy elvi-politikai irányítást gyakoroljon, vagyis lényegében szervezze meg a párt politikájának végrehajtását a sajtóban. Éppen ezért – bár az alosztály hatáskörébe lényegében minden újságírással kapcsolatos tevékenységet belevettek – ennek gyakorlati végrehajtását a KB apparátusán kívüli erőforrásokkal kellett megoldani. Az adminisztratív teendők jelentős részét a Tájékoztatási Hivatalra hárították, míg a párt politikájának mindennapi megvalósításában a főszerkesztőknek és a szerkesztőségben dolgozó párttagoknak szántak kulcs szerepet.²⁷⁵ „*A nem közvetlenül a párthoz tartozó lapoknál az irányítás az állami szervek feladata, a társadalmi szervezetek lapjairól a szervezetek vezetősége a felelős. A politikai irányvonal meghatározása mellett rész és napi kérdésekben a lapok szerkesztésébe a párt és állami szervek ne szólnak bele, a lapok politikai irányvonalaért és tartalmáért a szerkesztőségeket kell felelősség tenni*” – szögezte le a Titkárság 1957-ben.²⁷⁶

²⁷³ A KB Agitációs és Propaganda Osztályának feladatköre, felépítése, munkamódszere, 1972. MOL MK–S 288. f. 7. cs. 394. ó. e.

²⁷⁴ A hat alosztály mellett osztályvezetői beosztást kapott a Dokumentációs Központ és Szakkönyvtár vezetője és a Propagandista című folyóirat főszerkesztője is.

A KB Agitációs és Propaganda Osztályának feladatköre, munkamódszere és szervezeti felépítése, 1981. MOL MK–S 288. f. 7. cs. 629. ó. e.

²⁷⁵ BAJOMI-LÁZÁR Péter: Médiapolitika. 26.; FRICZ Tamás: i. m., 22.; HEGEDŰS István: i. m., 52–53.; MURÁNYI Gábor: i. m., 218., 226.; PÓR Edit: A Kádár-rendszer sajtópolitikája, 1963–1979., 286.

²⁷⁶ Jegyzőkönyv a Titkárság 1957. szeptember 7-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 7. cs. 13. ó. e.

Az osztály munkatársai, egy-egy sajtóterület referenseiként, tartották a kapcsolatot a szerkesztőségekkel, azok szakmai vezetőivel és pártszervezeteivel, párttag újságíróival, tájékoztatták őket az aktuális, a szerkesztőségeket is érintő párhataározatokról, közvetítették a kéréseket, feladatokat, illetve felfelé továbbították a szerkesztőségben tapasztaltakat. Ugyanakkor az információátadás elsődleges fórumai a főszerkesztői értekezletek voltak, amelyet rendszerint az osztály vezetője tartott meg a különböző lapolportörtnak.²⁷⁷ A főszerkesztők fenti értelemben vett önállóságát a beavatásnak ez a mechanizmusa tette lehetővé. A sajtóalosztály feladatait az 1964. szeptemberi titkársági határozat foglalta össze legtömörebben: „*Ehivleg irányítja a sajtó, a rádió és televízió munkáját; rendszeresen tájékoztatja a szerkesztőségek vezetőit, elemzi a lapok, a rádió és televízió munkáját; segíti a sajtóval rendelkező szervek felügyeleti tevékenységét; foglalkozik a sajtó káderhelyzetével, az újságíróképzéssel és az utánpótlás nevelésével alakulásával.*”²⁷⁸

Azt, hogy mennyire – nem – sikerült megvalósítani a tisztán elvi irányítást, nemcsak szerkesztők és újságírók panaszai jelzik, hanem a Politikai Bizottság 1967-es megállapításai is. A PB leszögezte, hogy lényeges változást kell elérni a párt munkamódszerét illetően. Ismételt hangsúlyozta, hogy az APO „*ő tevékenysége az elvi, politikai irányítás, az elemző és értékelő munka legyen*”, míg a végrehajtás levezénylése az állami és alsóbb pártszervekre háruljon. Így a sajtóalosztály feladatainak újrafogalmazása során már bekerültek a szövegbe a megyei pártbizottságok, a lappal rendelkező szervezetek, illetve a Tájékoztatási Hivatal.²⁷⁹ Nem jelentett ez változást a sajtóirányítás szervezetrendszerében, elveiben, de tükrözte a szándékot a korábbi elvek következetesebb érvényesítésére. Ez, az új gazdasági mechanizmus bevezetése előtt, illeszkedett a feladatkörök és a felelősség viszonyok újragondolásának általános folyamatába.

Az 1970-es években kétszer módosult – bővült – az osztály feladatainak köre.²⁸⁰ 1972-ben a sajtóalosztályt tájékoztatási alosztállyá keresztelték át, adaptálva a korábbi PB-határozatok megközelítést, hiszen az 1958-as és 1959-es PB-határozat még a sajtóról rendelkezett, az 1965-ös dokumentum – majd az azt megismétlő 1968-as állásfoglalás – már tájékoztatási határozatként született meg. Utóbbiak egyszerre foglalkoztak a tömegtájékoztatással, az állampolgárok szóbeli tájékoztatásával és egy zárt(abb) rendszerrel, a párttagok tájékoztatásával. Ezekben a határozatokban is egyértelműen megjelent az a különbségtétel, hogy az APO egyes tömegtájékoztatási eszközöket közvetlenül irányít, másokat egyéb szervekkel együttműködve.²⁸¹ A leírt elvek az 1980-as években is változatlanok maradtak, az

²⁷⁷ BAJOMI-LÁZÁR Péter: Médiapolitika. 26.; 22.; BOZÓKI András: Cenzúra és sajtó Magyarországon az 1980-as években. Korunk, 1996/1. 59–70.; HEGEDŰS István: i. m., 51.; MURÁNYI Gábor: i. m., 219.; TAKÁCS Róbert: Sajtóirányítás és újságírói öncenzúra az 1980-as években. Médiakutató, 2005 tavasz, 59–60.; TAKÁCS Róbert: A (sajtó)nyilvánosság szerkezete. Múltunk, 2008/3., 158–159.

²⁷⁸ A KB Agitációs és Propaganda Osztályának feladata és szervezete. 1964. MOL MK–S 288. f. 7. cs. 215. ó. e.

²⁷⁹ A KB szervezeti felépítése, osztályainak feladatai, 1967. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 414. ó. e.

²⁸⁰ A KB Agitációs és Propaganda Osztályának feladatköre, felépítése, munkamódszere, 1972. MOL MK–S 288. f. 7. cs. 394. ó. e.; A KB Agitációs és Propaganda Osztályának feladatköre, felépítése és munkamódszere, 1975. MOL MK–S 288. f. 7. cs. 489. ó. e.

²⁸¹ A KB Agitációs és Propaganda Osztályának feladatköre, felépítése és munkamódszere, 1975. MOL MK–S 288. f. 7. cs. 489. ó. e. Megismétli és a fenti módon konkretizálja a központi sajtó fogalmát: A KB Agitációs és

átmenetileg türelmetlenebbé váló gyakorlat csak kisebb igazításokat hozott a sajtóirányítás működésében.²⁸²

Lényegében az APO, illetve a sajtóelosztály fogta át a tömegkommunikáció egészének tevékenységét, itt formálódott a sajtó- és tájékoztatáspolitikai koncepció. A vezető pártszervek a pártosztályokon készült vagy jóváhagyott anyagokat tárgyalták, így az osztály munkatársainak, az osztályvezetőnek alapvető szerepe volt annak meghatározásában, mit tárgyaljanak a vezető testületek. Itt csaptak össze a hullámok is: ide érkeztek be a sajtóval kapcsolatos panaszok, különböző „magasabb szempontok” és a sajtó kérései is. Lakatos Ernő elmondása szerint az osztály vezetése reggel 7-től este 10-ig teljes embert kívánt: hajnalban a sajtó átolvasását, mire számíthat, honnan érkezhettek reklamációk, kínos kérdések; napközben a különböző előterjesztések elkészítését, az alosztályok munkájának áttekintését; este – 5 után – pedig beindult a sajtó-nagyüzem. Lakatos szerint nem volt értelme hazamenni, lapzártáig-műsorzárásig úgyis állandóan csörögtek volna a telefonok.²⁸³ Vagyis a sajtóirányítás továbbra sem tudta tartani magát ahhoz, hogy a sajtót elvi-politikai útmutatással lássa el: az éles döntési helyzetekben – saját kezdeményezésére avagy a felelősség áthárítása miatt – nap mint nap beavatkozott.²⁸⁴

Az Agitációs és Propaganda Osztály esetében kiemelt jelentősége volt a KB többi osztályaival való kapcsolattartásnak, mivel az APO feladata volt népszerűsíteni a párt politikájának egészét. Az osztályok közül a tömegkommunikáció irányítása szempontjából a Tudományos, Kulturális és Közoktatási Osztály (TKKO) különleges jelentőséggel bírt. Minden területen felmerült annak az igénye, hogy az adott területet legjobban ismerő osztály segítsen kialakítani a határozatok és feladatok országos, helyi, illetve pártközvélemény előtti menedzselését, ám ez nem jelentette azt, hogy a külpolitikai rovatokat a Külügyi Osztály vagy a gazdasági rovatokat a Gazdaságpolitikai Osztály irányítása alá utalták volna. Az utóbbival kapcsolatban például a Titkárság csak annyit írt elő, hogy az APO-val együttműködve vegyen részt „a gazdasági propaganda általános irányvonalának kialakításában” és végrehajtásában.²⁸⁵ Ezzel szemben a kulturális osztály konkrét sajtóirányítási feladatokat is ellátott. Mivel a több szerkezeti átalakításon áteső osztályhoz tartozott az irodalom, a művészetek világa, az irodalmi, művészeti, kritikai profilú hetilapok, folyóiratok, valamint a rádió és televízió kulturális osztályainak irányítását innen, az irodalmi és művészeti alosztály révén – is – végezték.²⁸⁶ Az 1969-es szabályozás már a sajtó tudományos és kulturális rovatait is az osztály hatáskörébe sorolta, az irodalmi, művészeti és kritikai lapokkal, műsorokkal a kulturális alosztály, az

---

Propaganda Osztályának feladatköre, munkamódszere és szervezeti felépítése, 1981. MOL MK–S 288. f. 7. cs. 629. ó. e.

²⁸² A sajtó, a rádió és a televízió irányítása. Jegyzőkönyv a Politika Bizottság 1982. december 7-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 868. ó. e.; Az Agitációs és Propaganda Osztály feljegyzése a sajtóirányítás különösen a sajtómunka folyamatos értékelésének továbbfejlesztéséről (1982. május 7.). MOL XIX-A-24b 145. doboz.

²⁸³ Interjú Lakatos Ernővel. In: HAVAS Henrik: i. m., 163–165.

²⁸⁴ HEGEDŰS István: i. m., 51–52.

²⁸⁵ A KB Gazdaságpolitikai Osztályának feladatköre és szervezete, káderhatáskörének (vétőjogának) rendezése, 1969. MOL MK–S 288. f. 7. cs. 322. ó. e.

²⁸⁶ A KB Kulturális Osztályának feladata és szervezete, 1964. MOL MK–S 288. f. 7/215. ó. e.

egyetemi lapokkal az oktatáspolitikai alosztály, míg a tudományos publikációkkal a tudománypolitikai alosztály foglalkozott.²⁸⁷ Az 1981-ben megszülető szabályozás egyértelműbben határolta körül azokat a sajtóterületeket, amelyek esetében az értékelést és az orientálást a TKKO végezte: ilyenek voltak a társadalomtudományi, az oktatási, az irodalmi, a művészeti lapok és a rádió, a televízió, a napilapok kulturális és tudományos rovatai.²⁸⁸ Az 1982 decemberében a sajtó, a rádió és a televízió irányításáról hozott PB határozat pedig a kulturális területeket határozottan a TKKO alá utalta.²⁸⁹ Az irányítás módszerei nem tértek el az Agitációs és Propaganda Osztálynál bemutatottaktól.

A pártközpont osztályainak munkáját a KB titkárai felügyelték. A hat titkár a Központi Bizottság a kongresszus utáni ülésén választotta meg, megbízásuk a következő kongresszusig szólt. A tömegtájékoztatás kérdései az ideológiai életet felügyelő titkárhoz tartoztak. Az előterjesztések az ő jóváhagyásával kerültek a döntéshozó pártszervek elé, és a titkár mondta ki a végső szót az olyan újságrírással, tájékoztatással kapcsolatos mindennapi kérdésekben, amelyeket sem szerkesztőségi, sem osztályszinten nem vállaltak fel.

2. Az állami szervezetrendszer

a. A Tájékoztatási Hivatal

A Tájékoztatási Hivatal a Nagy Imre vezette kormány „találmánya” volt, amelyet 1954-ben hívtak életre.²⁹⁰ Elsődlegesen azt a célt szolgálta, hogy a reformpárti tábor megteremtse a maga intézményes ellensúlyait az 1953 júniusa után is a Rákosi-hívek által dominált pártvezetéssel szemben.²⁹¹ Nem volt ugyanakkor egyedi jelenség: kormány mellett működő sajtóügyekre specializált hivatal az NDK-ban is létezett, sőt a magyar döntésben példaként szolgált, az 1960-as-hetvenes években pedig több szocialista országban is létrehoztak hasonló szervet. 1955 áprilisában a pozícióit visszaszerző rákosista vezetés felszámolta a Tájékoztatási Hivatalt, funkcióit – az állami tájékoztató munka összehangolását, a kormányzathoz kötődő sajtófeladatok kiosztását, a kormány sajtótájékoztatónak szervezését – szétosztotta a között a két állami szerv (a Népművelésiügyi Minisztérium és a Minisztertanács Titkársága) között, amely a sajtóval kapcsolatos teendőket 1954 előtt is végezte.²⁹²

1956 decemberében a kormány ismét felállította a Tájékoztatási Hivatalt, és kettős szerepet osztott rá. Egyrészt feladatul kapta az állami tájékoztatói munka megszervezését, azaz a kormány munkájáról adott (sajtó)tájékoztatók lebonyolítását, a főbb állami szervek határozatairól szóló kommunikék elkészítését és közzétételét, valamint a jelentősebb állami

²⁸⁷ A KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának feladata, szervezeti felépítése és munkamódszere, 1969. MOL MK–S 288. f. 7. cs. 323. ó. e.

²⁸⁸ A KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának feladatköre, munkamódszere és szervezeti felépítése, 1981. MOL MK–S 288. f. 7. cs. 629. ó. e.

²⁸⁹ A sajtó, a rádió és a televízió irányítása. Jegyzőkönyv a Politika Bizottság 1982. december 7-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 868. ó. e.

²⁹⁰ A nem publikált jogszabály a Tájékoztatási Hivatal iratanyagában: MOL XIX-A-24b 54. doboz.

²⁹¹ A tömegkommunikáció helye, szerepe és működése a konszolidáció éveiben Magyarországon (1956–1963). 221.

²⁹² A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának megszüntetése, 1955. MOL MK–S 276. f. 53. cs. 227. ó. e.

események körüli sajtómunka intézését. A másik fő feladatköre a sajtórendészeti teendők ellátása volt: a lapengedélyek kiadása, nyilvántartása, a külföldi lapok terjesztésének engedélyezése, a sajtó papírkészletével való gazdálkodás, a papírkeret lapok közötti elosztása, a lapfejlesztési és -terjesztési kérdések kezelése.²⁹³ A Hivatal felügyelte a megyei és a megyei jogú városi tanácsok végrehajtó bizottságai igazgatási osztályainak sajtórendészeti, kiadói tevékenységét, illetve több tömegtájékoztatási, újságírói intézmény felügyeleti szervének működését. Így alá tartozott az MTI, a Magyar Rádió (és Televízió), a MÚOSZ, az Újságírók Szanatóriumi Egyesülete, illetve az állami Lapkiadó Vállalat.²⁹⁴ A hivatal munkáját a Minisztertanács egyik elnökhelyettese felügyelte.

A határozat azt is kimondta, hogy sajtószakemberekből egy társadalmi bizottságot is létre kell hozni, amely tanácsadó testületként működött volna a hivatal mellett. Ez az úgynevezett Sajtótanács meg is szerveződött, első ülését 1957 februárjában tartotta. A testület elnöke Szirmai István volt, míg Cservenka Ferencné révén az Agitációs és Propaganda Osztály is képviselve volt. Emellett a Magyar Rádió és Televízió, az MTI, a Népszabadság, egy megyei lap, illetve a MÚOSZ vezetése részéről is szerepelt egy-egy tag a bizottságban, továbbá a vezető újságírók közül Boldizsár Iván és Polgár Dénes.²⁹⁵ A Sajtótanács működéséről csak 1957 első feléből van tudomásunk.²⁹⁶ Miután a tényleges irányítás visszakerült a pártközpontba, a Sajtótanács működése is elhalt, ám 1958-ban a Sajtóbizottság nagyon hasonló összetétellel és feladatkörrel szerveződött meg.

A Tájékoztatási Hivatal az első hónapokban a szétszilált pártirányítás feladatait is átvette, ám az 1957 tavaszán az Agitációs és Propaganda Osztályon létrehozott sajtócsoport már azt jelezte, hogy a sajtó irányítását a Pártközpont kész újra magára vállalni. Az 1956 utáni évek sajtóirányítása két központi alakjának, Szirmai Istvánnak és Darvasi Istvánnak az áthelyezése a Tájékoztatási Hivatalból a Pártközpontba 1958 januárjában megerősítette, hogy az elsőség kérdése eldőlt, az irányítás visszakerült az APO-hoz.²⁹⁷ A hivatal súlyának csökkenését végül a Politikai Bizottság 1959. decemberi határozata tette hivatalossá, amelyet a Minisztertanács 1012/1960. sz. Korm. határozata iktatott be a jogrendbe. Az indoklás leszögezte, a „sajtó politikai irányítása megfelelően biztosítva” van. A határozat említi a kormányzati kommunikáció szervezését (szakminiszterek sajtóértekezleteinek koordinálása), illetve a kormány munkájáról szóló havi tájékoztatók lebonyolítását. A hivatal hatásköréből elvonták a két legjelentősebb állami médiumot, az MTI-t, valamint a Magyar Rádió és Televíziót. Két

²⁹³ BAJOMI-LÁZÁR Péter: Médiapolitika. 26.

²⁹⁴ 25/1956 (XII. 19.) számú Korm. határozat a Kormány Tájékoztatási Hivatalának megszervezéséről. In: Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, 1956. Budapest, A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány Titkársága, 1957. 195.

²⁹⁵ A Népszabadságot Csátár György, az MTI-t Korolovszky Lajos, a Magyar Rádiót Benke Valéria, a megyei lapokat Lónyai Sándor, a Kisalföld főszerkesztője képviselte. A Tájékoztatási Hivatal 1957. január 11-i jelentése a sajtómunkáról. MOL XIX-A-24b 8. doboz; Szirmai István levele Lónyai Sándor részére, 1957. február 21. MOL XIX-A-24b 1. doboz.

²⁹⁶ Megtárgyalta a sajtótörvény akkori tervezetét, illetve foglalkozott a MÚOSZ szakszervezeti feladatainak kérdésével. Siklósi Norbert levele Nezvál Ferenc részére, 1957. február. MOL XIX-A-24b 1. doboz; Szirmai István levele Gáspár Sándor részére, 1957. július 17. MOL XIX-A-24b 1. doboz.

²⁹⁷ MOL MK-S 288. f. 5. cs. 62. ó. e.; A tömegkommunikáció helye, szerepe és működése a konszolidáció éveiben Magyarországon (1956–1963). 221.

részleget hagytak érintetlenül: a sajtó-közigazgatási csoport mellett a Kádár Jánosné által irányított sajtóellenőrzési csoport maradt ott. Az utóbbi a külföldről érkező sajtó és irodalom politikai kontrollját végezte, sőt az 1960-as években a hivatal legnagyobb egységeként dolgozott.²⁹⁸ A hivatal vezetője mellett mindössze négy politikai munkatárs maradt meg az általános, tartalmi kérdések intézésére. Az átalakítást egyúttal személycseré is kísérte: Gyáros Lászlót a korábban megyei lap szerkesztőségét irányító, kifejezetten előterjesztés-író és végrehajtó hivatalnoktípus, Naményi Géza követte. A hivatal súlyának csökkenését jelezte, hogy első embere az elnök helyett csak a hivatalvezető címet használhatta.²⁹⁹ A személycseré változást hozott a kormányszóvivői feladatok ellátásában is, mivel az új vezető más karaktert, attitűdöt képviselt. Gyáros eleve külügyi kormányzóvivőből lett a hivatal elnöke, személyével anno a két funkciót egyesítették. Most e két feladatkör újra szétvált, de míg a külügyi szóvivői poszt visszakerült a Külügyminisztérium Sajtófőosztályához, addig a Tájékoztatási Hivatal vezetőjét „mentesítették” a kormányzóvivői feladatok alól, és a szükséges nyilatkozatokat a kormány elnöke vagy elnökhelyettese tette.³⁰⁰

Az 1963-ban 29 főt foglalkoztató hivatal helyzetét Naményi Géza a párt meghosszabbított kezeként írta le: közvetlen pártirányítás alatt működő szerv, amely részt vesz a sajtóvonatkozású parthatározatok végrehajtásában, eljár a KB titkárs és az APO által adott instrukcióknak megfelelően, javaslatokat terjeszt elő a különböző pártszervek részére, követi a kádertügyekben hozott döntéseket. Az önállóság látszatát is feladó megfogalmazás után rendkívüli részletességgel, 25 nyomtatott oldalon keresztül sorolta a hivatal által rendszeresen elvégzett feladatokat, amivel nyilván – a pártvezetés és az újságírók körében is komoly presztízisdeficittel küzdő – hivatala jelentőségét kívánta alátámasztani.³⁰¹

A Tájékoztatási Hivatal újabb átalakítása látszólag szintén egy személycseréhez kötődött, ám a hivatal szerepének felértékelése csak időben esett egybe Naményi Géza halálával. 1969-ben a hivatal élére a KB Külügyi Osztályának korábbi vezetője, Várkonyi Péter került, egy olyan időszakban, amikor az állami intézményrendszer megerősítése volt napirenden. Az általa átvett hivatal a PB döntése nyomán nagyobb hatáskörrel és felelősséggel rendelkezett, a határozat szerint az „állami tájékoztatás tényleges szervévé” kellett válnia. Hatáskörét kiegészítették. Kimondták, hogy a hivatal a sajtó országos hatáskörű miniszterialis szerve, amely önálló költségvetési fejezetet képez. Újra a felügyelete alá utalták az újságíró-szövetséget, továbbá az 1968-ban alapított Magyar Hírlapot, illetve a nem KB hatáskörbe tartozó lapokat. Ezen felül a külföldre irányuló propaganda állami irányítása, a sajtótervek ágazati koordinálása is a feladatai közé került. A kormányzóvivői funkció visszakerült a hivatal vezetőjéhez, aki újból elnöki

²⁹⁸ Uo.

²⁹⁹ A PB úgy rendelkezett, hogy a hivatal vezetője ne elnöki címet viseljen, hanem miniszterhelyettesi rangú vezetőként dolgozzon.

³⁰⁰ Javaslat a Tájékoztatási Hivatal jellegének és feladatkörének módosítására, 1959. MOL MK-S 288. f. 5. cs. 162. ó. e.; az állami szabályozás: A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány 1012/1960. sz. Korm. határozata a Kormány Tájékoztatási Hivataláról. XIX-A-24b 23. doboz

³⁰¹ A hivatalvezető elutasíthatóságát mutatja, hogy a MÜOSZ 1965. évi kongresszusán Naményi Gézát – a jelölés ellenére – nem szavazták be a MÜOSZ Választmányába. Feljegyzés a Tájékoztatási Hivatal jelenlegi feladatairól, jog- és hatásköréről, valamint az ezek módosítására irányuló elképzelésekről, 1965. MOL XIX-A-24b 30. doboz.

címet, illetve államtitkári rangot kapott.³⁰² Az új szabályozás nem hozott nagyarányú változást a Tájékoztatási Hivatal által korábban végzett tevékenységben. A Politikai Bizottság elé kerülő jelentésben felsorolt nyolc funkció (tájékoztatás, sajtóigazgatás, sajtóellenőrzés, személyi nyilvántartás, szakfelügyeleti jogkör, katonai mozgósítással kapcsolatos feladatok, nemzetközi ügyek, kormányapparátusi teendők) csak kismértékben módosult, elsősorban a sajtóra vonatkozó jogszabály-alkotási és a titokvédelemmel kapcsolatos feladatok kaptak nagyobb hangsúlyt. Ahogy Kádár János megjegyezte, az új szabályozással lényegében azt célozták, hogy egyensúlyi helyzetet, működőképes feladatmegosztást alakítsanak ki a sajtó irányításában, mivel az 1950-es évek végén több jogkört „húztak át” a pártközpontba, mint „ami a státus szerinti rendnek megfelel”.³⁰³

A Tájékoztatási Hivatal hatáskörének és szervezetének megerősítése azonban érezhetően bővítette a hivatal cselekvési terét. Az addig adminisztratív teendőin gyakran csak vezetőjének kezdeményezéseivel, javaslataival túllépő hivatalnak kikristályosodott egy pontosan definiált tevékenységi köre, amelyért felelősséget viselt, és amelyen belül kiteljesedhetett szabályos bürokratikus működése. Ebben alapvető jelentőségű volt, hogy sikerült tisztázni az APO és a Tájékoztatási Hivatal közti munkamegosztást. A hivatal – kétségkívül tovább élő – alárendeltsége a pártszerveknek sem fejeződött ki olyan egyértelműen, mint az 1960-as évek megfogalmazásaiban. Az ügyrend eredeti változata nem is említette az APO irányító szerepét, olyannyira, hogy a tervezetet véleményező minisztertanácsi titkárságvezető hívta fel arra a figyelmet, hogy *„az ügyrendben mint belső dokumentumban nem célszerű elhallgatni, hogy a terület politikai irányítást is kap, és ennek is érvényt kell szereztesse az elnök”*.³⁰⁴

A hivatalhoz jelentős mennyiségű tartalmi-elemző munka került át, míg az 1970-es években – akárcsak a pártközpontban – további új részlegek alakultak, amelyek mögött részben az 1969-es szabályozás során beszippantott új feladatok álltak. Ekkortól az állami sajtószerv szabályos, osztályok szintjére lebontott, az APO, az APB és a kormány munkaterveire épülő féléves munkaterv alapján dolgozott. Látványosabb változás volt, hogy a sajtó országos hatáskörű szerveként a hivatal elnöke immár a terület egészére kötelező érvényű utasításokat adhatott ki – míg az 1960-as években a hivatalvezetőnek egy-egy intézkedést, mint a létszámleépítéseket, tárgyalások sorozatán kellett keresztülvernie minden szerkesztőségén.

Az 1970. januári szervezeti és működési szabályzat³⁰⁵ négy szervezeti egységről rendelkezett. A tartalmi sajtóügyek intézésére Tájékoztatási Főosztály alakult, amelynek fő tevékenységi köre a kormánytól a sajtó, illetve a sajtótól a kormány felé történő információkövetítés, az állami szervek és azok országos jelentőségű intézkedései sajtómunkájának megszervezése, a sajtóval

³⁰² PÓR Edit: A Kádár-rendszer sajtópolitikája, 1963–1979. 280.

³⁰³ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1969. március 24-i üléséről. MOL MK – S 288. f. 5. cs. 486. ő. e., illetve 1039/1969 (X. 28.) Korm. számú határozat a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala feladatkörének szabályozásáról. In: Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, 1969. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1970. 334.

³⁰⁴ Gál Tivadar levele Várkonyi Péter részére, 1970. MOL XIX-A-24b 47. doboz

³⁰⁵ A Tájékoztatási Hivatal szervezeti és működési szabályzata, 1970. MOL XIX-A-24b 47. doboz

kapcsolatos jogszabályalkotás, a sajtót érintő nemzetközi ügyek kezelése, az országos jelentőségű állami-kormányzati események sajtómunkájának összehangolása, illetve a tömegtájékoztatási eszközök munkájának az értékelése volt.³⁰⁶ A főosztály két osztályra tagolódott: a hazai ügyeket a Belföldi Tájékoztatási Osztály intézte, míg a külföldi propaganda, a tájékoztatási egyezmények és a nemzetközi kapcsolattartás kérdései a Nemzetközi Osztályhoz tartoztak. A sajtóigazgatási, a nyomdai-kiadói, az árhatósági, a személyzeti és munkaügyek a Közgazdasági és Nyilvántartási Főosztályhoz tartoztak, míg a titokvédelem, a mozgósítással kapcsolatos tervek kidolgozása és a honvédelmi újságírás ekkortól hangsúlyosabbá váló feladata a Honvédelmi Propaganda Osztályhoz került. A legnépesebb részleg továbbra is a Kádár Jánosné által vezetett Sajtóközigazgatási Főosztály maradt, ahol a 14 politikai és három adminisztratív-technikai munkatárs mellett a Postavezérgazgatóság által biztosított 12 fő és további két nyugdíjas is olvasta a külföldről érkező kiadványokat.³⁰⁷ Ezzel szemben a Tájékoztatási kilenc, a Közgazdasági és Nyilvántartási nyolc politikai munkatársat foglalkoztatott, míg a honvédelmi propaganda feladataira három fő állt rendelkezésre. A Hivatal összes státusa ezzel 35-ről 48-ra duzzadt, míg a politikai munkatársak száma 25-ről 34-re emelkedett. A részlegek száma 1971 végén tovább növekedett, amikor szabályozták a hivatal személyzeti jogköreit. A „lapgazda nélküli” lapok vezetőinek kinevezése a hivatal elnökéhez került, és a pályára kerülés, a képzés, a továbbképzés, az alkalmazás, a minősítés, a kitüntetések, jutalmazások és ösztöndíjügyek intézése a Személyzeti és Oktatási Osztály feladata lett.³⁰⁸ Az akkor már 50 státusszal működő Tájékoztatási Hivatal 1972 áprilisában vonta meg az átalakítás – nem meglepő módon pozitív – mérlegét az APB számára. A jelentés aláhúzta, hogy arányosabb, ésszerűbb munkamegosztás jött létre az APO és a hivatal között, javult, rendszeressé vált a kormányzati munka népszerűsítése, az addig hanyagolt sajtószervek tájékoztatása, jobb hatékonysággal folyik az ország külföldön való megjelenítése, és minden egyéb rábízott feladatot is fennakadások nélkül ellát.³⁰⁹

³⁰⁶ A szabályzat tételesen a következő feladatokat sorolta fel: (1) megszervezi állami szervek tevékenységének propagandáját, elkészíti az kormány és az Elnöki Tanács üléseiről a hivatalos kommunikéket, és megrendezi az ezekkel kapcsolatos rendszeres sajtóértekezleteket, koordinálja az egyéb, koordinálja az országos jelentőségű sajtótájékoztatásokat; (2) informálja az állami élet lényeges kérdéseiről a szerkesztőségeket, illetve tájékoztatja a vezetőket a rendkívüli eseményekről, a sajtóban megjelenő fő kérdésekről; (3) részt vesz a tájékoztatási jogszabályok előkészítésében, illetve véleményezi más szervek tervezeteinek tájékoztatási vonatkozásait; (4) segíti a hivatal elnökét kormányzói feladatai ellátásában; (5) segíti az állami tájékoztatási szervek (MTI, MRT, Magyar Hírlap) és a MÜOSZ tájékoztató tevékenységét; (6) követi a szerkesztőségek állami szervek tevékenységével kapcsolatos munkáját; (7) koordinálja a sajtó nemzetközi kapcsolatait, összehangolja a külföldre irányuló propagandát; (8) biztosítja a jelentősebb eseményeken a sajtómunkát; (9) egyes tartalmi kérdések elemzésére, vizsgálatára bizottságokat hoz létre vagy foglalkoztat.

³⁰⁷ Az 1969–70 táján ilyen magasan meghatározott státusz nem csak Kádár Jánosné érdekérvényesítő képességét jelezte, bár annak is komoly szerepe lehetett. Ez a főosztály kicsit külön hivatal volt a hivatalon belül, a féléves tervek összeállításából, a beszámolókból – félig-meddig a munka állandó jellege miatt is – rendre hiányzott. Az 1968-as csehszlovákiai beavatkozás után különösen sok beavatkozni való akadt nemcsak a nyugati, hanem a szocialista (főleg csehszlovák és jugoszláv) sajtóval kapcsolatban is.

³⁰⁸ Javaslat a Tájékoztatási Hivatal személyzeti feladat- és hatáskörének szabályozására, 1971. MOL XIX-A-24b 57. doboz

³⁰⁹ Tájékoztató jelentés az APB számára a Tájékoztatási Hivatalról hozott PB határozat végrehajtásáról, 1972. MOL XIX-A-24b 60. doboz

Természetesen a hivatalon belüli kontrollt szolgáló féléves beszámolók jóval kritikusabban vetik fel a (fő)osztályok problémáit, elmaradásait, mint ez a felsőbb pártszervek készített anyag.

1974-ben a hivatalban öt főosztály működött: Tájékoztatási, Nemzetközi Kapcsolatok, Propaganda, Személyügyi és Oktatási, valamint Kiadói és Közgazdasági. A négy-öt évvel korábbiakhoz képest a nemzetközi és a propaganda főosztály terrénuma bővült ki. Előbbi inntól kezdve rendszeres tájékoztatást tartott a Magyarországon dolgozó külföldi tudósítóknak, és intézte az újságírók útlevélügyeit. Utóbbi a honvédelem mellett más fegyveres testületek, a sport-, a jogi területek propagandáját is koordinálta.³¹⁰

A hivatal 1980-as belső átszervezése ismét csak egy személycseréhez köthető. A Népszabadság élére kinevezett Várkonyi Péter helyét átvevő Bajnok Zsolt egyrészt leválasztotta a lapok utólagos ellenőrzését, a sajtómunka tervezését, a cikk és beszédírói kérések teljesítését a Tájékoztatási és a Propaganda Főosztályokról, és létrehozta az önálló Elemző Főosztályt. Másrészt megalakította a Tájékoztatási Hivatal Titkárságát, amely átvette a főosztályokhoz nem kötött tevékenységeket, mindenekelőtt a hivatal belső működésével kapcsolatos teendők megszervezését, valamint a nemzetközi és a titokvédelmi ügyeket. A Tájékoztatási Főosztályon a hazai sajtóval való kapcsolattartás, az eligazítások, sajtótájékoztatók szervezése, a kommunikék és utasítások kiadása maradt.³¹¹

Az 1980-as években a Tájékoztatási Hivatal feladatköre egy ponton bővült érdemben: a kormányzóvivői funkció bevezetésével. 1986-ban Bányász Rezső – akárcsak az 1950-es évek végén Gyáros László – külügyi szóvivőből (és sajtófőosztály-vezetőből) lett általános kormányzóvivő. E munka hátterét egy új részleg, az önálló Szerkesztői és Szóvivői Osztály biztosította. Az óvatosságot mutatja, hogy a szóvivőnek „szerény”, a „szükséges alkalmakra” korlátozó szerepet szántak, gondos mérlegeléssel megválasztott események kapcsán.³¹²

Rendkívüli helyzetekben előfordulhatott, hogy ideiglenes jelleggel egy-egy ügynevezett operatív munkacsoportot állítottak fel az adott kérdés sajtóbeli kezelésére, azaz a sajtóirányítás átváltott kézi vezérlésre. Az 1986. tavaszi csernobili erőmű-katasztrófa után például miniszterelnök-helyettesi vezetésű válságbizottságot hoztak létre, amelynek tájékoztatási stábját is megalakították, élére pedig a Tájékoztatási Hivatal egyik osztályvezetőjét állították. Tömegszerencsétlenségek alkalmával az eseményt vizsgáló kormánybizottság egyben a tájékoztatás kérdésében is illetékes volt. Az 1984-es Los Angeles-i olimpia bojkottjához csatlakozás után a Központi Bizottság négy osztályának (APO, Közigazgatási és Adminisztratív Osztály, Párt és Tömegszervezetek Osztálya, Külügyi Osztály), a KISZ KB és az Országos testnevelési és Sporthivatal képviselőiből álló munkacsoportot hozta létre a PB az események és közhangulat követése és a tájékoztatás összehangolása érdekében.³¹³

³¹⁰ A Tájékoztatási Hivatal 1974. második félévi munkaterve 1975 tavaszáig. MOL XIX-A-24b 83. doboz

³¹¹ MOL XIX-A-24b 138. doboz

³¹² A kormányzóvivői funkcióról, 1985. MOL XIX-A-24b 161. doboz

³¹³ Értékelés a csernobili reaktor-balesettel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatási munkáról. MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1986/32. ó. e.; MSZMP KB Titkárság határozata a sajtószervek rendkívüli eseményekkel kapcsolatos tájékoztató munkájának szabályozására. MOL MK–S 7. cs. 484. ó. e.; TAKÁCS Róbert: A Los Angeles-i olimpia a magyar sajtóban. Múltunk, 2005/3., 258.

A Tájékoztatási Hivatal „emancipációja” mindig is részleges maradt. Sokan – még volt vezetői közül is – „söhivatalnak” tartották.³¹⁴ A hivatal gyakran valóban nem tett többet, mint a pártközpont és a szerkesztőségek, kiadók, lapengedély-kérők között közvetített. Így nem meglepő, hogy az irányítási rendet 1987-től újragondoló pártvezetés nem ragaszkodott fennmaradásához. A Tájékoztatási Hivatal lett az első szervezet, amely kiesett a sajtóirányítás gépezetéből, 1988 januárjában jogutód nélkül szűnt meg. Igazgatási feladatait a Minisztertanács Hivatala vette át.

b. Egyéb kormányzati szereplők

A Tájékoztatási Hivatal működése mellett az egyes minisztériumok, országos hatáskörű szervek is szükségét érezték annak, hogy saját tárcaérdekeiknek megfelelő kommunikációt folytassanak, és ezért saját sajtórészleget tartsanak fenn, amit maga a hivatal is szorgalmazott. A legfőbb feladatuk természetesen a sajtóval való kapcsolattartás volt: egyrészt a minisztériumi sajtótájékoztatók lebonyolítása, másrészt a sajtó figyelése és a minisztériumi vezetés informálása a tömegkommunikációban megjelent, a tárcát érintő cikkekről, műsorokról. A minisztériumokban, országos hatáskörű szervezetekben végezték az adott területről szóló nagyobb lélegzetű cikkek ellenőrzését is, ám az nem elsősorban a sajtóosztályok reszortja volt, hanem az adott kérdéskör megfelelő szintű minisztériumi vezetőjéé.

A minisztériumi sajtóosztályok a korszak egészében változatos képet mutattak, mind létszámukat, mind szervezeti hovatartozásukat tekintve, de legfőképp mindennapi gyakorlatuk, aktivitásuk, a sajtóhoz való viszonyuk alapján. Az 1960-as évek első felében az újságírók rendszeresen szóvá tették a minisztériumi sajtóosztályokkal kapcsolatos negatív tapasztalataikat: a minisztériumok elutasító viselkedését, az együttműködés és az informálás rendszertelenségét vagy éppen megtagadását, egyes témák minisztériumi tisztségviselők általi kisajátítását, letiltását.³¹⁵

Az újságírók és a sajtóosztályok viszonyának, illetve az utóbbiak helyzetének rendezésére az 1960-as évek első felében tettek először kísérletet a központi szervek. A kormánytagok és a szerkesztőségvezetők közötti, Kállai Gyula részvételével 1960 novemberében tartott megbeszélésen megállapodás született, amely kölcsönös kötelezettségeket írt elő. A szerkesztők vállalták, hogy elejét veszik a téves adatot, pontatlanságot tartalmazó cikkek megjelenésének, és megkövetelik a – minisztériumokat bevonó – gondos adatellenőrzést, illetve azt, mikor az újságírók nem közlésre való esetekkel találkoznak, az információt továbbítják a minisztérium felé. A fentieket elmulasztó kollégákkal szemben fellépést ígérték. Ezen túl garanciát jelenthetett a sajtó „megbízhatóságára” az a kérés, hogy egy adott területtel stabilan ugyanaz a munkatárs foglalkozzon. A miniszterek viszont írásos ígéretet tettek arra,

³¹⁴ Soltész István-interjú. Készítette Murányi Gábor 1991-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 363. sz., 295.

³¹⁵ Lásd VILMON Gyula: Tapasztalataim három sajtóosztályon. Magyar Sajtó, 1962/2., 49–50.; MÉSZÁROS Ferenc: Dr. Anonymus. Magyar Sajtó, 1963/9., 272–273.; VÁRKONYI Margit: Ellenőrizni, de meddig? Magyar Sajtó, 1963/2., 52–53.; TOKÁR Péter: Még egyszer a minisztériumi sajtóosztályokról. Magyar Sajtó, 1963/2., 56–57.; ÚJLAKI László: Magyar Sajtó őráratja az eltűnt sajtóosztályok nyomában. Magyar Sajtó, 1964/2., 46–48.

hogy minden – a titoktartás körébe nem tartozó – kérdésben megadják a kért felvilágosítást, segítik az újságírók mozgását, anyaggyűjtését a minisztérium alá tartozó intézményekben, meggyorsítják a beküldött cikkek ellenőrzését, amit az adatok pontosítására korlátoznak.³¹⁶

Ezt a megállapodást fejlesztette tovább és emelte kormányhatározat szintjére az 1014/1963. számú minisztertanácsi határozat, amely kimondta, hogy a sajtóbeli „*javaslatokban, illetve bírálatokban érintett állami szerv közvetlen felettese köteles a javaslatot, illetve a bírálatot megvizsgálni, s a szerkesztőségnek választ adni, amennyiben a szerkesztőség [...] választ kér*”.³¹⁷ A hivatalos indoklás szerint az olvasók szeretnék tudni, milyen intézkedések történtek egy-egy újságcikk megjelenése, riport elhangzása után. Bár nincs okunk kételkedni abban, hogy ilyen igény valóban létezett,³¹⁸ legalább ilyen erős volt a pártvezetés szándéka, ne tűnjön úgy, mintha a felmerülő problémákat nem orvosolnák. A szabályozást motiválták az ENSZ-ben és más nemzetközi fórumokon Magyarországot érő, a tényleges sajtószabadságot kétségbe vonó támadások is. Ezért utasították el az ellenőrzítés kötelezettségének jogszabályba foglalására vonatkozó miniszteri kéréseket, illetve a szabályozást elrendelő PB-határozat azon kitételét, miszerint a szerkesztőség köteles közölni az illetékes szerv válaszát, amennyiben a cikk egészét vagy egyes lényegi részeit nem igazolja a közlés nyomán elrendelt vizsgálat.³¹⁹ Márpedig a gyakorlat azt mutatta, hogy az állami szereplők sűrűn éltek ezzel a jogukkal, és ha érdekük úgy kívánta, részletkérdésekbe kapaszkodva igyekeztek diszkreditálni a cikk egészét. A határozat elsősorban mégis az újságírók érdekeit fejezte ki, megszületésében is komoly szerepe volt a sajtóban dolgozók nyomásának. A Magyar Sajtóban a határozat megjelenését követő méltató cikk azt jelezte, hogy az „alku” az újságíró-társadalom részéről is áll: „*Ilyen határozatot csak olyan országban lehet hozni, ahol a sajtó bebizonyította, hogy alapelve az igazság és a társadalom érdekeinek szolgálata*”.³²⁰

A felettes állami sajtóirányító szerv több alkalommal is napirendre tűzte a sajtóosztályok egységes szabályozását. A Tájékoztatási Hivatal azt tartotta volna ideálisnak, ha azok közvetlenül a miniszter első helyetteséhez tartoztak volna, nem valamely más egység – igazgatási osztály, titkárság – vezetőjéhez, annak érdekében, hogy a sajtóosztályok kellő tekintéllyel rendelkezzenek, és megfelelő rálátásuk legyen a minisztérium munkájára, valamint részt vehessenek a tárca legfontosabb ügyeit megvitató kollégiumi üléseken, így minden, a sajtóval való kapcsolattartáshoz szükséges információ a rendelkezésükre álljon. Ettől egyben azt remélték, hogy a sajtó közel azonos mélységű és színvonalú információhoz juthat minden szakterülettel kapcsolatban.³²¹ A minisztériumi visszajelzések viszont arról tanúskodnak, hogy a tárcák elutasították a sajtóirányítás beavatkozását szervezeti rendjükbe, működésükbe,

³¹⁶ Feljegyzés kormánytagok és főszerkesztők megbeszéléséről. XIX-A-24b 18 doboz

³¹⁷ Magyar Közlöny, 1963. június 30.

³¹⁸ A Népszava Szerkesztőségi Pártszervezet jelentése a PB 1959-es, a sajtóról szóló határozatának végrehajtásáról. MOL MK–S 288. f. 22/1963. cs. 10. ó. e.

³¹⁹ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1963. május 14-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 5. cs 298/1. ó. e.

³²⁰ PINTÉR István: Szerzeágazó gondolatok az új határozatról. Magyar Sajtó, 1963/8. 231.

³²¹ Az ipari minisztériumok és főhatóságok sajtóosztályainak és sajtócsoportjainak néhány problémája, 1963. MOL XIX-A-24b 20. doboz

védelmükbe vették a sajtóval foglalkozó részlegeik adott felépítését.³²² 1965-ben annyit sikerült azonban elérni, hogy a minisztériumokban szabályzatok szülessenek a sajtórészlegek feladatköréről.³²³

Egy évtizeddel később a Tájékoztatási Hivatal a gazdasági tárcák tájékoztató tevékenységéről azt állapította meg, hogy abban erős tárcaszemlélet érvényesül. Mi több, a reformok nyomán a minisztériumoktól jelentősen függetlenedő iparági, trösztü és vállalati tájékoztatás kontrasztban állt a minisztériumi gyakorlattal, mivel e szervezetek lényegében csak „*eredményekről, új létesítményekről és tervekről*” adtak információt, a problémák tárgyalása elől elzárkóztak. A hivatal újra felvetette, hogy azt látná célszerűnek, ha a sajtórészlegek irányítói osztályvezetői vagy főosztályvezetői beosztást kapnának, és közvetlenül a miniszter vagy a minisztériumi államtitkár alárendeltségében dolgoznának.³²⁴

A minisztériumi sajtóosztályok helyzetének átfogó felméréséhez a PB 1977. évi tájékoztatási határozata adta meg a szükséges impulzusokat, mivel kimondta, hogy „*a tájékoztatás irányításában tovább kell növelni az állami és társadalmi szervek, mindenekelőtt a kormány Tájékoztatási Hivatala, a minisztériumok és főhatóságok, a tömegszervezetek vezető testületei, valamint a Magyar Újságírók Országos Szövetsége felelősségét [és] fejleszteni kell a tájékoztatás irányításának állami rendszerét*”.³²⁵ A felmérés ugyanazt a tarka képet mutatta, mint egy évtizeddel korábban: a 32 intézményből hat helyen működött önálló tájékoztatási osztály, kilenc helyen sajtóosztály, hat szervnél sajtócsoporthoz, egyénnél sajtórészleg, míg négy helyen sajtószolgálat, további hat intézményben pedig csak sajtóreferens. Mindez tükröződött a sajtóval foglalkozó részleg vezetőjének rangjában és szervezeti besorolásában, amely főosztályvezetőtől egyszerű főelőadóig terjedt. Az esetek többségében nem valósult meg a Tájékoztatási Hivatal azon törekvése, hogy a tájékoztatásért felelős vezető miniszteri-hivatalvezetői, de legalább államtitkári rangú személy alá tartozzon – csupán kilenc szervnél (28%) volt így. Hét esetben a vezető titkárságnak, 13 intézményben az egyik főosztálynak, míg három esetben csak egy-egy osztálynak volt alárendelve a sajtóosztály feje. Ez – húzta alá a jelentés ismét – akadályozta, hogy a sajtóügyegekben illetékes minisztériumi vezetők részt vegyenek a minisztérium érdemi fórumain. Így rendszeresen előfordulhatott, hogy a minisztériumi vezetőkkel bizalmas viszonyt ápoló újságírók tájékozottabbnak bizonyultak a sajtórészlegek vezetőinél. Volt, ahol a tájékoztatási feladatok csak az adott részleg másodlagos funkciói közé tartoztak, több szervnél nem készültek sajtóelemzések, vagy csak a bíráló cikkek regisztrálására és megtámadására szorítkoztak, és kevés helyen vették komolyan, hogy a külföldre irányuló propagandával is foglalkozzanak.³²⁶ A 2013/1978 számú minisztertanácsi határozat megerősítette a Tájékoztatási Hivatal hangsúlyos feladatát a kormányzati munka

³²² Benkei András levele Naményi Géza részére, 1964. MOL XIX-A-24b 21. doboz

³²³ MOL XIX-A-24b 26. doboz

³²⁴ A Tájékoztatási Hivatal előterjesztése a Koordinációs Értekezlet részére, 1974. MOL XIX-A-24b 84. doboz

³²⁵ Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a tájékoztatás továbbfejlesztéséről. In: VASS Henrik [szerk.]: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1976–1980. Budapest, Kossuth, 1983. 549.

³²⁶ Előterjesztés a Minisztertanács részére a minisztériumok, országos főhatóságok tájékoztatási rendszerének, szervezetének továbbfejlesztéséről, 1978. MOL XIX-A-24b 122. doboz.

segítésében és a minisztériumi sajtórészlegek koordinálásában. A hivatal alapvető törekvése, a sajtórészlegek legalább államtitkári szint alá rendelése továbbra is csak az intézmények három nyolcadában valósult meg.³²⁷

A minisztériumok közül volt néhány, amely az újságírással kapcsolatos sajátos feladatokat is ellátott – ilyen volt a Külügyminisztérium, a korszakban különböző neveket viselő Kulturális Minisztérium, a Közlekedési és Postaügyi Minisztérium, a Belügyminisztérium, a Honvédelmi Minisztérium és a Könnyűipari Minisztérium.

A Külügyminisztériumnak három szinten volt érdemi befolyása a sajtóügyekre. Egyrészt a külügy igyekezett érvényesíteni azt, hogy a nemzetközi vonatkozású cikkek és műsorok a minisztérium álláspontját képviseljék, de legalábbis ne keresszezzék a külügy törekvéseit. Így a Külügyminisztérium volt az egyik legaktívabb „panaszos” a sajtóirányításnál a lapokban megjelentekkel, műsorokban elhangzottakkal kapcsolatban. Különösen, mert a külföldi partnerek kifogásai is a külügyhöz futottak be, vagy a kinti magyar nagykövetségek jelentéseiben, vagy a Budapesten működő külföldi nagykövetségek részéről. A Külügyminisztérium illetékes Sajtófőosztálya ezért nem csak rendszeres kérésekkel, tiltásokkal fordult a sajtóhoz, hanem részt vett a kiküldött tudósítók felkészítésében is. A külföldön dolgozó magyar tudósítók munkájának irányításában és konkrét – akár technikai – segítségében a nagykövetségek is szerepet vállaltak. A követségeken egy-egy munkatárs sajtóattasé beosztásban részt vett az újságírók orientálásában, programszervezésében. Feladatuk volt a kapcsolattartás a helyi sajtóirányító szervekkel és médiumokkal, rájuk hárult – főleg ott, ahol nem nyílt magyar sajtóiroda – a Magyarországról érkező sajtóanyagok és információk kiadványok terítése is.³²⁸ Rendszeres jelentést készítettek a fogadó ország sajtójának főbb jelenségeiről – különös tekintettel hazánk ábrázolására.

Bizonyos áttételeken keresztül a szocialista országok, mindenekelőtt a szovjet irányító szervek is részt vettek a magyar sajtó irányításában. Ennek legmagasabb szintű – elvi útmutatást adó – csatornája az 1970-es években épült ki: az ideológiai és nemzetközi ügyekkel foglalkozó KB-titkárok találkozóit először 1973 decemberében rendezték meg. Ez fórumot teremtett a nemzetközi helyzet értékelésére, a nyugati „propaganda” elemzésére, illetve a nemzetközi kérdések interpretálásának egyeztetésére. Az itt rögzítettek nemcsak a külföldnek szóló kommunikáció számára adtak irányelveket, mivel a sajtóirányítás a külső

---

³²⁷ Lásd a többség figyelni a sajtóban megjelenő publikációkat; egy részük készít tájékoztatási tervet, ad a sajtónak témaajánlatokat, háttéranyagot. Jelentés az Minisztertanács részére a kormányzati és tömegtájékoztatási szervek együttműködésének tapasztalatairól, 1982. MOL. XIX-A-24b 148. doboz

³²⁸ A megrendelők és a bejártatott – személyi – csatornák mellett a nagykövetség rendezvényei kínáltak alkalmat arra, hogy a Magyarországról szóló kiadványokat eljuttassák az érdeklődőkhöz, és ahogy remélték, a véleményformálókhoz. Sajátos helyzetben a nagykövetség a hazai sajtó terjesztésére is vállalkozhatott. Erre példa a sajtóirányítás és a bukaresti magyar nagykövetség (illetve a kolozsvári főkonzulátus) 1979-ben indult „kalózzakciója”, amely a Romániában erősen akadályozott terjesztésű magyar lapok alacsony példányszámban való szétosztását végezte. A bukaresti nagykövetség jelentése – Visszamaradó lappéldányok terjesztése Romániában, 1980. MOL. XIX-A-24b 135. doboz; Bányász Rezső levele Simon Ferenc részére, 1980. MOL. XIX-A-24b 136. doboz

és belső tájékoztatás összhangját képviselte: „szíljárd álláspontunk, hogy nincs kétféle propaganda, hogy hazai és külföldi propagandának ugyanazt kell mondania”.³²⁹

A szovjet sajtóirányítás és diplomácia intézményes úton elsősorban nagykövetsége, illetve a moszkvai magyar nagykövetnek a szovjet Külügyminisztérium Sajtófőosztályával és Információs Osztályával fenntartott kapcsolata révén adott folyamatos visszajelzéseket arról, mennyire van megelégedve azzal, ahogyan a magyar sajtó a Szovjetunióval foglalkozik.³³⁰ Ezen felül rendszeresen eligazították a szocialista országok nagykövetségeit, milyen hivatalos álláspontot képvisel a Szovjetunió, illetve a szovjet sajtó a nagy jelentőségű külpolitikai kérdésekben. A két ország pártjai agitációs és propaganda osztályainak – nem rendszeresített – érintkezései szintén lehetőséget teremtettek a szovjet elvárások megfogalmazására. Esetenként a szovjet sajtó- és nyilvánosságpolitika is ösztönzően hatott a magyar gyakorlatra – nem csupán abban az értelemben, hogy a szovjet mozgások – hruscsovi olvadás, Brezsnyev alatti visszarendeződés, gorbacsovi glasznoszty – itthon is hatottak, de egyes konkrét ügyekben is példaként szolgálhatott. Így a bírálatok kezeléséről szóló 1963-as magyar kormányhatározatnak megvolt a maga szovjet előzménye az SZKP KB határozatai közt, amely előírta, hogy az állami szervek és intézmények kötelesek a sajtó bírálataira érdemben reagálni.³³¹

A Külügyminisztérium Sajtófőosztálya elsődleges terepe a külföldnek szóló tájékoztatás, a külföldről érkező újságírók tájékoztatásának szervezése és a magyar újságírók külföldi tevékenységének tervezése, nyomon követése volt. Az előbbivel a Külföldi Információs Osztály, az utóbbival a Belföldi Információs Osztály foglalkozott. Az 1960-as években a külföldre irányuló propaganda szervezését a főosztályra bízta, bár megfelelő hatáskört nem kapott hozzá. Az 1970-es évek elején átalakított intézményrendszerében a Tájékoztatási Hivatal vette át a szervezést, míg a Sajtófőosztály a titkári teendőket látta el. A Sajtófőosztály vezetője egyben a külügyminisztérium szóvivőjének is számított, ilyen minőségében szervezte a külföldi újságíróknak szóló tájékoztatásokat, valamint rendszeres eligazítást tartott a külpolitikai újságírók részére. A főosztály nyilvántartást – és tiltólistát – vezetett a hazánkba látogató külföldi újságírókról, illetve a Tájékoztatási Hivatallal együtt statisztikát készített magyar újságírók utazásairól. Egy külügyi rovatvezető négy szervhez is fordulhatott: az Agitációs és Propaganda Osztály, valamint a Tájékoztatási Hivatal mellett a pártközpont Külügyi Osztálya és a Külügyminisztérium is rendelkezésére állt. Megfelelő sorrendválasztással, ügyes kérdezéssel, e szervek válaszainak egymás ellen való kijátszásával maga is „manipulálhatta” a végső döntést.

A változó elnevezésű Művelődési/Kulturális Minisztérium helyzete annyiban volt különleges, hogy a hazai sajtó egy szegletének állami irányítása hozzá tartozott – ahogy a párt Tudományos, Kulturális és Közoktatási Osztálya, a kulturális tárca is a művészeti, irodalmi

³²⁹ ACZÉL György: Az eszmék nemzetközi küzdőterén. Társadalmi Szemle 1974/2., 12.

³³⁰ Néhány a Tájékoztatási Hivatalban fennmaradt feljegyzés ebben a témában: Várkonyi Péter feljegyzése Fock Jenő részére, 1969. MOL XIX-A-24b 46. doboz; Bányász Rezső levele Várkonyi Péter részére a moszkvai nagykövetség jelentéséből, 1971. MOL XIX-A-24b 56. doboz

³³¹ A szovjet sajtóanyagok hatékonyságának növeléséről. Magyar Sajtó 1962/6, 185–186.

sajtóért viselt felelősséget. Az 1960-as évek közepén megfogalmazott feladatköre alapján a minisztérium sajtóosztálya részt vett a kultúra területére szakosodott lapok engedélyeztetésében, felügyelte azok adminisztrációs és személyi ügyeit, a lapprofil kialakítását és mindennapi munkáját. Az utóbbi feladatokat a kulturális rovatokkal és műsorokkal kapcsolatban is ellátta.³³² A minisztériumnak a sajtó – és 1978-tól a rádió- és televízió – tevékenységére is kiterjesztett ágazati felelőssége, akárcsak a Tájékoztatási Hivatal esetében, elvileg nem érinthette a pártirányítás osztatlanságát, tartalma is hangsúlyozottan csak műsorpolitikai, távlatos kérdésekre terjedt ki.³³³ Ennek ellenére kulturális területen a négy sajtóirányító szerv – és esetleg még a lapgazda – léte eleve sokkal szélesebb manőverezési lehetőséget teremtett az irodalmi–művészeti–kritikai sajtó számára, mint amivel a politikai újságírás rendelkezett. A minisztériumhoz tartozott a könyvkiadás engedélyező szerve, a Kiadói Főigazgatóság is, amely könyveken túl alkalmi kiadványokra is adott ki engedélyeket. A Belügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium sajtóirányításba való bevonását az állami és katonai titkok védelmének igénye indokolta. A titoknak minősülő adatok nyilvános közlésének megakadályozásáért a 3122/1959 számú minisztertanácsi rendelet e két minisztériumot és a Tájékoztatási Hivatalt tette felelőssé.³³⁴ A titokvédelem kötelezettségét e három szerv közös körlevélben követelte meg a szerkesztőségektől. Ezek előírták, hogy a minisztériumok és az országos hatáskörű szervek a vonatkozó jogszabályok alapján állítsák össze saját területükön a nyilvánosságra nem hozható adatok, információk listáját. A szerkesztőségeket kötelezték, hogy tartózkodjanak az ilyen jellegű közlések publikálásától, illetve kételey esetén forduljanak a Tájékoztatási Hivatalhoz. A Belügyminisztérium munkájához kötődő cikkeken vagy a BM Sajtóosztálya vagy – helyi lapok helyi jelentőségű írásai kapcsán – a megyei rendőr-főkapitányság mondott véleményt.³³⁵ A Honvédelmi Minisztériumnál a Magyar Néphadsereg Vezérkari Főnöksége működtette a katonai cenzúrát,³³⁶ bár e tevékenységet szívesen áthárította volna a polgári szervekre, míg a Politikai Főcsoportfőnökség a Tájékoztatási Hivatal Propaganda Osztályával alakított ki – nem sűrűlődsmentes együttműködést – a honvédelmi propaganda koordinálásában és a honvédelmi tudósítók munkájának segítségével.³³⁷ A fenti minisztériumokhoz tartoztak a fegyveres erők lapjai is, amelyek irányítása, engedélyezése és személyzeti ügyei nem kerültek át az állami tájékoztatási rendszerhez. A minisztérium – zárt terjesztésű – politikai kiadványai szintén a Politikai Főcsoportfőnökség alá tartoztak, míg pártvonalon a Közigazgatási és Adminisztratív Osztály volt illetékes.³³⁸

³³² A Művelődésügyi Minisztérium Igazgatási Főosztályának javaslata a Sajtóosztály feladat- és hatáskörére, 1965. MOL XIX-A-24b 26. doboz

³³³ A Kulturális Minisztérium ágazati felelősségének érvényesítése a rádió és televízió kulturális tevékenységével kapcsolatban, 1978. MOL XIX-A-24b 115. doboz

³³⁴ MOL XIX-A-24b 28. doboz

³³⁵ A Tájékoztatási Hivatal, a Honvédelmi Minisztérium és a Belügyminisztérium közös körlevele, 1966. MOL XIX-A-24b 30. doboz

³³⁶ Lakatos Ernő levele Reményi Gyula vezérőrnagy részére, 1973. MOL XIX-A-24b 73. doboz

³³⁷ Feljegyzés a Honvédelmi Minisztériumnak a honvédelmi propaganda kérdéseiről, 1971. MOL XIX-A-24b 55. doboz

³³⁸ Javaslát a Magyar Néphadsereg sajtókiadványaival kapcsolatban, 1959. MOL MK-S 288. f. 5. cs. 162. ő. e.

A Közlekedési és Postaügyi Minisztérium, a Könnyűipari Minisztérium és Külkereskedelmi Minisztérium tevékenysége szintén bírt olyan vonatkozásokkal, amelyek a sajtó működéséhez és kontrolljához kapcsolódtak. Ám ez nem jelentett tartalmi irányítást: a Magyar Posta a lapterjesztés és az elektronikus médiumok sugárzásának terén bírt monopóliummal, míg a másik kettő a papír és a nyomdai technika előállításában, illetve importjában.

c. A Minisztertanács mellett működő bizottságok

Több szocialista ország is létrehozott kormány melletti bizottságokat, amelyek a tájékoztatás kérdéseiben illetékesnek számítottak. Olyan kormányzati „szuperszerv”, amely átfogta a kulturális élet minden szféráját – így a sajtó ügyeit is – az előállításától a terjesztés kérdéseiig, csak Bulgáriában alakult ki. Az 1974-ben létrehozott „Komplexum”, a Művészeti és Kulturális Bizottság egyesítette az addig létező kormány melletti bizottságokat (Televízió és Rádió Bizottság, Sajtó Bizottság, Külföldi Kulturális Kapcsolatok Bizottsága), az alkotószervezeteket, valamint az állami és társadalmi szervek, intézmények kulturális részlegeit.³³⁹

A magyar kormány mellett – lényegesen szűkebb feladatkörrel – egy rövidebb életű bizottság jött létre ugyanebben az időben. Az Állami Rádió és Televízió Bizottság (ÁRTB) megalakítását a Magyar Rádió és Televízió 1974-es szervezeti szétválasztásával – egyúttal a két médium tevékenysége, irányvonala közti összhang megőrzésének szándéka – indokolták. A testület léte olyannyira a korábbi elnök, Tömpe István személyéhez kötődött, hogy Tömpe 1983 végi nyugdíjazását követően az ÁRTB is megszűnt.³⁴⁰

Az ÁRTB a Minisztertanács tanácsadó, véleményező, koordináló és ellenőrző szerve lett. Kompetenciája a két médium közép- és hosszú távú műsorpolitikai koncepcióinak véleményezésére, végrehajtásának követésére, az átfogó műszaki-fejlesztési és beruházási tevékenységének ellenőrzésére, illetve nemzetközi kapcsolataik irányvonalának meghatározására terjedt ki – azaz napi kérdésekkel nem foglalkozott.³⁴¹

Az ÁRTB megszűnésekor az Agitációs és Propaganda Osztály megkísérelte átnyomni egy magyar állami „szuperszerv”, az érintett szervek vezetőiből álló Állami Tájékoztatási Tanács koncepcióját azzal az indoklással, hogy „a tömegtájékoztatásra háruló új és összetettebb feladatok szükségessé teszik egy, a sajtó egész területét átfogó koordináló, kezdeményező, fejlesztési kérdésekben döntéseket is hozó, magas szintű állami szerv létrehozását”. A Tanács a tömegkommunikáció egészére nézve átvette volna a koncepcióalkotás, fejlesztési irányok kialakításának, műszaki-beruházási kérdések megvitatásának, illetve a külföldre irányuló propaganda összehangolásának feladatát.

³³⁹ A szófiai nagykövetség jelentése: Párt- és kormányhatározat a bolgár kulturális élet átszervezésére, 1974. MOL XIX-A-24b 80. doboz

³⁴⁰ A Politikai Bizottság 1983. szeptember 13-i ülésének jegyzőkönyve. MOL MK–S 288. f. 5/891. ó. e.; A Titkárság 1983. november 28-i ülésének jegyzőkönyve. MOL MK–S 288. f. 5/891. ó. e.

³⁴¹ Az új testületet az 1047/1974. Korm. sz. határozat állította fel. Az Állami Rádió- és Televízió Bizottság ügyrendjének tervezete. MOL XIX-A-24b 149. doboz

A Politikai Bizottság azonban feleslegesnek ítélte egy újabb szervezet létrehozását a pártközpont két intézménye, illetve a Tájékoztatási Hivatal mellett.³⁴²

Létezett egy szervezet az állami életben, amely szintén csak áttételesen kapcsolódott a sajtó irányításához: a Tájékoztatást Koordináló Bizottság (TKB) a külföld Magyarország-képének alakításában volt illetékes. Ezzel a külföldre irányuló – a hazai irodalom bemutatásától az iparcikkek reklámjáig terjedő – mindenfajta információs tevékenység közötti összhang megteremtésének feladata a külügytől a Tájékoztatási Hivatalhoz került át.³⁴³ A TKB-nak így az idegen nyelvű sajtóra vonatkozó jogosítványai is voltak. A testület sajátos öszvérmegoldással lényegében a kérdés minden vonatkozását tárgyalhatta, de nem hozhatott kötelező érvényű, csak elvi határozatot, amelyek végrehajtását a tagokra bízta, így nem is tudta megoldani a külföldi tájékoztató munka összefogását.³⁴⁴ A TKB hivatalosan nem szűnt meg, ám 1975 után kevés ügyet tárgyalt meg érdemben, a Tájékoztatási Hivatal és az APO kereste a hatékonyabb koordináció intézményi lehetőségeit, ám végül minden esetben a TKB fenntartása mellett foglaltak állást.³⁴⁵

A TKB-hoz hasonló – alacsonyabb szintű és létszámú – testület volt az 1974-ben megszervezett Jogpropagandát Koordináló Bizottság, amelynek tevékenysége a Tájékoztatási Hivatal Propaganda Osztálya és az Igazságügyminisztérium együttműködésén alapult.³⁴⁶ A honvédelmi és a bünyügyi tudósítóhálózat mellett megszerveződött az igazságügyi tudósítók hálózata is. A bizottság létrejötté abba a folyamatba illeszkedett, amelynek során újabb és újabb területek sajtómunkájának lefedésére, tervszerű működtetésére tett kísérletet a sajtóirányítás. Hasonló koordinációra törekedtek – külön bizottság alakítása nélkül – a sportpropaganda és az idegenforgalmi propaganda terén is.

d. Alsóbb szintű párt- és állami szereplők

Az APO hat-nyolc fős Sajtóosztálya még a Tájékoztatási Hivatal segítségével sem vállalkozhatott arra, hogy az ország összes – több száz, a kis példányszámú lapokkal együtt az 1970-es évektől már másfélszer – sajtótermékét, szerkesztőségét, illetve a híreket száyszám fogadó MTI működését és a Magyar Rádió néhány száz, a televízió százórányi műsorát is szoros ellenőrzése alatt tartsa. Ezért volt komoly racionalitása a szerkesztői felelősség

³⁴² A Magyar Rádió és a Magyar Televízió munkája; az Állami Tájékoztatási Tanács létrehozása, 1983. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 895. ó. e.

³⁴³ A Tájékoztatási Hivatal előterjesztése (MOL XIX-A-24b 51. doboz) 300 olyan intézményre utal, amelynek valamilyen feladata volt a külföldre szóló propagandában. Ezek között a politikai sajtónak egy sajátos, külföldnek szóló szeglete is megtalálható. Van közöttük a nem ellenséges magyar emigrációnak szóló folyóirat (Magyar Szemle), a nyugati közvéleménynek szerkesztett Magyarország életét bemutató lap (New Hungarian Quarterly), nyugatra szánt napilap, hetilap (Neueste Nachrichten/Daily News, Budapester Rundschau) külkereskedelmi, idegenforgalmi kiadvány (Trade, Exporter). Az intézmények közül a legfontosabbak: Külügyminisztérium, Művelődési Minisztérium, Kulturális Kapcsolatok Intézete, Magyar Kereskedelmi Kamara, HUNGEXPO, Országos Idegenforgalmi Tanács, Magyarok Világszövetsége, Magyar Rádió és Televízió, MTI, baráti társaságok.

³⁴⁴ A Tájékoztatási Koordinációs Bizottság ügyrendje, 1971. MOL XIX-A-24b 51. doboz

³⁴⁵ Az Agitációs és Propaganda Osztály jelentése az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a Tájékoztatási Koordinációs Bizottság munkájáról, 1979. MOL XIX-A-24b 125. doboz; Jelentés a külföldre irányuló tájékoztatás és propaganda helyzetéről, javaslat a feladatokra. Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1986. július 8-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 41. cs. 470. ó. e.

³⁴⁶ A Tájékoztatási Hivatal 1974. első félévi munkaterve. MOL XIX-A-24b 83. doboz

gyakorlatban is működő rendszerének. A kontroll „leosztásának” két másik alapvető módszere is létezett, amely a helyi pártszervekre bízta a helyi jellegű feladatokat, fenntartva a felügyelet és beleszólás jogát.

Ennek egyik pillére a területi elv szerint épült ki. A megyei, a városi és a kerületi pártbizottságok szintjén a pártközponthoz hasonlóan létrehozták a pb osztályait, köztük az ideológiai kérdésekért felelős agitációs és propaganda, illetve propaganda és művelődési osztályokat, továbbá minden megyei pb-n volt ideológiai titkár is. A megyei vezetés sajtóval kapcsolatos elsődleges felelőssége a megyei napilapok irányítása volt. Ezek kivétel nélkül pártlapok voltak, szerkesztőségeik 1956 előtt gyakran a megyei pártbizottsággal egy épületben működtek, minimális önállósággal – de sokszor a megfelelő hajlamuk, kapacitásuk sem volt meg ehhez a munkához: a lapokat félig a pártbizottságon szerkesztették. 1956 után az országos sajtóhoz hasonlóan nagyobb szerepet kapott a szerkesztői önállóság, ám a lap kádertügyei, munkájának értékelése, a politikai információk továbbítása – utóbbi csak részben – továbbra is a megyei pb-k feladata volt, és mindennapos maradt a közvetlen beavatkozás is. Általános volt, hogy a megyei lap főszerkesztője egyben a megye pártbizottságának a tagja volt. Ahol az 1980-as évek során létrejött a helyi kábeltelevízió, ott annak az irányítása is a megyei és városi párt- és állami szervek feladata volt. Kisebbségi beleszólásuk volt a Magyar Rádió, a Magyar Televízió és a megyei MTI-szerkesztőség munkájába; ezeket jobbra az országos központjaik instruálták.³⁴⁷

A fővárosi kerületi pártbizottságoknak szintén léteztek a maguk agitációs-propaganda részei. A sajtóval kapcsolatos munkájuk különösen ott érdemel figyelmet, ahol jelentős országos lapok működtek, így kiemelhetők a belvárosi kerületek: a VII. és a VIII. kerület, ahol az országos napilapok – és számos hetilap – szerkesztőségei voltak, az V. kerület, ahol a Televízió kapott helyet, illetve az MTI székhelye, az I. kerület. A kerületekben egy-egy munkatárs több pártszervezethez felelt, így bizonyos lapok instruktori teendőit is ő látta el, vagyis foglalkozott az adott lap felügyeletével, hozta-vitte a politikai információkat, napi kapcsolatokat ápolott a lapok pártszervezeteivel, részt vett a szerkesztőség jelentősebb gyűlésein, értekezletein, értékelést készített a lap munkájáról, és beleszólása volt a személyzeti ügyekbe is. A helyi sajtó sajátos szegmense volt az üzemi és az egyetemi újságírás, amelynek felügyelete nem is kettős, hanem hármas tagolódású volt. Az üzemi újságok ugyanis pártlapokként jelentek meg, a pártközpont és a megyei-fővárosi/kerületi pártbizottságok mellett a gyakorlati lapgazdának: a vállalati, üzemi, egyetemi pártszervezetnek is befolyása volt a szerkesztőségre. Ezen felül – kritikái – mozgásterüket gyakran az üzem gazdasági vezetése a fenti szerveknél is nagyobb mértékben behatárolta.

A helyi irányítás másik pillére a szerkesztőségi pártszervezet volt. A sajtóra vonatkozó párthatározatok elvileg a szerkesztőségekben dolgozó kommunistákat emelték „kulcspozícióba” a párt politikájának képviselőiben.³⁴⁸ Az 1958-as sajtóhatározat ezt így fogalmazta meg: „A sajtó pártirányításának elsősorban a szerkesztőségekben dolgozó kommunista

³⁴⁷ Lásd Jelentés a tájékoztatás helyi eszközrendszeréről, irányításának tapasztalatairól az MSZMP Baranya Megyei Bizottságának gyakorlatában, 1988. június. MOL MK–S 288. f. 41. cs. 508. ó. e.

³⁴⁸ FRICZ Tamás: i. m., 22; MURÁNYI Gábor: i. m., 226

*vezetőkön és munkatársakon keresztül kell érvényesülnie.*³⁴⁹ Ennek az elvnek az alapján hívták össze a sajtóban dolgozók kommunisták aktívaértekezleteit – ám nem rendszeresen, és a gyakorlatban inkább csak egyes szakterületeken (mint a gazdaság, a külpolitika). Országos újságíró-aktívára egyetlen alkalommal került csak sor, 1971-ben a belpolitikai újságírásról szóló APB-határozat megismertetését követően. Az újságíró aktíváknál szélesebb területet, a kulturális, tudományos és agitprop intézmények vezetőit érintették az agitációs tanácskozások. A nagyobb szerkesztőségekben, intézményekben önálló pártbizottság, a kisebb lapoknál pártszervezet működött, amely az adott lapkiadó vállalat pártbizottságához tartozott. A pártszervezet menetrendszerű gyűlésein nyilvánvalóan nagyobb hangsúlyt kaptak a lapkészítéssel kapcsolatos kérdések, a megvitatott témák között rendre szerepeltek az újságírás bizonyos elméleti-politikai kérdései. A lapok többségében a pártszervezet mögött ott állt a munkatársak legalább fele, ami súlyos érvet, hivatkozási alapot teremthetett a szerkesztőségi párttitkárnak. A pártszervezet vezetője komoly kellemetlenséget okozhatott a főszerkesztőknek, különösen akkor, ha valamilyen – például személyi – kérdésben ellentét támadt a főszerkesztő és a pártszervezet között. Az MTI vezérigazgatója és pártvezetősége között például olyan mértékben elmélyült a konfliktus 1970–1971-ben, hogy Barcs Sándor maga kért pártvizsgálatot az ügyben. A problémát az I. kerületi pártbizottságon vizsgálták ki – az APO képviselőjének jelenlétében –, és óvakodtak attól, hogy bármelyik félnek is egyértelműen igazat adjanak; végül mindenki maradt a helyén.³⁵⁰ Pethő Tibor szerint ugyanakkor elég szokatlan helyzet volt, hogy a pártszervezet ne támogassa a főszerkesztőt. A Magyar Nemzet helyzete annyiban sajátos volt, hogy a pártszervezet csak a munkatársak harmadát képviselte. A lap főszerkesztője utólag úgy látta, hogy mégis egyfajta „kettős hatalmat” teremtett a szerkesztőségben a párttitkár működése, aki – ha akart – keresztbe tudott tenni neki. A csatákat elsősorban „pártvonalon” vívták: a párttitkár vagy a kerületi pártbizottságnál vagy a pártközpontban kísérélhette meg érvényesíteni akaratát, ahol örömmel fogadták, hogy ily módon is betekintést nyernek a szerkesztőség viszonyaiba. Ezeket a vitákat sokszor az döntötte el, hogy a szerkesztőségi párttitkárnak, illetve a főszerkesztőnek milyen „felsőbb kapcsolatai” voltak pártvonalon és a lapgazda vezetőségében.³⁵¹

Ez azonban nem jelentette azt, hogy a pártszervezetek sikeres főszerkesztő-buktatók lettek volna. Sőt a főszerkesztők és a szerkesztőségi pártszervezet relációjában inkább az előbbi dominanciája érvényesült. Az 1958-as sajtóhatározat rögtön azután, hogy a szerkesztőségi kommunisták szerepét hangsúlyozta, vissza is lépett azáltal, hogy kijelentette: „a pártirányítás

³⁴⁹ Az MSZMP Politikai Bizottságának határozata a sajtó helyzetéről, feladatairól, 1958. In: VASS-SÁGVÁRI [szerk.]: i. m., 163–170.

³⁵⁰ Barcs Sándor hosszas feljegyzésben részletezi, hogy Éliás Béla milyen frontokon indított támadást ellene, és milyen vezetésellenes hangulatot táplál az MTI-ben. Így a párttitkár hevesen ellenezte az intézmény gazdálkodását, a jövedelmi viszonyokat, személyi ügyekben (például a szakszervezeti vezető megválasztásában) igyekezett saját megbízható embereivel hátszínigot kiépíteni, és a vezérigazgatót egy-két szinttel lejjebb álló vezetők személyén keresztül vette célba. MOL XIX-A-24b 54. doboz

³⁵¹ Pethő Tibor-interjú. Készítette Murányi Gábor 1989-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 189. sz., 730–737.

*természetesen nem érinti a szerkesztőségek vezetőinek önállóságát, és felelősségüket nem csökkenti.*³⁵² A főszerkesztő kiemelt szerepét biztosította, hogy az egyszemélyi felelősség lényegében a főszerkesztőket helyezte a lappal kapcsolatos politikai döntések centrumába. A lapkészítés mindennapi menetébe a pártszervezet kollektívájának vajmi kevés lehetősége volt beavatkozni, míg a pártszervezet vezetője – aki adott esetben rányithatta az ajtót a főszerkesztőre – rendszerint maga is tagja volt a lap szakmai vezetésének. A szerkesztők többsége eleve párttag volt. Az 1979-es felmérés szerint a főszerkesztők 84, a főszerkesztő-helyettesek 77,2 százaléka lépett be az MSZMP-be, vagyis a legtöbb szerkesztőségben a párttitkár és a főszerkesztő egyszerre volt egymás alá- és fölérendeltje.³⁵³ Ráadásul a főszerkesztők rendszeresen részt vettek a pártközpontban és a kormányzati vezetők által tartott bizalmas értekezleteken, így értesüléseik „magasabb forrásból” származtak. A szerkesztőségi titkárok legtöbbször a kerületen keresztül tájékozódhattak. Így aztán rendszeres panaszuk volt a felesleges pártszerveknél, hogy nem vonják be őket a lapszerkesztés megvitatásába, nem kapnak megfelelő irányítást az illetékes (kerületi) pártszervtől.³⁵⁴ Soltész István – aki az 1970-es évek elején a Magyar Hírlap pártszervezetét vezette – úgy írja le Darvasi István főszerkesztőt, mint aki rendszeresen magához rendelte a pártszervezetet, és utasításokat osztogatott nekik.³⁵⁵

A megyei lapoknál a területi rendszer alapvetően egy logikus, működőképes megoldásnak látszott, noha végig hiányos volt a központi és a helyi pártszervek közti információáramlás. A megyei szervek legtöbbször csak közvetve, leginkább a főszerkesztő személyén keresztül tudták, hogy milyen instrukciók hangoztak el országos szinten. Ugyanakkor a központi sajtóirányításnak sem jutott energiája a megyei tapasztalatok összegzésére. Időnként a központi munkatársak ellátogattak egy-egy megyei pártbizottsághoz, rendszeresek voltak a megyei ideológiai titkárok értekezletei, illetve az egymáshoz közeli megyék összevont „tájékozódó értekezletei”, ugyanakkor a központi szervek által tárgyalt megyei témák esetlegeseek voltak, az anyagok egy-egy pillanatnyi nekibuzdulást jeleztek.

Az országos lapok tekintetében a pártirányítás alsóbb szintjei a felemás helyzetben legtöbbször nem találták meg a számukra adekvát cselekvési teret, működésük gyakorlatilag formálissá vált.³⁵⁶ Réti Ervin egyenesen arról számolt be, hogy a pártszervezetnek az Esti Hírlapnál dolgozó párttagok sem tulajdonítottak különösebb jelentőséget. Olyannyira, hogy a párttitkári tisztség inkább teher volt, amelyet rotációs rendszerben osztottak – volt, hogy sorsoltak – ki, míg a taggyűléseket csak a legszükségesebb esetekben tartották meg. A kerületi pártbizottság

³⁵² Az MSZMP Politikai Bizottságának határozata a sajtó helyzetéről, feladatairól, 1958. In: VASS-SÁGVÁRI [szerk.]: i. m., 163–170.

³⁵³ Vezető újságírók jellemzői, 1979. MOL XIX-A-24b 126. doboz.

³⁵⁴ Koczka Lászlóné, Makai György, Köves Andrásné, Somorjai József jelentése a személyzeti és kádermunkáról. 1967. szeptember 25. MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1967/11. ó. e.; Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1970. október 13-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 41. cs. 147. ó. e.

³⁵⁵ Ebben a főszerkesztői magatartásban közrejátszhatott, hogy Darvasi korábban tíz évig maga osztogatott ukázokat főszerkesztőknek és szerkesztőségi pártszervezeteknek, mint a Pártközpont Sajtóelosztályának vezetője. Soltész István-interjú. Készítette Murányi Gábor 1991-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 363. sz., 145–147.

³⁵⁶ Javaslatok a sajtóelosztály hatáskörének jobb ellátásához. MOL MK–S 288. f. 22/1964. cs. 22. ó. e.

instruktorának tekintélyéről pedig sokat elárul, hogy azt maguk között csak „gyalogkakukknak” nevezték.³⁵⁷

Az állami sajtóirányítás alsóbb szervezetei – a tanácsok igazgatási osztályai – nem gyakoroltak érdemi befolyást a helyi sajtó működésére. Szerepük adminisztratív teendők ellátására korlátozódott: a területükön kiadott, korlátozott – negyedévesnél ritkább – időközökben megjelenő kiadványokat engedélyeztették. Az 1970-es évek közepén azonban a kormányzat ezt a hatáskört is elvonta tőlük, mivel nem voltak felkészülve a tartalmi-politikai szempontok érvényesítésére, illetve mert az a kiadványok egységes nyilvántartását is lehetetlenné tette.³⁵⁸

3. Társadalmi, gazdasági és a tömegtájékoztatáson belüli szereplők

A sajtó irányításában – országos szinten és általános jelleggel – ebből a körből elsősorban a Magyar Újságírók Szövetsége vett részt. A MÚOSZ a korszakban az újságírók szakmai és érdekvédelmi szervezeteként működött. 1956 novemberétől januárig – miközben a lapok elsőprő többsége nem jelent meg, a szerkesztőségek tetszhalott állapotban voltak, és az újságírók klubokban, kávéházakban legfeljebb „kihelyezett” tanácskozásokat tarthattak – a MÚOSZ székház vált az újságírói mozgolódások centrumává. A helyzet abszurditását mutatja, hogy a szovjet nagykövetség közvetlen közelében található épületre egy a nagykövetség előtt álló tank csöve meredt.³⁵⁹ Miután a Kádár-kormánnyal folytatott tárgyalások nem vezettek eredményre, a kormányzat az újságírósztrájk letörése és a MÚOSZ működésének felfüggesztése mellett döntött. Az újságíró-szövetséget az átmeneti időszakban Siklósi Norbert kormánybiztosként irányította, majd 1958 júniusában a MÚOSZ megtartotta újjáalakuló közgyűlését, amelyen Siklósit főtitkárrá, az 1945 után újságírói tevékenységet nem végző Szakasis Árpádot pedig elnökké választották. A MÚOSZ élén a közgyűlésen megszavazott 40 tagú (30 tagból és 10 póttagból álló) Vezetőség működött, amely saját tagjaiból egy szűkebb vezető testületet választott, a 9–15 fős Elnökséget. A MÚOSZ vezetésének lojalitását az is biztosította, hogy az elnökség tagjaira nem a tagok által választott szerv, hanem a jelölő bizottság tett javaslatot, amelyen az alapszabály szerint nem lehetett változtatni.

A MÚOSZ-ra osztott funkciók közül az újságírók szelekciója volt az elsődleges. Ezt két fő mechanizmussal biztosították. Egyrészt ahhoz, hogy bárkit újságírói státusba vegyenek, elvileg az illetőt a MÚOSZ-nak is fel kellett vennie tagjai sorába. A külsős szerzőség és az alapfizetésekhez képest kifejezetten magasán megállapított honoráriumkeretek teremtettek némi lavírozási lehetőséget a szerkesztőknek, rovatvezetőknek – amennyiben az érintett személy nem állt kifejezetten tiltás alatt. A másik mechanizmust a MÚOSZ képzési rendszere jelentette. Az 1950-es évek végén megszűnő egyetemi újságíró tanszék helyét a MÚOSZ tanfolyamai vették át. A tanfolyam elvégzését kötelezővé tették a pályakezdő újságírók

³⁵⁷ Réti Ervin-interjú. Készítette Molnár János 2007-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 851. sz., 87–88.

³⁵⁸ Előterjesztés az Minisztertanács részére az időszakos lapok engedélyezési szabályainak módosítására, 1975. MOL XIX-A-24b 94. doboz

³⁵⁹ Pethő Tibor-interjú. Készítette Murányi Gábor 1989-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 189. sz., 582–583.

számára, a MÚOSZ-szakvizsgák elmulasztása jogalapot teremtett a munkaszerződés felmondásához – ami mellett az íráskészség hiánya és a nem megfelelő emberi magatartás és politikai gondolkodás is kizáró oknak számított. Az újságírók kiválasztásába azonban csak a szerkesztőségeknek volt gyakorlati beleszólásuk – nem számítva a protekciós nyomást és az esetleges állambiztonsági kifogásokat, a tanfolyamokra a jelentkezőket a MÚOSZ az 1956 utáni bő egy évtizedben még nem rostálhatta meg. Igaz, csak a szerkesztőségek egy szűkebb körének biztosította a sajtóirányítás azt a lehetőséget, hogy gyakornokokat alkalmazhassanak.³⁶⁰ A pályára kerülés kritériumainak szigorítását a Titkárság 1969 júniusában hagyta jóvá, és írta elő egy felvételi bizottság megalakítását, amely az első gyakornoki év leteltével bírálta el a kétéves – a MÚOSZ Oktatási Igazgatósággá alakult Tanulmányi Osztálya által irányított – iskolára jelentkezők alkalmasságát.³⁶¹ A Tájékoztatási Hivatal szabályozása nyomán még 1969-ben létrejött az Újságíró Felvételi és Minősítő Bizottság, amely pár évvel később két különálló testületre vált szét: az Újságíró Felvételi Bizottság a MÚOSZ-iskola kezdetén, az Újságíró Szakvizsga Bizottság annak befejezésekor vizsgálta a pályakezdők felkészültségét.³⁶² Ezzel együtt a MÚOSZ csak olyan jelölteket bírálhatott el, akiket korábban a szerkesztőségek már kiválasztottak, és félig-meddig pályára állítottak.

A másik jelentős vonatkozás, amelyben a MÚOSZ elvi irányító szerepbe került, a szakmai normák – és a politikai felelősség – betartatása volt. A MÚOSZ Etikai Kódexét, amely nemcsak az újságírószakma mesterségbeli szabályait rögzítette, hanem egyfajta politikai értékrend vállalását is előírta, csak 1974-ben rögzítették.³⁶³ Azt megelőzően – noha az 1960-as évek első felében a Magyar Sajtó című folyóiratban vitát is indítottak az etikai szabályozásról – a legfontosabb elveket a szövetség alapszabálya tartalmazta, és működött a MÚOSZ fegyelmi, majd etikai bizottsága. Ez volt hivatva eljárni, büntetést kiszabni olyan esetekben, amikor az újságírók vétettek a szabályok ellen. Ezek többségét kisebb-nagyobb plágiumbotrányok és gazdasági vétségek tették ki,³⁶⁴ de előfordultak emberi magatartással kapcsolatos ügyek csakúgy, mint egy-egy közlés kapcsán a politikailag felelős magatartás megsértése. Nem egyszer a Tájékoztatási Hivatal vagy az APO hívta fel a MÚOSZ etikai bizottságának a figyelmét arra, hogy egy-egy üggyel foglalkoznia kellene. Nem minden „problémás eset” került persze e grémium elé, hiszen a szerkesztőséget – a felelős szerkesztőt – sajtóper vagy rágalmazási per keretében is megtámadhatták.

A harmadik terület, ahol a MÚOSZ szereppel bírt, az újságírók tájékoztatása volt. A közgyűlések közötti időszakban a szövetség legaktívabb testületei a szakosztályok voltak. Ezek egy-egy terület – belpolitikai, külpolitikai, gazdasági, kulturális, idegenforgalmi, fotós, üzemi

³⁶⁰ Javaslat az APB számára az újságíró utánpótlásról a Titkárság elé kerülő tervezethez, 1969. MOL. XIX-A-24b 43. doboz

³⁶¹ Az újságíró utánpótlás néhány problémája, 1969. 288. f. 7. cs. 330. ó. e.

³⁶² A Tájékoztatási Hivatal elnökének 2/1974. sz. utasítása az Újságíró Felvételi Bizottság és az Újságíró Szakvizsga Bizottság működési szabályzatáról. MOL. XIX-A-24b 75. doboz

³⁶³ SIPOS Balázs–TAKÁCS Róbert: Újságíró normák. In: BAJOMI-LÁZÁR Péter [szerk.]: Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulójáig. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005. 57.

³⁶⁴ A mélyponttól a kibontakozás illúziójáig (1958–1969). Forrás: <http://muosz.hu/tortenet.php?page=datum&sub=datum17> (2009. február 6.).

stb. – újságíróit fogták össze. E keretek között nyílt mód az adott terület szakmai kérdéseinek megvitatására, sőt időnként egyes lapok, lapcsoportok munkájának bizonyos aspektusait is elemezték, meg tárgyalták, az APO ugyanis a sajtó munkájának utólagos értékelésébe is be kívánta vonni a szakosztályokat. Emellett a szakosztályok szervezésében tartották a legtöbb – politikusok, szakemberek meghívásával zajló – tájékoztatót. 1960-ban úgy döntöttek, hogy a MÚOSZ-látogató vezetők beszélgetései ne legyenek bizalmas jellegűek – mint a Tájékoztatási Hivatalban és a pártközpontban is rendszeresített megbeszélések –, ám ezzel párhuzamosan a meghívottak rangja is tükrözte a különbséget: a MÚOSZ csak miniszterhelyetteseket vagy alacsonyabb beosztásban dolgozókat kérjen fel.³⁶⁵ A „kérés” mögött nemcsak az állt, hogy a pártközpont szerette volna megőrizni a főszerkesztői tájékoztatók exkluzivitását, hanem az is, hogy a sajtóirányítás a szakosztályok tagságának szintjén nem látta garantálnak sem a titoktartás biztonságát, sem a felelősség megállapításának lehetőségét indiszkrécio esetén. Ez viszont oda vezetett, hogy számos, túlságosan általánosságban mozgó vagy apró kérdéseknél leragadó tájékoztatót szerveztek, amely iránt az érdeklődés is meglehetősen gyér volt, ráadásul a megjelenést sem tartották számon úgy, mint a főszerkesztői, rovatvezetői értekezleteken.³⁶⁶ Réti Ervin ugyanakkor arról számol be, hogy az 1980-as évek első felében a külpolitikai szakosztály szervezésében nagyon nyílt konzultációk folytak a külügyi vezetőkkel.³⁶⁷ A MÚOSZ a Sajtóügyi Bizottsága révén is bekapcsolódhatott a sajtóirányítás munkájába. Az 1960-as évek közepén a Tájékoztatási Hivatal felkérésére a bizottság hamar elősított egy fél évtizedes tervezetet a sajtótörvényről, és maga is előállt egy variánssal.³⁶⁸ Akkor nem lett semmi a tervetzből, de a megmutatkozó aktivitás azt mutatta, hogy a szakma képviselői készek volnának nagyobb mértékben részt venni az újságírás játékszabályainak alakításában. A hetvenes években, illetve a nyolcvanas évek első felében a sajtóirányítás részéről kevés igény mutatkozott a MÚOSZ érdemi bevonására, a tervezetekről legfeljebb a MÚOSZ vezetését kérdezték meg. Az 1987-ben készült nyilvánosság-anyag, amelyet mintegy 300 újságíró – köztük néhány szerkesztőség és szakosztály – is megvitatott, már a MÚOSZ kései újraaktivizálódását jelezte. Ekkor azonban a MÚOSZ-nak már „szervezeti alternatívát” jelentett a változást képviselő Nyilvánosság Klub.³⁶⁹

Az egyéb társadalmi szervezetek a sajtóhoz elsősorban mint lapgazdák kötődtek. A Szakszervezetek Országos Tanácsának igen tekintélyes számú lapja volt, hiszen a Népszava mellett az egyes ágazati szakszervezeteknek is saját kiadványuk volt. A Kommunista Ifjúsági Szövetség ugyan nem kapott – törekvései ellenére sem – napilapot, de a Magyar Ifjúság című hetilap mellett az ifjúsági sajtó nyolc-kilenc lapjára, köztük több, százezer feletti példányszámban megjelenő, népszerű lapra (Füles, Pajtás) felügyelt. Napilapja a társadalmi

³⁶⁵ Feljegyzés a Beszámoló a MÚOSZ szakosztályi munkájáról című anyaghoz, 1960. MOL XIX-A-24b 10. doboz; SIKLÓSI Norbert: Szövetségünk munkájáról. Magyar Sajtó, 1968/10–11., 289–293.

³⁶⁶ Jelentés a MÚOSZ 1963. évi tevékenységéről, 1964. MOL MK–S 288. f. 22/1964. cs. 22. ó. e.

³⁶⁷ Réti Ervin-interjú. Készítette Molnár János 2007-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 851. sz., 140–141.

³⁶⁸ MOL MK–S 288. f. 22/1966. cs. 9. ó. e., illetve MOL MK–S 288. f. 22/1967. cs. 15. ó. e.

³⁶⁹ L. A MÚOSZ Egyetemi Lapok Szakosztályának vitája a nyilvánosságról (1988. január 14.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1988/48. ó. e.

szervezetek közül a fentiekén kívül csak a Hazafias Népfrontnak volt, amely a Magyar Nemzet mellett a 3–400 ezer példányban megjelenő, a vidéknek szóló Képes Újság és az 1980-as években alapított Képes 7 című hetilapot is gondozta. A lapgazdák közül – a hozzájuk tartozó kiadványok száma miatt – kiemelhető a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége és a Magyar Tudományos Akadémia, ám ezek minimális szerkesztőségi létszámmal működő, alacsony példányszámú szakmai-tudományos folyóiratokat jegyeztek.

A KISZ és a SZOT annyiban különleges helyzetben volt, hogy mindkettő lapkiadó vállalatot is igazgatott, illetve a többi lapnál is jelen volt, hiszen a szerkesztőségekben nemcsak párt-, hanem KISZ-szervezet és szakszervezet is működött. A többi társadalmi szervezet nem rendelkezett ilyen gazdag palettával, ám széleskörű agitációs és propaganda tevékenységet ezek is kifejtettek, ami szükségessé tette, hogy ezekben a szervezetekben szintén létrehozzák a sajtóügyeikkel is foglalkozó agitációs és propaganda osztályokat.

A lapgazdák vezető testületei rendszeresen napirendre tűzték a hozzájuk tartozó lapok munkájának értékelését is. Amennyiben valami probléma merült fel a lappal vagy a szerkesztőség belső viszonyaival kapcsolatban, a lapgazdának kellett eljárnia, ahogy a kinevezés és a felmentés is az ő feladata volt. A lapgazda adott esetben bizonyos védelmet is jelenthetett a Tájékoztatási Hivatallal és az APO-val szemben, amennyiben a tömegszervezet vezetői kiálltak a szerkesztőség, illetve annak vezetője mellett. A pártvezetés a sajtóirányítás decentralizálását visszatérően a lapgazdák önállóságának növelésében kereste. 1988 második feléig azonban nem mondott le a közvetlen utasítás és beavatkozás eszközeiről. A dilemma mit sem változott: biztosítható-e a lapgazdáknál működő pártszervezetek, párttagok révén a központi akarat érvényesítése?³⁷⁰

A gazdasági szereplők között a Magyar Postát a postaügyi minisztérium kapcsán már említettük. A nyomdák állapota és kapacitása nagyban befolyásolta a lapok előállításának feltételeit, de maguk a nyomdák az irányítás kérdéseibe nem szóltak bele. Az ellenőrzés feladataiban annyiban vettek részt, hogy bármilyen munkát csak a Tájékoztatási Hivataltól kapott lapalapítási engedély bemutatása után vállalhattak el. Ezen felül a kefelevonatokat bizonyos ideig meg kellett őrizniük, hogy egy-egy kifogásolt publikáció kapcsán nyomon követhető legyen, a lap előállításának melyik fázisában történt hiba vagy mulasztás.

A lapkiadóknak azonban volt lehetőségük aktívan is befolyni az irányítás kérdéseibe, elsősorban azért, mert a Tájékoztatási Hivatal a kiadók terveit összesítve állt neki a papírigény kalkulálásának és a lapfejlesztési tervek elkészítésének. Így a kiadók igyekeztek érvényesíteni az új lapok indításához, a példányszámok alakításához fűződő érdekeiket. 1968 után pedig a kiadók már nem a teljesen kötött papírgazdálkodás keretei között működtek, így a különkiadványok világában jobb eséllyel érvényesíthették – elsősorban gazdasági – érdekeiket. Az újságírók kiadói alkalmazásban álltak, szerződésükre a lapkiadó igazgatójának aláírása került – bár személyi ügyekben a főszerkesztő volt illetékes, és a minősítések

---

³⁷⁰ Feladatterv a Központi Bizottságnak a politikai nyilvánosságról és az MSZMP sajtópolitikájáról hozott állásfoglalásai végrehajtására (1989. április 25.). MOL.MK–S 288. f. 22. cs. 1989/1. ó. e.

elkészítésében, a fizetések és a jutalmak meghatározásában is a szerkesztőségeknek volt döntő szavuk. Ugyanakkor belső fegyelmi ügyeiket a kiadóvállalat fegyelmi testülete tárgyalta.

A magyar lapkiadók rendszerét kifejezetten a széttagoltság jellemezte. Mintegy 70 olyan kiadó működött, amely valamiféle sajtóterméket is gondozott. A sajtóirányítás csak 1965-ben, PB-határozattal a háta mögött futott neki „teljes erővel” a rendteremtésnek, a kiadói profil megtisztításának. Végül négy kiadót hagytak talpon, ám számos esetben csak arról volt szó, hogy a néhány – a könyvkiadó profiljába illő – folyóiratot lapkiadóhoz helyezték át, csak néhány kiadó – a Sport Lapkiadó Vállalat, a Rákóczi Lapkiadó Vállalat, a Pénzügyi Lapkiadó Vállalat – szűnt meg.³⁷¹ Így is viszonylag sok kivétel maradt a rendszerben: nem sorolták be a fegyveres erők lapjait, az egyházi lapokat, az akadémiai, a külkereskedelmi, a statisztikai kiadványokat – az 1969-ben számon tartott lapok mintegy ötödét.³⁷² A párt lapkiadójának, a Hírlapkiadó Vállalatnak pedig megyei kiadóhivatalai maradtak. A kiadói összevonást a sajtóirányítás rendre a racionálisabb gazdálkodás és egyeztetési mechanizmus kialakításával indokolta, ám szerepet játszott a döntésben az is, hogy felügyelni is egyszerűbb volt négy mamuthivalt, mint 70 kiadóvállalatot.³⁷³ Ráadásul az 1960-as évek második felében még nem tettek le arról, hogy a lapkiadást egyetlen trösztben vonják össze, de legalábbis a párt által felügyelt Hírlapkiadót és a KISZ kiadóját összevonják. Szemük előtt lebeghetett a lengyel példa is, ahol a pártvállalat, az RSW-Prasa a kiadást és a nyomdai bázist is kézben tartotta, majd az 1970-es évek folyamán 73 különböző vállalatot egyesítő hatalmas komplexumot épített ki, amely a lapterjesztést is magába olvasztotta.³⁷⁴

A négy kiadóvállalat létrejöttével életre kelt a korábban is létező Lapkiadói Tanács, amely főleg gazdasági kérdések rendezésére kapott felhatalmazást. Ezek: az újságírók, kiadói alkalmazottak bér- és honoráriumügyei, a létszámgazdálkodás, a lapkiadás rentabilitásának megteremtése, a lapterjesztés javítása. Tagjai a kiadói igazgatókon kívül a kiadók felügyeleti szervének vezetői voltak.³⁷⁵ A Tanács működése lényegében kimerült a lapkiadás új feltételek közötti működési elveinek kidolgozásában. Az egyes albizottságok kidolgozták a lapkiadók vállalati működésének elveit, a sajtóban dolgozók bérezésének és premizálásának rendszerét, a lapkiadók és a partnervállalatok (Posta, nyomdák, Magyar Hirdető) közötti kapcsolatok szabályait, valamint a terjesztés, nyomtatás és hirdetések új viszonyok közti feltételeit.³⁷⁶ 1968

³⁷¹ Jelentés a lap- és folyóiratkiadás egyszerűsítésére hozott PB-határozat végrehajtásáról, 1966. MOL XIX-A-24b 30. doboz

³⁷² Jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a lapkiadás helyzetéről, 1969. MOL XIX-A-24b 43. doboz

³⁷³ A tömegkommunikáció helye, szerepe és működése a konszolidáció éveiben Magyarországon (1956-1963); PÖR Edit: A Kádár-rendszer sajtópolitikája, 1963–1979. 283.; TAKÁCS Róbert: A (sajtó)nyilvánosság szervezete. Múltunk, 2008/3., 170.

³⁷⁴ Jelentés Lengyelország lapkiadó szervezetének tanulmányozásáról. MOL XIX-A-24b 112. doboz.

³⁷⁵ Jelentés a lap- és folyóiratkiadás egyszerűsítésére hozott PB-határozat végrehajtásáról, 1966. MOL XIX-A-24b 30. doboz.

³⁷⁶ Az Agitációs- és Propaganda Osztály 1969. március 6-i jelentése az APB részére a lapkiadás helyzetéről. MOL MK-S 288. f. 43. cs. 118. ő. e.

utáni működésükre kevés nyom utal, ugyanakkor 1986-ban hasonló okokból megalakult a Magyar Lapkiadók Egyesülete.³⁷⁷

A nyolcvanas évek gazdasági reformjai nyomán azonban megbomlott ez a kiadói struktúra: a négy nagy kiadó mellett kisebb kiadók is megjelentek, jellemzően leányvállalati formában. A Lapkiadó Vállalat két leányvállalata – a Delta és a Média – közül előbbi olyan jelentősebb lapokat is megkapott mint a Búvár, a Film-Színház-Muzsika, a Magyar Hét vagy az Autó-Motor. 1987-ben a MÚOSZ is létrehozta saját kiadóvállalatát Krónika néven, míg a Reform és Mai Nap című kiadványok mögött álló Reform Lap- és Könyvkiadó már részvénytársasági formában alakult meg.

A sajtó tartalmi irányításában – centrális helyzeténél fogva – néhány tömegtájékoztatási eszköz is részt vett mint végrehajtó. Közülük mindenekelőtt a Magyar Távirati Iroda emelhető ki.³⁷⁸ Az MTI országos hírügynökségként monopóliumot élvezett a külföldi és a belföldi hírek szelektálásában és megfogalmazásában. Az egyes MTI-főszerkesztőségekben dőlt el, mely információk és milyen formában kerülhetnek nyilvános közlésre, illetve melyek azok, amelyek csak a hírügynökség által – egy szűkebb vezetői kör számára – szerkesztett bizalmas kiadványok egyikében kaphatnak helyet. Hatósági-irányító szerepét erősítette, hogy az APO és a Tájékoztatási Hivatal által elrendelt utasítások – az úgynevezett pro domok – közvetítésével és a változatlan formában nyomtatandó közlemények, beszédek továbbításával is az MTI volt megbízva.

Az 1956 előtti időszakban sokkal határozottabb volt a Szabad Nép irányadó szerepe a hazai sajtó egésze számára, mint a Népszabadságé 1956 után. A lapban megjelentek ugyan továbbra is a párt álláspontját közvetítették, ám éppen a Rákosi-korszak tanulságait leszűrve nem erőltették a lap informális irányító, orientáló funkcióját. Sokkal inkább az egyes lapok saját speciális közönségének megszólítása, ennek megfelelő profil, szerkesztési gyakorlat kialakítása lett a cél. Ezzel együtt a Népszabadság időnként felvállalt ügyeket, amelyekben egy-egy cikkel igyekezett „helyére tenni” a helytelennek vélt álláspontokat közreadó médiumokat.

A megyei lapok szintjén a Központi Sajtószolgálatnak (KS) volt még bizonyos tartalom-meghatározó funkciója. A szerkesztőségként működő sajtószolgálat elsősorban országos, nemzetközi jelentőségű cikkekkal, irodalmi anyagokkal látta el a vidéki sajtót, ami hozzájárult ahhoz, hogy azok viszonylag egységesen mutassák be a bel- és külpolitikát, valamint a gazdasági életet.³⁷⁹ Bár 1966-ban a Pest Megyei Hírlap főszerkesztője úgy nyilatkozott, hogy újságírói gárdája elég képzett ahhoz, hogy ne szoruljon rá a Sajtószolgálat anyagaira, a Kelet-Magyarország vezetője szerint a KS anyaga „csaknem tökéletesen komplett mankó a megyei szerkesztőségek számára”, míg a Szolnok Megyei Néplapnál aktuális eseményekről igényeltek

³⁷⁷ A Magyar Lapkiadók Egyesületének társulási szerződése. MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1986/32. ó. e.

³⁷⁸ BAJOMI-LÁZÁR Péter: Médiapolitika. 27.; HEGEDÚS István: i. m., 50–51.; MURÁNYI Gábor: i. m. 220.; A tömegkommunikáció helye, szerepe és működése a konszolidáció éveiben Magyarországon (1956–1963). 225.

³⁷⁹ Lásd A Központi Sajtószolgálat jelentése a KB novemberi határozatának feldolgozásáról. MOL MK–S 288. f. 22/1973. cs. 23. ó. e.

volna gyakrabban gyors kommentárokat.³⁸⁰ Többéves előkészítés után a Központi Sajtószolgálat 1988 tavaszán egyesült az MTI Budapest szerkesztőségével. Ezáltal egy szervezethez került a hazai és a külföldi sajtó cikkellátása.³⁸¹

A hatalom egy bonyolult szervezeti rendszert épített ki a sajtó irányítására, amely jóval komplexebb módon működött a gyakorlatban, mint hogy minden elgondolás a pártközpontból érkezett volna. A minimális létszámmal működő Sajtóalosztálynak nem is lehetett megfelelő kapacitása arra, hogy minden szálát kézben tartson. A sajtóirányításba bevont szereplők révén viszont számos érdek, egymással ütköző elképzelés is megjelenhetett, és mind a sajtó összképében, fejlődésében, mind a konkrét újságírói munkában jelentkeztek ennek hatásai. Az irányítás többosztatúsága a sajtóban dolgozók mozgásterét is növelte. A sajtóirányítás alá vont újabb és újabb területek is hozzájárultak az irányítás kuszaságának növekedéséhez.

Az, hogy az adott szerkezetet – a pártszervek dominanciáját, egyben az azt kifejező, különböző szinteken megjelenő monopóliumokat – alapjaiban megbontsák, csak a korszak kezdetén és végén merült fel. 1956 végén, 1957 elején az újságírók, az 1980-as évek végén azonban már a nyilvánosság minden résztvevője – így a pártvezetés is – kereste a nyilvánosság reformjainak lehetőségeit. 1956 végén az újságírók a sajtóban létező monopóliumok (lapalapítás, lapkiadás, papírelosztás) felszámolását, a MÚOSZ érdemi beleszólását tartották kívánatosnak. Három évvel később az 1986-os sajtótörvény nem megújítani, hanem konzerválni igyekezett az addigi működési kereteket, még ha a törvényi szintű szabályozás viszonylagos jogbiztonságot is teremtett, korlátozva a kézi vezérlés lehetőségeit. A törvény ugyanakkor egyáltalán nem utalt a párt sajtóirányításban betöltött szerepére, miközben annak gépezete – fogatkozó magabiztossággal – tovább működött. A következő évtől már a pártfórumokon is az addigi állapot meghaladásának problémája került előtérbe. A hatalom belátta, hogy a politikai intézményrendszer átalakításával a társadalmi nyilvánosság – egyben a sajtóirányítás intézményrendszere is – változni fog, ám akárcsak a politikai pluralizmusnak, a sajtóirányítók nélkül is változatlan módon, a párt érdekei, illetve a hivatalos ideológia dominanciája mentén működő médiának sem találták a képletét. A javaslatok nem léptek túl az 1960-as évek második felében, majd később az 1970-es évek során is visszatérő elképzeléseken, amelyek az érdektagság élesebb megjelenítését vetették fel. Ehhez azonban a súlypontok átrendezésén – a helyi és társadalmi szereplők nagyobb önállóságának hangsúlyoztatásán – túl nem társult a sajtóirányítási szerkezet megbontása. A pártszervek iránymutatásáról a hatalom nem kívánt lemondani, míg a végrehajtásban egy nagyon bizonytalan – és akkor már működésképtelen – alternatíva, a kommunista újságírók

³⁸⁰ Az MSZMP KB APO körkérdése a Központi Sajtószolgálat munkájáról. MOL MK-S 288. f. 22/1966. cs. 9. ó. e.

³⁸¹ Javaslat az APB részére a sajtóügynökségi munka korszerűsítésére, különös tekintettel a megyei lapok cikkellátására, az egységes magyar sajtóügynökség létrehozására (1987. szeptember 22.). MK-S 288. f. 22. cs. 1987/1. ó. e.; Pálos Tamás levele a megyei főszerkesztők részére (1988. február 4.). MK-S 288. f. 22. cs. 1988/26. ó. e.

szerkesztőségbeli helytállása maradt. A párton kívülről érkező javaslatok – így az 1987-ben a Hazafias Népfront védőernyője alatt készülő Fordulat és Reform melléklete, majd az újságírók és más, a Nyilvánosság Klub megalakításában szerepet vállaló értelmiségiek részéről érkező, 1987-ben Párizsban, majd 1988-ban itthon is megjelenő Javaslat a sajtónyilvánosság reformjára – viszont már a kiléptek az adott rendszer keretei közül, és pártirányítástól mentes szabad, plurális sajtó megteremtését tűzték ki célul.³⁸²

Az újságok tartalmában bekövetkező változások tehát a korszakban a sajtóirányítási szervezetrendszer érdemi átalakítása nélkül mentek végbe. Az 1960-as években születő párthatározatokkal, intézkedésekkel – amelyek lényegében a korszak egészében érvényben maradtak – a hatalom a saját részéről elment a végsőkhig. A társadalom fejlődésének további változásait a pártvezetés már nem követte. Az akkor aláhúzott elvek azonban működési és hivatkozási alapot teremtettek az újságírók és szerkesztők számára a mozgásterük, a nyilvánosság határainak tágításához, amellyel kisebb-nagyobb mértékben – illetve a hatalom által hol jobban, hol kevésbé jól tolerált módon – éltek is.

---

³⁸² GÁLIK Mihály–HALMAI Gábor–HIRSCHLER Richárd–LÁZÁR Guy: Javaslat a sajtónyilvánosság reformjára. In: VÁSÁRHELYI Mária–HALMAI Gábor [szerk.]: A nyilvánosság rendszerváltása. Budapest, Új Mandátum, 1998.

V. A sajtóirányítás gyakorlata

1. A sajtóirányítás szervei közti feladatmegosztás

Bár kimondatott az elv, miszerint a sajtót – a tömegkommunikációs eszközöket – a párt osztatlanul irányítja, a feladatokat a gyakorlatban több szerv végezte, így a teendők és a felelősség rendjét is ki kellett alakítani. Az 1956 utáni években sem rögzítették az egymás közötti munkamegosztást írásos formában, ugyanakkor mindkét szervnek megvolt a maga párhathatározatokban, illetve kormányhatározatokban lefektetett feladatköre. Sajtótörvény – 1986-ig – több nekifutásra – 1957, 1968 utáni évek – sem született.³⁸³ Az állami jogszabályok így csak a működés technikai részleteit, közigazgatási tudnivalóit írták elő rendeleti formában.

A mindennapi munkamegosztás sokáig a kialakult szokásjog alapján működött, amelyben az alapfelállás az volt, hogy a döntés és a felülbírálat jogát a pártközpont minden esetben fenntartotta magának. A PB, APB vagy Titkárság elé kerülő tervezeteket az APO vezetője szignálta, ám elkészítésében igénybe vette a hivatal munkáját. Egyes kérdésekben a Tájékoztatási Hivatal is szerepelt az előterjesztéseken, főképp a hatáskörébe tartozó adminisztratív kérdések (papírányok, kiadói ügyek stb.) kapcsán. A Minisztertanács által tárgyalt előterjesztéseket a Tájékoztatási Hivatal szignálta, de az APO tudomása és jóváhagyása nélkül semmi nem kerülhetett a kormány elé. A hivatal elnöke ugyanakkor viszonylag gyakran adott magáról életjelet kezdeményezéseivel, javaslataival, amelyeket rendszerint a Sajtóosztálynak címzett. A párt- és állami vonal elválasztása jelentkezett a külkapcsolatoknál is – az állami sajtószervekkel a Tájékoztatási Hivatal, a pártszervekkel az Agitációs és Propaganda Osztály érintkezett, bár a tájékoztatási küldöttségekben – főleg a szocialista országok irányában – gyakran mindkét hivatal képviselői helyet kaptak.

a. A sajtó tájékoztatása

A tömegkommunikáció irányításának legalapvetőbb és legsajátosabb eszköze a szerkesztőségek informálása, beavatása volt. Ennek több formája létezett. Bizonyos időnként az újságírás területén dolgozó kommunistákat hívták össze (aktívák), országos vagy helyi tanácskozásokat tartottak az ideológiai szférában dolgozóknak, amelyeken a hosszabb távra szóló instrukciókat, szemléleti kérdéseket beszélték meg. A pártirányítás jellegzetes formájává azonban a főszerkesztők és vezető újságírók részére rendszeresített értekezletek váltak. Ezekre sajátos jegye volt az informalitás, de egyben kiváltották a hivatalos párt- és kormánytájékoztatásokat. A sajtóirányítás ezeken a találkozókon egyrészt tájékoztatást adott az aktuális kérdésekben, illetve egy-egy területről bővebb előadás is elhangzott, továbbá kért és számonkért.

A bizalmas tájékoztatók rendszere elválaszthatatlan volt a főszerkesztők egy személyi felelősségének kimondásától. A főszerkesztők csak úgy láthatták el feladatukat, ha ismerték a

---

³⁸³ A sajtótörvény 1957-es tervezetei. MOL XIX-A-24b 8. doboz; Előterjesztése az Agitációs és Propaganda Bizottsághoz a tájékoztatási irányelveiről, illetőleg a tájékoztatás jogi szabályozásának alapjairól (1970. január 6.). MOL XIX-A-24b 44. doboz

„párt politikáját”, azaz az érvényes, a kiemelt fontosságú vagy éppen aktuálisan előtérben álló határozatokat, azok legfontosabb megállapításait, szempontjait – mivel a sajtó működése e politika megvalósítását volt hivatott szolgálni.

A szerkesztőségek vezetői a bizalmas információk, párthatározatok – pozíciójuktól függő nagyságú – részéhez hozzájuthattak. Azt, amit ezekből és ezen túlmenően a pártvezetés fontosnak tartott a főszerkesztők értekezletein igyekeztek tisztázni. Az egyik napirendet így mindig a „beavatás” adta, amelybe beletartozhatott a várható események, határozatok sajtóbeli kezelésének megbeszélése – legtöbbször kérésnek álcázott utasítások formájában. A beavatás azonban számos nem publikus információt, készülő intézkedést, eldöntetlen ügyet is érintett. Ezek esetében inkább azt nyomtatékosították a sajtóirányítók, hogy mely témák említése volna még „korai”, járna nem kívánatos következményekkel, azaz tilos. Az értekezletek másik funkciója az értékelés, a tanulságok megbeszélése volt. A különböző rendszerességgel és szervezettséggel készülő értékelések mellett a különböző körökből érkező visszajelzések alapján a házigazda „mások okulására” felidézte az értekezők előtti időszakban elkövetett hibákat. Lehetett ez egy-egy olyan közlés, amely ellen valahonnan panasz érkezett, valamilyen téma elhanyagolása vagy túlbeszélése, az újságírók nem megfelelő viselkedése egy-egy rendezvényen, hivatalos úton.³⁸⁴

Ahogy az egyik főszerkesztő a nyolcvanas években felvázolta, az információk után „jönnek az »egyebek«: először, hogy milyen események várhatók, majd általános elemzés következik az elmúlt periódus munkájáról, amelyben X újság megdicséretlik, hogy jól foglalkozott valamivel, míg Y újság elmarasztalatik, hogy rosszul, szerencsétlenül, nem az irányelveknek megfelelően nyúlt egy problémához – ezek a bírálatok mindig jó fogódzók: más kárán tanul az okos”.³⁸⁵ Vagyis a szerkesztők szemszögéből az értekezletek második része segíthetett kiérezni a soha nem rögzített, sok aktuális szemponttól is függő szabályokat és határokat, míg a sajtóirányítás számára a visszajelzés a főszerkesztői tevékenység egyik lényeges orientálási módszere volt. Azonban nem csak negatív értékelések hangzottak el: Pethő Tibor szerint a hetvenes években új főszerkesztőként pozíciójának, tekintélyének sokat jelentett, hogy ezeken az értekezleteken a Magyar Nemzetet elsősorban a jó példák között emelték ki.³⁸⁶

Am afelől, hogy az értekezleten ténylegesen utasításokat osztanak, – a forma ellenére – a sajtó irányítók nem hagytak kétséget. Naményi Géza például így emelte fel hangját az elmondottak nyomtatékosítására: „a szerkesztői értekezleten elhangzó hasonló jellegű kívánságok – nevezzük nyíltan: instrukciók – érvényesítése nincs kellőképpen és megnyugtató módon biztosítva a szerkesztőségekben”.³⁸⁷ A főszerkesztői értekezletekre egyébként is jellemző volt a felsőbbség kinyilvánítása, egyfajta fölülnyúlás. Megjelent ez olyan fordulatokban, mint „azt hiszem egyetértünk”, „mondom se

³⁸⁴ A főszerkesztői értekezletek anyaga meglehetősen hiányosan maradt fenn, elsősorban a Tájékoztatói Hivatal anyagában (MOL XIX-A-24b). Az irodalmi-kulturális sajtó főszerkesztői számára tartott értekezletek tanulságait monográfiában feldolgozta: VÖRÖS László: Szigorúan ellenőrzött mondatok. Szeged, Tiszatáj Könyvek, 2004.

³⁸⁵ HEGEDŰS István: i. m., 51.

³⁸⁶ Pethő Tibor-interjú. Készítette Murányi Gábor 1989-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 189. sz., 717.

³⁸⁷ Az 1959. február 27-i főszerkesztői értekező anyaga. MOL XIX-A-24b 10. doboz

kell”, illetve még inkább az olyan – egyenlőtlen helyzetet tükröző – tréfákban, mint Naményi Géza következő megjegyzései. *„Általában jól értesült több egybehangzó forrásból származó hír szerint ma már 17-e van, sőt dél is elmúlt, javasolom tehát, hogy mindenki tartsa meg a kért határidőket, mielőtt goromba lesznek.”*³⁸⁸ Vagy: *„Nem akarom azt mondani, amit a moly mama, hogy aki nem eszik a télikabátból, az nem kap majd a fürdőruhából sem.”*³⁸⁹ A hangnem természetesen a sajtóért felelős vezető személyiségétől függően változhatott, de a főszerkesztőknek a nyolcvanas években is tudnia kellett, mit is takar a „kérés”. Egy főszerkesztő szerint az értekezleten elhangzottak *„kéresekre [voltak], hangsúlyozom, sobasem tiltások: az ellenzéki színezetű monori találkozó után fölhivasták a résztvevők névsorát, olyan sebességgel, hogy azt senki sem tudta követni, s amikor felállt valaki, hogy most ez annyit jelent-e, hogy rájuk szilencium van, akkor a válasz elhárító volt – azért az ott ülők körében világos lehetett, hogy a tanácskozásról nem illik írni”*.³⁹⁰

Persze egy főszerkesztőnek az aktuális viszonyok között külön megbeszélés nélkül is illet tisztában lennie. Az Ötlet főszerkesztőjét 1984-ben egy olyan NSZK-NDK kapcsolatokat taglaló írás miatt részesítették utolsó figyelmeztetésben, amely kiválthatta az NDK és a szocialista országok érzékenységét. Az APO elutasította a főszerkesztő védekezését, miszerint nem kapott tiltást vagy kötelező útmutatást a témában. A sajtóosztály vezetői szerint azon túl, hogy egy főszerkesztőtől megkövetelhető az „ideológiai biztonság” és a „politikai felkészültség”, annak kötelessége nyomon követni a napisajtót, hogy az alapján a párt tömegkommunikációban képviselendő álláspontját is képviselni tudja.³⁹¹

A bizalmas jellegű tájékoztatók rendjét az 1958-ban megszülető PB-határozat rögzítette először. Ez előírta, hogy a KB első titkára félévente, a KB „illetékes” titkára³⁹² negyedévente, míg az Agitációs és Propaganda Osztály vezetője havonta tájékoztassa a sajtó vezető munkatársait saját területük lényegbevágó kérdéseiről, illetve a párt határozatairól, amelyeket a szerkesztői-lapvezetői tevékenységük során figyelembe kell venniük. Ezen felül a KB első titkára és a vezető újságírók külön negyedéves találkozóit is előírták, amely arra szolgált, hogy a párt első embere átfogó képet adjon a sajtó számára a párt politikájáról. A Kádár János által tartott főszerkesztői értekezletek soha nem váltak rendszeressé, sőt kifejezetten ritkaságszámba ment, amikor az első titkár formális keretek között leült a sajtó képviselőivel. Ugyanakkor Kádár néha „üzent” a tömegkommunikációban dolgozóknak, amelyre néha a KB,

³⁸⁸ Az 1959. április 19-i főszerkesztői értekezlet anyaga. MOL XIX-A-24b 10. doboz – A figyelmeztetés arra utalt, hogy a szerkesztőségek nem juttatták el időben a munkatársak másodállásairól és nyelvtudásáról készített kimutatást a Tájékoztatási Hivatalhoz.

³⁸⁹ Az 1960. december 6-i főszerkesztői értekezlet anyaga. MOL XIX-A-24b 12. doboz – A fenti kijelentés annak kapcsán hangzott el, hogy a szovjet emlékmű 1960. november 7-i koszorúzásán a 23 meghívott főszerkesztőből csak egy jelent meg.

³⁹⁰ Hegedűs István: i. m., 51.

³⁹¹ Karvalics László levele Erdős Ákos főszerkesztő részére (1984. augusztus 22.). MOL MK-S 288. f. 22. cs. 1984/15. ó. e.

³⁹² Itt az ideológiai titkárról van szó, annak ellenére, hogy ugyanez a pont a pártvezetők munkaterületeire is utal. Az egyes szakterületek határozatairól és problémáiról pártvonalon az ideológiai élet irányító feladata maradt a „tájékoztatók tájékoztatása”, nem az egyes pártosztályok vezetőié.

a PB üléseit használta, olykor viszont az országgyűlés széles nyilvánossága előtt tett megjegyzéseket.³⁹³

A határozat szolt a Tájékoztatói Hivatal feladatairól is: eszerint az volt hivatva tájékoztatni a sajtó vezetőit (a határozat sem itt, sem a párt esetében nem a főszerkesztő kifejezést használta) az állami szervek – kormány, Elnöki Tanács, országgyűlési bizottságok – üléseiről, rendelkezéseiről. A Hivatal számára viszont nem írt elő kötelező rendszerességet, a tájékoztatók sűrűsége nyilvánvalóan a fenti szervek menetrendjéhez igazodott.³⁹⁴

Az ötvenes évek végén és a hatvanas években a Tájékoztatói Hivatal nagyjából havonta megtartotta a maga sajtótájékoztatóit. Erre a szerkesztőségek viszonylag széles körét – az országos és megyei napilapok, hetilapok, MTI, rádió, televízió, Filmhíradó, illetve a MÚOSZ vezetőit – hívták meg. A megbeszélésekre elsősorban a főszerkesztőket várták, de a helyettesek, vagy a szerkesztőbizottság tagjai is képviselheték őket. A meghívottak köre a tematika szerint változhatott. Az elhangzottakról összefoglaló is készült, amelyet a tájékoztatókról legtöbbször hiányzó megyei főszerkesztők írásban megkaptak. Előadóként rendszerint a kormány egyik tagját vagy egy-egy terület állami irányítóját hívták meg, aki a saját szakterületéről beszélt. A Tájékoztatói Hivatal eleinte igyekezett sajtótájékoztató jelleggel kölcsönözni ezeknek az alkalmaknak, így a szerkesztőségeket megkérték, hogy előzetesen adják le a hivatalnál, milyen kérdésekre várnak választ a miniszterektől. A tájékoztatók rangját mutatja, hogy a főszerkesztők vajmi kevésbé törték magukat a kérdések összeírásán. Amíg Gyáros László volt a hivatal elnöke, időnként nyilvános sajtótájékoztatókat is tartottak, amelyen külföldi újságírók is jelen lehettek. Ezért érvelt Gyáros a következőképpen a főszerkesztők passzivitása ellen: *„Ha azonban az elvtársak kizárólag a nyugati sajtóünnepségekre engedik át a teret, akkor megeshet, hogy azoknak lesz igazuk, akik ezeket a szónívói értekezleteket amúgy is feleslegesnek tartják.”*³⁹⁵ A Hivatal feljegyzést is készített az államvédelem számára arról, hogy a külföldi sajtó képviselői mire voltak kíváncsiak egy-egy ilyen alkalommal.³⁹⁶

Miután 1959-ben Naményi Géza vette át a hivatal vezetését, a Tájékoztatói Hivatal a bizalmas tájékoztatók megszervezésére rendezkedett be. Ezek sorában 1960 őszén volt egy kezdeményezés, hogy rendszeressé tegyék a kormányfői szintű találkozókat. Ezen alkalommal Kállai Gyula – és a kormány több képviselője – ült egy asztalhoz a főszerkesztőkkel, hogy megvitassák, a két fél mit vár a másiktól, és miben érez hiányt. Született is egy megállapodás, amely rögzítette a felek kötelelességeit, a további rendszeres kormányfői szintű találkozók azonban – akárcsak a párt első titkára esetében – elmaradtak.³⁹⁷ Az 1963-as áttekintésből az derült ki, hogy első titkári találkozóra csak egyetlen alkalommal került sor, így Kádár János – 1961 után – kormányfőként gyakrabban állt a nyugati sajtó, mint a magyar főszerkesztők elé. A

³⁹³ 1958. januárjában például viszonylag hosszasan bírálta a Hétfői Hírek egy cikkét az országgyűlésben, amelyben a lap a pedagógus felelősségét vetette fel egy diák öngyilkossága miatt. Kádár János felszólalása az Országgyűlés 44. ülésnapján, 1958. évi január 28-án. Országgyűlési napló, 1953. II. kötet, 2317–2318.

³⁹⁴ Az MSZMP Politikai Bizottságának határozata a sajtó helyzetéről, feladatairól, 1958. In: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. VASS–SÁGVÁRI [szerk.]: i. m., 174–175.

³⁹⁵ Az 1959. január 16-i főszerkesztői értekezlet feljegyzései. MOL XIX-A-24b 10. doboz

³⁹⁶ Gál Péter levele Hazai Jenő ezredes részére, 1959. XIX-A-24b 10. doboz

³⁹⁷ Kállai Gyula főszerkesztői értekezlete a Tájékoztatói Hivatalban, 1960. MOL XIX-A-24b 12. doboz

KB-titkári találkozók a sajtóhatározatok utáni időszakban negyedévesnél sűrűbbek voltak, de aztán ritkábbá váltak, míg az APO vezetőjének „értékes és hasznos” megbeszélései szintén az előtrtnál nagyobb szünetekkel követték egymást.³⁹⁸

Az osztály és a hivatal – valamint a MÚOSZ – munkamegosztását 1969-ben fektették le írásban, tehát egybeesett a Tájékoztatási Hivatal rangjának megemelésével, hatáskörének kiterjesztésével. Ebben már az szerepelt, hogy az állami szervek üléseiről, munkájáról a Hivatal a rovatvezetőket – és nem a főszerkesztőket – informálja. A szabályos ritmusban zajló kormányülések után a hivatal egyrészt kiadta a kormány vezetőivel és az érintett minisztériumokkal egyeztetett kommunikét az MTI szignójával, másrészt a hivatal elnöke, aki részt vett a kormányülésen is, tájékoztatta az országos lapok és az elektronikus média belpolitikai és gazdaságpolitikai rovatvezetőit a tárgyal kérdésekről, a sajtóban megvalósítandó szempontokról. A gazdaságpolitikai-közgazdasági rovatvezetők a Gazdaságpolitikai Bizottság és a Tudománypolitikai Bizottság munkájába is betekintést kaphattak. A Hivatal ezen felül féléves látogatási tervet készített a Magyar Hírlap számára, amelynek a kormány félhivatalos lapja lévén igyekeztek egyfajta privilegizált helyzetet teremteni a kormánytagok szerkesztőségi látogatásainak rendszerével. A korábbi miniszteri tájékoztatók nyilvános sajtótájékoztatók formájában éltek tovább: a Hivatal minden félévben a kormány elé terjesztette a minisztériumokkal egyeztetett tervet, amelyben átlagosan három-hat nyilatkozatnak jutott hely, és újra felvették a külföldi tudósítók sajtótájékoztatóinak a rendszeresítéseit is.³⁹⁹ Ezek a legtöbb minisztérium esetében konkrét eseményekhez, intézkedésekhez, törvények elfogadásához kapcsolódtak, nem naptári beosztáshoz, így könnyen halasztást szenvedtek, ha a jogalkotás elhúzódott vagy a kérdés lekerült a napirendről. Ezen felül a Tájékoztatási Hivatal a jelentősebb szerkesztőségekkel egyeztetette azt is, milyen vezető politikusokkal, milyen tárgyban igényelnének konzultációt. A tömegkommunikáció kéréseinek összegzése után a hivatal döntött, mely látogatásokat támogatja.⁴⁰⁰

Az Agitációs- és Propaganda Osztály a vezető pártszervek üléseiről és munkájáról tartott bizalmas tájékoztatókat – immár valóban rendszeresen – a főszerkesztők részére. Az APO nem szakterület, hanem laptípus szerint szervezte meg tájékoztatóit: az országos napilapok főszerkesztőit kéthetente, az országos hetilapok vezetőit havonta látták el információkkal, instrukciókkal, míg új elemeként megjelent a külföldre irányuló tájékoztató-propaganda tevékenységet végző szerkesztőségek vezetőinek kéthavi értekezlete. Emellett a Pártközpont rendszeresítette a sajtóterület alsóbb szintű irányítóinak a bevonását is: a tömegszervezetek, tömegmozgalmak agitprop vezetőit kéthavonta, a lapgazdák vezetőit és a szerkesztőségi párttitkárokat félévente hívták össze.⁴⁰¹ Az eltérő tájékoztatási rendet az eltérő megjelenési gyakoriság – és célközönség – indokolta.

³⁹⁸ Naményi Géza feljegyzése a tájékoztatás helyzetéről, problémáiról, fejlesztésének feladatairól, 1963. MOL MK-S 288. f. 22/1963. cs. 11. ó. e.

³⁹⁹ Várkonyi Péter feljegyzése, 1970. MOL XIX-A-24b 50. doboz

⁴⁰⁰ L. a Tájékoztatási Hivatal ezzel kapcsolatos 1979. évi levelezését és összesítéseit. MOL XIX-A-24b 130. doboz

⁴⁰¹ L. az Agitációs és Propaganda Osztály 1971. második félévi munkaterve. MOL XIX-A-24b 56. doboz

A hetvenes évek során a jellemző tendencia az volt, hogy ezek a szerkesztői-rovatvezetői tájékoztatók azon túl, hogy szabályos periodicitást vettek fel, szaporodni kezdtek, újabb és újabb lapkategóriákat fedve le. Az évtized második felében a Tájékoztatási Hivatal tematikus és lapfajták szerinti tájékoztatókat is tartott. Előbbiek sorát gyarapították az országgyűlési tudósítók számára az ülésszakok előtt megrendezett eligazítások, illetve a tudományos kérdésekkel foglalkozó újságíróknak szánt megbeszélések. A sajtóirányítás előszeretettel hozta létre egy-egy szakterület újságíróinak (honvédelmi, belügyi, tudományos, országgyűlési stb.) csoportjait. A napilapok és elektronikus sajtó képviselői mellett – ritkábban – más-más lapcsoportok szerkesztőit is összehívták, hogy tájékoztatást adjanak nekik a kormány politikájáról. A hetilapok és megyei lapok vezetőinek havonta, az üzemi lapok szerkesztőinek havi, a levelezési rovatvezetőknek kéthavonta adtak útmutatást.⁴⁰² Az Agitációs és Propaganda Osztály állandó értekezletei között szintén megjelentek a megyei lapok (havonta) és az üzemi lapok (alkalomszerűen) számára rendszeresített összefoglalók.⁴⁰³

A nyolcvanas évek első felében elégedetlen pártvezetés még mindig talált lyukat a fenti rendszeren: a kulturális újságírók tájékoztatásának koordinálatlanságát.⁴⁰⁴ Igaz az év közepén az Agitációs és Propaganda Bizottság már úgy határozott, hogy az APO és a TKKO szervezze meg a kulturális rovatvezetők legalább kéthavi találkozóit – az egyéb értekezletekkel azonos módon.⁴⁰⁵ A Bizottság úgy foglalt állást, hogy a kulturális újságírók tájékoztatása elsődlegesen maradjon a kulturális irányítás feladata. A Tájékoztatási Hivatal a következő évben olyan javaslattal állt a kormány elé, hogy további 50 olyan szerkesztőséget – heti-, havilapot, folyóiratot – kell bevonni a központi informálás rendjébe, amelyeknek „*egyes olvasói rétegekre befolyásuk számottevő*”. Együtt a „*fehér foltok*” felszámolása érdekében sűrűbbé, azaz folyamatosabbá kívánták tenni az információs értekezleteket.⁴⁰⁶

A pártvezetés mégsem a lefedetlenségben, hanem a hiányos tájékoztatásban látta a problémák fő okát. A Politikai Bizottság azt állapította meg, hogy a sajtóirányítás által nyújtott eligazítás a fenti apróbb hiányosságokkal együtt is alapvetően megfelelő, biztosítani képes azt, hogy a szerkesztők az elvárt, helyesnek tartott irányvonalat vigyék. A gond a szerkesztőségi fegyvellemmel, a kapott tájékoztatás felhasználásával, továbbadásával, illetve az annak megfelelő újságírói munka megkövetelésével van – különösen a nagy szervezettel működő Magyar Rádió, Magyar Televízió és MTI esetében. „*A tömegtájékoztatás központi intézményeinél a korábbi, általában jól működő belső irányítási-ellenőrzési mechanizmus – az információk biztonságos továbbadási rendszere, az információk hasznosításának következetes számonkérése, a publikációk közzététel előtti szigorú ellenőrzési rendje*

⁴⁰² A Tájékoztatási Hivatal 1977. második félévi munkaterve. MOL XIX-A-24b 112. doboz; Tájékoztatási Hivatal 1980. első félévi munkaterve. MOL XIX-A-24b 138. doboz

⁴⁰³ L. Az Agitációs és Propaganda Osztály 1980. II. félévi munkaterve. MOL XIX-A-24b 134. doboz

⁴⁰⁴ Jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a tömegtájékoztatás irányításának, orientálásának, ellenőrzésének rendjéről, 1982. MOL XIX-A-24b 145. doboz

⁴⁰⁵ A Politikai Bizottság 1982. december 7-i határozata a sajtó, a rádió és a televízió irányításáról. MOL MK–S 288. f. 5/868. ó. e.

⁴⁰⁶ A Tájékoztatási Hivatal előterjesztése a Minisztertanács részére a sajtó, a rádió és a televízió irányításának továbbfejlesztéséből a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalára háruló feladatokról, 1983. MOL XIX-A-24b 152. doboz

– fellazult. A belső irányítási-ellenőrzési rendszerek lazasága veszélyezteti az irányítás eredményességét –, különösen a rádiónál és a televíziónál – ahol az intézmények bonyolult felépítésűek, továbbá nagy a publikációk és a külső szerzők száma. Az információk elakadása a szerkesztőségek, intézmények felső vezetésének szintjén, a munkatársakig húzódó információs láncok hiányosságai, valamint a rendszeres és következetes vezetői ellenőrzés, illetve a felelősségre vonás elmaradása nyit tág teret az eszméileg zavaros, politikailag káros, pontatlan, aránytvesztő publikációk, műsorok, gyakran a privatizálás, az elvtelen szcenzióhajhászás számára.”⁴⁰⁷

A fenti probléma kezelésére a PB a sajtóirányítás módszereinek finomítását javasolta. Valóban tény, hogy a kiadott információk áttételekkel jutott el a címzettekhez, a műsorokat készítőkhöz. A Magyar Rádiónál például a főszerkesztői értekezleteken az intézmény elnöke vette részt. Ő adta tovább az intelmeket a Politikai Adások Főszerkesztőjének, aki a turnusvezetőket igazította el. Így a tényleges döntéseket meghozó szerkesztőig három lépcsőn át vezetett az út.⁴⁰⁸

Az újabb és újabb szerkesztőségi csoportok bevonása helyett a – Tájékoztatási Hivatalnál már régebb óta létező – témánkénti, illetve új elemként a szerkesztőségi hierarchiában elfoglalt poszt szerinti értekezletek vetődtek fel. Ebben egyúttal a szokásos passzív, információ-befogadó jellegű értekezletek helyett az aktív részvétel, a tényleges konzultáció és együttgondolkodás útját látták. Ezt célozták volna azok a sajtóirányítás és a tömegkommunikáció vezető szakemberei közötti tanácskozások is, amelyeknek egy-egy projekt kidolgozásánál – nagy horderejű események, intézkedések tájékoztatási tervei, a tájékoztatás elvi, módszertani, fejlesztési kérdései – szántak szerepet.⁴⁰⁹ Első lépésben ugyanakkor a sajtóirányítás egyszerűbb, bár valóban ritkán bevetett eszközhöz nyúlt: számos főszerkesztőt eltávolított. Három éven belül minden központi napilap főszerkesztőjének is mennie kellett.

Az az elgondolás, hogy a főszerkesztői-újságírói megbeszéléseket a ténylegesen partneri viszony, együttműködés felé mozdítsák el, később is felmerült. Ám az, hogy a tömegkommunikáció irányítóinak és a vezető újságíróknak a találkozóit egyfajta „tájékoztatáspolitikai munkaközösségekké” alakítsák, ahol közösen alakítják ki a fontos kérdésekben a következő hetekben követendő taktikát, megmaradt a tervek szintjén.⁴¹⁰ A kötelező főszerkesztői értekezletek rendszere 1988 második felében megszűnt. A sajtóirányítás ekkortól eltérő rendszerben kereste a befolyásolás és informálás lehetőségeit a pártsajtóban, a nem pártlapoknál, illetve az állami intézményekben (Magyar Rádió, MTV). Előbbiek esetében fenntartották volna a Társadalompolitikai Osztály által szervezett főszerkesztői értekezletek rendszerét. A többi orgánumot konzultatív formákkal kívánták befolyásolni: egyrészt a pártvezetők által tartott konzultációs fórumok, másrészt elkötelezett, kommunista

⁴⁰⁷ Jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a tömegtájékoztatás irányításának, orientálásának, ellenőrzésének rendjéről, 1982. MOL XIX-A-24b 145. doboz

⁴⁰⁸ HAVAS Henrik: i. m., 167.

⁴⁰⁹ Jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a tömegtájékoztatás irányításának, orientálásának, ellenőrzésének rendjéről, 1982. MOL XIX-A-24b 145. doboz

⁴¹⁰ Kocsis Tamás levele Lakatos Ernő részére (1986. január 14.). MK–S 288. f. 22. cs. 1986/30. ó. e.

szakújságírók kisebb csoportjaival kialakított tartós munkakapcsolat révén. A Magyar Rádió, az MTV és az MTI esetében a kormányzati felügyeleten keresztül, a kormány megalakítandó Tájékoztatáspolitikai Kollégiumában megszerzendő domináns helyzet adhatott volna alapot a párt akaratának érvényesítésére.⁴¹¹ A párt párttagok általi érdekvégyesítésének azonban nem volt kialakult gyakorlata. Ilyen kísérletként értékelhető a Társadalompolitikai Osztály 1989. júliusi levéltervezete, amelyben a Magyar Rádió és Magyar Televízió MSZMP-tag munkatársait szólították fel a párt helyzetéről, törekvéseiről, állásfoglalásainak értékeléséről, a nyilvánosság fejlődéséről szóló párbeszédre. A levélben a pártközpont immár nem követel, hanem kér, nem kijelent, hanem kérdez.⁴¹² Ám kényszerítő erő nélkül, a megváltozott belső és külső feltételek mellett a párttag újságírók együttműködési készsége is kérdésessé vált.

A főszerkesztői, rovatvezetői, szakújságírói, szakosztályi tájékoztatók természetesen nem az egyetlen módszerei voltak az információk és kérések továbbításának, illetve a lapok értékelésének. A két hét – egy hónap – túlságosan távoli volt ahhoz, hogy ne merüljenek fel rendszeresen aktuális, ad hoc szempontok, követelmények, amelyeket az APO vagy a Tájékoztatási Hivatal telefonon, illetve írásban – az MTI útján – pro domoként, azaz kötelező utasításként juttatott el a szerkesztőségekhez. Utóbbit csak e két szerv adhatott ki, amelynek kimondására azért volt szükség, mert a minisztériumok is előszeretettel éltek az utasításoknak ezzel a gyors és egyszerű módjával. Jellemző a sajtóirányítás alapállására, hogy ilyen esetekben is arra kötelezték a szerkesztőséget, hogy további utasításig tekintsék érvényesnek az illetéktelenül kiadott pro domokat.⁴¹³ Ez azt is jelentette, hogy a fenti szabályozás ellenére minisztériumok, országos hatáskörű szervek adott esetben továbbra is megpróbáltak közvetlenül hatni a sajtóra egy-egy téma megszűrése érdekében.

Ám míg a pro domokat – mivel azok az MTI infrastruktúrára keresztül futottak – könnyen ellenőrizni lehetett, a szerkesztőségi telefonokon a lap mindig elérhető maradt, a sajtóirányítás megkerülésével is. A TV Híradó 1975-ös esete azt mutatja, hogy az állami szervek vezetői nem is haboztak fellépni, ha érdekeiket, tekintélyüket veszélyeztetve látták. Az Országos Vízügyi Hivatal vezetője tíz perccel a TV Híradó második kiadása előtt vetetett ki egy – már beharangozott – vidéki nyilatkozatot az adásból, mivel az adott, vidéken tett vezetői megszólalást a hivatal nem kívánta nyilvánossá tenni, de a győri kirendeltségük az MTI útján értesítette az eseményről a sajtót. Noha az Országos Vízügyi Hivatal – akárcsak a Tájékoztatási Hivatalon kívül más állami szerv – semmiféle jogosítvánnyal nem rendelkezett arra, hogy a sajtót ilyen közvetlen módon befolyásolja, a „nagyon határozott” kérésnek a TV Híradó ügyelete, akinek nem sikerült elérnie feletteseit, nem mert ellenállni.⁴¹⁴ Jellemző, hogy az

---

⁴¹¹ Feladattver a KB a politikai nyilvánosságról és az MSZMP sajtópolitikájáról hozott állásfoglalásai végrehajtására (1989. április 25.). MOL MK-S 288. f. 22. cs. 1989/1. ő. e.

⁴¹² Javaslat a Politikai Intéző Bizottságnak a Magyar Rádió és a Magyar Televízió kommunisztáinak írandó levélre (1989. július 11.). MK-S 288. f. 22. cs. 1989/1. ő. e.

⁴¹³ Naményi Géza levele Katona István részére, 1964. MOL XIX-A-24b 22. doboz

⁴¹⁴ Horváth J. Ferenc feljegyzése az Országos Vízügyi Hivatal által „leállított” TV Híradó riport ügyéről, 1975. MOL XIX-A-24b 88. doboz

ügyből a koordinációs elégtelenségek mellett a Tájékoztatói Hivatal a másik fő tanulásként azt vonta le, hogy az országos szervek megyei megbeszélései alapvetően nem sajtótémák.⁴¹⁵

Noha a sajtóirányítás kifejezetten hangsúlyozta, hogy az előzetes tájékoztatást, elvi útmutatást tartja kívánatosnak, és limitálni akarja az ad hoc eszközöket, nem tudott lemondani róluk. Ahogy Naményi Géza az egyik 1959-ben tartott főszerkesztői értekezleten felvetette: a hivatal „*minimalizálni akarja a telefonos instrukciók számát, illetve azt, hogy megírandó eseteket adjon. Sokszor gondolunk arra is, nem minősítik-e feleslegesnek a telefonunkat, annyira kézzenfekvő dologról van szó. De mindebben meggondolásra késztet a Hétfői Hírek súlyos hibája...*”⁴¹⁶

Hegedűs István – a HVG volt újságírója – egyenesen úgy látja, hogy a nyolcvanas években a telefon volt az előzetes kontroll legfőbb eszköze. Idézve az egyik meginterjúvolt főszerkesztőt: „*Ma bárki irányíthatná a sajtót, a kinek telefonja van*”. Persze sokszor az is előfordult, hogy a tiltás túlzott elővigyázatossággal történt, az adott szerkesztőség nem is akart a témával foglalkozni, sőt nem is tudott róla. „*Jön egy telefon a Tájékoztatói Hivatalból, hogy lehetőleg ne foglalkozzunk azszal a két amerikai katonával, akik itt a háború alatt kiugrottak ejtőernyővel egy bombázóból, és most visszatértek; mondtam, hogy nem is volt szándékunkban, de köszönöm az információt, mert nem is hallottam róluk.*”⁴¹⁷ Számos „igazoló jelentés”, levelezés is tesz említést korábbi telefonokról, de ezen elszórt források alapján számukat, gyakoriságukat felbecsülni lehetetlen. Ezek egy része előzetes figyelmeztetés volt, más része tűzoltó-akció, egy-egy cikk vagy műsor megjelenés előtti leállítása, míg az utólagos telefonhívások már a számonkérés részét képezik.

A kézi vezérlés ugyanakkor – amelynek a szimbólumává vált a szerkesztőségi telefon – nem feltétlenül mindig a szigorítás, a tiltás irányába tolt. Esetenként gyámkodhatott épp amellett, hogy valami közölhető lehessen, hogy ne érvényesüljön a szerkesztőségekben az automatikus biztonsági fék egy-egy kényesebb téma esetén. Ahogy Aczél György saját szerepét mindenképp túldimenzionálva említette, „*a párt vezető szerepe arra való, hogy azokat a jogi szükségleteket... kiigazítsa, amelyek megszülettek ebben a túlszabályozott, túlcenzúrált világban.*” Persze volt aki a kézi vezérlést pusztán pragmatikus feladatnak fogta fel, volt aki politikai csatorozásai érdekében folyamadozott bozzá, más önéletről, esetleg a hatalmi helyzetet kiélvezve, vagy a sakejátékos passzójával, mint Aczél.⁴¹⁸

b. Előzetes tervezés

A sajtóirányítás egyik „vesszőparipája” volt a tervszerű sajtómunka biztosítása – érdekes módon azonban ez a követelmény nem épült be a sajtóról, tájékoztatásról szóló határozatokba. A tervezés természetesen nem nélkülözhető eleme a szerkesztői tevékenységnek, ugyanakkor a lapkészítés során – különösen a napilapok esetében – mégiscsak döntő szerepe van a történések spontaneitásának, az előre nem kalkulálható eseményeknek, témáknak. A tervezés normál menete is számol olyan tényezőkkel, mint a közeljövő

⁴¹⁵ Várkonyi Péter feljegyzése Matúz Józsefné levelén, 1975. MOL XIX-A-24b 88. doboz

⁴¹⁶ A lap jelen esetben elmulasztotta, hogy megemlékezzen Bölöni György (1882–1959) író, újságíró haláláról. Az 1959. szeptember 18-i főszerkesztői értekezlet anyaga. MOL XIX-A-24b 10. doboz

⁴¹⁷ HEGEDŰS István: i. m., 52.

⁴¹⁸ RÉVÉSZ Sándor: i. m., 149–151.

meghatározó eseményeinek sora, vagy a főbb közéleti kérdések számbavétele, például abból a célból, hogy a szerkesztőség interjút készítsen, vitát kezdeményezzen. A lapindító értekezleteken pedig természetes módon megtervezik a következő szám gerincét, fő vonalát.

A sajtóirányítás számára azonban a tervezésnek több aspektusból is kiemelt jelentősége volt. Egyrészt így volt biztosítható, hogy a tömegkommunikáció napirenden tartson és megfelelő módon foglalkozzon olyan kérdésekkel, amelyeket a párt politikája érvényesítésének szempontjából fontosnak tartottak. Másrészt a „tervszerű munka” a lapok teljesítményének értékelését is megkönnyítette, követni lehetett, hogy melyik szerkesztőség hogyan nyúl a kiemelt kérdésekhez, mely területeket hanyagolja. Harmadrészt a terv a tévédek minimalizálását is szolgálta: az előzetesen elkészített terveket vagy a sajtóirányítás munkatársai írták, vagy gyakran ők ellenőrizték, így még idejében kiszűrtek a politikai kockázatokat, pótolták az ürröket.

Az ötvenes évek első felében a szerkesztőségek kifejezetten tervek alapján dolgoztak. Ez 1956 után enyhült. A sajtótervek tipikus formái a következők voltak: 1. egy-egy nagyjelentőségű esemény kezelésének megszervezése; 2. fontosabb határozatok, témák középtávú nyilvánosságának tervezetei; 3. egy-egy szerkesztőség vagy rovat tématervei.

Az első kategóriában a legtöbb sajtóterv a nemzetközi érintkezésekhez kapcsolódott. Legfőbb céljuk ezeknek a sajtóterveknek az volt, hogy az újságok tudósításai, publicisztikái teljes összhangban legyenek a külpolitikai, diplomáciai érdekekkel. Az ilyen típusú sajtótervek csak 1969 után, a Tájékoztatási Hivatal szerepének megerősítését, és a volt külügyes Várkonyi Péter kinevezését követően váltak szabványszerűvé. Az ötvenes évek végén és a hatvanas évekből a hivatal anyagai között inkább csak az állami diplomáciai események Külügyminisztériumban készült részletes forgatókönyvei maradtak meg, amelyhez nyilván a sajtómunkát is igazították. Ezek röviden összefoglalták az esemény jelentőségét, hivatalos megítélését, és gyakran konkrétan megszabták az egyes szerkesztőségeknek, hogy milyen szempontból, milyen terjedelemben foglalkozzanak azzal előzetesen, tudósításban, illetve utólag. A sajtótervek rendszerint csak a négy központi napilap, az MTI, a rádió és a televízió, esetleg egy-két hetilap, illetve vidéki rendezvények esetén az adott megyei lap számára adtak külön instrukciókat: a többiek az MTI anyagát használhatták.⁴¹⁹ Az állami és a pártvonal kettőssége a sajtótervek esetében is kialakult: az állami diplomácia eseményeire a Tájékoztatási Hivatalban, a pártérintkezésekre a pártközpont Sajtóelosztályán állították össze a terveket. Ugyanakkor a Hivatal is minden sajtótervét elküldte jóváhagyásra az Agitációs és Propaganda Osztályra.

A sajtóirányítás rendre megszervezte az átfogó jelentőségű vagy érzékeny témák tömegkommunikációs „stratégiáját” is. Előbbi csoportba sorolhatók a fontosabb határozatok, amelyeknél az APO arra törekedett, hogy ne „kampányszerűen” jelenjen meg a nyilvánosságban, vagyis ne történjen meg az, hogy a határozat bejelentése után egy héting a

---

⁴¹⁹ Beszámoló a Tájékoztatási Hivatal 1976 és 1980 közti tevékenységéről, 1980. MOL XIX-A-24b 138. doboz 1979 márciusában Portugália elnökének látogatása előtt a Magyar Hírlap az államközi és gazdasági, míg a Magyar Nemzet a kulturális kapcsolatok bemutatására kapott megbízást. Ugyanazon év májusában, Losonczy Pál államfő ausztriai utazása kapcsán a Magyar Nemzet az idegenforgalmi, a Magyar Hírlap a gazdasági, az Esti Hírlap pedig a fővárosok közti együttműködés áttekintését végezte el. MOL XIX-A-24b 127. doboz

csapból is az folyik, majd „le van tudva”, nem kap figyelmet. Szintén sajtótervek készültek a kongresszusok előtti és utáni időszakra és az országgyűlési választásokra, amikor lényeges szempont volt, hogy a széles tematikát lefedő anyag feldolgozásából nehegy kimaradjanak fontos területek. A választások előtti tervezésnél azt is figyelembe vették, hogy egyik vezető politikus se legyen alul- vagy felülreprezentált a sajtóban, így megszabták, hogy melyik választási gyűlésről tudósítsanak a lapok, kinek a felszólását közöljék.⁴²⁰ Az érzékeny témák közé tartoztak az évfordulók, amelyeknek a szocialista országok esetében külpolitikai vonatkozásuk is volt, illetve az egyszerű, nagy jelentőségű alkalmak, mint a magyar-szovjet közös ürrrepülés vagy a korona visszaadása. Ám az egyik legérzékenyebb területnek az áremelések számítottak. A hiánycikknek számító lakástelefonok beszerelési díjának emelése előtt 1977-ben a Tájékoztatási Hivatal három szakaszból álló sajtómunka tervet készített, amely lapra lebontva megjelölte, hogy mely szerkesztőségek mely témákat járjanak körül. Kitértek arra, hogy mennyiben lépjenek fel bírálóan, hogyan hangolják rá a közönséget arra, hogy a tervezett intézkedést pozitívan fogadja (első lépésben tudatosítva a problémát, második lépésben megvitatva az alternatívákat, egyértelműen a választandó variánst támogatva), majd hogyan ismertessék és magyarázzák a megszülető szabályozást.⁴²¹ Minden egyes áremelés kapcsán ugyan nem készült ilyen részletes sajtóterv, de 1980-ban a sajtóirányítás rögzítette az árváltozások publikálásának általános elveit. Közlemények csak a Tájékoztatási Hivatal – és az illetékes miniszter – jóváhagyásával kerülhettek nyilvánosságra.⁴²² A nyolcvanas években a pártvezetés igyekezett a tömegkommunikációs kutatások eredményeit is felhasználni: így a totóbotrány ajánlatos kezeléséről készült elemzés már a közvélemény várható mozgásának fényében, illetve a lehetséges kommunikációs célok figyelembe vételével vázolta fel a probléma nyilvános kezelésére vonatkozó javaslatát.⁴²³

A Tájékoztatási Hivatal jogosítványa kizárólag az állami politika kiemelt területeinek tömegkommunikációbeli kezelésére szölt. Az pártközpontban a párttáborzatokhoz kapcsolódó bővebb „tömegpolitikai tervek” készültek. Ezeknek a sajtómunka csak az egyik fejezete volt, amely mellett szerepelhettek a célkitűzések, az általánosan alkalmazandó elvek és módszertani kérdések, a határozat vagy intézkedés párt- és tömegszervezeti vonalon való feldolgozása, esetleg az egyéb kiadványok, tanácskozások és értekezletek terve. Egy-egy ilyen tömegpolitikai vagy propagandaterv a sajtó vonatkozásában sem elsősorban arra koncentrált, hogy mely lapok konkrétan miről és hogyan írjanak, hanem arra, milyen módszerekkel, szervezési teendőkkel milyen sajtószervek vagy újságíró-csoportok érendők el.

A tematikus tervek elkészítését nemegyszer formálisan az is kötelezővé tette, hogy a vonatkozó párt vagy állami határozat ún. „tájékoztatási záradékot” tartalmazott – ez

⁴²⁰ Így fordulhatott elő például 1962-ben a VIII. kongresszus előtti legfontosabb gyűlésről, a budapesti pártértekezletről a sajtóban az ott is beszédet mondó Kádár Jánostól a napilapok egyetlen szót sem idéztek, csupán a Kiss Dezső budapesti pb titkár felszólalását ismertették. Tanácskozik a budapesti pártértekezlet. Népsszabadság, 1962. október 31.

⁴²¹ A távbeszélő állomások beszerelési költségeinek emelését előkészítő és követő sajtómunka terve, 1977. MOL XIX-A-24b 112. doboz

⁴²² Javaslat az ármozgásokkal kapcsolatos tájékoztató munka szabályozására, 1980. MOL XIX-A-24b 135. doboz

⁴²³ A totó-manipulációs ügy kezelésének tájékoztatási terve. MOL MK-S 288. f. 22. cs. 1983/35. ő. e.

legtöbbször meghatározta, hogy milyen kör kapja kézhez az adott határozatot, de utalhatott arra is, hogy a sajtó sokoldalúan foglalkozzon a kérdéssel, esetleg arra is, hogyan. Az 1965-ben születő tájékoztatási határozat mondta ki, hogy a fontosabb, várhatóan nagy érdeklődést és visszhangot keltő határozatok esetében, mind a KB és a PB, mind a kormány elé kerülő előterjesztések tartalmazzanak tájékoztatási záradékot.⁴²⁴ A Tájékoztatási Hivatal 1965-ben megpróbálta lefordítani a PB-határozat előírását, és a tájékoztatási záradék hat variációját dolgozta ki a teljes hallgatástól a kampányszerű feldolgozásig.⁴²⁵ További sajtótervre csak ez utóbbi esetben volt szükség. A miniszteri válaszokban megjelentek a tájékoztatási záradékkal kapcsolatos ellenérvek: szükségtelenül merevvé tenné a gyakorlatot, hiszen megnehezítené a pillanatnyi vagy változó tájékoztatási érdekekhez való igazodást. Attól is ódzkodtak, hogy a kommuniké tartalmát – a többi napirendi ponttól függetlenül – előzetesen megfogalmazzák, illetve, hogy minden egyes kérdésnél külön-külön vita alakuljon ki a nyilvánosság kezeléséről. A SZOT-tól érkezett válasz bizonyára freudi „elszólás”: „A III/00118/1965. számú, a Minisztertanács határozatainak a nyilvánosság kizárására [sic!] vonatkozó javaslatot behesznek tartom, azszal egyetérték.”⁴²⁶

A hetvenes évek során végül az a gyakorlat alakult ki, hogy a kormányanyagok ismertetését nem az előterjesztő szerv sajtóosztálya fogalmazta. Egyrészt így elkerülhető volt, hogy a lapokban azonos szöveggel jelenjenek meg, másrészt az is, hogy egy-egy tárca szemlélete, „részerdekei” tükröződjének, egyben a lapprofil szerinti feldolgozást is bátorították. Az ismertetéseket – persze azokról az intézkedésekről, amelyekben a sajtóirányítás szükségesnek látta – újságírók készítették. Az előterjesztésekhez mind a Tájékoztatási Hivatalban, mind az állami szerveknél hozzájuthattak, és „konzultálhattak” a szakmai vonatkozásokról.⁴²⁷

A tervezés egy harmadik válfaja ugyan a sajtóirányító szervek ösztönzésére készült, de a szerkesztőségekben állították össze. Nagy horderejű határozatok, például kongresszusi anyag, népgazdasági terv, illetve nagy jelentőségű évfordulók – így a felszabadulás jubileumi évfordulói – kapcsán a szerkesztőségek terjesztettek be tématervet a sajtóirányításhoz. Ez tartalmazta, hogy mely lapszámokban, műsorokban – és időszakban – a téma milyen aspektusával, és milyen műfajokban kívánnak foglalkozni. A lapoktól bekért tervek nem csak azt tették lehetővé, hogy biztosítsák és ellenőrizzék, hogy az egyes szerkesztőségek megfelelő terjedelemben, szélességben és mélységben, valamint változatossággal foglalkoznak-e a kiemelt feladattal, hanem azt is, hogy a különböző lapok közötti koordináció létrejöhessen. A sajtóirányítás maga is kész volt ezeket a terveket ötletekkel, lehetséges témákkal „segíteni”.

⁴²⁴ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1965. június 8-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 5. cs 367. ó. e.

⁴²⁵ 1. A kérdés semmilyen sajtónyilvánosságot nem kaphat. 2. Csak az elterjesztés tárgyát említheti a kommuniké. 3. A kommuniké rövid, érdemi ismertetést tartalmazzon. 4. A kommunikén túl készüljön ismertetés, és rögzítsék mely lapokban jelenhet, jelenjen meg. 5. A kommuniké nem tartalmazza az intézkedést, de a lapok, egyes lapszoportok az MTI-től ismertetőt kapnak. 6. A sajtó egésze vagy egyes lapok visszatérően, kampányszerűen foglalkozzanak a témával, kísérjék figyelemmel a megvalósítást.

Naményi Géza feljegyzése (1965. március 24.). XIX-A-24b 27. doboz

⁴²⁶ MOL XIX-A-24b 27. doboz

⁴²⁷ Soltész István, a Tájékoztatási Hivatal alelnökének levele Varga József, a Minisztertanács titkárságvezetője részére, 1980. XIX-A-24b 137. doboz

Szigorodó időszakban a sajtóirányítás is visszanyúlt a tervezés szigorításához. Az 1982-es helyzetelemzés szerint a sajtóirányítás szerkezete, elvei megfelelőek voltak, de szinte minden téren (koordináció, szervezés, ellenőrzés), közte a tervezésben, is nagyobb hatékonyságot vártak volna. Megfogalmazták a hosszú távú – egész évre szóló – tematikus (kül-, bel-, gazdaság- és kultúrpolitikai) tájékoztatási tervek igényét. Ezt az APO által, az aktuális párt- és kormányhatározatok alapján összeállítandó anyagot alkalmas eszköznek vélték arra, hogy megszabja az egyes szerkesztőségek által elkészítendő lap- és műsorterveket, illetve a rendszeres időközönként megrendezendő kül-, bel-, gazdaság- és kultúrpolitikai tanácskozsók napirendjét. E mellett a hosszú távú tájékoztatási tervek mellett az APO szűkebb periódusra szóló, a – tervek szerint negyedéves terv alapján kidolgozott tematikájú főszerkesztői értekezletek tematikáját is meghatározó – részletesen kifejtett sajtóterveket is készített volna. Ezek – akárcsak a konkrét alkalmazásra készülő tervek – egy-egy sajtószerv feladatait is tartalmazták volna.⁴²⁸ Volna, mert a gyakorlatba ez az elképzelés végül is nem ment át.

c. Értékelés mint az utólagos cenzúra eszköze

A szerkesztői egyszemélyi felelősség elve, a sajtó informálásának-beavatásának rendszere és a cikkeket megjelenés előtt „korrigáló” cenzúraszerv hiánya megnövelte az utólagos ellenőrzés jelentőségét. Az újságírók neveléssel és kiválasztással megerősített elkötelezettségén, politikai érzéken túl az értékelés összetett mechanizmusa volt hivatva biztosítani azt a „fegyelmező erőt”, amely garantálta a meghatározott keretek között maradó, politikai elvárásoknak eleget tevő lapszerkesztést. A pártvezetés 1957 őszén tette le végképp a voksát a sajtóirányítás e gyakorlata mellett. *„Inkább éljünk az utólagos bírálat jogával és felelősségre vonással... Ne legyen olyan szerkesztőség és lap, amelynek nem mondják meg évszámra, hogy jól dolgoztak, vagy nem. Mi fog itt történni? Rosszul írnak egy kérdésről? Észrevételezzük a cikkeket. Újra rosszul írnak? Újra szólunk. Vagy megjavul a lap, vagy nem lesz tartható, és akkor leváltjuk a szerkesztőt...”* – fogalmazott Kádár János a Titkárság ülésén.⁴²⁹

Noha a sajtóirányítás nem volt nagy létszámú, sok „értékelő csáppal” rendelkezett. Amennyiben a lapfigyelés kizárólag a pártközpontra koncentráldott volna, óriási sora kellett volna duzzasztani a létszámot, vagy a munkatársak megfulladtak volna a sajtó tengerében, nem beszélve a rádió- és televízió adásainak követésétől. A rádió esetében a felelősség utólagos tisztázását szolgálta az az előírás, miszerint az adásba menő híradások szövegét szó szerint le kellett jegyezni.

A mindennapi működés során azonban inkább a „kivételesre”, a problematikusra koncentráltak, önkéntes bejelentőből pedig nem volt hiány. A minisztériumok, egyes szervek, vállalatok természetesen nap mint nap figyelték a területüket érintő sajtóanyagot, és kifogásaikat nem mulasztották el továbbítani a Tájékoztatási Hivatalhoz vagy az APO-hoz. A sajtóirányítás ezen felül az átfogó jellegű értékelések elkészítésébe rendszerint külsős

⁴²⁸ Feljegyzés a sajtóirányítás különösen a sajtómunka folyamatos értékelésének továbbfejlesztéséről, 1982. MOL XIX-A-24b 145. doboz

⁴²⁹ Jegyzőkönyv a Titkárság 1957. szeptember 7-i üléséről. MOL MK – S 288. f. 7. cs. 13. ó. e.

szakembereket is bevont, néhány fős munkabizottságokat kialakítva. Hasonló feladatokra az újságíró-szövetség egy-egy szakosztályát vagy egy-egy megyei pártbizottságot is felkérhettek. Előbbi esetekben elsősorban vezetői-középvezetői beosztásban dolgozó újságírók jöhettek számításba, akik az elemzéshez szükséges háttérismeretekkel is rendelkeztek.

A szerkesztőségeknek a sajtóirányítók többféleképp jelezték észrevételeiket. A legdirektebb forma a K-telefon használata volt. Amennyiben egy cikk kisebb nemtetszést váltott ki, a visszhangja jellemzően csak másodkézből jutott el a szerkesztőségig. Ha azonban valamelyik vezető politikusnak komoly kifogása támadt egy publikációval kapcsolatban, rendszerint az APO vagy a Tájékoztatási Hivatal közvetítésével hangot adott neki. A sajtóirányítók a visszaemlékezések szerint – személyiségtől függően – színpadias üvöltözéssel hozták a szerkesztőségvezetők tudomására elégedetlenségüket, amelyet erősíthetett a szerepükkel való azonosulás, illetve és a vezetői feddés miatti görcsök és bosszúság. Utóbbiról tanúskodik Naményi Géza „kiszólása”, amely a sajtóirányítás újabb és újabb beavatkozásaiért a szerkesztőségeket teszi felelőssé: a sajtóirányítás nem tud „*kikerülni abból a „csuka fogta harcsa” pokoli körforgásból, hogy a lazaságok és jegyzelmzetlenségek miatt „alulról” ránkényszerített tömértelen ügybe valósággal belefulladunk*”, ami az átfogó jellegű ügyek intézésének rovására megy.⁴³⁰ A fenti módszerek egyben azt is szolgálták, hogy a sajtó munkatársainak elmenjen a kedve a jövőben a hasonló „kockázatvállalástól”.

Különösen súlyos helyzetben a sajtó irányítói „gyorsjelentést” készítettek; ebben röviden összegezték, hogy melyik sajtóorgánium milyen vétséget követett el.⁴³¹ Ezután a főszerkesztőre hárult az a kötelezettség, hogy megindokolja, hogyan fordulhatott elő az eset, és megnevezze a felelősöket. Ezeknél az igazoló jelentéseknél a Tájékoztatási Hivatal rendszerint a postás szerepét töltötte be, míg az ügyek kivizsgálására a pártközpont adta a megbízást. Bár a lap munkájáért a főszerkesztő vagy a felelős szerkesztő felelt, leggyakrabban mégis az volt a helyzet, hogy az ominózus cikket nem ő hagyta jóvá, így az igazoló jelentés megrrását továbbpasszolta az érintett ügyeletes szerkesztőnek és a munkatársnak. A jelentésben leírták a cikk megjelenésének körülményeit és a felelősségüket csökkentő tényezőket. Így gyakran hivatkoztak olyan intézmény, hivatal vezetőjére, akitől az információ származott, vagy aki az írást megjelenés előtt ellenőrizte, illetve olyan kiadványra, ahol a kifogásolt adatok nyilvánosan hozzáférhetőek voltak korábban is.⁴³² Bizonyos esetekben a főszerkesztő magabiztosan verte

⁴³⁰ Naményi Géza feljegyzése Darvasi István részére a sajtóban tapasztalható nemkívánatos tendenciákról, 1963. MOL XIX-A-24b 20. doboz

⁴³¹ A gyorsjelentések rendszerét a PB 1982. december 7-i a sajtó, a rádió és a televízió irányításáról szóló határozata mondta ki hivatalosan. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 868. ó. e.

⁴³² Átlagos ügynek számított például a Világgazdaság 1975. november 1-i számában megjelent hír, amely egy svájci partnertől történő közös magyar-szovjet licenszvásárlás tervét harangozta be. Az igazoló jelentés alapján megállapítást nyert, hogy a cikket a magyar külkereskedelmi vállalat fősztályvezetője kezdeményezte a Világgazdaságnál, és az újságíró vele is ellenőriztette. Konkrét magyar tiltás nem is volt az ügyben, bár a minisztérium az ártárgyalások megzavarásának tekintett minden kiszivárgó információt, ám a szovjet fél még nem akarta nyilvánosságokra hozni az ügyletet. Bár a külkereskedelmi miniszter még két hónap elteltével is ragaszkodott a felelősségre vonáshoz, a sajtóirányítás ez esetben elfogadta a szerkesztőség védekezését. XIX-A-24b 95. doboz

vissza az ellene érkező támadást, máskor az igazoló jelentésekből elsősorban a felelősségáthárítás szándéka érződik ki.

Az alábbi példákból kitetszik, hogy a főszerkesztők kitanulták a hatékony elhárító mechanizmusokat. A Magyar Hírlapot 1976 végén lengyel témájú írásai kapcsán érte elmarasztalás. Az egyik riport a Lengyelországból érkező feketézökről készült, amelynek kapcsán a szerkesztő válaszában hivatkozhatott két hivatalos szerv jóváhagyására (Pénzügyminisztérium, Vámország), sőt utóbbi kezdeményező, ötletadó szerepére. A másik, a lengyel-szovjet viszonyt érintő cikk kapcsán felmerülő pontatlanságokat a jelentés a rossz vételi viszonyokkal magyarázta, amelyek kivédésére már megtették az intézkedéseket, és maga mellett hozta fel a lengyel nagykövetség pozitív alapállását is. Alábbi érveit pedig a sajtóirányítás is nehezen vitathatta: „*A magyar közvélemény előtt nem ismeretlenek azok a rágalmak, amelyek a Szovjetuniót, mint kereskedelmi partnert érik. A szovjet-lengyel kapcsolatok ilyen impozáns adatait jó példának tartottuk e rágalmak cáfolására.*”⁴³³ Ennél is „bravúrosabb” a Ludas M. László, az Élet és Irodalom szerzőjének válasza a Tájékoztatási Hivatalnak, amely a magyar államadósság adatainak közlése miatt követelt tőle magyarázatot. Abban megjelölte azokat a korábbi cikkeket, kiadványokat, amelyek a kifogásolt írást megelőzően is közzétették a hivatkozott adatokat, illetve azokat az állami szerveket (Magyar Nemzeti Bank, Pénzügykutató Intézet), amelyeknek munkatársaitól zöld utat kapott. Harmadrészt hivatkozott arra, hogy a titokvédelem terén a praxis és a szabályozás eltávolodott egymástól, az országos napilapok gyakorlatából azt a következtetést vonhatta le, hogy a korábbi 5–6 éves megkötés már nincs érvényben. Végül az adott ügyben a sajtóirányítás által képviselt „kicsinyes” beavatkozást az Agitációs és Propaganda Osztály vezetője, Lakatos Ernő által a Pártéletben leszögeezett elvekkel szembesítette. Lakatos ott a következőket írta: „*Alapvető emberi igény, hogy mindenki tisztán, világosan akar látni az őt körülvevő világ dolgaiban, hogy kisebb és nagyobb borderejű döntéseit kellő tájékozottság birtokában hozhassa meg.*” A főszerkesztő érvelése szerint az adósság és a fizetési mérleg gondjait „*mindenki saját bőrén érzi, és megoldásához mindenkinek a jobb munkájára szükség van. Azt azonban – ez már nem csak gazdasági, hanem alapvetően politikai érdek –, hogy mindenki a saját ügyének is érezze helyzetünk javítását, aligha várhatjuk el legalább annyi őszinteség nélkül, hogy lakosságunk ne tudná pontosan és hitelesen a helyzetét, a helyzetünket.*”⁴³⁴ A nyolcvanas évek második felében az újságírók egyre bátrabban éltek az „álinaivítás” fegyverével, azaz az íratlan szabályokkal szemben precedenseket, rögzített elveket hoztak fel.

Egy-egy igazoló jelentés ügye rendszerint akkor ért véget, amikor a főszerkesztő válaszával együtt beszámolt arról is, hogy a felelősség megállapításra került, illetve eljárt a fegyelmi büntetés tekintetében is. Elsimítható ügyekben a munkatársak megúszták egy figyelmeztetéssel vagy egy megrovással. A súlyosabb esetekben a fegyelmi mellett pénzbüntetést is kiszabtak, rendszerint prémiummegvonás formájában. Az igazán komoly ügyek, amelyeket a sajtóirányítás példaként akart állítani, kivételesen még magasabb szintre, a MÚOSZ Etikai Bizottsága elé kerülhettek.

⁴³³ Varga József levele Lakatos Ernő részére. MOL XIX-A-24b 104. doboz

⁴³⁴ Ludas M. László levele Németh Jenő részére. XIX-A-24b 156. doboz

A kevésbé súlyos és sürgős ügyek várhattak a következő főszerkesztői értekezletig. Ez a fajta számonkérés kifejezetten véletlenszerű és szubjektív jellegű maradt: az került be, amit a különböző szervek és személyek az adott periódusban szóvá tettek. Sajátos részét képezték az értékeléseknek azok a megjegyzések, kérések, amelyeket a párt és állami élet vezető politikusai ejtettek el a sajtó munkájával kapcsolatban. Ezek sokszor ad hoc jellegű szempontok voltak, amelyek könnyen eredményezhettek olyan helyzetet, hogy az egyik héten az egyik szerv kifejezetten elvárta volna egy-egy téma feldolgozását, népszerűsítését, míg egy másik szerv – amely épp azt a területet érintő intézkedésen dolgozott vagy csak más szemüvegen át nézte az adott kérdést – pont annak mellőzésére szólított fel.⁴³⁵

A sajtóirányítás munkáját segítő rendszeres és rendszerezett cikkösszefoglalók igényét határozott formában csak meglehetősen későn, 1982 májusában fogalmazta meg az Agitációs és Propaganda Osztály.⁴³⁶ Az ott körvonalazott elképzelések végül 1985-től valósultak meg – a Tájékoztatási Hivatal szerkesztésében ekkortól kivonatolták a hazai sajtóban megjelent cikkeket. Az összeállítás hetente pásztázta végig a tömegkommunikáció anyagain. Ez elsősorban a sajtóban megjelenített fontosabb témák, legnagyobb jelentőségű cikkek összefoglalására, mintsem a hibás közlések, újságírói mulasztások kiszűrésére koncentrált. A Tájékoztatási Hivatal Heti tájékoztatója tehát elsősorban azt célozta, hogy a sajtó irányítóinak minél teljesebb képe legyen arról, mivel és hogyan foglalkoznak a szerkesztőségek – ezen belül a kiadvány kiemelten kezelte a kormányzati munkával és a tájékoztatással összefüggő anyagokat.⁴³⁷ A szemlélés feladatait az APO és a Hivatal megosztotta egymás között. Előbbi követte nyomon a Népszabadság, az Esti Hírlap és a Népszabadság publikációit, illetve a rádió és televízió hír- és információs adásait, hetente kijelölt jelentősebb műsorait. Utóbbi a Magyar Hírlap, a Magyar Nemzet mellett az elektronikus média egyéb politikai műsorait, rendszeres magazinjait figyelte, míg a kulturális műsorok, újságok szemlélésébe bevonták a Tudományos, Kulturális és Közoktatási Osztályt, illetve a Művelődési Minisztériumot.⁴³⁸

A főszerkesztői reagálás a fenti kritikákra különböző lehetett. Azok, akik kellő magabiztossággal, autonómiával rendelkeztek jóval ritkábban adták tovább a feddést a kifogásolt cikket elkövető munkatársaknak. Ezzel elsősorban az volt a céljuk, hogy a „fékek” ne épüljenek be a munkatársak mindennapi tevékenységébe. Németh Irén, a Nők Lapja főszerkesztője például azok közé tartozott, akik saját bevallásuk szerint ritkán adták tovább a pártközpontbeli kritikák megjegyzéseket, amire így emlékezett: *„Nem azért, mert a presztízsemet féltettem. Sőt, ennél még nagyobb lett volna a presztízssem. Csak nem akartam, hogy féljenek. Hogy*

---

⁴³⁵ L. erről PELLE János: Információ, szórakoztatás. Kritika 1977/11. 22–25.

Ilyen érdekelletért állhatott fenn például a mezőgazdasági és a külkereskedelmi tárca között. Az egyik a bő termés miatt azt kérte, hogy a sajtó helyezze előtérbe a betakarítás kérdéseit, míg utóbbi jobb alkufeltételeket remélt attól, ha a sajtó egyáltalán nem említi a termés mennyiségére utaló információkat.

⁴³⁶ Fejegyzés a sajtóirányítás különösen a sajtómunka folyamatos értékelésének továbbfejlesztéséről, 1982. MOL XIX-A-24b 145. doboz

⁴³⁷ MOL XIX-A-24b 162. doboz

⁴³⁸ Jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a tömegtájékoztatás irányításának, orientálásának, ellenőrzésének rendjéről, 1982. MOL XIX-A-24b 145. doboz

*legközelebb már akkor működjön az öncenzúra, hogy nem mernek semmiről sem írni.*⁴³⁹ Kelen Béla, az Esti Hírlap főszerkesztője, aki szintén azt vallotta, hogy a főszerkesztő kötelessége megvédeni a munkatársait, hogy azok megfelelő munkáját biztosítani tudja, a főszerkesztő letolások egy sajátos aspektusát is felidézte. Eszerint a nyilvános dorgálás nem számított végletes – csak kínos – dolognak, nem kellett minden megjegyzés után rögtön személyi konzekvenciáktól tartani, sem a szerkesztői koncepciót feladni: „*Volt olyan főszerkesztői értekezlet, amikor kaptam a szívdást, a fülem égett, pirosodott, és belülről volt egy olyan jó érzés, hogy basszátok meg, de a példányszám éppen emelkedik, az olvasók éppen ezt szeretik...*”⁴⁴⁰

A sajtóirányítás is készített nagyobb lélegzetű értékeléseket, ám egy-egy lap teljesítményének megítélésében rendszerint a szerkesztőség vezetése kapta a feladatot, hogy tekintse át egy konkrét időszak, rendszerint néhány év lapmunkáját. A szerkesztőbizottság rendszerint azt a megoldást választotta, hogy először összefoglalta a lap feladatát, szerkesztési koncepcióját, és az általános jellegű kérdéseket, dilemmákat, majd rovatonként tekintette át a lap teljesítményét, hosszasan felsorolva azokat a főbb témákat, amelyeket a vizsgált években a lap feldolgozott, azokat a lehetséges területeket, amelyekkel az adott rovatok nem megfelelően foglalkoztak, illetve azokat a hibákat, nehézségeket, amelyekkel a szerkesztőség küzdött. Ezek jellemzően a beszámoló előtti hónapokban „javulásnak indultak”. A jelentések ezen felül kitértek a szerkesztőségi káderhelyzetre (munkatársak felkészültsége, létszáma, szerkesztői káderpolitika, fluktuáció), a pártszervezet helyzetére (párttagok alakulása, pártszervezet tevékenysége, részvétele a lap irányításában) és a lap műszaki–technikai–pénzügyi feltételeire (megjelenési adatok, terjesztés helyzete, nyomdai helyzet, gépkocsiállomány, fizetési viszonyok). Az elkészült szerkesztőségi beszámolókat az APO dolgozta fel és terjesztette be az APB-hez, ritkábban a PB-hez, ám előfordult, hogy az eredeti anyagot csak észrevételezte, kiegészítette. Az APB messze nem minden elkészült lap munkáját tűzte napirendre, voltak lapok, amelyekre a korszak egészében sem került sor. Az éves rendszerességet a napilapok esetében sem tartották be, illetve a lapértékelések nem szabályos ritmusossággal készültek el. Volt, hogy egy-egy napilap munkáját öt-hat évig sem tekintette át arra hivatott párttestület, illetve amikor megette, akkor sem átfogó elemzésre került sor, hanem egy-két rovat munkájára koncentráltak. A hetilapok munkáját a pártközpontban még ritkábban vették ilyen formában szemügyre, előfordult, hogy egy-egy lapcsoportot – például képes lapok, irodalmi lapok – együtt vizsgáltak. A párt mellett a lapgazdáknak is feladatuk volt ellenőrizni lapjaik teljesítményét, ám azok elsősorban azt vizsgálták, hogy a lapok saját szervezeti-politikai céljait mennyiben segítik.

A hetvenes években a Tájékoztatási Hivatal – a Propaganda Főosztályán, majd a nyolcvanas években az újonnan szervezett Elemző Főosztályán – kialakította a lapértékelések egy másfajta gyakorlatát. A főosztály eleinte csak a profiljába vágó területeken (honvédelem,

⁴³⁹ Németi Irén-interjú. Készítette Markovics Ferenc 2004-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 793. sz., 290.

⁴⁴⁰ Kelen Béla-interjú. Készítette Murányi Gábor 1987-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 101. sz., 886.

jogpropaganda, belügyi újságírás) mérte fel egy adott időszak sajtóját, majd 1978-ban már olyan területekre „merészkedett”, mint a levelezési rovatok munkája, a labdarúgó világbajnoksággal kapcsolatos publikációk vagy az ifjúsági sajtó.⁴⁴¹ A főosztály egyszerű tartomelemzési módszertannal dolgozott, mintaként pedig a sajtópaletta 4-8 lapját választotta ki, mind napilapokat, mind hetilapokat, mind megyei lapokat.

Hasonló jellegű tematikus összefoglalók a pártközpont kezdeményezésére elsősorban kiemelt kampányfeladatok kapcsán születtek. Ezek azt tekintették át, hogy egy központi intézkedéssel – például pártkongresszus anyagának feldolgozása – az adott lap, lapok vagy a sajtó egésze hogyan foglalkozott. Különös hangsúllyal kezelte a sajtóirányítás a KB „reformbuktató” 1972. novemberi határozatának sajtómunkáját. 1973 márciusában minden napilap, a Magyar Rádió és Televízió, illetve a Központi Sajtószolgálat beszámolt arról, milyen cikkekkkel kapcsolódtak a KB-határozat ismertetéséhez, magyarázásához, népszerűsítéséhez. A szerkesztő bizottságoknak arra kellett választ adniuk, hogyan dolgozták fel a határozatot általánosságban, egyes konkrét megállapításait, illetve milyen aspektusait hanyagolták. Hat nagy példányszámú hetilapról (Magyarország, Szabad Föld, Képes Újság, Új Tükör, Nők Lapja, Ország-Világ) egy, a területen dolgozó újságíró készített feljegyzést.⁴⁴² Egy másik kiemelkedő alkalom, amelyről átfogó értékelés maradt fenn, a közös-magyar szovjet űrrepülés kezelését vizsgálta meg – szétválasztva az előkészítés szakaszát, a tudósításokat és az értékelő szakaszt. Ez az elemzés sem kifejezetten a hibák felsorolására törekedett, hanem a téma megjelenésének egészét kívánta lemérni, a jó és negatív tapasztalatokkal együtt.⁴⁴³

Az utólagos cenzúra durva eszköze volt a már elkészült kiadvány betiltása, bezúzása. A sajtóirányítás elvileg abban az esetben élt ezzel az eszközzel, ha egy rendkívül magas prioritású politikai érdeket veszélyeztetett a megjelent tartalom. Ez a lehetőség azonban egyáltalán nem jelentett mindennapi gyakorlatot, a közszájon forgó ritka esetek is inkább folyóiratok példáját hozzák fel. Különösen a nyolcvanas évek közepén keltett „feltűnést” a Tiszatáj egyik száma, amely Nagy Gáspár költő A fiú naplójából című versét közölte, amelynek a forradalom 30. évfordulójára időzítéséhez igen komoly szerkesztői „nagyvonalúság” kellett. Ugyanebben az évben semmisítették meg a Liget című folyóirat bemutatkozó számát is, de erre a sorsa jutott a Mozgó Világ is 1983-ban. A História egyik 1984-es számát azért küldték a zúzdába diplomáciai bonyodalmaktól tartva, mert egy cikkének illusztrációjául Titót láncos kutyaként ábrázoló karikatúrát választott. Ám nem feltétlenül a direkt politikai utalások érték ki a sajtóirányításnál a biztosítékot: egy hetilapra azért mondatott ki a verdikt, mert egy fotóján az ítélet szerint elfogadhatatlanul pornográf módon ábrázolta a meztelen női testet. Pedig egy kis erotika már nem volt szokatlan a hetvenes évek lapjaiban. A rendszer slamposságát és abszurdítását

⁴⁴¹ A Tájékoztatói Hivatal 1978. második félévi munkaterve. MOL XIX-A-24b 121. doboz

⁴⁴² MOL MK-S 288. f. 22/1973. cs. 23. ő. e.

⁴⁴³ Feljegyzés a megyei napilapok, a központi hetilapok, folyóiratok űrrepüléssel kapcsolatos sajtómunkájáról, 1980. MOL XIX-A-24b 135. doboz

mutatja, hogy inkább egy tsz melléküzemágnál megrendelték a keblek fekete csíkokkal való elfedését, mert olcsóbb volt, mint újrayomni a lapot.⁴⁴⁴

Összességében az utólagos értékelés rendszere nem működött hatékonyan. A rendelkezésre álló apparátus nem volt sem megfelelő létszámú, sem szakmailag megfelelően felkészült, hogy általános, gyakorlati tanulságokkal szolgáló, mélyebb, megalapozottabb módszertani háttérű tartalomelemzéseket készítsenek. A szerkesztőbizottságok és megbízott újságírók által szívességi alapon összeállított, illetve fizetett összefoglalók jellegzetes „egyrészt-másrészt” beszédmódban íródtak, a végső megállapításuk borítékolhatóan az volt, hogy általánosságban a lap jól szolgálja a párt politikáját, de vannak olyan aspektusok, ahol javítani kell a színvonalat. A lapértékelések nyomán nem is volt várható, hogy felforgató erejű változások következzenek be egy-egy szerkesztőség vezetésében vagy profiljában. Mindezt a sajtóirányítás is felismerte, és a hetvenes évek végén kísérletet tett arra, hogy a Tömegkommunikációs Kutatóközpont munkatársait bevonja a szakszerű tartalomelemzések készítésébe. A kutatóintézmény viszont igyekezett a PB által rátevélt feladatot megkerülni, 1980-as jelentésükben az írott sajtó kutatását csak egyéb feladatok „melléktermékeként” tartották elképzelhetőnek.⁴⁴⁵ Ezzel együtt az intézmény munkatársai több elemzést készítettek a sajtóirányítás számára a nyolcvanas években.

2. Az előzetes cenzúra – és a sajtószabadság problematikája

Magyarországot – ahogy más szocialista berendezkedésű országokat – az ENSZ 1955-ben tagjai sorába fogadta. Ekkor a sajtószabadság már évek óta a Magyar Népköztársaság deklarált alapértékei közé tartozott. Az 1949. évi „sztálini” alkotmány arról rendelkezett, hogy hazánkban a sajtószabadság „a dolgozók érdekeinek” megfelelően érvényesüljön, és ezen felül azt az állami kötelezettséget is vállalta, hogy „a dolgozók rendelkezésére bocsátja a szükséges anyagi eszközöket”. Vagyis ahogy a MÚOSZ 1966-os előterjesztése említette, az alkotmány 55. paragrafusa a sajtószabadságot „a szocializmust építő dolgozó többség jogaként, anyagi biztosítékokkal körülvetten deklarálja”.⁴⁴⁶ Az alkotmány 1972-es módosítása korlátozta az esetleges értelmezési vitákat, illetve pénzügyileg vállalhatatlan terheket jelentő kitévelt, és a sajtószabadság minőségét ideológiai szempontból határozottabban körvonalazta: feleljen meg a szocializmus és a nép érdekeinek.⁴⁴⁷

A sajtószabadság kezelhető jogi kategóriaként, illetve normatív fogalomként is, azaz ideologikusan értelmezhető. Utóbbi azért rendkívül lényeges, mert a fenti alkotmányos szabályozásból is kitetszik, hogy a polgári demokratikus berendezkedésű és az államszocialista országokban egyaránt használták a sajtószabadság fogalmát. Ez lehetővé tette, hogy akár

⁴⁴⁴ HEGEDŰS István: i.m., 53.

⁴⁴⁵ Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1980-82-es kutatási tervének fő irányai, 1980. MOL XIX-A-24b 139. doboz

⁴⁴⁶ Megjegyzések és javaslatok a hatályos sajtójogi szabályozás kérdéseiről. MOL MK–S 288. f. 22/1966. cs. 9. ő. e.

⁴⁴⁷ BAYER Judit: Sajtó- és médiajog. In: BAJOMI-LÁZÁR Péter [szerk.]: Magyar médiatörténet, 160.

nemzetközi szerződésekben is deklarálják azt, miközben annak ellentmondó értelmezését adták.

a. A sajtószabadság intézményes megközelítése

A világi és egyházi hatalom a könyvnyomtatásra és sajtóra annak megjelenésétől fogva fenntartásokkal tekintett, a gondolatok terjesztésének médiumait a felforgatás eszközeinek látta, és igyekezett azt intézményesen is korlátozni. A sajtószabadságért való küzdelem történetileg a hatalom által működtetett politikai cenzúra eltörléséért folyt. Az jellemzően még megjelenés előtt megvizsgálta a publikálni szánt anyagokat, és törölte az általa elfogadhatatlannak vélt részeket. A cenzúrát működtethette az egyház, az uralkodó, a kormányzat. 1849-ben és 1919-ben is olyan rendszert vezettek be, amely a már kinyomtatott lapokat ellenőrizte a terjesztés megkezdése előtt.⁴⁴⁸ Az ellenforradalom éveitől – 1921-ig – találkozhatunk olyan újságoldalakkal, amelyekből sorok hiányoznak, sőt néha csupán néhány mondat maradt meg. A cenzúra kihúzatta, pótolni viszont már nem lehetett, ugyanakkor a cenzúra nyíltan vállalta, üdvösnek tartotta működését, az érintett lap pedig büszkén vállalhatta „összetűzését” a cenzorokkal.

A Magyar Dolgozók Pártja, majd az MSZMP nem hozott létre ilyen jellegű intézményt Magyarországon, ennyiben nem másolta a szovjet példát. A sajtóról szóló 1959-es PB-határozat ugyanakkor egyértelműen kimondta a politika primátusának elvét a híreérték felett, ami a cenzúra deklarálásaként is értelmezhető: „*nem a szenzációéhség vagy érdekesség szempontjai, hanem politikai megfontolások döntenek el, hogy bizonyos fontos, főleg belpolitikai anyagok megjelenhetnek-e a lapokban vagy sem*”.⁴⁴⁹ Sőt a fenti elv sokkal profánabb formában is megfogalmazódott a mindennapokban a szerkesztőségek irányában, miszerint lapjainkban nem helyes megírni minden igazságot, hanem mindig a párt politikáját mérlegelve kell döntenie arról, mi jelenjen meg nyomtatásban.⁴⁵⁰

Más szocialista országokban, legalábbis az első évtizedekben léteztek ilyen jellegű intézmények. A Szovjetunióban a csak Glavlitként emlegetett intézményt (Главное управление по охране государственных тайн в печати – Államtitkok Sajtóbeli Védelmének Főhivatala) 1922-ben állították fel, előtte az állambiztonság egy osztálya látta el a titokvédelmi feladatokat. A Glavlit mellett működött a politikai cenzúra több szerve is: a Goszkomizdat az irodalmi alkotásokat, a Goszokino a filmeket, a Goszteleradio a televízió és rádió műsorait cenzúrázta. Az állami titokvédelmi szerv, a Glavlit eleinte a Népművelődési Népbiztossághoz tartozott, majd 1946-ban a Minisztertanács alá rendelték, nevét többször is megváltoztatták. Kialakították a területi szervezetrendszerét is, míg a konkrét cenzori teendőket az egyes intézményeknél – legalábbis a Szovjetunió fennállásának utolsó évtizedeiben – az ún. első vagy titkos osztályok (Первый отдел) végezték, amelyek nem voltak az intézmény vezetésének alárendelve, hanem a

⁴⁴⁸ KOSÁRY Domokos és NÉMETH G. Béla [szerk]: A magyar sajtó története II/1. Budapest, Akadémiai, 1985. 292.; SIPOS Balázs: i. m., 30.

⁴⁴⁹ Az MSZMP PB határozata a sajtóról, 1959. február 13. In: VASS Henrik–SÁGVÁRI Ágnes [szerk.]: i. m., 312.

⁴⁵⁰ Németh Károly megyei első titkár hozzászólása. Jegyzőkönyv az 1959. március 31-én megtartott szerkesztőségi értekezletről. MOL MK–S 288. f. 22/1959. cs. 6. é. e.

titkosszolgálatokkal álltak összeköttetésben. A gazdaságra, népességre vonatkozó adatokat a statisztikai hivatal első osztályai ellenőrizték.⁴⁵¹

Működött azonban cenzúrahivatal Lengyelországban, Csehszlovákiában és Romániában is. Lengyelországban csak a rendszerváltást megelőző kerekasztal-tárgyalások nyomán mondták ki a feloszlását. A Sajtót, Publikációkat és Rendezvényeket Ellenőrző Főhivatal itt is állami szervként működött, 1946-ban hozták létre. Az elnevezése is mutatja, nem csupán a média tartozott hatáskörébe, hanem lényegében a kulturális élet egésze. A hatvanas-hetvenes években az utóbbi két országban megszüntették a hivatalos cenzúrát, Lengyelországban pedig a szabályozás lazítására került sor. Az időpont nem véletlen: a kelet-nyugati kapcsolatok intenzívebbé válása nyomán általában, a Helsinki záróokmány aláírását követően pedig konkrétan a kínossá vált sajtó intézményes korlátozása, így más, rejtettebb mechanizmusok kerültek előtérbe. Lengyelországban a párt lapjainál ekkor már eleve nem gyakoroltak politikai cenzúrát, és csak az államtitkok védelmére koncentráltak, míg az évtized elején a párt központi napilapját és hetilapját (Trybuna Ludu, Polityka) teljesen kivették a hivatal ellenőrzése alól, hogy aztán utóbbi „kiváltságos” helyzetét az évtized második felében visszavonják. Szintén nem cenzúrázták ekkor már a különböző szakmai folyóiratokat, összesen az időszaki kiadványok egyötödét.⁴⁵² A lengyel cenzúra működése nemzetközileg is ismertté vált, mivel 1977-ben egy egykori krakkói cenzor, Tomasz Strzyzewski több száz oldalnyi hivatali dokumentummal Svédországba szökött, és az anyagot publikálták.⁴⁵³ Csehszlovákiában a sajtócenzúrát a Belügyminisztérium egyik osztálya (Hlavní správa tiskového dohledu) végezte – még az SZKP XX. kongresszusa után is évekig. Az előzetes cenzúra megszüntetése vagy legalábbis reformja csak a CSKP 1962. decemberi XII. kongresszusa után került napirendre. A cenzúraosztály megszüntetésére végül 1968 júniusában került sor – majd újabb cenzúrahivatal felállítására a szovjet katonai beavatkozást követően, a kifejezetten merev kézi vezérléssel dirigált csehszlovák sajtóban sem került sor.⁴⁵⁴ Ebben némi része a magyar sajtóirányításnak is lehetett, hiszen mind a 1968 augusztusa előtt, mind utána a csehszlovák sajtó irányítói jártak nálunk tanulmányozni, hogyan működtethet a párt- és állami sajtóirányítás egy olyan tájékoztatási rendszert, amelyben előzetes cenzúra nélkül is megvalósul a normakövetés.⁴⁵⁵ Romániában a Központi Bizottság 1977-ben hozott határozatot a tájékoztatásirányítási rendszer átszervezéséről, amely a sajtóban megjelentekért a felelősséget a Sajtó- és

⁴⁵¹ A szovjet cenzúráról: CHOLDIN, Mariana Tax–FRIEDBERG, Maurice: *The Red Pencil: Artists, Scholars and Censors in the USSR*. Boston, Unwin Hyman, 1989. 155–156; JANSEN, Sue Curry: *Censorship. The Knot that Binds Power and Knowledge*. Oxford, Oxford University Press, 1991. 101.; MURRAY, John: *The Russian Press from Brezhnev to Yeltsin*. Aldershot, E. Elgar, 1994. 58–59.

⁴⁵² A varsói nagykövetség jelentése – A lengyel sajtó helyzete; a magyar-lengyel sajtókapcsolatok, 1973. MOL XIX-A-24b 68. doboz; A varsói nagykövetség jelentése a lengyel cenzúrázi tevékenység formáiról és irányairól, 1979. MOL XIX-A-24b 126. doboz.

⁴⁵³ CURRY, Jane Leftwich: *The Black Book of Polish Censorship*. New York, Random House, 1984.

⁴⁵⁴ A prágai nagykövetség jelentése – A csehszlovák sajtócenzúra néhány kérdése, 1964. MOL XIX-A-24b 23. doboz.

⁴⁵⁵ ČULÍK, Jan: *There was no censorship in Czechoslovakia in the 1970s and 1980s*. Forrás: <http://www.arts.gla.ac.uk/Slavonic/Censorship.htm> (2009. február 17.)

⁴⁵⁵ L. TAKÁCS RÓBERT: *A csehszlovák sajtóirányítás a hatvanas és a hetvenes évek fordulóján*, Budapestről nézve. Médiautató 2008 tél, 69–82.

Kiadványügyi Bizottság kiiktatásával a szerkesztőségek vezetőire és a sajtóirányítókra hárította. Sajátos kollektív felelősségi rendszert hoztak létre a vezetői tanácsok kialakításával. Ezekben helyet kaptak a központi és helyi pártszervek, a szakszervezet, az ifjúsági szervezet, a tömeg- és társadalmi szervezetek, a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács, az alkotó szövetségek, az Újságíró Tanács képviselői, illetve az adott intézmény, vállalat dolgozói, újságírói. Az átszervezés nem szüntette meg magát a Sajtó- és Kiadványügyi Bizottságot, amely megmaradt a sajtóirányítás állami szerveként. A bukaresti nagykövet úgy értékelte a román lépést, mint amely inkább az ellenőrzést szigorítja, egy többlépcsős, összetett mechanizmust teremt, bár kifelé „el lehet úgy adni”, mint a szabadságjogok kiterjesztését.⁴⁵⁶

A cenzúrahivatal léte vagy nem léte azonban – ahogy a fenti példák is jelzik – egyáltalán nem megbízható mérceje annak, milyen „szabadságfokon” működött egy-egy ország sajtója. A csehek és a románok esetében a formális sajtócenzúra eltörlése után éppen hogy megerősödött a sajtó feletti kontroll.⁴⁵⁷ Magyarországon, ahol nem létezett cenzúra a politikai újságírás az egyik legszabadabban működő gyakorlatot valósította meg a szocialista országok között – akárcsak a lengyel. Márpedig láttuk, hogy a lengyelek nem mondtak le az állami cenzúráról, csak kivették ellenőrzése alól a sajtónak azt a szeletét, amelynek működését feleslegesnek tartották. A korábban idézett, 1979-ből származó nagyköveti jelentésben szereplő értékelés egyértelműen a lengyel fél álláspontjaként értelmezendő: úgy „*vélik, hogy a nyílt megelőző központi cenzúrázási rendszer áttekinthetőbb és tisztább, mint a különböző rejtett cenzúrázási formák*”⁴⁵⁸ Mindez célzatosságával együtt is rámutat arra az összefüggésre, hogy egy cenzúrahivatal léte paradox módon felszabadító hatása is lehet az újságírókra, szerkesztőkre nézve, hiszen a cenzor leveszi a végső felelősséget a szerkesztő válláról. A román eset pont fordított irányban azt mutatta, hogy a cenzori hivatal megszüntetése hirtelen komoly felelősséget varrt a szerkesztők nyakába, akik pozíciójukat, egzisztenciájukat féltve inkább egy, a korábbinál is szigorúbb gyakorlathoz menekültek.⁴⁵⁹

Bár nem működött a politikai újságírásra szabott előolvasó-engedélyező jellegű hivatal, ha közelebbről megnézzük a magyarországi gyakorlatot, akkor itt is megtaláljuk az előzetes cenzúra „elrejtett” hivatalait. Nem sajtóterületen léteztek kifejezetten cenzori feladatokkal is felruházott szervek: a Filmfőigazgatóság és a Kiadói Főigazgatóság.⁴⁶⁰ A politikai újságírás területén szintén működtek az előzetes cenzúra bizonyos szervei – még ha ezek csak egy-egy szűkebb terület védelmét látták is el. Mint láttuk a lengyel, a csehszlovák – vagy akár a szovjet

⁴⁵⁶ A bukaresti nagykövetség jelentése a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága tömegtájékoztató szervekre vonatkozó határozatáról, 1977. MOL XIX-A-24b 108. doboz

⁴⁵⁷ L. Gáll Ernő, az erdélyi Korunk főszerkesztője naplójának a cenzúra eltörölését követő feljegyzéseit. GÁLL Ernő: Napló I. 1977–1990. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2003, 9–15.

⁴⁵⁸ A lengyel fél ezzel azt kívánta a magyar külügy és sajtóirányítás értésére adni, hogy visszatérő problémaként tekint arra, hogy a magyar sajtó rendszeresen foglalkozik a lengyel turisták magyarországi illegális kereskedelmi tevékenységével. A varsói nagykövetség jelentése a lengyel cenzúrázási tevékenység formáiról és irányairól, 1979. MOL XIX-A-24b 126. doboz

⁴⁵⁹ A bukaresti nagykövetség jelentése a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága tömegtájékoztató szervekre vonatkozó határozatáról, 1977. MOL XIX-A-24b 108. doboz

⁴⁶⁰ KOVÁCS Emőke: Filmcenzúra a Kádár-korszakban. Magyar Hírlap, 2007. április 10.; A könyvkiadás gyakorlatáról részletesen: BART István: Világirodalom és könyvkiadás a Kádár-korszakban. Budapest, Osiris, 2003.

– sajtóirányítás az állami, katonai és üzleti-szolgálati titkok védelmével indokolta a cenzúrahivatalának fenntartását. Ilyen jellegű titkai a magyar államnak is voltak. A katonai titkokat a Honvédelmi Minisztérium alá tartozó Vezérkari Főnökség katonai cenzúra osztálya felügyelte, az államtitkok esetében a Belügyminisztérium Sajtóosztálya – és a vidéki rendőrfőkapitányságok – voltak illetékesek. A titokvédelemről a korszakban többször is született állami szabályozás, amelynek nyomán a minisztériumok és egyéb országos szervek összeállították azoknak az adatoknak, információknak a listáját, amelyeket titkosként kellett kezelni. Ez a lista a szerkesztőknek is rendelkezésére állt a Tájékoztatási Hivatalon keresztül, de ezek megőrzését szolgálta az a gyakorlat is, hogy a megírt cikkeket – amennyiben állami szerv munkáját érintette – az adott szervnél megfelelő beosztásban álló vezetővel, illetve az információforrással ellenőriztetni kellett. Az ellenőrzítés kötelezettségét azonban nem foglalták be magas szintű párttárhozatokba, jogszabályokba. Bár a sajtóirányítás hangsúlyozta, hogy ez a pontosságot, hitelességet szolgálja, a megkérdozett jelezhetette, ha nem értett egyet a cikk politikai következtetéseivel, vagy ha úgy vélte, nem felelnek meg a valóságnak, külkereskedelmi, gazdasági vagy politikai érdeket sértenek.⁴⁶¹

A Tájékoztatási Hivatalhoz telepített adminisztratív jogkörök a lapalapítás meggátlását célozták. További megkötések – így a nyomdák és sokszorosító berendezések nyilvántartása, illetve a megjelentetési engedélyek ellenőrzése – biztosították, hogy ne lehessen tiltott tartalmakat előállítani.⁴⁶² A 11/1966. számú kormányrendelet értelmében csak jogi személy rendelkezhetett sajtótermék előállítására alkalmas berendezéssel, és a szigorú nyilvántartás érdekében csak három vállalat foglalkozhatott ilyen termékek forgalmazásával. A fenti szabályokat a nyolcvanas évek közepén oldották fel annyiban, hogy az akkorra már elérhetővé váló fénymásoló gépek vásárlását kisvállalkozások, magánszemélyeknek részére is lehetővé tették üzemeltetési engedély birtokában, valamint egyszerűsítették a bejelentést és a nyilvántartást.⁴⁶³ Az elővigyázatosság fenntartását azonban ekkor már elsősorban az engedélyeztetés csatornáit megkerülő, stencilgépeken, fénymásoló gépeken sokszorosított informális utakon, kapcsolatrendszeren keresztül terjesztett szamizdat irodalom indokolta.

Az előzetes cenzúra szervének tekinthetjük a Magyar Távirati Irodát is, amelynek tevékenységében keveredett a szolgáltató és a hatósági funkció.⁴⁶⁴ Az MTI eleve a legnagyobb hírelátója volt a magyar sajtónak, a hírugynökségnek volt a legteljesebb tudósítói hálózata belföldön és külföldön egyaránt. Ahogy a szervezet 1980-ban készült beszámolója fogalmazott, az MTI kulcsfontosságú szerepet játszott a magyar tömegtájékoztatásban mint az „informátorok informátora”. Munkájával a tájékoztatás egészét orientálta, azaz – szűrte le a tanulságot a jelentés – „az MTI... a sajtó pártirányításának egyik fontos eszköze is”.⁴⁶⁵ Az MTI hírmonopóliuma mindkét irányban érvényesült. A külföldi hírugynökségek anyagai csak az MTI közvetítésével juthattak el a szerkesztőségekbe. Az MTI kapcsolatban állt a világ

⁴⁶¹ Feljegyzés kormánytagok és főszerkesztők megbeszéléséről, 1960. MOL XIX-A-24b 18. doboz

⁴⁶² MOL XIX-A-24b 26. doboz

⁴⁶³ Előterjesztés a Minisztertanácshoz a sokszorosítógépekről, 1984. MOL XIX-A-24b 154. doboz

⁴⁶⁴ Hegedűs István: i. m., 50–51.

⁴⁶⁵ Tájékoztató jelentés a Magyar Távirati Irodáról, 1980. MOL XIX-A-24b 135. doboz

jelentősebb hírügynökségeivel, az onnan érkezett anyagot szakmai – például fontosság, jelentőség – és politikai szempontból mérlegelték és szerkesztették. Ez a mechanizmus volt hivatva biztosítani egyrészt azt, hogy a politikailag nem elfogadható, „kényes témának” számító vagy a még nem nyilvánosságra hozható információk el se jussanak a szerkesztőségi feldolgozásig – bár ugyanezen hírek a „szerkesztőségek tájékoztatására” megjegyzéssel, illetve az MTI bizalmas kiadványaiban helyet kaphattak.⁴⁶⁶ Másrészt így már az MTI főszerkesztőségeiben gondoskodni lehetett arról, hogy a „problémás hírek” megfelelő csomagolást kapjanak. Szintén a megfelelő tálalást biztosította az a gyakorlat, hogy a szocialista országok a másíkról szóló anyagaiknál egymás anyagait vették át. „Oldott légkörben” az APO egyik vezetője a következőképp hangsúlyozta ezt a szabályt a nyolcvanas években: „*ha Moszkvát egy földrengés elpusztítja, az nekünk addig nem hír, míg a szovjetek a TASZSZ hírügynökség révén nem közlik*”.⁴⁶⁷ A fentiek jelentőségét a Tájékoztatói ismeretek jegyzet így foglalta össze 1985-ben: „*A politikai mérlegelés azért is fontos, mert a velünk ideológiai, politikai hariban álló államok hírközlő eszközeinek olykor az állhírek, a tendenciózus ferdtések közreadása is érdeke lehet*”.⁴⁶⁸ Hogy ez a gyakorlat milyen súlyos információhiányhoz vezetett, legjobban Csemnobil példája mutatta.

A sajtóirányítás egyik visszatérő bírálata volt a „nyugati álobjektivitás kritikátlan átvétele”, vagyis a készen kapott megfogalmazások, szóhasználat meghagyása ahelyett, hogy az újságíró a nyelvi fordítás mellett a megfelelő ideológiai és politikai fordítást is elvégezte volna, aminek a révén valószínűbbé vált volna, hogy az olvasó a leírtak hatalomnak megfelelő értelmezését teszi magáévá. Az MTI stencilek ugyanakkor magát a hírtartalmat – a Tito-ellenes kampányhoz hasonló szélsőséges esetektől eltekintve – nem változtatták meg, hanem elhallgatással, hangsúlyozással és a „keretezéssel” manipulálták a befogadót. Pethő Tibor, aki az ötvenes években az MTI külpolitikai hírszerkesztőségében dolgozott úgy emlékszik, hogy a munkatársak maguk is tisztában voltak ezzel, de azzal is, hogy a nyugati sajtó is bizonyos szintig így jár el. „*Gyakran azt mondjuk, hogy az igazság közelebb kell, hogy legyen abhoz, amit a nyugatiak mondanak, de hát ezt úgy kell kiadni, mintha nekünk lenne az igazság nagyobb része a birtokunkban*.” És mindezek ellenére az MTI-beli munka egyfajta menedék is volt azok számára, akik nem akarták elhagyni a szakmát, de tartózkodni kívántak a nyílt politikai állásfoglalástól.⁴⁶⁹

Az MTI híryanagán túl csak a külföldi tudósítók jelentettek közvetlen hírforrást az egyes szerkesztőségek számára, igaz a külföldi tudósítói hálózat – nagyban anyagi szempontok miatt – meglehetősen szűkös volt. Legendásnak számított a Világgazdaság szerkesztősége, amely a hetvenes években közvetlen összeköttetésben állt nyugati hírügynökségekkel. A Magyar Rádióban is volt egy kiskapu: hallgatólagosan a sajtóirányítás elfogadta, hogy a frissesség, hitelesség érdekében a hírszolgálat a „rádióhallgatás” által vett információkat is felhasználja,

⁴⁶⁶ Barcs Sándor-interjú. Készítette Kubinyi Ferenc 1987-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 81. sz., 185.

⁴⁶⁷ HAVAS Henrik: i. m., 170.

⁴⁶⁸ Idézi: HEGEDŰS István: i. m., 50.

⁴⁶⁹ Pethő Tibor-interjú. Készítette Murányi Gábor 1989-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 189. sz., 396–398.

ha valami „véletlen” kimaradt volna az MTI-ből. *„Véletlenek persze mindig voltak, így a BBC-ből, az Amerika Hangjából sok hírt felhasználunk”* – emlékszik vissza Bolgár György.⁴⁷⁰

Természetesen az újságírók tájékozottsága nem a nyilvános MTI hírek színvonalán állt, személyes tapasztalataik, a nyugati rádiók, a futótűzként terjedő pletykák mellett – szerkesztőtől függően – a bizalmas kiadványok és a nyugati írott sajtó egy része is a rendelkezésükre állt. A belföldi hírszolgálatban korántsem érvényesült ennyire egyértelműen az MTI hírmonopóliuma, de megvolt a híreknek, eseményeknek, nyilatkozatoknak, beszédeknek az a köre, amelyekről kizárólag MTI tudósítás alapján közölhettek anyagot. Általában ezt a lap szerkesztési koncepciójának megfelelően – a sajtóirányítás által is erre ösztönözve – átfogalmazták, de voltak olyan hivatalos közlemények, amelyeket változtatás nélkül kellett közölni. Az MTI cenzori jellegét erősítette az is, hogy a Tájékoztatási Hivatal és a pártközpont pro domoi – praktikus megfontolásból – az MTI hálózatán keresztül jutottak el a szerkesztőségekbe.

Az előzetes ellenőrzés természetesen az egyes lapoknál is folyt – a főszerkesztők egyéb szerkesztőségi vezetők feladata volt. Az, hogy ez az ellenőrzés szervezeti kereteket kapjon, csak a nagy intézmények – rádió, televízió – esetében merült fel, ahol olyan mennyiségű műsor készült nap mint nap, amelyet az addig kialakult rendben lehetetlen volt mind átnézni. Ezeknél is csak a hetvenes évek végén, nyolcvanas évek elején került előtérbe, amikor a pártvezetés úgy látta, fellazult a fegyelem. Nem elsősorban politikai hibákról volt itt szó – persze azokat is vétekttek –, hanem arról, hogy a műsorok egy része elfogadhatatlan engedményeket tett a tömegszórakoztatásban. Kádár János mindezt az iparban is bevett minőségbiztosítási ellenőrzéshez hasonlította „szervezettség növelését”: ha a Ganzban van MEO, miért ne lehetne – és kéne, hogy legyen – a televíziónál is? Ugyanakkor azt határozottan megkülönböztette a cenzúrátlól: *„ha a Belügyminisztériumból 3 tiszt odamenne magukhoz, az cenzor volna. De maguknak a saját rendszerükön belül kell csinálni. Az meg nem cenzor, hát az önkontrollnak egy formája”*⁴⁷¹

Az előzetes ellenőrzés informális csatornáin is működtek. Nemcsak a sajtóirányítás kérhetett – a főszerkesztő is kérdezhetett. A Tájékoztatási Hivatal vezetője ezt a lehetőséget ajánlotta a főszerkesztők figyelmébe, amikor a szokásos havi értekezleten kiemelte Gombó Pál, a Hétfői Hírek főszerkesztő-helyettesének eljárását, aki rákérdezett, hogy a munkatársa által írt glossza megfelelő álláspontot képvisel-e. A cikk egyébként nem érintett semmiféle politikailag kényes kérdést: egy üzem dolgozói felajánlották kétnapi nyereségrészesedésüket az üzemi óvoda építésére. A sajtóirányítás mégis közlése ellen foglalt állást, mert a felajánlást a nyereségalapból – és nem a szétosztott összegekből – kellett volna felajánlani, így ezt az eljárást nem akarták népszerűsíteni.⁴⁷² Ezek az egyeztetések természetesen inkább személyes beszélgetések során zajlottak, kevés nyomuk maradt. A sajtóirányításnak sem lehetett érdeke, hogy nap mint nap

⁴⁷⁰ Beszélgetés Bolgár Györggyel. In: HAVAS Henrik: i. m., 189.

⁴⁷¹ Jegyzőkönyv a Magyar Televízió Elnöksége vezetőségi üléséről (1979. március 14.). MOL XXVI-A-9. 30. doboz

⁴⁷² Feljegyzés az 1959. április 1-i főszerkesztői értekezletről. MOL XIX-A-24b 9. doboz

érdeklődjenek náluk kis jelentőségű ügyekkel. Azokat nagyrészt a szerkesztők felelősségére és ítéletére lehetett bízni, illetve egy részük fennakadt a minisztériumi „ellenőriztetésen”. Ahogy Kelen Béla – a szovjet testvérnaplószerkesztőjének mély megdöbbenésére – arra a kérdésre, hol található a laphoz helyezett cenzor, úgy válaszolt, nincs rá szükség: „*Ha ő jobban tudja, hogy mit szabad és mit nem, akkor miért nem ő a főszerkesztő?*”⁴⁷³

Az igazán fajsúlyos kérdésekben pedig egészen magas szintig felcsúszott az engedélyezés. A Magyar Nemzet „eseményszámba menő” Illyés-cikkeit állítólag először a szerkesztőség több vezetője is elolvasta, megbeszélték a szerzővel, hol látják szükségesnek azt a megjelenés érdekében átfogalmazni. Ezután a cikket megkapta mind az ideológiai titkár, mind Aczél György, míg a főszerkesztő játszotta a közvetítő szerepet.⁴⁷⁴

3. Az előzetes cenzúra sajátos formája – az öncenzúra⁴⁷⁵

A francia Miniszterelnöki Hivatal dokumentációs központja által 1970 novemberében kiadott kötet egyik tanulmánya a Szovjetunió és az államszocialista országok sajtóját, az értelmiség és a hatalom viszonyát tárgyalta, és oldalakon keresztül írt a magyar nyilvánosságról is. Ebben többek között megállapította, hogy a magyar újságírás 1963 után érezhetően nyitottabbá vált, cenzúra nincs, de az öncenzúra mechanizmusai működnek.⁴⁷⁶ Tehát Nyugaton is felfigyeltek arra, hogy a sajtó feletti politikai ellenőrzés formális cenzúra nélkül is fenntartható, és próbálták megérteni annak működését.

A kulcs a főszerkesztői egyszemélyi felelősség elvének bevezetése volt, amely óhatatlanul a szerkesztőségek vezetőit tette meg a sajtóirányítás szempontjainak képviselőivé. A beavatás, a bizalmas információkhoz való hozzáférés ára a „felelősség” volt. Ahogy Aczél György a hetvenes évek végén kifejtette a főszerkesztők előtt: „*Nem kívánunk semmiféle központi cenzúrát felállítani továbbra sem. A mi cenzoraink Önök. Nemcsak cenzorok, de egyben cenzorok is. Van szocialista ország és van kapitalista ország, ahol másképp van berendezve, nálunk így van berendezve, hogy akik a párt és az állam megbízásából ilyen feladatokat vállalnak, azoknak ezt is vállalniuk kell.*”⁴⁷⁷

A Kádár-korszak közéleti viszonyait áthatották a „társadalmi alkuk”. A hatalom a társadalom széles rétegeinek biztosította a boldogulást, az előrejutás lehetőségét, az értelmiség számára a kutatás szabadságát, a megszólalás fórumait, feltételül azonban az adott keretek, játékszabályok, lényegében a rendszer elfogadását jelölte meg. A fentieket szokás a fél- vagy korlátozott nyilvánosság terminussal leírni.⁴⁷⁸ A nehezen megragadható, egyéni életstratégiákban megtestesülő „alkukötés” klasszikus megfogalmazása Kádár János 1961.

⁴⁷³ BERNÁTH László: Volt egyszer egy Esti Hírlap. Kézirat, 43.

⁴⁷⁴ Pethő Tibor-interjú. Készítette Murányi Gábor 1989-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 189. sz., 744–746. Pethő állításait megerősíti: RÉVÉSZ Sándor: i. m., 252.

⁴⁷⁵ Az öncenzúráról bővebben I. TAKÁCS Róbert: Sajtóirányítás és újságírói öncenzúra az 1980-es években. Média kutató 2005. tavasz 55–70.

⁴⁷⁶ A sajtó, az értelmiség és a hatalom Magyarországon, 1971. MOL XIX-A-24b 53. doboz

⁴⁷⁷ Idézi: CSEH Gergő Bendegúz–KRAHULCSÁN Zsolt–MÜLLER Rolf–PÖR Edit: i. m., 474.

⁴⁷⁸ HELLER Mária–NÉMEDI Ágnes–RÉNYI Ágnes: A magyar nyilvánosság szerkezetváltozásai a Kádár-rendszerben. In: SOMLAI Péter [szerk.]: Értékrendek és társadalmi-kulturális változások. Budapest, ELTE Szociológiai Intézet, 1992, 110–111.; ANGELUSZ Róbert: A rejtőzködéstől a megnyilatkozásig. In: SOMLAI Péter [szerk.]: i. m., 83–85.; LÁZÁR Gyú: i. m., 21.

decemberi, a Hazafias Népfront kongresszusán elhangzott beszédében hangzott el, amelyben szakított a Rákosi-féle „aki nincs velünk, az ellenünk van” paradigmával. Az ott elmondott – „aki nincs ellenünk, az velünk van” – formula egy folyamat végpontjához közelít. A pártvezetés az 1956 utáni rendteremtés, a hatalom stabilizálása után – amelynek végpontját a szakirodalom többnyire az 1963-as amnesztiában találta meg⁴⁷⁹ – folyamatosan kereste a kompromisszumot a társadalom különböző rétegeivel. N. Sándor László megélés-története ezt a fenti élesebb cezúrát példázza: az 1956 után az újságírást fizikai munkával, könyvkereskedéssel, tanítással felváltó értelmiségi eleinte úgy véli *„évekig nincs barátkozás”* a hatalommal, igaz az sem kereste a volt újságíró kegyeit. Pár évre rá azonban már úgy látta, mindenkinek meg kell kötni a *„maga kompromisszumait”*. Végül 1963-ban egyszerre térhetett vissza az újságírásba és a pártba, és a lehetőséget el is fogadta.⁴⁸⁰ A Nők Lapja főszerkesztője azokat reprezentálja, akik nem kerültek összetűzésbe a hatalommal. Ő úgy fogta fel az 1959-ben rábízott lapszerkesztést, hogy azzal a konszolidációt – az ő szóhasználatában mintegy a nyugodt fejlődést, társadalmi békét – is segíti. A hatalom által kért szempontokkal ha konkrét kérdésekben vitakozott is, a fő irányvonalat maga is vallotta: *„Ellenben azt kérték, hogy a kongresszuson hallottak szellemében szerkesszünk. Ez azt jelentette, hogy ha például a népesedésről szó volt, vagy a népesedésről volt egy határozat, akkor a cikkeinkben a kongresszus témáiról egyetértően írunk. De nem voltak olyan döntések, nem voltak, amelyekkel nem lehetett tulajdonképpen egyetérteni.”*⁴⁸¹ A Pethő Tibor által a negyvenes évek végével kapcsolatban megemlített választási dilemma az 1956 utáni helyzetre is állt. Eszerint az újságírónak lényegében három választási lehetősége volt. Egyrészt otthagyhatta a szakmát, és vagy olyan értelmiségi szakmát keresett, amelyben nem volt szükség mindennapos állásfoglalásra (fordítás, lektorálás, tanítás stb.) vagy fizikai munkát vállalt. Másrészt megpróbálhatott Nyugatra menni, és talán valamelyik ottani magyar nyelvű szerkesztőségben szerepet vállalni. Harmadrészt maradhatott a hazai újságírásban, tudomásul véve, hogy mit lehet, mit nem, és törekedni arra, hogy az ember *„úgy csinálja az újságírást, amennyire az adott körülmények között még tisztessége engedi”*.⁴⁸² A többség számára mégiscsak ez volt a leginkább járható út, mintsem a szakmától és az országtól, a megszokott környezettől való elszakadás.

Az öncenzúra mechanizmusait erősítette az is, hogy a hatalom és a sajtóirányítás által meghúzott határok és felállított játékszabályok nem voltak sem állandóak, sem egyértelműek, hiszen a kül- és belpolitikai folyamatok által (is) determinált kultúr- és tájékoztatáspolitikai,

⁴⁷⁹ Ezt az álláspontot képviseli mind a Romsics Ignác írt Magyarország-történet (ROMSICS Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, Osiris, 2000.), mind az egyetemi tankönyv (PÖLÖSKÉI Ferenc–GERGELY Jenő–IZSÁK Lajos 20. századi magyar történelem 1900–1994. Budapest, Korona Kiadó, 1997.). Az irodalom- és sajtótörténet tárgyú forrásgyűjtemény (CSEH Gergő Bendegúz–KALMÁR Melinda–PÖR Edit: i. m.) pedig 1956–1963-at tekinti összefüggő időszaknak, akárcsak a korai Kádár-korszak értelmiségpolitikáját feldolgozó monográfia (KALMÁR Melinda: i. m.).

⁴⁸⁰ N. Sándor László-interjú. Készítette Molnár Adrienne 1995-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 666. sz., 59–61.

⁴⁸¹ Németi Irén-interjú. Készítette Markovics Ferenc 2004-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 793. sz., 331.

⁴⁸² Pethő Tibor-interjú. Készítette Murányi Gábor 1989-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 189. sz., 372.

aktuális szempontok és érdekek, személyes motívumok, továbbá az írók, újságírók törekvései is rendre befolyásolták, módosíthatták azokat.⁴⁸³ Annak ellenére, hogy az alapvető játékszabályokat viszonylag gyorsan el lehetett sajátítani, maradt egy szürke zóna, szabad játéktér. Ez egyrészt abból adódott, hogy a már korábban érintett közléshatárok nem voltak teljes mértékben tisztázottak, ráadásul állandó mozgásban voltak, vagyis bizonyos kiszámíthatatlanság eleve kódolva volt a rendszerbe.⁴⁸⁴ Sőt ez a fajta véletlenszerűség, amely mindig kicsit kérdéssé tette, hogy mikor, milyen szempontok alapján válik valamiből ügy, sokakat késztetett óvatosságra. Bernáth László említi Dersi Tamást, aki az Esti Hírlap kulturális rovatát vezette a hetvenes évek első felében. Dersi – állítólag egy 1956. decemberi cikke miatt – nagyon konfliktuskertülő módon vezette rovatát, igyekezett a „centrum centrumába” tartozni. Az ilyen óvatos szerkesztőknek „*az volt a nehezen elviselhető gyengéje, hogy előre ki akarták találni, mit gondolnak majd erről, vagy arról odajönni*”, gyakran hiába.⁴⁸⁵ Másrészt egyes újságírók, szerkesztők különleges védelmet élveztek, vagy a lap jellegéből adódóan, vagy személyes kapcsolataik révén. Harmadrészt előfordult, hogy a párt- és az állami vezetés a toleranciáját a sajtóval szembeni engedékenységgel kívánta demonstrálni.⁴⁸⁶ Jól érzékelteti a magabiztosság és a bizonytalanság kettősségét az alábbi idézet: „*Mit szabad és mit nem? Magára valamit is adó szerkesztő és szerző jól tudja ezt, hiszen a józan önkontroll minden tiltásnál jobban segíti a tájékozódást [...] Igaz még az óvatos bölcseket is érhetik meglepetések, de ez csak erősíti a szabályt. A tiltások, türs, támogatás közt gyakran csupán időrendi határok húzódnak.*”⁴⁸⁷

A felelős magatartás nem csupán a főszerkesztői viselkedés sajátja volt – azt a hatalom elvileg minden pályán lévő újságírótól elvárta. A felelősség, önfegyelem ebben az összefüggésben többé-kevésbé az öncenzúra szinonimájaként értelmezhető. Míg a szerkesztők a sajtóirányítással való közvetlen kapcsolat és információk, valamint a más szerkesztőségek kapcsán felmerült esetek révén tájékozódhattak, addig az egyszerű beosztott újságírók egyrészt a szakképzés során megismerhették a legítim értelmezési kereteket, másrészt a másodkézből származó információkból következtethettek rá. A hatalom tűréshatárát vagy az adott pillanat lehetőségeit lemérhették azon, hogy a főszerkesztők milyen témákat javasoltak pihentetni vagy milyen megfogalmazások nyertek lekerekített formát, mire nyomtatásban megjelentek. Ezt a sajátos „tanulási folyamatot” meglehetősen hasonlóan írják le a nyugati újságírók, szerkesztők: a sorozatos elutasítások után az újságíróban előbb-utóbb már a „kényes téma” megírásának az ötlete sem merül fel.⁴⁸⁸ A „kádertovábbképzés”, a szakmai szocializáció, a politikai és

⁴⁸³ HELLER Mária–NÉMEDI Ágnes–RÉNYI Ágnes: i. m., 113.

⁴⁸⁴ Uo., 112.; KUCZI Tibor: Szociológia, ideológia, közbeszéd. In: KUCZI Tibor–BÉCSKEHÁZI Attila [szerk.]: Valóság '70. Budapest, Scienna Humana, 1992. 96.; HUSZÁR Tibor: Kőrösi József emlékkönyv. Budapest, Corvina, 1998.

⁴⁸⁵ BERNÁTH László: Volt egyszer egy Esti Hírlap. Kézirat, 35–36.

⁴⁸⁶ CURRY, Jane Leftwich: Poland's Journalists. Professionalism and Politics. Cambridge, Cambridge University Press, 1990. 192.; LENDVAI, Paul: The Bureaucracy of Truth. London, Burnett Books, 1981. 121–122.

⁴⁸⁷ FÖLD S. Péter: A humor-híd pillérei. Jel–Kép, 1985/3., 42.

⁴⁸⁸ MURRAY, John: i. m., 62–63.; CURRY, Jane Leftwich: Poland's Journalists. 41.; LENDVAI, Paul: i. m., 122–124.; CHOLDIN, Mariana Tax–FRIEDBERG, Maurice: i. m., 153.; DOMOKOS László: Leletmentés. Könyvek sorsa a „nemlétező” cenzúra korában, 1948–1989. Budapest, Osiris, 1996. 14.

mesterségbeli tanulás elsődleges terepe a szerkesztőség volt – a pályakezdőknek itt kellett elsajátítaniuk azt is, milyen témákról milyen megközelítésmód alkalmazására van lehetőség.

A nyolcvanas évek első felében a sajtóirányítás által felrótt sokasodó hibák egyik fő magyarázatát a sajtóirányítás abban találta meg, hogy nem megfelelően működik a szerkesztőségeken belül az információs lánc, a főszerkesztők, rovatvezetők nem adják tovább az értekezleten elhangzott szempontokat, kéréseket.⁴⁸⁹ A főszerkesztők azonban gyakran tudatosan nem adták tovább munkatársaiknak a felülről érkező jelzéseket, inkább blokkolták a lap elleni támadásokat, éppen azzal a céllal, hogy a munkatársakat ez ne befolyásolja sem a témaválasztásban, sem a feldolgozás módjában. Németi Irént már idéztük ezzel kapcsolatban.⁴⁹⁰ Persze ehhez olyan főszerkesztő is kellett, aki helyzetét stabilnak érezte, és kész volt vállalni a felelősséget újságírói tevékenységéért. Előfordulhatott, hogy egy egységes, együttműködő szerkesztőségben az újságíró eleve beszámította a főszerkesztő reakcióját, és úgy írt, hogy abból ne legyen probléma. Ugyanakkor az is természetes, hogy az újságíró sem az íróasztalnak akart dolgozni, és a hetekig a főszerkesztő fiókjában elfekvő „remek, de nem időszertű” cikkek helyett közölhető formában dolgozta fel a témát. Ahogy Pethő Tibor fogalmazta, *„kezdett dolgozni ez az újságírói hetedik érzék, hogy azért egyrészt ne csinálja bajt magamnak, természetesen, másrészt pedig hát a lapnak sem”*.⁴⁹¹ Amennyiben megfelelő viszony volt szerkesztők és munkatársak között, tisztázhatták is a kétséges eseteket. Réti Ervin szerint az Esti Hírlapnál ez volt a gyakorlat: *Ha olyat írtam, aminél érzem, hogy probléma lehet, akkor megmutattam neki, mert tudtam, hogy nem passzionátus kéziratolvas. Megmondtam neki: „Béla! Én ezt a bekezdést ezért meg ezért beírtam és vállalom. Nézd meg, mert nálad fog csöngeni először a telefon!” És akkor ő vállalta.* – emlékezett vissza a külpolitikai rovat vezetője.⁴⁹²

A szakmai folyóiratok (Jel-Kép, Magyar Sajtó) hasábjain kibontakozó diskurzusból különféle újságírói alapállások bontakoznak ki. Volt olyan vélemény, hogy lényegében nincsenek olyan hatalom által emelt falak, amelyek a munkában korlátozták volna az újságírót, és voltak, akik a közlés nehézségeit, a tilalomfákat említették. Főleg olyan megközelítésben lehetett a túlzott óvatosságról olvasni, amikor egyes újságírók kollégáik általános viselkedéséről nyilatkoztak. Amikor saját tevékenységükről szóltak, bevallottan a határok tudatos, szisztematikus tágitásáról számoltak be. A Jel-Kép című szakmai folyóiratban 1980 és 1988 között legalább nyolcan vallottak így. Avar János például azt írta 1980-ban, hogy *„a hivatalos tájékoztatók elsősorban azt nézik: egy-egy kérdés nyilvánosságra hozatalában meddig kell elmenni. Az újságíró mérlegelése: meddig lehet?”*⁴⁹³ A közlési határokat tágitó újságíró pózába a lapvezetéssel, sajtóirányítással szembeni dac, elégtelenség is beletartozhatott. A Magyar Nemzet szerkesztőségének fiatalabb munkatársai attitűdjét Murányi Gábor volt főszerkesztőjével, Soltész Istvánnal beszélgetve úgy

⁴⁸⁹ Jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a tömegtájékoztatás irányításának, orientálásának, ellenőrzésének rendjéről, 1982. MOL XIX-A-24b 145. doboz

⁴⁹⁰ Németi Irén-interjú. Készítette Markovics Ferenc 2004-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 793. sz., 290.

⁴⁹¹ Pethő Tibor-interjú. Készítette Murányi Gábor 1989-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 189. sz., 355–356.

⁴⁹² Réti Ervin-interjú. Készítette Molnár János 2007-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 851. sz., 85.

⁴⁹³ AVAR János: A gyorsaság a mai hírókzónban a hitelesség formája. Jel-Kép, 1980/2., 5.

idézi fel, mint akik a Soltész által játszott „alcenzor” kijátszásán mesterkedtek, míg Soltész rendre kihúzta az olyan részeket, amelyek „provokálhatták a hatalmat”, ám utóbbi interpretációjában ez is a lap érdekeit, túlélését szolgálta. Ráadásul bár tisztában volt a munkatársak elégedetlenségével, ellenállásával, nem vezényelt tisztogatást a lapnál.⁴⁹⁴

Az újságírói autonómiáról alkotott elképzelésekkel egy kérdőíves adatfelmérés is foglalkozott a nyolcvanas években. Ennek során az újságírókat mind a szerkesztőség, mind saját mozgásterükről megkérdezték. A szerkesztőség önállóságának megítélésében az újságíró-társadalom megosztottnak mutatkozott: 40 százalékuk egyértelműen elégedettnek, 38 százalékuk elégedetlennek vallotta magát, míg a fennmaradó 22 százalék vegyes válaszokat adott. Leginkább a központi orgánumoknál, a rádiónál, televíziónál és a napi sajtóban dolgozók vonták kétségbe a szerkesztőségi autonómia lehetőségét. Érdekes módon azonban a szerkesztőségi autonómiánál sokkal inkább biztosítottnak érezték az egyéni autonómiát. Mindössze 11 százalékuk látta kicsinek vagy nagyon kicsinek mind az önálló kommentálás, mind az önálló témaválasztás lehetőségét – míg nagyinak vagy nagyon nagyinak 60, illetve 42 százalékuk. Ebből az is leszűrhető, hogy a sajtóirányítás és a szerkesztőségek vezetői jobban behatárolták a lehetséges témák körét, mint az átengedett anyagokban az újságírói vélemények kifejtését.⁴⁹⁵

Amikor öncenzúrát említünk, nem csak az újságírói vélemény elhallgatásáról, egyes témák kerüléséről lehet szó. Voltak olyan öncenzurális módszerek, mesterségbeli fogások, amelyek kifejezetten az adott tartalom „átmentésére”, megjelentetésére irányultak. A legáltalánosabb forma azonban mégiscsak a nem vitathatónak ítélt kérdések kihagyása volt. Pálffy József, MÚOSZ-elnök, a Magyarország című hetilap főszerkesztője szerint „*az esetleges hiányos tájékoztatás rendszert a tájékoztató bátortalanságából adódik, nem [...] valamiféle utasítás következménye*”.⁴⁹⁶ Csak kevesen vállalták, hogy olyan témákat dolgozzanak fel, amelyek megjelentetésére vajmi kevés esély kínálkozott – pláne nem politikai napilapokban. A kényes témák felvállalása inkább az irodalmi lapok „profiljába” vágott. Olyan megnyilvánulással azonban alig találkozni, amely a leírtak miatti büntudatra utal. Az önvallomások alapján az rajzolódik ki, hogy a meggyőződésükkel ellentétes tartalom, álláspont papírra vetését elhárították: „...*vannak olyan kérdések, amelyek érdemleges tárgyalására jelenleg nem látok módot, s ezekkel én elvből nem foglalkozom*” – írta Fekete Sándor.⁴⁹⁷ Mindemellett a szerző törekedhetett arra, hogy hallgatása feltűnjön az olvasóknak. Ezt az alábbi, Németh Lászlótól vett idézet érzékelteti: „*Ha vannak szavak, van szó, melyet tilos leírni, ne írjuk le [...] Nem kell leírni, de úgy kell írni, hogy a fehérről ott legyen a helyén*”.⁴⁹⁸ A hatalom azzal természetesen tisztában volt, hogy az újságírókat bizonyos kérdések tárgyalásától távol tarthatja, de véleményüket, tapasztalataikat nem fordíthatja

⁴⁹⁴ Soltész István-interjú. Készítette Murányi Gábor 1991-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 363. sz., 262–267.

⁴⁹⁵ ANGELUSZ Róbert–BÉKÉS Ferenc–NAGY Márta–TÍMÁR János: Az újságírók társadalmi helyzete 1981-ben. II. rész. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1983, 29–43.

⁴⁹⁶ A derűlátás mértékegységei – Pálffy Józseffel beszélget Nádor Tamás. Jel–Kép, 1984/1., 24.

⁴⁹⁷ FEKETE Sándor: A sajtó és szabadsága. Jel–Kép, 1982/1., 12.

⁴⁹⁸ KARÁTSÓN Endre: Amiről nem beszélünk, avagy az öncenzúra logikája. In: KARÁTSÓN Endre–NEMÉNYI Nimón [szerk.]: Belső tilalomfák. Heemstede, Hollandiai Mikes Kelemen Kör, 1982. 11.

ellenkezőjére. Naményi Géának, a Tájékoztatói Hivatal elnökének egy 1963-as feljegyzése szerint az újságok tartalmának gondosabb megszűrése „rendkívül fontos, mert legalább nem kerülneek együttérve rengeteg példányban az olvasókhoz és a nagyszámú rádió-előfizetőkhez a közvéleményt helytelenül tájékoztató, sőt rossz irányban befolyásoló írásművek! Mégis: ettől még nem változnak meg a gondolatok és nézetek azoknak a fejében, akik a felsorolt hibás cikkeket írták, és nyilván a jövőben is írják (vagy meg is írják), de az „öncenzúra» nem engedi megjelenni.”⁴⁹⁹

Az öncenzúra egy másik formája a „csomagolás” volt, ami jelenthette a megfogalmazások tompítását, a pro és kontra érvek óvatos adagolását, a negatívumok mellett a pozitívumok felsorakoztatását. Sajátos válfajának tekinthető az ún. vörös farok, a cikk végére illesztett pártos állásfoglalás, pozitív következtetés, hittétel, amely a kényes tartalmú cikket a szerkesztők számára védhetővé, illetve a hatalom számára elfogadhatóvá tette. A fentiekről Pálffy József a következőket írta: „Semmiképp sem állítatom, hogy egyik vagy másik írásom ezért vagy azért [...] ne jelentett volna meg. Meglehet, közrejárászt benne némi öncenzúra is. Ám ez a belső fék sosem az elballgatás érdekében fékezett. Inkább arról volt szó, hogy az ember mindig igyekezett megtalálni a módot annak, hogy a legkényesebb információ is eljusson a nézőhöz, hallgatóhoz, olvasóhoz.”⁵⁰⁰

A „cenzorok kijátszásának” művészetéről, a legendás sorok között írásról gyakran esett szó a kelet-európai újságírókkal kapcsolatban – nem kizárólag a szocializmus időszakáról szólva.⁵⁰¹ Utóbbival kapcsolatban közhelyszámba megy, hogy az olvasóközönségben is kifejlődött a képesség, hogy megértse a kódolt üzeneteket.⁵⁰² Én mégis inkább azokkal értek egyet, akik szerint az információk dekódolása félreértésekre adott okot, mert az utalások megértéséhez nagy tájékozottságra és műveltségre vagy kifinomult (politikai) érzékre volt szükség.⁵⁰³ Persze azt is elfogadhatjuk, hogy a szerzők ezeknek az értő füleknek szánták célzásaikat. Voltak újságírók, akik szerint a mindennapi munkában is „lehet olyan árnyaltan fogalmazni, érzékelteni, de mégsem kimondani a véleményünket, hogy attól a hír információértéke, frissessége ne csorbuljon”.⁵⁰⁴ A metaforák, allegóriák, szimbólumok, többértelmű kifejezések, a paradoxonok és a rébuszokban fogalmazás viszont irodalmi szint kölcsönöztek az újságírói beszédnek, és nagyobb dózisban főképp az irodalmi-kulturális lapokban és rovatokban álltak meg a helyüket. Ám ez nem jelenti azt, hogy ezek az eszközök teljesen kikerültek volna a nagy példányszámú lapokból – áthallásos állatmese még a nyolcvanas évek rendteremtés szakaszában is jelent meg – a Magyar Nemzetben.⁵⁰⁵ Az allegorikus írásmód iskolapéldája lehet Megyesi Gusztáv

⁴⁹⁹ Idézi: CSEH Gergő Bendegúz–KRAHULCSÁN Zsolt–MÜLLER Rolf-PÓR Edit: i. m., 312.

⁵⁰⁰ A derűlátás mértékegységei – Pálffy Józseffel beszélget Nádor Tamás. Jel-Kép, 1984/1., 36.

⁵⁰¹ KOSÁRY Domokos–NÉMETH G. Béla: i. m., 313–316; KUNCZIK, Michael: i. m., 155–156.; SZUSZLOV, Ilja: The Censorship of the Writer. In: CHOLDIN, Marianna Tax–FRIEDBERG, Maurice [szerk.]: i. m., 150.; CODRESCU, Andrei: Freedom of the Press. The Most Serious Threat Is Self-Censorship. Forrás: www.archives.crj.org/year/91/6/self_censorship.asp (2004. május 24.)

⁵⁰² L. SZUSZLOV, Ilja: i. m., 151.; GUILLOU, Jan felszólalása. Freedom of Expression and media self-censorship after 11. September 2001. Forrás: www.norkspen.no/arrangement/selvsensur.shtml (2004. május 23.)

⁵⁰³ Michael KUNCZIK: i. m., 156.

⁵⁰⁴ AVAR János: A gyorsaság a mai hírozásban a hitelesség formája. Jel-Kép, 1980/2., 7.

⁵⁰⁵ 1984-ben, a Los Angeles-i olimpián való részvétel lemondása utáni hetekben Malonyai Péter, a lap sportújságírója furcsa történetet publikált. A szerző korábban a májusban sikeresen, de – mint még közben kiderült – hiába megvívott női kosárlabda olimpiai selejtezőkről tudósított. Az írásban szereplő erdei állatok elhatározzák, hogy maradásra bírják, persze saját érdekében, a költöző madarakat, így amikor eljönne az ideje,

tévékritikája, amelyre még a Magyar Sajtó is felfigyelt. A szerző látszólagos tévékritikája a média, sőt a hatalom bírálataként is olvasható: „*A folyton visszatérő műsorismertetés nemcsak azért remek találmány, mert műsört pótol, hanem mert azt sugallja, hogy van program és ez a program bőséges... Íme a recept a nehéz és bizonytalan helyzetre: minél inkább kétséges a holnapi adás, annál inkább a holnapról kell beszélni. Minél gyengébb a program, annál erősebb a programismertetés. El tudok képzelni olyan programot, amikor egész nap műsorismertetést sugároz a televízió, mi ott ülünk a készülék előtt, egy emberként elandalodva: VAN PROGRAM.*”⁵⁰⁶

A közlés sajátos módja lehetett a máshol megjelent anyagokra való hivatkozás. A hidegháború idején a függő helyzetű finn sajtó munkatársai pingpongtechnikának nevezték el azt a gyakorlatot, hogy a túlságosan rizikósnak ítélt cikkeket svéd kollégáiknak továbbították, és a svédül megjelent írásokat lapszemleként ismertették.⁵⁰⁷ A külföldi sajtó felhasználásának gyakorlata itthon sem volt ismeretlen. A Los Angeles-i olimpia idején megjelent például a lapokban az a hír, hogy az Egyesült Államok hatóságai nem engedték az ország területére lépni a líbiai újságírókat. Mind a négy reggeli központi napilap beszámolt a líbiai sporttudósítók beutazása körül támadt bonyodalmakról, a Magyar Nemzet olvasói viszont azt is megtudhatták, hogy az amerikai hatóságok ugyanakkor úgy vélik, a hírekben szereplő újságírók nem rendelkeznek terrorista múlttal – vagyis közvetve értesültek arról az eshetőségről is, hogy Líbia követett el provokációt.⁵⁰⁸ A hazai szerkesztők éltek azzal a „naivitással” is, hogy a máshol már megjelent anyagot, adatokat átengedtek a rostan, sőt azt védekezési alapul is felhasználták. Álnaiv módon, hiszen tudhatták, hogy a nyilvánosságra más-más hatósugarú fórumaira eltérő szabályok vonatkoznak.

Az öncenzúrának volt egy kifejezetten a szerkesztésben megnyilvánuló változata is. Ez esetben az újságíró tartózkodik bármiféle állásfoglalástól, pusztán tényeket helyez egymás mellé, a megfelelő következtetések levonását már az olvasóra bízta. Vince Máttyás, a HVG főszerkesztője rendkívül árnyalt, játékosan ingerkedő módon írta ezt le a gazdasági újságírás kapcsán: „*Sok szempontból a világ egy és oszthatatlan. A közgazdaság törvényei mindenütt a maguk erejével hatnak, s mi ügyeszkünk felismerni-felismeretni ezeket a törvényeket. S azt is tudjuk: az emberek az eseményekre hasonló körülmények között hasonlóképpen reagálnak. Cseppet se bánjuk tehát, ha az olvasó egy-egy messzji esettel, helyzettel, jelenséggel ismerkedve – talán épp lapunk cikkének olvasán – magára, magunkra ismer.*”⁵⁰⁹ Hasonló okokból nem nézték jó szemmel a lengyel sajtóírányítók a hetvenes évek végén a lengyel lapokban megjelenő, Magyarországról készült ismertetéseket. Azok ugyanis közvetve a lengyel belső viszonyok bírálatát szolgálták.

A szerkesztés módjában is megnyilvánulhatott az előbb említetthez nagyon hasonló gyakorlat az írások csoportosítása révén. A sajtót felügyelő szervek éppen ezért nem csupán az egyes

---

nem engedik őket délnek repülni. Kézenfekvőnek tűnik, hogy ezt az 1984-es olimpia lemondásának körülményeivel állítsuk párhuzamba.

MALONYAI Péter: Madármese. Magyar Nemzet, 1984. június 18.

⁵⁰⁶ TANÁCS István: Allegória az egész televízió? Magyar Sajtó, 1987/12., 25.

⁵⁰⁷ GUILLOU, Jan felszólalása. i. m.

⁵⁰⁸ Magyar Nemzet, 1984. augusztus 1., 9.

⁵⁰⁹ A lehető legteljesebb nyilvánosság híve vagyok – Vince Máttyással beszélget Nádor Tamás. Jel-Kép, 1986/4., 100.

cikkek tartalmát vizsgálták, hanem az egyes lapszámokban és kiadványokban megjelent cikkek összehatását is. Így azok a szerkesztők, akik törekedtek arra, hogy színvonalas és probléma-érzékeny lapokat jelentessenek meg, kénytelenek voltak arra is ügyelni, hogy elfogadható tálatásban jelenjenek meg az egy számon belüli „bátrabb” írások. A cikkek pihentetésén túl leleményes módszernek számított, hogy a nyárvégi, őszeleji számokba tették be a rázósabb közléseket, mivel a párton belüli szabadságolások miatt könnyebben elkerülhették az ellenőrzők figyelmét.⁵¹⁰ A szerkesztőket az újságírók is megkísérelték befolyásolni, amire többféle lehetőségük is nyílt. A Népszabadságnál például az egyes főszerkesztő-helyettesek más-más ízlést, politikai alapállását képviseltek, így a munkatársak kivárhatták azt a pillanatot, amikor a cikk tartalmával inkább szimpatizáló felettesük volt szolgálatban. A megjelenés esélyét növelte, ha lapzártához közeledve adták csak le az ominózus írást.⁵¹¹ A szerkesztők megpuhításának eszköze volt az is, hogy a megjelentetni kívánt cikket kívül más, rázósabb írásokat is készenlétben tartottak, amelyek olvastán a szerkesztő végül valószínűleg mégiscsak az első változat mellett döntött.⁵¹²

Az öcenzúra tehát a mindennapi újságírói gyakorlat része volt, amely beépült a szerkesztők, újságírók munkájába, gondolkodásába. Komoly fegyelmező erőt jelentett, és biztosította, hogy a hatalom számára elfogadhatatlan, tabuk körébe tartozó kérdések, felvetések, megközelítésmódok eleve ne kerüljenek elő a tömegtájékoztatásban. Természetesen az öcenzúra mértéke újságírói habitustól, világlátástól éppúgy függött, mint a szerkesztőiségtől, az arra jellemző közlési „szabadságfoktól”, az adott tárgykör általános és aktuális „kényességétől”, az adott írás műfajától, tárgyától. Másrészt az öcenzúráról mégiscsak ott érdemes beszélni, ahol a hatalom valamiféle játékkeret enged, és az újságírótól, szerkesztőtől függ, hogyan akar és tud ezzel élni.

---

⁵¹⁰ VÖRÖS László: i. m., 60.

⁵¹¹ HEGEDŰS István: i. m., 56–57.

⁵¹² VLADIMIROV, Leonid: Soviet Censorship: A View from the Inside. In: CHOLDIN, Marianna Tax-FRIEDBERG, Maurice [szerk.]: i. m., 19.

VI. A tájékoztatáspolitikai és a tájékoztatás

1. A tájékoztatáspolitikai elvek, elképzelések fejlődése

A tömegkommunikációval szemben számtalan elvárás fogalmazódik meg. A demokratikus normák szerint a média munkája megítélésének alapvető szempontja, hogy mennyire nyújt hiteles képet olvasóinak, mennyiben segíti az egyes embert abban, hogy kialakítsa véleményét szűkebb és tágabb környezetéről, állást foglaljon aktuális kérdésekben, sőt adott esetben lehetővé teszi-e, hogy döntéseit a sajtóban fellelhető információkra alapozza, illetve biztosítsa számára a lehetőséget, hogy a közügyeket intézését nyomon kövesse, ellenőrizze.⁵¹³ A Kádár-korszak sajtójáról általánosan elő kép azt feltételezi, hogy erre az nem volt képes, sőt a hatalom éppen ellenkező céllal működött. Vajon mennyiben próbálta az államszocialista korszak tájékoztatáspolitikája, illetve tömegkommunikációja megadni az olvasóknak a közügyekben való eligazodás lehetőségét? Nyílt-e erre mód, és az a hatalom akaratából vagy inkább ellenére történt? Milyen változások figyelhetők meg a tájékoztatáspolitikai gondolkodásban és gyakorlatban?

A demokratikus normák szerinti hírérték, amely azt veszi alapul, hogy egy hír milyen széles kört érint, és életére milyen mértékben gyakorol hatást, a polgári demokráciákban is szembekerül a piaci, avagy bulvár hírértékkel, vagyis azzal, hogy a fentiekől függetlenül egy hír mekkora kört érdekel.⁵¹⁴ Melyikhez állt közelebb az államszocialista tájékoztatáspolitikai, vagy az előzőektől eltérően értelmezte a hírérték fogalmát? A fenti kérdések megválaszolásához először megvizsgáljuk a sajtóirányítás tájékoztatással kapcsolatos dokumentumait, majd sorra vesszük a külpolitikai és belpolitikai újságírás legtöbb politikai és szakmai vitát kiváltó területeit, és példák segítségével is megkíséreljük összevetni az elveket és a gyakorlatot.

Amikor a sajtóirányítás 1980-ban áttekintette a tájékoztatással kapcsolatos helyzetet és teendőket, pontokba szedte a Leninnek tulajdonított „örök érvényű” agitációs és propaganda szabályokat. A felsorolás a tömegek között végzett politikai munka állandóságát tette az első helyre. Másodszor azt említette, hogy a tájékoztatás, érvelés mindig törekedjen konkrétságra. Harmadszor, hogy építsen a közönsége tapasztalataira. Negyedszer a differenciált tájékoztatás és meggyőzés fontosságát emelte ki. Ötödször azt, hogy a különböző (tömeg)kommunikációs csatornák alkossanak rendszert, amelyben nem a verseny, hanem az együttműködés a döntő elem. Végül az értelmiség középponti szerepét, az írástudók közvélemény-formáló jelentőségét húzta alá.⁵¹⁵

Mint látható, a hat pont egyike sem az információátadásról beszél, hanem az emberek meggyőzéséről. Maga a tájékoztatás és a tömegkommunikáció kifejezés is csak a hatvanas évek során vált bevett fogalommal, míg a nyilvánosság – hatvanas évek végén felbukkanó – fogalma jóval később, 1987 táján. A váltás a politikai újságírással foglalkozó átfogó határozatoknál is

⁵¹³ HUDOCK, Ann: *The Role of Media in Democracy: a Strategic Approach*. Technical Publication Series. The USAID Office of Democracy and Governance, 1999. 5.

⁵¹⁴ A hírérték, hírerdemesség és hírszelekció kérdéséről: JENEI Ágnes: *Miből lesz a hír?* Média kutató, 2001 nyár, 22–40.

⁵¹⁵ Tájékoztatáspolitikánk néhány időszéri kérdéséről, 1980. MOL. XIX-A-24b 135. doboz

megfigyelhető. Az 1958-ban és 1959-ben a Politikai Bizottság a sajtóról, illetve a sajtó helyzetéről tárgyalt, 1965-ben, 1968-ban és 1977-ben viszont már tájékoztatási határozatot hozott.⁵¹⁶ Az ötvenes évek végén született sajtóhatározatok érdemben nem is foglalkoznak az olvasók tájékoztatásának kérdésével. Megjegyezték, hogy a lapok – a korábbi időszakhoz viszonyítva – újságszerűbbek, olvasmányosabbak lettek, illetve javult a hírszolgálat, azaz több a hír az újságokban, és a hírek mögött teljesebb az események ismertetése, kiváltképp a külpolitikai kérdésekben. A tájékoztatással szembeni averziókat mutatja, hogy ennél nagyobb hangsúlyt kaptak a hírszerkesztéssel, és szelekcióval kapcsolatos negatívumok. Mindkét határozat felrója az ezen a téren jelentkező „szenzációhajhászást”, a pusztá – sokszor bulvárjellegű – hírtérték alapján történő hírválogatást. Az 1959-es határozat leszögezi, hogy *„nem a szenzációéhség vagy érdekesség szempontjai, hanem a politikai megfontolások döntenek el, hogy bizonyos fontos, főleg belpolitikai anyagok megjelenhetnek-e a lapokban vagy sem”*. A külpolitikai hírányaggal kapcsolatban pedig a „burzsoá álobjektivizmus” bírálatában fejeződött ki hasonló követelmény, vagyis a hírek megfelelő politikai-ideológiai csomagolásának igénye.⁵¹⁷

A tájékoztatás szó ezekben a határozatokban csak a tájékoztatók tájékoztatása (főszerkesztők beavatása; állami szervek információadási kötelezettségei) értelemben jelent meg, miszerint az újságírók kellő felvilágosítás nélkül nem tudják megadni a megfelelő támogatást a párt és a kormány politikájának végrehajtásához. Az újságírás határozatban megemlített feladatai között a közvélemény informálása nem szerepelt, a felsorolás a következő volt: *„nevelnie kell a népet, meg kell győznie a párt politikájának helyességéről, alakítania kell a közvéleményt, szerveznie és mozgósítania kell a tömegeket, ápolnia és fejlesztenie kell a párt tömegkapcsolatait”*. Ehhez még egy későbbi passzusban a szórakoztatás követelményét illesztette hozzá az 1958-ban elfogadott határozat. Ez utóbbi is tartós elemmé vált, a pártvezetés – bár időnként jelezte ez részéről engedmény a színvonal terén – elfogadta azt, hogy a közönséget ki kell szolgálni, amiben szerepet játszott természetesen az is, hogy a semleges tartalmak mind a demobilizálásra, mind a hangulatjavításra alkalmasak voltak. Ahogy Aczél György fogalmazott 1984-ben a pártsajtó, a rádió és a televízió vezetőinek: *„Tudomásul kell venni, hogy a főtűsörtől a TV-közönség szórakoztatást vár. A mi feladatunk, hogy ezt az igényt színvonalasan biztosítsuk.”*⁵¹⁸

A határozat a sajtó kötelességévé tette ugyanakkor, hogy ne kerülje meg az embereket érdeklő és érintő problémákat, *„figyelje éberen a közvéleményt és a hangulatot, s harcoljon azért, hogy – a párt politikájának megfelelően – foglalkozhassék a közvéleményt, a népet foglalkoztató kérdésekkel”*. Az nem teljesen egyértelmű, hogy milyen erővel szemben kéne a sajtónak harcolnia e kérdések tárgyalása érdekében; a határozat egésze alapján minden bizonnyal az állami, gazdasági közép- és alsóvezetés jöhet szóba. A kényes kérdések tárgyalásának, a valóság bemutatásának kívánatos módja az 1959-es határozatból következtethető ki. Az egyrészt felrótta az újságírásban dolgozóknak, hogy előszeretettel – és kellő keretezés nélkül – foglalkoznak a

⁵¹⁶ 1982-ben a PB a „sajtó, a rádió és a televízió irányításáról” hozott határozatot, míg az 1986-os sajtótörvény 1983-ban még tájékoztatási törvényként indult.

⁵¹⁷ Az MSZMP PB határozata a sajtóról, 1959. február 13. In: VASS Henrik–SÁGVÁRI Ágnes [szerk.]: i. m., 312.

⁵¹⁸ Javaslát a Népszabadság, a Magyar Televízió és a Magyar Rádió vezetőivel folytatandó megbeszéléshez Aczél György részére (1984. április 26.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1984/14. ó. 6.

negatív társadalmi jelenségek bemutatásával, amivel azt az érzetet keltik, hogy e negatívumok a szocializmushoz tartoznak. Másrészt felröptette a szerkesztőségeknek, hogy továbbra is tetten érhető a megjelent anyagokban a lakkozás, az írásokból problémamentes kép rajzolódik ki, és „nem tűnik ki eléggé a lapokból, hogy a szocializmus építése sok küzdelemmel, nehézséggel, problémákkal, sőt áldozatokkal is jár”.⁵¹⁹ Egyfajta „kétfrontos harccal” a sajtóirányítás kifogásolta mind a közönség figyelmét a negatív társadalmi jelenségre irányító riportokat, publicisztikákat, mind a közönség saját tapasztalataitól elszakadó, és a Rákosi-korszakra emlékeztető optimizmust árasztó írásokat. Utóbbi részét képezte a „lesz-agitáció” elleni küzdelem is, amely arra irányult, hogy a sajtó ne karoljon fel olyan beruházásokat, kezdeményezéseket, amelynek adott helyzetben nem voltak adottak a gazdasági feltételei. A két véglet között azonban nagy ingadozások fordultak elő a bő három évtized alatt, egyes területeken belül is hol az eredmények felmutatása, hol a gazdaság korlátainak érzékeltetése volt a politika – és a szakpolitikák – irányítóinak érdeke.

Bár 1965-ben Orbán László, az APO vezetője azzal nyugtatta a Politikai Bizottság tagjait, így a határozattervezetnek csak az általános részét elfogadni akaró Kádár János is, hogy a javaslatokban nincsenek „világrengető változások”, inkább az azokban rejlő szemlélet jelenthet előrelépést, az 1965-ös tájékoztatási határozat tulajdonképpen „paradigmaváltást” hozott ezen a területen. Ezzel a határozattal ugyanis polgárjogot nyert a közönség információhoz való joga. „*Nem tekintjük rossznak, indokolatlannak, kispolgári kíváncsiságnak a párttagság és a közvélemény jobb tájékoztatása iránt az egész társadalomban megnyilvánuló igényt*” – mondta ki a Politikai Bizottság. Vagy ahogy Komócsin Zoltán⁵²⁰ fogalmazott a továbblépés mellett: „*20 év óta mi neveltük az embereket arra, hogy érdeklődjenek, ennek eredménye, hogy a közérdeklődés rendkívül nagy. Most pedig a közérdeklődést nemhogy kielégítenénk, de nem tájékoztatunk.*” A határozat egyben a tömegtájékoztatás agitprop irányú leszűkítésén is túllépett, amikor kimondta, hogy „*a sajtó... egyik legfontosabb funkciója éppen a tényközlés, a hírszolgáltatás*”.⁵²¹ Ezzel alapszabállyá az emelkedett, hogy „*a tömegeket érdeklő és érintő kérdésekről*” ki kell szolgálni a közönségsígné, igaz fenntartotta annak a lehetőségét, hogy bizonyos ügyek tárgyalására ne a tömegkommunikációs csatornáin kerüljön sor, hanem az azt megkerülő szóbeli és pártcsatornákon. Az így egységben elképzelt tájékoztatási rendszerben azonban – a katonai és államtitkok körén túl – a teljesség követelményét állította fel.

⁵¹⁹ Az MSZMP Politikai Bizottságának határozata a sajtó helyzetéről, feladatairól, 1958. In: VASS Henrik–SÁGVÁRI Ágnes [szerk.]: i. m., 308–314.

⁵²⁰ A vitán a határozat legerősebb támogatója a Népszabadság 1961–1965 közti főszerkesztője, Komócsin Zoltán volt. Komócsin itt a Népszabadságnál dolgozó kommunisták érveit, és sérelmeit képviselte. Felröptette, hogy az adott gyakorlat nap mint nap idéző elő konfliktusokat az elkötelezett újságírók számára is, akik – mint elmondta – ezáltal azt érzik, hogy nem tudnak használni a pártnak, mert lehetetlenné vannak téve. Komócsin azt is aláhúzta, hogy a sajtóval kapcsolatos alapelvek lényegében nem változtak a Rákosi-korszakhoz képest, amit a főszerkesztő-pártvezető szerint meg kellett haladni: „*A régi hibákból nem vontuk le a kellő következtetést a propagandára, agitációra. Sok olyan maradvány van a szokás, dogmatikus időkben, az 50-es évekből, amit kis változtatással viszünk tovább, csak az a különbség, hogy a politika most jó...*”

⁵²¹ Igen jellemző ezzel kapcsolatban az a jelent, amikor a Politikai Bizottság ülésén a javaslattal kapcsolatban Biszku Béla visszakérdezett, hogy mit jelent az anyagban az a kitétel, hogy „*a tájékoztatást nem lehet úgy tekinteni, mint az agitációt és propagandát*”. Szirmai István, erre azt a választ adta, hogy „*a sajtó... nem csak propagandát fejt ki, hanem hírt is közöl*”.

Addig azonban nem ment el a határozat, hogy a tájékoztatást önmagában értéként ismerje el, hanem „elsőrendű politikai érdeknek” tekintette. A közvélemény informálásának elfogadását két egymással szorosan összefüggő tényező motiválta. Az egyik a nem tájékoztatás gyakorlatának kudarca volt, amelyre mind a határozati javaslat, mind Komócsin Zoltán bőségesen hozott fel példákat.⁵²² A másik az a felismerés, hogy a nem tájékoztatás elsősorban azért bosszulja meg magát, mert „a tájékoztatásban nincs légüres tér. Ha mi valamiről nem beszélünk idejében, arról beszél az ellenség, s ebben az esetben az elhallgatás politikai vereséget jelent.” A hatvanas években a pártvezetés belátta, hogy nem tudja hatékonyan megakadályozni az emberek tájékozódását. Ennek az egyik következménye volt a nyugati rádióadások zavarásának megszüntetése. Az, hogy a magyar tömegkommunikáció minden lényeges kérdésben megszólaljon immár nem csak a szerkesztőségek, hanem a sajtóirányítás számára is hitelességi kérdéssé vált. A meggyőző hatás szempontjából az is fontos lett volna, hogy a hazai tájékoztatás elsőnek szólaljon meg, különben arra kényszerül, hogy reagáljon a Nyugatról jövő állításokra, védekező, magyarázkodó pozícióba szorul. Kádár János ugyanakkor figyelmeztetett a gyors tájékoztatás korlátaira. „A politikai hírközléssel kapcsolatban nálunk más a helyzet, mint a kapitalistáknál. A szocialista világról a legvadabb találgatásokat leadják. Mi ezzel versenyezni nem tudunk, mi csak önmagunkkal tudunk versenyezni úgy, hogy amiről 3 napon belül lehet írni, arról ne 3 hónapon belül írjunk.”⁵²³

A három évvel később elfogadott állásfoglalás elégedetten nyugtázta a tájékoztatással kapcsolatban bekövetkezett szemléleti előrelépést, a teljesebb, negatívumokat sem takargató tényközlés térhódítását. Ugyan kötelességszerűen elismerte, hogy kényesebb, illetve nagy horderejű ügyekben egy-egy láncszem hiánya akadályozhatta a közvélemény hiteles tájékoztatását, sok maradt az utólagos magyarázat, nem elegendő a helyi jellegű információ és egyes témák nem súlyuknak megfelelő helyet kapnak a sajtóban, de ezeknél súlyosabb problémának tekintette, hogy „nem sikerült leküzdeni azt a nézetet, amely a tájékoztatást a politikai helyzettől, érdekektől és lehetőségektől elvonatkoztatva kezeli”. Magától értetődő az anyagban, hogy a közvélemény tájékoztatáshoz való joga nem egyenlő, a kommunistáknak elsőbbségük van. „A párttagság helyesli és szükségesnek tartja, hogy bizonyos kérdésekben – mint például árintézkedés – előbb kap tájékoztatást, mint a lakosság; ez jótékonyan kisugárzik a közvéleményre” – állapította meg egyetértően a Politikai Bizottság. Egyes konkrét hiányosságok megjelölése, a semmitmondó protokollközlemények, az igényektől elmaradó kormányzati kommunikáció már a hetvenes éveket jellemző „kis lépések” fejlesztéseit vetítette előre. Nagyobb jelentőségű változást ígért az, hogy a dokumentum felvetette, igaz csak a politikai lapok egyhangúságának oldása felől az

⁵²² Az egyik legfontosabb példa a felsorolásban az 1964 őszén kirobbant Ónódy-ügy volt, amelynek kapcsán – a szűk politikai vezetés által is táplált – pletykák tivornyákról, csokoládéval leöntött színésznőkről, illetve stewardessekről, játékbárlangról, valutaüzérkedésről szóltak, és alaposan feltűpirozták a „szokványos” – kölcsönös zűrzavarra és némi sikkasztáson alapuló – ügyet. Az Ónódy-ügyről: TISCHLER János: Az Ónódy-ügy, 1964. In Rainer M. János [szerk.]: „Hatvanas Évek” Magyarországon. Budapest, 1956-os Intézet, 2004. 239–271.

⁵²³ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1965. június 8-i üléséről. Javaslat a tájékoztatás megújítására. MOL MK–S 288. f. 5. cs 367. ó. e.

MTI hírszolgálat központi szerepének újragondolását.⁵²⁴ Ez az irány – ha megvalósul – az információforrások pluralizálása felé vezetett volna, amit a sajtóirányítás nem vállalt fel. Amikor az APO 1976-ban egy újabb határozatot előkészítendő összefoglalta 10–12 év fejlődését, ismét felvetette a párhuzamosságok csökkentését a tájékoztatásban. Várkonyi Péter, a Tájékoztatási Hivatal elnöke véleményként a következőt írta a lap szélére: „*Hogyan? Ha az MTI-n keresztül dolgozunk nem lehet, ha nem ezt tesszük, anarchia lesz*”⁵²⁵

Az 1965-ben hozott, 1968-ban megerősített tájékoztatási határozat annyiban mindenképpen komoly változást eredményezett, hogy elismerte a politikai újságírás számos akkori követelését, illetve hivatkozási alapot teremtett egy oldottabb, több információt nyújtó nyilvánosság igényére. Ebben az 1971-ben megszülető belpolitikai újságírásról szóló APB határozat sem jelentett elvi visszalépést. Ugyan leszögezte, hogy a sajtó megfelelő mennyiségű információhoz juthat, ám annak nem csak felhasználását, hanem minőségét is javítandónak tartotta. Sőt a vitában voltak olyan megszólalók – megint csak az egyes sajtóorgánumok élén álló politikusok, Tömpe István (Magyar Rádió és Televízió) és Sarlós István (Népszabadság), akik felvetették az állampolgárok tájékoztatásának hiányosságait. Így utóbbi szerint egyes – kínos – témákban (l. Szojuz-10 űrhajó küldetésének kudarca) továbbra is feltűnő űr tátongott a közvélemény informálásában.⁵²⁶ Előbbi arra hívta fel a figyelmet, hogy a sajtó nem jól teljesíti egyik fontos feladatát, nem ad megfelelő tájékoztatást a dolgozók jogairól és kötelességeiről. Az APB ki is mondta, hogy az állampolgárok „alaposabb tájékoztatása”, illetve „jobb orientálása” „*a szocialista demokrácia fejlesztésének nélkülözhetetlen feltétele*”, a közéletbe való bevonásuk alapja. A határozat tehát az információadást és a befolyásolást ugyanazon folyamat két elválaszthatatlan részének fogta fel, és azt a feladatot állította a sajtó elé, hogy „*ne csak regisztrálják, hanem alakítsák a közvéleményt*”.⁵²⁷ Ezt a szemléletet támasztja alá Pálos Tamásnak a közlés felelősségéről írt 1972-es „útmutatója” is, amely a politika, a tömegtájékoztatás és a közvélemény szinkronját, érdeazonosságát tételezi. E háromszögben a tömegtájékoztatási szervek „maguk támasztotta feladata”, hogy a politika szolgálatában lássák el egyszerre „valóságfeltáró” és „valóságformáló” szerepüket.⁵²⁸

Ezt a követelményt hangsúlyozták – azaz az informálást és a pártos orientálást párba állították – a sajtóirányítás részéről a következő években megszólalók is, és nagyobb teret kaptak a hadviselés motívumai is az újságírók feladatairól szólva. Egyben aláhúzták, hogy a

⁵²⁴ Az MSZMP Politikai Bizottsága 1968. november 12-i állásfoglalása a tájékoztatás megújításáról szóló 1965. június 8-i határozat végrehajtásának helyzetéről. In: MSZMP határozatai és dokumentumai, 1963–1967. 244–250.

⁵²⁵ Jelentéstervezet a Politikai Bizottság tájékoztatási határozatának végrehajtásáról; javaslat a további feladatokra, 1976. MOL XIX-A-24b 96. doboz

⁵²⁶ A Szojuz-10 háromfős legénységének 1971 áprilisában az lett volna a feladata, hogy csatlakozzon a Szaljut-1 űrállomához. A dokkolás azonban nem sikerült jól, a legénység nem jutott be az űrállomásra, és a leválásnál is nehézségek támadtak, mérgező gázok szabadultak fel a fedélzeten. Az űrhajó és a legénység végül épségben visszatért a Földre.

⁵²⁷ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1971. május 25-i üléséről. Jelentés a belpolitikai újságírás helyzetéről és néhány problémájáról. MOL MK-S 288. f. 41. cs. 159. ó. e.; Várkonyi Péter jegyzetei az Agitációs és Propaganda Bizottság üléséről, 1971. MOL XIX-A-24b 58. doboz

⁵²⁸ PÁLOS Tamás: A közlés felelőssége. Magyar Sajtó 1972/10., 289–291.

„tájékoztatás érdekei... nem ellentétesek, hanem megegyeznek a politika szolgálatával”.⁵²⁹ Pálos Tamás ezt azzal egészítette ki, hogy a gondolatszabadság „nem azonos valamiféle... abszolút közlési szabadsággal. Hogy ki mit gondol és vet belőle papírra – az ő dolga. Hogy mi jelenik meg abból... az a szerkesztő felelőssége.”⁵³⁰ Ez lényegében az 1969-es tudománypolitikai irányelvek egyik alapelveként a tömegkommunikációra alkalmazása volt. Az ugyanis elválasztotta egymástól a tudományos kutatás és a publikálás, azaz a vélemény és szólás szabadságát. Ahogy a vitában Aczél György kifejtette: „A tudományos kutatás számára minden probléma és hipotézis szabad. Határozatokkal nem akadályozzuk meg a tudósokat abban, hogy elméleti következtetéseket alakítsanak ki, s azokat tudományos fórumok előtt megvitathassák... Nyíltan megmondjuk azt is, hogy bár senkit nem lehet és kell a saját elméleteinek végiggondolásában megakadályozni, de fórumot, publikációs lehetőséget sohasem fogunk biztosítani antikommunista, néppellenes elméleteknek. A szabadság feltétele a szabadságellenes nézetek korlátozása. A témaválasztásban is nagy önállósággal bíró társadalomtudományi kutatási eredmények közlésének esetenként határt szabhat azok közlésre érettsége, szabályozást igényelhetnek politikai megfontolások is.”⁵³¹ Ugyanő oldottabb formában a fentieket már két évvel korábban is kifejtette: „Magyarországon teljes és maradéktalan gondolati szabadság van. Ugyanis, Elvtársak, ha tréfásan hangzik is, rájöttünk arra, hogy – ha kimondjuk, ha nem – mindenki úgyis azt gondol magában, amit akar; a gondolatot soha nem lehet sem üldözni, sem büntetni. Tovább mentünk ennél. Kimondtuk, hogy Magyarországon a művészetben teljes és maradéktalan alkotási szabadság van. „Otthon” bárki olyan verset ír, amilyent akar. Amíg nem terjeszti, semmilyen baja nem lehet belőle...”⁵³²

Az 1965-ös határozatot elveiben megerősítő 1977-es tájékoztatási határozat jóval egyértelműbben fogalmazott a tájékoztatás szerepéről: „A tájékoztatás nem cél, hanem eszköz. Tájékoztatásunk legyen hiteles, megbízható, a lehetőségekhez képest gyors, lényegre törő, egyértelmű. Ezzel szolgálja rendszerünk érdekeit, formálja az emberek tudatát, magatartását. Segítse elő az összefüggések, a folyamatok megismerését, a döntések megértését, elfogadását és végrehajtását.” Ez nem mondott ellent a mindenről való tájékoztatás tételének, azt a határozat továbbra is fontos politikai érdeknek ismerte el. Sőt, tényként kezelte a közvélemény folyamatosan növekvő információs igényét, ezért az állampolgárok tájékoztatásának javítását írta elő a sokakat érintő döntések előkészítése, szükségességük alátámasztása, az alternatívák bemutatása, a hivatalos közlemények tartalmisága, a rendkívüli események és a sajtóból időről időre kimaradó témák terén. Ugyanakkor a hatvanas évek határozatainál jóval hangsúlyosabban szerepelt a „tájékoztatásban dolgozók politikai felelőssége”. Ennek értelmében emelt szót a tájékoztatáspolitikai elvek olyan hibásnak ítélt értelmezése – „indokolatlan igénytámasztás”, a „pártos szelekció” elvetése – ellen, amely megfeledezett arról, hogy a tájékoztatás elsődleges célja nem a tájékozottság növelése, hanem a közvélemény befolyásolása. Még ha ez paradox módon esetenként a tisztánlátás felé tett lépést jelentett is: így a határozat szükségesnek tartotta, hogy a sajtó segítse

⁵²⁹ PÁLOS Tamás: Helyünk, szerepünk az ideológiai harcban. Magyar Sajtó 1973/3., 65–69.; GRÓSZ Károly: A XI. pártkongresszus határozatának megvalósításáért. Magyar Sajtó 1975/4–5., 97–104.

⁵³⁰ PÁLOS Tamás: A közlés felelőssége. 1972/10., 289–291.

⁵³¹ Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1969. június 26–27-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 4/100-101. ó. e.

⁵³² Aczél György beszéde az 1967. augusztus 14–19-i követi konferencián. PII. 909. f. 26. ó. e.

elő, hogy a lakosság „*reálisan ítélje meg népgazdaságunk helyzetét, lehetőségeit*”.⁵³³ Az adott helyzetben ugyanis a hatalom érdeke az volt, hogy a hetvenes évekre jellemző enyhe eredménypropaganda után elfogadtassa a szükségessé vált intézkedéseket.

Bár további magas szintű határozatok nem születtek a tájékoztatáspolitikáról, a Tájékoztatási Hivatal és az Agitációs és Propaganda Osztály tervezetei arra utalnak, hogy a sajtóirányítás erőteljesen foglalkozott annak gondolatával – még ha mindegyik feljegyzés hangsúlyozta is az addigi elvek helyességét és fenntartását. A tájékoztatáspolitikai fejlesztésének szükségességét a következőképp indokolták: először is a társadalom általános műveltségi szintjének növekedése, ezáltal nagyobb információigénye megköveteli a magasabb színvonalú tájékoztatást. Szintén ebbe az irányba hatott a magasabb politikai ismeretszint, amelyet a tervezet készítői összefüggésbe hoztak a társadalom demokratizálásának folyamatával, az üzemi demokrácia „elmélyítésével”, a dolgozók termelési kérdések megoldásába való bevonásával. Harmadikként a két világrendszer közti ideológiai harc új feltételrendszerét, a bővülő kapcsolatrendszer közepette zajló konfliktust, az ellenséges propaganda elleni fellépést említették. Végül a gazdasági folyamatokra, a reformra, a vállalati önállóság növelésére, a társadalom érdekviszonyainak nyitabb feltárására utaltak.⁵³⁴ Az első két felvetés azt mutatja, hogy az irányítóknak komoly dilemmát jelentett, hogy a tömegkommunikáció – és ezáltal közvetve a rendszer – hitelessége mind magasabb fokú beavatást követelt meg. Igaz, azon a szemléleten már az 1965-ös tájékoztatási határozattal túllépett a pártvezetés, hogy ha nem abszurd, olvashatatlan lapokat adnak az emberek kezébe, úgyis elolvassák.⁵³⁵ A közvélemény igényét beemelte az irányítás a fontos szempontok közé, de továbbra sem az első helyre: ahogy a Hivatal munkatársai papírra vetették, a tájékoztatáspolitikai „*nem szolgálja kritikátlanul*” a közvéleményt.⁵³⁶ Az a határozat vont le a nyugati magyar nyelvű rádióadások, gyakoribbá váló személyes tapasztalatok következményeit is, és e tekintetben másfél évtizeddel később is csak fokozati különbségek mutatkoztak. A „gazdasági folyamatok bonyolultsága” azonban túlmutat a hatvanas években is jelen lévő reformdiskurzuson, a helyi önállóság, és többretekű érdekviszonyok hangsúlyozásán. Egy másik 1980-ban készült, középtávú koncepciót célzó anyag rámutat, hogy a tömegtájékoztatás tartalmi tervezésében figyelembe kell venni az ország gazdasági helyzetét: „*számlolni kell azzal a hatással, amely a köznapi tudatban a szocializmust a minden rétegre és minden időszakra kiterjedő gyarapodási képességgel azonosítja*”, miközben a realitás az elért színvonal megtartásának a megcélzása. A sajtóirányítás tehát számolt azzal, hogy a növekvő tudatosság, kritikusság mellett az emberek bizonytalanságerzete – amelyet az akkori tervezet

⁵³³ Az MSZMP Politika Bizottságának 1977. szeptember 6-i határozata a tájékoztatás továbbfejlesztéséről. In: MSZMP határozatai 1976–1980, 544–550.

⁵³⁴ Tájékoztatáspolitikánk néhány időszéri kérdéséről, 1980. MOL XIX-A-24b 135. doboz

⁵³⁵ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1959. február 24-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 5. cs 119. ó. e.

⁵³⁶ Ez nem csak a politika elsőbbségét fejezte ki, hanem egyfajta nívó megőrzésének követelményét, a bulvárosodás elutasítását is kifejezte. Tájékoztatáspolitikánk néhány időszéri kérdéséről, 1980. MOL XIX-A-24b 135. doboz

szerint még a gazdasági folyamatoknál is nagyobb mértékben táplálhatott a hidegháború felélése keltette szorongás – is fokozott igényeket támaszt a tájékoztatással szemben.⁵³⁷

Felvetődött, hogy a tömegtájékoztatás gyakorlata nem felel meg a nyolcvanas évek követelményeinek, mert egy korábbi korszakban – két-három évtizeddel azelőtt – alakult ki, és az akkori viszonyokat tükrözi. Az „elkészetség” egyik döntő aspektusaként merült fel, hogy a gazdaságban alapelveként tett hatékonyság és differenciálás elvét a sajtóra nem alkalmazták, ami a tájékoztatás minőségének rovására megy, elmosza az ott dolgozók felelősségét. A másik pont ismerős: két évtized alatt megváltoztak – konfliktusosabbá váltak – a nemzetközi viszonyok, felgyorsult a világ, vele az információáramlás sebessége. A következtetés pedig: egyszerre kell növelni a tájékoztatók önállóságát, kezdeményezőképességét és elkötelezettségét. Utóbbi *„kritériuma egyre kevésbé merülhet ki a szűfogatásban”,* vagyis végső soron a hatalom szemében a minél teljesebb tájékoztatás záloga a magát a tájékoztatáspolitikai, párhatalározatok és aktuális szempontok útvesztőiben kiismerni képes újságíró maradt.⁵³⁸ A tervezetek szintén csak megerősítették azokat az alapelveket, amelyek a tájékoztatást az „osztályérdeknek”, politikai érdekeknek rendelte alá, ennél fogva a gyors-pontos-hiteles „szentháromságából” utóbbit tették meg „atyáuristennek”.

Szintén sokat hangoztatott, a fentieket kibontó követelmény volt a lényeges és lényegtelen elválasztása, az információ és a társadalmi valóság arányainak összhangja – gondoljunk csak a negatív festés, a periférikus témák elleni kritikákra. Ugyancsak megerősítést nyert a közvélemény tájékoztatásának többretergű modellje: az anyag összeállítói azt javasolták, hogy tudatosabban fel kell használni a sokcsatornás tájékoztatási rendszer adta lehetőségeket, és politikai megfontolások alapján eldönteni, mikor melyik csatornán ériék el a közvéleményt. Ebben a logikában a politikai újságírás számára követelt nagyobb közléshatárok éppenséggel a közvélemény informálásának a korlátozását eredményeznék. *„Aki csak a sajtó csatornáinak bővítését szorgalmazza és a sajtón keresztül tájékoztatást ismerik csak el, azok a tájékoztatási lehetőségeket szűkítik”* – így az érvelés. Ez a kitétel az 1965-ös elvek fenntartását jelenti, vagyis ugyanarról a kérdésről szóban bővebb felvilágosítás adható, mint nyomtatásban, adásban.⁵³⁹

Míg a többretergű tájékoztatás elvét a legmagasabb szintű határozatok is kimondták, a különböző lapok, műsorok eltérő mozgásterét a sajtóval foglalkozó párhatalározatok nem kívánták rögzíteni, noha az a hazai sajtó működésének egyik alapvető fontosságú jellegzetessége volt. A közönség nagyságától és a lap vagy műsor frekvenciájától függő közléshatárok így a szokásjog részét képezték, amelyet a tömegkommunikáció tartalma, a mindennapi gyakorlat igazolt vissza. Az eltérő szabályokra Vince Mátyás úgy emlékezett vissza, hogy rádiós nyilatkozatainál három dolgot vett figyelembe. Egyrészt az általános politikai hangulatot, a párton belüli mozgások állapotát. Másrészt azt, milyen kérdésben szólal meg – így például a külpolitikánál szovjet, keleti vagy nyugati probléma van-e terítéken. Harmadrészt

⁵³⁷ A Tájékoztatási Hivatal Tájékoztatási Alosztályának közléstávú munkaprogramja a XII. kongresszus határozatának végrehajtásáért, 1980. XIX-A-24b 135. doboz

⁵³⁸ Tömegtájékoztatási gyakorlatunk néhány időszerű kérdése, 1980. MOL XIX-A-24b 135. doboz

⁵³⁹ Tájékoztatáspolitikánk néhány időszerű kérdéséről, 1980. MOL XIX-A-24b 135. doboz

azt, a rádió melyik műsoráról volt szó.⁵⁴⁰ A Bagoly címmel futó éjszakai műsor szerkesztői is azt a „rést” használták ki, hogy *azt a sajátos kommunikációs politikát követték a hivatalos szervek, hogy bizonyos témákat nem lehetett megírni nagy publicitású újságokban, de azért meg lehetett jelentetni mondjuk a Valóságban vagy az Élet és Irodalomban, vagy el lehetett mondani egy éjszakai műsorban.*⁵⁴¹ Mivel írásban ezt a „szabályt” nem fektették le, de azon túl, hogy a visszaemlékezések és a tartalomlemezés megerősíti ezt a szabályt,⁵⁴² számos agitprop dokumentum is utal erre a gyakorlatra. Az 1983-as országos agitációs és propaganda tanácskozáson az ideológiai titkár, Óvári Miklós például a következőkre figyelmeztette a jelenlévőket: *„Egy kicsit más a tévé nyilvánossága. Ott sem lehet persze kizárni, és nem tudnék ilyen követelményt felállítani, hogy a tévében tévedni tilos. Most jövék rá, hogy ez is bárom T.,”*⁵⁴³

Lakatos Ernő, az APO osztályvezetője 1984-ben elmondott beszédében szintén aláhúzta az informálás fontosságát: *„sajtónk legfőbb feladata – és az az, amiben semmilyen más eszköz sem képes helyettesíteni –, hogy nagy tömegekhez szólva korrektül tájékoztasson, tárja fel az ellentmondásokat, segítsen eligazodni a bonyolult viszonyok között.”* Egyúttal az információ iránti igényeket elsősorban a helyi szinteken, munkahelyen, lakóterületen ismerte el: *„a közélet gyakorlásához nélkülözhetetlen, hogy az egyes állampolgár a maga területén tevékenyen tudja, lássa, hogy annak, amit csinál, mi a célja, mi az értelme, hogyan hat szűkebb és tágabb környezetére.”*⁵⁴⁴

A hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján – a gazdasági, külpolitikai és belpolitikai helyzettől nem függetlenül – felerősödő útkeresés együtt járt a sajtóirányítás gyakorlatának megkeményedésével. 1982-ben például a Politikai Bizottság nem a tájékoztatáspolitikai kérdéseket tűzte napirendre, hanem a tömegkommunikáció irányításának a rendezését, majd a következő években a legnagyobb tömegekhez elérő, nagy és sokféle törekvést rejtő Magyar Rádió és Magyar Televízió munkáját tárgyalta inkább, valamint ekkor érett meg a politikai akarat a sajtótörvény megalkotására.

A nyolcvanas években folyó útkeresés és újraértékelés, amely a tájékoztatás bővítését minduntalan együtt kezelte a felelősség kérdésével, csak a politikai intézményrendszer újragondolásával párhuzamosan tudott új tájékoztatási elveket megfogalmazni. A sajtótörvény viszont még a korábbi kereteken belül maradt. Az APB számára készített tervezet a törvény célját az informálás és befolyásolás megszokott együttesével jelölte ki: *„a szocialista építés szolgáltatában a tájékoztatás feladatainak és eszközrendszerének szabályozásával elősegítse a társadalom mind teljesebb informálását, a szocialista tudat fejlesztését, a közvélemény helyes irányú informálását, a szocialista demokrácia kibontakoztatását, az állampolgárok képzettségének, műveltségének emelését, kulturális igényeinek kielégítését.”* Ebben a szocialista demokrácia említése sem jelentett újdonságot, a kifejezés sűrűbb említése azt mutatta, hogy már a nyolcvanas évek első felében is

⁵⁴⁰ Beszélgetés Vince Mátyással. HAVAS Henrik: i. m., 171.

⁵⁴¹ Uo. 25.

⁵⁴² L. TAKÁCS Róbert: A Los Angeles-i olimpia a magyar sajtóban. 255–297.

⁵⁴³ Jegyzőkönyv az országos agitációs, propaganda és művelődéspolitikai tanácskozásról (1983. január 11–12.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1983/30. ó. e.

⁵⁴⁴ Javaslat Lakatos Ernő 1984. augusztus 22-i előadására. MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1984/17. ó. e.

előkerült a politikai felépítmény óvatos újragondolása.⁵⁴⁵ A tervezet együtt kezelte a valóságmű tájékoztatást és a párt politikájának képviselését, utóbbinak adva nagyobb hangsúlyt: „*a tájékoztatás mindenkor képviselje – ismertesse és fogadjassa el – az MSZMP-nek a dolgozó magyar nép érdekeit szolgáló politikáját*”. A következő pont a bírálatot is a párt politikájáért való küzdelemként írta le. A tájékoztatás szabadságával foglalkozó passzusból pedig az a törekvés érződik ki, hogy a sajtóirányítás a nyolcvanas évek elejére kialakuló, az elsősorban írástudó értelmiség körében ható második nyilvánosságot visszaszorítsa – mindezt az első nyilvánosság lehetőségeinek némi növelésével és keményebb fellépéssel. „*A törvényben kifejezésre kell juttatni a tájékoztatás szabadságát. Ugyanakkor egyértelműen ki kell jelölni ennek törvényes korlátait, meghatározni a legális és illegális tájékoztatás határvonalait. Elő kell segíteni az állampolgárok közérdekű kezdeményezéseinek, javaslatainak, bejelentéseinek közzeitételét, de a törvény tegye lehetővé a társadalmi-politikai céljainkkal ellentétes megnyilvánulások, gondolatok, eszmék, cselekedetek határozottabb leleplezését és kiszorítását a tájékoztatásból.*”⁵⁴⁶

Az eszméileg elkötelezett újságírás követelménye azokban az 1987-es tervezetekben is jelen van, amelyek tovább ragozzák annak a jó húszéves tájékoztatási elvnek a kívánatos megvalósulását, amely úgy jellemezhető: mindenről lehet tájékoztatni, kivéve amiről mégsem, de nem mindegy, hogyan. Ajánlott ekkortól például azt reformpárti tónusban tenni: „*A nyilvánosság szerkezetének a szocializmus jobbtását szolgáló nézetek terjesztését, a tömegek és a vezetés kölcsönösen megfelelő tájékoztatását kell szolgálnia.*”⁵⁴⁷ Az egyre élénkebbé váló párton kívüli útkeresésről viszont az a sajtóirányítás álláspontja, hogy a társadalom tájékoztatásáról esetenként kell döntenit, a „nem ellenséges belpolitikai eseményekről” lehet tudósítani, de a „szocializmus- és pártellenes nézetekről” nem.⁵⁴⁸

Bár az érdekek ütköztetése kapcsán időnként felmerült, az 1987–1988-as vitákban került előtérbe, hogy az állampolgároknak a készülő döntésekről is joguk van tájékoztatást kapni. A nyilvánosságról folyó viták során kényszerül arra a pártvezetés, hogy eljusson odáig, hogy a tájékoztatásra ne a meggyőzés módszereként tekintsen, hanem fogadja el azt, mint a közügyek intézésébe való beleszólási, ellenőrzési lehetőséget. Mindennek politikai haszna az lehetett volna, hogy a „lakosság” „állampolgárrá” válva aktív részese lesz a döntéshozatali folyamatnak, amelynek révén a hatalom akkor még azt remélte, hogy a újra megteremthető az 1956 után más körülmények között kiküzdött nemzeti közmegegyezés.⁵⁴⁹

Vagyis az a felismerés, hogy a belpolitikai újságírás problémái a belpolitikai gyakorlat problémáiban gyökereznek, a nyolcvanas évek második felében került újra előtérbe, amikor

⁵⁴⁵ A gazdasági reformlépések – köztük a vállalati tanácsok előtérbe helyezése – mellett politikai reformlépések is történtek ekkor: 1983-ban született meg a kötelező többes jelölésről szóló törvény, illetve 1984-ben állították fel az Alkotmányügyi Tanácsot.

⁵⁴⁶ Javaslát az APB részére a tájékoztatási törvény irányelveire, 1982. MOL XIX-A-24b 145. doboz

⁵⁴⁷ Az ideológiai élet és a párt ideológiai tevékenysége – tervezet. MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1987/1. ó. e.

⁵⁴⁸ Feljegyzés a belpolitikai élet időserű kérdéseiről (1987. november 20.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1987/3. ó. e.

⁵⁴⁹ Javaslát-tervezet az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a politikai nyilvánosság, a tájékoztatás megújítására és a párt tevékenységére a sajtóban (1988. február 10.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1988/1. ó. e.

egyszerre merült fel a nyilvánosság és a politikai intézményrendszer reformja. A diskurzus ekkor az eltérő érdekek, elképzelések, a viták és alternatív bemutatása körül forgott.

Azt, hogy a fenti elvek miként öltöttek testet a gyakorlatban a bel- és külpolitikai újságírás sajátosságainak, főbb dilemmáinak áttekintésével kíséreljük meg bemutatni. Az újságírók tájékoztatással, a fenti elvekkel kapcsolatos attitűdjeit pedig az újságírónormákról szóló fejezetben elemezzük. A tájékoztatás bővülését hozta-e a tájékoztatáspolitikai elvek alakulása? Vajon milyen nehézségekkel szembesültek az újságírók a tájékoztatáspolitikai elvek gyakorlatba való átültetése kapcsán, és mennyiben sikerült azokra választ találni? Mely kérdések álltak a politikai újságírással kapcsolatos viták középpontjában? Milyen gyakorlati lépéseket tett a sajtóirányítás annak érdekében, hogy megfeleljen a fent megfogalmazott tájékoztatáspolitikai elvárásoknak, illetve az olvasói igényeknek?

2. A külpolitikai újságírás gócpontjai

a. A külpolitika szolgálata

Vörös László, a Tiszatáj 1986-ban leváltott főszerkesztője szerint a külpolitika azon területek közé tartozott, ahol a sajtónak szigorúan követnie kellett a hivatalos vonalat. A legszigorúbb tilalmak között három ide tartozó témát is említett: a szovjetellenességet, a külpolitikai irányvonal megsértését, illetve a nacionalizmust.⁵⁵⁰ A külpolitikai újságírás rangja – ehhez képest vagy ennek ellenére – nagyot fordult 1956 után. Az ötvenes években a hatalom elsősorban a belpolitikai újságírára koncentrált. Polgár Dénes visszaemlékezése szerint a külpolitikus harmadrangú újságírónak számított, akinek a munkájához nem tartozott hozzá a helyszíni tapasztalat, lényegében hírügynökségi jelentések alapján dolgozott.⁵⁵¹ A Kádár-korszakban viszont közhelyszámba ment, hogy a közönség elsősorban a külpolitikai anyagokat olvassa el a lapokból, sőt újságíró berkekben az járta, hogy többet tudunk a harmadik világról, mint saját fejlődésünkről. A Magyar Nemzet, kisebb mértékben az Esti Hírlap, az eredeti elképzelések szerint a Magyar Hírlap, illetve a hetilapok közül a Magyarország nagyon karakteres külpolitikai profillal bírt, míg a televízióban a Hét, illetve a Panoráma a legnépszerűbb műsorok közé tartozott. A tömegkommunikáció a külpolitikai krédó megtartása mellett is viszonylag jól ki tudta szolgálni a közönség információs igényét.

A külügyi szempontoknak való alárendelődés természetesen módon következett abból az alapállásból, amely a sajtót a politika segítőjeként határozta meg. Ez ugyanakkor azt is jelentette, hogy a békés egymás mellett élés politikájának térnyerésével, Magyarország külpolitikai aktivitásának, Nyugat felé nyitásával, egyre szélesebbé váló nyugati gazdasági, kulturális és politikai kapcsolatrendszerének a külpolitikai újságírás lehetőségeire is alapvető hatása volt. A nagyobb külpolitikai nyitottság fontos eleme volt a tömegkommunikáció terén a

---

⁵⁵⁰ VÖRÖS László, i.m., 23–40.

⁵⁵¹ Polgár Dénes-interjú. Készítette Molnár János 2006-ban. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 831. sz., 52.

szerződéses kapcsolatfelvétel a nyugati sajtóügynökségekkel,⁵⁵² illetve a tudósítói hálózat kiépítése a jelentősebb nyugati országokban, köztük a hatvanas évektől az Egyesült Államokban és az NSZK-ban. Bár a nemzetközi folyamatok bemutatásában, értelmezésében továbbra is tekintettel kellett lenni a „szocialista tábor” érdekeire, ez nem jelentette akadályát annak, hogy az egyes nyugati országok belpolitikai csatározásairól, érdekviszonyairól a magyar olvasó mindinkább árnyalt képet kapjon.

A leginkább kötött területeknek azok számítottak, amelyek a nagyhatalmi politikához, illetve a magyar diplomácia tevékenységéhez kötődtek. Utóbbi területen a sajtóirányítás igen részletes sajtóterveket dolgozott ki a szerkesztőségek számára, amihez az is hozzátartozott, hogy külföldön is úgy olvasták a magyar sajtót, mint a párt- és a kormány álláspontját, ami a külpolitikai állásfoglalások – és nem a híryanag – terén mindenképpen korlátozta a sajtó mozgásterét. Így a szerkesztéskor figyelembe kellett venni a külügyi terveket és érdekeket, és elvárták, hogy a tömegkommunikáció segítse a külpolitika akcióit. Ez ellen vétett például a Magyarország 1977 őszén, amikor Losonczy Pál elutazása előtt két héttel közölte lapszemléjében a hírt, hogy egy nemzetközi felmérés szerint Mexikó a világ legkorruptabb országa.⁵⁵³

A Nyugat ábrázolásában az 1956 utáni években még elvárták az antiimperialista retorikát és megközelítésmódot. Így 1959-ben a Nők Lapja azért kapott feddést a főszerkesztői értekezleten, mert egy cikkében túl jó színben tüntette fel az NSZK-t, amikor riportot közölt arról, hogy egy nyugatnémet magánrepülőn hoztak gyógyszert Magyarországra, hogy megmentsek egy kislány életét. Naményi Ernő a következő módon indokolta a „hibát”: *„Hogy a többi repülőgépen atombombák, Nyugat-Németországban kilövő állomások stb. vannak, hogy adott esetben megint Magyarország lakosságának kiirtásának szeretnének megpróbálkozni a nyugatnémet fasiszták, azt szépen ködbe borítja ez az okos cikk”*.⁵⁵⁴ Az APO heti értékelése még 1964-ben is arra intett, hogy a *„külpolitikai cikkek mindig irányzatok legyenek”*, ám legyenek tisztában azzal, hogy a TASZSZ helyzeténél fogva egyes eseményeket óvatosabban kezel, ami a magyar sajtóra nem minden esetben volna kötelező.⁵⁵⁵ Ugyanebben az évben Várkonyi Péter is abban jelölte meg a külpolitikai újságírók egyik alapvető feladatát, hogy leplezzék le a nyugati álláspontokat.⁵⁵⁶ Nehéz volt azonban minden esetben a sajtóirányítás kedvére tenni. Az 1960 januárjában tartott főszerkesztői értekezleten Naményi Géza például azt rótta fel a résztvevőknek, hogy miután a korábbi kérésnek megfelelően igyekeztek olyan híreket közölni, amelyek azt támasztják alá, hogy Nyugaton továbbra is veszélyt jelent a fasiszmus, a cikkekkel azt a téves benyomást keltezték, hogy *„a fasiszmus lábra kapott világszerte”*.⁵⁵⁷

⁵⁵² 1959-ben az amerikai UPI és a japán Press Service hírügynökséggel kötöttek szerződést. MTI levelezése a Tájékoztatási Hivatallal és a Magyar Nemzeti Bankkal. MOL XIX-A-24b 7. doboz

⁵⁵³ Beszámoló az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztálya által rendezett országos külpolitikai újságíró-tanácskozásról (1978. május 4.). Magyar Sajtó 1978/6., 224.

⁵⁵⁴ Jegyzőkönyv az 1959. május 8-i főszerkesztői értekezletről. MOL XIX-A-24b 10. doboz

⁵⁵⁵ Észrevételek a sajtó, a rádió és a televízió munkájáról. MOL MK–S 288. f. 22/1964. cs. 23. ó. c.

⁵⁵⁶ V[ÁRKONYI] P[ÉTER]: Ideológiai offenzíva a nemzetközi küzdőterén. Magyar Sajtó 1964/3., 71–73.

⁵⁵⁷ Féljegyzés a Tájékoztatási Hivatal 1960. január 15-i főszerkesztői értekezletéről. MOL XIX-A-24b 12. doboz

A külpolitikai újságírással szembeni elvárások – a külpolitika változásával párhuzamosan – a hatvanas évektől jelentősen finomodtak: úgy mutassa be a világ eseményeit, illetve a magyar külpolitika lépéseit, hogy azzal egyrészt a szocialista országok álláspontjának megfelelő tendenciákat rajzolják ki, akár a két világrendszer stratégiai, ideológiai küzdelmének alakulásáról, az enyhülés folyamatáról, a szocialista országok, akár a munkásmozgalom belső viszonyairól. Ezen felül segítsenek széleskörű támogatást biztosítani a magyar külpolitikai irányvonal számára. Ezzel a béketábor és az ádáz imperializmus harcáról festett kép, a Nyugat egyszínű ábrázolása helyébe „ellenséggépként” az imperializmus bizonyos monopolista, hadiipari, az enyhülés fékezésében érdekelt körei léptek. Az enyhülésben, a keleti-nyugati kapcsolatok fejlesztésében, a gazdasági kapcsolatok feltámasztásában érdekelt magyar külpolitika tehát jótékonyan hatott a külpolitikai újságírássra. Mindemellett a sajtóirányítás hangsúlyos kérése maradt a kapitalizmus belső viszonyainak, árnyoldalainak meggyőző ábrázolása, úgy hogy vele szembe lehessen állítani a szocialista országok pozitívumait, humánus jellegét.⁵⁵⁸ 1970-ben az APB ugyanebben a szellemben egyik oldalról elismerte az olvasók igényét a világpolitikai események valósághű bemutatására, de az okokat és összefüggéseket a külpolitikai vonalvezetés elvei mentén tartotta bemutatandónak, a tájékoztatás céljaként pedig a nemzetközi állásfoglalásokat támogató és a szocialista világnézetnek megfelelő külpolitikai ítélőképességű többség kialakítását nevezte meg.⁵⁵⁹

A sokat emlegetett gyorsaság, pontosság és hitelesség követelményei közül a sajtóirányítás minduntalan az utóbbi kettőnek adott elsőbbséget. Újságíró részről ezt természetesen sokan vitatták. Polgár Dénes például arról számolt be, hatalmas feszültséget jelentett számára, hogy a Kennedy-gyilkosság idején washingtoni tudósítoként azt az utasítást kapta, hogy három napig semmiféle tudósítást nem adhat az eseményről. Pár évvel később bonni tudósítoként a sajtóirányítás nem akarta leadni a Polgárnak telefonon adott német külügyminiszteri nyilatkozatot, amelyben – meglepetésre a német fél pozitívan reagált a Varsói Szerződés tárgyalási javaslatára.⁵⁶⁰ Réti Ervin érvelése már a hatvanas évek tájékoztatási határozatainak szellemében kezd ki a makacsul továbbélő megkötést: eszerint a kérdés nem csak úgy tehető fel, hogy tehetünk-e engedményt a hitelesség rovására, hanem úgy is, hogy *„tehetünk-e engedményeket a hírszolgálat korszerű tempójának rovására”*.⁵⁶¹ Ha érdeke azt kívánta, a külügy a későbbiekben is azt várta el a sajtótól, hogy tartson be bizonyos korlátozásokat, ne ragaszkodjon mindenáron a teljesség igényéhez, hanem fogadja el, hogy a politikai érdekek a

⁵⁵⁸ Grósz Károly vitaindítója az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztálya által rendezett országos külpolitikai újságíró-tanácskozáson. Magyar Sajtó 1978/5., 97–109.

⁵⁵⁹ Vitaanyag az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a nemzetközi agitációnk helyzetéről, továbbfejlesztésének feladatairól. MOL XIX-A-24b 50. doboz

⁵⁶⁰ Polgár Dénes-interjú. Készítette Molnár János 2006-ban. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 831. sz., 70.; Érdemes volt dolgozni. Interjú Polgár Dénessel. Forrás: <http://bookline.hu/news/news.action?id=1648> (2009. február 25.)

⁵⁶¹ RÉTI Ervin: Két külpolitikai kommentár között. Magyar Sajtó 1970/7., 202–204.

tájékoztatási érdeknél előbbre valóak, és egy-egy közlés adott időpontban külügyi érdekek ellen hathat.⁵⁶²

Az igazán nagyszabású kérdések, konfliktusok bemutatásának elveit a legmagasabb szinten hagyták jóvá. Így például 1968-ban a Titkárság vitatta meg, hogy milyen formában lehetne segíteni az akkor még Dubček vezette politikai kibontakozást a magyar sajtóban,⁵⁶³ míg az afganisztáni szovjet beavatkozásról való tájékoztatás vezérfonaláról a Politikai Bizottság döntött. Utóbbi esetben például a vezetés természetesen azt írta elő a sajtó számára, hogy sorakozzon fel a szovjet külpolitikai lépés mögött, bizonyítsa annak indokoltságát, és érveljen a hivatalos magyar álláspont mellett – ugyanakkor ne „lihegje túl” a témát, tartsa napirenden a többi aktuális külpolitikai kérdést, támogassa továbbra is az enyhülési folyamatot. Mindezt úgy, hogy elsősorban szovjet, szocialista és saját anyagokkal tudósítsanak, míg a nyugati hírforrásokat erősen szűrve kezeljék, de nem teljesen negligálva. A PB azt kérte továbbá a szerkesztéstől, hogy az afganisztáni konszolidáció tényeinek adjanak nagyobb teret, míg a szovjetellenes megnyilvánulásokkal szordinósan bánjanak, ám ne keltsenek illúziókat a helyzet gyors megoldódásával kapcsolatban.⁵⁶⁴

A hatvanas években a Magyar Sajtó hasábjain folyó újságírói vitákban az egyik legtöbbet feszegetett külpolitikai téma az időben történő tájékoztatás, a közönség „felkészítésének” kérdése volt. Az akkori gyakorlat gyengeségeként állapították meg, hogy – többnyire a túlzott óvatosság – miatt késett a magyar sajtó állásfoglalása, nem világított meg kellően bizonyos nemzetközi és helyi folyamatokat, sőt – nagyhatalmi politikai érdekekből – problémamentes ábrázolást választott, aminek következtében a hazai közvéleményt teljesen váratlanul érték bizonyos változások, események. Különösen a fejlődő országok tekintetében emelték ki, hogy a sajtó szemérmesen foglalkozik az olyan jelekkel, amelyek a szocialista országok számára külpolitikai kudarcként értékelhetők.⁵⁶⁵ Az 1970-ben az APB számára készült jelentés is igen kritikus e téren. Így felrótta, hogy az enyhülés bemutatása során a korábbi években a tömegtájékoztatás elhanyagolta a két nagyhatalom közti konfliktusos viszony tényét, az enyhülés megtorpanásainak lehetőségét. Bírálta, hogy a nemzetközi erőviszonyok tárgyalásakor sok az általános szöveg, ami a hidegháborús helyi konfliktusokat nem magyarázza, konkrét helyzetekben nem segít az eligazodásban, ráadásul a külpolitikai újságírás az egyes nyugati országok között sem tesz különbséget. Hiányolta, hogy a nemzetközi gazdasági versenyt a

⁵⁶² BARCS Sándor: Amivel a közgyűlés megbízott minket. Magyar Sajtó 1970/2., 33–38.; BÁNYÁSZ Rezső: A külpolitikai asztal másik oldalán. Magyar Sajtó 1970/11., 321–322.; GRÓSZ Károly vitaindítója az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztálya által rendezett országos külpolitikai újságíró-tanácskozáson. Magyar Sajtó 1978/5., 97–109.

⁵⁶³ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1968. április 8-i üléséről. A CSKP vezetőinek kérése alapján a sajtó foglalkozzon a csehszlovákiai eseményekkel. MOL MK–S 288. f. 7. cs. 300. ó. e.

⁵⁶⁴ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1980. január 8-i üléséről. A tömegtájékoztatásnak az afganisztáni eseményekkel kapcsolatos munkája. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 790. ó. e.

⁵⁶⁵ PÉCSI Ferenc: Az MTI és az egyfomaság. Magyar Sajtó 1962/5., 138–140.; RÉTI Ervin felszólalása a MŰOSZ V. Küldöttközgyűlésén. Magyar Sajtó 1965/7–8., 193–223.; TATÁR Imre: Minél kevesebb meglepetést az olvasónak. Magyar Sajtó 1965/9., 271.; VETŐ József: Gondolatok a tájékoztatásról. Magyar Sajtó 1966/3., 65–68.; ZÁDOR Tibor: Nemzetközi kérdések a magyar sajtóban. Magyar Sajtó 1966/5., 133–135.; PÁLÓSI Tamás: Legyen véleményünk. Magyar Sajtó 1967/2., 46–48.; KELEN Béla: Sajtóirányítás – nem iskolás fokon. Magyar Sajtó 1969/5., 129–131.

tömegkommunikáció nem mutatja be kellőképpen, nem mutatja be elég meggyőzően, hogy a nyugati gazdasági fejlettségnek történelmi okai vannak, illetve hogy a nyugati életszínvonal sokban épp az államszocialista országok teremtette kihívásnak köszönhető.⁵⁶⁶

Ezzel együtt a magyar tömegtájékoztatásban – különösen Helsinki után – elképzelhetetlen lett volna az, amiről a prágai nagykövet 1984 elején beszámolt a csehszlovák sajtóval kapcsolatban. A diplomata szerint a sajtó annyira elkötelezte magát amellett, hogy a NATO rakétatelepítésre nem kerülhet sor, hogy amikor az mégis bekövetkezett, az a közvéleményt sokkolta, és kisebbsajta háborús pszichózis alakult ki.⁵⁶⁷ Bár a rakétatelepítést a magyar sajtó is támadta, ugyanebben az évben Los Angeles-i olimpia kapcsán a magyar tömegkommunikáció nagyon kevésé kapcsolódott ahhoz a szovjet kampányhoz, amely az Egyesült Államokban működő ellenséges és terrorszervezetek működésével igyekezett bizonyítani, hogy a keleti blokk országainak távolmaradása jogos és szükséges döntés volt. A napilapokban a visszasságokkal kapcsolatban megjelenő hírek rendre a sportrovatban kaptak helyet, és konkrétan a magyar sportolókat fenyegető veszélyről nem is táltak fel híreket, csupán a szovjet – néha a szocialista – résztvevők biztonságára utaltak. Igaz, a lemondás előtti és utáni időben (május–június) három-négyszer annyi negatív hír „érkezett”, mint pozitív az olimpiai rendezéssel kapcsolatban, és a megnyitó idején is több olyan híradás jelent meg, amely valamilyen – olykor olimpiától független – rémtettel, rendellenességgel foglalkozott. A Magyarország című hetilap elemzése vizont egy-egy nyilatkozat mögé bújva ki-kimondták, hogy a szocialista országok távollétének nagypolitikai okai voltak, és a különböző ellenséges csoportokat bemutató ritka cikkekből sem nyert igazolást az olimpiai bizottság döntése.⁵⁶⁸

A másik érdemi vita arról folyt, hogy az MTI anyagokra támaszkodó külpolitikai újságírás egysíkúvá, uniformizálttá teszi a lapokat. Tény, hogy a külügyi vezetés ragaszkodott ahhoz, hogy a hivatalosnak szánt anyagok változtatás nélkül jelenjenek meg. A kommentálásban azonban „örömmel fogadta” az egyéni színezetet.⁵⁶⁹ Bár sok szó esett arról, hogy az újságoknak kötelessége az olvasót segíteni abban, hogy eligazodjon a világban, ennek adott viszonyok között mégsem a külpolitikai kommentár lett az elsődleges eszköze. Kissé önkritikusan, vagy olykor dorgáló jelleggel rendre felmerült a vád, hogy a külpolitikai újságírásban a hírek dominálnak, túlságosan esemény-centrikus. Az események bemutatása ugyanis jóval előrébb tartott, mint azok értelmezése, kommentálása, továbbá a nyugati világról is inkább külpolitikai-diplomáciai hírek jelentek meg, mintsem a kapitalista ország belső életéről szóló írárok.⁵⁷⁰ Az Agitációs és Propaganda Osztály osztályvezető-helyettese, Pálos Tamás kifejezetten megértéssel írt arról a hetvenes évek második felében, hogy a külpolitikai újságírók elsősorban az „új-ságot” akarják megírni, de hozzátette, hogy az nem teheti ki az

⁵⁶⁶ Vitaanyag az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a nemzetközi agitációnk helyzetéről, továbbfejlesztésének feladatairól. MOL. XIX-A-24b 50. doboz

⁵⁶⁷ A prágai nagykövetség jelentése – Fő tendenciák a csehszlovák sajtóban 1983-ban. XIX-A-24b 154. doboz

⁵⁶⁸ L. erről bővebben: TAKÁCS Róbert: A Los Angeles-i olimpia a magyar sajtóban. 257–297.

⁵⁶⁹ BÁNYÁSZ Rezső: A külpolitikai asztal másik oldalán. Magyar Sajtó 1970/11., 321–322.

⁵⁷⁰ PÉCSI Ferenc: A módszer javítása. Magyar Sajtó 1964/6., 171–173.; SZÉCSI Éva: Külpolitikai újságírásunk hatékonyságáról. Magyar Sajtó 1973/11., 335–338.; Grósz Károly: A XI. pártkongresszus határozatának megvalósításáért. Magyar Sajtó 1975/4–5., 97–104.

újságírói munka egészét, szükség van a megfelelő kommentárookra, háttérmagyarázatokra, és arra is, hogy időnként előveggyék a jelentős ideológiai kérdéseket is.⁵⁷¹ Ez a tényközlő jellegű külpolitikai újságírás ugyanis részben pontosan az ideológiai köntöstől igyekezett megszabadítani a külpolitikai újságírást, és a híryanag feldolgozásával akart lehetőséget teremteni az olvasónak, hogy összerakja a mozaikkockákat. Mindezt a szerkesztés meg is kapta a feddést, rendszerint abban a formában, hogy újra és újra kritikátlanul átveszi a burzsoá (á)objektivitás szempontjait és fogalmait.

A nyolcvanas években a híryanag fenti folyamataival mindinkább szembekerült a nemzetközi tendenciák magyarázata, amelynek értelmezésében továbbra is fennálltak az ideológiai kötöttségek. Így e téren a sajtó irányítói rendre azt érezték, hogy a hazai tömegkommunikáció védekezésre kényszerül, nem sikerül meggyőzően bemutatni sem a szocialista rendszer förlényét, fejlődési távlatait a nyugattal szemben, sem a kapitalista társadalmi berendezkedés gyengeségét, növekvő belső ellentmondásait, kiúttalanságát.⁵⁷²

b. A Szovjetunió, a nacionalizmus és a szocialista országok

Egyetérthetünk a Tiszatáj volt főszerkesztőjével abban, hogy külpolitikai téren az első számú „tabu” a szovjetellenesség vagy a Szovjetunió bírálata volt. Bár Vörös hozzászól, „*nem volt akkor épelméjű szerkesztő Magyarországon, aki egyértelműen szovjetellenes részleteket tartalmazó írásokat közölni mert volna*”.⁵⁷³ A magyar-szovjet barátság a rendszer egyik kikezdhethetetlen pillére volt, így a tömegkommunikáció irányába is alapvető elvárás volt, hogy ilyen szellemben szóljanak a Szovjetunióról. Még a szovjet-magyar ürrepülés sajtómunkájának értékelésében is az volt a leg súlyosabb bírálat az újságírók felé, hogy nem kellően aknázták ki a szovjet-magyar barátság „elmélyítésében” rejlő lehetőségeket, illetve azt „meghagyták” az üzemi gyűlésekről való tudósítások és üdvözlő táviratok számára.⁵⁷⁴

Egyrészt tehát a szovjet külpolitikai kezdeményezéseket támogatni illet, de legalábbis nem kritizálni – ahogy Pethő Tibor fogalmazott, a szovjet nyomvonalat a külpolitikában követni kellett, de a szovjet sajtónál enyhébb, árnyaltabb fogalmazásban.⁵⁷⁵ Másrészt a szovjet belpolitikáról a norma a fejlődés jeleire való érzékenység volt. N. Sándor László szerint, aki a nyolcvanas években a Magyar Hírlap moszkvai tudósítója volt, ezekhez az elvárásokhoz lehetett alkalmazkodni, de aki személyesen látta az országot, annak nem lehettek illúziói.⁵⁷⁶ Réti Ervin, az Esti Hírlap külpolitikai rovatvezetője úgy látja, hogy arra azért nem volt szükség, hogy az újságíró „túlöncenzúrázza magát” még a Szovjetunióval kapcsolatban sem. Így arról természetesen nem írtak, hogy milyen szörnyű állapotok uralkodnak a „*breznyevi pangás idején a*

⁵⁷¹ PÁLOS Tamás: Korunk és amit belőle mutatunk. Magyar Sajtó 1977/3–4., 93–95.

⁵⁷² Tájékoztató jelentés a Magyar Távirati Iroda munkájáról (1980. február 11.). MOL XIX-A-24b 135. doboz

⁵⁷³ VÖRÖS László: i. m., 23.

⁵⁷⁴ Feljegyzés a megyei napilapok, a központi hetilapok, folyóiratok ürrepüléssel kapcsolatos sajtómunkájáról, 1980. MOL XIX-A-24b 135. doboz

⁵⁷⁵ Pethő Tibor-interjú. Készítette Murányi Gábor 1989-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 189. sz., 661.

⁵⁷⁶ N. Sándor László-interjú. Készítette Molnár Adrienne 1995-ban. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 666. sz., 62.

Szovjetunióban”, vagy, hogy – személyes élményeik alapján is – Brezsnyev már szenilis öregember, aki alkalmatlan a birodalom irányítására. Ugyanakkor „*azt meg lehetett csinálni, hogy maximálisan visszaveszünk a dűsereteknél a szokásos felső fokokból. Az ember, amennyire csak lehetett, igyekezett tárgyilagosabban írni, igyekezett a Szovjetunió politikájából bárom pozitívumot kinyagadni, és nem a tíz negatívumot, igyekezett ezeket nem túlragozni*”. Például 1955-ös leningrádi újáról készített riportjai is elütöttek a szokásos hangnemtől: a kétszobányi, de akkor csodálatosnak számító, fordítani is képes számítógép és a 12 ezer éves mamut története igazi érdekességnek számított. Sőt úgy vélte, nagyon óvatosan a szovjet állapotokat is lehetett bírálni, természetesen nem direkt formában, de az olvasó számára érthető módon – mindenestre az újságíró túlmehetett a „lecke felmondásán”, és számos kérdéshez reális hangnemben lehetett hozzászólni.⁵⁷⁷

A sajtóirányításra e tekintetben azonban a szovjet sajtóirányítás és diplomácia is nyomást jelentett, amely elsősorban nagykövetsége, illetve a moszkvai magyar nagykövetnek a szovjet Külügyminisztérium Sajtófőosztályával és Információs Osztályával fenntartott kapcsolata révén folyamatos visszajelzéseket adott arról, mennyire van megelégedve azzal, ahogy a magyar sajtó a Szovjetunióval foglalkozik.⁵⁷⁸ Ezen felül rendszeresen eligazították a szocialista országok nagykövetségeit, hogy mi a Szovjetunió álláspontja – elsősorban külpolitikai kérdésekben, és rendre jelezték, amikor egy-egy tudósító némely írásait egyoldalúnak, túlzottan kritikusnak találták.⁵⁷⁹ A szovjet vezetés nem tartott igényt a sztálini korszakra jellemző felsőfokokra, bár a hatvanas években még meglehetősen általánosak voltak a „népi demokráciák, mindenekelőtt a Szovjetunió” jellegű kitételek. A magyar tájékoztatási gyakorlat változásait az SZKP a nyolcvanas évek közepéig meglehetősen idegenkedve fogadta.

A „szigor” enyhülését jól érzékelteti két igen kínos ügy kezelése. Mindkettő alapja egy nyomdhiba. Az első 1953-ban, Sztálin halála után történt. A legenda szerint a Népszava olvasószerkesztője, Bodó Béla nem figyelt fel az elírásra, így a következő jelent meg a lapban: „*a magyar nép mély megrendeléssel fogadta Sztálin halálát*”. A következmény kilenc hónapi internálótábor lett a később gyermekregényeivel ismertté váló újságíró számára.⁵⁸⁰ Az elírás valójában a Népszava március 6-i számában jelent meg, és akkor még csak Sztálin betegségről ejthetett szót.⁵⁸¹ Egészen máshogy alakult az 1972-ben történt eset. A Fővárosi Moziműsor nyomdai szedésénél úgy alakult, hogy a Szovjet Filmhét idején a Hurrá nyaralunk! című film az egyik oldalon Hurrá nyalunk!-ként jelent meg. A lap szerkesztője – az APO és a Lapkiadó Vállalat illetékeseinek egyetértésével, és a felettes fővárosi vállalat vezetőjének határozott követelése ellenére – tekintettel a súlyos politikai hibára igen enyhe büntetésben részesült:

⁵⁷⁷ Réti Ervin-interjú. Készítette Molnár János 2007-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 851. sz., 104., 119., 135.

⁵⁷⁸ Néhány a Tájékoztatási Hivatalban fennmaradt feljegyzés ebben a témában: Várkonyi Péter feljegyzése Fock Jenő részére, 1969. MOL XIX-A-24b 46. doboz; Bányász Rezső levele Várkonyi Péter részére a moszkvai nagykövetség jelentéséből, 1971. MOL XIX-A-24b 56. doboz

⁵⁷⁹ Bajnok Zsolt emlékeztetője a szovjet sajtóattaséval folytatott beszélgetésről, 1981. MOL XIX-A-24b 140. doboz

⁵⁸⁰ Réti Ervin-interjú. Készítette Molnár János 2007-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 851. sz., 28.

⁵⁸¹ VAMOS György: „Mit ér a szó most?” Rádióműsorok Sztálin haláláról. Beszélő 2003/3. Forrás: <http://beszelo.c3.hu/03/03/12vamos.htm> (2009. február 24.)

elbocsátás helyett mindössze 50 százalékos prémiummegvonást kellett elszenvednie.⁵⁸² Ennek ellenére a sajtóirányítás szeizmográfja – ha nem is volt végzetes következménye – rendre kilengett, ha a szovjet érzékenységet bármiféle publikáció sérthette. Így súlyos politikai hibának minősítették, hogy a TV Híradó túl hosszsan és pozitívan tárgyalta a nyugatnémet kormány egy antiterrorista akcióját, és olyan archív filmkockákat mutatott be az osztagról, amelyeken jól látszott, hogy „a gyakorlatokon az ellenséges terroristákat olyan öltöztetű embereként ábrázolták, amilyen ruhadarabokat elsősorban a Szovjetunióban viselnek”.⁵⁸³

A szovjetnél sokszor jóval alacsonyabbnak bizonyult a szocialista tábor már országainak ingerküszöbe – aminek természetesen megvolt a maga oka: velük szemben jóval kisebb „megértést” és óvatosságot tanúsítottak a sajtó munkatársai is. Réti Ervin úgy mutatja be a hosszú éveken át Magyarországon szolgáló keletnémet Sibelius sajtóattasét, mint „hírhedt figurát”, aki megtanult magyarul, csak azért, hogy aztán „nagyítóval olvashassa” a magyar újságokat – és ha vitatható írásra bukkant, ment rögtön a szerkesztőségbe vagy a külügybe panaszt tenni.⁵⁸⁴ A szocialista országok képviselői – ha nem is a fenti vehemenciával – de rendre nehezényezték, ha a magyar sajtó nem az általuk elvárt módon vagy intenzitással foglalkozott velük. Persze nem csupán a szocialista országok hajlottak arra, hogy számon kérjék, hogyan írnak a magyar újságok. Az arab országok – elsősorban a „baráti” Egyiptom és Irak – is igen kényesen őrködtek azon, hogy országuk jó fényben tűnjön fel a külföldi sajtóban. Megtörtént, hogy az egyiptomi Külügyminisztérium – egy árnyoldalakat is bemutató tudósítást követően – behívatta a Népszabadság munkatársát, hogy nyomatékosítsa, a szocialista országok újságíróitól az egyiptomi törekvések támogatását várják. Az iraki fél pedig úgy interpretálta a TV Híradó Iránban készült filmkockái közt feltűnő Szaddam Husszein gúnyrajzot, mint a magyar-iraki barátság tudatos aláásásának kísérletét.⁵⁸⁵

Az alapvető elvárások egymással szemben a következők voltak: egyrészt foglalkozzon az adott országgal kellő mennyiségben; másrészt a szóban forgó ország ízlésének megfelelően tárgyalják a vele kapcsolatos kérdéseket; harmadrészt helyezték kifejezetten pozitív megvilágításba az ország fejlődését, elsősorban az eredményeket dolgozzák fel. Amennyiben ebben a magyar fél vétett, a félhivatalos panaszon, elejtett megjegyzéseken túl további – sajtón belüli – lehetőségei is voltak a „sértett félnek”. A bukaresti nagykövetség 1972-ből származó jelentése arról számolt be, hogy a Magyar Hírlap egy korábbi cikkére, amely bizonyos problémákat is felvetett román viszonylatban, olyan román „válasz” született, hogy a lap román megfelelőjében, a Romania Liberában egy feltűnően pozitív hangvételű, az eredményekre koncentráló cikk jelent meg Magyarországról. A román sajtóirányítás így kívánta a magyar fél tudomására hozni,

⁵⁸² A Fővárosi Moziműsor 1972/44. számának ügye. MOL XIX-A-24b 65. doboz

Az esetet ismertette: MURÁNYI Gábor: Igazolójelentések a hetvenes évekből 1. Magyar Média 2000/1., 65–74.

⁵⁸³ Feljegyzés az 1977. október 19-i napilap-főszerkesztői értekezletről. MOL XIX-A-24b 108. doboz

⁵⁸⁴ Réti Ervin-interjú. Készítette Molnár János 2007-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 851. sz., 135.

⁵⁸⁵ A kairói nagykövetség jelentése az MTI és Népszabadság közös tudósítójának az egyiptomi Külügyminisztérium Sajtóosztályán folytatott beszélgetéséről. MOL XIX-A-24b 80. doboz; Az iraki ügyvivő észrevételei a TV Híradó május 1-i iráni híryanagával kapcsolatban, 1980. MOL XIX-A-24b 135. doboz

milyen praxist várnának el a magyar sajtótól.⁵⁸⁶ Másféle válaszcikk mellett döntött a lengyel sajtóirányítás, miután mintegy két évig sikertelenül tiltakozott az ellen, hogy a magyar sajtó időnként hírt adjon a Magyarországon üzemelő lengyel állampolgárokról, illetve a lengyelországi nehézségekről. Így a Sztandar Mlydoch ifjúsági napilap hosszabb riportban foglalkozott a Zakopane környékén „üzletelő, csempésző” magyar állampolgárokkal.⁵⁸⁷ Sajátos területét képezte az összeütközéseknek a Magyarországon megjelenő idegen nyelvű lapok esete. A német nyelvű Budapesti Rundschau hetilap és a Neueste Nachrichten napilap esetében speciális problémát okozott, hogy ezek a lapok nem csak a szocialista német állam polgárai számára íródtak. Így viszont olyan témákat és megközelítéseket is felvállaltak, amelyek az NDK sajtóirányítása számára nem voltak elfogadhatóak.⁵⁸⁸ A szlovák Sajtó- és Tájékoztatási Hivatal vezetője szintén fenntartásokkal fogadta a cseh, illetve szlovák nyelven megjelenő Magyar Hét (Tyden/Tyzden) című hetilap anyagait. A pozsonyi főkonzul számára kifejtette, hogy „a Magyarországra látogató turista számára kevésbé érdekes, hogy a nemzetközi eseményekkel kapcsolatban milyen a magyar álláspont. Számukra a saját országa pártjának és kormányának álláspontja fontos. Ezt megismerheti a Rudé Právoból és a Pravdából, amelyeket Magyarországon is megvehet”.⁵⁸⁹ A szocialista országok tehát inkább a teher, mint a gesztus oldalát érezték annak, hogy a magyar fél igyekszik állampolgárait nyelvén szólítani – nem csak – Magyarországról.

Az eltérő közléshatárok miatt külön konfliktusforrást jelentett a magyar nyelvű sajtó exportja is – különösen ott, ahol ezt a határokon túli magyar kisebbségek léte, illetve a velük szemben folytatott politikai is élezte, azaz elsősorban Romániában, Csehszlovákiában és Jugoszláviában. Főleg Románia magatartását jellemezte, de csehszlovák, szovjet és jugoszláv részről is megjelent a magyar sajtóexport korlátozása. A kereteket alacsony szinten tartották, és a magyar fél által igényelt importhoz kötötték, hiszen utóbbi – az adott nyelveket beszélők alacsony számánál fogva – sem volt lényegesen növelhető. Ezen felül bevált eszköz volt a megrendelt mennyiség „árányos terítése”, így a nem magyarlakta területek remittendájára hivatkozva még a kereslet hiányára is lehetett hivatkozni a tárgyalásokon. Románia további eszközökkel is élt – így rendkívül szűk, esetenként egy-két napos előfizetési időszakot szabott, egyben limitálta az előfizetést felvevő postahivatalok körét.⁵⁹⁰

⁵⁸⁶ A bukaresti nagykövetség 1972. március 7-i jelentése a román sajtóról. MOL XIX-A-24b 62. doboz
Hasonló alapállást tükröz a román sajtóirányítónak a nagykövetség munkatársa számára adott „leckéje”, amikor egy feltűnően pozitív képet rajzoló lengyel riport háttérét fejtette ki: „Mit gondolnak: nem találom volna negatívumot is? Nem írhattam volna például a mezőgazdasághoz uralkodó, közismerten sok negatívumot tartalmazó helyzetről? De igen. És mégis a pozitívumot emeltem ki. Miért? Mert véleményünk szerint valamennyi szocialista országban van épp elég pozitívum, amiről egy tudósító írhat, akár több éven át, s ezért nem szükséges a negatívumokkal foglalkoznia. Fentieket mint idősebb kolléga, barátai tanácsnak szánja, s nem mint külső sajtófőnök mondja...” A bukaresti nagykövetség 1969. szeptember 19-i jelentése a magyar-román sajtókapcsolatokról. MOL XIX-A-24b 45. doboz

⁵⁸⁷ A varsói nagykövetség 1979. január 11-i jelentése a Sztandar Mlydoch napilap cikke a magyar csempészekről. MOL XIX-A-24b 126. doboz

⁵⁸⁸ A berlini nagykövetség 1971. március 30-i jelentése – Magyarország az NDK sajtójában. MOL XIX-A-24b 51. doboz

⁵⁸⁹ A pozsonyi főkonzulátus 1977. május 26-i jelentése a szlovák STH elnök véleménye a szlovák-magyar sajtókapcsolatokról. MOL XIX-A-24b 108. doboz

⁵⁹⁰ A magyar-román sajtótermékek terjesztésének helyzete, javaslatok a terjesztés növelésének elősegítésére (1972. március). MOL XIX-A-24b 65. doboz; Sajtótermékek export-import kérdései a magyar-szovjet kapcsolatokban (1972. június 15.). MOL XIX-A-24b 65. doboz; Féljegyás és Kultúra Külkereskedelmi Vállalat pozsonyi

Természetesen a magyar külügy is követte az állomáshelyén működő média magyar vonatkozású híreit, amiről rendre – általában negyedéves, éves jelentésekben – be is számolt a Külügyminisztériumnak. A magyar fél lényegében elfogadta azt, hogy a fogadó ország közlési szabályai jelentősen eltérhetnek a hazai viszonyoktól, ami azzal is járt, hogy a legtöbb helyen nemcsak a valóságosnál szerepelt sokkal pozitívabb kép a sajtóban hazánkról, hanem a magyar lapokban mutatottnál is. A sajtóirányítás, ahol és amikor értelmét látta, óvatosan szélesíteni igyekezett a Magyarországról szóló tájékoztatás lehetőségeit, ám alapvetően óvakodott attól, hogy a teljesebb körű, a magyar politikai törekvésekkel összhangban álló árnyaltsággal írt riportok érdekében feszítse a húrt. Adott esetben ugyanakkor a magyar fél is fellépett a neki nem tetsző írások ellen – bár egyrészt az általa képviselt, a nemzeti politika kezelésére is megoldásnak tekintett szocialista internacionalizmus, majd szocialista nemzet jegyében,⁵⁹¹ illetve a magyar kisebbségekre való tekintettel visszafogott hangon. Igen jellemző ebből a szempontból a HVG munkájáról a Tájékoztatási Hivatalban készült elemzés: *„Az elemzett írások arról tanúskodnak, hogy a szerző jóllébet tényszerűen, a helyzetet valóban ismerve – sőt számos esetben a román lapokra és megnyilatkozásokra hivatkozva – közül információkat a magyar közvélemény számára, mégis érződik belőlük bizonyos fajta kritikus hang. A kértelmű fogalmazások, a szavak mögöttes tartalma – amelyek nem közvetlenül sértőek – érzékenyen érintetik a román olvasót. E hanghoz, amely nálunk elfogadottnak tekinthető, nincsenek hozzászókva. A tudósítónak tanácsolható, hogy az elkövetkezendő időben egy ideig tartózkodjon az ilyen jellegű cikkek írásától.”*⁵⁹² Azt, hogy ez a visszafojtottság tudatos politikai választás volt – lényegében két rossz közül –, ami nem csak adott esetben a magyar újságíróknak, hanem a külpolitikai irányítóinak is a nehezeére esett, jól tükrözi a belgrádi nagykövetség véleménye, amelyet egy Koszovóval kapcsolatos 1981-es tudósítás ügyében kirobbant konfliktus kapcsán fejtett ki. Eszerint a jugoszláv sajtó okozta a legtöbb gondot a magyar diplomáciának, mivel a korszak egészében „az objektív tájékoztatásra” hivatkozva Magyarországgal kapcsolatban jóval nagyobb teret engedett a gondok, problémák bemutatásának. Mindezt azzal a módszerrel, hogy a magyar sajtóban megjelenő kritikus-önkritikus anyagokat az eredményekről szóló híreknél sokkalta bővebben vette át. A magyar diplomata felháborítónak tartotta, hogy a jugoszláv fél szuperérzékenységgel – több válaszcikkkel, 1956-os utalással – reagált, és úgy ítélte meg, a magyar fél elkenyészette déli szomszédját, azzal, hogy a jugoszláv sajtó támadásaira nem nyilvánosan reagált.⁵⁹³

A román féllel a hetvenes évektől egyfajta állandó történeti polémia is kialakult, amely viszont jellegénél fogva nem a politikai újságírás területén zajlott, hanem a tudományos, elméleti folyóiratokban. Egy 1986-os megbeszélésen Rényi Péter és az RKP Sajtóosztályának vezetője éles szóváltásba keveredett, mivel mindkét fél ragaszkodott ahhoz, hogy a sajtópolemia a

tárgyalásairól (1975. november 13.). MOL XIX-A-24b 95. doboz; A bukaresti nagykövetség jelentése – Visszamaradó lap példányok terjesztése Romániában (1980. február 7.). MOL XIX-A-24b 135. doboz

⁵⁹¹ FÖLDES György: Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés. Budapest, Napvilág, 2007, 119–128., 178–187.

⁵⁹² B. Walkó Györgynek, az MTI bukaresti tudósítójának a HVG című lapban 1985-ben publikált írásainak elemzése, 1985. MOL XIX-A-24b 158. doboz

⁵⁹³ A belgrádi nagykövetség 1981. április 30-i jelentése – Támadások a magyar sajtó ellen. MOL XIX-A-24b 141. doboz

másik támadásaira adott válaszok nyomán lángolt fel. Szintén nem jutottak egyezségre abban, hogy a tömegkommunikáció mennyiben nyújthat betekintést a másik ország problémáiba: míg a magyar tájékoztatásirányítók azt képviselték, hogy a hiteles képhez az is hozzátartozik, a román fél kitartott amellett, hogy az „*a közvéleménynek csak igen kis részét érdekli*”.⁵⁹⁴ A két ország viszonyának konfliktusossága okán Románia bemutatása a sajtóirányítás kiemelt problémája volt, és rendre nyomon követték a tömegkommunikáció két ország kapcsolatrendszerét érintő anyagait, ahogy a román szervek is vastag dossziékban gyűjtötte a magyar tömegkommunikációban megjelenteket.⁵⁹⁵ A sajtóirányítás ezzel kapcsolatban azt vette rendkívül szigorúan, hogy ezen a téren is ő diktálja a tempót, azaz megkerülése nélkül ne kerüljön sor pengéváltásokra a sajtó hasábjain.⁵⁹⁶ Az egyre konfliktusosabbá váló kétoldalú viszony azonban a nyolcvanas évek második felére már eljutott addig, hogy a sajtóirányítás éppen az eltérő magyar sajtógyakorlatra, a cenzúra hiányára, az ellenséges adók működésére, a közönség felnőttként kezelésére és a közvélemény igényére – a romániai magyar kisebbség sorsa iránti aggodalmára – hivatkozva álljon ki amellett, hogy a médiumok árnyaltabb helyzetképet mutassanak Romániáról.⁵⁹⁷ Ez az alapállás természetesen összefüggött a magyar-román viszonyban és a nemzetiségi kérdés kezelésében zajló több évtizedes átrendeződéssel. Sokáig ugyanis a tömegtájékoztatásra hatványozottan vonatkozott a külpolitika önkorlátozása: ne sértse meg a román felet, mert az inkább árt, mint használ az ott élő magyar kisebbségeknek.⁵⁹⁸

A szocialista országokról szóló tájékoztatással a fenti okok miatt a sajtóirányítás nem lehetett elégedett, hiszen annak gyakorlata éppen lényegi, rendszerlegitimációs céljait nem tudta hatékonyan szolgálni. Az Agitációs és Propaganda Osztály 1959-es feljegyzése öt fő célkitűzést határozott meg. 1. Erősíteni kell a szocialista tábor egységét, ki kell alakítani az összetartozás érzését. 2. Ki kell fejleszteni a proletár nemzetköziség tudatát. 3. Harcolni kell a széles körben élő nacionalista, irredenta érzésekkel. 4. Ellensúlyozni kell az 1956-os forradalom alatti és előtti hatásokat. 5. Ellensúlyozni kell a lakosság körében élő nyugatimádatot, amelyet főleg a Nyugat műszaki és tudományos eredményei tápláltak. Az akkor felállított diagnózis alapján azt állapították meg, hogy mennyiségében több, minőségében jobb cikkekre van szükség.⁵⁹⁹ A mennyiséggel komolyabb gondok nem voltak. A Népszava például a fél év alatt megjelent 156 lapszámában 127 alkalommal publikált nagyobb lélegzetű írást valamely szocialista országról. Ebből lényegében minden harmadik, 47 szólt a Szovjetunióról, 18 Kínáról, 14 az NDK-ról, 12 Csehszlovákiáról és 10 Lengyelországról. A további sorrend: Albánia (8), Bulgária (7),

⁵⁹⁴ Feljegyzés a román pártmunkásküldöttség magyarországi látogatásáról (1986. március 17–21.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1986/2. ó. e.

⁵⁹⁵ A bukaresti MTI tudósító jelentése (1986. január 6.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1986/30. ó. e.

⁵⁹⁶ Könyvkiadási és sajtóprogram a romániai magyarellenes kampánnyal összefüggő feladatokra (1986. május 8.) MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1986/2. ó. e.

⁵⁹⁷ Feljegyzés a román pártmunkásküldöttség magyarországi látogatásáról (1986. március 17–21.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1986/2. ó. e.

⁵⁹⁸ FÖLDES György: Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés. 279–280.

⁵⁹⁹ Az Agitációs és Propaganda Osztály feljegyzése: Hogyan foglalkozik a magyar sajtó a szocialista országokkal? MOL MK–S 288. f. 22/1959. cs. 6. ó. e.

Románia (4), KNDK (3), Vietnam (2), Mongólia (1).⁶⁰⁰ Azaz Románia az ázsiai országok szintjén volt reprezentálva a magyar sajtóban, ami az olvasó előtt sem maradhatott rejtve. A magyar sajtóban nem jelentek meg a minimálisnál nagyobb számban pozitív hangvételű írások, a létező konfliktus azonban nem vitacikkek révén, hanem a hallgatás útján tükröződött. A szocialista országokról szóló írások minőségi téren már jóval több problémát vetettek fel. Az Ország–Világ című hetilapról készült jelentés veti fel, hogy a Szovjetunió – és részben a szocialista országok – népszerűsítését 1959-ben már nem lehet olyan „*kezdetleges eszközökkel, szovjet lapokból való ollózással*” megoldani, mint tíz évvel korábban.⁶⁰¹

Az 1959-es feljegyzések még azt is aláhúzták, hogy az ún. „baráti országokról” szóló tudósítások hasznos tapasztalatokkal szolgálhatnak a hazai politika számára is. Ez azonban inkább csak frázisként értékelhető. A magyar pártvezetés maga is küzdött azzal a dilemmával, amivel a többi szocialista ország sajtóirányítása: a máshol zajló, de eltérő válaszokat kínáló útkereséseket, irányválasztásokat nem kívánta bemutatni. Az APO ezt nem zárta eleve ki, de kontrollálni szerette volna az ilyen jellegű megnyilvánulásokat, nehogy megzavarják a hazai döntéshozók elhatározásait, illetve a döntések agitációs- és propagandamunkáját. Az alábbiakat a Figyelő csehszlovák gazdasági reformvitákról szóló tudósítása kapcsán jegyezték fel a Pártközpontban 1964-ben: „*Alapvető kérdés: helyes-e publicitást adni olyan alapvető problémáknak, amelyek egy másik baráti országban a helyi adottságok miatt esetleg helyesnek bizonyulhatnak, nálunk viszont csak félreértésekre, hibás következtetésekre vonására adnának okot és alkalmat. Helyes volna megállapodni, hogy ilyen alapvető fontosságú gazdasági-politikai cikkek esetében közlés előtt az APO-n keresztül konzultálni a téma pártbeli szakértőjével.*”⁶⁰²

A sajtóirányítás a hatvanas évek második felére megelégedte a szocialista országok bemutatásában jelentkező nehézségeket, és két év alatt kétszer is az APB elé vitte a kérdést. A bizottság egyrészt megállapította, hogy két tényező alapvetően kétségbe vonja a szocialista országokról szóló tájékoztatás hitelét. Egyrészt a hazai sajtó tízéves fejlődése, amelynek révén a belpolitikai újságírás árnyaltságban, problémaérzékenységekben, kritikaiságban messze eltávolodott tőle. Emellett az adott ország nyilvánosságának „tűrőhatárán” belül mozgó írások az elhallgatás érzését erősítik a közvéleményben, különösen azáltal, hogy a turizmus révén egyre többeknek lehetett személyes tapasztalata arról, hogyan élnek a környező szocialista országokban.⁶⁰³ Az APB 1967-es határozata ugyanakkor nem lépett túl a hét évvel korábbi elveken, az újságíróknak felrótta a „szocialista élet érdekességeivel szembeni vaktságot”, a felkészületlenséget, az esetleges témaválasztást, az útleírások túlsúlyát.⁶⁰⁴ A másik – eredeti célkitűzések ellen dolgozó – tényező ugyanis az volt, hogy a lapokban mind több olyan tudósítás is megjelenhetett, amely a nyugati világ „napos oldalát”, a tudományos-technikai

⁶⁰⁰ A Szovjetunió és a népi demokratikus országok életéről szóló propagandamunkáról. Jelentés a Népszava szerkesztő bizottságának 1958. augusztus 1-jén hozott határozatának végrehajtásáról. MOL MK–S 288. f. 22/1959. cs. 6. ó. e.

⁶⁰¹ Jelentés az Ország–Világ 1959. évi munkájáról. MOL MK–S 288. f. 22/1959. cs. 6. ó. e.

⁶⁰² Észrevételek a sajtó, a rádió és a televízió munkájáról, 1964. MOL MK–S 288. f. 22/1964. cs. 23. ó. e.

⁶⁰³ PÁLÓS Tamás: Barátainkról többet, hitelesen. Magyar Sajtó 1968/2., 47–50

⁶⁰⁴ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1967. március 14-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 41. cs. 70. ó. e.

eredményeket, életszínvonalat mutatta be. Ezen írások, képsorok alapján – összevetve a szocialista országokról készült, sablonosságot őrző riportokkal – az olvasó nem azt a következtetést vonhatta le, hogy a szocializmus a felsőbbrendű társadalmi rendszer. A különbség olyan témakörökben is nyilvánvalóvá válhatott, mint a politikai személycserék vagy a balesetek, természeti katasztrófák kezelése. Előbbi esetben a szocialista gyakorlat arra szorítkozott, hogy közölje a kinevezett személyét, esetleg megemlítsse, hogy elődje „más, fontos megbízatást kapott”. Ugyanakkor a külpolitikai újságírók a nyugati politikai élet küzdelmeinek és mesterkedéseinek bemutatásával vizsgáztathattak. Az MTV A Hét című műsora például rendszeresen beszámolt a nyugati választási küzdelmekről, bemutatva a különböző politikai erőket, alternatívákat. Amikor azonban Sugár András azt a megbízatást kapta, hogy a csehszlovák választásokat mutassa be, olyan interjúval tért vissza, amely a miniszterelnök-helyetessel az ország gazdasági helyzetéről beszélgetett, míg a választások témáját megkerülték.⁶⁰⁵

Igen jellemző a sajtóirányítás szemléletére, hogy az 1968-ös tájékoztatási határozat a szocialista országokkal kapcsolatban továbbra sem a tájékoztatás, hanem a propaganda kifejezést használta.⁶⁰⁶ A következő évben viszont az APB már kereste annak a gyakorlatnak a meghaladását, hogy a nézeteltérések esetén a magyar sajtó visszafogja a tájékoztatást az adott országról. Ennek ugyanis az volt a következménye, hogy a közvéleményben nem alakulhatott ki egységes kép, nem tudta megítélni, elhelyezni az adott országról érkező információkat. A sajtóirányítás azt érzekelte, hogy ezáltal a közvéleményben a szóbeszéd és a nyugati információk alapján rosszabb ítélet alakul ki, mint rendszeres, kritikus tájékoztatás mellett, illetve egy-egy hír sokszerű hatást vált ki, ami a tájékoztatás hitelének is árt. A bizottság ezért a magyar álláspont világos kifejtését javasolta, mindezt a tájékoztatás összetett rendszerének kihasználásával. A központi sajtóban ezt a közös, összekötő jegyek hangsúlyozásával, több írás átvételével és azok óvatos kommentálással vélte megoldhatónak. A korlátokkal az irányítók is tisztában voltak, így az állami és pártkapcsolatokat érzékenyen érintő kérdésekben jóval nagyobb szerepet szántak a szóbeli tájékoztatásnak.⁶⁰⁷ Az 1976-os értékelés sem hozott áttörést, az 1969-ben kimondott elvek és az eredmények hangsúlyozása mellett foglalt állást.⁶⁰⁸

A rendkívüli eseményeknél a szocialista gyakorlat – az ötvenes évek hallgatása után – a lehető legszükségesebb tájékoztatás gyakorlata mellett foglalt állást, ám a sajtóirányítás a szűkszavú közlemények fogalmazását is fenntartotta magának. Ezzel szemben a nyugaton történt szerencsétlenségről a hazai lapok is bőszes tudósításokat közöltek.⁶⁰⁹ Ilyen nyilvánvaló tájékoztatási kudarc volt 1971-ben, amikor a Szojuz-10 űrhajó áprilisi repülésével kapcsolatban

⁶⁰⁵ SUGÁR András: Ötven év titkai. A hatalom és én. Budapest, Kairosz Kiadó, 2008, 279–281.

⁶⁰⁶ Az MSZMP KB PB állásfoglalása a tájékoztatás megújításáról szóló 1965. június 8-i határozat végrehajtásának helyzetéről. In: MSZMP határozatai és dokumentumai, 1967–1972. 249.

⁶⁰⁷ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1969. június 30-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 41. cs. 118. ó. e.

⁶⁰⁸ Jelentés a szocialista országokról szóló propaganda, agitáció és tájékoztató munkáról, a fejlesztés irányairól, 1976. MOL MK–S 288. f. 41. cs. 264. ó. e.

⁶⁰⁹ Naményi Géza levele Darvasi István részére, 1964. MOL XIX-A-24b 21. doboz; Bajnok Zsolt levele Aczél György részére, 1980. MOL XIX-A-24b 134. doboz

a hazai sajtó azzal a dilemmával szembesült, hogyan kezeljen egy olyan balul sikerült szovjet ürrepülést, amelyet annak kezdetekor az úrkutatás új szakaszaként harangozott be. Mivel az akkori misszió kitűzött céljai nem teljesültek, a hazai sajtó visszafogottan, de alapvetően pozitívan értékelte azt. A nyolcvanas évek két – szovjet vonatkozású – sokat emlegetett tájékoztatási kudarca 1983-ban, illetve már a gorbacsovi időkben, 1986 tavaszán történt. 1983. szeptember 1-jén a szovjet légvédelem lelőtt egy dél-korai utasszállító repülőgépet. Mivel a magyar tájékoztatásnak tartania kellett magát a TASZSZ közléseihez, eleinte csak határsértésről, majd nyomjelző lövedékről, majd a továbbhaladás megakadályozásáról lehetett tudósítani. A nyugati hírforrások viszont már másnap a gép lelövéséről beszéltek. A magyar tömegtájékoztatás így nem tette egyértelművé, hogy nem külön ügy a szovjet határt megsértő gép, és az eltűnt utasszállító. A Hét a következőképp oldotta meg a dilemmát: „*a szovjet légvédelem pedig... nyilván végső eszközökhöz nyúlt az ország légtérének védelmében*”. A főszerkesztő szerint ez egyrészt megfelelt az akkor érvényben lévő TASZSZ tájékoztatás állításainak is, de „*elégé ambivalens ahhoz, hogy a mi közvéleményünkben megengedje annak a következtetésnek a levonását, ami – mint tudjuk – végülis megtörtént*”.⁶¹⁰ 1986. április 26-a, a csernobili atomerőműben történt robbanás után nemcsak a szovjet tájékoztatáshoz kellett igazodni, hiszen a sugárzás hazai szintjéről a baleset körülményeinek bemutatásától függetlenül is be kellett számolni. A szerencsétlenségről az első híradások a televízióban két nappal később, a sajtóban csak 29-én reggel jelentek meg. Az olvasó a konkrétumokat a baleset körülményeiről, a megtett óvintézkedésekről viszont csak a május 5-e utáni híradásokból tudta összeilleszteni. A Tömegkommunikációs Kutatóközpont elemzése újra csak azt szögezhetette le, hogy „*feloldhatatlan ellentmondásnak bizonyult, hogy a tömegtájékoztatás egyszerre tegyen eleget a gyors, pontos és hiteles informálás követelményének, ám ezzel egyidőben ne sértse a Szovjetunió érdekeit, jó hírét, tájékoztatáspolitikájának hitelét*”.⁶¹¹

3. A belpolitikai újságírás dilemmái

A belpolitikai újságírás határait leegyszerűsítve úgy fogalmazhatjuk meg, a sajtó nem viselkedhetett „ellenzéki” módra, megengedhetetlen volt a rendszer bírálata. Kádár János 1956 november 4-e után egyértelművé tette az ellene sztrájkoló, illetve vele tárgyaló újságíróknak: a hatalom együttműködést, igazodást vár el. „*Beszéltem az újságírókkal. Azok vitatkoztak, hogy több szabadságot, meg hogy bírálni lehessen. Mondtam nekik: nem jó munkamegosztás ez. Micsoda dolog az, hogy a kormány csak az a feladata, hogy hibákat kövessen el, s az újságírók az a feladata, hogy ezt megírja. Én erre nem akarok életfogytiglan berendezkedni*”.⁶¹² A rendszerbírálaton belül Vörös László szerint a legkevésbé tolerált megnyilvánulásoknak a pluralizmus igénylése, az alternatív társadalmi-

⁶¹⁰ Hajdú János feljegyzés a dél-korai gép sorsáról A HÉT szeptember 4-i kiadásában elhangzott híresszefoglalóról (1983. szeptember 7.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1983/35. ó. e.; MSZMP MTV Bizottságának információs jelentése (1983. szeptember 20.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1983/23. ó. e.

⁶¹¹ Vizsgálat a csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatás jellegzetességeiről. MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1986/32. ó. e.

⁶¹² Kádár János felszólalása az országgyűlés 35. Ülésnapján (1957. május 11.) Országgyűlési napló, 1953. II. kötet, 1794.

gazdasági elképzelések bemutatása, a demokrácia és autonómiakövetelések, illetve a személyi kultusz, a törvénytelenések és legfőképp 1956 tárgyalása bizonyult. Vörös szerint azonban a sajtóirányítás rosszállással fogadta a „puhább” rendszerbírálat formáit is, így a hatalommal való visszaélés leleplezését, a „fekete lakkozást”, a rossz társadalmi közérzet felszínre hozását, a hivatalostól eltérő történelemkép hirdetését és a nem marxista szellemű írásokat.⁶¹³ A felsorolás tetszőlegesen folytatható az emberi jogok, a sztrájkjog felvetésével,⁶¹⁴ de akár olyan kisszerű tiltások is említhetők, mint hogy bizonyos kérdésekről – például a zsidóságról, holokausztról – csak évfordulón, munkaterv szerint lehet írni.⁶¹⁵

Egy – a sajtóirányítással sűrűn konfliktusba kerülő – főszerkesztő utólag nyilván főképp a korlátozásokra, ledorongolásokra emlékszik vissza. A lehetőségek terjedelme, avagy végessége mindenestre csak akkor derülhetett ki, ha volt, aki kísérletezzon. Arról ugyanis a rendszerváltás utáni diskurzusban jóval kevesebb szó esik, az újságírás hogyan élt a korszakban létező mozgástérrel, illetve milyen lehetőségeket használt ki, hogyan látta el tájékoztatási feladatait a létező feltételrendszer mellett. Vajon tényleg szűkre szabott mozgástérrel rendelkezett a belpolitikai újságírás? Melyek voltak azok a területek, amelyek a belpolitikai tájékoztatásról alkotott képünket meghatározzák, és történt-e bármiféle változás ezeken a területeken?

a. A belpolitikai újságírás helye

A korszakban a külpolitikai újságírónak volt nagyobb szakmai rangja, a külpolitikához képest a belpolitikai témák sajtóbeli kezelését a legtöbben szürkének, ötlettelennak tekintették. Ez volt az a terület is, amelyen a többség szerint az öncenzúra, az önkontroll mechanizmusai, a „régiflexek” működésbe léptek. Az azonban, hogy az embereket a külpolitika jobban is érdekelte, valószínűleg ennek ellenére sem helytálló, bár közhelyszámba megy, hogy a közönség a külpolitikánál kezdte olvasni a lapot. A Magyar Nemzetet ehhez ki sem kellett nyitni, hiszen a külpolitikai híresszefoglalót az első oldalon hozta. Egy 1967-es felmérés szerint a válaszadók 22 százalékát inkább a belpolitika, 7 százalékát inkább a külpolitika érdekelte jobban, 43 százalékuk pedig mindkettő iránt érdeklődött.⁶¹⁶ A Hírlapkiadó Vállalat 5 ezer fős mintán végzett vizsgálata alapján pedig a hatvanas-hetvenes évek fordulóján a napilapot fogyasztó közönség 84 százaléka rendszeresen elolvasta a belpolitikai híreket, és csak 4 százalékukat nem foglalkoztatta a belpolitikai rovat.⁶¹⁷ A gond nem az érdeklődéssel, hanem az érdeklődés maradéktalan kielégítésével volt.

Bár a legtöbb lapnál volt külön belpolitikai rovat, illetve a MÚOSZ-ban működött Belpolitikai Szakosztály, a belpolitikai újságírás határai voltak a legkevésbé tisztázottak. A Szabad Föld szerkesztője 1966-os értékelésében úgy fogalmazott, *„minden belpolitikai, ami a párt politikájának megvalósítására irányul”,* amit bármely műfajjal hatásosan lehet képviselni, a humorrovattól

⁶¹³ VÖRÖS László: i. m., 69–195.

⁶¹⁴ HAVAS Henrik: i. m., 7.

⁶¹⁵ BERNÁTH László: Volt egyszer egy Esti Hírlap. Kézirat, 29.

⁶¹⁶ TAKÁCS Ferenc: Kit képvisel a rádióriporter? Rádió és Televízió Szemle 1969/1., 48.

⁶¹⁷ Jelentés a belpolitikai újságírás helyzetéről és néhány problémájáról. Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1971. május 25-i üléséről MOL. MK–S 288. f. 41. cs. 159. ó. e.

kezdvé a gyermekeknek szóló írásokon át a keresztretjérvényig. Hasonló álláspontot képviselt a sajtóirányítás is, amikor felvetette, hogy a szerkesztőségekben kialakult rovatfelosztás egy korábbi korszakhoz igazodik, a szocializmusban a belpolitikai, gazdasági és kulturális élet elválasztása nem életszerű. Az újragondolás igénye a hatvanas-hetvenes évek fordulóján merült fel először komolyan,⁶¹⁸ de a rovatrendszer reformjának javaslata rendre visszatért.⁶¹⁹ Az egyre inkább teret hódító szakmai specializációval szemben vetődött fel a szélesebb perspektívát képviselő újságírótypus igénye is.⁶²⁰ Pálos Tamás, az APO nemzetközi ideológiai ügyekért felelős vezetője azt képviselte, hogy a külpolitika és a belpolitika elválasztása is mesterséges, mivel minden lényeges belpolitikai kérdésnek van nemzetközi vetülete és fordítva.⁶²¹ Szintén a belpolitikai újságírás határait relativizálja a Soltész István által felvetett gondolat a (bel)politika jelentésváltozásairól. Eszerint az ötvenes évek első fele újságírásának nyelvezte alapján a politikát mint harcot, küzdőteret lehetett azonosítani, ami már az ötvenes évek végén oldódott, differenciáltabbá vált. A hatvanas évek végére megjelentek a „kötőjeles politikák”, ami Soltész szerint azt jelzi, hogy a (bel)politika az élet minden aspektusára kiterjed, „*az átlagember egyre jobban a politikában él*”.⁶²² A hetvenes években a fő tendenciát ugyanakkor az jelentette, hogy a belpolitikai újságírásból a gazdasági tematika vált túlsúlyossá. Az MSZMP – korábban az MDP – politikájának mindig is megvolt a hajlama arra, hogy kitüntetett helyet biztosítson a gazdasági kérdéseknek.⁶²³ Az éves tervek propagandája a sajtó fő feladatai közé tartozott. Erre erősített rá a VIII. kongresszus azzal, hogy az osztályharc fő területévé a termelést – és az ideológiai életet – tette meg. A gazdasági reform előkészületei szintén e tendenciának kedveztek. Az agitációs munkáról készült 1978-as határozattervezet is azt hangsúlyozta, hogy a XI. kongresszus által megfogalmazott agitációs célok alapján „*agitációs munkánk megkülönböztetett feladatot fordított a gazdaságpolitika, a gazdaságpolitikát, a termelés feladatainak ismertetésére, magyarázására, a nemzetközi élet, a nemzetközi kommunista- és munkásmozgalom kérdéseinek, folyamatainak bemutatására, megválaszolására*.”⁶²⁴

A belpolitika ilyen szintű „szétterítését” egyrészt magyarázhatjuk azzal, hogy maga a politika kényszerítette rá magát a társadalmi alrendszerek mindegyikére, amelynek következtében egy óvoda átadása, vagy egy képzőművészeti kiállítás is a szocializmus építése sikereként tűnt fel. Igaz a politika amúgy is jelen van mindenütt, ahol korlátozott erőforrásokkal, eltérő érdekekkel kell számolni.⁶²⁵ Másrészt ez a megközelítés segíthetett elfedni, hogy „klasszikus belpolitikai élet” – egymással versengő, politikai és szakpolitikai alternatívákat kínáló erők vetélkedése –

⁶¹⁸ FODOR Gábor: Belpolitikai újságírásunk státuszáról. Magyar Sajtó 1970/2., 42–44.; Köves Rózsa feljegyzése a Magyar Nemzet 1971. szeptember 9-i taggyűléséről Ibos Ferencnek. MOL MK–S 288. f. 22/1971. cs. 21. ó. e.

⁶¹⁹ Emlékeztető a létszámánnyal kapcsolatos konzultációkról, 1980. MOL XIX-A-24b 134. doboz

⁶²⁰ GOMBÓ Pál: Rovatfalak, politika, személyiség. Magyar Sajtó 1976/7., 214–219.

⁶²¹ PÁLOS Tamás: Belpolitikus? Külpolitikus? Újságíró! Magyar Sajtó 1976/12., 353–357.

⁶²² SOLTÉSZ István: Mit is tanítunk? Magyar Sajtó 1976/5., 133–136.

⁶²³ ÁGOSTON László: Gazdaságunk és a sajtó. Magyar Sajtó 1970/3–4., 97–99.

⁶²⁴ Az MSZMP KB határozata az agitációs munka helyzetéről, a további feladatokról – tervezet, 1978. MOL XIX-A-24b 115. doboz. Az agitációs munkáról szóló határozatot 1979 márciusában fogadta el a Politikai Bizottság. Abban a szövegben ez a megfogalmazás nem szerepel, de a gazdasági kérdéseket szintén hosszasan tárgyalja. Az agitációs munka tapasztalatai és feladatai. MOL 288. f. 5. cs. 769. ó. e.

⁶²⁵ GOMBÁR Csaba: Mi a politika? In: GYURGYÁK János [szerk.]: Mi a politika? Budapest, Századvég, 1994. 15.

nem létezett, a hagyományos belpolitikai témák hiányoztak, vagy legalábbis a sajtóban csak korlátozottan jelenhettek meg. Fodor Gábor úgy írta le az újságírók ezzel kapcsolatos dilemmáit, hogy azok „rendszeresen gyötörődnek azon, mit írtanak, [miközben] maguk is meggyőződésel állítják, hogy honi viszonyaink olyan átalakuláson mennek keresztül, amelyhez foghatót ritkán produkál a történelem egy népnek”.⁶²⁶ Újlaki László a belpolitikai rovatok vérszegénységét részben azzal magyarázta, hogy a belpolitikai élet nyugalmas, egyenletes, ami az újságírókat is „elattalta”. Így számára az 1972-es lapokkal összehasonlítva az 1956 utáni évek – kényszerhelyzetben lévő – sajtója élénkebbnek, polemikusabbnak, bátrabbnak tűnt.⁶²⁷ Elsősorban a sajtóirányítás hangsúlyozta, hogy tévúton jár, aki a korábbi belpolitikai életre jellemző szenzációkat, nagy történéseket akarja a középpontba állítani. Az 1956 után a sajtóirányításban éveket eltöltő újságíró, Haynal Kornél elismerte, hogy az egyedi belpolitikai események ritkák, ám kiemelte, hogy az igazi kihívás a hosszú folyamatok „eseményesítésében”, izgalmas, olvasmányos bemutatásában lelhető meg.⁶²⁸ Zele Ferenc – a KB volt alosztályvezetője – tíz évvel később, 1972-ben szintén azt ajánlotta, hogy a „tömegesen létező szocialista munkának, szocialista erkölcsnek, életformának és eszméknek” kellene nagyobb teret adni a belpolitikai újságírásban.⁶²⁹ Újságírói részről Kovács Judit szólalt meg amellett, hogy az újságíró akkor írhat érdekesen a belpolitikáról, ha képes meglátni az alakuló társadalmi jelenségeket, majd feltárja annak hátterét, motívumait.⁶³⁰

Az adott politikai rendszerben nyílt politikai alternatívák nem merülhettek fel, nem csaphattak össze, hogy állandó témát biztosítsanak a belpolitikai újságíróknak. Az alternatívák kihordásának színterei a párt apparátusai voltak, ezek ábrázolása azonban a politikai újságírás egyik évtizedekig húzóóda ügye lett. A vezetés, a sajtóirányítás szemlélete, gyakorlata – bár többször eljutott a felismerésig – nehezen változott meg: a sajtót mindvégig elsősorban végrehajtó eszköznek tekintette, és csak kisebb részt visszacsatolási pontnak. Eszköznek, amely a politikát szolgálja, nem pedig aktornak, amely maga is formálja. Azt ugyan a párt is hangsúlyozta, hogy ehhez biztosítani kell a megfelelő „alapanyagot”. „A tömegkommunikációs eszközök csak a jó politikát tudják megfelelően támogatni. Ha a politika megfelel a társadalom döntő többségének, a propagandamunka mélyebb, tartalmasabb, eredményesebb lehet.” – húzta alá az Agitációs és Propaganda Áttekintése.⁶³¹ Az viszont szinte axiomatikus érvényű volt, hogy a politika jó.

Így aztán gyakori vád és önvád volt, hogy a sajtó csak perifériális témákat vet fel, hogy a belpolitikai rovatok megmaradnak a Házkezelői Igazgatóság, a Patyolat és a 6-os villamos csúcsgorgalma által jelzett háromszögben, nem használják ki az adott lehetőségeket, az újságírók továbbra is azt várják, hogy felülről gondolkodjanak helyettük.⁶³² 15 évvel később Soltész István, a Magyar Nemzet frissen kinevezett főszerkesztője is azon kesergett, hogy a

⁶²⁶ FODOR Gábor: Belpolitikai újságírásunk státuszáról. Magyar Sajtó 1970/2., 42–44.

⁶²⁷ ÚJLAKI László: Van-e a sajtónkban belpolitika? Magyar Sajtó, 1972/4., 104–106.

⁶²⁸ HAYNAL Kornél: Gondolatok – riport ügyben. Magyar Sajtó 1962/2., 43–44.

⁶²⁹ ZELE Ferenc: „Miért rosszak a képeslapok?” Magyar Sajtó 1972/4., 97–99.

⁶³⁰ KOVÁCS Judit: Néhány megjegyzés a napilapok korszerűségéről. Magyar Sajtó 1970/8., 239.

⁶³¹ Az Agitációs és Propaganda Osztály feljegyzése tájékoztatáspolitikánk néhány időszéri kérdéséről, 1980. MOL XIX-A-24b 135. doboz

⁶³² FERENCZY Erika: Visszhang. Magyar Sajtó 1969/5., 153–154.

belpolitikai újságírás nem vitázik a jelentős politikai kérdésekről, hanem „meghagyja” a vitákat az irodalmi-kulturális lapoknak.⁶³³ A periférikus kifejezés ugyanakkor egyfajta szitokszóként is működött, amelynek használatát a sajtóirányítás által nem tolerált jelenségek reflektorfénybe állítása váltott ki.⁶³⁴

A „periférikus” ugyanakkor felfogható politikamentesként is. Nagy Zsuzsa úgy jellemzi a Hajdú-Bihari Naplóban a hatvanas években bekövetkezett változást, arccal az ember felé. Nem társadalmi osztályok küzdelme, hanem mindennapi és nem mindennapi emberek elevenedtek meg a lapban, ahogy a nagy problémák helyét is mindennapi bosszúságok foglalták el.⁶³⁵ Amikor Várkonyi Endre a Magyarországon „nagyot akart dobni” a hetvenes évek közepén, egy portréorozatot talált ki magának, amelyben egykor reflektorfényben álló, azóta háttérbe szorult közszereplőket szólaltatott meg, majd emberi közösségek nagy tetteivel folytatta. Jellemzően tehát a belpolitikai szenzációt, az olvasói érdeklődést a történelem, a háborús és koalíciós évek megidézésével tudta csak elérni.⁶³⁶

Nem volt azonban teljes az egyetértés abban, hogy a tömegkommunikáció valóban csak a másodrendű problémákkal foglalkozik. Fodor Gábor éppen amellett érvelt, hogy nem szabad túlbecsülni a témaválasztás jelentőségét: akár az iskolások takarékosági versenyéből is ki lehet fejteni nagy társadalmi kérdéseket, illetve alapvetően fontos problémákat is periférikus cikké lehet silányítani gondolatszegény, közhelyes feldolgozással. Tehát periférikus téma nincs, csak periférikus gondolkodás és szemléletmód.⁶³⁷ Valamelyest köthető ehhez az a gondolathoz az az álláspont, amelyet a Kesudió-vitával kapcsolatban két főszerkesztő is kifejtett. Eszerint Bertha Búlsú 1976 februárjában az Élet és Irodalomban megjelent nagy visszhangot kiváltó írása csak azért szólt akkorát, mert nagyon élesen, provokatívan fogalmazott. Ugyanis Paizs Gábor szerint a cikk minden lényeges gondolatát már jóval korábban felvetették az MSZMP határozatai, sőt Soltész szerint a napilapok is tárgyalták azokat a kérdéseket, csak éppen sokkal lekerékítettetben, kevésbé kibontva.⁶³⁸

A belpolitikai újságírással kapcsolatban a pártnak egyetlen önálló határozata született, 1971-ben. Az APB határozatát viszont megelőzte a MÚOSZ Belpolitikai Szakosztálya 1969-es anyagának vitája. Az felvette a belpolitikai újságírás lényeges dilemmáit, elsősorban a tájékoztatással, a bírálattal és az embereket foglalkoztató kérdések felvállalásával foglalkozott. Bírált az állapotot, hogy mind az emberek, mind a vezetés nyíltabban tárgyalják a belpolitika kérdéseit, mint a tömegkommunikáció.⁶³⁹ A belpolitikai újságírás helyzetének újragondolásának keretét a belpolitikai folyamatok adták. Elvileg kedvező feltételeket teremtett

⁶³³ A Magyar Sajtó kerekasztala: Belpolitika és belpolitikai újságírás. Magyar Sajtó 1983/9. 7–22.

⁶³⁴ KULCSÁR Ferenc: A riporteri elkötelezettségről. Magyar Sajtó 1973/5-6. 133–135.

A cikk ezen kitétele egy konkrét ügyre utal: a Magyar Nemzetben Seress Gábor írt egy riportot a nagyatádi konzervgyárban fizikai munkásként dolgozó Somssich Zsigmond grófról (Zsiga bácsi. Magyar Nemzet, 1972. augusztus 12.), amely után a sajtóirányítás vizsgálatot rendelt el.

⁶³⁵ NAGY Zsuzsa: i. m., 241–242.

⁶³⁶ VÁRKONYI Endre: Túlélőtoll. Budapest, Ex Libris Kiadó, 2009, 380–394.

⁶³⁷ FODOR Gábor: Hol húzódik a periféria? Magyar Sajtó 1972/10., 299–300.

⁶³⁸ A Magyar Sajtó kerekasztala: Belpolitika és belpolitikai újságírás. Magyar Sajtó 1983/9. 7–22.

⁶³⁹ Mészáros Ferenc: A belpolitikai újságírás néhány időszerű kérdése MÚOSZ belpolitikai szakosztályának jelentése alapján. Magyar Sajtó 1969/6., 175–176.

számára a gazdasági reform, az érdekek határozottabb megjelenése, a helyi irányítás erősítése. A munkahelyi szocialista demokrácia gondolatát a reform később megszerveződő, „munkásellenzékként” említett kritikái is felkarolták. Ugyanakkor a gazdasági reform védelmét a politikai rendszer alapvető változatlansága, stabilítása szolgálta. 1968 augusztusa után pedig a külpolitikai erőter is egyértelműen ellene szólt. Nem történt látványos hátraarc. 1969–70-ben továbbra is folyt egy általános sajtótörvény előkészítése. 1970-ben még a sajtóirányítás sem vetette el a rögzült viszonyok, intézmények, rutinok, munkamódszerek megbotlygatását. Zala Tamás, a Magyar Nemzet párttitkára azt vetette fel Ibos Ferencnek, az APO munkatársának, hogy a kongresszuson ki kéne mondani, hogy „*a politikai rendszer megérlelődött reformjának előkészítése során nagyon mélyen, felelően át kellene gondolni a tömegkommunikáció helyét, szerepét és hatékonyságát. A kongresszus megbízást adhat a tömegkommunikációs rendszer optimális funkcionálásának elvi tisztázásához és a jogi szabályozás elvégzéséhez.*”⁶⁴⁰

Az APB 1971-es határozata azonban elejét vette a belpolitikai újságírás lehetőségei további szélesítésének. Kijelentette, hogy a sajtó ábrázolása elmarad a belpolitikai élet színességétől, gazdagságától. Felrótta, hogy a politika által elért eredmények nem kapnak kellő támogatást az újságírók részéről, ahelyett, hogy a lapok az emberekben a büszkeség érzését táplálnák, inkább elhomályosítják a sikereket. A határozat központi tézise, miszerint a „*a belpolitikai újságírás hiányosságai nem politikai okokból fakadnak, nem a társadalmi életben gyökereznek, hanem a szerkesztéssel, az újságíró szemlélettel és a kérdések szakmai, politikai felkészültségével függenek össze.*”⁶⁴¹ Ez tehát azt jelentette, hogy nem a politikán kell változtatni, hanem az újságírókon. A sajtó 450 vezető (!) újságírójának politikai továbbképzését már előző év őszén el is rendelte el az Agitációs és Propaganda Osztály.⁶⁴² A határozatot követően pedig – először és utoljára – összehívták a kommunista újságírók országos aktiváját, ahol Óvári Miklós ideológiai titkár fejtette ki a fenti elveket a hallgatóságnak. A határozat több újságíró értéktételeivel nem találkozott, persze a felszólalásokban az udvarias és óvatos tiszteletkörök voltak túlsúlyban. Voltak azonban, akik az aktivitülésen is többé-kevésbé védelmükbe vették a hatvanas évek tendenciáit, a bírálatok létjogosultságát. Siklós János, a Népszava főszerkesztője például elismerte, hogy több szó esik a sajtóban a gondokról, mint a valóságos eredményekről, de ennek fő okaként azt emelte ki, hogy „valóban felhalmozódtak olyan belső problémák, amelyeket a sajtó nem kerülhet meg”, és amelyek a gazdasági reform nyomán nyilvánvalóvá váltak. Ugyanakkor rögtön tompította is az előbbieket, kijelentve, hogy bírálni „*szerényebb politikai, szakmai kvalitásokkal*” is könnyebb, mint „*a jól, az egészségeset... szépen, megragadóan megírni.*”⁶⁴³ Ám egy-két megjegyzés a határozat alaptézisét is kétségbe vonta. Legmarkánsabban Rózsa László, a Népszabadság újságírója

⁶⁴⁰ Zala Tamás levele Ibos Ferenc részére A tömegkommunikációs rendszer rohamos fejlődéséből adódó következtetések c. tézisekre, 1970. MOL MK–S 288. f. 22/1970. cs. 8. ó. e.

⁶⁴¹ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1971. május 25-i üléséről. Jelentés a belpolitikai újságírás helyzetéről és néhány problémájáról. MOL MK–S 288. f. 41. cs. 159. ó. e.

⁶⁴² Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1970. szeptember 1-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 41. cs. 144. ó. e.

⁶⁴³ Országos újságíró-aktívaértekezlet. Magyar Sajtó, 1971/12, 367.

fogalmazott, aki kijelentette: „*Ne okolják a sajtót olyan feszültségeikért, amelyeknek gyökere gazdasági, politikai vagy szociális eredetű*”, és a konstruktív kritika szabályait is betarthatatlannak nevezte: „*Irréális az a követelmény, hogy az újság vagy az újságíró mindig mutassa meg a helyes megoldást*”.⁶⁴⁴

A szerkesztőségi taggyűlések felsorakoztak ugyan a határozat mögött, de voltak disszonáns hangok. A Népszava pártszervezetében Mallát György felrótta, hogy az APB határozata nem éri el az 1965-ös tájékoztatási határozat színvonalát, és helytelennek nevezte azt a koncepciót, hogy az újságíró utólag magyarázza meg a „buta prolinak”, miért helyes ez vagy az az intézkedés. Kollégája, Faragó István pedig úgy érvelt, hogy az évtizedeken át újra és újra jelentkező hibák terén önáltatás lényeges javulást várni, ha a lényeg nem változik.⁶⁴⁵

A határozat nyomán látványos fordulat nem következett be a belpolitikai újságírásban, ám a sajtóban érezhetően megnövekedett a pozitív írások aránya. Szathmári Gábor, a belpolitikai szakosztály vezetője 1980-ban összességében pozitív mérleget vont tíz év fejlődéséről. Értékelése szerint számos, közvéleményt alakítani képes belpolitikai újságíró dolgozott a sajtóban, a belpolitikai magyarázatok őszintébbek, érvelőbbek lettek, alapvetően sikerült meghaladni a sablonosságot – leszámítva az államélet bemutatását –, és szép számmal találhatók az olvasókat foglalkoztató kérdésekben is nyugodt, tárgyilagos hangú elemzések.⁶⁴⁶ De egy szakosztályvezető nem is láthatta másképp.

Nagy Zsuzsa – a korszak újságjait átolvasva, és készítését átéltve – arra a következtetésre jutott, hogy a belpolitikai újságírásról szóló határozatot követő másfél évtizedben a „mindennapok osztályharcának” ábrázolása egyszerre jelentett kényelmes és szinte megoldhatatlan feladatot. Tehát „*naponta bizonyítaniuk kellett, hogy osztályharc az, amiben harcról szó sincs, csak olyasmiről, amit a világon mindenütt, társadalmi rendszertől is függetlenül csinálnak az emberek*”. Ugyanakkor ezt bármilyen cikkel megtehették, témától függetlenül. A belpolitikai újságírónak kellett birkóznia az eseménytelenséggel: szinte nagyobb gondot okozott kitalálni, mivel foglalkozzanak, mint azt utána megírni. Ez aztán többek közt a sorozatok népszerűségéhez vezetett, mivel ha azt egyszer kitalálták, utána hetekig lehetett élni abból az ötletből.⁶⁴⁷

A Magyar Televízió a 1982-ben a régi dilemmához tért vissza: miért hozzák ki az összevetések rendre gyengébbnek a belpolitikai újságírást? Mennyiben áll mögötte az eltérő mozgáster és lehetőség? Miért nincsenek olyan számban nagy nevek a belpolitikai újságírásban? Mennyiben van ebben szerepe az esetleges érdekek és személyes sérelmek veszélyének? A belpolitikai újságírók beavatottsága eléri-e azt a szintet, amit a külpolitikával foglalkozóké?⁶⁴⁸ Maga Kádár János 1979-ben azt rótta fel Nagy Richárd televízió-elnöknek, hogy a belpolitikai riporterek felkészültsége, a „termelési és társadalmi valóságban” szerzett tapasztalatai elmaradnak a külpolitikai újságírókéitól. Ezek a hiányosságok az első titkár szerint egyfajta fáziskésést eredményeznek: a témaválasztás megfelelő, de „*rosszul bontják ki*”, az újságíró mégis úgy

⁶⁴⁴ Uo., 399.

⁶⁴⁵ Jegyzőkönyv a Népszava 1971. szeptember 9-i párttaggyűléséről. MOL MK–S 288. f. 22/1971. cs. 21. 6. e.

⁶⁴⁶ SZATHMÁRI Gábor: Gondolatok a belpolitikai újságírásról. Magyar Sajtó 1981/2., 7–10.

⁶⁴⁷ NAGY Zsuzsa: i. m., 235.

⁶⁴⁸ A Magyar Televízió helyzete és működésének fő kérdései. MOL MK–S 288. f. 51. cs. 17. 6. e.

kérdez, „*mintha nem is történt volna meg, mondjuk, egy decemberi határozat*”.⁶⁴⁹ A belpolitikáról a felelősséget az újságírára terhelő szemlélet jellegzetes érve volt és maradt annak felemlgetése, hogy Magyarország megítélésében a nyugati sajtó olvasása jóval több önbizalomra ad okot, mint az a hazai tömegkommunikáció alapján feltételezhető volna. Azaz végső soron mégsem a belső viszonyokban kell keresni a hibát.

Annak elfogadása, hogy a belpolitikai újságírás problémái a belpolitikai gyakorlatból fakadnak, nem történhetett meg, míg a pártvezetés nem kötelezte el magát a politikai intézményrendszer átalakítása mellett. Ez azonban csak 1987 táján vált valószínűvé, majd az 1988. májusi országos pártértekezleten realizálódott. Addig a hivatalos diskurzus nem ment túl az érdekviszonyok kisebb-nagyobb mértékű megjelenítésének – két évtizeddel korábban felmerült – gondolatán.

A belpolitikai újságírás hatalmas terület – az alábbiakban arra vállalkozhatunk, hogy néhány érzékeny területét röviden körüljárjuk, néhány konkrét kérdés tömegkommunikációs kezelésének elemzésével megvilágítsuk.

b. A rendszerkritika, tabuk és a belpolitikai újságírás

Az irodalmi-kulturális lapok szemléletét képviselő Vörös László úgy látja, hogy a szerkesztők körében a politikai rendszert megkérdőjelező írások publikálása direkt formában fel sem merült, ugyanakkor áttételesebb formákban akadtak olyan cikkek, amelyekre a hatalom ekképpen tekinthetett.⁶⁵⁰ Az alábbi feljegyzés, amely a 168 óra című műsorban egy vezető újságíró, természetesen engedéllyel megjelent, a koncepciók perekről szóló könyvről készített beszélgetésre reagál, mutatja, hogy a sajtóirányítás milyen érzékenységgel válaszolt a fenti elvek megszegésére. „*A könyv megjelent, helyes. De semmi nem indokolja, hogy ez a kérdés egy ilyen hallgatott műsorban hangsúlyos téma legyen. Ez ma nem gondja belpolitikai életünknek. E témával mi már többször is, tisztességesen szembenéztünk. Felelevenítését semmi sem indokolta – legfeljebb a szubjektív újságírói-szerkesztői szenzációhajhászás.*”⁶⁵¹ Egyúttal azonban azt is láthatjuk, hogy a sajtóirányítás ingerküszöbe átlépésének következményei nem álltak arányban annak érzékenységgel.

A sajtóval kapcsolatban a fenti nem tűrt rendszerkritikai kategóriába estek a sajtóirányítás reformját, megváltoztatását célzó törekvések. A forradalom után a kétfrontos harc jegyében egyszerre üzentek hadat a korábbi „szektás, dogmatikus” és a „revizionista” nézeteknek. Előbbi az ötvenes évek első felének gyakorlatát őrizte volna meg, amelyben „*a sajtó pártirányítása egyenlő a szerkesztőségek életébe való operatív beavatkozással, a szerkesztők operatív utasításával*”. Míg utóbbi kétségbe vonta a sajtóirányítás létjogosultságát, „*a sajtónak a*

⁶⁴⁹ Jegyzőkönyv a Magyar Televízió Elnöksége vezetőségi üléséről (1979. március 14.). MOL XXVI-A-9. 30. doboz

⁶⁵⁰ Emlékeztetőül a Vörös által felsorolt „vétségek”: a) a kulturális-irodalmi élet pluralizmusának, az irányzatok egymás mellettiségének a támogatása; b) alternatív gazdasági-társadalmi elképzelések felvázolása; c) több közeleti demokrácia, nagyobb kulturális autonómia követelése; d) az 1956-os forradalom, a személyi kultusz és törvénytelenések feszegetése. VÖRÖS László: i. m., 69–148.

⁶⁵¹ A Tájékoztatói Hivatal emlékeztetője az 1979. június 14-i napilap főszerkesztői értekezletről. MOL XIX-A-24b 126. doboz

munkásosztály pártjától való függetlenségét, ún. semlegességét, az ellenzékiekieskedés szabadságát követelték”.⁶⁵²

Pethő Tibor beszámol a vezető újságírók és Kádár 1956. decemberi tárgyalásairól, ahol a MÚOSZ-küldöttség kifejtette Kádár Jánosnak, hogyan képzelik el az utóbbit. Eszerint az újságírók két alapvető követelése volt. Egyrészt elutasítani az olyan cikkek megírását, amelyeket nyilvánvalóan hazugságnak tartanak; másrészt kijelentették, hogy nem „*hajlandóke mindenféle irányzatot, amelyik éppen a pártban felülkerekedik, kiszolgálni*”. Kádár egyértelműen ellenzéki sajtónak nyilvánította azt a gondolatot, hogy az újságírónak joga legyen belátása szerint megítélni a kormány politikáját a lap hasábjain – míg Pethő ezt inkább, szuverén, de a legfontosabb kérdésekben együttműködő sajtónak nevezte volna. Boldizsár Iván ezt az álláspontot úgy próbálta védeni, hogy „*az újságíró tevékenysége csak akkor lehet értékes, ha voltaképpen a saját gondolatait közli. Ha a kormány politikája olyan, ami az újságíró véleményével nagyjából megegyezik, akkor sokkal jobban meg tudja azt magyarázni és meg tudja védeni és el tudja adni, mintha ezzel nem ért egyet.*”⁶⁵³ Ez a küzdelem novemberben a párt központi lapjánál is lejátszódott: a pulai Tito beszéd és a TASZSZ támadó kommentárja nyomán a Népszabadság szerkesztősége úgy érezte, le kell tenniük a garast az adott helyzetben: méghozzá Tito helyzetértékelése mellett. Kádár János ugyanakkor rendkívül határozottan leszögezte, hogy „*ilyen fontos kérdésben a szerkesztőségnek nincs joga állást foglalni*”, a tömegkommunikációban az alapkérdésekben a párt és a kormány politikáját fenntartások nélkül követni kell.⁶⁵⁴

Az 1958-as határozat még felróta az újságírók körében tapasztalható „ellenzékiekieskedést”, „gáncsoskodást”, „kívülállást” – a politikai sajtóban nem is kapott teret „rendszerellenes” megnyilvánulás. Az egy évvel később született értékelés nem használta e fogalmat, ám felemelte a szavát az „apolitikus írások” és a szenzációhajhászás ellen. Lényegében ezek a fogalmak – illetve az ellenzékiekieskedés, kispolgáriság – jelentették a legsúlyosabb hibákat. Olyan azért előfordult, hogy egy-egy lap bizonyos írásait kifejezetten ellenségesnek találta a sajtóirányítás. 1959 őszén az ELTE-újság, az Egyetemi Lapok főszerkesztője elsősorban azért kényszerült távozni a lap éléről, mert a szerkesztőség által indított Dühöngő ifjúság vita egyik hozzászólóját a sajtóirányító szervek kifejezetten ellenforradalminak minősítették.⁶⁵⁵ A „rendszer” fogalmát azonban a sajtóirányítás egyes esetek kapcsán meglehetősen tágan értelmezte, így a rendszer egyes elemei, intézményei is nagyfokú „védelmet élveztek”. Így amikor az 1965-ös tájékoztatási határozat értékelésére került sor, szavá tették, hogy a szerkesztőségek az állami, társadalmi szervek és vezetők bemutatásánál az „áldozatkész, felelősségteljes” munka bemutatása helyett előszeretettel operál kitalált történetekkel, általánosításokkal, szatírával e szervek és a vezetők tekintélyét rombolva, nemegyszer azzal a

⁶⁵² Az MSZMP Politikai Bizottságának határozata a sajtó helyzetéről, feladatairól. Az MSZMP PB határozata a sajtóról, 1959. február 13. In: VASS Henrik–SÁGVÁRI Ágnes [szerk.]: i. m., 172.

⁶⁵³ Pethő Tibor-interjú. Készítette Murányi Gábor 1989-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 189. sz., 617–619.

⁶⁵⁴ SIPOS Levente: A Népszabadság tiltott cikke 1956 novemberében. Múltunk 1992/1., 131–144.

⁶⁵⁵ Gyáros László levele Venéczi János részére, 1959. MOL XIX-A-24b 9. doboz

céllal, hogy ellenséges közvéleményt alakítson ki.⁶⁵⁶ A sajtó irányítói az ellenzékieskedő, olykor ellenséges hangot is rendre szóvá tették. Így esett meg, hogy a Magyar Hírlap 1976 októberében „ellenzékieskedő módon” írt a KGST lenipari elképzeléseiről.⁶⁵⁷ 1982-ben viszont már azt állapította meg az Agitációs és Propaganda Bizottság, hogy a helyzet komolyabb ennél, „*a társadalmat felkészületlenségből félrevezető, illetve esetenként ellenzéki gondolatokat terjesztő publikációk is nyilvánosságra kerülnek*”.⁶⁵⁸

Korábban az egyes írásokkal szembeni érzékenységet azt kívánta megakadályozni, hogy a „sajtóba nem való írások” ne erősítsék fel egymást, ne érjenek el olyan mértéket, hogy a közvélemény összekapcsolja ezeket. A sajtóirányítás ugyanis attól tartott, ez „*tartós sérülést okozna a társadalmi tudatban*”.⁶⁵⁹ A nyolcvanas években azonban már olyan – ellenzéki – csoportok működtek, amelyek a szocialista rendszer átfogó kritikáját adták. Az APB 1982-ben azt állapította meg, hogy az ellenzéki nézeteknek van akkora támogatottsága a kulturális, tudományos életben, tömegkommunikációban, „*hogy ellenzéki, illetve ellenzéki nézetekkel érintkező nézetek nyilvánuljanak meg legális formában*”. Akkor az APB hangsúlyozta, különbséget kell tenni a rendszer egyes elemeit kritizálók és a rendszer egészét elvetők között.⁶⁶⁰ Ezt a differenciáló taktikát – kritikai, ellenzéki és ellenséges között – az 1986-os APB állásfoglalás is továbbvitte, míg a pártvezetés magának tartotta fenn a jogot az ezekkel foglalkozó publikációk szükségességének megítélésére. E tekintetben különválasztotta az ellenzékkel szembeni fellépések bemutatását és az ellenzéki nézetekkel és tevékenységgel folytatandó polémiát, amely közvetve tartalmazhatta rendszerbírálatuk elemeit.⁶⁶¹ Az 1985-ös választások előtti, néhány jelölőgyűlésen történt ellenzéki jelöltállítás kísérlettel, akárcsak az egyes fővárosi lakótelepen történt röplapozásokról a tömegkommunikáció egyáltalán nem számolt be.⁶⁶² Sőt, még 1988 tavaszán is komoly szemrehányást kaptak azok az újságírók, akik az ellenzék tevékenységéről – visszafogott formában – beszámoltak.⁶⁶³

A rendszerbírálat e tiltások és lefojtások miatt egy-egy szimbolikus ügyben törhetett felszínre. Ilyen meghatározó ügy volt a nyolcvanas években a bős-nagymarosi vízlépcső kérdése. A környezetvédelmi érvelés mögött egyértelmű volt, hogy egy rendszerkritikai célzattal felhasználható témáról volt szó, hiszen a hatalom végig görcsösen ragaszkodott korábbi

⁶⁵⁶ A Tájékoztatási Hivatal feljegyzése a tájékoztatás megújítására hozott PB-határozat végrehajtásának tapasztalatairól, 1966. MOL XIX-A-24b 9. doboz

⁶⁵⁷ Feljegyzés Lakatos Ernő részére a Magyar Hírlap munkájával kapcsolatban. MOL XIX-A-24b 104. doboz

⁶⁵⁸ Jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a tömegtájékoztatás irányításának, orientálásának, ellenőrzésének rendjéről, 1982. MOL XIX-A-24b 145. doboz

⁶⁵⁹ PÁLOS Tamás: A közlés felelőssége. Magyar Sajtó 1972/10., 289–291.

⁶⁶⁰ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1982. július 27-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 41. cs. 392. ó. e.

⁶⁶¹ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1986. október 14-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 41. cs. 476. ó. e.

⁶⁶² A választások politikai tapasztalatai a tömegtájékoztatásban (1985. június 16.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1985/20. ó. e.

⁶⁶³ Gazsó L. Ferenc Magyar Nemzetbe az MDF vidéki és fővárosi tanácskozásairól írt rádiós jegyzetének ügye – Lakatos Ernő és a Magyar Hírlap levelezése. MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1988/27. ó. e.; Murányi Gábor cikkének az ügye – Lakatos Ernő és a Magyar Nemzet szerkesztőségének levelezése. MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1988/27. ó. e.

döntéséhez. A „Dunasaurusz-ügy” 1988-ra vált elsőrendű politikai fronttá,⁶⁶⁴ ám a nagyberuházásról a sajtópolemia a nyolcvanas évek első felében is le lett tiltva egy, a kormány által megrendelt környezetvédelmi hatástanulmányra hivatkozva, és csak 1985-ben készült tájékoztatási terv a vízlépcső propagandájáról.⁶⁶⁵ A sajtóirányítás felismerve a vízlépcső ügyében rejlő rendszerkritikai potenciált idegesen reagált a témában előforduló közléspolitikai „kihágásokra”, így a HVG bűnlajstromát gyarapította, amikor egy osztrák szakember magyarországi környezetvédelmi kirándulása kapcsán arról tájékoztatta az olvasókat, hogy az határozottan ellenzi a vízlépcsőépítéseket, míg az elhangzottakat a lap nem kommentálta.⁶⁶⁶

Tabunak számított a rendszer egyik legfontosabb ideológiai tartópillérének, 1956 értékelésének a kérdése. Nem véletlen, hogy a rendszerváltás nagy „médiacseményévé” vált Pozsgay Imre 1989. januári rádióinterjúja, amikor is a 168 óra műsorában – a Berend T. Iván vezette történelmi albizottság tanulmányára hivatkozva – bejelentette, hogy 1956 népfelkeléséért határozható meg.⁶⁶⁷ A korszakban csak 1956 megítélése vált kanonizálttá, a téma maga nem lett tabu, igaz e kettő a köztudatban összemosódott. A téma teljes tiltásáról így nem beszélhetünk. A Népszabadság ezen vád megcáfolására 1986-ban 15 könyvet, 24 megyékben készült monográfiát, 20 regényt és más alkotásokat, 13 filmet és 6 színpadi művet nevezett meg.⁶⁶⁸

A forradalom utáni években a tömegkommunikáció is erőteljesen foglalkozott a témával, és 1960 táján a tsz-szervezési riportok is magától értetődően tértek ki arra, hogy milyen felfordulás volt arrafele néhány éve (l. felbomlott tsz). Ám míg az 1957-es sajtóanyagot az ellenforradalmárok és a Magyarországot elhagyók 1956. októberi-novemberi, illetve külföldön elkövetett rémtetteinek bemutatása határozta meg, addig öt évvel az események után a Nyugatban csaldótt hazatérők egy-két története kapott nagyobb figyelmet. A későbbiekben 1956 kérdése a forradalom kerek évfordulóin kapott nagyobb figyelmet, ám az emlékezést a hatalom október 23-a helyett november 4-éhez, a Kádár-kormány megalakulásához kötötte, illetve az egy-két értékelést is tartalmazó cikkben a hangsúlyok az 1956 óta megtett fejlődésre kerültek. A tömegkommunikációban a pártvezetés a 25., majd a 30. évforduló kapcsán látta elérkezettnek az időt, hogy átfogó kampányba kezdjen.⁶⁶⁹ Az ellenforradalmi minősítést és az okoknak az MSZMP 1956. decemberi párhataározata szerinti értékelését az ekkor születő cikk- és dokumentumsorozatok természetesen elfogadták, képviselték, ám egy-két esetben már ekkor megjelent a történetek árnyaltabb kifejtése, sőt egy-egy cikk le sem írta az

⁶⁶⁴ Ripp Zoltán: Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990. Budapest, Napvilág, 2006. 181–182.

⁶⁶⁵ Kovács Antalnak, az Országos Vízügyi Hatóság elnökének levele Lakatos Ernő részére (1984. december 11.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1984/15. ó. e.; Tájékoztatási terv a Gabcsikovo–Nagymaros Vízlépcsőrendszer építésére (1985. augusztus 26.). MOL XIX–A-24b 158. doboz; Tájékoztatási terv a Gabcsikovo–Nagymaros Vízlépcsőrendszer építésére (1986. március 17.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1986/22. ó. e.

⁶⁶⁶ Bányász Rezső levele Lakatos Ernő részére (1986. július 31.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1986/31. ó. e.

⁶⁶⁷ Ripp Zoltán: i. m., 269–270.

⁶⁶⁸ A tények válasznak. 1. Az ellenforradalom megítélése. Népszabadság, 1986. október 16.

⁶⁶⁹ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1981. szeptember 22-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 41. cs. 373. ó. e.; Az APB állásfoglalása a munkáshatalom megvéde, a párt újjászervezése és a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakulása történelmi jelentőségéről folytatott agitációs és propagandamunkáról. MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1986/1. ó. e.

ellenforradalom kifejezést 1956-ról szólva. Így 1981-ben a Magyar Nemzetben Nyers Rezső elsősorban a politikai, Berend T. Iván a gazdasági gyakorlat válságaként közelítette meg 1956-ot.⁶⁷⁰ A lap tévékritikája pedig azt emelte ki, hogy megtört a hallgatás, lehetőség van „*egymással is polemizálva, nyitottan a további kiegészítésekre, ármulatbeli pontosításokra, esetleges új adatok befogadására*”.⁶⁷¹ 1986-ban a Magyar Nemzet – Berecz János 1956-ról írt Ellenforradalom tollal és fegyverrel című munkájának újbóli kiadása alkalmával az akkori ideológiai titkár a szélesebb nyilvánosságban ritkán emlegetett értelmezését is közreadta. Eszerint a hatalom és társadalmi célok szempontjából egyértelműen ellenforradalom zajlott 1956-ban, de a nagy tömegek mozgásának forradalmi tartalma is volt, amelyre a november 4-e utáni hatalom építhetett.⁶⁷² A velünk élő történelem tv-sorozat értékelésében pedig a szerző a nemzeti tragédia motívumát emelte ki 1956-tal kapcsolatban.⁶⁷³ A sorból kirítt a Györfffy Miklós vezette, szűk értelmiségi közönségnek szóló Bagoly című éjszakai rádióműsor, amely a 30. évforduló alkalmával felvetette Nagy Imre újratemetésének gondolatát. Ez egyben 1956 átértékelésének első nyilvános momentumaként értékelhető.⁶⁷⁴

A nem tárgyalat belpolitikai kérdések közé tartozott az MSZMP Politikai Bizottságának és Titkárságának tevékenysége is: e szervek üléseinek tényéről sem jelent meg közlemény, ellentétben a Központi Bizottság határozataival. Jellemző módon a Titkárság – 1985-ben – azt is elvetette, hogy az állami vezető testületek (Minisztertanács, Elnöki Tanács) után a Népszabadság a pártközpont működéséről, a döntés-előkészítésről, a vezetők informálódási lehetőségeiről, a panasziroda vagy a titkárság működéséről riportot készítsen. Korábban még a riport gondolata sem merült fel.⁶⁷⁵ Szintén csak a nyolcvanas évek végének nyilvánosság-vitái idején kapott tényleges támogatást, hogy a pártban folyó vitáról, felmerülő alternatívákról tájékoztatást adjanak. Szintén nem nyújthatott a tömegtájékoztatás fogódzót a személyi változások mögötti folyamatok megértéséhez. A látványos bukások nem is voltak jellemzőek a korra, de a személycserék esetén rendre felvetődhetett, hogy azok a politikai irányvonal körüli csatározások eredményei voltak. A pártegység látszatát azonban fenn kellett tartani. Így volt ez az 1962 novemberében kezdődő VIII. kongresszus előtt, amikor egyes hangulatjelentések szerint a közvéleményt jobban foglalkoztatta Marosán György váratlan visszavonulása, mint a KB tézisei,⁶⁷⁶ vagy 1960 elején, amikor nem volt világos, miért volt szükség a tévesztési hullám közepette Losonczy Pálra cserélni és Kínába küldeni Dögei Imrét.⁶⁷⁷ A legnagyobb hallgatás azonban a Kádár János 60. születésnapja körüli eseményeket övezte. Az MSZMP KB első titkára májusban közelgő születésnapjára, a nyugdíjkorhatár elérésére hivatkozva

⁶⁷⁰ BEREND T. Iván: Válság és megújulás. Magyar Nemzet, 1981. október 2.; NYERS Rezső: Gazdaság és politika. Magyar Nemzet, 1981. október 4.

⁶⁷¹ L. G.: A TV műsoráról. Magyar Nemzet, 1981. november 4.

⁶⁷² (JÓZSA): Válság és kibontakozás. Egy emlékező kötet margójára. Magyar Nemzet, 1986. október 18.

⁶⁷³ LŐCSEI Gabriella: A velünk élő történelem. Magyar Nemzet, 1986. november 26.

⁶⁷⁴ BAJOMI-LÁZÁR Péter: Médiapolitika. 29.

⁶⁷⁵ Maros Dénes levele Lakatos Ernő részére (1985. december 4.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1985/20. ó. e.

⁶⁷⁶ TAKÁCS Róbert: A származási kategorizálás megszüntetése 1962–1963. Budapest, Napvilág Kiadó, 2008. 115–116

⁶⁷⁷ Ülést tartott a Népköztársaság Elnöki Tanácsa. Magyar Nemzet, 1960. január 16.

felajánlotta lemondását, noha februári szovjetunióbeli látogatása során lényegében eldőlt, hogy vállalja a reformok kiigazításának feladatát. Mindebből a hazai tömegkommunikáció semmit sem adott vissza, a születésnap kezelésére sajtóterv készült, amely mértéktartó köszöntést írt elő, Kádár ízlésének megfelelően.⁶⁷⁸ A lapok így aztán csak protokollanyagot és tudósítást közöltek, méltató cikk csak irodalmi lapban jelent meg. Kádár eredetileg felvetette, hogy az ügyet valamilyen formában nyilvánosságra hozzák, ám – a PB-tagok győzködése mellett – megelégedett azzal, hogy a Központi Bizottság előtt kifejtette álláspontját, és leszögezze, személyi kérdés volt, de már nincs.⁶⁷⁹ Állítólag városszerte beszédtema volt 1972 tavaszán, hogy Kádár pozíciója megrendült, de erre nemhogy a sajtóban kellett volna nagyítóval keresgélni a sorok között – erre legfeljebb Kádár cikk- és beszédgyűjteményét méltató recenziókban lett volna mód –, de még a hangulat- és információs jelentések sem vetették fel a belső pozícióharcokat. Minden bizonnyal az is csak a szerkesztés slapposságának tudható be, hogy Kádár János 60. születésnapján, az első titkár köszöntésének tuloldalán Sió papáról, a BKV 60 évesen nyugdíjba vonuló buszsofőréről jelent meg riport.⁶⁸⁰

Azonban – ha Kádár-ellenes szervezkedést semmiképpen sem – párton belüli feszültségeket már 1971–1972 fordulóján is ki lehetett olvasni. A legismertebb példa erre a Népszabadság, amelynek vezetése erősen megosztottá vált a gazdasági reform elleni támadások nyomán. A következő évtizedben a sajtóirányítás is igyekezett rendezni a két főszerkesztő-helyettes, Földes István és Szamosi Károly közti belharcokat, amelyek az MSZMP vezetésén belüli megosztottságot – reformerek és „munkásellenzék” – képezték csak le. Földes legalább három alkalommal írásban is a lap, illetve a terület vezetőihez fordult – 1974-ben Katona Istvánhoz, 1977-ben Nemes Dezsőhöz, 1974-ben és 1984-ben az illetékes ideológiai titkárhoz, Óvári Miklóshoz.⁶⁸¹ 1974-ben – fegyvermezt pártfunkcionáriustól szokatlan módon – az Agitációs és Propaganda Bizottság előtt is beszélt a lapnál kialakult éles viták kapcsán a pártvezetésben is hiányzó egységről. Itt kijelentette: „A szerkesztő személyétől függően különböző értékelések, esetleg még hibás, hangulatkeltő írások is becsúsznak a lapba.”⁶⁸²

A feljegyzések szerint a két főszerkesztő küzdelme 1974-ben – a reformerek vezetésből való eltávolítása idején – volt a legélesebb, az 1972. novemberi KB határozat értelmezése körüli viták éppúgy összeütközést eredményeztek egy-egy írás vagy téma lapbéli megjelentetése kapcsán, mint egyes elméleti cikkek, tudósítások megfogalmazásai körül. Ilyen harcok előzték meg 1973. szeptemberében a – dolgozóknak is jól jövedelmező – félegyházi háztáji libamáj-hízalást mint fontos exportérdeket védelembe vevő írást, amelyet a reformellenes tábor igyekezett megakadályozni. 1974 márciusában viszont nem jelent meg az a cikk (Ki ellenőrizi a tsz-eket?), amely azt mutatta volna az olvasó számára, hogy a termelőszövetkezetek ellenőrzése alapvetően rendben zajlik. Ám olykor kemény csatározások zajlottak egy-egy

⁶⁷⁸ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1972. május 18-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 581/1. ó. e.

⁶⁷⁹ Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1972. június 14–15-i zárt üléséről. MOL MK–S 88. f. 4. cs. 117–118. ó. e.

⁶⁸⁰ B. VARGA Zsuzsa: Sió papa 33 éve. Népszava, 1972. május 26.

⁶⁸¹ Le nem zárt viták a Népszabadság szerkesztőségében. PII. 990. f. 2. ó. e.

⁶⁸² Földes István felszólalása az APB 1974. február 22-i ülésén. PII. 990. f. 2. ó. e.

mondat körül is: 1974 szeptemberében például Földes kihúzott egy részt a lap moszkvai tudósítójának az anyagából, amely arról szólt, hogy a Szovjetunióban a legalacsonyabb bérek fokozatosan közelítenek az átlagbérekhez. Ezt az „egyenlősítő” üzenetet aztán a következő héten ügyeletes főszerkesztő-helyettes Szamosi visszatette egy másik tudósításba.⁶⁸³

A sorok között olvasásban kevésbé járatos átlagolvasó tán keveset vett észre mindebből, noha csak 1971 utolsó két, illetve 1972 első két hónapjában – vagyis Kádár János és Leonyid Brezsnyev zavidovoi találkozáját megelőzően és az utána következő hetekben – mintegy másfél tucat olyan cikk jelent meg a Népszabadságban, amely a Földes István és Szamosi Károly által képviselt irányzatok közötti küzdelemlről tanúskodik. Ezek egyike sem utalt semmiféle pártvezetésen megosztottságra – igaz, a tájékozottabbak számára árulkodó kiszólások már előfordulnak némelyik cikkben.

A szóban forgó 17 cikkből 9 szólt a reformok ellen, 8 a reformok mellett. A reformpárti cikkek közül Földes István hatot személyesen jegyzett, míg a reformokat támadó írások közül Szamosi Károly csak egyetlen cikknek volt a szerzője, Szabó László viszont négynek is. Az ellentétes felfogású írások azonban nem vitatkoztak egymással, a reformellenes cikkek nem az új gazdasági mechanizmust magát vették célba, hanem annak az MSZMP. X. kongresszusán is elítélt vadhajtasait. Többnyire leleplező írások, amelyek különböző visszaéléseket, gazdasági bűncselekményeket ítélték el. Az „ügyek” főszereplői olyan figurák, akik kihasználják a hatvanas évek végén, hetvenes évek elején megnyíló kiskapukat. Pellengérre állítják az érsekcsanádi tsz-párttitkárt, akit ki is zártak a pártból, amiért pozícióját arra használta, hogy különböző jogcímenen kisebb-nagyobb extra juttatásokat utaltasson ki magának.⁶⁸⁴ A célkeresztben azonban leginkább a tsz-ek és más szervezetek melléküzemágai, vállalkozásai álltak. Novemberben írt a párt központi lapja a Hermes ÁFÉSZ gazdasági tanácsadójának számos ingatlanáról és magánfaiskolájáról, ahol az ÁFÉSZ-től szerzett vetőmaggal, a szervezetet gépparkjával és 24 bér munkással dolgoztatott.⁶⁸⁵ Cserhalmi Imre bemutatta a TÖVÁLL – szintén tsz-vállalkozás – könyvelőjének esetét, akit alacsonyabb munkakörbe helyeztek majd elbocsátottak, miután felemelte a szavát a gazdasági szabálytalanságok ellen.⁶⁸⁶ Kiríportozta a lap az újfahértói esetet, ahol a szervezetet leselejtezett mezőgazdasági gépeit szabálytalanul magánkézbe adták, és mintegy tucatnyian éltek abból, hogy ezekkel mezőgazdasági bér munkát vállaltak.⁶⁸⁷ Február elején Szabó László ismertette a bírósági szakaszba lépő Termoszig-ügyet: két tsz és egy ÁFÉSZ által gründolt vállalkozás a mezőgazdasági hulladék szigetelőanyagként való hasznosítása címén országos működési engedélyhez jutott, majd állami vállalatokkal összejátszva dupla óraberért átcsabította munkásaik egy részét, akik azonban régi munkahelyükön és munkakörükben maradtak, miközben volt vállalatuk termelési költségként írhatta le korábbi bérköltségüket. Ezen felül a

⁶⁸³ Nemes Dezső feljegyzése a Népszabadság háttérbe szorult, de le nem zárt vitáiról (1977. május 13.). PSZIL 990. f. 2. ó. e.

⁶⁸⁴ SZABÓ László: Kizárták a pártból. Népszabadság, 1971. november 28.

⁶⁸⁵ KÓSZEGI Frigyes: A „szánni való” milliomos. Népszabadság, 1971. november 13.

⁶⁸⁶ CSERHALMI Imre: Ki védi meg Szaló Györgynét? Népszabadság, 1971. november 17.

⁶⁸⁷ S. J.: Szövetkezeti gépekből maszk ócskavas. Népszabadság, 1972. december 22.

Termoszig sofőrjei saját teherautón, de fizetett munkásokkal dolgoztattak. Három írás nem magukkal a visszaélésekkel foglalkozott, hanem az ezek ellen hozott kormányzati intézkedéseket üdvözölte, amelyek révén nem marad tér „a gazdasági élet körülményeinek útvesztőjében, szövevényében bujkáló szerencselovagok bűncselekményei” számára.⁶⁸⁸ Míg Szamosi általánosságban írt a jelenségről – és megróttá azokat, akik megpróbálják úgy védelembé venni azt mint a létező igények felismerését és alapvetően pozitív kielégítését vagy a vállalkozó szellemű szocialista menedzsertípus felbukkanását, addig Szabó László az új adójogszabályokat és a Btk. szigorítását üdvözölte.⁶⁸⁹

A Népszabadság gazdasági reform mellett elkötelezett cikkei nem szálltak szembe a fenti támadásokkal, amelyek a nagyobb vállalkozási, kockázatvállalási lehetőséget az ingatlanüzérkedéssel, az elburjánzó mellékállásokkal, az indokolatlanul magas kisiparosi jövedelmekkel, a tsz-melléküzemági machinációkkal, az ügyeskedő gebinesek meggazdagodásával, a szabadárakkal való visszaéléssel azonosították. Ráadásul azok – bár tendenciózusan kiragadott példák voltak – létező visszaállásokra irányították a figyelmet. Földes István cikkei ezért elsősorban a gazdaságosság javításának, hatékonyság növelésének, költségek leszorításának fontosságát hangsúlyozták. Kiemelték, hogy a szervezethezesség javításával a költségek 25–30 százaléka; beruházások jobb kivitelezésével 18–20 százaléka volna megtakarítható, de 1 százaléknyi lefaragás is számottevően növelné a nyereségességet, és fedezetet adhatna a jövedelmek növeléséhez.⁶⁹⁰ Sokkoltak a gazdasági fejlettség adataival (csak a gyártmányok egyharmada éri el az európai szintet), támadták a gyártmánykorszerűsítéstől, a nyugati licenszek vásárlásától ódzkodó gazdasági vezetőket, a túlméretezett, a hatékonyság fokozását gátló állami támogatási rendszert.⁶⁹¹ E cikkek némelyike jóval határozottabban fogalmazott, esetenként megcímizte a reformok ellentáborát is. Földes 1971 novemberében leszögezte, hogy téves kép alakulhat ki a közvéleményben az egyoldalú bírálatok nyomán, pedig az ország „nem valamifajta problémáktól hemzsgő csődtömeg, hanem egy egységesen fejlődő népgazdaság”. Még világosabban: „Az eredmény megnyugtató: nincs szükség fordulatra sem a politikában, sem a politika végrehajtását szolgáló módszerekben. Nincs szükség – mint talán némelyek gondolják – a gazdasági reform átértékelésére sem, ellenkezőleg, gazdasági politikánk még határozottabb alkalmazását, a gazdasági reform alapelveinek még következetesebb érvényesítését szorgalmazzuk.”⁶⁹² 1972 februárjában – egy nappal Szabó László gazdasági kalandorok elleni kifakadása után – pedig Nyers Rezső egy interjúban jelentette ki, hogy a „gazdaságirányítási rendszerünk jobban bevált, semmily vissza kellene

⁶⁸⁸ SZAMOSI Károly: Gazdálkodás és tisztesség. Népszabadság, 1972. január 15.

⁶⁸⁹ SZABÓ László: A társadalmi igazságosság jegyében. Népszabadság, 1971. december 3.; SZABÓ László: A végrehajtáson a sor. Népszabadság, 1972. február 20.

⁶⁹⁰ FÖLDES István: Szervezetekben! Népszabadság, 1971. december 12.; FÖLDES István: Egy százalék. Népszabadság, 1972. január 13.

⁶⁹¹ FÖLDES István: Korszerűt, gazdaságosan. Népszabadság, 1971. december 31.; FÖLDES István: A licenc – a technikai fejlődés meggyorsításának eszköze. Népszabadság 1972. február 27.; FÖLDES István: Számadás, számvetés. Népszabadság, 1971. december 23.

⁶⁹² FÖLDES István: Nem nézőpont dolga. Népszabadság, 1971. november 28.

kívánnunk a régít”, így aki „a múlt pozíciójából megkérdőjelezné az irányítás mai módszerét, s visszafelé kaecsingatna a régre, annak semmiképpen nem adhatunk igazat.”⁶⁹³

1956 tabuja tehát a hatvanas évektől a 25. évfordulóg alapvetően a téma megkerülését jelentette, majd utána a politikai-ideológiai szempontoknak megfelelő feldolgozását. A tabuk esetében a hatalom döntötte el, hogy mikor tartja szükségesnek a megszólalást, ám némi árnyaltságra még ebben az esetben is nyílt mód. A személycserék és politikai irányváltások kapcsán viszont a nem tájékoztatás, a belső nézetkülönbségek leplezése volt a norma, az ellenvélemények létezésére leginkább az ellenkező irányú meggyőződés igyekezete jelezte. Az első esetre jobban illik Megyeri Károlynak, a MÚOSZ elnökének egy 1987 végi kerekasztal-beszélgetésen tett kijelentése, miszerint abban nincsenek korlátok, hogy mivel foglalkozzanak a szerkesztőségek, „*inkább abban, hogy mikor, illetve hogyan foglalkozzunk egy-egy kérdéssel*”.⁶⁹⁴ Ekkor viszont már a sajtóirányítás is eljutott annak a felismeréséhez, hogy a belpolitikai újságírásban a továbblépés legnagyobb gátja a politika maga. Ám az azt megelőző évtizedekre vonatkozólag is sok igazság van Szecső Tamás megállapításában, miszerint a külpolitikai újságírás magasabb minőségét éppen a belpolitikában választott irányvonal tette lehetővé.⁶⁹⁵

c. A bírálatok helye

A bírálatokkal és „negatív írásokkal” kapcsolatban általános szabályként említhető, hogy a puhább időszakokban nagyobb arányban fordulhattak elő kritikus írások, míg a megkeményedő periódusokban a hatalom nagyobb újságírói fegyelmet követelt. Ennek egyik fontos indikátora, hogy ekkor az elégedetlenségnek gátat szabandó az eredmények népszerűsítése került előtérbe.⁶⁹⁶ Ez a triviálisnak tűnő szabály pont az ellenkezője annak, amit Aczél György hirdetett, miszerint a nehezebb, gazdasági problémákat hozó időszakokban „több demokráciát” kell engedni. „*A szigorodó feltételek közepette sem szűkíteni, hanem szélesíteni kell a demokráciát*” – írta a kulturális irányítás központi alakja 1983-ban a Pártélet című folyóiratban.⁶⁹⁷ E cikkében olyan fórumok szükségessége mellett emelt szót, amelyek alkalmasak a konfliktusok és problémák éles felvetésére. Azt azonban valóban nem tette hozzá, hogy erre a tömegkommunikációt látja-e a legalkalmasabbnak.

A Rákosi-korszakban a bírálat élesen kettévált: egyrészt a rendszer keretein belül lévő korgálására, másrészt a rendszer ellenségeinek nyilvánított csoportok elleni támadásra, az ő leleplezésükre.⁶⁹⁸ Az ötvenes évek végén születő sajtóhatározatok ugyancsak hangsúlyozták a politikai újságírás bíráló tevékenységének fontosságát, ekkor azonban a bírálat második típusa nem került említésre. Alapvető szabályként a következőket fektették le: „*A bírálat a sajtó joga és*

⁶⁹³ Gazdaságpolitikánk a gyakorlat mérlegén. Népszabadság, 1972. február 6.

⁶⁹⁴ Kerekasztal a tájékoztatásról. Népszabadság, 1987. december 24.

⁶⁹⁵ SZECSKÓ Tamás: A tömegkommunikáció átalakulása. Társadalmi Szemle 1985/3. 110.

⁶⁹⁶ FRICZ Tamás: i. m.

⁶⁹⁷ ACZÉL György: Elméleti igényesség – tudatosabb tevékenység. Pártélet 1983/2, 8.

⁶⁹⁸ TAKÁCS Róbert: Nevelni és felkelteni a gyűlöletet. Az ötvenes évek karikatúra irodalma. Médiautató, 2003 tavasz, 45–60.

kötelessége. A kritika azonban mindig átgondolt, megalapozott legyen, és azt tükrözze, hogy a bíráló a hibák ellen harcol a párt politikájának védelmében, a szocializmus építése, a proletárdiktatúra erősítése érdekében.” Sőt, a határozat azt is kikötötte, hogy a szerkesztőségek a bírálatok nyomán születő intézkedésekről se mulasszák el az olvasók tájékoztatását.⁶⁹⁹ A bírálattal kapcsolatban tehát a pártvezetés több szempontot igyekezett érvényesíteni, összeegyeztetni. Egyrészt a bírálatokkal egy elevebb, az emberek mindennapi tapasztalataival sokkal inkább összhangban álló közéleti diskurzust támogatott, amely elfogadta azt, hogy hibák, visszaélések, diszfunkciók a szocializmusban is előfordulhatnak – persze leginkább a végrehajtás során. E mögött az a megfontolás is húzódott, hogy a bírálat elfojtása oda vezet, hogy a közvélemény nem tud különbséget tenni a rendszer, a politika és a végrehajtás teljesítménye között: vagyis a részek „pártszerű” bírálata egyben kiemeli az egészet a bírálat hatálya alól. Még ha ezt a nézetet a pártvezetésnek nem is sikerült „maradéktalanul” átültetnie a gyakorlatba,⁷⁰⁰ a bírálat lehetősége nem csupán látszatintézkedést szolgált, hanem kísérlet volt a visszacsatolás megerősítésére, az információáramlás kétirányúvá tételére is. A bírálatoknak adott támogatás azt szolgálta volna, hogy adott esetben – nyilván a kisebb horderejű ügyek – a megfelelő szintig eljussanak, orvosolják az esetleges hibákat, illetve, hogy akik magukra ismernek a pellengérre állított esetekből, azok tanuljanak belőle.

A pártvezetés azonban nem engedte szabadjárá a sajtóbírálatot, két féket is beépített. A konstruktív bírálat előírása elvileg gátat szabott az olyan megnyilvánulásoknak, amelyek megálltak a helyzet leírásánál, a hibák szóvá tételénél, azaz esetleg a probléma kezelhetetlenségét, rendszer megreformálhatatlanságát sugallhatták volna. Az a kitétel pedig, hogy a sajtó térjen vissza a bírálatokra, mutassa be az időközben tett intézkedéseket, azért volt szükséges, hogy a közvéleményben az a kép alakuljon ki, a feltárt hibák nem maradnak orvosolatlanul, a hatalomnak megvannak az eszközei arra, hogy korrigálja azokat. *„Lehet ilyenről írni, de írjuk meg azt is, hogy a rendszer hívei vagyunk, és le fogjuk gyűrti ezeket a hiányosságokat. Ohyan érzésük is van: felveti a lap a hiányosságokat, de sohasem történik semmi. Arról is kell írni, amit elintézték”* – fogalmazta meg a Politikai Bizottság előtt Kádár János.⁷⁰¹ A szabály a nyolcvanas években is életben volt, azaz a bírálat összességében javításra serkentsen, ne okozzon „távlavesztést”, kiábrándulást, ne keltse a tehetetlenség érzését, ne támasszon kételyeket a nézőkben, olvasókban. Aczél György így fogalmazta ezt meg az 1983-as agitációs és propaganda tanácskozáson: *„Senkinek sincs joga úgy kritizálni a nyilvános fórumokon, hogy a bírálat megfossza az embereket a keserves munkával, harcokkal, áldozatokkal teli múltja értékeitől, értelmétől, a jelen eredményeitől és eszményeitől.”*⁷⁰²

⁶⁹⁹ Az MSZMP Politikai Bizottságának 1958. január 21-i határozata a sajtó helyzetéről, feladatairól. In: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatainak és dokumentumai 1956–1962. Vass Henrik–Ságvári Ágnes (szerk.) Kossuth, Budapest, 1964. 172.

⁷⁰⁰ L. BERNÁT György: Nyilvánosság – félmegoldások nélkül. Pártélet 1988/7–8., 25–27.

⁷⁰¹ Kádár János hozzászólása. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1958. január 7-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 60. ó. e.

⁷⁰² Jegyzőkönyv az országos agitációs, propaganda és művelődéspolitikai tanácskozásról (1983. január 11–12.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1983/30. ó. e.

A bírálatok kapcsán kialakult az a képlet, hogy a pártvezetés sokkal előrébb tart nyíltságban, a kritika igénylésében, mint a középvezető, helyi vezető réteg. Ez adott viszonyok között természetesnek is volt tekinthető, hiszen a bírálat éle a végrehajtókon csattant, a párt vezető szerepének értelmezésébe ugyanis nem fért bele a párt vezető szervei által hozott intézkedéseknek a bírálata. Az MSZMP ugyanis fenntartotta magának az önkritika jogát, illetve azt a jogot, hogy maga határozza meg, melyek azok a kérdések, amelyekben változtatásra van szükség. A határozatok így arra a nyilvánvaló problémára is kitértek, hogy a megbíráltak nem szeretik a kritikát, és „*egyes felelős helyen dolgozó elvtársak még az indokolt és jogos sajtóbírálatot is eleve elutasítással fogadják*”.⁷⁰³ Ez ugyanakkor nem a szocialista rendszer sajátja: nincs az a politikus, aki örömmel fogadja a felelősségét firtató újságíró, vagy vállalati vezető, aki szívesen nyilatkozik az általa vezetett üzem veszteséges gazdálkodásáról.

A sajtóirányítás a hatvanas évek elején kormányhatározattal demonstrálta, hogy kiáll a sajtó bíráló tevékenysége mellett. Az 1014/1963. számú kormányhatározat kimondta, hogy a sajtóbeli „*javaslatokban, illetve bírálatokban érintett állami szerv közvetlen felettese köteles a javaslatot, illetve a bírálatot megvizsgálni, s a szerkesztőségnek választ adni, amennyiben a szerkesztőség... választ kér*”.⁷⁰⁴ A határozat hivatalos indoklásában az a sokat hangoztatott érv szerepelt, hogy az olvasók szeretnék tudni, milyen intézkedések történtek egy-egy újságcikk megjelenése, riport elhangzása után. Ez a jogszabály nem lépett túl a korábbi sajtóhatározatokon. A készülő határozattal kapcsolatban mégis több minisztérium vezetője felvetette, hogy a tárcák válaszadási kötelezettségével egyidejűleg elő kellene írni a sajtó számára a bíráló cikkek előzetes bemutatását. A minisztériumok és országos főhatóságok vezetőinek tiltakozását magyarázza, hogy az 1014-es számú kormányhatározat elmozdulást jelentett ahhoz a megállapodáshoz képest, amely a kormánytagok és a szerkesztőségvezetők között Kállai Gyula elnökletével lefolytatott megbeszélésen született pár évvel korábban. Utóbbi kölcsönös kötelezettségeket írt elő, amely szerint a szerkesztők nemcsak elejét veszik a téves adatot, pontatlanságot tartalmazó cikkek megjelenésének, és megkövetelik a gondos adatellenőrzést – a minisztériummal is egyeztetve –, hanem arra is ígéretet tettek, ha az újságíróik közlésre nem való esetekkel találkoznak, azt megírás helyett továbbítják a minisztérium felé, sőt a fentieket elmulasztó kollégákkal szemben fellépést ígértek.⁷⁰⁵ A Tájékoztatási Hivatal azonban igyekezett megnyugtatót a minisztereket, hogy a fenti kitétel csak diplomáciai okokból hiányzik a jogszabályból, és a korábbi megállapodás változatlanul érvényben van.

Ne feledjük azonban, hogy a kormányhatározat elsősorban az újságírók érdekeit fejezte ki, és megszületésében is szerepe volt a tömegkommunikációban dolgozók részéről érkező nyomásnak. A Népszabadság szerkesztőbizottsága 1962. októberi jelentésében például azt hangsúlyozta, hogy a kritikai írásokat nagyban megnehezíti az a gyakorlat, hogy a bíráló riportoknak gyakran 2–3 éves bírósági utóélete van, a sajtóperen kívül azonban ezekre az

⁷⁰³ Az MSZMP Politikai Bizottsága 1959. február 13-i határozata a sajtóról. In: VASS Henrik–SÁGVÁRI Ágnes [szerk.]: i. m., 309.

⁷⁰⁴ Magyar Közlöny 1963. június 30.

⁷⁰⁵ Feljegyzés kormánytagok és főszerkesztők megbeszéléséről. MOL. XIX-A-24-b 18 doboz

írásokra nem érkezik semmiféle visszajelzés.⁷⁰⁶ A Magyar Sajtóban a határozat megjelenését követő méltató cikk azt is jelezte, hogy az „alku” az újságíró-társadalom részéről is állt: *„Ilyen határozatot csak olyan országban lehet hozni, ahol a sajtó bebizonyította, hogy alapelve az igazság és a társadalom érdekeinek szolgálata”*.⁷⁰⁷ A Népszaváról készített feljegyzés azonban arról tanúskodik, hogy a fenti alkut nem mindenhol egyazon tartalommal kívánták megtölteni: a lap újságírói erősebb fellépést akartak a felelősség felvetésében, amihez határozottabb hangvétel társult volna – természetesen a pártvezetőség támogatása mellett. Bizonyára számos munkatársuk igényét fogalmazták meg a következővel: *„bizzzák az újságíróra, hogy mit ír meg és mit nem, és ne szabja meg a minisztériumi főosztályvezető, hogy mi a titok és mi nem”*. Az 1014-es számú kormányhatározat után a párt felügyelő szervénél is megértően intették le őket, mondván *„türelmetlenségük a szocializmus ügyéért való, de helyzetüknél, munkahelyükénél fogva érdekük az igazságot, az érdekeset megírni, és ez néha helytelen irányba viheti őket”*.⁷⁰⁸

A bírálatok ügye az 1963-ban megszülető kormányhatározattal – mint a Népszava fenti „ügyéből” is látható – nem jutott végleges nyugvópontra, ezzel együtt kialakultak a sajtóbírálatnak az „illeszabályai”.⁷⁰⁹ Egyrészt a bírálatból érződjön, hogy az újságíró segíteni, jobbítani igyekszik, azaz a negatív jelenség feltárásával a probléma megoldásához akar hozzájárulni. Másrészt a bíráló betartja a „helyes arányokat”, a problémákat nem tünteti fel a valóságosnál mélyebbnél. Mivel az újságírók rendszeresen jelezték, hogy egy-egy cikk belülről ez nem megoldható, az állandó egyensúlyozás nem hiteles, a megfelelő arányok betartása egyben a szerkesztők kötelességévé is vált. Nekik a rovat, a lapszám egészére tekintettel kellett vigyázni arra, hogy az ne fessen borús összképet. Így a jó, tényfeltáró, valóságábrázoló cikkeket támogató szerkesztők érdeke az volt, hogy a sajtóirányítás a teljes lapszámot – napilapok esetében egy viszonylag hosszabb időszakot – vegyen alapul a lap megítélésénél.⁷¹⁰ Ehhez társult az az igény, hogy a szélesebb közönségnek szóló orgánumoknál szigorúbban kell érvényesíteni a bírálatok fenti érveit. Vagyis a rádió ne csináljon ügyet kétféle ember előtt abból, ha *„egy kicsit savanyú a szőlő”*.⁷¹¹ A bírálatok kapcsán a feketén festés, a lakkozás, a „felszíni jelenségek fényképezése”, hangulateltérés volt a leggyakrabban megfogalmazódó vád az újságírókkal szemben. Darvasi István, a sajtóosztály vezetője azt emelte ki, hogy a döntő szempont az, *„ha bírálnak, sohasem lássuk egészen azt, ami rész, ne lássuk jellemzőnek a véletlent, ne tartsuk tipikusnak azt, ami egyedi”*.⁷¹² Majd két és fél évtizeddel később Karvalits László, az Agitációs és Propaganda Osztály munkatársa szintén azt hangsúlyozta, hogy a bírálattal *„nem a leleplezés szándékját kell hajszolni, hanem a társadalmi tanulságokat feltárni és közkinccsá tenni”*.⁷¹³ A fentiek azt a megfontolást takarták, hogy az egyes kritikái anyagokból ne alakuljon az

⁷⁰⁶ Jelentés a Népszabadság munkájáról. MOL. MK–S 288. f. 22/1962. cs. 9. ő. e.

⁷⁰⁷ PINTER István: Szerzetágoz gondolatok az új határozatról. Magyar Sajtó 1963/8., 231.

⁷⁰⁸ Jelentés a Népszava pártszervezeténél végzett brigádvizsgálatról. MOL. MK–S 288. f. 22/1963. cs. 10. ő. e.

⁷⁰⁹ L. GERENCSEI Jenő: Kritika és felelősség. Magyar Sajtó 1973/5–6., 161–163.

⁷¹⁰ Lásd: TAKÁCS Róbert: Sajtóirányítás és újságírói öncenzúra az 1980-as években.

⁷¹¹ Apró Antal hozzászólása. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1959. október 6-i üléséről. MOL. MK–S 288. f. 5. cs. 151. ő. e.

⁷¹² DARVASI István: A sajtó munkásainak felelősségéről. Pártélet 1960/8., 27–35.

⁷¹³ KARVALITS László: A tájékoztatáspolitikai elvei és gyakorlata. Pártélet 1983/3., 56–60.

olvasóban egy általános negatív kép, ne álljon össze a cikk, cikkek mondanivalója rendszerbírálattá. Igaz, a sajtóirányítás ezzel egyúttal a minőségi újságírás védelmében is megjelent a bulvártendenciákkal szemben. Szintén nem vette jó néven a sajtóirányítás, ha a szerkesztőségek már egy, a pártszervek által lezártnak tekintett ügyben nyitottak új frontot. Így az APO a megyei pb-nek adott igazat, amikor az 1985-ben megtámadta A Hét című műsort, miután az riportjában a leváltott mátradereskei tsz-elnök igaza mellett foglalt állást.⁷¹⁴ Egy évvel korábban azonban az Élet és Irodalomnál a „fasírt-ügynek” nem lett következménye, pedig ott pártfunkcionáriusok tiltakoztak egy iskolai pb-titkár – a tiltakozók értelmezésében a párt – lejárata ellen, mivel a lap az (étkezdei) előjogait bírálta.⁷¹⁵

A sajtóbírálat megítélésében a hatvanas évek támogató légkörét a hetvenes évek első felében az eredménypropaganda előtérbe helyezése váltotta fel. Fordulópontnak a belpolitikai újságírásról szóló határozatot tekinthetjük. Óvári Miklós ideológiai titkár az országos újságíró-aktívaértekezleten elmondott beszédében kifogásolta, hogy vannak olyan „nem jelentéktelen” politikai kérdések, amelyekben nincs egyetértés, bár általánosságban mindenki jónak nevezi a párt politikáját. *„Nézetem szerint politikánk, amelyet 15 éve folytatunk, szerves egész, nem lehet kivenni belőle az egyik elemet anélkül, hogy az egész változást ne szenvedne.”* Ezzel lényegében a részkérdések bírálatának a visszafogását jelentette be. Ám a sajtóbírálat addig is jellemző fő irányát, a végrehajtás hibáinak feltárását is megtámadta: *„azért ennyire szembeállítani mégsem helyes a »fenét« és a »lentet«, hiszen nem lehet elválasztani egy politikát annak gyakorlati végrehajtásától”.*⁷¹⁶

Az aktíván felszólaló újságírók között többen akadtak, akik többé-kevésbé burkoltan, de elutasították a belpolitikai újságírás gyengeségeit kizárólag a sajtómunkára visszavezető tézist. Néhányukat idézve: *„A hibát nem az idézi elő, hogy beszélnek róla, hanem azért beszélnek róla, mert létezik és ha”,* vetette ellen Rózsa László, a Népszabadság főmunkatársa.⁷¹⁷ *„A kérdések legnagyobb része jogos és bennünket is foglalkoztató probléma”,* védte az MTV Fórum című népszerű műsorát Sándor György műsorigazgató.⁷¹⁸ *„Engedjük magunkat egy kicsit többet játszani. Így lesz teljesebb az a szabadság, amely rendet szül”* – zárta felszólalását a veterán Boldizsár Iván. A Magyar Sajtó következő számának Barcs Sándor által írt „vezércikk” egyfajta valamit-valamiért hozzáállást takar. Egyrészt elfogadja a „pozitívabb” írás követelményét, miszerint a hétköznapiakban úgy kell írni, *„hogy az olvasó az apró részletekben is megtalálja a pozitív, az előremutató alap gondolatot”.* Ugyanakkor Óvári Miklós bevezetőjéből azt a gondolatot emelte ki, hogy *„hogy az információ nem magántulajdon: aki az információt adja, nem szíveséget tesz, hanem kötelességét teljesíti”.* Sőt, azt összefüggésbe hozta az (új) sajtótörvény szükségességével, amely a Politikai Bizottság tájékoztatási határozatát *„egészíthetné ki és támaszthatná alá”.*⁷¹⁹

Igen harcosan szólt hozzá a tájékoztatás és a bírálat kérdéséhez a Magyar Nemzet újságírója is – igaz az Elektromos Művekkel való vitájából kiindulva. Bor Ambrus szerint *„a szocialista rend*

⁷¹⁴ Kornidesz Mihály levele Lakatos Ernő részére (1985. november 28.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1985/24. ó. e.

⁷¹⁵ A Taurus pb-titkára és az APO levelezése. MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1984/15. ó. e.

⁷¹⁶ Országos újságíró-aktívaértekezlet. Magyar Sajtó, 1971/12., 360.

⁷¹⁷ Uo. 399.

⁷¹⁸ Uo. 377.

⁷¹⁹ BARCS Sándor: Az aktíva után. Magyar Sajtó 1972/1., 1–3.

elbíraja is, megköveteli is”, hogy a tömegkommunikáció ne köntörfalazzon a hibák, hiányosságok esetén se, mert „a szocialista valóságot torzíja, aki nem tájékoztat”. Végkövetkeztetése: „A társadalom felnőtt a valósághoz, következőképpen követeli a valóságot. Aki tájékoztatást optimalizál, birt adagol, rébuszba rejti, politikai kárt okoz. Aki bajt, gondot közvetít és kimagyaráz, megféstyéssel teszi ugyanezt. Aki nyíltan, őszintén adja az információt, az politikai hasznot hajt.”⁷²⁰ Mindezek azt mutatják, hogy az újságíró-társadalom továbbra is a tájékoztatási határozatot tekintette érvényes platformnak.

Mindez azonban nem jelentette a bírálatok száműzését a tömegkommunikációból, és a korlátozások ellenére – sőt tán éppen részben hatására – a bírálat a legrangosabb műfajok közé tartozott a korszakban. 1981-ben egy szociológiai felmérés keretében megkérdezett újságírók 46 százaléka nyilatkozott úgy, hogy az újságírásban a fokozottan érvényesítendő funkciók között szerepel a hiányosságok, problémák bemutatása, a visszasságok leleplezése. Ezzel az a lista második helyét foglalta el.⁷²¹ Igaz, míg az újságírók többsége a bírálat útjában álló akadályokat tette szóvá, és kevesellte a sajtóban található bírálatokat, elhangzottak olyan vélemények is, amely szerint az eredmények felmutatásához már a bírálatnál is nagyobb bátorság szükséges.⁷²² Földesi József viszont úgy érvelt, hogy a kritikai bátorság – a „párt és a társadalom által támogatott” bíráló munka mellett – nem merészséget, a hatalommal való dacot takar, hanem alaposítást, tájékozottságot, gondolati igényességet, szakmai és sokoldalú felkészültséget.⁷²³

A bírálattal kapcsolatos álláspont nem támogatta, de eleve nem is zárta ki a tényfeltáró újságírást. Legtöbbször azonban a sajtóirányítás határozta meg annak célpontjait. Ide sorolhatjuk a gazdasági reform visszafogása idején megjelenő, a tsz-ek, tsz-elnökök által elküvetett visszaélésekről szóló riportokat, illetve a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság által az újságírók rendelkezésére bocsátott anyagok alapján készített írásokat. Azonban bizonyos határokig – avagy szintig – az újságírók is megkísérelhettek utánajárni egy-egy jelenségnek, mint azt a Zám Tibor szociográfus által a magán- és állami borhamisításról a hetvenes évek második felében írt riportja mutatja, amely a hatóságokat is fellépésre kényszerítette.⁷²⁴ Az MTV Pénteki Randevő című műsora pedig azért kapott feddést, mert a hittanoktatás – korábbi – tiltásával kapcsolatos anyagával túlságosan „leleplező hangot” ütött meg.⁷²⁵ Szintén a hatalom tényfeltáró újságírással szembeni ellenérzéseit mutatja a drogfogyasztás sajtóbeli feldolgozásával kapcsolatos ellenállás: a témára az újságírás „rárepült” volna, ám a pártvezetés nem kívánta „kitergetni” a jelenséget. Ezen a koncepcióján 1982-ben változtatott, elfogadva,

⁷²⁰ BOR Ámbrus: Nyílt tájékoztatás. Magyar Nemzet, 1976. október 22.

⁷²¹ ANGELUSZ Róbert–BÉKÉS Ferenc–NAGY Márta–TÍMÁR János: Az újságírók társadalmi helyzete 1981-ben. II. rész. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1983, 52.

⁷²² LÓKÖS Zoltán: Szabad-e lelkesednünk. Magyar Sajtó 1971/8-9., 237–238.

⁷²³ FÖLDESI József: A bátorság szinonimái. Magyar Sajtó 1973/7., 213–214.

⁷²⁴ ZÓLDI László: i. m., 93.

⁷²⁵ Feljegyzés a tv Pénteki Randevő című műsorának szeptember 30-i adásáról (1983. szeptember 7.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1983/35. ő. e.

hogy a kábítószér-élvezet társadalmi rendszertől független.⁷²⁶ Innentől kezdve – előzetes megbeszélés után – jelenhettek meg cikkek a témában.

A bírálatok nem csak a végrehajtás hibáit érintették. A bírálat a párt álláspontjának védelmét is szolgálta, amely minőségében részét képezte a társadalomban meglévő „negatív jelenségek” elleni küzdelemnek. Ennek a legjellegzetesebb területe az ideológiai élet volt: ahogy a Pártélet cikke hirdette 1973-ban, „*a kommunisták nem lehetnek kívülről bíráltó olyan nem kívánatos jelenségeknek, amelyeknek megakadályozása elsősorban az ő kötelességük lenne*”.⁷²⁷ Különböző hőfokkal napirenden tartott kérdés volt a marxista-leninista eszmeiség érvényesülése, vagy a kispolgáriság elleni fellépés. Legfőképp – de nem kizárólagosan – Népszabadság ódiuma volt, hogy egy-egy jól irányzott válaszcikkkel helyre tegyen nyilvánosságban elhangzott megállapításokat. Ezt a szerkesztőbizottság 1979-es beszámolója alapján a párt központi lapjának munkatársai is gyakran terhes kötelezettségüknek érezték: „*A szerkesztőségnek szüksége van az illetékes párt- és állami szervek nagyobb és konkrétabb támogatására, bátorítására. A Népszabadságra jelenleg a polemikus teendők aránytalanul nagy hányada hárul*”.⁷²⁸

d. Sajtóviták és döntések előtti viták

A hazai sajtóban a korszakban számtalan probléma kapcsán indult sajtóvita. A szerkesztőségek kifejezetten keresték az értelmiségi olvasótábor izgalomban tartani képes témákat, és a sajtóirányítás sem gördített akadályt a viták elé. A Tájékoztatási Hivatal 1982-ben készült elemzése egyenesen hiányolta, hogy a Magyar Nemzetén kívül a többi napilap nem él a sajtóviták indításának lehetőségével, noha az szerintük az olvasótábor növelésének is fontos eszköze lehet.⁷²⁹ Ugyanakkor általános megköttést jelentett, hogy a viták ne érintsenek „arra még meg nem érett” vagy a párt által már lezártnak tekintett kérdést. Még azt sem tették kötelezővé, hogy a megszólalók minden tekintetben a hivatalos marxista-leninista ideológia keretén belül mozogjanak. Azt azonban elvárták, hogy a vitáknak legyen egyértelmű lezárása, amelyben a szerkesztőség álláspontja világosan és félreérthetetlenül választ ad a vitában felmerült, „helytelennek” tekintendő nézetekre. Az APB ezt a követelményt húzta alá abban az 1977-es határozatában, amellyel pontot tett Király István és Kardos György a személyeskedésbe torkolló vitájának végére. Az ötvenes évek irodalmáról folyó sajtóvita kapcsán az APB rámutatott az ideológiai és kulturális életben dolgozó kommunisták felelősségére. Mint megállapította a vitának helyt adó szerkesztőségek és intézmények újra és újra közzétettek olyan nem marxista, sőt néha egyenesen „antimarxistának” minősített álláspontokat, anélkül, hogy gondoskodtak volna a megfelelő ellencikkkről, a marxista szemléletű zárócikkről. A testület úgy látta, hogy a felelős kommunisták elbizonytalanodásának

⁷²⁶ Feljegyzés Lakatos Ernő részére (1982. november 12.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1982/54. ó. e.

⁷²⁷ Kommunista felelősséggel az ideológiai munkában. Pártélet 1973/3., 7–13.

⁷²⁸ Jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a Népszabadság 1975 és 1979 közötti munkájáról, 1979. MOL XIX-A-24b 134. doboz

⁷²⁹ Tájékoztatáspolitikai összefoglaló a központi napilapok kulturális tevékenységéről, 1982. MOL XIX-A-24b 148. doboz

a jele, hogy a vitafelhívásokra a párt politikájától eltérő álláspontot képviselők aktívabban reagáltak.⁷³⁰

Az APO a következő évben készített összegzése azt emelte ki, hogy az agitáció hatékonyságát fokozza a sajtóirányítás részéről tanúsított „*türelem, amely elvi engedmények nélkül elfogadja, hogy a véleményeket más vélemények is keresztezhetik*”. Ebben a megközelítésben a többféle vélemény ütköztetésének a célja az, hogy az általános egyetértésen túl a viták révén a konkrét kérdésekben is megteremtsek a közvélemény támogatását – a vita mellett éppen az szolt, hogy hatékonyabbnak tűnt az érvek közvetítésében. A lentről felfelé irányuló meggyőzés, a nyitott kimenetelű vita lehetőségét azonban elutasították a jelentés készítői, amikor elítélték azokat, akik „*a biggadt elvi politizálást egyfajta kényelmességgel helyettesítik; a sokféle vélemény megnyilvánulását nem az egyetértésre törekvés módjának, eszközként tekintik, hanem cēlnak*”.⁷³¹ Azaz a viták ebben a keretben egyszerre a szolgálták a feszültségek kezelését, mederbe terelését, és a közönség meggyőzését, orientálását. Az APO 1980-ban készült helyzetelemzése a sajtóviták és -kritika stabilizáló funkcióját húzta alá, amikor önkritikusan megállapította, hogy szélesebbre kell tárni a bírálat tűréshatárát, hogy lehetővé váljon a hatalommal „*együttgondolkodási készséget tanúsító, a lojalitást képviselő és a társadalom politikai alapherendezkedésének vitatását is burkoltan magukban foglaló észrevételek bordonóinak*” elválasztása.⁷³²

A nagy társadalmi kérdésekről szóló viták elsődleges terepei az irodalmi-kulturális lapok voltak. Azok népszerűségének alapját éppen az jelentette, hogy időnként felvállalhatták bizonyos „sorskérdések” nyilvános tárgyalását. Zöldi László, az ÉS munkatársa, a 80-as években főszerkesztő-helyettese úgy ítélte, hogy az 1956 utáni évtized vitái még afféle kvázi-vitáknak tekinthetők, amelyeket a hatalom is elfogadott, manipulált, és a vitatémák is többnyire túl általánosak voltak, a viták pedig *l'art pour l'art* jellegű öltöttek.⁷³³ A hetvenes évek második felétől viszont a viták megelevenedtek: „*a reform újraindítása-felélénkölése idején ugyanis egyre nyilvánvalóbb, hogy a gazdasági-társadalmi ellentmondások feltárására, fessegetésére és feloldására leginkább a viták alkalmasak*”.⁷³⁴

A politikai újságírás számára sokkal realisabb opcióvá vált bizonyos előkészítés alatt álló döntések körüljárása. Volt, hogy kifejezetten a politikai fordult a sajtó felé azzal a kéréssel, hogy egy-egy témában készítsék elő a közvéleményt, kezdeményezzenek vitát. Egyes – kényesebb esetekben – a tevékenység részletes tervek, rögzített menetrend alapján történt. Ekkor azonban egy már eldöntött kérdés hivatalos képviseletéről volt szó. Máskor a kérdés bizonyos fokig még nyitott volt. Így Benke Valéria az 1960 szeptemberében rendezett főszerkesztői értekezleten kifejezetten azt kérte, hogy a lapok olyan légkört teremtsenek, amelyben a hozzászólók a lehető legőszintebben mondják el véleményüket. Ám ez sem

⁷³⁰ Király István (1921–1989) a korszak egyik meghatározó irodalompolitikusa, az ELTE XX. századi magyar irodalomtörténeti tanszékének a vezetője, Kardos György (1918–1985) a Magvető Kiadó igazgatója volt.

Jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a Kritika és a Rakéta c. folyóiratok közti sajtóvitáról. MOL XIX-A-24b 107. doboz

⁷³¹ A agitációs munka tapasztalatai; javaslat a feladatokra, 1978. MOL XIX-A-24b 117. doboz

⁷³² Tömegtájékoztatási gyakorlatunk néhány időszerű kérdése, 1980. MOL XIX-A-24b 135. doboz

⁷³³ ZÖLDI László: i. m., 76–77.

⁷³⁴ Uo., 85.

jelentette azt, hogy a hatalom a politikai nyilvánosságban megjelenő érdekeket akarta volna aggregálni, így a miniszter arra is figyelmeztetett, hogy *„különösen a vita második szakaszában ügyeljenek a lapok arra, hogy a vita ne tolódjék el helytelen irányba, kapjanak tehát helyet a lapok hasábjain azok a hozzászólások, levelek, amelyek egyetértésüket fejezik ki a tervezett intézkedésekkel.”*⁷³⁵

A politikai kérdések intézkedéseket megelőző vitathatósága a hatvanas évek második felében a szerkesztők egyik hangsúlyos törekvése volt. A „szerencsés csillagzat alatt” születő 1965-ös tájékoztatási határozat erről így fogalmazott: *„A tájékoztató munka mindhárom csatornáján (a párton belül, a lakosság szóbeli tájékoztatásában és a sajtóban) kialakulási folyamatában is be kell mutatni politikánkat, vagyis információinkkal készítsük elő a közvéleményt, majd pedig segítségünk a feladatok megoldásában.”*⁷³⁶ Mivel a párthatározat a fenti formában zöld utat adott a szerkesztőségeknek, paradox módon az újságírók képviselték a „pártvonalat” a sajtóirányítással szemben. Legtöbb nyoma a biztos pártháttérrel rendelkező Népszabadság szerkesztőbizottsága kísérleteinek van. 1965 őszén az Agitációs és Propaganda Bizottság elé vitt javaslataiban arra kértek felhatalmazást, hogy – a tájékoztatási határozat szellemében – túllépjenek azon a gyakorlaton, amely *„az érvényben lévő elvek és a jelenlegi gyakorlat közötti eltérés bírálata”* alapult. Elképzeléseik szerint addig „tabuként kezelt”, de a közvéleményt és a párttagságot foglalkoztató kérdések elébe mentek volna, ahol a szerkesztőség véleménye szerint változtatásra lett volna szükség. A javaslatba számos biztonsági feketét építettek. Ezek: az 1945 és 1956 utáni fejlődés eredményeinek hangsúlyozása, a kétfrontos harc képviselete, az anarchia elkerülése érdekében a megoldáskeresés, a pártszervek döntéseire való felkészítés szándéka. Az 1965-ös tájékoztatási határozat a tömegkommunikációban dolgozóknak komoly municiót adott, hogy megfogalmazhassák igényeiket, elvárásaikat a pártvezetéssel, sajtóirányítással szemben, hiszen anélkül aligha érvelhettek volna azzal, hogy *„jelenleg ellentét van a hangoztatott érveink és a demokrácia tényleges gyakorlata között”*.⁷³⁷

A Népszabadság vezetése két évvel később újból csak hasonló értelmű megerősítést szeretett volna kapni a Politikai Bizottságtól. A kulcsszó az önállóság volt, az érvek pedig részben ismétlődtek: nagyobb hatékonyság a közvélemény meggyőzésében, felkészítésében; a párttagok érvekkel való felvértezése; a kommunikációs zavarok, híresztelések hatásának mérséklése a gyorsabb reagálás révén. Egyik központi érv a társadalom demokratikus működésének – illetve az abba vetett állampolgári bízalomnak – az elmélyítése volt: *„Látni kell: ha teret engedünk a javaslatnak, időnként korrekcióra lesz szükség, néha hosszabb vitákra, de ez hamarosan megszokottá válna. Az olvasó előtt tisztázni lenne, látni, hogyan alakulnak ki a döntések.”*⁷³⁸ Bár a Politikai Bizottságban továbbra is akadt pártolója – leghatározottabban a volt újságíró Kállai Gyula – az előzetes viták elvének, a pártvezetés egyértelműen arra az álláspontra helyezkedett, hogy nincsenek meg a politikai feltételei egy ilyen jellegű „biankó” felhatalmazásnak, különösen el nem döntött kérdésekben. Kádár János azzal hűtötte le a szerkesztő-bizottság kedélyeit, hogy a Központi

⁷³⁵ Feljegyzés az 1960. szeptember 2-i főszerkesztői értekezletről. MOL. XIX-A-24b 12. doboz

⁷³⁶ A Politikai Bizottság határozata a tájékoztatás megjavításáról. 288. f. 5. cs. 367. ó. e.

⁷³⁷ A Népszabadság Szerkesztő Bizottságának javaslatai. MOL MK–S 288. f. 41. cs. 48. ó. e.

⁷³⁸ Jelentés a Népszabadság munkájáról. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1967. február 7-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 416. ó. e.

Bizottság lapját „a tömegek is úgy olvassák, hogy a párt hivatalos álláspontja van benne. Ezt a szabadságüzenetekenél is vegyék figyelembe.” Az ellenállás legfőbb oka az lehetett, hogy az állásfoglalás lehetősége a látszólagos pártegység repedéseinek látványos megmutatkozásait hozhatta volna – ráadásul egy olyan fontos belpolitikai pillanatban, mint amilyen az új gazdasági mechanizmus bevezetése volt. A nagyobb vitaszabadság azzal is járhatott volna, hogy a központi bizottságok különböző osztályai még inkább „a maguk pecsenyéjét is sütögetik a rovatokon keresztül”.⁷³⁹ Ez azt is mutatja, hogy az adott politikai feltételek közt nem az alulról jövő kezdeményezések jelentették a reális veszélyt a tömegkommunikációban, hanem a párton belüli, vezetők közt meglévő törésvonalak nyilvános megjelenítésétől lehetett tartani.

Az új gazdasági mechanizmus ugyanakkor sokkal inkább komoly esélyként jelent meg a politikai újságírás számára. Sokan úgy számoltak, hogy a gazdaság reformja előkészíti a terepet a társadalom egyéb alrendszerének reformjához. Az érdekek elismerése az érdekek nyíltabb feltárásának és a sajtóban való ütköztetésének az igényét vetette fel. A Magyar Sajtó folyóiratban Rényi Péter, a Népszabadság főszerkesztő-helyettese írt az új gazdasági mechanizmussal kapcsolatos újságírói várakozásokról a fenti megközelítésben. Vagyis mindeddig az újságírónak fix mércéje volt, létezett a központilag meghatározott terv, ennek a végrehajtására mozgósított, és azt bírálta, aki a terv teljesítését hátráltatta. Az új helyzetben viszont egy olyan sajtó képét vázolta, amely a közös érdekek mellett meglévő érdekellentétek számára biztosít vitalehetőséget, az újságíró pedig e nyílt küzdőtéren hozzájárulhat ahhoz, hogy az érdekek összecsapásában megszülessenek az optimális döntések. Az új gazdasági mechanizmus keretében – érvel Rényi – megszűnik a nyilvános vitának az a gátja, amit a korábban meghozott, érvényes központi határozat léte jelentett. Míg a reform előtt a vita lényegében csak a határozat végrehajtásának feltételeit érthette, 1968-tól szélesebb körben mozgó, nyíltabb és nyersebb vitákat várt. Ám hozzátette, hogy ez nem jelenthet korlátlan vitát sem, mert az alapkérdések – a párt és a kormány politikájának általános vonala, a szocialista gazdaság és társadalom alapelvei – nem fogják vita tárgyát képezni.⁷⁴⁰

A megnyíló mozgástérre lehetett következtetni Pullai Árpád Népszabadság-beli megszólalásából is: *Nem keres még a lehetőség a szocialista demokrácia készítéséért, tartalmának elmélyítéséért, a sajtó széles körű közéleti fórummá fejlesztéséért végzendő munkában. Márpedig a sajtónak, a kommunista sajtónak ebben a szövérényes feladat-komplexumban aktív, tevékeny és kezdeményező szerepet kell vállalnia.*⁷⁴¹ Míg Kádár János két héttel korábbi beszéde inkább a minőségi váltás korlátaira figyelmeztetett: *A sajtó, a rádió, a televízió... hatalmi eszköz is, amelynek megvan az ésszerű és szükségesszerű korlátai. Nálunk nincs cenzúra, nem is volt, de a sajtó útján elkövetett uszítást, bangulatkelést a törvény tiltja és bünteti. Nem felejtjük el, és nem szabad elfelejteni másoknak sem, hogy Magyarországon 1956 őszén a hatalomért vívott egyik véres csata éppen a rádió épületénél, annak birtoklásáért folyt.*⁷⁴²

⁷³⁹ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1967. február 7-i üléséről. MOL. MK–S 288. f. 5. cs 416. 6. e.

⁷⁴⁰ Rényi Péter: Új mechanizmus – új sajtó? Magyar Sajtó 1967/7., 193–196.

⁷⁴¹ PULLAI Árpád: A kommunista sajtó jubileumán. Népszabadság, 1968. december 7.

⁷⁴² Kádár János ünnepi beszéde az MSZMP Központi Bizottság jubileumi ülésén. Magyar Hírlap, 1968. november 24.

A prágai tavasz végkimenetele kedvezőtlen nemzetközi és hazai feltételrendszert teremtett a gazdasági reformok óvatos továbbvitele számára. A politikai nyitástól azonban nem csak a nemzetközi környezet tántorította el a pártvezetést, hiszen eleve vonakodott feladni az 1956 után folytatott depolitizáló-demobilizáló vonalvezetést. A reformmal kapcsolatban korábban is azt – a pártértelmiségnek, mint fentebb is látható, akkor elfogadható – álláspontot képviselte, hogy első a gazdasági reform, és a „szocialista demokrácia” majd a gazdasági reform bázisán lesz megvalósítható.⁷⁴³ A gazdasági reform körüli, vezetésen belüli ellentétek éppen hogy nem tágitották, hanem szűkítették a tömegkommunikáció lehetőségeit, a szorosabb politikai kontrollt motiválták.⁷⁴⁴

Nem jelentett azonban a megváltozó politikai hangulat látványos hátraarcot a sajtóban sem, de például az eredmények hangsúlyozása kimutathatóan teret nyert a kritikai oldal rovására. Az 1971-es újságíró-aktíván Kádár János a sajtónak nem a vitatkozó, döntéseket előkészítő feladatait tárgyalta, hanem azt emelte ki, hogy a tömegkommunikáció fontos feladata szinkronba hozni az irányítók és a tömegek gondolkodását. *„Ha a tömegek nem eleget foglalkoznak azzal, amivel a vezetés, akkor ezen segíteni kell: propagálni a vezetés által napirendre tűzött témákat. Ha viszont a vezetés nem törődik eleget azzal, ami a tömegeket foglalkoztatja, akkor a vezetést kell segíteni és arra szorítani, hogy megbirkózzék ezekkel a kérdésekkel.”*⁷⁴⁵ Ez utóbbi természetesen nem azt jelentette, hogy a sajtóban folyó viták döntést eredményezzenek, hanem csupán azt, hogy a sajtó jelezhet bizonyos problémákat, amellyel majd a vezetés birkózik meg.

Az 1968 után elvarrt szálát az Agitációs és Propaganda Osztály munkatársának, Fodor Gábornak a tanulmánya elevenítette fel 1976-ban. Az elemzés egyik legérdekesebb része az előzetes viták és a hatásosság kérdését veti fel. Kiindulópontja, hogy a szocializmus politikai nyilvánosságában a politikai döntéshozatal három szakasza (döntésre érett kérdések kiválasztódása – döntés – végrehajtás) közül a kezdő és befejező szakasz nyilvános megvitatása biztosított, míg a döntési folyamat maga rejtve marad. A szerző elfogadja, hogy amint a politika napirendjére vesz egy ügyet, az lekerüljön a nyilvánosan vitatható kérdések listájáról, azzal az indoklással, hogy az optimális döntések az adott helyzetben csak így biztosíthatóak.⁷⁴⁶

Ugyanakkor e rendszer lényegéből egy olyan probléma fakad, amelyet a tömegkommunikáció nem tud kezelni. Az irányítók ugyanis a médiától várják a döntések elfogadtatását, ám a „megszakított nyilvánosság” azt eredményezi, hogy a közvélemény keveset tud az érvekről, a valós mozgatórugókról, így „belátása” az érzelmi szférába tolódik. Az elfogadás ilyen feltételek mellett csak akkor válik dominánssá, ha a döntések eredménye megmutatkozik, tehát míg az újságírói érvelés könnyedén visszaverődik a közönségről, a személyes tapasztalatok meggyőző erővel bírnak. Amíg ezt az összefüggést a sajtóirányítás nem ismeri el, és ragaszkodik ahhoz, hogy a tömegkommunikáció végezze el az állampolgárok „felvilágosítását”, addig a kapkodás

⁷⁴³ FÖLDES György: Hatalom és mozgalom. 99–100.

⁷⁴⁴ FEITL István: A nyilvánosság és feltételrendszere – 1968. Múltunk 2008/3., 130–132.

⁷⁴⁵ Kádár János felszólalása az országos újságíró-aktívaértekezlet. Magyar Sajtó, 1971/12., 390.

⁷⁴⁶ A pártvezetés azért zárkózott el a nyílt vitáktól a lényegi döntésekkel kapcsolatban, mert az egyrészt túlságosan nagy energia-befektetést igényelt volna, másrészt kézben tartását, megfelelő kimenetelét meglehetősen kérdésesnek ítélte. L. FÖLDES György: Hatalom és mozgalom. 100–101.

és görcsösség a mindennapi gyakorlat része marad – szögezte le Fodor. Ugyanakkor mindezzel nem a döntések nyilvánossága mellett érvelt, csupán a sajtó „mindenhatóságának” makacs mítoszát kívánta eloszlatni.⁷⁴⁷ Valami hasonlót az 1977-es tájékoztatási határozat is felvetett, amikor elismerte, hogy *„gyakran hiányos a lakosságot közvetlenül érintő döntések előkészítésének, szükségességének a bemutatása, a társadalompolitikai, népgazdasági összefüggések ábrázolása”*. Ezen felül a határozat megállapította, hogy a döntésekről adott tájékoztatás „esetenként” nem lép túl a formalitások közlésén, hiányzik belőlük az érdemi információ, az alternatívák, illetve a vita tartalmi bemutatása, ami összességében mind a sajtó hatékonyságát, mind a közéleti érdeklődést, állásfoglalást és a politikával való azonosulást visszaveti.⁷⁴⁸ Végso soron Fodor sem ment tovább annál, hogy az alapkérdéseket tiszteltben hagyó viták meghonosítását vesse fel.

A társadalmi nyilvánosságról folyó gondolkodás a nyolcvanas évek közepén kapott új lendületet. A megnyilatkozásokból kitűnik, hogy ekkor egyrészt a hatalom is kereste a tömegkommunikáció továbbfejlesztésének lehetséges útjait, másrészt a sajtó részéről megszólalók is kompromisszumkészségüket hangoztatták.⁷⁴⁹ Agárdi Péter azt emelte ki, hogy a sajtónak kettős funkciója van: egyrészt változatlanul *„közvetítő hatalmi eszköz”*, amelyben a szocialista elkötelezettség – bár orgánumonként különböző mértékben – de domináns, másrészt viszont szükség van a *„társadalmi különbségeket, belső ellentmondásokat természetesen, konstruktívan felszínre hozó... érdekeljáró szerepére”* is.⁷⁵⁰ Szeckső Tamás, a Tömegkommunikációs Kutatóintézet igazgatója azt vetette fel, hogy a hierarchikus módon működő tömegkommunikációs rendszernek kooperatív rendszerré való átalakítására van szükség.⁷⁵¹ Ennek útját – ahogy korábban is – elsősorban a sajtó „társadalmasításában”, a választott szervek, lapgazdák, helyi szervek nagyobb szerepvállalásában kereste.⁷⁵² A sajtóirányítás részéről megszólalók az érdekek versenyztetésének, a helyi kezdeményezések szélesítésének, az állampolgárok véleményalkotása és -nyilvánítása bátorításának, aktivitása fokozásának végső célját a rendszer stabilitásának erősítésében látták. A hatalom nem mondott tehát le arról az elképzelésről, hogy a vitának a végső célja a közvélemény „helyes orientálása” legyen. Berecz János ideológiai titkár ehhez még azt a kíváncsiat is hozzátette, hogy a vita fejlessze az egyéni és közösségi felelősségérzetet, és *„erősödjön az eszméinket, politikáinkat következetesebben vállaló, hagyományainkra is jobban támaszkodó felelős magatartás”*.⁷⁵³

⁷⁴⁷ FODOR Gábor: Nyilvánosság, közvélemény, tömegkommunikáció. 73–80.

⁷⁴⁸ Az MSZMP Politika Bizottságának 1977. szeptember 6-i határozata a tájékoztatás továbbfejlesztéséről. In: MSZMP határozatai 1976–1980. 546.

⁷⁴⁹ Így értékelhető az, hogy 1984-ben született hozzászólásában H. Varró Rózsa leszögezte, a nyilvánosság nem lehet valamiféle társadalom (értsd: hatalom) feletti ellenőrző szerepben, mivel maga is része a társadalomnak. És ugyanígy nem állhat a Párt felett sem, mert a Párt is része a nyilvánosságnak. H. VARRÓ Rózsa: A nyilvánosság társadalmi szerepe. Társadalmi Szemle 1984/12., 29–40.

⁷⁵⁰ AGÁRDI Péter: Napjaink ideológiai kérdései a tömegkommunikációban. Társadalmi Szemle 1987/6., 31.

⁷⁵¹ SZECSKÓ Tamás: A tömegkommunikáció átalakulása. Társadalmi Szemle 1985/3., 107–111.

⁷⁵² SZECSKÓ Tamás: Nyilvános társadalom – társadalmi nyilvánosság. Társadalmi Szemle 1988/10., 18–24.

⁷⁵³ BÁNYÁSZ Rezső: A tájékoztatók felelőssége. Társadalmi Szemle 1986/10., 24–31.; BARABÁS János: Ideológiai harc és propagandaverseny. Társadalmi Szemle 1987/4., 30–38.; BEREZC János: Ideológiánk a változó világban. Társadalmi Szemle 1987/12., 3–19.; CSIKÓS József: A sajtó politikai felelőssége. Pártélet 1988/3., 35–40.

Az 1988. májusi pártértekezlet után az MSZMP a tömegkommunikációban is – akárcsak a politikai szervezetben – a monopólium helyett a hegemon szerepének tartóssá tételére törekedett. Agárdi Péter ekkoriban közzétett írása a nézetkülönbségek tisztázásáról azonban a korábbi évtizedek dilemmáit is jól leírja. „A nyilvánosság szervezetének hibás működésére vall, ha a társadalom, illetve a politika egy-egy szegmense a tükrözésben és a konfliktusok kiborításában vállalando természetes szerep helyett a más színtereken – például a párton belüli demokrácia fórumain – elintézendő, kiküzdendő konfliktusok levezetésére, pótlására, „kicsurgatására”, az üzengetésre, a gőzök kieresztésének szerepére kárboztaja a sajátját. Hogy aztán rögtön rá lebeszen terbelni a bűnbak mártírszerepét... Ha ez a rossz gyakorlat folytatódik, össze fog roppanni a magyar sajtóban a tisztességes, elkötelezett, elvszerű szárny; és akkor már igen nehéz lesz okosan, igényesen segíteni, képviselni, alakítani a párt politikáját a saját eszközeivel.”⁷⁵⁴

e. A belpolitikai újságírás szűrkesége – és a hírek

A szűrkeség vádjá végigkísérte a politikai újságírást a korszakban, igaz legtöbbször még így is az 1956 utáni gyakorlat került ki „győztesen” az ötvenes évek első felével való összevetésből.⁷⁵⁵ Az 1956 után születő sajtóhatározatok ezzel a kérdéssel is foglalkoztak, felhívták a sajtóban dolgozók figyelmét az elszürkülés és az uniformizálódás veszélyére. Az 1958-as határozat kevesellte a riportokat a politikai újságokban, míg felrótta, hogy a publicisztikai írások, kommentárok, glosszák tartalma majdnem azonos az egyes lapokban. Az olvasmányosság követelményét, tudósítások sokféleségét megtartva a sajtó irányítói az érdekes lapok készítését nem a kisebb-nagyobb „szenzációktól”, színes hírektől várták, hanem a lapprofilnak megfelelő hírszerkesztéstől és állásfoglalástól, a kényesnek tekintett kérdések bátrabb tárgyalásától. Az érdekes témákba tehát például a termeléssel, üzemek, técszek életével kapcsolatos írásokat határozottan beleértették.⁷⁵⁶ Az érdemi információtartalom nélküli híradásokra a későbbi határozatok is kitértek. Az 1959-es dokumentum a korszak jellegzetes szóhasználatával fejezte ki a szocialista építéssel, elsősorban a termeléssel foglalkozó vonzó anyagokkal kapcsolatos hiányérzetét: *a sajtó munkatársai elsősorban az életből meríték az anyagaikat és ne tölték meg a lapok hasábjait a különböző hivatalos nyilatkozatok és tájékoztatók anyagaival*.⁷⁵⁷ A majd egy évtizeddel később született 1968-as állásfoglalás szintén sokallta a „semmitmondó közlemények” mennyiségét, különösen a szocialista országokkal, KGST-vel kapcsolatos híryanagban, valamint a sokakat érdeklő tárgyalások és találkozók ismertetésénél.⁷⁵⁸

⁷⁵⁴ AGÁRDI Péter: A nyilvánosság intimítása. Társadalmi Szemle 1988/10., 12–17.

⁷⁵⁵ L. KOCIS Tamás: Szűrke-e? Magyar Sajtó 1972/2., 36–38.

⁷⁵⁶ Ahogy a határozat fogalmazott: „A sajtó legyen színes, eleven, olvasmányos és tartalmas. Törekedjék a legnagyobb műfaji változékonyra. Agitációjában a közvetlen módszerek mellett éljen a közvetett módszerekkel is, sobase feledkezzen meg arról, hogy nemcsak tanítani, hanem szórakoztatnia is kell, de a szórakoztatásnak is a szocialista nevelés eszközeként kell lennie.” Az MSZMP Politikai Bizottságának határozata a sajtó helyzetéről, feladatairól. In: VASS Henrik–SÁGVÁRI Ágnes [szerk.]: i. m., 177.

⁷⁵⁷ Az MSZMP Politikai Bizottsága 1959. február 13-i határozata a sajtóról. In: VASS Henrik–SÁGVÁRI Ágnes [szerk.]: i. m., 309.

⁷⁵⁸ Az MSZMP Politikai Bizottsága 1968. november 12-i állásfoglalása a tájékoztatás megjavításáról szóló 1965. június 8-i határozat végrehajtásának helyzetéről. In: MSZMP határozatai és dokumentumai, 1963–1967, 249.

A szűrkeség vitákban így évtizedekig olyan kérdések kerültek előtérbe, mint a kötelezően előírt anyagok, a protokoll-közlemények és a kis terjedelem problémái. Az, hogy a szűrkeség mögött az érdekvizonyok ábrázolásának defektusai állnak, a nyolcvanas évek vitáiban vált hangsúlyossá, ám Pelle János már 1978-ban kifejtette a Kritika hasábjain. Pelle azt az olvasót a sajtótól elidegenítő gyakorlatot tette szóvá, hogy a belpolitikai híryanagy feje tetejére állítja a hírértéket, mivel a mindennapi jellegű információknak ad elsőbbséget a rendkívülivel szemben. Azaz „*a mindennapi típusú információk jelentékeny része kiemelten, polarizáltan jelenik meg. Vastagbetűs, első oldalas címek adnak hírt a mezőgazdasági munkák állásáról, létesítmények átadásáról, vezetőik rutinmegbeszéléseiről. Ugyanakkor olyan »rendkívüli« események, mint például a politikai élet személyi változásai, kommentár nélkül, depolarizáltan jelennek meg.*” A szerző szerint ez a veszéllyel fenyeget, hogy az olvasók elfordulnak a politikai újságírástól, és – ahogy a példányszám-statisztikák is megerősítik – az „apolitikus” szórakoztató tartalmakhoz menekülnek. A megoldást egy működőképes társadalmi nyilvánosság megteremtésében kereste: „*a szocialista demokrácia csak a valódi értékűeknek megfelelően polarizált információkra épülhet, mert csak ezek segítségével lehet bevonni a tömegeket a politikába.*”⁷⁵⁹

i. A hírek és tudósítások rangja

A sajtóirányítás számára a hírek közlésének az értékét nem a tájékoztatás maga adta, még azután sem, hogy az 1965-ös határozat elfogadta a tömegkommunikáció tájékoztatási szerepét, illetve a gazdasági reformmal elfogadottá vált a politikát megvalósítók – dolgozók, állampolgárok – nagyobb információigénye. Ahogy Bereczky Gyula, az APO munkatársa 1976-ban leszögezte, a politika számára az elsődleges az, hogy „*az információ és annak értelmezése, fogadtatása egybeessen a szocialista célokkal.*”⁷⁶⁰ A nyilvánosság egészének felépítése tükrözte azt az elgondolást, hogy a társadalomban elfoglalt hely meghatározza az egyén információszükségletét, hiszen az információhoz való hozzáférés lehetőségeit e pozícióhoz igazították. Győri Imre a KB ideológiai tikáraként óvott attól, hogy a tömegkommunikáció az embereket felesleges, sem az általános tájékozódást, sem a konkrét feladataik elvégzését nem segítő információkkal terhelje meg.⁷⁶¹ A bizalmas információk rendszere úgyszólván ellátta többletinformációkkal azokat, akiket pozíciójuk erre feljogosított. Az 1986-os tájékoztatási törvény annyiban jelentős állomás, hogy – minden mellékes kitétel nélkül – kimondta a szűkebb környezet, az ország és a világ kérdéseiről szóló informálódás jogát, a sajtó kötelességét, hogy „hiteles, pontos és gyors” tájékoztatást nyújtson.⁷⁶²

A tömegkommunikáció hírszolgálatá azonban már a hatvanas évek kezdetétől sok kritikát kapott újságírói körökben. Ezek természetesen felvetették azt a dilemmát, hogy csak arról tájékoztathatnak, amiről az újságírókat is informálják, amivel kapcsolatban a szerkesztőségek három évtizedes harcot folytattak az állami szervekkel, míg több részeredmény után a

⁷⁵⁹ PELLE János: Információ, szórakoztatás. Reflexiók a tömegtájékoztatásról. Kritika 1979/11., 22–25.

⁷⁶⁰ BEREZKY Gyula: A hír és háttere. Magyar Sajtó 1976/9., 257–259.

⁷⁶¹ Győri Imre vitaindítója az országos agitációs és propaganda tanácskozáson. Magyar Sajtó 1979/2., 33–58.

⁷⁶² 1986. évi II. törvény

sajtótörvény is kimondta az informálási kötelezettséget. Ám a bírálatok gyakran önkritikusan az újságírókat, szerkesztőket, a médiában kialakult gyakorlatot vették célba.

Egyrészt felrótták, hogy a hírek gondozása – különösen az önálló információk begyűjtése és megszerzése – elvesztette 1948 előtti rangját. Az újságírók ellenérdekeltek voltak a kevésbé jutalmazott rövid írások termelésében, ráadásul ott volt az MTI belföldi hírszolgálat, amely szállította a szinte „konyhakész”, egy az egyben lapba illeszthető anyagot. A mintegy napi 50 hírnek a kétharmada lehetett olyan, amelynek beillesztésénél a szerkesztőségek szabadon mérlegelhettek. Ráadásul, amikor az MTI már igyekezett minél több információt közölni egy-egy esemény tartalmi történéseiről, a lapok gyakran pont azzal rövidítették meg a híradásokat.⁷⁶³ Máskor viszont még akkor is az MTI-tudósításhoz ragaszkodtak, ha saját tudósítójuk is jelen volt egy eseményen.⁷⁶⁴

Az „MTI mérgezés” egyik okaként az újságírói, szerkesztői biztonságra törekvést, illetve kényelmességet, megszokást említhetjük. A híreknek, tudósításoknak az újságírói értékrangsorban sem volt különösen előkelő helye.⁷⁶⁵ A kényelmesség legfőbb oka a lapok közti verseny hiánya volt: az elsőként tált információk versengését a sajtóirányítás elvetette, sőt a gyors–pontos–hiteles hármasságból a gyorsaság volt az, amelyet hátrébb sorolt, ami természetesen visszahatott az újságírói attitűdökre is. Aczél György például a következőképp írt az újságírás felelősségéről: „*nagyobb veszéllyel jár, ha a gyorsaság üriügyén szabad utat kap a felelőtlenség.*”⁷⁶⁶ A friss hírek esetében nyugodtan működésbe léphettek azok a reflexek, amelyek a lapzártára hivatkozva nem akarták megbolygatni az addigra összeálló laptükröt. Baktai Ferenc szerint a délután öt órai eseményekkel szemben rideg elutasítás volt a válasz, míg a későbbiek egyenesen „tabuvá” váltak.⁷⁶⁷

A végeredményt többen úgy ítélték meg, hogy a tömegkommunikációt foglyul ejtették a nem-hírek és a nem-tudósítások, az álinformációk. Ezeket az jellemzi, hogy az olvasó nem azt kapja, ami valóban érdekli, újat mondhatna neki. Sok az információtartalom nélküli híranyag, amelyben „tapasztalatokat összegeznek”, „bejelentenek”, „felavatnak” és „terveznek”, olyan eseménytudósítások, amelyből csak az nem derült ki, hogy mit is vitattak meg és miben maradtak, vagy amely egy sajtótájékoztatón hullott az újságírók ölébe.⁷⁶⁸

A fenti panaszok ellenére 1956 után a hírrovatok visszakapták helyüket a lapokban, és a sokszor szedett-vedettnek, „hulladék-gyűjtőhelynek” tűnő oldalakon⁷⁶⁹ olykor igen meglepő – olykor bulvárjellegű, olykor sokatmondó – információkra is lehetett bukkanni. A napilapok

⁷⁶³ IZSÁK Erika: Jelenlétünk minősége. Magyar Sajtó 1980/11., 325–327.; BARÓTI Géza: Lapzártára várva. Magyar Sajtó 1975/2., 47–49.; SÁRKÖZI Andor: Tűnődés a gyorsaságról. Magyar Sajtó 1967/9–10., 275–276.; BURJÁN Sándor: A hírszolgálat szemzögeiből. Magyar Sajtó 1976/2., 37–40.

⁷⁶⁴ ÚJLAKI László: Miért sorvad a tudósítás? Magyar Sajtó 1965/1., 20–21.; NAGY Lajos: Miért agonizál a tudósítás? Magyar Sajtó 1964/1., 12–13.

⁷⁶⁵ BALÓ László: Hiánycikkek a sajtóban. Magyar Sajtó 1962/5., 147–148.

⁷⁶⁶ ACZÉL György: Az újságírás megnövekedett szerepe és felelőssége. Magyar Sajtó 1980/12., 353–359.

⁷⁶⁷ BAKTAI Ferenc: Ellenségünk az esemény. Magyar Sajtó 1970/11., 334–335.

⁷⁶⁸ RAJK András: Ál-hírek, ál-tudósítások. Magyar Sajtó 1972/9., 262–264.; ZSIDAY Csaba: Kötelező-e a tájékoztatásnál az unalom? Magyar Sajtó 1973/4., 105–106.; BARÓTI Géza: Lapzártára várva. Magyar Sajtó 1975/2., 47–49.

⁷⁶⁹ BALÓ László: Hiánycikkek a sajtóban. Magyar Sajtó 1962/5., 147–148.

közül a legtöbb dicséret a Magyar Nemzet híreit érte. A hatvanas évektől a Magyarország majd a nyolcvanas években a HVG is magas fokra fejlesztette azt a módszert, amely az információk egymás mellé helyezésével érte el, hogy az olvasók a hírművekből összerakhassák a képet. A rádió súlyponti műsorai eleve reggeli, déli és esti hírmagazinjai voltak, de a hírszolgáltatás gyorsasága a sűrű hírperiódusoknak köszönhetően itt volt a leggyorsabb. Az MTV legfontosabb hírműsora a TV-Híradó volt, amelynek állandóságát fémjelezte első főszerkesztője, Matúz Józsefnek majd három évtizedes működése. Amikor azonban 1986-ban a Londonból hazatérő Aczél Endre vette át a szerkesztőséget, a híradó sűrűbbé vált, lényegre törőbb, rövidebb tudósításokkal riportokkal, kommentár helyett tényközlő, szikár hírekkel.⁷⁷⁰

ii. A musz-anyagok világa

A szűrkeség, sablonosság képzetéhez nagyban hozzájárultak a megkerülhetetlen musz-anyagok. Ezekről az újságírók azt tartották, olyan cikkek, amelyeket „*nyan mi írunk, de meg kell írni őket, nélkülük nem jelenhet meg az újság*”.⁷⁷¹ A fenti megközelítésben ezeknek a tárgya bármi lehetett, a lényeg, hogy felülről sugalmazott, elvárt cikkek voltak, még ha maga a téma egyébként bírt volna jelentőséggel. Nem ritkán ezekről sajtótér is készült, más esetekben a főszerkesztőknek tippeket adtak, mi számítana aktuálisnak, és volt annyi rutinjuk is, hogy tudják, milyen témákat ildomos napirenden tartani. A Magyar Sajtó hasábjain megszólalók az eredmények bemutatását, a pozitív cikkeket,⁷⁷² a szocialista országokról készített tudósításokat,⁷⁷³ a munkaversenyek beszámolóit,⁷⁷⁴ illetve a békeharcot⁷⁷⁵ nevezték meg tipikus musz-anyagoknak, amihez hozzávehetjük a különböző évfordulós cikkeket. Nehéz volna megmondani, hogy ezek mennyi helyet foglaltak el egy-egy lapból. Timmer József, a Népszava szerkesztője 1962-ben a lapok 10–15 százalékára tette arányukat, ami szerinte jelentős csökkenés eredménye volt.⁷⁷⁶ Ehhez képest – bár konkrét számokat nem mondott – Siklós János, a lap későbbi főszerkesztője 1978-ban úgy látta, hogy előfordulnak olyan lapszámok is, amelyekből áradnak a szürke, egysíkú üzemi anyagok. Különösen a keddi és szerdai – csupán 8 oldalnyi terjedelmű – kiadásoknál ítélte úgy, hogy musz-anyagokkal zsúfoltak.⁷⁷⁷

Magát a kifejezést az újságírók pejoratív jelzőként használták. A musz-anyagok elleni általános újságírói húzódozás abból a tényből is leszűrhető, hogy a Magyar Sajtóban szinte mindegyik hozzászólás a védelmébe vette azokat. E – többnyire vezető újságírók – azt hangsúlyozták, hogy a musz-cikkek azért olyan rosszak, közhelyesek, olvashatatlanok, „letudottak”, „korrekt-cikkek”, mert nem megfelelő az újságírók szemlélete, felkészültsége, nem vállalják a fáradságot,

⁷⁷⁰ ANTALÓCZY Tímea–KÁLMÁN Zsuzsa: Médiaműfajok 1979–1996. In: BAJOMI-LÁZÁR Péter [szerk.]: i. m. 226.

⁷⁷¹ KÓRÓDI József: Néhány jó szó a musz-anyagokról. Magyar Sajtó 1973/11., 333–334.

⁷⁷² HAYNAL Kornél: Gondolatok – riport ügyben. Magyar Sajtó 1962/2., 43–44.; VADÁSZ Ferenc: A leplező cikk és az újságírói becsvágy. Magyar Sajtó 1966/7., 202–204.; LŐKÖS Zoltán: Szabad-e lelkesednünk. Magyar Sajtó 1971/8–9., 237–238.

⁷⁷³ PÁLOS Tamás: A szocialista országok és a szakosodás. Magyar Sajtó 1968/10–11., 305–307.

⁷⁷⁴ FLANEK Tibor: Ólombetűs munkaverseny. Magyar Sajtó 1984/1., 4–7.

⁷⁷⁵ Pethő Tibor-interjú. Készítette Murányi Gábor 1989-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 189. sz., 420.

⁷⁷⁶ TIMMER József: Egyformák és unalmasak? Magyar Sajtó 1963/6., 169–170.

⁷⁷⁷ Jelenítés a Népszavának a XXIII. kongresszus óta, a tagság körében végzett felvilágosító és a szakszervezeti mozgalom legfontosabb feladatai ismertetése érdekében kifejtett munkájáról, 1978. MOL XIX-A-24b 123. doboz

hogy megkíséreljenek túllépni a sablonokon. Haynal Kornél – akkor még az APO munkatársaként – a következő dorgálásban részesítette a „morgolódokat”, a musz-témákhoz lelkesedés nélkül hozzáfűzve: „*persze, aki számára egy ország történelmi átalakulásának riportokba rögzítése „musz” feladat, s az izgalmas eseményt egy féltékenységi dráma vagy egy alapos kocsmai verekedés kiriportozásában látja, azszal nebéz szót érteni*”⁷⁷⁸ Mások inkább pozitívan fogalmaztak, és egy jól megírt kötelező anyagról, mint igazi újságírói teljesítményről beszéltek.⁷⁷⁹ Pethő Tibor szerint „*az újságírói kvalitás... ott mérhető le igazán, amikor egy musz-cikket meg kell írni, főleg olyan musz-témáról, ami már teljesen lerágott csont*”. Az ő esetében a Magyar Nemzetben ilyennek számított a békepolitika, amelyben rendre állást kellett foglalni a szovjet külpolitikai vonal mellett és el kellett ítélni a nyugati „imperialista” politikát. Pethő szerint kihívást jelentett ezeket úgy megírni, hogy abban legyen valami érdemi új információ is elejtve az olvasó számára, ezen felül némi fordulat és irodalmiság – és ezeket legalább félig-meddig el is olvassák. Mindenestre úgy látta, hogy azt a sajtóirányítás is észlelte és elismerte, ha egy újságíró ilyen cikkeket tudott írni.⁷⁸⁰ Némethi Irén, a Nők Lapja főszerkesztője pedig elsősorban azért vállalta magára a legtöbb kötelező anyagot, mert az előírt témákban is tudott meggyőződésből írni. Olyan kollégára nem szívesen bízott musz-feladatot, akiről látta, hogy kényszeredetten ír, mert abból nyilván „közölhetetlen” cikk született volna.⁷⁸¹

iii. A protokoll-görcs és oldása

A témában megszólaló újságírók és politikusok jelentős része felelőssé tette a közéleti eseményekkel kapcsolatos „protokollgörcsöt” is a szűkeségért. Pelle János fő kritikája a belpolitikai újságírással szemben az volt, hogy túltengenek benne a mindennapi híryanagok, amelyek nagyon kevés érdemi információval szolgálnak az olvasó számára. Az alábbi, Magyar Sajtóban megjelent elemzés azt támasztja alá, hogy ez a hazai – avagy szocialista – újságírás egyik meghatározó karakterjegye volt. A példa – az osztrák és magyar külügyminiszter határtalálkozájáról megjelent tudósítások esete – külpolitikai tárgyú. Ez biztosítja az összehasonlíthatóságot a külföldi sajtó gyakorlatával, míg a tendenciák belpolitikai téren hasonlóak voltak.

A hazai és osztrák sajtóban megjelent tudósítások, illetve protokoll-lista hossza

Lap	Tudósítás hossza (szó)	Név, cím, rang megnevezése (szó)	Név, cím, rang aránya a tudósításon belül
Die Presse	168	10	5,9
Kurier	183	13	7,1
Wiener Zeitung	131	12	9,2
Népszabadság	344	102	29,7

⁷⁷⁸ HAYNAL Kornél: Gondolatok – riport ügyben. Magyar Sajtó 1962/2., 43–44.

⁷⁷⁹ KÓRÓDI József: Néhány jó szó a musz-anyagokról. Magyar Sajtó 1973/11., 333–334.

⁷⁸⁰ Pethő Tibor-interjú. Készítette Murányi Gábor 1989-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 189. sz., 421.

⁷⁸¹ Némethi Irén-interjú. Készítette Markovics Ferenc 2004-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 793. sz., 360–361.

Népszava	391	142	36,3
Magyar Hírlap	374	108	29,0

Míg tehát az osztrák lapok által közzétett – rövidebb – tudósításokban a résztvevő politikusok felsorolása a szöveg egytizedét sem érte el, a hazai lapokban a hírek terjedelmének egyharmadát ezek az információk foglalták el. Sőt, csak a nevek és rangok listája vetekedett az osztrák tudósítások egészével. Ez azonban még nem magyarázza teljesen a terjedelmi különbséget: a magyar napilapok cikkei még így is hosszabbak voltak, ami azt jelzi, hogy a két ország sajtója nem egyenlően rangsorolta a hírek fontosságát. Ám ebből nem következik az sem, hogy politikai lapjaink bővebb felvilágosítást is adtak volna az eseményről: az elemzés készítője azt is konstataálta, hogy a Népszava mindössze 57 szóval, a tudósítás 14 százalékában foglalkozott a tárgyalások tartalmával.⁷⁸²

Nagy Zsuzsa szerint a Hajdú-Bihar megyei lap rutinosabb munkatársai nem is méltatták többre a sűrű helyi tanácskozásokat, mint hogy benéztek, hogy minden a meghívónak megfelelő mederben folyik-e, nem betegedett-e le véletlenül az előadó, majd megírták a tudósítást. Végigülniük felesleges lett volna, mert azt, hogy valójában miről tárgyaltak úgysem közölheték volna, csak azt, hogy mit.⁷⁸³

A híryanag egyformasága a Magyar Sajtó hasábjain is sűrű vitatéma volt – főként a hatvanas és hetvenes években. A megszólalók az okok között négy fő tényezőt emeltek ki. Egyrészt az MTI anyagainak dominanciáját, amely sokszor változtatás nélkül vagy csak kevés változtatással be is kerülhetett a lapokba. Az 1968-as PB állásfoglalás ezért is vetette fel, hogy ideje átgondolni az MTI szerepét, mert a „*lapok uniformizáltságához, a híryanagok egyhangúságához nagymértékben hozzájárul az, hogy a szerkesztőségek túlzott mértékben támaszkodnak az MTI-re, amely szinte nyomásra kész anyagokkal látja el a lapokat*”.⁷⁸⁴ Ez a kitétel egyben mutatja azt is, hogy az MTI-tudósítások nem véletlen kaptak ilyen centrális szerepet: a nyomásra kész anyag azt is sugallja, hogy azt többé-kevésbé nyomásra is szánták. Erre utal az is, hogy bizonyos eseményeken a sajtóirányítás kizárólagos jelenlétet biztosított az MTI-nek.⁷⁸⁵ Ugyanakkor – a kifejezetten annak szánt tudósításokon túl – az MTI anyag változtatás nélküli vagy minimális húzással való leadására nem kényszerítette konkrét tiltás a szerkesztőségeket. Igaz beszédek, kommunikék átszerkesztése után nem volt rá garancia, hogy nem érkezik valahonnan panasz a lapra, vagy egy-egy esemény szervezője nem telefonál a szerkesztőségre, hogy miért nem adtak bővebben hírt arról.⁷⁸⁶ Kóródi József szerint a szerkesztők éberen figyelték egymást, hogy azok egy-egy eseményről milyen terjedelemben tudósítanak, illetve tudósítanak-e, nehogy csak náluk

⁷⁸² MÁRVÁNYI György: Kinek írjuk az újságot? Magyar Sajtó 1971/11., 332–333.

⁷⁸³ NAGY Zsuzsa: i. m., 236.

⁷⁸⁴ Az MSZMP Politikai Bizottsága 1968. november 12-i állásfoglalása a tájékoztatás megjavításáról szóló 1965. június 8-i határozat végrehajtásának helyzetéről. In: MSZMP határozatai és dokumentumai, 1963–1967. 249.

⁷⁸⁵ ÚJLAKI László: Miért sorvad a tudósítás? Magyar Sajtó 1965/1., 20–21.

⁷⁸⁶ ÉRY József: Eseményből – közéleti esemény. Magyar Sajtó 1966/9., 265–266.

ne jelenjen meg róla híradás.⁷⁸⁷ Vagyis egyes események hírértékét nem elsősorban annak tartalma, érdekessége határozta meg, hanem a résztvevők köre.

Az MTI egyik vezetője, Burján Sándor – de több újságíró is – inkább abban látta a „szürkeség” okát, hogy elmaradt a lapszerkesztői munka, a szerkesztőségekben kényelemből, rossz beidegződések, szerkesztői bátortalanlás miatt nem nyúltak hozzá az ő tudósításaikhoz. Nem éltek azzal a lehetőséggel, hogy az MTI anyagokból kiválogassák és egyedi színben átírják vagy megírják a lap profiljába illő híreket.⁷⁸⁸ Szintén gyakran hivatkoztak az újságírók arra, hogy a politikai napilapok szűk – napi 8–12 oldalas terjedelme – nem teszi lehetővé azt, hogy markáns egyéni karaktert adjanak a lapjaiknak, hiszen a kurrens és fontosnak ítéendő hírek és a musz-anyagok a lap nagy részét lefoglalják. Ezen felül a nyomdai viszonyok is olyan helyzetet teremtettek, amely megnehezítette a késői órában érkező friss információk egyéni feldolgozását.⁷⁸⁹ A terjedelmi panaszok jogosságát még az APO munkatársa, Kocsis Tamás is elismerte, de hangsúlyozta, hogy a kommentálásra és a hírek egyéb műfajokban való feldolgozására az adott oldalterjedelmen belül is több lehetőség volna. Mint mondta, arra hogy „*politikai tartalmát tekintve ne ugyanazt hirdesse a sajtó minden orgánuma, nyilván nem gondolt egyetlen felelősséggel dolgozó újságírónk, szerkesztőnk sem*”, de az ugyanaz nem jelent ugyanagyot.⁷⁹⁰

A protokoll-jellegű híryanagy problémájával a sajtóirányítás is foglalkozott. A Politikai Bizottság először 1965-ben tárgyalta a hivatalos eseményekről szóló kommunikék egyszerűsítésének lehetőségeit. A határozat elsősorban a diplomáciai eseményekkel kapcsolatos közleményekről rendelkezett, de kitért a belpolitikai élet eseményeinek kezelésére is. Az ilyen jellegű rendezvények (gyűlések, tanácskozások, vidéki látogatások stb.) alkalmával nem határozott meg általános elvet a tekintetben, mikor adandó ki hivatalos kommuniké, azt eseti döntésre bízta. Elrendelte ugyanakkor, hogy abban csak a legfontosabb nevek szerepeljenek, és az információk elsősorban az eseményről magáról szóljanak.⁷⁹¹ A sajtóirányítás és a pártvezetés szakmában a Magyar Hírlap olyan eszköznek számított, amely nagyobb teret engedhet a protokolláris tudósításoknak. Mivel felfogásukban a tömegtájékoztatót egységes rendszert alkotott, feltételezték, hogy a Hírlap megjelenése a többi napilapban csökkenteni fogja az ilyen tudósítások számát.⁷⁹²

Következő alkalommal 1975-ben tárgyalta a kérdést az Agitációs- és Propaganda Bizottság. Itt már nagyobb figyelmet fordítottak a belpolitikai eseményekre is, ahol egy adminisztratív ízü módszerrel kívánták csökkenteni a hivatalos híradások mennyiségét. A határozat ugyanis csak a KB első titkára, az államfő és a kormányfő politikai programjáról írt elő kötelező

⁷⁸⁷ KÓRÓDI József: Mit kér az olvasó? Magyar Sajtó 1971/8–9., 256–257.

⁷⁸⁸ BURJÁN Sándor: A hírszolgálat szemszögéből. Magyar Sajtó 1976/2., 37–40.

Hasonló véleményt fogalmazott meg: SZÁNTÓ Jenő: Egyformák-e az újságjaink? Magyar Sajtó 1972/5., 140–142.; TARDOS András: Birkózás a protokollhírekkel. Magyar Sajtó 1968/6., 167–169.

⁷⁸⁹ A MŰOSZ Elnökségének beszámolója a MŰOSZ V. Küldöttközgyűlésén. Magyar Sajtó 1965/7–8., 193–223.; BAKTAY Ferenc: Ellenségünk az esemény. Magyar Sajtó 1970/11., 334–335.

⁷⁹⁰ KOCIS Tamás: Szürke-e? Magyar Sajtó 1972/2., 36–38.

⁷⁹¹ A magyar és külföldi küldöttségek utazásáról és érkezéséről, valamint egyéb belföldi jellegű eseményekről szóló kommunikék egyszerűsítése, 1965. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 372. ó. e.

⁷⁹² Az Agitációs és Propaganda Osztály tervezete a Politikai Bizottság számára a hivatalos látogatásokról szóló kommunikék csökkentésére, 1972. MOL XIX-A-24b 64. doboz

tájékoztatást. A magasabb rangú vezetők, PB-tagok negyedéves látogatási tervben szereplő rendezvényeiről legfeljebb havonta egy kommunikét engedélyezett, munkakörükbe tartozó látogatásokról pedig egyet sem. Igaz, egyéb alkalmakon az esemény politikai jellegétől függően szintén sor kerülhetett kommuniké megfogalmazására. Ez vonatkozott a társadalmi szervezetek első embereire is. Más felsővezetői szinteken elsősorban a lapgazdához tartozó politikusok szerepléseiről tartottak kíváncsian tudósításokat, míg középvezetői szinten (KB osztályvezető, államtitkár, tömegszervezeti funkcionárius stb.) a Bizottság ellenezte a kommunikék kiadását.⁷⁹³ A határozatra reflektálva az MTI jelezte, hogy a protokollhírek visszafogása sem bel- sem külpolitikai téren nem a hírügynökség feladata, mivel az hírügynökségnek többirányú kötelezettségei vannak (eltérő igényű belföldi szerkesztőségek, megyei sajtó, külföldi felhasználók kiszolgálása, dokumentálás). Mindenesetre az MTI is támogatta a névlisták megkurtítását és a napirendi témák mélységén túllépő, több érdemi információt tartalmazó közlemények gyakorlatát.⁷⁹⁴ Amikor a kérdés 1976-ban újra a Politikai Bizottság elé került, megerősítették az APB előző évi döntéseit, és csak apró változtatásokat javasoltak a tervezeten. Ezek egyike az volt, hogy a vezető politikusok látogatásairól ne a politikus maga döntsön. A mérlegelés jogát azonban természetesen nem a szerkesztőségeknek, hanem az APO-nak engedték át.⁷⁹⁵ Négy évvel később a PB már azt állapíthatta meg, hogy jelentősen csökkent a sajtóban a protokollhírek száma, és *„nőtt azoknak a híreknek, tudósításoknak az aránya, amelyek felépítését és terjedelmét egyaránt a történések valódi társadalmi értéke, mondanivalója határozza meg”*. Megerősítették, hogy az események politikai tartalma kapjon minél nagyobb súlyt a közleményben, a szerkesztőségek határozottabban szelektáljanak a híryanagban, míg a különböző testületek rutinszerű üléseiről ne jelenjen meg hivatalos kommuniké. A hiányosságok felsorolása⁷⁹⁶ azonban jelezte, hogy az előrelépés csak viszonylagos. Sajátos problémát vetett fel az APO a vezetőkkel kapcsolatban: zavart okozott az a gyakorlat, hogy a lapok csak a legfelsőbb vezetők éves szabadságának megkezdéséről adtak hírt, sem annak befejezéséről, sem az esetleges betegállományról. Ez mutatja, hogy a protokollhíreknek mi volt az olvasó számára az igazi jelentősége. Mivel a pártpolitika belső küzdelmeiről a lapok nem számolhattak be – igaz csak pletykák révén értesültek – a kommunikékban szereplő felsorolások adhattak némi információt az egyes politikusok hierarchián belüli helyváltoztatásairól.⁷⁹⁷

Dosztányi Imre 1982-es elemzése azonban továbbra is a szokásos hibákra figyelmeztette a szerkesztőket. A politikai napilapok négyhónapos tevékenységét vizsgálva elsősorban a

⁷⁹³ Javaslat az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a SZOT, a HNF és a KISZ protokoll-közleményeinek megjelenítési rendjére, 1975. MOL XIX-A-24b 87. doboz

⁷⁹⁴ Az MTI Belföldi Szerkesztőségének észrevételei, javaslatai a protokollra vonatkozó határozatok végrehajtásához, 1975. MOL XIX-A-24b 88. doboz

⁷⁹⁵ A protokoll közlemények csökkentése, a hivatalos kommunikék megjelenítésének rendje, 1976. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 682. ó. e.

⁷⁹⁶ Visszatérően jelentkező rutinjellegű, tartalmatlan kommunikék, alacsonyabb vezetők látogatásairól szóló közlemények, funkciók teljes felsorolása, belső szervezeti élet eseményeiről való napirendi híradások, központi tudósítások automatikus megjelenítése a megyei lapokban.

⁷⁹⁷ A protokollközlemények csökkentésére, a hivatalos kommunikék megjelenítésének rendjére hozott PB határozat végrehajtásának tapasztalatai, 1980. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 808. ó. e.

Népszavát dicsérte meg. A szakszervezeti napilap az ezidő alatt kiadott mintegy 1500 hírből 68 olyan anyagot hagyott ki, amelyet a többi napilap mind publikált, további 60-at lényegesen lerövidített, 15 esetben pedig nevek nélkül számolt be az eseményről. Eközben a Népszabadság mutatói: 22 – 10 – 10. Dosztányi úgy ítélte, csupán az érintett cikkek egytizede ellen lehetett komolyabb kifogást tenni, ugyanakkor jelentősen egyszerűsödött a protokolláris események, fogadások bemutatása, visszaszorultak az érkezési-indulási kommunikéék, és egyre többször említik meg – legalább címszószerűen – a lapok azt is, mi volt egy-egy utazás célja.

iv. Az országgyűlési tudósítások

Sokban a protokollhírekhez hasonló problémákkal küszködött az országgyűlési tudósítás is, ám ennek a műfajnak megvolt a maga speciális, az országgyűlés helyzetéből fakadó rákfenéje is. Korábban – akár az 1945 és 1948 közötti időszakban is – az országgyűlési tudósítás a szakma elismert ága volt, és az egyik legolvasottabb része az újságoknak. 1948 után azonban az országgyűlés megszűnt az érdemi politikai viták színtere lenni. Ráadásul a folyamatos ülésezést az évi néhány alkalommal összehívott, két-három napos tanácskozások váltották fel. Utóbbi az országgyűlési sajtómunka sajátos hármas megközelítését eredményezte: a plenáris ülésekkel kapcsolatos teendők elváltak az ülések közti hónapok alatti feladatoktól, a bizottsági ülések és a képviselői munka bemutatásától.

A plenáris ülésekről szóló anyagok szervezése eleve számos nehézséget okozott. A néhány napra koncentrálódó ülések anyaga elárasztotta a napilapokat, a korlátozott terjedelemből ezekben a napokban öt-hét oldalt is elfoglaltak az MTI telexen érkező anyagai az elhangzott beszédekről, amelyeket a lapok kisebb-nagyobb mértékben megvágva közöltek. Ráadásul az újságírók, szerkesztők tisztában voltak azzal, hogy – az adott formában – az országgyűlési tudósítások az olvasók számára teljesen érdektelenek, hiába foglalják el a lap felét, nincs rangjuk.⁷⁹⁸ Baróti Géza, a Magyar Nemzet „régí” újságírója arra mutatott rá, hogy az országgyűlési tudósítások miatt a szerkesztők sem túlságosan aggódtak, mert tudták, „*a lapok nem ezekből az azonosítható anyagokból állnak, minden lapnak van saját szellemi arculata, íze, hagyománya, egyéni hangú munkatársai, akiknek írásainál megáll a lapozó kéz*”.⁷⁹⁹

A MÚOSZ Belpolitikai Szakosztálya 1972-ben megvizsgálta az országgyűlési tudósítások helyzetét, összefoglalta a felmerülő problémákat, és javaslatokat tett azok meghaladására. Kifogásolta, hogy az Elnöki Tanács elnöke csak néhány nappal az ülés előtt teszi közzé az országgyűlés üléséről a kommunikét, így nincs mód arra, hogy a sajtó előzetesen foglalkozzon az ott tárgyalandó témákról. Az ülések túl későn fejeződnek be, így a nyomdai viszonyok miatt nincs idő az átgondolt szerkesztésre, egyszerűbb, biztonságosabb a szakadatlanul érkező MTI telexeket meghúzni, és folyamatosan szedni, így viszont az egyetlen szerkesztési elv az időrend. Nem működik a szelekció, sem a lapprofil, sem az érdekesség szerint, ugyanakkor a sűrű program miatt két-három jelentősebb felszólalás elviszi a rendelkezésre álló terjedelem nagy részét. A szerkesztésben hiányolták a bátorságot, határozottságot, csakúgy mint a szakértelmet, amely a lényeges és lényegtelen elkülönítéséhez kellett volna. További hibának találta a

⁷⁹⁸ BAKTAI Ferenc: Országgyűlés, sajtó, realitások. Magyar Sajtó 1972/10., 307–309.

⁷⁹⁹ BARÓTI Géza: Újságolvasó újságírók. Magyar Sajtó 1976/2., 46–47.

MÚOSZ bizottsága, hogy a sajtó nem ismertette következetesen magát a javaslatot, amelyről a parlament tárgyal, illetve az ülés utáni időszakban nem tért vissza a vitában felmerült javaslatokra, nem dolgozott fel egy-egy ott felmerült kérdést.⁸⁰⁰ A lapprofil szerinti válogatást, feldolgozást a sajtóirányítás is visszatérően hangsúlyozta, és – főképp a hetvenes években – napirenden tartotta az országgyűlési újságírás fejlesztését. Ám már a hatvanas években is ezek a voltak a jelszavak⁸⁰¹ – csak akkor még a Magyar Nemzet, és a Magyar Rádió volt a példakép. Előbbi azzal, hogy az ülésekről igyekezett kommentált összefoglalót közölni, saját tudósításokkal, folyosói színesekkel, a népfrontjellegnek megfelelő súlyozással.⁸⁰² Ferenczy Erika a Rádió gyakorlatát úgy jellemezte, hogy a „*miniszterek gyenge beszédeit annyira megvág[ák], hogy még a jobb idegzetű, ám régi beidézetséggű szerkesztők is elszörnyedtek*”.⁸⁰³ A MÚOSZ vitaanyag nyomán a sajtóirányítók – elsősorban a parlamenti újságírást felelős Tájékoztatói Hivatal – részéről történtek erőfeszítések a továbblépésre. A PB engedélyezte, hogy az üléseket 10–12 nappal előre bejelenték,⁸⁰⁴ a Hivatal megegyezett az Országgyűlési Irodával, hogy a belpolitikai rovatvezetők megismerhetik az éves munkaprogramot, megkapják a képviselői anyagokat, valamint a sajtóirányítók megerősítették elkötelezettségüket az egyéni színezetű szerkesztés és a határozottabb szelekció mellett.⁸⁰⁵ A fentiek nyomán kialakuló – megszervezett – sajtóvitában többen konstataáltak a kedvező változásokat,⁸⁰⁶ bár az igazi „paradigmaváltás” csak a hetvenes évek második felében következett el. A Népszabadság ekkor tért át arra a módszerre, hogy mind a miniszteri expozét, mind a hozzászólásokat a kronologikus beszédismertetés helyett tematikusan dolgozza fel. Ezzel egyszerre tette könnyebben követhetővé, értelmezhetővé, olvashányosabbá és rövidebbé a tudósításait.⁸⁰⁷ A változtatásnak voltak kritikái is, például Domány András, aki azt az álláspontot képviselte, hogy az átszabott beszámolók nem adják vissza a parlamenti vita hangulatát, a képviselői felszólalások egyéni színt.⁸⁰⁸ Többen voltak viszont, akik a változások mértékével nem voltak megelégedve, és az újabb és újabb kis lépések ellenére is egysíkúnak, érdektelennek látták az országgyűlés sajtóbeli ábrázolását.⁸⁰⁹ A Népszabadság főszerkesztő-helyettese azt vetette fel 1987-ben, hogy hiába váltott a Népszabadság 1956 után hatszor is, hiába volt a hetvenes évek

⁸⁰⁰ A MÚOSZ Belpolitikai Szakosztály vezetősége az országgyűlési tudósítások időszzerű kérdéseiről, 1972. MOL XIX-A-24b 61. doboz

⁸⁰¹ L. BURJÁN Sándor: Miért szürkék az országgyűlési tudósítások? Magyar Sajtó 1964/4., 119–120.

⁸⁰² ÚJLAKI László: Van-e a sajtónkban belpolitika? Magyar Sajtó, 1972/4., 104–106.; BARÓTI Géza: A parlamentből jelentettük. Magyar Sajtó 1967/11., 335–336.; PÁSZTOR János: Egész éven át. Magyar Sajtó 1973/11., 324–325.

⁸⁰³ FERENCZY Erika: Visszhang. Magyar Sajtó 1969/4., 121–122.

⁸⁰⁴ Katona István levele Várkonyi Péter részére, 1973. MOL XIX-A-24b 68. doboz

⁸⁰⁵ Az Országgyűlési Iroda és a Tájékoztatói Hivatal megállapodása az országgyűlési tudósítások továbbfejlesztéséről, 1973. MOL XIX-A-24b 75. doboz

⁸⁰⁶ MÉSZÁROS Ferenc: Javult-e a országgyűlési tudósítások színvonala. Magyar Sajtó 1972/8., 230–231.; PÁSZTOR János: Egész éven át. Magyar Sajtó 1973/11., 324–325.; SOLTÉSZ István: Újságírók a parlamentben. Magyar Sajtó 1975/12., 359–361.

⁸⁰⁷ SZABÓ László: Részletesen vagy tömören? Magyar Sajtó 1979/12., 355–359.; SZATHMÁRI Gábor: A parlamenti demokratizmus és a sajtó. Magyar Sajtó 1981/9., 10–15.

⁸⁰⁸ DOMÁNY András: Mit mondott a képviselő? Magyar Sajtó 1980/2., 57–58.

⁸⁰⁹ BAKTAI Ferenc: Országgyűlés, sajtó, realitások. Magyar Sajtó 1972/10., 307–309.; BAJNOK Zsolt: A parlamentről írni. Magyar Sajtó 1976/12., 367–370.

végi megújulás, ha utána az ott kialakított formákat a lapok átvették egymástól, így tudósításaik újból „kísérletesen hasonlítanak”. Ráadásul a szerkesztésben sem sikerült érvényt szerezni annak, hogy a feltételezett olvasói érdeklődés alapján alakítsák a tudósítás arányait.⁸¹⁰

Szintén nehezen jutott nyugvópontra az országgyűlési bizottságok sajtónyilvánosságának a kérdése. A bizottsági ülésekről a sajtóirányítás egyrészt szeretne volna azt kommunikálni, hogy ott folyamatos, hasznos munka és élénk, érdemi vita zajlik, ugyanakkor beleütközött az eldöntetlen kérdések tárgyalásának dilemmájába.⁸¹¹ A bizottsági elnökök sem szívesen vették a sajtó jelenlétét – Vass Istvánné, az országgyűlés elnöke azzal hátrította el a Tájékoztatási Hivatal kérését, hogy a bizottsági ülésen jelenlévő újságírók feszélyezik a képviselőket, egyébként is részvételük nem csak a zárt üléseket előíró ügyrendet sérti, hanem felesleges is, mert az ülésekről jegyzőkönyv készül.⁸¹² Így bár többször kísérleteztek a napisajtó, rádiós és televíziós újságírók meghívásával, fő szabályként az ülésekről az MTI anyaga volt leadható, de az elhangzottakat témaválasztásnál fel lehetett használni. Ebben a korábban említett 1975-ös megállapodás annyi változást hozott, hogy állást foglalt zárttság oldása mellett: eseti meghívások alapján a lapok saját tudósításaikat közölhették, amennyiben a tudósító végigülte az egész tanácskozást, és a cikket megvitatta a bizottság elnökével, valamint a napirend előadóival.⁸¹³ Ám újra csak a korlátokat jelzik a Tájékoztatási Hivatal 1985-ös tervezetéhez fűzött megjegyzések, miszerint „*ügyelni kell rá, hogy a sajtónyilvánosság ne befolyásolja az országgyűlés munkáját, ne kerüljenek nyilvánosságra a vitatott, előkészítés alatt álló elképzelések, „kérdőjelezhető kérdések”*”, valamint a képviselők ne igazítsák mondanivalójukat a sajtószerrepléshez.⁸¹⁴

f. A rendkívüli helyzetek csapdája

„*A tájékoztatással minden rendben van, amíg minden rendben van*” – írta Domány András, a Magyar Rádió munkatársa 1980-ban a Jel-Kép című folyóiratban.⁸¹⁵ Az 1977-ben elfogadott tájékoztatási határozat ennél prózaibb módon fogalmazta meg azt, hogy egy-egy váratlan esemény szinte „megoldhatatlan feladat” elé tudta állítani a sajtóirányítást. „*A rendkívüli eseményekről szóló közlések gyakran kétségek, indokolatlanul szükségesek, s ez különböző rémhírek forrása.*”⁸¹⁶ Lehetett az egy súlyos közúti szerencsétlenség, egy halálos áldozatokat követelő üzemi baleset, egy politikus halála – akár Nasszer lapzártá előtt érkezett halálhíre vagy Vályi Péter miniszterelnök-helyettes balesete a miskolci Lenin Kohászati Művekben –, de akár egy balatoni fürdési tilalom vagy egy megyei járvány kérdése, a sajtóirányítás reflexszerűen magához ragadta a tájékoztatást. Ez legtöbbször azt eredményezte, hogy az esemény kapcsán

⁸¹⁰ SZABÓ László: Sajtópáholy – kiknek? Magyar Sajtó 1987/8–9., 35–37.

⁸¹¹ A Tájékoztatási Hivatal Tájékoztatási Főosztályának tézisei az országgyűlési sajtómunka továbbfejlesztéséhez, 1985. MOL XIX-A-24b 160. doboz

⁸¹² Vass Istvánné levele Naményi Géza részére, 1965. MOL XIX-A-24b 27. doboz

⁸¹³ Az Országgyűlési Iroda és a Tájékoztatási Hivatal megállapodása az országgyűlési tudósítások továbbfejlesztéséről, 1973. MOL XIX-A-24b 75. doboz

⁸¹⁴ Feljegyzés az országgyűlési tézisekre vonatkozó miniszterelnöki állásfoglalásról, 1985. MOL XIX-A-24b 160. doboz

⁸¹⁵ DOMÁNY András: Az újságíró legyen egyenes és felkészült. Jel-Kép, 1980/2., 11.

⁸¹⁶ Az MSZMP Politika Bizottságának 1977. szeptember 6-4 határozata a tájékoztatás továbbfejlesztéséről. In: MSZMP határozatai 1976–1980., 546.

egy rövid, a közvélemény érdeklődését messze nem kielégítő közlemény jelenhetett meg csak a sajtóban. Mivel a hivatalos csatornákon érkező közlések az emberek információhiányát érdemben nem csökkentették, ilyen helyzetekben felértékelődtek az alternatív tájékoztatói csatornák. Ezeket egyrészt a nyugati magyar nyelvű rádiók jelentették, másrészt a szóbeszéd. Azonban az ilyen rendkívüli eseményeknek a tömegkommunikációval foglalkozók önmagán túlmutató jelentőséget is tulajdonítottak. Az adott ügyben való „lemaradásnál” tartósabb hatást jelentett ugyanis az abból adódó presztízsvesztés, ami – ha a jelenség megismétlődik – elvezet a médium hitelességének megkérdőjeleződéséhez.⁸¹⁷ A nekilóduló szóbeszéd működését érzékelteti az a helyzet, amely Schultheisz Emil egészségügy-miniszter Baranya megyei látogatásakor alakult ki. A harkányi kórház átadásáról készített tévéfelvételeken csak az szerepelt, ahogy a miniszter megérkezik, mert a minisztert telefonhoz hívták, közben az operatőrnek a lapzártá miatt vissza kellett indulnia. Mivel útközben egy vörös kereszt repülőgépet láttak, a hír úgy terjedt tovább, hogy a minisztert rosszullete miatt repülőn Pestre kellett szállítani, és a rádió helyi tudósítója is ezt adta le. A hír természetesen futótűzként terjedt, közben tovább torzult, és végül eljutott a legmagasabb vezetésig is. Az eset kapcsán a megyei pártbizottság elrendelte, hogy a hírközlő szervek csak olyan eseményekről számolhatnak be, ahol munkatársuk személyesen is részt vesz.⁸¹⁸

A fenti törvényszerűségekkel természetesen a sajtóirányítás is tisztában volt: az 1965-ös határozat le is vonta a tanulságait. „*A tájékoztatásban nincs légüres tér. Ha mi valamiről nem beszélünk idejében, arról beszél az ellenség, s ebben az esetben az elhallgatás politikai vereséget jelent. Nem tekintjük rosszznak, indokolatlannak, kispolgári kíváncsiságnak a párttagság és a közvélemény jobb tájékoztatása iránt az egész társadalomban megnyilvánuló igényt.*” Komócsin Zoltán a határozati javaslat vitájában onnan közelítette meg ezt a kérdést, hogy eddig az volt az alapkérdés, hogy egy kérdésről tájékoztassák-e a közvéleményt vagy ne, ezután pedig az lesz, hogyan tájékoztassák.⁸¹⁹ Hogy az 1965ös és 1968-as tájékoztatási határozatok után nem rendeződött a rendkívüli események „csapdája”, jól mutatja, hogy az 1969. január 31-i szombathelyi vasúti baleset „tájékoztatási kálváriáját” a Magyar Sajtó is elretentő példaként közölte. Eszerint a 7 óra 50 perckor bekövetkezett szerencsétlenség híre már 9 órakor eljutott a Magyar Rádióba, és elkezdődött a tárgyalás a hírszerkesztők és a sajtóirányításban, kormányzatban dolgozó illetékesek között. Két órával később már hallgatói telefonokat is kaptak Budapestről, majd nem sokkal később döntés született, hogy a hír bemondható, és azt közvetlenül a déli híradás előtt egy állami vezető diktálta le, ám mégis leállították, mert a honvédelmi miniszter hírzárlatot rendelt el. Végül a hír fél három után mehetett adásba.⁸²⁰

⁸¹⁷ SZECSKŐ Tamás: Informáltság és szocialista demokratizmus. Társadalmi Szemle 1970/5. 26–32.; PETHŐ Tibor: Többszörös információs hálózat. Magyar Sajtó 1969/2., 33–35.

⁸¹⁸ Nagy József, a Baranya megyei pb első titkára levele Aczél György részére, 1977. MOL XIX-A-24b 109. doboz

⁸¹⁹ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1965. június 8-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 367. ó. e.

⁸²⁰ A sors ironiája, hogy a szerző 1970 végétől már az Agitációs és Propaganda Osztályon kapott megbízatást. RITTER Tibor: Amíg az eseményből hír lehet. Magyar Sajtó 1969/3., 83.

A rendkívüli eseményekről való tájékoztatás kérdését a Titkárság két – 1975-ös és 1980-as – határozata szabályozta részleteiben. Addig a Belügyminisztérium vagy az ágazati minisztérium a KB megfelelő osztályán és a Tájékoztatási Hivatalban jelezte a bekövetkezett eseményt, és minden alkalommal külön mérlegelték a tájékoztatás módját, nemegyszer napokat késve a közvélemény informálásával. Az 1975-ös határozat megalkotásához a végső lökést is két olyan szerencsétlenség – a mecseki Zobák-aknán történt sújtólég-robbanás és a MALÉV-gép ferihegyi lezuhanása – adta meg, amelynél a korai ténykommuniké után a sajtóirányítás kifejezetten ügyetlenül rögtönözve végezte a dolgát. Egyrészt ingadoztak a teljes elzárkózás és a nyilvános sajtóértekezlet között, másrészt a főszerkesztők igyekeztek egyéni csatornákon – az illetékeseket egymás ellen kijátszani kijátszva – riport- és interjúengedélyeket szerezni.⁸²¹ A határozat kimondta az azonnali, változtatás nélkül közlendő, csak külön engedéllyel kommentálható ténykommuniké kiadásának kötelezettségét – ha nem sérti az ország és szövetségei biztonsági érdekeit –, amihez elrendelte a minisztériumi és sajtóirányításbeli ügyelet megszervezését. A részletes tájékoztatást tartalmazó kommuniké kiadását már a következő napra előírta, és szolt a vizsgáló bizottság zárójelentéséről is, amelynek tájékoztatási záradékot kellett tartalmaznia.⁸²² A szabályozás eredményeinek 1980-ban megejtett áttekintése elégedetten állapította meg, hogy az öt év alatt kiadott 65 eset kapcsán nem volt szükség arra, hogy tárgyi hiba, tévedés miatt helyesbítést tegyenek. Felvetődött ugyanakkor az, hogy az 1975-ös határozat nem írta körül egyértelműen a rendkívüli események körét, így több esetben épp arról folyt a hivatalos szervek közt a vita, miként ítélik meg az adott esetet. A sajtóirányítás ugyanakkor a hibák kijavításán túl az 1975-ben lefektetett elveken nem kívánt változtatni.⁸²³

A csernobili atomkatasztrófa kapcsán megmutatkozott a szabályozás látványos kudarca. Az április 26-ára virradó éjjel történt robbanás híre másnap már a skandináviai sugárázsmérési adatok és a nyugati sajtó híradásai alapján elterjedt itthon is, mégis csak 3 nap múlva számolhatott be róla – egy rövid közleményben – a magyar sajtó. A hír nem említett konkrétumokat, mint és robbanás helyett csak azt közölte, megsérült az egyik atomreaktor. Ilyen helyzetben a Magyar Rádió annyit tehetett, hogy az időjárás-jelentésben bemondta az európai széljárás híreit; a polgári védelemért is felelős miniszter, Czinege Lajos ki is kelt ellene.⁸²⁴ Az ügyet egy Marjai József miniszterelnök-helyettes vezette kormánybizottság vette kézbe: jellemzően míg a nyugati média megkapta a napi sugárási adatokat, addig a hazai lapokban a veszélyt elmosó, a sugárási szint csökkenését regisztráló híradások kaphattak teret.⁸²⁵ Miközben a Tájékoztatási Hivatal utólag alapvetően hatékonynak ítélte meg a kormány

⁸²¹ Javaslat az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a sajtószervek rendkívüli eseményekkel kapcsolatos tájékoztató munkájának szabályozására, 1975. MOL XIX-A-24b 88. doboz

⁸²² A Titkárság határozata a sajtószervek rendkívüli eseményekkel kapcsolatos tájékoztató munkájának szabályozásáról, 1975. MOL MK–S 288. f. 7. cs. 484. ő. e.

⁸²³ Jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a rendkívüli eseményekkel kapcsolatos tájékoztató munka tapasztalatairól. MOL XIX-A-24b 134. doboz

⁸²⁴ HAVAS Henrik: i. m., 37–43.

⁸²⁵ BALÁZS Bálint: Csernobil: a kádári tájékoztatáspolitikai csődjé. Múlt-kor, 2006. április 26. Forrás: <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?id=13356> (2009. március 30.)

tájékoztatási tevékenységét, mivel a fő szempontja az volt, sikerült-e kézben tartani az eseményeket, el tudták-e kerülni, hogy a közvéleményben pánikhangulat uralkodjon el,⁸²⁶ addig a Tömegkommunikációs Kutatóközpont – a közönség információs szükségletei szem előtt tartó – tanulmánya alapvető hibákra mutatott rá. Így a hazai tömegkommunikáció napokig kielégítetlenül hagyta a hatalmasra nőtt információigényt, nem csak a baleset körülményeit illetően, amit érthetően nem lehetett a szovjet fél közlései nélkül bemutatni, de a hazai sugárzási szint alakulásáról, veszélyességéről, a szükséges teendőkről sem nyújtott egyértelmű képet. A május 1-i ünnep sikere érdekében visszafogták a sugárszint emelkedéséről szóló híreket, pedig a sugárzás mértéke azokban a napokban tetőzött. A híradásokban túltengtek a veszélyt bagatellizáló közlések, míg a sugárzási szint emelkedését mindössze 10 hír említette, azok is mind hangsúlyozták, alig kúszott a normál érték fölé, míg 54 hír az értékek csökkenéséről számolt be. Mikor konkrét érték hangzott el, az olvasót, hallgatót, nézőt nem segítették azok értelmezésében. Kétszer annyszor (152-szer) tudhatta csak meg a hírfogyasztó a bejelentett intézkedés alapján, hogy korábban valami rendellenesség történt, mint magából az alaphírből (77-szer). Ráadásul a helyzet súlyosságát tagadó hangvétel sokszor ellentétbe került az ennek ellenére bejelentett, javasolt óvintézkedésekkel (csak mosott gyümölcsöt, zöldséget egyen, ellenőrzött forrásból származó tejet igyon). A balesettel kapcsolatos hírek zöme nem került a lapokban a hírértékének megfelelően előkelő helyre.⁸²⁷ Csernobil kapcsán az APO kénytelen volt elkönyvelni a lakosság a magyar információszolgáltatással szembeni mély elégedetlenségét, és beismerni, „*sokan továbbra is hitelesebbnek tartják a nyugati hírközítő szervek tájékoztatását, mint a hazait.*”⁸²⁸

g. A publicisztika vergődése

Furcsa, felemás helyzete volt a korszak egészében a publicisztika műfajának – mindenekelőtt a vezércikknek, de rokon műfajainak, a belső cikknek, glosszának is. Ezek a cikkek, a szerkesztőségi, újságírói állásfoglalások hagyományosan a lapok legrangosabb írásai, ami mind – a politikailag legfontosabb és leginkább aktuális kérdéseket tagláló – témaválasztásban, mind a lapban elfoglalt kitüntetett helyükben is kifejeződik. A vezércikknek láncolatából összerakható egy lap arculata, a szerkesztőség szellemisége beazonosítható az alapvető politikai, társadalmi, gazdasági kérdésekben elfoglalt nézetei mentén, valamint elhelyezhető az ideológiai mezőben. A publicisztika a meggyőződés műfaja. Célja, hogy az olvasót valamely fontos közéleti kérdésben orientálja, a közéleti vitákban a maga oldalára állítsa. Éppen ezért a jól megírt vezércikk határozott véleményt képvisel, túllép a tények egymás mellé állításán, a pro és kontra érvek felsorolásán, a negatívnak ítélt társadalmi jelenségek feletti siránkozáson.⁸²⁹ Írója hatást akar

⁸²⁶ Értékelés a csernobili reaktor-balesettel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatási munkáról (1986. június 16.) MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1986/32. ó. e.

⁸²⁷ A Tömegkommunikációs Kutatóközpont vizsgálata a csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatás jellegzetességeiről. MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1986/32. ó. e.

⁸²⁸ Feljegyzés Berecz János részére (1986. május 29.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1986/2. ó. e.

⁸²⁹ BETHLENFALVY Gábor–SZÖNYI Szilárd: Hír – érték: konzervatív újságírás elméletben és gyakorlatban. Budapest, IGEN Katolikus Kulturális Egyesület, 2005. 57.

elérni, ezért alapvető követelmény, hogy véleményét egyszerre logikusan, érvelően és szenvedélyesen vesse papírra. A jó publicisztika eredeti látásmóddal rendelkezik, rejtett összefüggéseket tár fel.

Az angolszász újságírás mereven elválasztja egymástól a híreket és a publicisztikai műfajokat, míg az államszocialista országokban a kettőt egymástól elválaszthatatlanként kezelték: a kommentár a hír fontos tartozékát jelentette, hiszen azzal az újságolvasó értelmezési keretét is befolyásolni lehetett. Ez az ellentétes felfogás mutatkozott meg a BBC és a Magyar Rádió hírosztálya két helyettes vezetőjének 1967-es találkozáskor. Williams úr aziránt érdeklődött, hogy Magyarországon egyben van-e a hír- és a kommentárszerkesztőség. Erre a következő választ kapta: *„igen, mert ez biztosítja az ésszerűség megvalósulását. A kommentár a hírből születik, abba kapcsolódik. Nem rendelkezünk óriási emberanyaggal – úgy válogatunk és képzeink, hogy képesek legyenek követni a nemzetközi eseményeket, a főbb mozgásokat és egyes várható vagy váratlan fejleményről legyen saját véleményük, azt kommentárrá tudják formálni.”*⁸³⁰

Elvileg adva voltak annak az ideológiai feltételei, hogy a publicisztika a korszak hazai újságírásában rangos helyet foglaljon el. A „legendáriumban” Lenin nemcsak mint a forradalom vezetője jelenik meg, hanem mint a politikai publicista, a vezércikkíró ideáltípusa is: *„A lenini publicisztika stílusa, okfejtése, mozgósító ereje azóta is például szolgál minden kommunista publicistának. Lenin mindig megtalálta azt a problémát, amely abban az időben a legjobban foglalkoztatta a munkásosztályt, és arról írt. Cikkei sohasem mozgtak általánosságban, de érveltek, vitáztak, leplezték, utat mutattak.”*⁸³¹

A hazai példaképek között ott sorakoztak a kiemelkedő teljesítményt nyújtó baloldali és kommunista újságíró-politikusok és politikus-újságírók: Bálint György, Bölöni György, Gábor Andor, Komját Aladár, Rudas László, Lukács György, Pogány József stb. Ám róluk, írásaikról kevesebb szó esett, mint a lap előállításának és terjesztésének, a nyomozó szervek és a cenzúra kijátszásának történetéről. Az elbeszélésben a lap előállítása a pártmunkával, a mozgalom életben tartásával olvad egybe. A lap kiadásának szimbolikus értéke van, a párt létezését bizonyítja, míg a sajtótörténet író számára a párt lapjai a párttörténet megírásának alapvető forrásai. A második világháború előtti hazai publicista példakép Ady Endre – az 1945 utáni Révai József volt. Olyannyira, hogy Révai akkor is ideálnak, egyfajta „vonatkoztatási pontnak” számított a hazai újságírók számára, amikor a Révai által (is) képviselt politikai vonalnak már nem volt létjogosultsága az 1956 utáni Magyarországon. *„Metszően éles hangja úgy vált ki, mint akkor talán senké. [...] lenyűgöző hérvél tudta szétszabdalni az ellenfél érveit, villámgyors csapásaival széthasítani a hazugság és demagógia lepleit”* – írta a Népszabadság főszerkesztő-helyettese 1973-ban.⁸³²

A sajtóirányítás mindenestre szavakban ragaszkodott hozzá, hogy a lapok „megzenésítsék” a párt határozatait, a közélet fontosnak tekintett eseményeit. Ezek – és az évfordulós cikkek –

⁸³⁰ Jelentés Williams (BBC World Service) magyarországi látogatásáról. ABTL, H-11755

⁸³¹ MÁTE György: Új március hírnöke. A tiltott magyar párt sajtó története 1917–1945. Budapest, MÜOSZ, 1975. 7.

⁸³² RÉNYI Péter: Jegyzetek Révai József publicisztikájáról. Magyar Sajtó 1973/11., 329–332.

tipikusan a tervezhetőséget képviselték ott, ahol normálisan az aktualitás adta a mondanivaló erejét. A bolgár pártküldöttség köszöntése, a szovjet-magyar kereskedelmi megállapodás vagy egy KB-határozat méltatása gyakran fulladt közhelyekbe, a passzusok hosszú szó szerinti idézésébe. Másik oldalról rendszerint vád érte a publicisztikai témák tervszerűtlen, esetleges kiválasztását is, ami azt jelzi, a szerkesztők bajban lehetnek a megfelelő címlaptémák kiválasztásakor. A Népszabadságnak véleményvezérként e téren is kitüntetett szerep jutott – bár korántsem akkora, mint 1956 előtt, amikor a többi lap szorosan igazodott a Szabad Néphez. „*Abhoz kell a vezércikk, hogy a félmillió párttag először nézze meg a lapot, utána politizáljon*” – fogalmazta meg a fenti követelményt Kádár János 1967-ben. A Baranya megyei pártbizottság szerint ez olyannyira élő gyakorlat volt, hogy több pártszervezetnél archiválták a Népszabadság elvi-politikai cikkeit.⁸³³

Ha azonban a szerkesztők és újságírók megnyilatkozásait vesszük alapul, az a benyomásunk támad, hogy a belpolitikai publicisztika a tartós válság állapotában „vésztele át” az 1956 utáni bő három évtizedet. Az 1956 utáni publicisztikát maguk a kérdésben véleményt nyilvánító újságírók szegényesnek, sablonosnak ítélték, amely magán viselte a Rákosi-korszak „örökségét”, rossz rutinját.⁸³⁴ Míg 1945 után a koalíciós időszakban a politikai küzdelem hőfoka, tépje kedvezett a publicisztikai írásoknak, a különböző pártkötődésű és különböző elképzeléseket képviselő újságírók csaptak össze, addig az ötvenes években már csak az ideológiai házi feladatot csekély változtatásokkal felmondani képes sajtómunkás tudott érvényesülni. A vezércikk-szerű témaválasztás ellehetetlenült, az újságíró nem vállalhatta, a szerkesztők nem merték felvállalni a „forró” témák, valódi társadalmi problémák megfogalmazását: „*hosszú ideig [...] már a témaválasztáskor is óvakodtunk megragadni azt, ami a tömegeket érdekli, izgatja. Teóriákat eszkaláltunk arról, hogy az érdekességre törekvés a burzsoá sajtó sajátja, tehát aki érdekesen ír, az elhajlik*”.⁸³⁵ A megszólalók sajnálkoztak még azon is, hogy régebben – még az ötvenes években is – számos író részt vett az újságok készítésében, ami önmagában emelte a publicisztika színvonalát. Az alapvető problémát viszont leginkább az jelentette, hogy – a konszolidáció és a mezőgazdaság kollektivizálása utáni – a párt „változatlan” és „helyes” építómunkáját megvalósítani hivatott „szocialista építómunka” évtizedei nem kedveztek a publicisztika műfajának. Bár az újságírók közül is többen egyetértettek a sajtóirányítás álláspontjával: kellő felkészültséggel bármely témában jelenhet meg jó írás.

Ezzel együtt a biztonságra törekvés számos káros következményét említik a korszak újságírói a vezércikkekkel kapcsolatban. Ilyen tipikus hiba a túlírt publicisztika, amely arra törekedett, hogy az adott kérdést minél általánosabban, a lehető legteljesebben fejtsse ki. Stilisztikai jellemzőjeként említik, hogy szerzője hosszas egyrészt-másrészt jellegű felsorolásban pro és kontra körülfárja a problémát, ahelyett, hogy egyértelmű fogalmazással, világos szándékkal egy

⁸³³ A Baranya megyei pártbizottság feljegyzése a Népszabadság munkájáról. MOL MK–S 288. f. 22/1966. cs. 8. 6. e.

⁸³⁴ GÁRDOS Miklós: Nem-vezércikk a vezércikkről. Magyar Sajtó 1965/3., 67–70.; PÉCSI Ferenc: A kongresszus után a vonzóbb sajtóért. Magyar Sajtó 1963/1., 1–3.

⁸³⁵ SZÁNTÓ Jenő: Unalmas levél a szerkesztőhöz az érdekesség ügyében. Magyar Sajtó 1963/1., 14–16.

adott aspektusra irányítaná a figyelmet.⁸³⁶ Szintén biztonságot kínált a megszólalók szerint a „sablonok”, az instant receptek követése, amelyek felhasználásával a szerző mentes maradhatott a komoly gondolatíságtól, és megelégedhetett azzal, hogy a cikkben szereplő alaptézisét néhány példával alátámasztotta.⁸³⁷ Ilyen lehetett egy-egy kiemelt, párhathározatban is megfogalmazott politikai-gazdasági feladat vezércikkbe öntése, amelyben találkozhatunk az intézkedés lényeges célkitűzéseinek számbavételével, majd egy-két üzem tapasztalataival, esetleg minisztériumi vagy statisztikai jelentéssel, amelyek egyszerre mutattak rá a végrehajtás során elért „kezdeti sikerekre”, valamint a megoldásra váró problémákra. Tipikus „emlékeztető” cikk volt a Népszava írása a gazdasági tervteljesítésről, amelynek a kormány és a Tervhivatal azon a héten közreadott jelentése adta apropóját.⁸³⁸ A szerző előbb igyekezett aláhúzni az éves terv teljesítésének fontosságát, majd utalt a jelentésben szereplő pozitívumokra. Ezt követően rátért a „közlebbi elemzésre”, amely nyomán kiemelt néhány negatívumot (termelés szerkezetének lassú változása, rossz külkereskedelmi mérleg), majd felidézte a gazdaság feladatait összegző, a fenti negatív jelenségekkel is foglalkozó párhathározatot, míg a záró bekezdésben kifejezte bizakodását, miszerint „a lehetőségek jobb kihasználásával”, „nagyobb erőfeszítéssel” a tervekben és határozatokban rögzített feladatok teljesíthetők.

Az újságírók szerint ugyancsak erőtlen publicisztikát eredményezett a szerkesztőségi terv alapján megrendelt cikk, amelynek kényszer-jellege az újságíró ötletszegénységében, szenvedélymentességében mutatkozott meg.⁸³⁹ Fokozhatta ezt az érzést az, ha a szerkesztő olyan téma megírását adta ki, amely tartalmánál fogva alkalmatlannak bizonyult a vezércikkben való feldolgozásra. Kovács Judit például egy olyan 1958-as esetet említ meg, amikor is azzal bízták meg, írjon cikket az első oldalra a trágyakiholdásról.⁸⁴⁰ Később is rendszeresen visszatérő elem maradt, hogy a vezércikknek a mezőgazdaság problémáival is foglalkozni kellett, aminek eredményeképpen gyakran jelent meg a címdalalon olyan publicisztikai írás, amely a soron lévő mezőgazdasági feladatokat tekintette át. Ezen írások hatásfoka meglehetősen alacsonyra tehető: a mezőgazdaságban dolgozók elsősorban nem az országos napilapokat lapokat járaták, de még ha el is olvasták azokat, vajmi kevésbé valószínű, hogy teendőiket és módszereiket a vezércikkek alapján alakították. A városiakat pedig egyéb műfajokban is lehetett volna informálni a munkák állásáról.

Többen hibás szerkesztői gyakorlatnak tartották azt, hogy a lapvezetés mindenáron ragaszkodott az első oldalas vezércikk megjelentetéséhez, abban az esetben is, ha egy-egy lapszámra nem kínálkozott alkalmas téma.⁸⁴¹ Márpedig – mutattak rá – komoly, a műfaj tekintélyét is romboló hatású hátránya egy vezércikknek, ha nincs napi jellege, nem elég közérdekű és konkrét, erőszakoltan teremt aktualitást egy-egy téma számára, akár egy kerületi

⁸³⁶ SZÁNTÓ Jenő: Egyrészt – másrészt. Magyar Sajtó 1966/5., 138-140.

⁸³⁷ BAKTAI Ferenc: Egy apublicisztikus cikktípusról. Magyar Sajtó 1965/2., 43-44.

⁸³⁸ ORBÁN Attila: A ma és a holnap felelőssége. Népszava, 1975. május 24.

⁸³⁹ BAKTAI Ferenc: Egy apublicisztikus cikktípusról. Magyar Sajtó 1965/2., 43-44.

⁸⁴⁰ KOVÁCS Judit: A vezércikk rehabilitálható. Magyar Sajtó 1978/10., 309-311.

⁸⁴¹ SZATHMÁRI Gábor: Gondolatok a belpolitikai újságírásról. Magyar Sajtó 1981/2., 7-10.

népfronttanácskozás vagy egy régi ismerőssel való találkozás ürügyén.⁸⁴² Egy ironikus megfogalmazás szerint a vezércikkek összességéből így nem bontakozhatott ki következetes kép a lap irányvonaláról, mert a „parkrongálók” feletti moralizálásból és a „kiszakadó tejzacskók” feletti kesergésből nehezen állhat össze konzekvens értékrend.⁸⁴³ Szathmári Gábor a fentiek mellett érvelt, hogy a vezércikk rangja úgy szerezhető vissza, ha csak akkor jelennek meg vezércikkek, amikor a lapnak valóban van mondanivalója.⁸⁴⁴

Természetesen vitatható egy-egy probléma társadalmi jelentősége, így például nem zárhatók eleve ki az egészséges életmód kérdései a vezető publicisztika témái közül, mégis amikor a párt központi lapja a diákturizmus és természetjárás teendőiről közöl vezércikket, akkor arra gondolhatunk, hogy az ilyen írások „jobb híján” kerültek a címdalakra. Az érintett intézmények nyilván – a sajtóirányításon keresztül – felhívták a szerkesztőségek figyelmét a témára, de nem valószínű, hogy ragaszkodtak a vezércikkbeli feldolgozáshoz. A Népszava egyik vezércikke a szakszervezeti dolgozók figyelmét a tavaszi kikapcsolódás jelentőségére hívta fel, de szintén furcsán hatott az a felhívás a lapban, hogy az olvasók bánjanak kedvesen, udvariasan a Magyarországra érkező turistákkal.⁸⁴⁵ Szintén a témák súlyának elcsúszását mutatja, hogy a Népszabadság 1975-ben ugyanannyiszor foglalkozott a parkosítással, faültetéssel, mint az iskolaüggyel. Igaz utóbbi cikkek is inkább rutinszerűségükkel „tűntek ki”: rendszeresen helyet kaptak az iskolai évkezdetet köszöntő írások, a félévi bizonyítványosztást megelőző, szülőknek szánt intenciók, valamint a vakáció előtti, a szünidei veszélyeket és lehetőségeket latolgató cikkek. A vezércikk formában való feldolgozást több esetben indokolhatta az ilyen direkt módszerek egyszerűsége, gyorsasága. A hetilapok publicisztikai tevékenységének elemzése során a megbízott újságíró arra jutott, hogy az aktuális feladatokra, ügyekre való reflexió kizárólag a publicisztikai műfajokban volt fellelhető. Ez azonban véleménye szerint azzal járt, hogy a hetilapok anyaga nem különbözött a napilapokétól, és a szívesebb, olvasmányosabb feldolgozás iránti igényeknek sem feleltek meg.⁸⁴⁶

Voltak, akik a publicisztika hibáit a rovatrendszerben keresték, mondván az újságírásban nagyfokú specializáció ment végbe, amelyet az újságírók rovatokba történt beosztása mesterségesen felerősített. Ez azt eredményezte, hogy minden újságíró mintegy hitbizományba kapott egy-egy területet, amelyet minden körülmények között ő dolgozott fel, riportban, interjúban, tudósításban, belső cikkben – és vezércikkben is. Ezért aztán a vezércikkektől nem lehetett többet várni, mint hogy csupán korrekt módon megírt szakcikkek legyenek, amelyek nélkülözték azt a műfaji pluszt, amelyet a jó publicisztika megkövetel.⁸⁴⁷ Ez mindenekelőtt annak az általánosabb rálátásnak a hiányát jelentette, amely az új nézőpontok felvillantásában jelenthetett volna nagy előnyt. Valóban tapasztalható volt, hogy egy-egy újságíró bizonyos

⁸⁴² VETŐ József: A vezércikkről. Magyar Sajtó 1963/11-12., 358-360.

⁸⁴³ RÓZSA Gyula: A kulturális publicisztikáról – ami mintha nem volna. Magyar Sajtó 1967/8., 233-234.

⁸⁴⁴ SZATHMÁRI Gábor: Gondolatok a belpolitikai újságírásról. Magyar Sajtó 1981/2., 7-10.

⁸⁴⁵ SZABÓ Ferenc: Diákturisták. Népszabadság, 1975. április 29.; SZENES Imre: Tavaszvárás. Népszava, 1975. február 26.; MÉLYKÜTI Attila: Házigazdák. Magyar Nemzet, 1975. június 3.

⁸⁴⁶ Bácskai László feljegyzése a hetilapokról. MOL MK-S 288. f. 22/1974. cs. 23. 6. e.

⁸⁴⁷ GOMBÓ Pál: Rovatfalak, politika, személyiség. Magyar Sajtó 1976/7., 214-219.

témát egymaga vitt egy-egy szerkesztőségben. A napilapokban rendszeresen ugyanannak a szerzőnek a nevével jelentek meg a mezőgazdasági, ifjúságpolitikai, külpolitikai vagy tanácsi tárgyú vezércikkek. Másrészt viszont nehéz volna vitatni annak racionalitását, hogy egy-egy témával az ahhoz leginkább értő munkatárs foglalkozzon, és ez lényegében ma is működő gyakorlat.

További magyarázatot kínál az a felfogás, miszerint a „*publicisztika sorvadásában közéletünk általános hőmérskélete*” is közrejátszott.⁸⁴⁸ Hasonló érveket nemcsak Novobáczky Sándor hozott fel, de az általa jegyzett eszmefuttatás pikantériáját az adja, hogy nem sokkal előzte meg az Agitációs- és Propaganda Bizottság ominózus állásfoglalását, amely elhárította a politika felelősségét az újságírás problémáiért. Lényegében Novobáczky gondolatait erősíti meg Rózsa László bő másfél évtizeddel később közölt cikke, amely azt húzta alá, hogy a publicisztika mindig azokban az időszakokban élt meg fellendülést, amikor valamiféle „forradalmi-demokratikus” folyamatok mentek végbe a társadalomban, amikor valami változóban volt. Ilyenként említi a koalíciós éveket, – bizonyos megszorításokkal – az 1956 előtti vitákat, az 1956 utáni konszolidáció időszakát, a mezőgazdaság kollektivizálásának éveit, illetve a gazdasági mechanizmus reformjának előkészítését.⁸⁴⁹ Vagy ahogy Fodor Gábor fogalmazott: „*a politikai publicisztika a szocializmusban is attól nyerhet létjogosultságot, ha valódi értékkülönbségek talajáról valódi véleménykülönbségek csaphatnak össze benne*”.⁸⁵⁰

A műfajjal kapcsolatos újságírói „válsághangulatot” erősíthette az a meggyőződésük, hogy a vezércikkek, publicisztikai írások hatásfoka nagyon csekély volt. Mint mondták, „az olvasó birtokon belül van”, vagyis azt olvas el, amit akar, és a vezércikkeket ritkán sorolták ezek közé. Mások a gyéren, de mégis rendelkezésre álló felmérések adatait idézték, miszerint egy-egy újságolvasó mindössze 15-20 percet tölt napilapjával, így batorság volna azt feltételezni, hogy végigolvassa, legfőljebb ha átfutja a terjedelmes – és lapos – publicisztikai írásokat.⁸⁵¹ A Magyar Nemzet részben erre, részben az „egészhasábos” vezércikkben való feldolgozásra „szűk” témákra reagálva alakította ki „minivezércikkeit”: a hetvenes években egyes napokon két rövid vezércikk volt olvasható a megbeszített helyen. Jelentésében a szerkesztőség az olvasók körében tapasztalt kedvező fogadtatásról számolt be.⁸⁵²

A vezércikkek olvasottságával kapcsolatban az egyik véletlet az olyan lakonikus megállapítások képviselték, miszerint egyrészt a vezércikkeket senki se olvassa el – vagy ahogy Kékesdi Gyula ironikusan fogalmazott, „*ha elítélkedni való gondolatod támad, vezércikkben írd meg, soha senki nem fog rátalálni*”.⁸⁵³ A másik oldalon azok az állítások sorakoztak, amelyek azt támasztották alá, hogy az emberek mégiscsak jobban érdeklődnek a belpolitika, mint a külpolitika kérdései iránt, és szívesen olvassák az újságírók előbbivel kapcsolatos gondolatait, hogy összevessék azt saját

⁸⁴⁸ NOVOBÁ CZKY Sándor: Műfajváltás: avagy a publicisztika sorvadás? Magyar Sajtó 1970/2., 44–46.

⁸⁴⁹ RÓZSA László: Publicisztikánk helyzete – Vitatézisek. Magyar Sajtó 1986/8., 8–10.

⁸⁵⁰ FODOR Gábor: Olvasok vezércikkeket. Magyar Sajtó 1978/4–5., 144–145.

⁸⁵¹ BÉKÉS Megyei Népiújság pártszervezete az APB belpolitikai újságírás helyzetével foglalkozó állásfoglalásáról (1971. szeptember 28.). MOL MK–S 288. f. 22/1971. cs. 21. ó. e.

⁸⁵² Jelentés a Magyar Nemzet munkájáról a IX. kongresszus óta eltelt időszakban. MOL MK–S 288. f. 22/1970. cs. 8. ó. e.

⁸⁵³ KÉKESDI Gyula: A hangulat varázsa. Magyar Sajtó 1971/8-9., 231–232.

meglátásaikkal.⁸⁵⁴ Különösen a hatvanas évek közepétől erősödtek fel az újságírók aggodalmai az írásaik vélt vagy valós hatékonyságát illetően. Ennek egyik egyedi megnyilvánulása volt Szentkirályi Jánosnak, a Szabad Föld főszerkesztőjének 1966. novemberi jelentése, amelyben úgy fogalmazott, le kell számolni az újságok hatásosságának régi illúzióival: ha a lapok nem rendkívül áttekintően fejtenék ki hatásukat, akkor „*ma Magyarországon katasztrális holdanként legalább 18 mázsa búzának, 300 mázsa cukorrépának kellene teremnie... a tehenenkénti tejhozamnak pedig legalább 4000 liternek kellene lennie*”. Így hiábavalónak tekinthetők a tucatszámra megjelenő olyan, fontosnak tartott cikkek, amelyeket a pártvezetés nemegyszer kifejezetten elismeréssel illetett, mivel azok zömmel nem voltak képesek megszólítani az olvasókat.⁸⁵⁵ A hatások kérdééhez kapcsolódóan hangot kapott az a vélemény is, hogy a közönség nem szereti, ha a vezércikkek triviális gondolatokat szájbarágó módon tálnak, az olvasó nem fogadja el a kioktatást. Pécsi Ferenc szerint ez egy ördögi kört gerjesztett, mivel az újságírók is tudatában voltak ennek a jelenségnek. Ez a gyengének érzett cikkeik megírásakor úgy ütött vissza, hogy a görcsös igyekezetük a fenti hibák elkerülésére tovább rontotta a vezércikkek színvonalát.⁸⁵⁶ Soltész István a Népszabadság nyolcvanas években bevezetett újítását, a keretes kisvezércikket is egyfajta rossz védekezési reflexnek vélte: olyan kibúvó formának, rövid, apró betűs írásoknak, amelyeknek azért volt helye a napilapban, mert a szerkesztők ugyan szükséges rossznak tartották a vezércikkek létét, de nem bíztak abban, hogy a hagyományos formát és terjedelmet bárki is olvasná.⁸⁵⁷

Másik oldalról viszont az újságírók úgy látták, az olvasók természetes immunreakciója is működésbe lépett. Erről a védekezési reflexről elsősorban olyankor lehetett beszélni, amikor egy-egy témát a lapok túlragoztak. Ilyen veszély rendszeresen jelentkezett a politikai kampányok idején. „*Egy ilyen politikai állásfoglalás még változatos is sokszori tárgyalása azt a gondolatot kelthette számtalan olvasóban, hogy »ez már a könyökünkön jön ki«.* Főként akkor, ha a korábbi tapasztalataik alapján már tudták, hogy az ilyen események idején minden meg lesz nekik magyarázva és be lesz bizonyítva.”⁸⁵⁸

Ezért gyakran hangzott el az a követelmény, hogy a hatás érdekében minél közvetetettebb írásmódot, és minél közvetetettebb műfajt kell választani a meggyőzéshez. A Magyar Nemzet főszerkesztője szerint például valószínűbb, hogy az emberek elolvassák a híryanagot, mint a kommentárokat, így a jól megválasztott főcímnek fontosabb orientáló szerepe van, mint egy-egy publicisztikai írásnak.⁸⁵⁹ Eszerint az érvelés szerint az olvasónak nem készen kell tálni az események értelmezését, hanem valóssá kell tenni ahhoz fűződő jogát, hogy a kapott információk alapján maga alkosson véleményt egy-egy kérdésben. A jó vezércikk tehát

⁸⁵⁴ Gábor Márton hozzászólása az APB belpolitikai újságírás helyzetével foglalkozó állásfoglalásához (belpolitikai újságírás helyzete). MOL MK–S 288. f. 22/1971. cs. 21. ó. e.; SZÁNTÓ Jenő: Dogmák a publicisztika ellen. Magyar Sajtó 1971/8–9., 241–243.

⁸⁵⁵ Szentkirályi János feljegyzése a Szabad Föld munkájáról. MOL MK–S 288. f. 22/1966. cs. 8. ó. e.

⁸⁵⁶ PÉCSI Ferenc: Az olvasó kegyeinek keresése. Magyar Sajtó 1966/8., 225–227.

⁸⁵⁷ A Magyar Sajtó kerekasztala: Belpolitika és belpolitikai újságírás. Magyar Sajtó 1983/9. 7–22.

⁸⁵⁸ Jelentés a KB novemberi határozatának feldolgozásáról a Magyar Hírlapban. MOL MK–S 288. f. 22/1973. cs. 23. ó. e.

⁸⁵⁹ PETHŐ Tibor: Tehetség –tanulás – tudás. Magyar Sajtó 1972/9., 257–258.

gondolatokat ébreszt, de nem diktál, a jó publicista pedig nem akar a mindentudó pózában tetszelegni és megcáfолhatatlan kinyilatkoztatásokat tenni.⁸⁶⁰

Az újságírók tehát messze nem voltak elégedettek a politikai publicisztika minőségével, és az adott keretek között – a szavak szintjén mindenképpen – a változtatás mellett foglaltak állást. Az útkereséseket jelzik nagy példányszámú országos napilapjaink „kísérletezései”. Politikai napilapjaink messze nem voltak egységesek a publicisztika kezelésében; az egyes lapok azonban jelentős változásokon mentek keresztül az 1957 és 1988 közti időszakban. Kivételnek a figyelemreméltó állandóságot felmutató Magyar Nemzet számított: a lapban már 1959-ben kialakult az a szerkezet, amely a következő harminc évben csak annyit változott, hogy a hetvenes évek közepétől 1983-ig gyakran két külön írás jelent meg egy publicisztika helyett: az első oldalon öt hasázból a baloldali kettőt foglalta el a vezércikk, míg a fennmaradó helyen a kommentált külpolitikai híresszefoglaló kapott helyet. Az állandóságban szerepe lehetett annak, hogy a Magyar Nemzet vitte tovább legsikeresebben a vezércikk sajtó hagyományait, sőt rendelkezett saját, 1945 előttről datálható tradícióval is e téren. Bár az ötvenes évek végén a Politikai Bizottság még azt róttá fel a lap vezetésének, hogy semmiben sem tér el egy pártlaptól, a hatvanas évek közepén Kádár János egy PB-ülésen már a Népszabadság újságíróinak figyelmébe is a Magyar Nemzet publicisztikáját ajánlotta, méghozzá két szempontból is. Egyrészt dicsérte a témaválasztás aktualitását, másrészt kiemelte, hogy a Nemzet újságírói sikeresebbek a politikai mondanivaló lényegének megragadásában.⁸⁶¹

A másik két lapban jóval több szerkezeti változás történt a bő harminc év során, amelyek a vezércikkek formái, terjedelmi megoldásait is érintették. Mindez annak a jele, hogy e két napilap kereste a jobb megoldásokat, ám az átalakításokkal együtt sem talált rá a tökéletes formátumra. A Népszava egészen 1962 végéig nem is közölt címolдалán vezércikket, sőt az első oldal képe meglehetősen eklektikusra sikeredett. A címolдалra számtalan kisebb-nagyobb, legkülönbözöbб témájú cikket tördeltek be, amelyeket ráadásul lekerékített vonalakkal el is választottak egymástól. Publicisztikai írások előfordultak a Népszavában 1957 és 1963 között is, ám ezeknek a helye vagy a harmadik, vagy – külpolitikai téma esetén – az ötödik oldalon volt. Utóbbiak azt követően is megmaradtak a lapban, hogy a címlap hét hasábjából a két baloldali oszlopot a vezércikkek foglalták el. Érdekes módon ez az egyetlen formai váltás, amely konkrétan köthető valamely politikai eseményhez, ugyanis az első két-, illetve háromhasábos vezércikkek az 1962. novemberi VIII. kongresszust követően jelentek meg a lapban. A vezércikkek eleinte kizárólag a kongresszus határozataival foglalkoztak, majd fokozatosan belesimultak a „hétköznapi”ba, ám egy héten kettő-három vezércikknél többet nem közölt a szakszervezeti napilap. E tekintetben a hetvenes évek elején következett be fordulat. A vezércikkek ugyanakkor nem szigorúan rögzített terjedelmet követtek, hol hosszabb, hol rövidebb publicisztika jelent meg az első oldalon. A nyolcvanas évek elején a

⁸⁶⁰ PÁLÓ Tamás: Legyen véleményünk. Magyar Sajtó 1967/2., 46–48.; RUFFY Péter: Merre megyünk? Merre menjünk? Magyar Sajtó 1969/1., 4–6.; NOVÓBÁCZKY Sándor: Műfajváltás: avagy a publicisztika sorvadása? Magyar Sajtó 1970/2., 44–46.

⁸⁶¹ Jelentés az Népszabadság munkájáról. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1967. február 7-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 416. ó. e.

nyomdai korszerűsítésnek köszönhetően arculatot váltó lapban újra megritkultak a vezető írások.

A Népszabadság egészen 1969-ig nem közölt rendszeres vezércikket a párttagság orientálásában, segítségével deklarált szerepe ellenére – azt a feladatot ugyanis elsősorban a harmadik oldali belső publicisztika, illetve a pártrovat látta el. A Népszabadságról általánosan élő „klasszikus” szerkezeti képlet, miszerint az első oldali vezércikket a harmadik oldali elméleti-ideológiai cikk(ek) egészíti(k) ki, csak 1969 és 1980 közt volt mindennapi gyakorlat. Akárcsak a Népszava esetében, 1981 a Népszabadság szerkesztésében is új nyomdai eljárást hozott, amelynek következtében a lap szerkezete is változott. Az első oldal vezércikkei sokat vesztek jelentőségükből, kéthasábos „nagy cikk” csak ritkán, elsősorban hétvégénként, került a lapba, helyette cikkszerű formátummal, a címlap alsó negyedét-ötödét elfoglaló, a korábbi vezércikkeknél jóval rövidebb, keretes írások kerültek a főoldalra, miközben az ideológiai oldal megőrizte korábbi helyét és funkcióját.

A lapok szerkezetét átfutva megállapítható, hogy három vezető napilap közül a vezércikkek csak a Magyar Nemzetben tudta megőrizni presztízsét. Itt a szerkesztés tulajdonképpen mindvégig biztosította számára a klasszikus helyet – bár a hetvenes évek második felében a terjedelmet időlegesen már nem. A Népszabadság és a Népszava csak egy bő évtizedig tartott ki a minden nap megjelenő vezércikkek mellett – éppen a hetvenes években. A nyolcvanas években utóbbiból eltűnedeztek, a Népszabadságban pedig csak a hétvégi számban őrizték korábbi súlyukat.

4. A gazdasági újságírás sajátosságai és dilemmái

A gazdasági újságírás kereteit alapvetően meghatározta a párt gazdaságpolitikai gyakorlata. A tervgazdaság léte, a gazdasági szintér felértékelése a két világrendszer harcában, egyben a gazdasági kérdések előtérbe állítása az ideológia frontján megszabta a hazai újságírás gazdaság, illetve termelés-centrikus beállítódását. A kádári konszolidációban központi szerepet játszó életszínvonal-politika szintén a gazdasági eredmények bemutatására ösztönzött. A sajtóirányítás azonban szakított az 1956 előtti évek statisztikai „szenzációkon” alapuló gazdasági újságírásával, a minden körülmények közt folytatott eredménypropagandával, és helyette a több mellett a jobb termelésre ösztönző, de alapvetően mozgósító jellegű gazdasági újságírást preferálta. Az 1968-as reform előkészítése évekre meghatározó helyet biztosított a gazdaságpolitikai agitáció számára, és beemelte a reformdiskurzust a nyilvánosságba, nagyobb hangsúlyt kapott minőségi fejlődés problémája. A későbbi politikai ellentétek így szintén a gazdasági reformmal, gazdasági kérdésekkel kapcsolatban kaphattak hangot. A második reformhullám megindulásával – és még inkább az életszínvonal-politika tarthatóságának megkérdőjeleződésével – a hetvenes évek végétől a hatalom számára alapvető fontosságúvá vált, hogy a tömegkommunikáció olyan képet nyújtson a közönségnek, amely alapján az realisabban tekint az ország helyzetére, a nehézségeket nem a rendszer defektusaként látja, egyben elfogadja a reformintézkedések szükségességét, illetve bizalommal támogatja azokat.

Mindez ahhoz vezetett, hogy a belföldi témák között a gazdasági problémák tárgyalása dominált. Az 1972-es gazdasági agitációs és propagandamunkát értékelő PB-határozat szerint a rádió politikai műsoraiban mintegy 32, a televízióban 40 százalékban gazdasági tematika szerepelt, és a tömegkommunikáció egészében is elérte a 30 százalékat.⁸⁶² Nem sokban különbözött ettől a kép bő egy évtizeddel később sem: az országos napilapokban az összes anyag hetedét-nyolcadát tették ki a gazdaságpolitikai közlések (12,5–13,9%), avagy a belföldi tárgyú anyag fele (1982 és 1985 között 45,4–51,5%-a) a gazdasági élet kérdéseiről szólt.⁸⁶³

A gazdaság kérdéseit már az ötvenes évek végén született két sajtóhatározat is a fontos témák között említette. Akkor a fő hangsúlyt a termelési agitáció megújítása, illetve a hatékony, de nem kontraproduktív életszínvonal-propaganda kialakítása kapta. A pártvezetés egyrészt megértette, hogy a „vízállásjelentés-szerű”, sablonos, eredményekkel mozgósító termelési agitáció nem közvetíthető hitelesen, ám hiába várta azt is, hogy a termelési riportokból, üzemi tudósításokból kialakuljon egy érdekes, lelkesítő műfaj. Bírálta az újságírókat, amiért „*a sajtó nem tükrözi teljes mértékben a tömegekben lévő alkotó lendületet*”.⁸⁶⁴

A szemlélet viszont alapjaiban nem változott: a tömegkommunikáció egyik fő feladata, hogy mozgósítsa a dolgozókat a párt által kitűzött célok megvalósítására. Ahogy a PB 1972-es határozata leszögezte: „*A gazdaságpolitikai tájékoztatás, agitáció és propaganda alapvető célja: a párt gazdaságpolitikájának állandó, rendszeres ismertetése, megértetése, elfogadtatása, a végbemenő gazdasági és társadalmi folyamatok lényegének tudatosítása*”.⁸⁶⁵

A másik központi eleme e határozatoknak a „szociális és bérdemagógia” elvetése volt: a termelési anyagoknak az is szerepük lett volna, hogy megértessék az összefüggéseket a termelés, a termelékenység és az életszínvonal, az állam teherbíró képessége között. A PB úgy látta, hogy „*nem tűnik ki eléggé a lapokból, hogy a szocializmus építése sok küzdelemmel, nehézséggel, problémákkal, sőt áldozatokkal is jár*”, és a fogyasztás kérdései túlontúl nagy teret kap, ezáltal megnöveli a lakossági igényeket.⁸⁶⁶

A politika segítségének, a munkára mozgósítás motívumát legélesebben a mezőgazdasággal kapcsolatos tömegkommunikációs gyakorlat mutatja. Nagyon nehezen változott az a felfogás, amely a mezőgazdasági munkák állásáról, a megyei őszi gabonavetés vagy mélyszántás felének teljesítéséről is fontosnak tartotta az olvasók informálását.⁸⁶⁷ Ám még 1975-ben is nyilatkozott úgy mezőgazdasági vezető, hogy a sajtónak komoly érdeme volt, hogy a figyelmet a fő feladatokra irányította, és „*az őszi munkák mellé állította a közvéleményt*”: a mezőgazdaságban

⁸⁶² A gazdaságpolitikai agitáció, tájékoztatás és propaganda helyzete, javaslatok a javítására. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1972. június 27-i üléséről. MOL MK – S 288. f. 5/584. ő. e.

⁸⁶³ A Tömegkommunikációs Kutatóközpont felmérése a gazdasági közhangulat alakulásáról és a tömegkommunikációs eszközök gazdasági propagandájáról 1982-ben (1983. április). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1983/22. ő. e.; Hosszútávú tendenciák a tömegkommunikáció gazdasági közléseiben és a gazdasági közhangulat alakulásában (1975–1985). MOL MK–S 288. f. 41. cs. 466. ő. e.

⁸⁶⁴ Az MSZMP PB határozata a sajtó helyzetéről, feladatairól. In: VASS Henrik–SÁGVÁRI Ágnes [szerk.]: i. m. 172–178.; Az MSZMP PB határozata a sajtóról. In: VASS Henrik–SÁGVÁRI Ágnes [szerk.]: i. m., 308–314.

⁸⁶⁵ A gazdaságpolitikai agitáció, tájékoztatás és propaganda helyzete, javaslatok a javítására. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1972. június 27-i üléséről. MOL MK – S 288. f. 5/584. ő. e.

⁸⁶⁶ Az MSZMP PB határozata a sajtó helyzetéről, feladatairól. In: VASS Henrik–SÁGVÁRI Ágnes [szerk.]: i. m., 172–178.; Az MSZMP PB határozata a sajtóról. In: VASS Henrik–SÁGVÁRI Ágnes [szerk.]: i. m., 308–314.

⁸⁶⁷ SÓPTEI János: Hogyan írunk a faluról a városnak? Magyar Sajtó 1963/1., 11–13.

dolgozókkal megértette, hogy a mezőgazdasági munkák elvégzése elsősorban az ő feladatuk, míg a városiakkal beláttatta, hogy „*az őszi munkák sikeres elvégzése az egész társadalom érdeké*”.⁸⁶⁸ Hatalmas fordulatnak ígérkezett a hatvanas évek közepén meginduló gazdasági reform, amely a gazdasági újságírásnak is új feltételeket teremtett. A reform kimunkálása, majd bevezetése évekig kijelölte a belpolitikai újságírás fő kérdéseit. A sajtóirányítás két fő csapásirányt jelölt meg a tömegkommunikáció számára. Egyrészt azt, hogy vegyen részt a gazdaságban tevékenykedő vezetők informálásában, szemléletük formálásában. E cél érdekében alapították 1968-ban a Világgazdaság című napilapot, és nagyobb vitaszabadságot nyújtottak a gazdasági szakfolyóiratok is. Nagyobb hangsúlyt szántak az összefüggéseket feltáró elemző írásoknak, illetve az új körülmények között értékes vállalati tapasztalatok megosztásának.⁸⁶⁹

A széles közönséghez eljutó orgánumoknak ugyanakkor az volt az elsődleges szerepe, hogy a dolgozókkal ismertessék meg a reform lényegét, őket érintő elemeit és állítsák az olvasókat a reformintézkedések mellé.⁸⁷⁰ A gazdasági újságírással foglalkozók elsősorban azt hangsúlyozták, hogy a gazdasághoz hasonlóan az újságírásban is át kell térni a mennyiségi szemléletről a minőségi szemléletre. Ez nem csupán azt jelentette, hogy tovább kell látni annál, mint hogy a százalékos terv teljesült-e, illetve meg kell tanulni az új fogalmi apparátust (piac, szabályozók, pénz), és az állami hivatalok helyett sokkal inkább a vállalatok felé kell fordulni, ha információkra van szükség, hanem azt is, hogy elemzőbben, érvelőbben kell írni. A gazdasági kérdések összetettebbé válásával megnőtt a gazdasági újságíró jelentősége: neki kell eligazodnia és eligazítania az érdekvizonyok hálójában, értékelni a vállalatok teljesítményét, képviselni a népgazdasági szempontokat a közvélemény előtt.⁸⁷¹

A gazdasági újságírók tehát ellenőrző, társadalmi kontroll szerepük erősödését várták az új gazdasági mechanizmustól. Sőt, ezzel kapcsolatban a reform első éveiben felmerült az az 1956 után elfojtott követelés is, hogy a tömegkommunikáció bizonyos mértékig „örkutya” szerephez jusson. Grósz Károly, az APO egyik vezetőjeként a Magyar Sajtóban odáig ment, hogy elismerte: a gazdasági döntések képviselete nemegyszer nehéz helyzetbe hozza a tömegkommunikáció munkatársait, amelynek feloldásában fontos a helyes gazdaságpolitika és a hibás végrehajtás megkülönböztetése. Bár az újságírónak nem adta meg a jogot, hogy szembeforduljon a politikai vezetés álláspontjával, nem követelt meg azonosulást minden téves döntéssel, felelősségvállalást minden részkérdésért.⁸⁷² Nyers Rezső, a reformok elkötelezett híve ennél többet is mondott: a pártosság és elkötelezettség a szocialista társadalmi célok iránt

⁸⁶⁸ ALMÁSI István Interjú Dr. Soós Gábor államtitkárral: „Jól segítette a sajtó az őszi mezőgazdasági munkákat”. Magyar Sajtó 1975/1., 21–23.

⁸⁶⁹ GARAM József: Gazdasági újságírás – új közegben. Magyar Sajtó 1967/4., 97–99.

⁸⁷⁰ Jelentés a harmadik ötéves terv és a gazdasági mechanizmus propagandájának helyzetéről és az 1967. második félévi feladatairól. Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1967. július 11-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 41. cs. 79. ó. e.

⁸⁷¹ GARAM József: Gazdasági újságírás 1965. Magyar Sajtó 1965/2., 35–38.; ÁDÁM László: Vitázzunk többet a gazdasági problémákról. Magyar Sajtó 1965/3., 80–82.; GARAM József: A „mechanizmusról” – de hogyan? Magyar Sajtó 1965/7–8., 224–226.; GARAM József: A vállalati gazdálkodás és a sajtó. Magyar sajtó 1966/6., 164–166.; DR. VARGA György: A termelési agitáció átértékelése. Magyar Sajtó 1966/7., 207–208.; PAKOTS György: A sajtó feladata az új gazdasági mechanizmusban. Magyar Sajtó 1966/12., 373–374.; FÖLDES István: Az első tapasztalatok. Magyar Sajtó 1968/4., 101–104.

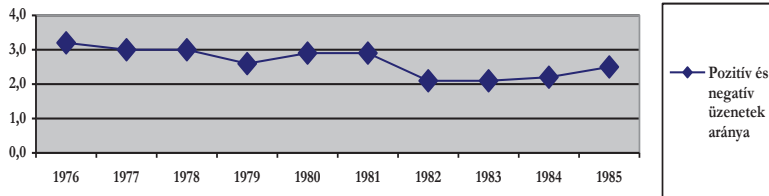
⁸⁷² GRÓSZ Károly: Gondolatok a gazdasági agitációról. Magyar Sajtó 1971/2., 34–37.

értvényesüljön, és ez összhangba hozható a gazdasági gyakorlatot elfogulatlanul elemző kritikával. A bírálóat szabadsága azt jelenti: „nem indulhatunk ki abból, hogy minden úgy van jól, ahogy van, hanem inkább abból, hogy sok minden éppen úgy nincs jól, ahogyan van.”⁸⁷³

A PB gazdaságpolitikai agitációt értékelő határozata nem fogalmazott meg éles kritikát a gazdasági újságírással szemben, igaz egyes hibákat már felrótt: a tömegkommunikáció nem tette világossá, a reform nem jelentett szakítást a tervgazdasággal, arányt tévesztett, mivel túl sok anyag foglalkozott a negatív jelenségekkel, túltengnek a fogyasztói szemléletű cikkek. Ezen felül konstataulta, hogy a tömegkommunikáció nem tudott megbirkózni azzal a kihívással, amit az érdekvizonyok nyíltabbá válása jelentett.⁸⁷⁴ Pár hónappal később a Központi Bizottság 1972. novemberi határozata a változatlan politika leple alatt befékezte a reformpolitikát. Mindez a gazdasági újságírás számára azt jelentette, hogy át kellett rendeznie tematikus és szemléletbeli hangsúlyait. A tömegkommunikáció homlokterébe olyan kérdések kerültek mint a munkásság ábrázolása, problémái, a nagyvállalatok élete – az őket korábban háttérbe szorító, magukat „ügyesen adminisztráló” kisebb vállalatokkal szemben –, illetve az anyagiasság, harácsolás elleni küzdelem.⁸⁷⁵ „Műsoraink alapvető hangvétele és tendenciája arra irányult, hogy a népgazdaságban és a társadalomban fellelhető pozitív tendenciák domináljanak” – emelte ki a Magyar Televízió jelentése.⁸⁷⁶ 1972–1973 fordulójától felerősödött az eredmények népszerűsítése, amelynek következtében a hetvenes évek közepére egyértelműen a pozitív gazdasági üzenetek uralták a tömegkommunikációt: a „jó hírek” több mint háromszorosán múltak felül a negatív tartalmú információkat.⁸⁷⁷

A pozitív és negatív üzenetek aránya a tömegkommunikációs eszközök gazdasági közléseiben (Forrás: Tömegkommunikációs Kutatóközpont)

Mint látható a hetvenes évek második felében az eredménycentrikusság némileg enyhült, de érdemi hangsúlyeltolódásra nem ekkor, hanem csak a nyolcvanas évek első felében került sor; eközben a gazdaságpolitika is szép csendesen visszakanyarodott a reformokhoz. A pártvezetés

⁸⁷³ GARAM József: A gazdaság – reflektorfényben. Magyar Sajtó 1972/3., 71–75.

⁸⁷⁴ A gazdaságpolitikai agitáció, tájékoztatás és propaganda helyzete, javaslatok a javítására. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1972. június 27-i üléséről. MOL MK – S 288. f. 5/584. ó. e.

⁸⁷⁵ FÖLDES István: A gazdasági propagandáról – a KB ülése után. Magyar Sajtó 1973/1., 5–8.

A fenti tendenciák erősödéséről számolnak be az egyes szerkesztőségek az APO-nak a KB határozatához kapcsolódó sajtómunka értékelése során. MOL MK–S 288. f. 22/1974. cs. 23. ó. e.

⁸⁷⁶ Magyar Rádió és Televízió jelentése Lapok a KB novemberi határozatának feldolgozásáról (1972. március 14.). MOL MK–S 288. f. 22/1973. cs. 23. ó. e.

⁸⁷⁷ Hosszútávú tendenciák a tömegkommunikáció gazdasági közléseiben és a gazdasági közhangulat alakulásában (1975–1985). MOL MK–S 288. f. 41. cs. 466. ó. e.

számára azonban a közvélemény realisabb gazdasági helyzetértékelése már a hetvenes évek második felétől központi fontosságúvá vált. Az államszocialista országok propagandája sokáig kitartott amellett, hogy a kapitalista országokat sújtó olajárrobbanás és a nyomában kibontakozó strukturális válság a KGST-országokba „nem gyűrűzik be”. A hetvenes évek közepére azonban ez az álláspont egyre inkább tarthatatlanná vált, az eladósodás vagy az export-import kérdései a tömegkommunikáció kényes témáivá váltak. Nem véletlen, hogy 1976-tól rendszeresítették a gazdasági újságíró-aktívákat, tanácskozásokat, hiszen a pártvezetés egyrészt szerette volna megteremteni gazdaságpolitikai szemlélet hetvenes években szétziláló egységét, másrészt szorosabban irányítása alatt tartani a tömegkommunikációban tükröződő gazdaság-képet. A Népszabadság szerkesztősege „legendás” megosztottságának fő tengelyét éppen a gazdasági reformok megítélése adta: a reformok iránt elkötelezett Földes István, és a „munkásellenzékhez” húzó Szamosi Károly főszerkesztő-helyettesek személyeskedésbe hajló ellentéte végigkísérte a hetvenes éveket. Ám nehéz lett volna pártegységet számon kérni a KB lapjánál, ha egyszer az a pártvezetésben sem volt adott.⁸⁷⁸ Grósz Károly, az APO osztályvezetőjeként ekkor hirdette meg, hogy a nemzetközi gazdasági feltételeket a tömegkommunikációban is tényként kell elfogadni, fókuszba a hatékonyság és minőség kérdései kerüljenek, elsősorban olyan formában, hogy az általános elvek elfogadtatása helyett az újságírók a konkrét teendők megfogalmazására koncentráljanak. Az új helyzetben új hangsúlyt kapott az a követelmény, hogy az életszínvonalról hitelesen, de az elvárások táplálása nélkül írjon, és „csak olyasmit kérjen számon, aminek megoldásához adottak a reális lehetőségek”.⁸⁷⁹ Ellentmondásos volt azonban, hogy a fenti bírálat-eredmény megosztás ellenére is úgy ítélte meg, a tömegkommunikáció gyengén mutatja be az eredményeket, ám vércseként csap le, ha kisebb hiányosságot észlel, az országot és a helyi-vállalati szinteket pedig egymáshoz ellentmondóan mutatja be a média.

A sajtóirányítás felkérésére 1977-ben készített felmérést egy vezető újságírókból alakított munkabizottság a tömegtájékoztató gazdaság-képéről, amely megerősítette a fenti aggodalmakat.⁸⁸⁰ A közvélemény-kutatások jelezték, hogy a hetvenes években elszakadt egymástól a világgazdasági nehézségekről alkotott kép és a világgazdasági folyamatok hazai következményeinek megítélése. Magas volt a hazai népgazdasági tervet optimistán megítélők aránya, közöttük is azoké, akik irreálisan felülbecsülték az eredményeket, lehetőségeket. Ezen felül az adatok azt is jelezték, hogy a lakosság körében jellemző a saját személyes anyagi helyzettel kapcsolatos optimizmus is. A lapokat áttekintve a bizottság azt állapította meg, hogy az olvasó nem kap egyértelmű, karakterisztikus képet a gazdaság helyzetéről, a lapok összességében kevés fogódzót adtak arról, hogy az adott időszakban melyek voltak a gazdaság

⁸⁷⁸ Feljegyzés a le nem zárt vitákról a Népszabadságnál (1977). PII. 990. f. 2. ő. e.; A Népszabadság belső vitái val kapcsolatos levelezés és feljegyzések. MOL MK-S 288. f. 51. cs. 20. ő. e.

⁸⁷⁹ Országos gazdaságpolitikai újságíró-aktívaértekezlet. Magyar Sajtó 1976/3-4., 65-99.

⁸⁸⁰ A bizottság tagjai a következők voltak: Tóth Gábor, a Szövetkezeti főszerkesztője, Jurmics László, a Szövetkezeti Hírlap főszerkesztője, Lipót József, a Magyar Import főszerkesztője, Pál Ottó, az Újítók Lapja főszerkesztője, Matkó István, a Magyar Hírlap rovatvezetője és Keserű Ernő, a Magyar Nemzet rovatvezetője. A bizottság által követett munkamódszer alapján először felmérték a kiválasztott lapok szerkesztési koncepcióját a főszerkesztővel folytatott beszélgetésen, majd három hónap lapszámain vetették össze azzal.

legfőbb kérdései, és nem kapcsolták össze a hazai és nemzetközi folyamatokat. Az értékelés szerint a Magyar Nemzetnél markáns koncepció nélkül foglalkozik a gazdaság kérdéseivel, és hiányoznak belőle az egyes iparágak és a népgazdaság egészének helyzetéről átfogó képet nyújtó elemzések, és napirenden lévő fontos kérdések (l. szerkezet-átalakítás), ugyanakkor a Magyar Hírlap által adott összképpel elégedett volt. A vizsgált hetilapok közül az Új Tükör mellőzte a gazdasági témákat, az Ország-Világ viszont rendkívül problémamentes világos festett le, határidőre teljesülő, hibátlanul kivitelezett beruházásokkal, sőt felsőfokon dicsérték a MALÉV-et, pont mikor nyilvánosságra került, hogy kormányhatározat született a légitársaság állami megsegítéséről, halaszthatatlanná váló fejlesztésekről.⁸⁸¹

A sajtóirányítás ugyanakkor a kendőzetlen helyzetfeltárásnál fontosabbnak ítélte a közönség megnyugtatótatását, a pánik elkerülését. A helyesnek tartott arányok felbomlásáról, a hibák „kitergetéséről” azt hirdette, hogy az leszereli, elkedvetleníti a dolgozókat, ahelyett, hogy munkakészségüket fokozná: „*az agitáció az elért eredmények népszerűsítésére helyezze a hangsúlyt, ne a hibák bírálatával akarjon cselekvést kiváltani*”.⁸⁸² Továbbra is kevés, de a tömegek tudatát leginkább befolyásolni képes terület feldolgozását kérte, semmint azt, hogy „*a népgazdasági veszteségeken, vagy a külföldi hiteleken rágódjunk*”, mert azzal „*az állam állampolgár nem tud mit kezdeni*”.⁸⁸³ Az életszínvonal-propagandát pedig úgy javasolta megújítani, hogy középpontba állította a szocialista jólét fogalmát, amit anyagi javak, szolgáltatások és szellemi javak összetett halmazaként értelmezett, azaz e téren is a minőséget hangsúlyozta a mennyiséggel szemben.

A párt- és pénzügyi vezetés csökkenő mozgástere nyomán azonban felerősödtek az olyan hangok, amelyek szerint „*kisebb veszélyt okoz a közvélemény nyugalmanak némi csökkenése, mint a közvélemény értetlensége*”.⁸⁸⁴ Határozottan szembekerült a Tömegkommunikációs Kutatóközpont jelentése az Agitációs és Propaganda Osztály értékelésével 1983-ban. A kommunikáció-elméleti szakemberek úgy ítélték meg, hogy a szerkesztőségek bár érzékenyen reagáltak a gazdasági nehézségekre, megálltak a felszíni jelenségek bemutatásánál, a mélyebb, strukturális összefüggéseket alig érintették. Igaznak látták ezt az eredmények bemutatásánál is: ott sem elemezték az újságírók, milyen ráfordítások állnak egy-egy beruházás, export stb. mögött, ezzel viszont a valósnál pozitívabb képet sugalltak. Mindez az elemzők szerint visszaüt, a tömegkommunikáció iránti bizalom elvesztését kockáztatja, így azt javasolták, hogy a hitelesség érdekében a váratlan gondokat „eltussolás” helyett tárgyalja, magyarázza bőven a sajtó, illetve a nehezedő körülményekre ne megmerevedéssel, hanem a gazdasági élet demokratizálását – a reformpolitikát – erősítő, minél szélesebb körű nyilvánosság

⁸⁸¹ Gazdasági helyzetünk tükröződése lapjainkban – a gazdaságpolitikai munkabizottság jelentése, 1977. MOL XIX-A-24b 123. doboz

⁸⁸² Javaslat a Politikai Bizottságnak a KB 1978. december 6-i ülésével összefüggő agitációs és propaganda feladatokra (1978. november 22.). MOL MK-S 288. f. 22. cs. 1978/27. ó. e.

⁸⁸³ Országos gazdaságpolitikai újságíró-tanácskozás (1978. március 10.). Magyar Sajtó 1978/4-5., 97–126.

⁸⁸⁴ Országos gazdaságpolitikai újságíró-tanácskozás (MSZMP KB APO, 1977. február 24.). Magyar Sajtó 1977/3-4., 65–82.

⁸⁸⁴ Káplár József külkereskedelmi miniszter-helyettes észrevétele a „Gazdasági újságírás és a világgazdaság” tárgyban írt Gazdaságpolitikai Munkabizottság jelentéshez (1979. február). MOL MK-S 288. f. 22. cs. 1979/12. ó. e.

megteremtésével segítse elő. Az APO elvetette ezt a helyzetértékelést, mind a nehézségek és az eredménypropaganda, mind a következtetések kapcsán. A társadalmi megújulás és a gazdasági élet demokratizálásának propagálása helyett a változatlan mondanivaló – szocialista nagyüzemek bemutatása, munkafegyelem, jó vezető bemutatása, „szocialista értékek” védelme – mellett állt ki.⁸⁸⁵

A nyolcvanas évek elején újságírói részről is egyre több panasz hangzott el. Az egyik ilyen ütközőpont az információhoz való hozzájutás kérdése volt: az újságírók számára nehezen elviselhető helyzetet teremtett, amikor olyan kérdésekhez nem nyúlhatott, amelyekkel a nyugati tömegkommunikáció – így a magyar nyelvű rádiók is – foglalkoztak, viszont a hazai szerkesztőségek számára az ott taglalt adatok vagy kérdések nem számítottak publikusnak. Ennek egyik felemás feloldási módja volt, hogy bizonyos információkat csak szakkiadványok közölhettek. Az Élet és Tudományt 1984-ben azért fedtte meg a sajtóirányítás, mert más kiadványokban szereplő adatokat egymáshoz illesztve képet adott az ország adósságállományának mértékéről.⁸⁸⁶ Hatalmas titkolózás vette körül az ország belépését a Nemzetközi Valutaalapba és a Világbankba, amit lehet indokolni a szovjet fél „érzékenységevel”, de a hazai közvélemény magyarázat nélkül maradt, akárcsak a forint leértékelésének körülményei kapcsán.⁸⁸⁷ A gazdasági újságíróknak elsősorban a külgazdasági érdekekhez kellett igazodniuk. Az irányítók gyors reakciója követte az olyan írásokat, amelyekből az ország devizahelyzetére, import- és exportproblémáira lehetett következtetni, akár egy olyan közlésből, miszerint az állami szervek az esetben támogatnak egy beruházást, ha csökkentik annak tőkés devizahányadát, és szocialista országból szerzik be a gépeket.⁸⁸⁸ Szintén korlátozta a szerkesztőségek mozgásterét, hogy gondosan ügyelniük kellett az magyar exportérdekekre. A kérdés a sajtótörvény megszületése után sem jutott nyugvópontra, mert az fenntartotta a szolgálati, üzemi titokra való hivatkozás lehetőségét, amit a vállalatok, minisztériumok ki is használtak, hiába írt elő a törvény általános elvként felvilágosítási kötelezettséget. A lapok ugyan perre mehettek volna, de ilyen – az információ megtagadását megátadom – perre a sajtótörvény első két évében nem került sor.⁸⁸⁹

Az újságírók nemegyszer nehezményezték, hogy a hatalom a kész döntések elfogadtatását kéri tőlük, míg a vezetők ritkán informálnak őket előzetesen az elképzelésekről, készülő intézkedésekről. Ezen felül megjelentek olyan vélemények is a szerkesztőségekben, hogy a sajtóirányítás lényegében arra kéri az újságírókat, hogy kozmetikázzák a valóságot, manipulálják a közvéleményt.⁸⁹⁰

⁸⁸⁵ A Tömegkommunikációs Kutatóközpont felmérése a gazdasági közhangulat alakulásáról és a tömegkommunikációs eszközök gazdasági propagandájáról 1982-ben (1983. április). Karvalits László feljegyzése Lakatos Ernő részére. MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1983/22. ó. e.

⁸⁸⁶ Németh Jenő és Ludas M. László főszerkesztő levelezése (1984. május). MOL XIX-A-24b 156. doboz

⁸⁸⁷ Gazdaságpolitikai újságírók országos tanácskozása. Vince Mátyás hozzászólása. Magyar Sajtó 1983/3., 1–23.

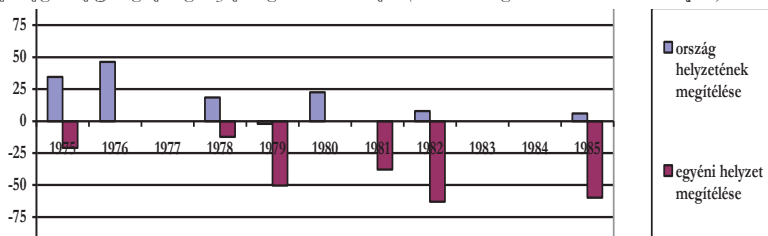
⁸⁸⁸ Vince Mátyás levele Várkonyi Péter részére (1980. február 27.). MOL XIX-A-24b 137. doboz

⁸⁸⁹ A MÜOSZ Sajtóügyi Bizottságának jelentése a sajtótörvény egyéves tapasztalatairól. MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1988/26. ó. e.

⁸⁹⁰ KARVALITS László: Felelősséggel, eszmei tisztasággal. Magyar Sajtó 1983/9., 1–6.

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont három évvel később készült jelentése keményebben fogalmazott a közönség tájékoztatásával kapcsolatban. Eszerint bár a gazdasági téma túlteng a médiában, a publikációkban nem kapcsolódott össze a mindennapi életviszonyokat érintő kérdések (életszínvonal, ellátás, árak) és a makrofolyamatok, a termelés ábrázolása. Ennélfogva a közvélemény hallott ugyan a gazdasági nehézségekről, de azok méretét, súlyosságát alábecsüli, amit tovább torzított az 1985-ös évfordulós és kongresszusi év eredménypropagandája. Így míg a többség saját anyagi helyzetét igen kritikusan ítélte meg, az ország helyzetét megfélemlőnek látta.

Az ország és az egyéni gazdasági helyzet megítélésének változása (Forrás: Tömegkommunikációs Kutatóközpont)

Jól látható, hogy igen jelentős eltérés volt a népgazdaság enyhén pozitív és az egyéni helyzetnek az 1979-es árreform óta tartó kifejezetten borús megítélése között. Ugyanakkor az is igaz, hogy a kettő megítélése nem ellentétes trendet írt le: már az 1975-ös kiindulóponton is megvolt ez az eltérés a kétfajta értéktétel között, ahogy a sajtónak is jellemzője volt a korábbiakban is, hogy a gazdaság egészére nézve kerülte a kritikus elemzéseket.

Ellentmondásos kép rajzolódik ki a jelentés egyéb felvetéseiből. Egyrészt a sajtóirányítás messze nem minden kérése ment át a gyakorlatba, így a nehézipar és a nagyvállalatok témakörét 1985-ben is felülmúlták az érdekesebb, innovatívabb kis- és középüzemekről, ipari szövetkezetekről szóló anyagok, és a kisvállalkozásokat is kifejezetten pozitívan mutatta be a sajtó. Visszatért a „reformretorika” is a tömegkommunikációba, egyre többször szerepeltek a piac, a kereslet, a kínálat, a verseny, a kockázat stb. szavak, illetve utat tört magának a hatékonyság és minőség mint értékelési szempont. Másrészt ugyanakkor nem uralkodtak el a mindennapi életviszonyokat taglaló cikkek (24%) a távolabbi, általános nézőpontból írt anyagok rovására, és továbbra is az eredmények kaptak elsőbbséget a gondokkal, a bőség képei, kifejezései a hiányosságokkal szemben.⁸⁹¹

Egy a Tájékoztatási Hivatalban készült elemzés ugyancsak vegyes képet vázolt a gazdasági tájékoztatásról. Többek között rámutatott arra az ellentmondásosságra, ahogy a sajtó az 1984–1985. évi kemény tél következményeit kezelte. Az időjárás okozta károkról és lemaradásokról ugyan beszámoltak a lapok, ám ezzel párhuzamosan a felszabadulás 40. évfordulóján sorra dicsérték a Kiváló Vállalat címet elnyerő üzemek eredményeit. Szintén ellentmondásos

⁸⁹¹ Hosszútávú tendenciák a tömegkommunikáció gazdasági közléseiben és a gazdasági közhangulat alakulásában (1975-1985). MOL MK–S 288. f. 41. cs. 466. 6. e.

helyzetet teremtett az, hogy a Népszabadság több hónap elteltével – június közepén – végül egy árnyaltabb cikkben elemezte a tervtől való elmaradás okait, miközben ugyanazon a napon a Népszavában egy olyan cikk jelent meg, amely kizárólag a tételre vezette vissza a problémákat. A hetvenes évek végén újrainduló gazdasági reformok bemutatása kapcsán az elemzés hangsúlyozta, hogy a közvélemény a sajtóból inkább csak utalások alapján értesülhetett arról, hogy a fejlődéssel nincs minden rendben, ami viszont a gazdasági reformok melletti érvelést nehezítette meg. A Tájékoztatási Hivatal munkatársai úgy látták, hogy a különböző orgánumok eltérően mutatták be az 1968-as új gazdasági mechanizmus és az egy évtizeddel később megindított reformokat. Így a televízió egységes ívű folyamatként igyekezett bemutatni azt, a rádió 1978-ról „új szakaszként” beszélt, a gazdasági lapok 1978-ra helyezték a hangsúlyt, míg az elemzők észrevételezték, hogy a hetilapok többsége és a megyei lapok még 1972, a reformok megfékezése és 1978, azok újraindítása között sem tettek különbséget.⁸⁹²

Az 1985-as évek közepi eredménypropaganda összefüggésben állt a pártkongresszuson elfogadott, alaptalannak bizonyuló optimista helyzetértékeléssel, a gazdaság dinamizálásának beindításával. Így a reális helyzetértékelés 1987-ben is aktuális probléma maradt, amit jelez, hogy a HVG-nek egyre több konfliktusa támadt a sajtóirányítással, olyannyira, hogy Hirschler Richárd főszerkesztő-helyettes leváltására is sor került.⁸⁹³ A reformpárti gazdasági elit ekkor már egyértelműen azt képviselte, hogy a közvéleményt figyelmét „sokkoló módon” kell felhívni az ország nehéz helyzetére. A Magyar Gazdasági Kamara rámutatott, hogy a tömegkommunikáció e tekintetben kettéválk: a szaklapok (HVG, Világgazdaság, Figyelő, Ecomix) problémaérzékeny, árnyalt képet festenek, míg a tömegkommunikáció úgy általában nem reálisan tájékoztatja a közvéleményt, pozitív torzításokkal hozzájárul a gazdaság állapotának téves megítéléséhez. A Kamara elemzői arra is rámutattak, hogy a tömegkommunikációban az érveket ütköztető vita helyett a vélemények egymásmelletteisége vált jellemzővé, vagyis különböző álláspontok ugyan megjelenhetnek – különösen a folyóiratokban –, de a szerkesztőségek már nem vállalják fel a közönség orientálásának feladatát, sem a befolyásolás, ám sem az eligazítás értelmében.⁸⁹⁴

A gazdasági újságírás, amely a belpolitikai újságírás meghatározó eleme maradt a korszak egészében, a fent bemutatott ellentmondásokkal terhelt hatalmas fejlődési ívet írt le a korszakban, míg eljutott a mennyiségi szemléletű, leíró jellegű, nyíltan propagandisztikus írásmódtól a megváltozott gazdasági környezetnek megfelelő összetett, elemző, kritikus hangú stílusig. Gazdagodott hír- és tényanyaga, egyben jelentősen kiszélesedett a gazdasági profilú szerkesztőségek köre is. Mindeközben a sajtóirányítás által állított keretfeltételek, elvárások alapja nem változott 1988-ig: a tömegkommunikáció lássa el a politika szolgálatát, sorakozzon fel a pártvezetés és a kormány gazdaságpolitikái elképzelései mögé.

⁸⁹² A gazdasági reform tükröződése a tömegtájékoztatásban, 1985. MOL XIX-A-24b 160. doboz

⁸⁹³ Az Agitációs és Propaganda Osztály, a Tájékoztatási Hivatal és a Magyar Kereskedelmi Kamara levelezése. MOL MK-S 288. f. 22. cs. 1987/4. ó. e.

⁸⁹⁴ A Magyar Kereskedelmi Kamara vezetésének véleménye a magyar gazdasági sajtó mai állapotáról (1986. november 25.). MK-S 288. f. 22. cs. 1987/1. ó. e.

VII. A magyar „újságíró-társadalom”

Az újságírók egy kis létszámú, speciális csoportját alkotják a társadalmi eliteknek. Természetesen óvakodnunk kell attól, hogy a korszakban mintegy 3-4 ezer fős társaság minden tagját, vagy akár a többségét az elithez soroljuk, mint ahogy attól is, hogy az újságírókat egységes tömbnek tekintjük. A médiában dolgozók az adott korszakban is differenciált csoportot alkottak az alulfizetett vidéki gyakornokoktól, az üzemi újságírásba belekóstoló fiataloktól kezdve a napilapok százezres körben olvasott kommentárjait készítő főmunkatársakig, a személyükben felelős, a politikához erősen kötődő bizalmi pozíciót betöltő főszerkesztőig. A hivatalos adatsorokban sokszor még az is bizonytalan, kit tekintünk újságírónak: az előfordult, hogy egymás mellett dolgozó munkatársak egyikét újságíró státusra vették fel, a másikat nem. Ugyanakkor tény, hogy a néhány ezres közösség hangja, befolyásolási lehetősége messze meghaladta – számos más értelmiségi csoportokkal való összevetésben is – létszámukból adódó súlyukat.

Az újságírás egyúttal értelmiségi foglalkozás, amely – térségünkben különösen – sajátos hivatástudattal jár együtt. Az ezzel járó felelősségérzet, politikai akaratformálás és programadás leghatározottabban az írókra jellemző, de fel-feltűnik az újságírói attitűdökben, jelenjen az meg akár a rendszer stabilitásának féltésében, akár a fennálló viszonyok éles kritikájában. Ezen alapálláson a legmélyebb sebet az újságíró politika alá rendelése, végrehajtott szerepének hangsúlyozása ejtette.

Mit tudunk a korszak újságíróiról? Kiket választott ki, illetve kiknek engedte a hatalom, hogy – nevében – a tömegekhez szóljanak? Megváltozott-e e csoport összetétele a három évtized alatt? Hogyan „jutalmazta” a politikai vezetés a tömegkommunikációban dolgozókat? Mennyiben fonódott össze az újságírói és a politikai elit – illetve milyen volt, hogyan változott az újságírók és a hatalom viszonya?

1. Az újságíró-társadalom összetétele és változásai

a. Az újságírók nyilvántartása

Az újságírók nyilvántartásával két szerv is foglalkozott. Egyrészt a Tájékoztatási Hivatal számára a szerkesztőségek, a kiadóvállalatok kötelesek voltak minden személycserét, valamint beosztásbeli változást jelenteni. A hivatal személyzeti (fő)osztálya által kezelt dossziékba az egyes munkatársakat érintő információk – így például a kitüntetések, fegyelmi büntetések – is bekerültek. A másik szerv, amelynek általános képe lehetett a sajtóban dolgozókról a Magyar Újságírók Szövetsége volt, mivel az tagnyilvántartást vezetett. Ez azonban egyrészt nem volt naprakész, másrészt jóval több újságírót tartottak számon, mint ahány szerkesztőségi státus létezett, mivel az átmenetileg nem a szakmában alkalmazottak és még nagyobb számban a nyugdíjas újságírók is szerepeltek a kártyákon. Ezen felül részleges nyilvántartást a kiadóhivatalok személyzeti osztályai is vezettek.

Míg az 1956 előtti adatokat az MDP Agitációs és Propaganda Osztálya még közvetlenül a szerkesztőségektől gyűjtötte be, 1956 után több átfogó káderfelmérést is végeztek a

Tájékoztatási Hivatal munkatársai. Az első még 1958-ban, vagyis az igazolási eljárások lezárásának idején. A másodikat 1960-ban, majd a következőt 1966-ban, a kiadói összevonásokkal párhuzamosan. A Tájékoztatási Hivatal utolsó átfogó felmérését 1972-ben készítette, a hetvenes évek végéről azonban csak a vezető káderek statisztikáit állították össze. A későbbi időszak változásaiba Angelusz Róbert és társai 1981-es újságíró-felmérése ad bepillantást.⁸⁹⁵

A fentiek közül az 1955-ös adatok lógnak ki leginkább, mivel azok az MDP Agitációs- és Propaganda Osztálya által a szerkesztőségektől bekért adatokon alapulnak, ezeket azonban az APO nem összesítette. Nehezen is tehetné volna, mivel a visszaérkezett ívek meglehetősen foghíjasak, csak a szerkesztőségek egy töredékének a válaszai lelhetők fel a pártanyagban. Ez egyben óvatosságra int az adatok kezelésében, hiszen míg a sajtóirányítás későbbi adatsorai az összes újságírói beosztásban lévő szerkesztőségi munkatárs jellemzőit összesítették, addig ez az összegzés egyáltalán nem reprezentatív, sőt néhány kiadványból a kutató kénytelen – fő irányában véleményem szerint helytálló – általánosításokat megfogalmazni. Ugyanakkor az 1958 és 1972 közötti adatok sem feleltethetők meg tökéletesen egymásnak. Egyrészt – az alábbi táblázatban bemutatott módon változtak a vizsgált paraméterek – másrészt az egyes választ kategóriák is változásokat mutatnak.⁸⁹⁶

A hat tárgyalt felmérésben szereplő adatok (I – szerepelt; N – nem szerepelt)

	1955	1958	1960	1966	1972	Angelusz
nem	I	I	I	I	I	I
életkor	I	I	N	I	I	I
származás	I	I	I	N	N	I
iskolai végzettség	I	I	I	I	I	I
nyelvtudás	N	N	N	I	I	N
eredeti foglalkozás	I	I	N	N	I	I
újságírói tapasztalat	I	I	I	N	I	I
beosztás	N	I	N	N	I	N
párttagság	I	I	I	I	I	N
pártiskolai végzettség	I	N	N	I	I	I

Látható, hogy a nem, az életkor, az iskolai végzettség és az újságíró szakmában eltöltött évek számát, valamint a párttagság meglétét szinte minden egyes adatgyűjtés fontosnak tartotta. 1960-ig – pontosabban szólva az MSZMP VIII. kongresszusa előtt a származásra is mindig rákérdeztek, míg a hatvanas évek közepétől a pártiskolai végzettség és a nyelvtudás is foglalkoztatta a sajtóirányítást. Az újságírók családi- és életkörülményeire nézve az 1958-as adatsoron kívül rendelkezésre állnak a Ferge Zsuzsa által a hatvanas évek végén gyűjtött

⁸⁹⁵ ANGELUSZ Róbert–BÉKÉS Ferenc–NAGY Márta–TÍMÁR János: Az újságírók társadalmi helyzete 1981-ben. I–II. rész. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1983.

⁸⁹⁶ Ilyen eltérés fordul elő például az újságírói pályán töltött idő, a párttagság ideje kérdések esetén, amelyeknél bizonyos években egyértelműen politikai szempontok alapján alakították ki a válaszcsoportokat (pl. 1945 előtti, 1956 előtti), később viszont csak matematikai-statisztikai szempontok alapján egyenlő intervallumokat lefedő kohorszokat képeztek.

adatok, illetve az Angelusz Róbert és társai által 1981-ben végzett felmérés, amely viszont reprezentatív minta alapján készült.⁸⁹⁷ Az 1972-es káderfelmérés abból a szempontból is igen jelentős, hogy a Tájékoztatási Hivatal munkatársai külön csoportosították a vezetőket, középvezetőket, munkatársakat és gyakornokokat. Ez lehetővé teszi, hogy bepillantást nyerjünk abba, mennyiben tértek el egymástól az újságírók szűkebb és tágabb elti-jének és derék-hadának jellemzői.

b. Az 1956 előtti változások az újságíró-társadalom összetételében

Számos más területhez hasonlóan a kiemelten politikai-politikusi szakmaként kezelt újságírásban is nagyon komoly elit- illetve állománycsere következett be a második világháború befejeztével. A jobb- és szélsőjobb oldali lapok újságíróinak nagy többsége eleve nem folytathatta szakmáját 1945-öt követően, majd a háború után pártalapon megszerveződő sajtóban újabb jelentős átrendeződés ment végbe az egypárti diktatúra kiépítésével, amely egyúttal számos orgánum megszűnését eredményezte.

Mindennek következtében a hazai újságíró-társadalom jelentősen megfiatalodott a háború utáni években. A napilapok 1955-ös munkatársainak több mint fele 1948 és 1951 között lépett az újságírói pályára, a megyei sajtóban dolgozók mintegy 60 százaléka legkorábban 1952-ben, azaz a többségnek még öt éves újságírói rutinja sem volt. Mindez a korfa szerkezetében is megmutatkozott: a napilapok újságíróinak túlnyomó többsége, az Esti Budapestnél például majdnem kilenczede 40 év alatt volt még. A megyei sajtóban a kétharmadot is meghaladhatta a 30 éven aluliak aránya. E lapok ellenpontját a hetilapok, folyóiratok (és a sportlap) képezték, ahol mind az idősebb, mind a hosszabb újságírói pályafutással rendelkező munkatársak aránya jóval magasabb volt; az 1945 előtti „rég” újságírók aránya itt a 40 százalékot is meghaladhatta.

A legjelentősebb társadalmi utánpótlás-bázist a munkásszármazásúak adták. Arányuk a napilapoknál 50, a megyei lapoknál 40 százalék felett járt, és utóbbiak minden negyedik munkatársa parasztszaládból származott. Az értelmiségi, alkalmazotti és egyéb származásúak bejutása az újságírói pályára igencsak megnehezült. Az MTT-ben és a hetilapok, folyóiratok esetében viszont előfordulhatott, hogy nem a munkás- és parasztszármazásúak jelentették a munkatársak relatív többségét.

Az 1956 előtti időszak statisztikái azt a közhelyet is tükrözik, miszerint az újságíró a párt katonája. A párttagok aránya rendkívül magas szintet ért el, a központi és megyei napilapok

⁸⁹⁷ A Tájékoztatási Hivatal által készített összefoglalások minden státuszban lévő újságíró összeírásának igényével készültek. Az 1955-ös felmérés során nem minden szerkesztőség válaszolt, nem is minden kérdésre. Így a válaszadó sokaság 103-tól 668-ig terjedt, ami csak hozzávetőleges összehasonlításokat tesz lehetővé. Az 1958-as felmérés 2152, az 1960-as 1897, az 1966-os 1795, míg az 1972-es 2395 újságírót vett számba. Az újságíróként dolgozók száma ennél valamivel magasabb volt, a MÚOSZ tagoké még inkább, hiszen az újságíró-szövetség nyilvántartásában nem csak aktív újságírók szerepeltek: a szövetség 1974 végén 3274, 1980-ban 4364 tagot számlált.

Az 1981-es vizsgálat 744 fős mintával dolgozott, amely az eredeti terv szerint minden harmadik újságíró lekérdezésével számolt. Alapsokaságnak az aktív, tömegkommunikációs intézményeknél dolgozó újságírókat tekintette. Bár a szerzők a szövetségi részben utalnak a különböző laptípusoknál dolgozóakra, az elemzésben nem annak – és a Tájékoztatási Hivatalnak – a logikája szerint haladtak. Így az összehasonlításnál elsősorban az összegzett adatokat vehetjük hasznát.

Ld. ANGELUSZ Róbert–BÉKÉSZ Ferenc–NAGY Márta–TÍMÁR János: i. m., 127–128.

dolgozóinak döntő többsége belépett az MDP-be, arányuk előbbieknél 90, utóbbiaknál 85 százalék felett volt 1955-ben. A hetilapok, folyóiratok esetében és a sportújságírók között a pártonkivüliek aránya egyharmad körül mozgott, az MTI-ben pedig még magasabb volt. Tipikusnak a koalíciós időszakból származó párttagság számított, a megyei lapokban a sok fiatal miatt magasabb volt a pártegyesülés után belépők aránya, míg az 1945 előtti idők munkásmozgalmi aktivistái legnagyobb arányban a hetilapoknál helyezkedtek el. A kiemelkedően magas párttagsági mutatók ellenére igen alacsony volt a „politikai képzettség” szintje. A napilapoknál ugyan a munkatársak bő egyharmada legalább egyéves képzésen már részt vett, a többiek maximum egy rövid 1–5 hónapos kurzust teljesítettek, sőt több mint negyedük még azt sem. A megyei lapoknál a 60 százalékot is elérte azok aránya, akik semmilyen vagy maximum 3 hónapos képzésben részesültek.

Az „őrségváltás” egyúttal jelentős színvonalromlással is járt. Ezt a szerkesztők káderproblémákról szóló panaszain túl az iskolai végzettség adatai is alátámasztják. A szerkesztőségek gerincét mind a négy lapkategóriában az érettségizettek alkották, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya csak a hetilapoknál és folyóiratoknál, valamint az MTI-ben haladta meg – igaz ott jelentősen – a 20–25 százalékot. A központi napilapok és megyei lapok szerkesztőségeinek minden harmadik tagja még érettségivel sem rendelkezett!⁸⁹⁸ 1951-ben még ennél is rosszabb volt a helyzet: a Népszavánál 3 diplomás és 29 érettségizett munkatárs mellett még 23-an dolgoztak (41,8%), a megyei sajtóban pedig legalább érettségivel mindössze 6–6 főszerkesztő és főszerkesztő-helyettes, 14 rovatvezető, illetve további 24 munkatárs rendelkezett, azaz a jelentésben szereplő 190 újságíró 26,3 százaléka.⁸⁹⁹ A sajtó azonban ezt akkor még „elviselte”, mivel nem várta el az ott dolgozóktól az önálló véleményalkotást és elemzőkészséget.

A hazai újságírók – főleg a központi lapoknál dolgozók – jelentős szerepet vállaltak az 1956 októberét megelőző vitákban. Az 1954 őszén Nagy Imre felé hajló szerkesztőségeket az 1955 tavaszán „visszatérő” Rákosi igyekezett megtisztítani, ám a Petőfi-kör rendezvényein, és 1956 nyaratól – az Irodalmi Újsággal az élen – a lapokban is számos tekintélyes újságíró vált hangadóvá. 1956 októberének végén aztán egymás után alakultak és éledtek újjá a különböző irányvonalat képviselő újságok. Az 1956-os újságírói szerepvállalást a hatalom nem nézte tétlenül, számos újságíró kényszerült a sajtóból hosszabb-rövidebb időre távozni, önként vagy kényszerből. Az 1958-as adatok tehát egy harmadrészt kicserélődött újságíró-társadalmat mutatnak be! Hasonló mértékű megújulási törekvés a későbbiekben nem következett be a tömegkommunikációban, sokkal inkább az egyenletes fejlődés, a sajtóirányítás szempontjainak érvényesítésére való tudatos törekvés vált jellemzővé a káderfejlesztésben.

⁸⁹⁸ Az 1955-ös adatok lelőhelye: MOL MK–S 276 f. 89. cs. 195. ó. e.

⁸⁹⁹ Jelentés a Népszava oktatási és kádernevelő munkájáról. MOL MK–S 276. f. 89. cs. 208. ó. e.; MÚOSZ feljegyzés a megyei pártlapok szerkesztőségeiben folyó ideológiai és szakmai oktatásról. MOL MK–S 276 f. 89. cs. 199. ó. e.

c. Életkor és nem szerinti megoszlás

Az 1958-as adatok még a nagyarányú vérfrissítést tükrözik, amit kiegészíthettek az 1956 utáni személycserék is. Az új korosztályok lassuló ütemű térnyerését mutatja, hogy a 30 év alattiak aránya összességében nem érte el az egyharmadot (30,8%), igaz továbbra is az 50 százalékot közelítette a megyei lapok és meghaladta az egyéb (pl. üzemi) lapok esetében. Az ötvenes évek végén tehát az újságírók derékhatát a 30 és 40 év közöttiek adták – a fenti két laptípuson kívül – minden szerkesztőségben. A 40 és 50 felettiek aránya 15–15 százalék körül volt, tehát együttesen kezdte megközelíteni az újságírók egyharmadát, ám ezek a korosztályok szinte teljesen hiányoztak – a 10 százalékot sem érték el – a megyei és az üzemi/egyéb sajtóból. Az átlagnál többen dolgoztak azonban az idősebb korosztályok tagjai közül a hetilapoknál (együtt 34,29%), illetve külsősként (együtt 40,65%). Az idősebb újságírók egy jelentős hányadát tehát 1958-ban nem állandó státuszban alkalmazták.

Az újságírók életkor szerinti megoszlása.

	1958	1966	1972	1981
30 év alattiak	30,79	16,79	21,96	15,00
31-40 évesek	39,47	42,10	25,89	35,86
41-50 évesek	15,24	28,98	36,33	23,43
50 év felettiek	14,50	12,13	15,82	25,71

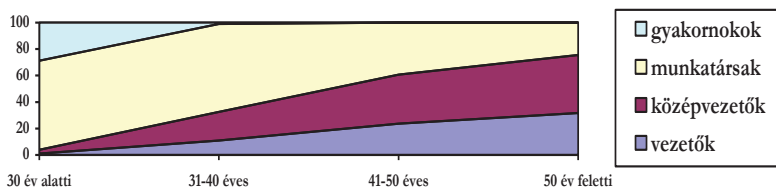
A később készített összegzésekből az tűnik ki, hogy megindult, majd folytatódott az újságírók előregedése. Az ötvenes évek elején bekerültek hulláma „végigsöpör” a táblázaton, így a hatvanas évek közepén a 31 és 40 év közöttiek voltak a legtöbben, a hetvenes évek első felében már a „negyvenesek” alkották a legnépesebb csoportot, míg a nyolcvanas évek elején az ötvenen túliak száma meghaladta a 41 és 50 közöttieket. Ezzel párhuzamosan a negyvenen túliak aránya 30 százalékról előbb 1966-ra 40 százalék fölé kúszott, majd a hetvenes évektől 50 százalék körül mozgott. A két fiatalabb korosztály közül a negyedik X-ben járók lettek a meghatározókká, csupán a hatvanas-hetvenes évek fordulóján tapasztalható egy enyhébb fiatalítási hullám. A huszonevesek arányának ilyen visszaesésébe az is belejátszott, hogy a hatvanas évek második felében az újonnan pályára lépők számára a felsőfokú végzettség megszerzését írták elő, ami a pályakezdést későbbre tolt. Ez egyben azt is jelzi, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek fordulójától fogva egyre élesebben vetődött fel a generációváltás dilemmája.

Nem meglepő viszont, hogy a vezetők és középvezetők átlagéletkora magasabb az újságíró-társadalom egészére jellemző értéknél. Az ötvenes években még előfordulhatott, míg 1972-ben már nem lehetett 30 év alatt országos lapok élére kerülni. Az országos média 102 csúcsvezetője közül mindössze hatan nem töltötték be a negyvenedik életévüket. Fiatal főszerkesztők (és helyettesek) csak a megyei és egyéb lapoknál fordultak elő nagyobb számban, de a harmincasok 17 százalék körüli aránya a vezetők között elsősorban az üzemi lapok fiatal szerkesztőgárdájának köszönhető. A vezetők abszolút többsége – 51,6 százaléka – 40. és 50. életéve közt volt, az MTT-nél és a megyei lapoknál különösen magas volt az arányuk (75, illetve

68%), ami egyben azt is jelentette, hogy itt az idősebb vezetők aránya viszonylag alacsonyabb volt. Ugyanakkor a napilapok vezetőinek 40, a hetilapoknál több mint 50 százaléka elmúlt már 50 éves.

A középvezetők közé sem jutottak be sokkal magasabb arányban a fiatalok, a negyvenesek itt is a csoport abszolút többségét adták. Igaz itt már a központi orgánumoknál ötven is 30 éves koruk előtt a tűz közelébe juthattak (hármán az MRT-ben), de a 40 év alattiak aránya a középvezetők közt csak 23,5 százalékos szintet ért el, és a fiatalok csak a megyei lapoknál kerültek átlag feletti eséllyel vezető pozíciókba. Mivel az ötvenen túliak jelentős része már vezetői beosztásba került, a középvezetők között csak a napilapoknál és az MTI-nél érték el az egyharmados arányt.

Vezetők, középvezetők, munkatársak és gyakornokok aránya az egyes korosztályokon belül.

Ha a korosztályok oldaláról tekintjük mindez azt jelentette, hogy a 30 éven aluliaknak 1, a 40 alattiak 10,8 százaléka volt vezető, 3 és 21,6 százaléka középvezető 1972-ben. Eközben a negyven felettiek 60 százaléka, az ötven évnél idősebbek háromnegyede vezetői-középvezetői beosztásban dolgozott.

A nők előtt az újságíró pálya szintén a második világháborút követően nyílt meg ténylegesen. Az 1955-ös adatok arra engednek következtetni, hogy legalább az újságírók egynegyede – a megyei lapoknál legalább harmada – nő volt. A Népszava 1951-es szerkesztőségének 47 tagjából 11 volt nő, azaz szintén megközelítette a létszám egynegyedét.

Az 1956 utáni évtizedekben ezen a téren nagyon kevés változás figyelhető meg. A nők aránya először az 1972-es kimutatásokban haladta meg a 25 százalékot (26%), ám az I–II. kategóriájú szerkesztőségekben ennél is alacsonyabb maradt, az országos napilapokban és a megyei sajtóban a 20 százalékot sem érte el. Stabílan átlag felett az MRT szerkesztőségeiben és az egyéb lapoknál tudtak nők elhelyezkedni – utóbbiak közé tartoztak az üzemi lapok is. A lassú növekedés a hetvenes években is folytatódott, az 1981-es vizsgálat idején a válaszadók 30,4 százaléka volt nő. A rádiónál, hetilapoknál és az üzemi sajtónál már öt munkatársból kettő nőt találhattunk. A rádió és televízió viszonylagos újdonságának köszönhetette nyitottságát, az üzemi lapok a pályára kerülés egyik tipikus orgánumai voltak, míg a hetilapok között voltak „női profilúak” is.⁹⁰⁰

Bár növekvő arányuk azt is jelentette, hogy a nők a vezető munkatársak közé is bekerülhettek, az újságírók „elitjében” a nők szakmán belüli arányaikhoz képest is alulreprezentáltak

⁹⁰⁰ ANGELUSZ Róbert–BÉKÉS Ferenc–NAGY Márta–TÍMÁR János: i. m., 17.

maradtak. A női főszerkesztők közül a fontosabb orgánumoknál a hatvanas években csak Matúz Józsefné (IV Híradó), Németi Irén (Nők Lapja), illetve Benke Valéria (Társadalmi Szemle) említhető, míg a MÚOSZ vezetésében Komját Irén. Az 1972-es felmérés azt állapította meg, hogy a vezetők 20, a középvezetők 19 százaléka került ki a nők közül, ám a központi és megyei sajtóban mindössze 8 százalékkuk! A napilapok vezetői között egyáltalán nem akadt nő, míg a hetilapoknál 4, az elektronikus médiában 2, a megyei lapoknál 5 nő jutott vezető pozícióba, azaz az I–II. kategóriájú lapoknál 144 férfire 11 női vezető újságíró jutott. Nők elsősorban az alacsonyabb presztízsű lapoknál kerülhettek a szerkesztőségek élére, ahol azonban az 5 férfire jutó egy női vezető jócskán elmaradt a nők e szerkesztőségeken belüli arányaitól. Míg a férfiak közül majd minden ötödik számíthatott arra, hogy egy lap élére kerül, a nők közül csak minden nyolcadik – a kiemelt lapkategóriákban csak minden 9. és 33.(!) –, középvezetői pozícióba pedig közel minden harmadik férfi és ötödik nő pályázhatott sikerrel.⁹⁰¹ 1981-ben a nők vezetők közti aránya a 10 százalékot érte el, a rovatvezetők közt 21, az üzemi szerkesztők között 22 százalékot.

d. Származás és eredeti foglalkozás

1948 után a párttagság mellett a származás számított a politikai megbízhatóság döntő kritériumának. Bár a VIII. kongresszus után nem tartották az újságírók származását sem, a fizikai dolgozók arányát továbbra is fontosnak tartották és követték. A pályára kerülésnél azonban a származás már nem jelentett különösebb előnyt vagy akadályt.

A negyvenes és ötvenes évek fordulóján érkezők jelentős része, majd háromnegyede, munkásszármazású volt, így jelentősen átrendeződött a korábban főleg alkalmazotti, kispolgári és értelmiségi származásúak által uralt szakma összetétele. Az 1955-ös statisztika kétarcú: a napilapok és a megyei lapok az újat tükrözik, a munkás- és parasztszármazásúak majd kétharmados fölényével, míg az MTI a régit: az alkalmazotti-polgári származásúak 36,3, illetve az értelmiségi szülők gyermekeinek 16,8 százalékos arányával a munkásszármazásúak 29,6, a parasztiak 10 százalékos aránya állt szemben. Az ötvenes évek második felében a korábban kialakult arányok nem borultak fel, a munkásszármazásúak az újságírók 37–39, a parasztiak 12–13, az értelmiségiek 20–22, az alkalmazottiak 18–22 százalékát adták. A munkások gyermekeinek az aránya csak a megyei sajtóban maradt kiemelkedő, 50 százalék feletti, ráadásul itt különösen magas, 20–25 százalék közötti volt a parasztszármazásúak aránya is. Ugyanakkor a napilapokban, a hetilapokban és az MTI-ben 1960 folyamán már nem a munkás és népi származásúak voltak abszolút többségben.

Az 1981-es felmérés viszont azt mutatja, hogy a fizikai származásúak aránya 42 százalék közelébe süllyedt, és az alkalmazotti-polgári családból érkezőké 23, az értelmiségieké 35 százalék közelébe ért. Igaz, 1975 táján valamelyest megfordult ez a tendencia: a pályájukat a hetvenes évek második felében kezdők között ugyanis a korábbinál jelentősen alacsonyabb lett

---

⁹⁰¹ A Tájékoztatói Hivatal 1972. november 15-i jelentése az újságíró káder- és személyzeti helyzetről. MOL XIX-A-24b 71. doboz

az értelmiségi családba születettek aránya, ami azonban még így is pár százalékponttal magasabb volt, mint az értelmiségi származásúak szakmaibeli összaránya.⁹⁰²

A származáshoz hasonlóan a sajtóirányítás odafigyelt arra is, hogy megfelelő számban érkezzenek a szerkesztőségekbe olyanok, akik „megfelelő élettapasztalatokkal” és szemléletmóddal rendelkeztek, azaz korábban a termelésben dolgoztak. Az ötvenes évek elején akár a munkatársak fele is fizikai dolgozóként kezdhetette, míg bő negyedük más szellemi pályáját hagyta ott az újságírás kedvéért. A komplett adatsor valószínűleg némileg eltérő képet mutatna, mint ez a szerkesztőségi válaszokból összetevődő 188 fős minta, mivel 1958-ban már 45 százalék felett voltak azok, akik szellemi munkakörből érkeztek meg az újságíráshoz, míg a fizikai dolgozóként indulók a munkatársak 30 százalékát alkották, alkalmazotti és egyéb foglalkozásokból pedig a szerkesztőségek munkatársainak egynegyede töltődött fel. A munkásként kezdők aránya az MRT-ben, a megyei és egyéb lapoknál volt átlag feletti (40–45 százalék), míg rendkívül kevesen kerültek közülük az MTI-hez. Ugyanakkor a napilapok, hetilapok és a hírügynökségi szerkesztőségek tagjainak abszolút többsége (57–61 százaléka) már az ötvenes évek végén eleve szellemi pályáról érkezett. 1981-re tovább emelkedett a szellemi pályán indulók aránya: elérte az 55 százalékot, sőt a napilapoknál megközelítette, az elektronikus médiában meghaladta a kétharmadot. Fizikai munkából ekkor már csak az újságírók negyede került a szerkesztőségekbe, az átlagtól csak az MRT és az MTI maradt el.

1972-ben már a vezetésben is a szellemi foglalkozásokból érkezők alkották a relatív többséget (46%), de legalább minden harmadik vezető újságíró fizikai dolgozóként kezdte. Sőt, a napilapoknál minden második szerkesztő fizikai pályáról érkezett, és a megyei lapoknál is ők voltak főként. A középvezetők között már egyértelmű az eredetileg is szellemi szakmát választók többsége, ám a napilapoknál és a pártlapokként működő megyei sajtóban a volt fizikai dolgozók aránya a 30 százalékot még ezen a szinten is meghaladta. A munkásműlt a kádertanpótlás során 1972-ben már nem volt biztosítható: a pályakezdők között a fizikai munkából érkezők száma az alkalmazotti és egyéb munkakörüket újságírással felváltókat sem érte el: csak minden kilencedik gyakornok érkezett a közvetlen termelésből.

A mobilitás tehát jelentősen beszűkült az újságírói pályán is, amiben a magasabb képzettségi előírásokon túl a gyakornokként a fizikai munkával nem versenyképes kezdőfizetéseknek is komoly szerepe volt. A fizikai foglalkozású családokból származók bejutási esélyeit a felsőfokú végzettség követelménye alóli felmentés lehetőségével továbbra is igyekeztek javítani.

e. Politikai feltételek

A pártvezetésnek és a sajtóirányításnak semmiképp nem volt közömbös a párttagság aránya a lapoknál. Alapvető törekvés volt, hogy a párt a szerkesztőségekben egy masszív csoportra támaszkodhasson, hiszen az alapelvek szerint a párt politikája elsősorban a szerkesztőségekben dolgozó kommunistákon keresztül valósul meg a lapmunkában. A párttagság a politikai megbízhatóság egyik lényegi indikátora volt, ám ahogy az állami-közületi politikai tisztségeknél,

---

⁹⁰² ANGELUSZ Róbert–BÉKÉS Ferenc–NAGY Márta–TÍMÁR János: i. m., 21–22.

úgy a sajtóban sem követelték meg az MSZMP-tagságot. A népfront lapjánál kifejezetten az volt a megszokott, hogy pártonkívüli (Mihályfi Ernő, Pethő Tibor) vezesse a lapot. Barcs Sándor egykori kisgazdapártiként lett az MTI vezérigazgatója, ám 1964-ben „elfogadta” az MSZMP vezetése által ajánlott párttagságot.⁹⁰³ Természetesen a párt lapjainál (Népszabadság, Esti Hírlap, megyei lapok) dolgozók túlnyomó többsége egyben párttag is volt. 1956 előtt a politikai napilapoknál és a megyei sajtónál szinte minden munkatárs egyben párttag is volt, összességében az újságírók mintegy háromnegyede.

A párttagok aránya 1956 után – mintegy a párt szövetségi politikájának térnyerésével, illetve a kevésbé politikai tartalmú lapok számának növekedésével – egy korábbihoz képest meglehetősen alacsony 55 százalék körüli szinten állt be. Az I–II. kategóriájú szerkesztőségekben a hatvanas évek első felében még meghaladta a 60 százalékot a párttagok aránya, de 1966-tól már csak átlagos szintű volt ezeknél is. Átlag feletti csupán a napilapok és a megyei lapok szerkesztőségeiben maradt, ám a tendencia itt is csökkenő volt, a hetvenes évek elején 5 munkatársból 3 lépett be a pártszervezetbe. A többi laptípus esetében minden második újságíró volt tagja az MSZMP-nek. Ugyanakkor a HNF lapjánál, a Magyar Nemzetnél – a sajtóirányítás fejcsoválása mellett – az is előfordulhatott, hogy a 40 munkatársnak az 1961-es 45,2 százalékhoz képest, a párttagság aránya még lejjebb, mindössze 30,7 százalékos szintre süllyedjen 1967-re!⁹⁰⁴

A párttagok aránya természetesen a hierarchiában felfelé haladva nőtt. Míg 1972-ben a gyakornokoknak 15, a munkatársaknak 43 százaléka lépett be az MSZMP-be, addig a középvezetők 62, míg a vezetők 74 százaléka. Vagyis az újságíró-elitbe tartozók nagy része a párttagok, sőt – felük – a régi párttagok közül került ki, míg a legbelső körben csak minden negyedik főszerkesztő-szerkesztő volt pártonkívüli. Az országos médiumok irányítói között még magasabb volt a párttagok aránya, a napi- és hetilapoknál 85, az MRT-nél 94 százalékos, de a napilapok és az elektronikus médiumok középvezetőinek a háromnegyede is MSZMP-tag volt. Itt és a pártlapként kiadott megyei lapoknál (96 és 89%) úgy tűnik, a politikai bizalom feltétele volt a párttagság.⁹⁰⁵

A párttagság azonban – szűrhetette le a pártvezetés 1956 egyik tanulságaként – önmagában nem jelentett garanciát a „megfelelő” ítéletalkotásra. A sajtóirányításnak egyik állandó törekvése volt, hogy emelje az újságírók ideológiai-politikai képzettségét. Ennek elsődleges terei a különböző hosszúságú és mélységű pártiskolai tanfolyamok, illetve a „diplomapótló” funkcióval is bíró Marxista-Leninista Esti Egyetem voltak. A tudatos és szervezett pártképzés azonban csak a hatvanas évek második felétől hozott eredményeket. 1966-ban látszólag még az 1955-ös hiányos adatok sugallta képnél is rosszabb volt a helyzet. Az újságírók több mint kétharmada nem rendelkezett pártiskolázottsággal, további 17 százalékuk maximum egyéves, 12,5 százalékuk pedig annál hosszabb ideológiai képzésen esett át. Legnagyobb arányban – 50

⁹⁰³ Barcs Sándor-interjú. Készítette Kubinyi Ferenc 1987-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 81. sz., 207–208.

⁹⁰⁴ Jelentés a Magyar Nemzet munkájáról. MOL MK–S 288. f. 41. cs. 80. ó. e.

⁹⁰⁵ A Tájékoztatási Hivatal 1972. november 15-i jelentés az újságíró káder- és személyzeti helyzetről. MOL XIX-A-24b 71. doboz

százalék felett – a megyei sajtó munkatársai vettek részt pártképzésben. Az MRT munkatársainak közel 40 százaléka vett részt bármilyen politikai kurzuson, míg a napilapoknál csak minden negyedik! Kiugróan alacsony volt az információszűrésben és a bizalmas kiadványok készítésében is központi helyet elfoglaló távirati irodára jellemző érték: a munkatársak 92,8 százaléka semmilyen politikai iskolai végzettséget nem tudott felmutatni.

Az évtized végén tett erőfeszítéseket jelzi, hogy az 1972-es adatok jelentős emelkedést mutatnak a hat évvel korábbiakhoz képest. A politikai képzésben részesülők aránya hat év alatt közel 15 százalékponttal emelkedett, majdnem minden második újságíró végzett már valamilyen politikai tanfolyamot. Különösen szembetűnő a javulás a napilapok, az MTI és a hetilapok munkatársai körében. Az országos napilapoknál dolgozóknak több mint fele megszerezte már az elvárt képzettséget, de minden laptípusnál jócskán egyharmad fölél emelkedett azok aránya, akik elvileg megfelelő ideológiai ismeretekkel voltak felvértezve.

Megváltozott a pártiskolai képzettség szerkezete is. 1966-ig azok voltak többségben, akik csak rövidebb idejű, alacsonyabb szintű párttanfolyamokon vettek részt. Az 1972-es felmérés már az egy évnél hosszabb pártiskolát felmutatni tudók jelentős, több mint kétszeres fölényét mutatja: az újságírók 12,3 százalékanak volt egy évnél rövidebb, miközben 29,8 százalékanak egyéves vagy hosszabb pártiskolája.

A vezetők ideológiai-politikai képzettsége magasan, míg a középvezetőkél határozottan az átlag felett volt. Előbbiek közel 80, utóbbiak 56 százaléka végzett valamilyen pártiskolát, ráadásul az APO a hetvenes évek elejétől a Politika Főiskolán kifejezetten a sajtó vezetői számára szervezett továbbképzést.⁹⁰⁶ A napilapok és megyei lapok vezetőinek politikai iskolázottsága emelkedett ki, míg az MTI-ben a vezetők csupán fele végzett politikai tanfolyamokat. A középvezetők szintjén immár fordulat van: a napilapok középvezetőinek politikai jártassága csaknem megegyezik a szerkesztő-bizottságukra jellemző értékkel, míg a megyei sajtóban is nagy arányban (közel 70%) vettek részt politikai képzésen, ami így is jelentősen elmarad a szerkesztőségeik vezetésétől. A politikailag képzett középvezetők minden központi szerkesztőségben abszolút többségben voltak – ám az egyéb laptípusnál ezt a követelményt már nem tudták érvényesíteni: csak minden negyedik középvezető végzett politikai iskolát.

Az 1981-es felmérés csak a Marxista-Leninista Esti Egyetemmel foglalkozott. Ezt az újságírók 37 százaléka végezte el, ám míg a diplomások negyede, addig az érettségivel rendelkezőknek csaknem kétharmada. Vagyis az MLEE – mivel felsőfokú végzettségként ismerték el – elsősorban a diplomát váltotta ki, főleg a fiatalok esetében.⁹⁰⁷

f. Iskolázottság, műveltség

Az egyik legjelentősebb változás az újságírók iskolázottsági mutatóiban következett be az ötvenes évekhez képest. Míg 1955-ben az újságírók egyharmada sem rendelkezett felsőfokú

⁹⁰⁶ Irányelvek a vezető újságírók politikai főiskolai továbbképzésének megszervezésére és tematikájára. Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1970. szeptember 1-i üléséről. MOL. MK-S 288. f. 41. cs. 144. ó. e.

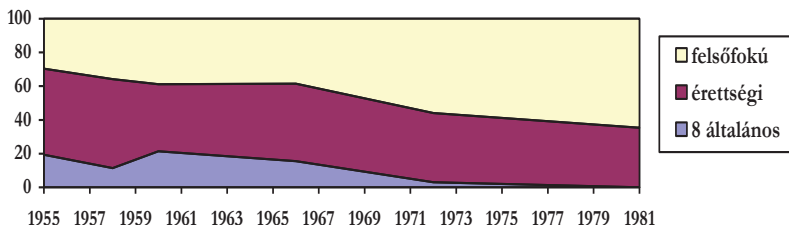
⁹⁰⁷ ANGELUSZ Róbert–BÉKÉS Ferenc–NAGY Márta–TÍMÁR János: i. m., 39–40.

végzettséggel, egyötödük pedig a középiskolát sem fejezte be, addig 1972-ben nyolc általános végzettségű újságíró csak mutatóban lehetett találni. Arányuk 3 százalék közelébe süllyedt, ami szám szerint 74 újságíró jelentett, zömük az üzemi-szakszervezeti sajtóban talált munkát. A diplomások abszolút fölénybe kerültek, 1972-ben az újságírók 56 százaléka már főiskolát, egyetemet végzett.

Az igazi fordulat 1966 és 1972 között következett be, 1956 után ugyanis nem volt egyenletesen emelkedő a tendencia, 1958-hoz képest 1960-ban kifejezetten növekedést mutat az általános iskolai végzettségűek aránya az érettségizettek rovására, ami azt mutatja, hogy a szükséges utánpótlást a közvetlenül 1956 utáni években nem tudták a képzettebb csoportokból megoldani. 1960 és 1966 között is inkább csak annyi előrelépés történt, hogy az általános iskolai végzettségűek egy része elvégezte a középiskolát, vagy abbahagyta az újságírást – a diplomások aránya nem nőtt.

Az iskola végzettség alakulása az újságírók körében.

Az áttörést a sajtóirányításnak az újságírók iskolai végzettségi és műveltségi szintjének emelésére irányuló tudatos törekvése idézte elő. Már az 1966-os felmérést megelőző években felmerült, hogy az újságírói pályára lépést a felsőfokú végzettséghez kössék. A hatvanas évek végén megjelenő jogszabály meghatározta a gyakornokok foglalkoztatásának feltételeit, és előírta számukra a MÚOSZ újságíró-iskola elvégzését is.⁹⁰⁸ Az új eljárás a szerkesztőségeket is a pályakezdők alaposabb megválogatására ösztönözte, míg a bizottság csak indokolt esetben – bár ekkoriban még így is elég gyakran, az esetek 25–30 százalékában – járult hozzá, hogy érettségizettek is elkezdhessék szakmai tanulmányaikat.⁹⁰⁹

A sajtóirányítás ugyanakkor megkövetelte, hogy a diploma nélkül pályára kerülők – legalábbis a negyven évnél fiatalabbak – felsőfokú diplomát szerezzenek. 1981-re már az újságírók közel kétharmada (64,7%) diplomás volt. A 30 és 50 közöttiek körében ez az arány valamivel magasabb volt (69–70%), míg az idősebbek körében jelentősen elmaradt attól (53%). Ugyanakkor a követelmények lazulására, betarthatatlanságára utal, hogy az újonnan pályára kerülő 30 év alattiak körében a diplomások aránya csak átlagos volt.

⁹⁰⁸ MOL XIX-A-24b, 25. doboz. A szabályozás végül a Művelődési Minisztérium és a Tájékoztatási Hivatal 129/1967 MüM. számú együttes utasításaként jelent meg.

⁹⁰⁹ Tájékoztatás az APB részére az újságíró utánpótlás problémáival kapcsolatos 1969-es titkársági határozat végrehajtásáról. MOL XIX-A-24b, 55. doboz.; Javaslat az APB számára az Újságíró Felvételi és Minősítő Bizottság munkájának módosítására. MOL MK–S 288. f. 41. cs. 219. ó. e.

Megváltozott a magasabb végzettségűek médián belüli megoszlása is. Az ötvenes évek első felében a hetilapok és az MTI munkatársai képviselték a magasabb iskolai végzettséget. Az 1958-as kimutatás már az országos napilapok és az MRT előnyét mutatja – munkatársaik mintegy 40 százaléka rendelkezett diplomával, szemben a hetilapokra és az MTI-re jellemző 30–30 százalékos értékkel. A későbbiek során a rádió és a televízió szerkesztőszékei a napilapokat is lekörözték, így 1972-ben előbbiekben a munkatársak mintegy 73, utóbbiakban 60 százaléka volt diplomás, míg a többi szerkesztőséget 50 százalék körüli értékek jellemezték. Ezt az eltérést az 1981-es adatok is megerősítik.

1972-ben a vezetők között a diplomával rendelkezők aránya nem sokban különbözött a más beosztásban dolgozókéétól, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya mind a négy kategóriában 50 és 60 százalék között volt, a vezetőkre jellemző érték 3,5 százalékkal volt magasabb az átlagnál. A legfeltűnőbb különbség inkább az volt, hogy a csak nyolc általánost végzetek aránya a vezetők között volt a legmagasabb (6,8%), igaz az országos orgánumon élén már nem állt senki, aki legalább ne érettségizett volna, de 2 megyei lap és 25 egyéb/üzemi szerkesztőség vezetőjének nem volt középfokú diplomája. Egy-egy csak az általános iskolát befejező középvezető az országos szerkesztőségekben is dolgozott, de ezek száma és aránya is elmaradt a vezetőknel tapasztalttól, míg az érettségivel kinevezett középvezetők aránya 8 százalékponttal magasabb volt a vezetőkre jellemzőnél. Vagyis míg a munkatársak kiválasztásánál a végzettség általános követelményként érvényesülhetett, a vezetők rekrutációjánál felülírhatták azt egyrészt a politikai megbízhatóság szempontjai, továbbá a korábbi időszakokban a sajtóba alacsonyabb végzettséggel bekerülők előrejutására a végzettségnek nem volt lényeges hatással.

Elvileg a sok utazással járó újságíró szakmához hozzátartozott az idegen nyelvek ismerete is. Vannak és voltak persze olyan speciális szerkesztőségek, mint a külföldi hírügynökségek anyagait fogadók az MTI-nél vagy a külföldre irányuló nyomtatott és rádiós propagandát végzők, amelyek esetében legalább egy idegen nyelv ismerete szigorú alapkövetelmény volt. A nyelvtudásról csak az 1966-os és 1972-es vizsgálat gyűjtött adatokat. Ezek megítélésénél figyelembe kell venni, hogy nem objektív kritériumon (pl. nyelvvizsga-bizonyítvány) alapultak, hanem az érintettek önbevallásán. Az iskolázottsági mutatókkal ellentétben itt nemhogy javulás nem mutatkozott e bő fél évtized során, hanem csökkent a nyelvtudók aránya, bár abszolút számuk több mint kétszázalal nőtt. 1966-ban az 1800 újságíró 53,1, 1972-ben a 2395 újságíró 48,8 százaléka beszélt legalább egy nyelven a magyaron kívül. Igaz a Tájékoztatósi Hivatal munkatársai hangsúlyozták, hogy a valódi tárgyalóképes nyelvtudást csak az újságírók egyharmadánál tartották reálisnak!

Legnagyobb nyelvismerettel a napilapok, az MRT és az MTI munkatársai bírtak. Előbbieknél háromból kettő, utóbbi intézményekben is 60 százalék feletti arányban. A megyei lapok munkatársainak nyelvtudása azonban rendkívül alacsony szinten állt, a „szigorúbbnak tűnő” 1972-es felmérés szerint alig minden ötödik újságíró beszélt nyelveket.

A nyelvek között azonban az orosz csak a harmadik helyet foglalta el, az újságírók hatoda, a nyelveket beszélők egyharmada értett csak ezen a nyelven, míg az idegen nyelveket tanulók 58

százaléka a németet, 36 százalék a angolt választotta. Ez egyben jelzésértékű a tekintetben, milyen orientációs pontokat kerestek az újságírók. A kötelező tantárgyként szereplő orosz egyáltalán nem sajátították el „hivatalos” politikai jelentőségének megfelelő arányban, és az iskolákat az ötvenes évek előtt befejezők sem igyekeztek pótolni e „hiányosságukat”. Ezzel szemben nyelvtudók több mint fele a németet beszélte, amely ugyan egy szocialista ország nyelve is volt, de az osztrák és nyugatnémet sajtót is elérhetővé tette. Az angol mellett a francia is népszerű nyelv volt, minden tízedik újságíró értett franciául. Összességében e három nyugati nyelv ismerete háromszorosan múlta felül az orosz nyelvtudást a sajtó munkatársai körében.

g. Szakmai képzettség, tapasztalat

Szintén az egypártrendszer kiépítésének idején történt átrendeződésnek volt a következménye, hogy rengetegen kerültek az újságíró pályára előzetes tapasztalatok nélkül. Az 1955-ös adatok szerint az újságírók többsége vagy az 1945 utáni koalíciós években vagy az ötvenes évek első éveiben kezdte meg pályáját. Az 1945 előtt csak minden ötödik újságíró dolgozott a sajtóban.

Az 1958-as és 1960-as kérdőíveken az időintervallumokat politikai motivációk határozták meg, így mindkettő az 1945 előtti, illetve utóbbi az 1956 előtti újság évekre kérdezett rá. Ennek ellenére az kitűnik, hogy nőtt a nagyobb tapasztalattal rendelkezők száma, különösen a napilapoknál és a megyei lapoknál. Az évtized kezdetén indulók immár egy kategóriával feljebb kerültek, így a rutinosabb, 5–13 év szakmai tapasztalattal rendelkezők adták az újságírók zömét, 48 százalékát, de továbbra is igen magas, közel 33 százalék volt a frissen pályára kerülők aránya.

Tisztább képet ad az 1960-as statisztika, ahol alkalmazható az 5 és 10 éves szakaszhatár. Ekkor az 5 éven belül újságírókká váltak aránya már nem érte el a 20 százalékot, a közepes tapasztalatokkal bírók relatív többsége (43,7%) mellett feltűnő a nagy rutinnal rendelkezők megszorodása: a sajtóban dolgozók több mint harmada már több mint tíz éve kezdte a pályát. A legtapasztaltabbak a hetilapok szerkesztőségei voltak, itt jóval 50 százalék felett volt a több mint tíz éve pályán lévő aránya, de a napilapoknál is közel járt ez az érték az 50 százalékhoz. A legtöbb kezdő továbbra is a megyei lapoknál volt, minden harmadik munkatárs az 1960-at megelőző 5 évben lett újságíró.

A következő adatok 1972-ből származnak, és immár komoly állandóságról tanúskodnak. A többség (58%) legalább tíz éve dolgozott a sajtóban. Különösen a napilapok, az MTI és a hetilapok stábjá számított tapasztaltaknak (73–78%), míg a pályára kerülés helyszínei a megyei és üzemi/egyéb lapok valamint az elektronikus média voltak, ahol az 1972-t megelőző 5 évben a munkatársak 30–43 százalék a indult útnak. Hozzájuk képest az 5–10 éve újságíróként dolgozók aránya alacsony volt (13%): az évtized első felében kevésbé tervszerűen működő a káderutánpótlása magyarázza a hatvanas évek második felében tett erőfeszítéseket.

Természetesen a vezetők között jóval magasabb az újságírói tapasztalat szintje – vezetői és középvezetői pozícióba csak az érintettek majd ötöde jutott el 10 éven belül. Ugyanakkor 40 százalék felett van mindkét kategóriában azok aránya, akik már 20 éve a pályán voltak, de a 15–20 éves rutinnal rendelkezők is többen voltak a vezetői szinteken, mint a 10 éven belül a

pályára kerülők. Különösen a hetilapok és az MTI vezető pozícióban lévők rendelkeztek hosszú szakmai előélettel (72,7, illetve 81,3%), míg a napilapoknál a „rég motorosok” aránya magasabb volt a középvezetők között. Ezek az adatok, melyek a korral való előmenetel elsődlegességét jelzik, az újságíró-társadalom stabilizálódására utalnak.

A negyvenes-ötvenes évek fordulója idején nem működött általános újságíróképzés Magyarországon, és a pályára kerülésnek sem voltak pontosan kidolgozott előfeltételei. Az ötvenes évek közepén rövid ideig működött az ELTE-n a szovjet mintára létrehozott újságíró tanszék, ám az a káderutánpótlásnak csak egy töredékét biztosíthatta, ráadásul 1956 után két évvel a tanszékét megszüntették. A képzés centruma ezt követően a MÚOSZ lett, de a szabályozásban csak a hatvanas évek második felében vágtag rendet, és a kétéves újságíróiskola elvégzését ezt követően tették kötelezővé. Igaz, a sajtóirányítás azon törekvését, hogy államilag elismert újságíróképzést alakítsanak ki, csak a nyolcvanas évek végén sikerült megvalósítani.

1972-re az újságírók több mint kétharmada rendelkezett valamiféle szakmai végzettséggel. Közel 10 százaléuk még az egykori újságíró tanszékét végezte el, míg csaknem 60 százaléuk a MÚOSZ-iskolát. A legmagasabb arányban az egyéb – többségükben üzemi – lapoknál dolgozók voltak köztük, főleg annak köszönhetően, hogy az itt dolgozók többsége a fiatalok közül került ki. Szintén magas, 70 százalék feletti volt a szakmai iskolát kijárók aránya a napilapoknál és az MRT-nél dolgozók körében.

1981-re az újságírók majdnem kilenczede elvégezte az újságíróiskola valamelyik formáját: 56 százaléuk egyéves, 35 százaléuk kétéves, további 8 százaléuk hároméves képzésben vett részt. A professzionizáció előrehaladását jelzi,⁹¹⁰ hogy a fiatalok között egyre magasabb lett a MÚOSZ-iskolát végzetek aránya: míg 50 év felett csak az újságírók negyede, a negyveneseknek pedig 44 százaléka kapott formális keretek között újságíró-oktatást, a 30 és 40 közöttieknek 73, a 30 alattiaknak 79 százaléka.⁹¹¹ Ez megfordítva azt is jelenti, hogy a vezetők között, ahol az idősebbek voltak többségben, alacsonyabb volt az újságíróiskolát végzetek aránya. A sajtóirányítás nem követelte meg, hogy a legalább egy-két évtizede pályán lévő, vezető beosztásba került újságírók beüljenek a fiatalok közé. Ezen felül egy-egy lap élére nem csak gyakornokként-munkatársként kezdve, a számárlétrán felkapaszkodva lehetett kerülni, hanem más apparátusbeli vezető pozícióból is. Így fordulhatott elő, hogy a napilapok csúcsvezetőinek mindössze 15, a rádió és televízió szerkesztőségvezetőinek 18, az MTI vezetőinek 25 százaléka végezte csak el a MÚOSZ-iskolát. Csak a fiatalabb korosztályhoz tartozó megyei szerkesztőségek elöljárói végezték el a szakmai tanfolyamot legalább 50 százalékos arányban. Ugyanezt az értéket közelítette a középvezetők szakmai végzettsége is, igaz a napilapok itt is kilógtak a sorból, csupán minden negyedik középvezetőjük járt újságíróiskolába.

⁹¹⁰ L. erről: HOYER, Svennik–LAUK, Epp: A hivatásos újságírás és a civil társadalom. Jel–Kép 1995/1., 73–89.

⁹¹¹ ANGELUSZ Róbert–BÉKÉS Ferenc–NAGY Márta–TÍMÁR János: i. m., 40–41.

2. Politikai megbízhatóság és szelekció

a. A forradalom utáni rendteremtés

Az ötvenes években, akárcsak a közélet és az irányítás más posztjain a megbízhatóság alapvető kritériumai a sajtóban is a származás és a párttagság voltak. 1956 után mindkét faktor veszített jelentőségéből, ugyanakkor a politikai elkötelezettség alapvető elvárás maradt, amelynek mércéjévé elsősorban az újságírói magatartás válhatott.

Az újságírók jelentős része 1956 novemberében nem volt hajlandó felvenni a munkát. Az „Egy sort se Kádárnak” jelszóval folyó sztrájk idején több találkozóra került sor a kormány és az újságírók között, de az újrakezdesnek az újságírói munka alapjait érintő feltételeiről nem sikerült megegyezni. Kiadták ugyan a Népakarat című lapot, de annak újságírói eleinte az aktív ellenzékiesség programját vallották.⁹¹² Még a párt központi lapjának, a Népszabadságnak a szerkesztőségét, amelyről Kádár János azt vallotta, hogy jelentősége rögtön a fegyverek után következik, is úgy kellett betörnie a pártvezetésnek, hogy ne akarjon önálló álláspontot kifejezni politikailag jelentős kérdésekben. A vita hevében az első titkár azzal fenyegette az újságírókat: „*ha Maguk nem fogják csinálni, akkor majd napszámosokkal írattuk az újságot!*”⁹¹³ A december-január táján újrainduló lapoknál aztán az üzemi sajtóból és pártmunkából toborzott munkatársak mellett már a kompromisszumra hajló munkatársakat is meg lehetett találni.⁹¹⁴

A pártvezetés azonban csak részben hajlott a kompromisszumra: a Nagy Imréhez húzó írókat, újságírókat egyik fő felelősnek tekintette az 1956 októberében-novemberében elszabaduló indulatokért. „*Az Irodalmi Újságban szörnyű izgatás és lázítás folyt a munkásosztály ellen, a népi demokratikus rendszer ellen*” – jelentette ki Marosán György 1957 februárjában. Példaként a rákosista kérdésekről szóló Háy írást is felhozta: „*Kezembe került Háy Gyulának „Miért nem szeretem Kucsera elvtársat?” című cikke. Ha Háy Gyula azt írta volna, hogy a Politikai Bizottság X. Y. tagja ezért és azért Kucsera, nem szölok egy szót sem. Ha azt írta volna, hogy Sztálinvárosban ez vagy az a figura ezért vagy azért Kucsera, nem szölok egy szót sem., mert nyilván voltak ilyenek. De Háy Gyula megszerkesztett egy figurát, és minden munkáskádert Kucserának minősített...*”⁹¹⁵

Az 1956-os forradalom utáni rendteremtésben sor került az újságírói megbízhatóság egyénenkénti elbírálására. Ennek egyik színtere a bíróság volt. A perek elsősorban a Nagy Imre mellett elköteleződő, a forradalom mellett cikkeikben is kiálló kommunista újságírókat érintették. Pethő Sándor, akinek október 23-a után pár napig az „ölébe pottyant” a Magyar Nemzet szerkesztése, így jellemezte a helyzetet: „*De hát bármit az ember nyakába lehetett bűzni, ami egyébként igaz is volt, mert ha bűn, hogy az ember a Magyar Nemzetet szerkesztette ebben az időben, akkor az ember bűnös, ha nem, akkor valami ügyis történik.*”⁹¹⁶ Mintegy tucatnyi ismert, 1956-ban szerepet vállalt újságírót ítéltek el országos szinten, amelyhez hozzáadódhatnak a megyei szinten

⁹¹² CSEH Gergő Bendegúz–KALMÁR Melinda–PÓR Edit: i. m., 218–219.

⁹¹³ SIPOS Levente: i. m., 134.

⁹¹⁴ CSEH Gergő Bendegúz–KALMÁR Melinda–PÓR Edit: i. m., 220.

⁹¹⁵ Beszéd az MSZMP szétlínvárosi aktívaértekezletén (1957. február 25.). In: MAROSÁN György: A párt harca a tömegekért. Budapest, Kossuth, 1959. 22–23.

⁹¹⁶ Pethő Tibor-interjú. Készítette Murányi Gábor 1989-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 189. sz., 599.

lefolytatott perek. Két újságíróra várt halálos ítélet, mindkettő Nagy Imre közvetlen környezetéhez tartozott. Mind Gimes Miklós, mind Losonczy Géza a Szabad Nép munkatársai voltak 1955-ös eltávolításukig. 1956 októberében Nagy Imre bizalmasaiként megalapították a Magyar Szabadság című napilapot, majd Október 23-a címen a novemberben illegális lapot szerveztek. Gimes Miklóst Nagy Imrével együtt végezték ki, Losonczy Géza tisztázatlan körülmények között, a börtönében folytatott éhségsztrájkja során veszítette életét. Szintén a Nagy Imre perben ítélték el 5 évre Vásárhelyi Miklóst. Külön ún. „újságíró-per” nem zajlott. A Nagy Imre ügyről leválasztva kezelték az október 31-e után pár napig a párt napilapját szerkesztő Haraszti Sándor és társai perét, de Haraszti, Tanczos Gábor és a szintén újságíró, októberben Nagy Imre titkárságán dolgozó Fazekas György ügye között nem volt tényleges összefüggés. Fazekast 10, Haraszti 6 év szabadságvesztésre ítélték, előbbi 7 évre mérsékeltek. Náluk súlyosabb ítéletet csak Obersovszky Gyulára, a forradalom alatt indított Igazság című napilap főszerkesztőjére szabtak ki, akit a Tóth Ilona per keretében első fokon 4 évre ítélték igazgatás vádjával, ám az ügyészség fellebbezésére az államrend megdöntésére irányuló szervezkedés címén halálra ítélték, majd új tárgyalást rendeltek el, amelyen az ítéletet életfogytiglani szabadságvesztésre enyhítették.⁹¹⁷ Az 1957 nyarán záruló pernek elrettentő szerepe is lehetett, hiszen akkor még messze nem sikerült konszolidálni a sajtóbeli viszonyokat. Kívívóan magas büntetést mértek a szintén a Szabad Nép köréhez tartozó Lőcsei Pálra, aki társaival részt vett a Magyar Szabadság szerkesztésében. Még keményebb büntetés várhatott volna Kende Péterre, ha nem az emigrációt választja, akárcsak Molnár Miklós. Nem fogták viszont perbe Kornai Jánost, aki a forradalom előtti évben a Szabad Nép gazdasági rovatától távozott egy eldugottabb, Közgazdaságtudományi Intézetbeli állásba, ám októberben csatlakozott a Magyar Szabadság szerkesztőségéhez.⁹¹⁸ Másokra – például Novobáczky Sándor, Varga Domonkos, Erdős Péter – rövidebb, 1–2 éves börtönbüntetést szabtak ki.

A felelősségre vonás enyhébb formája az újságíró-szövetségen keresztül valósult meg. A sztrájkolókkal, az újságírói ellenállás központjává váló MÚOSZ-szal a kormány nem tudott megegyezni, ezért végül úgy döntött, hogy a kiadóvállalatok 1957. január 1-jével felmondanak az általuk alkalmazott újságíróknak, és a MÚOSZ tevékenységét is felfüggesztették. A MÚOSZ keretében igazgató bizottságok alakultak, amelyeknek a feladata volt megítélni, hogy az egyes újságírók forradalom alatt tanúsított magatartása, a forradalom előtt és alatt írt cikkei alapján folytathatja-e újságíróként pályafutását. Az 1956 utáni magyar tagrevízió során 183, a kiküldött kérdőívek alapján mintegy 800 további újságíró vált meg a szakmától. Utóbbiak között voltak, akik elhagyták az országot, letartóztatásban lévők, igazolásukat eleve reménytelennek ítélik és egyéb pályaelhagyók is.⁹¹⁹

A PB 1958 eleji sajtóhatározata kimondta, hogy akiket a „*felülvizsgáló bizottság méltatlannak talál a szövetségi tagságra, hivatásos újságíróként ne dolgozhassanak egyetlen szerkesztőségben sem.*” Előírta,

⁹¹⁷ Forrás: <http://www.rev.hu/sulinet56/online/szerviz/kislex/biograf/obigula.htm> (2009. január 20.)

⁹¹⁸ KORNAI János: A gondolat erejével. Budapest, Osiris, 2005. 115–117.

⁹¹⁹ Siklósi Norbert jelentése a MÚOSZ újjászervező bizottságainak munkájáról. In: CSEH Gergő Bendegúz–KALMÁR Melinda–PÓR Edit: i. m., 309–311.

hogy perspektivikus káderpolitikát kell kidolgozni, az újságíró-utánpótlás biztosítása és a szerkesztőségi vezetés felfrissítése érdekében. Átmenetileg pedig „*politikailag szilárd, művelt és az újságíró mesterség gyors elsajátítására képes*” munkás- és parasztszármazású értelmiségiek bevetését rendelte el. A határozat egyben az ELTE-n működő újságíró fakultás bezárásáról is döntött, így a képzés és kiválasztás helyszínül a szerkesztőségeket tette meg. A szakma vérfrissítését szolgálta az a pont is, amely évente 10-15 középiskolát végzett munkás- és parasztfiatal kipróbálását írta elő.⁹²⁰ Az 1959. februári határozat a fenti követelményeken annyiban lépett túl, hogy hangsúlyozza annak szükségességét, hogy a pályán maradtak – „foglalkozásuk körében” – hitet tegyenek a rendszer mellett, illetve cikkeikben határozottan foglaljanak állást az aktuális politikai kérdésekben.⁹²¹ A Sajtóbizottság 1960. novemberi ülésén megerősítette ezt a követelményt, kimondva azt, hogy más területre kell helyezni azokat, „*akik az elmúlt évek alatt feltűnő módon tartózkodtak attól, hogy írásaikban egyértelműen állást foglaljanak a szocializmus építése, a párt és az állam politikája mellett*”.⁹²² A fent megfogalmazott káderpolitikai irányelvek gyakorlatba való átültetésének féloldallasságát mutatja azonban, hogy a tapasztalatok 1962-es összegzésekor a Tájékoztatói Hivatal azt állapította meg, hogy 1960 novembere és 1962 februárja között 44 újságíró volt kénytelen más foglalkozás után nézni. Többségük szakmailag bizonyult alkalmatlannak, és fegyelmi problémák miatt is voltak távozók, ám politikai alkalmatlanság miatt mindössze egyetlen főnek kellett felhagynia az újságírással.⁹²³ Várkonyi Endre szerint meg lehetett találni annak a módját, hogy 1956-ról úgy írjon, mint ellenforradalomról, mégis önmaga előtt vállalható módon. Ő például elsőként egy bakonyi falu lakosáról írt az Érdekes Újságban, aki a forradalom idején újra elővette csendőregyenruháját.⁹²⁴

A konszolidáció sikere azt is magával hozta, hogy végül sem a börtönbüntetés, sem az eltiltás nem jelentett minden esetben végleges szakítást a sajtóval: miután 1960 és 1963 között a politikai okokból ítéltek sorra amnesztiában részesültek, többük pár éves kitérő után visszatérhetett az újságírói foglalkozáshoz. Obersovszky Gyula 1963-as szabadulása után 4 évvel a Sportfogadás című lapot szerkeszthette, de a rendszerváltásig politikai újságírással nem foglalkozhatott. Fazekas György viszont az 1968-ban megjelenő Magyar Hírlap olvasószerkesztője lett, Fekete Sándort a hetvenes évek közepén – hosszú kutatóintézeti munka után – az Új Tükör című hetilap főszerkesztőjévé nevezték ki. Novobáczky Sándor szabadulása után a Corvin áruház propagandistájaként dolgozott, ám még 1959-ben a Népsporthoz, majd 1963-ban az újonnan alapított politikai hetilaphoz, a Magyarországhoz került. Varga Domonkos majd egy évtizedig erdőmérnökként dolgozott, mielőtt visszatérhetett az Élet és Irodalomhoz, majd inkább az írói pálya mellett döntött. Azok

⁹²⁰ VASS Henrik–SÁGVÁRI Ágnes [szerk.]: i. m., 177–178.

⁹²¹ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1959. február 24-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 119. ó. e.

⁹²² Jelentés a Sajtóbizottság 1960. november 23-i ülésén elfogadott irányelvek végrehajtásának tapasztalatairól (1962. február 2.). MOL XIX-A-24b 16. doboz

⁹²³ Az egyetlen személy a Lobogó, vagyis egy katonai lap munkatársa volt, aki – nyilván többszöri felszólítás ellenére – sem foglalt állást a párt politikájá és a szocializmus építése mellett.

A Tájékoztatói Hivatal jelentése a Sajtóbizottság 1960. november 23-i ülésén elfogadott irányelvek végrehajtásának tapasztalatairól, 1962. MOL XIX-A-24b 16. doboz

⁹²⁴ VÁRKONYI Endre: Türelőtoll. Budapest, Ex Libris Kiadó, 2009. 274.

többsége is, akik nem tértek vissza a sajtóba, idővel szintén értelmiségi munkát találtak maguknak. A legnagyobb ellenállást a hatalom Vásárhelyi Miklós és Haraszti Sándor esetében fejtette ki. Előbbi éveken át építőipari ktsz-ek anyagbeszerzését intézte, míg nem az MTA-nál sajtótörténeti kutatásokkal foglalkozhatott, utóbbi az Akadémiai Kiadónál lett lexikonszerkesztő. Szintén nem térhettek vissza a politikai újságíráshoz a prominens kiscgazda lapvezetők, például Pártay Tivadar és Futó Dezső, noha per nem indult ellenük.⁹²⁵

Nem csak azok kényszerültek átmenetileg más szakmába, akiket jogerősen elítéltek, hanem sokan saját „belátásukból” vagy az igazolásuk elutasítása folytán. Bizonyos munkajogi formák ugyanakkor alkalmat adtak arra, hogy a szerkesztőségek többüket „bújtatva” – küldős cikkíróként, szerződésesként – foglalkoztassák. Közülük jó páran néhány év kitérő után visszatáltak az újságíráshoz. N. Sándor László esete egy jellegzetes pályáívet példáz, amely egyben azt is mutatja, nem kellett sok ahhoz, hogy valaki átmenetileg ellehetetlenüljön. A forradalmat az Északmagyarország munkatársaként élte meg. A szűk két hét alatt semmilyen saját cikket nem írt, ám egy alkalommal nyomdai ügyeletesként összeütközésbe került Grósz Károllyal, a megyei agitprop vezetővel. Mivel cikkeket nem lehetett ellene felhasználni, büntetőeljárás nem indult ellene, de felmondtak neki. Ezen felül az Élet és Irodalomban megjelent egy cikk a miskolci irodalmi élet viszonyairól, amely „ellenforradalmi bajkeverőként” tüntette fel őt. Ezek után nem vállalta az igazoltatási eljárást, inkább a fővárosban keresett fizikai munkát, majd egy éven belül könyvügynöknek állt. Amikor miskolci múltjára hivatkozva felbontották szerződését, felkereste a Tájékoztatási Hivatal vezetőjét, Naményi Gézáat, lényegében jelezve, hogy hajlandó volna megkötni a maga kompromisszumát a hatalommal. Ekkor még lapnál nem dolgozhatott, ellenben gimnáziumi tanárnak felvették. 1963-ban megnyílt az út előtte is, előbb a Köznevelés című havilapnál dolgozhatott, majd 1968-ban visszatérhetett a politikai napilapok világába.⁹²⁶

A belügyi szervek természetesen a későbbiek folyamán is igyekeztek kiszűrni az „állambiztonsági kockázatot”. Egyszerre mutatja azonban jelenlétüket és lehetőségeik korlátait – az 1980-as években a HVG főszerkesztő-helyetteseként a sajtóirányításnak oly sok bosszúságot okozó – Hirschler Richárd pályájának kezdete. 1969-es jelentkezését az Újságíró Iskolára a Belügyminisztérium 1956 utáni disszidálására és amerikai kapcsolataira hivatkozva vétőzta meg, noha 1961-et követően nem rendelkeztek terhelő adatokkal. Ennek ellenére a Világgazdaság külsősként foglalkoztatta, és rábízták a 24 óra a világgazdaságban című gyors-tájékoztató szerkesztését is a Konjunktúra és Piackutató Intézetnél. Az ügy a sajtó és kultúra irányításának legmagasabb szintjéig (Pullai Árpád, Aczél György, Várkonyi Péter) jutott, és Gyulai Pál főszerkesztő határozott támogatása mellett három évvel később felvették a fiatal újságírót.⁹²⁷

⁹²⁵ Az 1956-os tevékenységükért elítéltek vagy letartóztatottak életrajzainak forráshelye: <http://1956.mti.hu> (2009. január 20.)

⁹²⁶ N. Sándor László-interjú. Készítette Molnár Adrienne 1995-ban. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 666. sz., 35–60

⁹²⁷ A Hirschler Richárd felvételi ügyével kapcsolatos levelezés. Mol XIX-A-24b 47. doboz

b. Professzionalizálódás és/vagy politikai elvárások

A hatvanas években tehát az „1956-os múlt” már egyre kevésbé jelentett akadályt tehát az újságíró pályán, ezzel együtt a sajtóirányítás igyekezett valamiféle politikai elvek szerint működő szelekciót kialakítani az új munkatársak felvételénél. A képzésben megerősítették az újságíró-szövetség szerepét – egyrészt a gyakornokok kötelező tanfolyamainak, másrészt újságíró akadémia megszervezésével, illetve az Agitációs és Propaganda Osztály is rendezett egy tízhónapos „gyorstalpaló” tanfolyamot. A Tájékoztatói Hivatal 1962-ben mégis azt állapította meg, hogy a gyakorlatban a főszerkesztők kevésbé tartják magukat az előírásokhoz, lényegében maguk döntenek el, kit akarnak felvenni.⁹²⁸

A sajtóirányító szervek nem találták a hatékony kontroll eszközt, a következő években mégis nagyobb hangsúlyt fektettek a szakmai, mint a politikai követelmények emelésére. 1963-ban a KB ideológiai titkára elfogadta azt az elgondolást, hogy általánossá tegyék a felsőfokú végzettséget az újságírók körében.⁹²⁹ A Tájékoztatói Hivatal tervezete a béreken túl foglalkozott az újságírók számára kötelezően előírt minősítésekkel. Az előkészítők arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a jövőben a tömegkommunikációs eszközökhöz csak felsőfokú végzettséggel rendelkezők kerülhessenek, illetve a pályán lévőknél bizonyos türelmi időt kapjanak a megfelelő diplomák megszerzésére, amely bármilyen felsőfokú minősítés lehetett. Ezen felül részletesen szabályozták a gyakornokok alkalmazásának feltételeit, meghatározva, hogy mely orgánumok hány kezdő újságírót foglalkoztathatnak, illetve előírták számukra a MÚOSZ újságírókurzusának látogatását is. A szakmai tárgyakból tett vizsgák alól a diplomások sem mentesülhettek. A jogszabály egyben kísérletet tett az újságírói hivatáshoz immár elengedhetetlennek tartott idegennyelv tudás ösztönzésére és elismerésére: bár nem lehetett nyelvpótlékot fizetni, az alapbér megállapításánál mérlegelendő szempontok közé sorolta, illetve a külföldi kiküldetések feltételül szabta azt.⁹³⁰ A hatvanas-hetvenes években sorra jelentek meg a MÚOSZ kiadásában az újságíróknak szánt tankönyvek, amelyek a szakmai ismeretek mellett a magatartási, politikai normákat is közvetítették.⁹³¹

A politikai és szakmai követelmények biztosítására 1969-ben megkezdte működését a MÚOSZ Felvételi és Minősítő Bizottsága, amely döntött arról, hogy a gyakornokok megkezdhetik-e kötelező újságíró-iskolai tanulmányaikat, illetve újságírói státuszba kerülhetnek-e. Az első két évben a bizottság a jelöltek 5, illetve 6 százalékat tanácsolta el végleg az újságíró pályától, további 12–13 százalékkukat pedig felkészületlenségük miatt halasztásra ítélte. Vagyis a jelöltek negyötöde átjutott a szűrőn, ám az alkalmasnak ítélték negyede továbbra is a jogszabályi

⁹²⁸ A Tájékoztatói Hivatal jelentése a Sajtóbizottság 1960. november 23-i ülésén elfogadott irányelvek végrehajtásának tapasztalatairól, 1962. MOL XIX-A-24b 16 doboz

⁹²⁹ Darvasi István levele Naményi Géza részére, 1963. MOL XIX-A-24b 20. doboz

⁹³⁰ MOL XIX-A-24b, 25 doboz. A szabályozás végül a Művelődési Minisztérium és a Tájékoztatói Hivatal 129/1967 MűM. számú együttes utasításaként jelent meg.

⁹³¹ GOMBÓ Pál: Bevezetés a sajtóismeretbe. Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1967; FODOR Gábor: Újságírás és erkölcs. Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1971; MÁRKUS László [szerk.]: A magyar sajtó története. Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1977; FODOR László: Pártirányítás és a sajtó. Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1978; TAMÁS Pál [szerk.]: A tőkés országok információs és propagandarendszere. Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1977.

kiskapukon jutott be „kivételes elbírálással”, mivel csak érettségivel rendelkezett.⁹³² A hetvenes évek első felében a felsőfokú végzettségük ezzel együtt is abszolút többségbe kerültek.

A Tájékoztatósi Hivatal 1974-ben szabályozta újra az Újságíró Felvételi Bizottság és az Újságíró Szakvizsga Bizottság munkáját, ám hiába bízta a káder- és személyzeti munkára vonatkozó határozatok betartatását a testületre, az döntését alapvetően a szerkesztőség véleményére – pontosabban a főszerkesztő, illetve a szerkesztőségi társadalmi szervezetek írásos jellemzésére – támaszkodva tudta csak meghozni. Így volt ez annak ellenére, hogy a jelölteknek írásos és szóbeli vizsgát is kellett tenniük, mivel a bizottság ülésein az érintett szerkesztőség vezetője is részt vehetett.⁹³³ Az újságíró iskola elvégzése alól csak az egyházak és a fegyveres testületek lapjainak újságírói mentesültek: az Állami Egyházügyi Hivatal vagy az Agitációs és Propaganda Osztály jóváhagyásával az egyházi lapok munkatársai is részt vehettek a MÚOSZ-képzésben, de sem záróvizsgára, sem ideológiai vagy pártpolitikai témájú előadásokra nem voltak kötelezhetők.⁹³⁴

A sajtóirányítás 1980-ban tekintette át újra az újságíró-iskola működését, és megállapította, hogy a MÚOSZ-felvételi nem jelentett hatékony szűrőt: a szerkesztőségi ajánlás rendszere és az iskolába való jelentkezés előtti egyéves gyakorlati idő kész helyzetet teremtett a Felvételi Bizottság számára. Úgy ítélték meg, a tömegkommunikációban komoly létszámfelesleg alakult ki, amiben a fentiek mellett szerepet játszott, hogy az újságírás – a panaszok ellenére – divatos szakma lett, és erőteljes protekciós nyomás is nehezedett a szerkesztőkre. Ez azt eredményezte, hogy több, fölös létszámmal működő szerkesztőségben a „nem húzók” érdemi teljesítmény nélkül kényelmesen lubickolhattak. A szerkesztők ilyen esetekben rendre a munkajogi szabályozásra hivatkoztak, amely értelmezésük szerint gyakorlatilag kivitelezhetetlenné tette, hogy rossz munkavégzésre hivatkozva felmondjanak a munkatársaknak. Elrettentő példának a következőket lehetett felhozni: míg a nagyjából azonos terjedelmű megyei napilapok közül a Nógrád 24, a Pest megyei Hírlap 51 főt alkalmazott 1980-ban, a képes hetilapok közül a Nők Lapja 28-at, a Képes Újság 43-at.⁹³⁵ A Tájékoztatósi Hivatal számítása szerint csak 1974 és 1979 között 202 újságírói státusz jött létre indokolatlanul, amihez nagyban hozzájárult a gyakornokok létszámgyarapodása: 1976-ban még némi csökkenés történt 1975-höz képest (241-ről 243-ra), de 1977-ben már 251, 1978-ban 322 újságíró-gyakornokot tartottak nyilván. Ezekben az években terjedtek el az újságíró-stúdiók, amelyek a szerkesztőségek merítési bázisát voltak hivatva növelni. Maga a MÚOSZ is működtetett több stúdiót, de nagyobb szerkesztőségek – rádió, televízió, Magyar Nemzet – is indítottak ilyen jellegű tanfolyamokat.

⁹³² Tájékoztató az APB részére az újságíró utánpótlás problémáival kapcsolatos 1969-es titkársági határozat végrehajtásáról. MOL XIX-A-24b, 58 doboz

⁹³³ A Tájékoztatósi Hivatal elnökének 2/1974. számú utasítása az Újságíró Felvételi Bizottság és az Újságíró Szakvizsga Bizottság működési szabályzatáról. MOL XIX-A-24b 75. doboz

⁹³⁴ MOL XIX-A-24b 95. doboz

⁹³⁵ Jelentés a tömegkommunikációs intézmények, lapkiadó vállalatok létszámhelyzetéről, 1980. MOL XIX-A-24b 135. doboz

A sajtóirányítás 1979-ben lépett a létszámgyarapodás ellen: korlátozták az új gyakornokok felvételét, így számuk 210-re esett vissza. Közöttük csak 71,9 százalékot ért el a felsőfokú végzettségük aránya, vagyis továbbra is szempont maradt, hogy meghagyják a kiskapukat a szélesebb társadalmi merítés számára.⁹³⁶ A nyolcvanas években tovább csökkentették a felvett újságíró-hallgatók számát, 1987-ben 71, 1988-ban mindössze 52 újságíró-diplomát osztottak ki, és az 1988/89-es tanévet is csak 60-an kezdték meg.⁹³⁷

A számbeli növekedés mellett az utánpótlás tényleges „fékek nélküli” nélküli beáramlását is megelégtelte a sajtóirányítás. Az APB 1982-es határozata túlment az idült panaszok – alacsony szerkesztőségi követelmények; engedmények az iskolai végzettség, személyi kvalitások terén; a sajtóból kikerülni csak otromba politikai hiba vagy felháborító emberi magatartás révén lehet – ismételtetésén. Utasította a Tájékoztatási Hivalt, hogy jogilag teremtsen meg a feltételeit az újságírói pályára alkalmatlanoknak ítélték eltávolítására – illetve tegye hangsúlyosabbá a képzési rendszerben a politikai felkészítést, sőt már a gyakornokok kiválasztásában érvényesítse a politikai elkötelezettséget, a politikai munkára való alkalmasság követelményét. Ismét felmerült, hogy a sajtóban dolgozók eszméi szilárdságát kívülről hozott „*jelentős életpasztyalattal, szélesebb politikai látókörrel*” rendelkező káderekkel állítsák helyre.⁹³⁸ A képzésben a politikai elkötelezettség erősítésére a Politikai Főiskola bevonásában keresték a megoldást. Ezzel némiképp visszatértek volna az ötvenes évek végén elvetett gyakorlathoz, amely az államszocialista országokban is jellemző volt, a felsőoktatás keretébe illesztett újságíró-képzéshez, ám a Politikai Főiskola 4–4,5 éves szaka nagyon erős ideológiai-politikai megalapozást tett volna lehetővé.⁹³⁹ A Politikai Főiskola bevonása a MÜOSZ mellett különböző formákban – vezetőképző kurzusok, újságíró szakos politikatudományi diploma, levelező kurzusok⁹⁴⁰ – a következő években is napirenden maradt, ám az újságíró-képzés gyökeres átalakítása elmaradt. Annak ellenére, hogy a MÜOSZ vizsgáztatói úgy látták, a jelentkezők harmada nem rendelkezik megfelelő előképzettséggel, és rendkívül tájékozatlan történelmi kérdésekben.⁹⁴¹ Annyi történt, hogy a képzési időt felemelték a MÜOSZ iskolán.⁹⁴²

A politikai szempontok tehát végig jelen voltak az újságírók rekrutációja során, a kiválasztást ugyanakkor a pártközpont kénytelen volt a szerkesztőségeknek átengedni, „vétőjogával” pedig nem tudott hatásosan élni, mint ahogy a nyolcvanas évek első felében erőteljessé váló elégedetlenségére sem találta a megfelelő gyógyírt. Mindennek a másik oldala, hogy a hetvenes

⁹³⁶ A Tájékoztatási Hivatal beszámolója 1975 és 1980 közti tevékenységéről, 1980. MOL XIX-A-24b 138. doboz

⁹³⁷ A MÜOSZ Választmány beszámolója az 1985. évi közgyűlés óta végzett munkáról (1988. december 14.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1988/26. ó. e.

⁹³⁸ Jelentés az APB részére a központi napilapok, a rádió és a televízió kádernakjáról, 1982. MOL XIX-A-24b 146. doboz

⁹³⁹ Az Agitációs és Propaganda Osztály javaslata az újságíróképzés fejlesztésére (1984. február) MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1984/17. ó. e.

⁹⁴⁰ Javaslát Tömegtájékoztatási szakemberek vezető-utánpótlási és vezetői képzésének megvalósítására az MSZMP Politikai Főiskolán (1985. február 27.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1985/19. ó. e.; Javaslát a Politikai Bizottságnak a Politikai Főiskola munkájának fejlesztésére (1986. június 23.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1986/1. ó. e.

⁹⁴¹ A MÜOSZ jelentése a pályára kerülés helyzetéről és a feladatokról (1986. november). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1986/30. ó. e.

⁹⁴² Javaslát az Újságíró Iskola nevelő-oktató munkájának továbbfejlesztésére (1986. április). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1986/30. ó. e.

évektől egy új nemzedék jelent meg a tömegkommunikációban, amelynek nem elsősorban szélesebb látásmódjával vagy magasabb képzettségi szintjével összefüggésben mutatkozott kritikusabbnak, hanem azért, hogy viszonyítási pontját már nem a harmincas vagy ötvenes évek jelentették.

c. A sajtó káderei

A pályakezdőknél alaposabb rostán kellett átmenniük a sajtó középvezetőinek és vezetőinek, amelyben a személyzeti osztályokon és a sajtóirányító szerveken túl a politikai testületeknek és a belügyi szerveknek is megvolt a maga szerepe. Az újságíró-elit határainak meghúzásához figyelembe vehetjük a sajtóban kialakított besorolási rendet. A szerkesztőségi munkatársakat is különböző kategóriákba sorolták beosztások alapján. Itt nyolc kategóriát hoztak létre, különböző alkategóriákkal:⁹⁴³

- 1. kategória: főszerkesztők, a MÚOSZ-főtitkára
- 2. kategória: főszerkesztő-helyettesek, III. és IV. kategóriájú lapok szerkesztői, MTI szerkesztőségvezetők
- 3. kategória: szakmai lapok szerkesztői, szerkesztőbizottsági tagok, szerkesztőségi titkárok, MÚOSZ-titkárok, olvasószerkesztők, Rádió megyei stúdióinak vezetői, MTI turnusvezetők és megyei szerkesztőségvezetők
- 4. kategória: napilapok tördelőszerkesztői, tördelő- és képszerkesztők, rovatvezetők, főmunkatársak, mutációs szerkesztők, rajzolóművészek
- 5. kategória: rovatvezető-helyettesek, MRT hírszerkesztőségi turnusvezetők, egyéb tördelőszerkesztők, képszerkesztők
- 6. kategória: munkatársak, karikaturisták, fotóriporterek, MÚOSZ politikai munkatársai
- 7. kategória: diplomás gyakornokok
- 8. kategória: érettségizett gyakornok

A sajtóirányítás a negyedik kategória után húzta meg a választóvonalat, a rovatvezetők és főmunkatársak szintje volt az, amit még középvezetőnek tekintettek, illetve ezeket a munkaköröket sorolták – a rajzolók kivételével – az ún. fontos és bizalmas munkakörök közé. Ez a csoport kapott rendszeresen bizalmas tájékoztatást a sajtóirányítás különböző fórumain, ők adhattak ki feladatot a beosztott újságíróknak, illetve gondozták a munkatársak anyagait, sőt rájuk hárult volna a fiatalabb kollégák nevelése, a szakmai, politikai és világnézeti tudni- és betartanivalók átadása. Az ehhez szükséges bizalmi tőkét több eszközzel igyekezett a sajtóirányítás biztosítani.

Az egyik alapvető eszköze ennek a párt hatásköri listája volt.⁹⁴⁴ A párt központi, területi, munkahelyi szervei, de még az alapszervezetek is döntési vagy véleményezési jogkörrel

⁹⁴³ A Tájékoztatói Hivatal 1964. február 17-i tervezete a 116/1962/12/Mü.M számú együttes utasítás módosításához. MOL XIX-A-24-b 25. doboz

⁹⁴⁴ A párt hatásköri listájáról és a nomenklátúra-elitről I. HUSZÁR Tibor: Az elitől a nomenklatúráig. Budapest, Corvina, 2007.

rendelkeztek számos pozíció betöltésekor. A legfontosabb tisztségekben – az újságírás terén is – az országos pártvezetés magának tartotta fenn a jogot. A központi pártszervek a korszak első évtizedében közel 3000 tisztség ügyében mondták ki a végső szót. 1967-ben e posztok számát majdnem felére csökkentették, vagyis utalták alsóbb szintű pártszervek hatáskörébe: 2789 vezetőből 1512 (54,2%) kinevezését hagyták meg a KB szerveinél (KB, PB, Titkárság, titkárok, KB osztályai), ám ezek között is számos döntést egy szinttel lejjebb vittek. A decentralizációt egyrészt az a IX. kongresszus által megerősített elv írta elő, hogy a személyi döntéseket arra a szintre kell helyezni, amelyen a legtöbb ismerettel rendelkeznek az érintettekről. Ugyanakkor ott állt a döntés háttérében az új gazdasági mechanizmus által megkövetelt nagyobb helyi önállóság és felelősség is.⁹⁴⁵ A decentralizációs tendencia a későbbiek során is folytatódott – hol kisebb, hol nagyobb lépésekkel. A KB 1973-as káderpolitikai határozata nyomán felülvizsgált hatásköri listákon további csökkentéseket hajtottak végre: a különböző pártszerveknél átlagosan 10, a pártalapszervezeteknél 20 százalékkal csökkentették a lista terjedelmét. Ennek ellenére a KB szerveinek listáin némileg több, 1670 beosztás szerepelt.⁹⁴⁶ Igaz, a gyarapodást gyakran intézményi változások is generálták. Az utolsó komoly változtatás a XIII. kongresszus nyomán lépett életbe, amikor megszüntették a KB titkárainak és osztályvezetőinek előzetes egyetértési jogát, és e döntések zömét, 950 funkció 90 százalékát ténylegesen az alsóbb pártszerveknek adták át. Csupán 91 vezető kinevezésének elbírálása csúszott feljebb, a Titkársághoz.⁹⁴⁷

A listán szerepeltek a politikai újságírás legfaj súlyosabb pozíciói is. A Népszabadság főszerkesztőjének kiválasztása végig a Központi Bizottság hatáskörében maradt. A korszak első éveiben a párt folyóiratai (Társadalmi Szemle, Pártélet) mellett a Politikai Bizottság határozott nem csak az országos napilapok (Népszava, Magyar Nemzet és az Esti Hírlap) főszerkesztőjének, a Magyar Rádió és Televízió elnökének és az MTI vezérigazgatójának a személyéről, hanem fentiek helyetteseiről is. Ez alól csak a központi lapok képeztek kivételt, ahol a Titkárság hozott döntést a főszerkesztő-helyettesekről. Ezen felül az újságíró-szövetség elnökét, főtítkárát, valamint több hetilap főszerkesztőjét (Nők Lapja, Magyar Ifjúság, Hétfői Hírek, Élet és Irodalom, Szabad Föld, Figyelő, Néphadsereg, Ludas Matyi, Népsport, Képes Újság, Ország-Világ, Film-Színház-Muzsika) is a PB jelölte ki.⁹⁴⁸

Az első komoly decentralizálást 1963-ban hajtották végre a sajtó területén is. A Politikai Bizottság csak a központi tájékoztatási eszközök (MRT, MTI, Népszava, Magyar Nemzet, Esti Hírlap) kulcsberekének megválasztását tartotta meg magának. Az előbbi két intézmény és a Népszabadság vezetőinek első helyettesei, és öt hetilap (Nők Lapja, Magyar Ifjúság, Hétfői Hírek, Élet és Irodalom, Szabad Föld) főszerkesztőinek kérdése a Titkársághoz került, mások lejjebb, a KB ideológiai titkárához, az APO osztályvezetőjéhez. 1967-ben az alsóbb

⁹⁴⁵ A párt kádermunkája és az állami személyzeti munka pártellenőrzésének helyzete, a káder- és személyzeti munka továbbfejlesztése, 1967. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 424. ó. e.

⁹⁴⁶ A káderhatáskör rendezésének tapasztalatai; a KB hatásköri listájának részleges módosítása, 1975. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 676. ó. e.

⁹⁴⁷ A KB és a hozzá tartozó szervek hatásköri listája, 1985. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 945. ó. e.

⁹⁴⁸ A KB, a PB és a Titkárság hatásköri listája, 1963. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 291. ó. e.

pártszervezetek néhány további hatáskört kaptak meg, de a sajtó területén nem történt látványos csökkenés. 1975-től – a KB lapja kivételével – a központi napilapok, a Rádió, a Televízió és az MTI első emberét a Titkárság hagyja jóvá. A politikai napilapok főszerkesztő-helyettesei, a fontosabb politikai, kulturális és művészeti hetilapok vezetői, illetve a politikailag jelentősebb államashelyeken dolgozó külföldi tudósítók az illetékes KB-titkárhoz vagy osztályvezetőhöz kerültek.⁹⁴⁹ Két évvel később, 1977-ben a külföldi tudósítókat – a Népszabadság kivételével – levették a KB-listáról, de más lényeges változtatás nem történt. 1981-ben már igen, ám az akkori újrászabályozás elsősorban a két elektronikus médiumot érintette. A két intézmény elnökének és az MTI vezetőjének megválasztásában a PB visszavette az egyetértési jogot, a helyettesek kiválasztása is visszakerült a Titkársághoz, míg a KB titkárok és osztályvezetők listáján feltűntek a három intézmény főszerkesztői,⁹⁵⁰ és több idegen nyelvű lap (Daily News/Neueste Nachrichten; Budapester Rundschau, Magyar Hét) főszerkesztője. 1985-ben, amikor a titkári és osztályvezetői hatásköröket megszüntették, az addig ott szereplő politikai, gazdasági, művészeti és irodalmi lapok többségének főszerkesztői kinevezési jogköre „visszatalált” a Titkársághoz.

A központi pártszervek tehát mindvégig fenntartották annak a jogát, hogy kijelölhessék a politikai tájékoztatás legfontosabb intézményeinek és szerkesztősejnének vezetőit. Igen nagy szerepe volt a KB osztályainak, illetve a területet felügyelő titkárnak. Nem csupán azért, mert számos kinevezésnél – lényegében a vezetői kör másod- és harmadvonalát tekintve – a hatásköri lista rájuk bízta a végső döntést. A vezető pártszervek számára is itt készültek el az ajánlások, és az egyes káderekről is inkább az APO-nak volt információja, mint a legfelsőbb pártvezetőknek, akiknek értesülései elsősorban pont a pártosztályoktól származtak.

A kinevezési jogkör hasonlóan működött alsóbb szinteken is. Így a megyei pártbizottságoknak beleszólásuk volt a megyei lapok vezető gárdájának személyi összetételébe, a budapesti városi, kerületi és munkahelyi pártbizottságoknak a területükön működő helyi – döntően üzemi – sajtó vezetőinek kiválasztásába. Kinevezési jogkört gyakorolt a KISZ, a szakszervezet, a népfront és a többi tömegszervezet, gazdasági szervezet a sajtóorgánumaiban, különböző szinteken. Ez egyben azt is jelentette, hogy a pártirányításnak nem volt automatikus érdekvényesítési lehetősége minden szerkesztői poszt tekintetében.

⁹⁴⁹ Ez utóbbi kör részletesen: a Népszabadság szerkesztő bizottságának a tagjai; a Szabad Föld, a Magyarország, a Magyar Ifjúság, a Nők Lapja, a Hétfői Hírek, a Világosság, a Figyelő, a Képes Újság, az Ország-világ, a Tükör, a Ludas Matyi, a Néphadsereg, Népsport és a Lobogó főszerkesztője; a Népszava, a Magyar Nemzet, a Magyar Hírlap, az Esti Hírlap, a Magyarország, a Szabad Föld, a Magyar Ifjúság, a Nők Lapja főszerkesztő-helyettesei; a Magyar Rádió és a Magyar Televízió elnökhelyettesei és az MTI vezérigazgató-helyettesei; a Központi Sajtószolgálat vezetője; a lapok, a rádió és a televízió moszkvai, prágai, berlini, bonni, párizsi, londoni, washingtoni, New York-i, pekingi tudósítói; a MÚOSZ főtítkára; a Látóhatár, a Filmvilág, a Színház, a Művészet, a Közgazdasági Szemle, a Kortárs, az Új Írás, a Valóság, a Kritika, a Nagyvilág, az Élet és Irodalom és a Film-Színház–Muzsika főszerkesztői. A káderhatáskör rendezésének tapasztalatai; a KB hatásköri listájának részleges módosítása, 1975. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 676. ó. e.

⁹⁵⁰ Összesen hét főszerkesztő: a Magyar Rádiónál a Politikai Adások és a Külföldi Adások Főszerkesztőségének vezetői, az MTV-nél a Politikai Adások Főszerkesztőségének vezetője és a TV Híradó főszerkesztője, míg az MTI-től a belpolitikai, külpolitikai és külföldi adások főszerkesztői. A Központi Bizottság hatásköri listájának módosítása, 1975. MOL MK – S 288. f. 5. cs. 826. ó. e.

A nomenklátúra – a hatvanas és hetvenes években a sajtóban decentralizálást, majd a nyolcvanas évek első felében újra hatáskör-koncentrációt hozó – rendszerén túl más biztosítékok is szolgálták azt, hogy a szerkesztőségeket politikailag megbízható, együttműködő újságírók vezessék. A fenti politikai beléptető-rendszert egy párhuzamos szál, a belügyi nyilvántartás egészítette ki. Azon túl, hogy az erkölcsi bizonyítványt minden újságírótól megkövetelték, az ún. fontos és bizalmas munkakörök esetében, ha nem tartoztak valamely pártszerv hatáskörébe, a kinevezés előtt ki kellett kérni a Belügyminisztérium véleményét. A szabályozás alapját az 1957. évi CXVI. törvényerejű rendelet adta, amelynek végrehajtási utasításait a Minisztertanács adta ki. Az ellenőrzést is a kormányzati szervek intézték: a jelölt életrajza és egy kitöltött formanyomtatvány (személyi adatlap) kiadóhivatalok személyzeti osztályaitól a Tájékoztatási Hivatalon keresztül eljutott a Minisztertanács Személyügyi Titkárságához, illetve a Belügyminisztériumhoz is.⁹⁵¹

1971-ben, amikor a fontos és bizalmas pozíciók tekintetében is napirendre került a szabályozás enyhítése, a belügyminiszter előterjesztése megállapította, hogy a korábbi gyakorlat meghozta eredményét, *„általában megőrtént a politikailag kompromittálódott személyek kiszorítása a fontos és bizalmas munkakörökéből”*. Az ellenőrzítés méreteit mutatja, hogy 1969-ben és 1970-ben összesen 26433 személyről kértek véleményt, ám a belügy csupán 183 esetben (0,7%) emelt kifogást. A fentiekre, illetve a vezetői felelősség növelésére irányuló politikai törekvésekre hivatkozva a BM kezdeményezte az engedélyezési eljárás egyszerűsítését. Így kötelezően csak olyan beosztásoknál kellett továbbra is a Belügyminisztériumhoz fordulni, amelyben kormányhatározatok kifejezetten kötelezővé tették azt. Egyéb esetekben két feltételt szabtak: a jelöltek tiszta erkölcsi bizonyítvánnyal rendelkezzenek, illetve addigi magatartásukkal bizonyítsák „a szocializmus ügyéhez való hűségüket”. Előbbi minden újságírói státusban dolgozó munkatárs számára kötelező volt, és valamilyen szinten ugyancsak a belügyi szervek kontrollját jelentette, de nem központilag, az értelmiségi elhárítás katonjai alapján mondtak véleményt, hanem a helyi rendőri szervek, a bűnügyi nyilvántartás alapján. Sőt, a szabályozás még ez alól is „ésszerű” kivételt tett olyan kiváló képzettségű, a népgazdaság szempontjából nélkülözhetetlen tudású személyek esetében, akik – például egy 1956 utáni per miatt – nem kaphattak erkölcsi igazolványt. A politikai újságírás vezető posztjain azonban fenntartották a belügyi ellenőrzés gyakorlatát. A Tájékoztatási Hivatal elnöke a következőkkel indokolta kérését: *„Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a sajtó egyes szerkesztőségei, az Magyar Rádió és Televízió, a Magyar Távirati Iroda kiemelt fontosságú intézmények, s ezek vezető munkatársai és más beosztású dolgozói rendszeresen jutnak fontos és bizalmas információk, államtitkok birtokába. Megítélésünk szerint ezekbe a beosztásokba a felvételre kerülőktől indokolt kikérni a Belügyminisztérium véleményét.”*⁹⁵²

A Tájékoztatási Hivatal elnökének 103/1975-ös utasítása pontosan felsorolta, milyen pozíciókban maradt meg az állambiztonsági kontroll. Napilapok és központi hetilapok esetében a középvezetői (rovatvezető, főmunkatárs) szintig, a többi szerkesztőségben a vezetői és szerkesztői munkakörökben, illetve az állandó külföldi tudósítók számára. Az újságíró-

⁹⁵¹ Naményi Géza levelezése Benkei András belügyminiszterrel, 1966. MOL XIX-A-24b 29. doboz

⁹⁵² BM előterjesztés a Kormányhoz a fontos és bizalmas munkakörökről, 1971. MOL XIX-A-24b 53. doboz

szövetségben és a lapkiadóknál az osztályvezetőig bezárólag, illetve személyzeti, ütvévl, protokoll ügyek és külkapcsolatok érdemi ügyintézőiig. A fontos és bizalmas munkakörökkel azonos elbírálás alá esett minden olyan újságírói megbízatás is, amely állandó jellegű érintkezést kívánt meg a külfölddel.⁹⁵³

A belügy az információit természetesen a szerkesztőségekből szerezte be, ügynökhálózata lefedte az értelmiség szinte egészét, ám informátoraik – legalábbis a fővárosban – nem feltétlenül egy-egy szerkesztőségre „voltak ráállítva”, hanem személyes kapcsolatok alapján egyes körökre, illetve az újságírókat foglalkoztató kérdésekről, egyes újságírók terveiről, ügyeiről kértek információkat.⁹⁵⁴ Újságírók körében köztudomású volt az is, hogy az általuk szívesen látogatott szórakozóhelyeken is feljegyzés készülhet róluk. Pethő Tibor mesélte el, hogy a Pipacs lokálban, amikor a házigazda a véleményüket firtatta különböző politikai témákról, akkor inkább mondtak neki valamit, mert egyrészt tudták, hogy úgysis jelentenie kell, másrészt viszont úgy érezték, jobban járnak, ha nem a vendéglős talál ki valamit.⁹⁵⁵ A másik lehetőség a szerkesztőségek „bedrótozása” volt. Az operatív osztályok előszeretettel éltek a telefonellenőrzés és a szobák lehallgatásának módszerével, olyannyira, hogy az nyílt titok volt.⁹⁵⁶ Az már inkább a városi legenda része, hogy a hetvenes években a Magyar Nemzet szerkesztőségében, mikor Pethő Tibor arra figyelmeztette vendégét, az 1956 után egy ideig a Szabad Európa Rádiónál is megfordult Vámos Imrét, legyen óvatos, mit mond, mert legalább három lehallgató-készülék van a szobában, Vámos körülnézett és közölte, hogy őt. Ám ez állítólag nem rázta meg a szerkesztőségeket, már csak abból adódóan is, hogy gyanúsán gyakran járt ki a telefonszerelő.⁹⁵⁷ A telefon- és szobalehallgatásokra az államvédelem jellemzően nem állandó jelleggel rendezkedett be, egy-egy akció egy-két hónapig tartott.⁹⁵⁸ Az ellenzék aktivitásának fokozódása, egyes újságíróknak az ellenzék tagjaival fenntartott kapcsolatai a nyolcvanas évek első felétől okot adtak az „éberség fokozására”. A – napi, havi, negyedéves stb. – belügyi információs jelentések a szerkesztőségekben tapasztalt jelenségekről is beszámoltak a szűk pártvezetésnek,⁹⁵⁹ igaz az újságírók véleményéről, panaszairól átfogóbb képet nyújtottak a nagy tömegkommunikációs intézmények pártszervezetei által rendszeresen – és a párttagok tudomásával – készített hangulatjelentései. Az állambiztonság azonban nem elsődlegesen konspiratív módszerekkel élt. A fontosabbnak ítélt szerkesztőségekben az elhárító tiszt rendszeresen felkereste a szerkesztőség meghatározott vezetőjét, az ún. hivatalos kapcsolatát, akitől tájékoztatást kaphatott az ottani helyzetről.⁹⁶⁰

⁹⁵³ A Tájékoztatási Hivatal elnökének 103/1975. TÜK-22 számú utasítása. MOL XIX-A-24b 84. doboz, 434–436.

⁹⁵⁴ Ilyen több éven keresztül gyűjtött információkat tartalmaznak: A Szemes fedőnevű ügynök anyagai: ÁBTI H-11755; Varga Sándor fedőnevű ügynök jelentései: ÁBTI H-10-66904

⁹⁵⁵ Pethő Tibor-interjú. Készítette Murányi Gábor 1989-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 189. sz.

⁹⁵⁶ Kiszely Gábor: Állambiztonság 1956–1990. Korona, Budapest, 2001, 214.

⁹⁵⁷ Uo., 727–728.

⁹⁵⁸ KISZELY Gábor: Állambiztonság 1956–1990. Budapest, Korona, 2001. 214–215.

⁹⁵⁹ MÜLLER ROLF: Belügyi információs jelentések 1964–1990. In: GYARMATI György [szerk.]: Trezor 3. Az átmenet évkönyve, 2003. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2004. 147–164.

⁹⁶⁰ KISZELY Gábor: i. m., 210.

A sajtóirányítás a vezető káderek politikai megbízhatóságának „karbantartására” is rendelkezett eszközökkel. A hetvenes évek közepéig jellemzőbbek voltak az ad hoc akciók, a vezető kádereknek szervezett tanfolyamok. Az ötvenes évek végén és a hetvenes évek elején szerveztek olyan politikai továbbképzést, amelynek a kifejezett célja a sajtó vezető munkatársainak eszmei-politikai nevelése volt. Maga a továbbképzési rendszer azonban nem vált a sajtóirányítás elképzeléseinek megfelelően általános gyakorlattá. Az egyes szerkesztőségek rendszeresen küldtek munkatársakat politikai iskolára, de az intézményekben és tanfolyamokon korlátozott számú hely állt csak rendelkezésre, amit központilag osztottak ki. A sajtó vezetőinek kinevelése a hetvenes években vált szervezettebbé. A Tájékoztatói Hivatal 1974-ben rendezte a képzés, kiválasztás és felkészítés kéréseit. A vezetői, szerkesztői és középvezetői pozíciókban (1–5. munkakör) politikai főiskola vagy a marxista-leninista egyetem szakosító tanfolyamának elvégzését írta elő, míg a munkatársaknak utóbbi általános tagozatát vagy legalább egyéves párt- vagy tömegszervezeti iskola látogatását tette kötelezővé. Vagyis a felsőfokú iskola után a magas szintű politikai végzettség is általános követelménnyé vált.⁹⁶¹

A fenti jogszabály alapján a szerkesztőségeknek 1975-ben kellett első alkalommal káderfejlesztési- és utánpótlási tervet készíteniük. Ebben öt évre előre fel kellett mérniük, milyen posztokon várható üresedés, kik azok az újságírók, akiket alkalmasnak tartanak arra, hogy később vezető, középvezető pozíciókba kerüljenek, illetve milyen képzésekre tervezik küldeni, milyen megbízásokkal fogják ellátni ezeket a munkatársakat, továbbá hogyan fogják ellenőrizni előrehaladásukat. A sajtóirányítást motívumai között egyrészt szerepelt az az állami-gazdasági életben is egyre fokozottabban érvényesülő kíváncsi, hogy a vezető posztokon a politikai kritérium mellett a szakmai és irányító képességeket is megköveteljék. Az 1974-es szabályozás kimondta azt az elvet, hogy minden újságíró a képességeinek, felkészültségének megfelelő munkakörben dolgozzon, illetve más megközelítésben: minden vezető csak addig maradjon a helyén, amíg feladatát maradéktalanul el tudja látni. Másrészt a hetvenes évek közepén a sajtóban már komoly dilemmaként merült fel, hogy gondoskodni kell az újságírás következő vezető generációjáról, számos főszerkesztő, szerkesztő-bizottsági tag, aki már 1945-ben szerepet vállalt a sajtóban végesen közeledett a nyugdíjkorhatár felé.

Ekkor került előtérbe az újságírói minősítések kérdése. Korábban is készültek ilyen feljegyzések a szerkesztőségek munkatársairól, ám ezeket a legtöbb helyen nem kezelték nagy gondnal, nem frissítették. A Tájékoztatói Hivatal rendelkezése előírta, hogy a szerkesztőség minden újságírójáról, érdemi ügyintézőjéről alapminősítést kell készíteni, és rendszeres időközönként kiegészítő minősítésben értékelni kell a munkatársak – szakmai és politikai – fejlődését. A továbbiakban minden lényeges személyi kérdésben e minősítéseket kellett alapul venni.⁹⁶²

⁹⁶¹ A végleges rendelkezés szigorúbb feltételeket szabott a tervezetnél, amelyben a szerkesztői szintig bezárólag írt csak elő politikai főiskolai vagy marxista szakosító tanfolyamot.

⁹⁶² Az előírás szerint a minősítésnek a következőkre kellett kitérnie: a) alkotmányos államrendhez való hűség, társadalmi tevékenység, politikai felkészültség, továbbképzésben való részvétel; b) szakmai tudás, munkaterületének ismerete, a végzett munka színvonala; c) kötelességtudat, szorgalom, munkahelyi és munkahelyen kívüli magatartás; d) kezdeményezőkészség, önállóság, felelősségvállalás; e) alkalmasság jelenlegi

A fenti intézkedések már a hetvenes évek második felében hoztak változásokat. A pályán lévő újságírók számára a MÚOSZ Oktatási Igazgatóságán létrehoztak egy továbbképzési csoportot. Az 1979-es tanévben 366 újságíró tanult az Marxista-Leninista Esti Egyetemen, több mint kétszer annyian, mint az állami oktatásban. A szerkesztőségi tervezetek alapján a Tájékoztatósi Hivatal összeállította a sajtó káderutánpótlási és -képzési tervét. Enyhe fiatalítást hozott a főszerkesztői és főszerkesztő-helyettesi pozíciókban történt 34 személycserre, amelynek során 7,2 százalékkal csökkent a 41 és 55 év közöttiek aránya, míg a 40 év alattiak száma 3,5 százalékkal nőtt. A lapvezetők több mint kétharmada így is az előbbi csoportba tartozott, további 18,4 százalékuk (30 fő) pedig nyugdíjazás előtt állt. A legtöbb gond a minősítésekkel volt, főleg a központi lapok szerkesztőségeiben dolgoztak rajtuk lassan, így az alapminősítések elkészítésének határidejét ki kellett tolni. 1980-ban a fontosabb lapok főszerkesztőinek és helyetteseiknek ügye úgy állt, hogy a főszerkesztők 52, a helyettesek 45 százalékának nem volt érvényes minősítése.⁹⁶³

A Tájékoztatósi Hivatal által kiemelten kezelt lapok vezetői minőségének állása 1980-ban

	Főszerkesztő	Főszerkesztő-helyettes
Érvényes minősítéssel	26	35
Lejárt minősítéssel	15	17
El nem készült minősítéssel	13	12
Összesen	54	64

A sajtóirányítás tehát egyrészt többszörös biztosítékot keresett arra, hogy a tömegkommunikáció meghatározó posztjait a főszerkesztői egysezemélyi felelősségnek megfelelni tudó, megbízható újságírók töltsék be. Másrészt nagymértékű elitcserében – alkalmas káderek híján – nem gondolkodhatott. A nyolcvanas évek első felének nagy, korábban nem megszokott, egyúttal generációváltásként is értékelhető kádercseréi azt mutatják, hogy a másodvonalbeli vezetőgárdát a sajtóirányítás nem ítélte elég felkészültnek és fegyelmezettnek. Így az MTI (Barcs Sándort 1980-ban Lakatos Ernő követi), a Magyar Nemzet (Pethő Tibor helyére 1982-ben Soltész István lépett), a Népszava (1982-ben Gedeon Pált Fodor László követi), az MTV (1983-ban Nagy Richárd örökebe Kornidesz Mihály lép) és a Magyar Hírlap (1984-ben Bajnok Zsolt váltotta Darvasi Istvánt) élén történt változások mind-mind azt mutatják, hogy a rendteremtésre alkalmas embereket a sajtóirányítás saját „tisztjei” között vélte megtalálni.

3. A rosszul fizetett újságíró mítosza?

Szinte közhelyszámba megy, hogy az előző rendszerben az újságírás a rosszul fizetett szakmák közé tartozott. A Pest megyei Hírlap nyugdíj előtt álló munkatársa, Karátson István például úgy adott hangot 4900 forintos fizetésével szembeni elégedetlenségének 1984 elején, hogy

beosztásában, illetve magasabb beosztásra. A Tájékoztatósi Hivatal elnökének 3/1974. számú rendelkezése ágazati vonatkozásban a szerkesztőségek, tájékoztató és tömegtájékoztató intézmények, valamint a lapkiadó vállalatok állami személyzeti munkájáról. MOL XIX-A-24b 84. doboz

⁹⁶³ Jelentés a Tájékoztatósi Hivatal ötvenes munkájáról, 1980. MOL XIX-A-24b 138. doboz

bejelentette kilépési szándékát a pártból. Annyiban elszámította magát, hogy a legfelsőbb pártszervekhez nem jutott el az ügye.⁹⁶⁴ Az újságírók gyakran illették panasszal az újságírói fizetéseket, amire elsősorban a hátrányosabb helyzetű vidéki, üzemi szerkesztőségekben, és az alacsonyabb beosztásokban dolgozóknak lehetett okuk, ami viszont a sajtóirányítás figyelmét sem kerülte el. Ezekben a szerkesztőségekben a munkaterhelés is jóval nagyobb volt, valóban egy-másfél tucat munkatárs írta a lapot, míg a központi napilapoknál ennek akár triplája. Ráadásul vidéken a mellékkereseti lehetőségek is jóval szűkösebbek voltak, az üzemi lapok elszaporodásának köszönhetően váltak elérhetőbbé.⁹⁶⁵

A sajtóirányítás szinte a korszak egészében túlzottan tartotta a meglévő újságírói létszámot. A Sajtóbizottság 1960-ban elhatározott létszámcsoökkentése, amelyet a Tájékoztatási Hivatal az egyes szerkesztőségekkel egyenként alkudott ki, azt mutatta, hogy valóban bőven volt tartalék: 1960 és 1966 között az országos napilapok munkatársainak számát hatodával csökkentették, ám a „szerkesztőségben belüli munkanélküliség” később is gyakran említett probléma maradt.⁹⁶⁶

Az országos napilapok újságírói létszáma, 1960–1966

Lap	1960	1966	Változás
Népszabadság	74	71	-4%
Népszava	55	37	-33%
Magyar Nemzet	46	40	-13%
Esti Hírlap	38	33	-13%
Népsport	32	26	-19%
Összesen	245	207	-16%

A koalíciós években a sajtóbeli fizetések egyáltalán nem számítottak rossznak. Pethő Tibor, akinek egy időben két helyről is folyósítottak fizetést, a Honvédelmi Minisztérium osztálytanácsosaként havi 700, az Új Magyarország hetilap rovatvezetőjeként 1280 forintot keresett.⁹⁶⁷ Polgár Dénes a győri önkormányzat lakásosztályánál betöltött állása után kapott béréből nem tudott biztos megélhetést biztosítani családjának, míg a helyi szociáldemokrata lap főszerkesztő-helyetteseként kapott 1300 forintra úgy emlékezett, az akkoriban nagy pénz volt.⁹⁶⁸ Az arányok az egypártrendszer kiépítésével és a sajtó államosításával megváltoztak. Pethő Tibor által felidézett „városi legenda” inkább csak a korszak utólagos megjelenítése szempontjából érdekes adalék: eszerint az újságírói fizetrendszer idején Mihályfi Ernő – az

⁹⁶⁴ Feljegyzés Bereczky Gyula részére (1984. március 29.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1984/15. ő. e.

⁹⁶⁵ NAGY Zsuzsa: i. m., 231. és 269.

⁹⁶⁶ Az Agitációs és Propaganda Osztály jelentése az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a sajtó káderhelyzetéről. MOL XIX-A-24b 31. doboz. Az 1974-es adatok forrása: A munkaügyi miniszter és a Tájékoztatási Hivatal elnöke 122/1974. MüM számú együttes utasítása az újságírók munkabérééről és munkaviszonyának egyes kérdéseiről. MOL XIX-A-24b 75. doboz

⁹⁶⁷ Pethő Tibor-interjú. Készítette Murányi Gábor 1989-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 189. sz., 343.

⁹⁶⁸ Polgár Dénes-interjú. Készítette Molnár János 2006-ban. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 831. sz., 31.

újságíró-szövetséget képviselvén – úgy nyilatkozott Rákosinak, „*nem helyes, hogy egy újságírónak magasabb fizetése van, mint egy martinásznak*”.⁹⁶⁹

Az újságírók fizetésének megítélésakor számításba kell vennünk, hogy az több forrásból tevődött össze. Két legfontosabb eleme az alapbér és a honorárium volt. Előbbihez a státusban lévők lényegében teljesítményüktől függetlenül jogosultak voltak, utóbbit elsősorban más lapok, műsorok számára végzett munkájuk után kapták. Az alapbér megállapítása a szerkesztőségek kategóriája és az újságírók szerkesztőségi besorolása szerinti mátrix alapján a főszerkesztő feladata volt, igaz a lapkiadó számított munkáltatónak. Minden egyes kategóriában központilag megállapították, hogy az adott beosztásban dolgozók alapbére milyen határok között mozoghat. Az alapbér-skála kifejezetten össze volt nyomva: a politikai napilapoknál az egyszerű munkatársak és a főszerkesztők bére között két-háromszoros különbség volt csak.

A jelentősebb szerkesztőségek bérskálái 1964-ben és 1974-ben

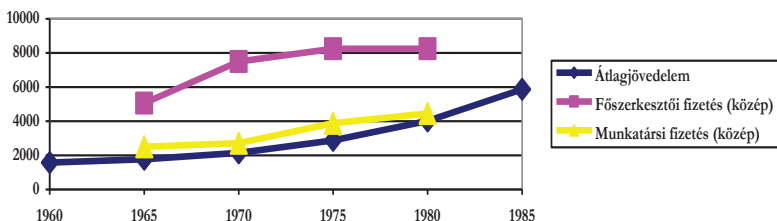
	országos napilapok		hetilapok, megyei lapok	
	1964	1974	1964	1974
Főszerkesztő	4500-5600	7500-9000	3500-4800	5500-7800
Főszerkesztő-helyettes	4000-5200	6000-8500	2800-4500	3800-6000
Szerkesztők	3100-4400	4200-7800	2600-3800	3000-5800
Rovatvezető, főmunkatárs	2800-4000	3800-7200	2400-3500	3200-6000
Munkatársak	1600-3400	2600-6000	1600-3200	2400-4800
Gyakornokok	1000-1700	1400-3000	900-1600	1400-3000

Az alapbérek viszonylag széles intervallumban mozogtak egy-egy beosztáson belül, hogy a fizetéseket szét lehessen húzni, arányba állítani a teljesítménnyel és a tapasztalattal. Az egyazon szerkesztőségben dolgozó munkatársak fizetése között akár kétszeres különbség is előfordulhatott, mégis inkább az alapbéreket jellemzően felfelé nivellálták. Így az anyagi differenciálás egyik eszközéül a papíron történő előléptetés kínálkozott. A hetvenes évek elején némileg módosult az újságírói jövedelmek szerkezete. Alapbéresítették az addig fizetett prémiumot, ami egyben csökkentette a havi jövedelem ingadozását, illetve bevezették a mozgóbérezést. Utóbbi azt jelentette, hogy az akkor megemelt honoráriumkeretek 20 százalékát a főszerkesztő differenciáltan oszthatta el a munkatársak között.⁹⁷⁰

Főszerkesztői és munkatársi fizetések összevetése az állagjövedelmekkel.

⁹⁶⁹ Pethő Tibor-interjú. Készítette Murányi Gábor 1989-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 189. sz., 390.

⁹⁷⁰ MOL. XIX-A-24b 59. doboz

Az országos napilapok munkatársainak alapbére a korszakban végig az országos átlagfizetésekkel mozgott egy sávban, sőt bizonyos mértékig végig meghaladta azt. A szerkesztőségi középvezetők bére ennek másfélszerese, a szerkesztőké, főszerkesztőké két- és félszeresét is elérte. Ne feledjük azonban, hogy bérekről és nem jövedelmekről van szó. A központi napilapokban és hetilapokban dolgozó legtöbb újságírónak maradt energiája arra, hogy kiegészítő keresetről gondoskodjon. Réti Ervin, az Esti Hírlap külpolitikai rovatvezetője például az egyik informális rovatértekezleten „kénytelen volt” tréfásan bejelenteni, hogy kínai mintára a lapnál is meghonosítja a „három vörös disznó” mozgalmat, hogy az Esti Hírlap számára is mindig rendben biztosítva legyen „egy vörös disznó”, azaz egy cikk, a sok külsőzés mellett.⁹⁷¹ A kifizetett külsős honoráriumok átlagosan kétharmadát újságírók kapták, az egyéb írástudók, értelmiségiek a fennmaradó egyharmadon osztoztak. 1971-ben a honoráriumkeretek 25 százalékos emelése után az egy gépelt oldal után fizetett honoráriumok a következőképp alakultak a különböző lap típusoknál:

Az egy gépelt oldal után fizetett külsős cikkhonoráriumok átlagos mértéke (ft)

	Régi honorárium	Új honorárium
Országos napilap	80–100	100–130
Megyei napilap	50–70	90–110
Hetilap, fi.	60–80	100–120
Egyéb lapok	60–70	80–110

Az egyes szerkesztőségeknek igen tekintélyes összeg állt rendelkezésére külső megbízásokra. A Magyar Hírlap havonta több mint 125 ezer, a Népszabadság 116 ezer, a Magyar Nemzet 83 ezer forintot fordíthatott „cikkvásárlásra”, amely összegek a szerkesztőségi létszám felének, 15–25 munkatársnak havi fizetésével vetekedtek. Ám még a hetilapok is jelentős, 20 és 60 ezer forint közti – ritkább megjelenésüket és alacsonyabb oldalszámukat figyelembe véve egyáltalán nem alacsonyabb – összegekkel gazdálkodhattak.⁹⁷²

Az egyes szerkesztőségek honoráriumkeretének alakulása, 1971 (ezer Ft/év)

	Régi külső honorkeret	Új külső honorkeret	Havi keret	Külsősöknek (80%)
Népszabadság	1488000	1738000	144833	115867
Magyar Nemzet	1056000	1240000	103333	82667

⁹⁷¹ Réti Ervin-interjú. Készítette Molnár János 2007-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 851. sz., 89.

⁹⁷² A Szakmai Szakszervezeti Elnökség jelentése a honoráriumkeretek rendezésének tapasztalatairól és a további feladatokról, 1971. MOL. XIX-A-24b 59. doboz

Magyar Hírlap	1689000	1900000	158333	126667
Esti Hírlap	619000	739000	61583	49267
Népsport	737000	897000	74750	59800
Nők Lapja	518000	622000	51833	41467
Képes Újság	462000	554000	46167	36933
Ország-világ	441000	520000	43333	34667
Magyar Ifjúság	789000	908000	75667	60533
Film-Színház-Muzsika	410000	480000	40000	32000
Élet és Irodalom	1326000	1620000	135000	108000
Lobogó	244000	296000	24667	19733

Angelusz Róbert és szociológustársai kutatásai szerint 1981-ben az 5400 forintos újságírói átlagkeresetéhez az újságírók 98 százaléka(!) átlagban havi 2500 forintot szorgoskodott össze. Igaz, míg az alapkeresetek kiegyenlítettebbek voltak, a kiegészítő jövedelmeknél nagy volt a szórás. Az alapbéreket nézve a legalsó jövedelmi ötöd csak pár száz forinttal maradt el az átlagfizetések szintjétől, a negyedik ötöd azzal közel egy sávban mozgott, ám a mellékjövedelmekkel együtt már az alsó kvintilis is enyhén az átlagjövedelmek felé került, míg a legjobban fizetett újságírók csoportja annak háromszorosát kereshette meg. A mellékjövedelmek terén is a jellemzően magasabb fizetéshez jutó idősebb újságírók álltak jobban.⁹⁷³ 1985-ben például a Magyar Rádió 50 legjobban kereső munkatársa közül 30 a Politikai Adások Főszerkesztőségén dolgozott; a főmunkatársak, rovatvezetők alapjövedelme általában meghaladta a 10 ezer forintot, ám 11 munkatárs Magyar Rádiótól kapott össz-jövedelme 20 ezer forint felett járt.⁹⁷⁴

A honoráriumkeretek egy etikailag megkérdőjelezhető gyakorlatra is módot adtak. A különböző szerkesztőségek vezető munkatársai felhasználva kapcsolatrendszerüket kölcsönös megbízásokat adhattak egymásnak, így biztosítva mellékjövedelmük állandóságát.⁹⁷⁵

A honoráriumkeretek viszonylagos bőségére jellemző, hogy a legrosszabbul fizetett gyakornoki és munkatársi kategória bérét a hetvenes évek végén – bár a MÜOSZ, a szakszervezetek és a Tájékoztatási Hivatal is központi forrásokat sürgetett – végül elsősorban annak a terhére pótolták ki. Az, hogy erre szükség volt, azt mutatja, hogy az átlagosnál magasabb jövedelmi lehetőségek ellenére a pályakezdők számára a máshol bevett fél éves gyakornoki idővel szemben kétéves periódus taszító hatással bírt. Az ebben az időszakban – és az utána következő pár évben – szerezhető alacsonyabb bér az egyéb – műszaki, gazdasági – értelmiségi pályákkal szemben, különösen a kisebb és helyi lapoknál dolgozók esetében nem volt versenyképes. E béremelésnél a sajtóirányítás hangsúlyozta a differenciálás követelményét, vagyis azt, hogy az átlagosan 15 százalékos béremelést ne egyenletesen osszák szét, hanem használják fel a lehetőséget a legjobban teljesítők jutalmazására, illetve „ösztönözzék” önkéntes munkahelyváltásra a felesleges munkaerőt. Ahogy Fodor László, az APO

⁹⁷³ ANGELUSZ Róbert–BÉKÉS Ferenc–NAGY Márta–TÍMÁR János: i. m., 81–113.

⁹⁷⁴ Beszámoló a Magyar Rádió dolgozóinak 1985. évi bér- és jövedelem alakulásáról (1986. március). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1986/23. ó. e.

⁹⁷⁵ Emlékeztető a Tájékoztatási Hivatalban megtartott lapkiadói igazgatói értekezletről, 1979. MOL XIX-A-24b 130. doboz

tájékoztatási alosztályának vezetője kifejtette, túl sok az újságíró, így „*akitől meg akarunk szabadulni, azoknak egy fillért sem adunk*”.⁹⁷⁶ Ez azonban alapvetően nem oldotta meg a problémát: a MÚOSZ 1986-os jelentése azt hangsúlyozta a pártvezetés számára, hogy megyei és üzemi vonalon komoly problémát jelent a 4000 forint alatti gyakornoki fizetés, és a 4700 forintos kezdőfizetés, olyannyira, hogy többségében azok vállalják ezt, akiket a család támogat, vagy a kötetlen munkaidő, a „*kényelem*” motívál.⁹⁷⁷

A párt kiadójának 1988-as jelentése azt húzta alá, hogy az azt megelőző 5–6 évben a szerkesztőségi vezetők fizetése jobban növekedett az újságírói átlagnál.⁹⁷⁸ A sajtóirányítás hajlandó volt megfizetni a szakma elitjét, miközben a magát a társadalmi- és tömegszervezetek politikai munkatársaihoz mérő beosztott újságírók csupán alapfizetésüket nézve csalódottan állapították meg, hogy 25–30 százalékos eltérés is előfordul.⁹⁷⁹

Az új gazdasági mechanizmussal remek lehetőségek nyíltak meg néhány szerkesztő-újságíró számára, bár ez nem elsősorban a politikai újságírással foglalkozókat érintette, hanem a könnyedebb jellegű, népszerű kiadványoknál dolgozókat. Az ekkor elterjedő, a kiadói gazdálkodás mérlegét nagyban javító évkönyvek, mellékletek írása, szerkesztése – a házagos munkaügyi szabályozást is kihasználva – komoly mellékjövedelmet ígért. Olyannyira, hogy az Ez a divat című lap főszerkesztőjét 1977-ben kétszer is feljelentették a Lapkiadó Vállalat pénzügyesei. A vizsgálat végül a főszerkesztőnőt igazolta, de egyben megállapította azt is, hogy havi 6500 forintos alapbérén (évi 78000 forint) felül abban az évben 148626 forintot vett fel, amelynek legnagyobb részét, 100 ezer forint feletti összeget különkiadványok szerkesztéséért járó honoráriumok tették ki. Helyettese is jól járt, mivel alapbérén kívül közel 90 ezer forintot vehetett fel. Mivel a lapkiadó és a szerkesztőnők mindent szabályosan intéztek, a vizsgálat felmentette őket, de az a megoldás született, hogy az általuk szerkesztett különkiadványok mintegy felét át kellett adniuk mások részére.⁹⁸⁰ A Műszaki Világ című MTESZ-lap hirdetési különszámainak hasonló nagyságrendű szerkesztői honoráriumokat eredményező ügyében már nem volt ilyen elnéző a sajtóirányítás: a szerkesztőt szigorú megrovásban részesítette, ám a Lapkiadó vállalat egy fősztályvezetőjét és három osztályvezetőjét felmentették, és Siklósi Norbert igazgató sem kerülhette el a megrovást.⁹⁸¹

A fizetések és egyéb lehetőségek mellett meg kell jegyezni azt is, hogy a rendszer az újságírók számára is garantálta a munkahely és a jövedelem biztonságát. Amennyiben megszűnt egy

---

⁹⁷⁶ Uo.

⁹⁷⁷ Néhány megjegyzés az újságíró munkatársak átlagkeresetéről készített számadatokhoz (1988. március 24.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1988/26. ó. e.

⁹⁷⁸ Néhány megjegyzés az újságíró munkatársak átlagkeresetéről készített számadatokhoz (1988. március 24.). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1988/26. ó. e.

⁹⁷⁹ A MÚOSZ Elnökségének állásfoglalása az újságírók jobb anyagi megbecsüléséről, bérrendszerük korszerűsítéséről (1987. november). MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1987/28. ó. e.

⁹⁸⁰ MOL XIX-A-24b 114. doboz

⁹⁸¹ A MTESZ műszaki-tudományos kiadványai a hetvenes évek közepéig ráfizetések voltak. A vállalati PR-cikkeket is közlő hirdetési különszámok rendszerével azonban ezt sikerült nyereséggé fordítani. A sajtóirányítás nem találta megalapozottnak, hogy a MTESZ sajtóosztályának vezetője a különszámok szerkesztésében érdemi munkát végzett. MOL XIX-A-24b 123. doboz

szerkesztőség, rendszerint gondoskodtak a munkatársak elhelyezéséről.⁹⁸² A sajtótól eltanácsolt munkatársakat – még ha magatartása problematikus volt is – nem szélnek eresztették, hanem segítettek neki máshol állást találni. Szintén megvédte a rendszer az egyes szerkesztőségeket a piaci versenytől, a közönség ítéletétől, sőt a sajtószerkezet alakításával egyben a konkurenciától is. Az újságírói munka révén elérhető kapcsolati tőke konvertálható volt különböző szolgáltatásokra, jobb egészségügyi ellátáshoz, lakáshoz jutást tehetett lehetővé, és a szakma olyan „extrákkal” is járt, amely a legtöbb foglalkozás számára nem volt elérhető, vagy jóval korlátozottabban. Ezek közül a legfontosabb az utazási lehetőség volt, ami – tekintve a korszak egészében fennálló útlevel-politikát és a lakossági devizakeretek szűkösségét – kifejezetten fontos „privilegiumnak” számított, és ami 1956 után egyre inkább megnyílt – devizamentes szerkesztőségi cserék, kiküldetések, delegációk kísérte formájában.

4. Politikus-e az újságíró?

a. Az önmeghatározás körei

Bertha Bulcsú író, újságíró a hetvenes évek egyik „botránycikkének” szerzője a következőképp fogalmazta meg az újságíró és a politika viszonyát: „*ha túl közel megy hozzá, megég, ha túl távol kerül tőle, megfagy*”.⁹⁸³ Vagyis az újságírónak lételeme a közélet, a politikával való kapcsolat, de munkájához bizonyos távolságtartás, határvonal is szükséges. Az újságírókkal szembeni hivatalos elvárások ugyanakkor nem hagytak kétséget afelől, hogy a hatalom az újságírók és a politika szoros kapcsolatát tételezte. Azt azonban, hogy az újságírót ténylegesen politikusnak is tartják-e, illetve az újságírók magukat politikusként fogják-e fel, többféleképpen szemlélték és foglalmazták meg mind az újságírók, mind a hatalom oldaláról. Az újságírók etikai szabályzata 1985-ben a következőképp megválaszolta meg ezt a kérdést: „*az újságíró társadalmi, közéleti, politikai tevékenységet végez*”,⁹⁸⁴ míg az 1974-es etikai kódex viszont még csak társadalmi és közéleti szereplőként beszélt róla. Ám a későbbi megfogalmazás sem rögzít olyan egyértelmű öndefiníciót, mint amit Megyeri Károly főtitkárnak az 1985-ös újságíró-szövetségi közgyűlésen tett felszólalása. Eszerint az újságíró politikus, akinek a sajátossága az, hogy a „*közvélemény közzegében dolgozik*”.⁹⁸⁵

A Magyar Sajtó, az újságírók belső terjesztésű folyóirata 1984 májusában egy kerekasztal-beszélgetést közölt, amelyen a politikai és propaganda kapcsolata volt. A résztvevő vezető újságírók arról is kifejezték a véleményüket, vajon politikusnak tartják-e magukat. Ebben a vitában is többféle meghatározás merült fel. Bényei József, a Hajdú-Bihari Napló

⁹⁸² Várkonyi Endre meséli el, hogy amikor az ötvenes évek végén megszűnt az Érdekes Újság, minden munkatárs elhelyezkedését segítették, csak őt és Vilmon Gyulát nem. Amikor a Tájékoztatási Hivatalban segítséget kért, kiderült, hogy a feladattal megbízott kolleganő, Valachi Anna az ő nevüket a cédulája túloklalára írta, ezért maradtak ki.

VÁRKONYI Endre: i. m., 2009, 290–291.

⁹⁸³ Idézi ZOLDI László. Nyíregyházi Főiskola Művelődéstudományi Tanszék Kommunikáció szakának jegyzete. <http://users.atw.hu/5lskbp/sajtott1.doc>

⁹⁸⁴ Az újságírói magatartás szabályai, 1974. Magyar Sajtó 1974/7, 210.; Az újságírói magatartás szabályai, 1985. Magyar Sajtó 1985/9., 7.

⁹⁸⁵ Megyeri Károly felszólalása a MÚOSZ közgyűlésén. Magyar Sajtó 1985/7–8., 7.

főszerkesztője – a MÚOSZ főtítkárhoz hasonlóan – politikusként tekintett az újságíróra. Soltész István, a Magyar Nemzet főszerkesztője politikai személyiségnek nevezi az újságíró. Pintér Dezső, a Magyar Hírlap rovatvezetője viszont elutasítja a politikusként való besorolást, mondván az újságírás „*elég rangos foglalkozás önmagában*”, nem kell mások babérjaira törni.

A sajtóirányítás részéről Bereczky Gyula, az Agitációs és Propaganda Osztály alosztályvezetője a politikusok segítőtársának, Megyeri főtítkár pedig a politika szolgálojának nevezte a sajtót, az újságíró. A hatalom az újságírókra mint a döntések végrehajtóira, illetve a végrehajtás segítőire tekintett, miközben gyakran hangoztatta a partneri viszony szükségességét. Az újságíró politikusként való önmeghatározása újságírói részéről tehát egyfajta egyenrangúsítást is jelenthetett: egy szintre helyezte ezzel az újságírókat a „hivatásos politikusokkal”, az apparátussal, és beemelte őket a politikacsinálóknak táborába. A másik álláspont, a politikus mivolt elhárítói viszont azt az üzenetet is hordozza, hogy az újságírónak bizonyos autonómiát őriznie kell a politikával szemben.

b. Összefonódások

Az újságírók egy része a szó szoros értelmében politikussá vált. Egyrészt a szerkesztőségek és az apparátusok közötti csatornák nem voltak hermetikusan lezárva. Megyei szinten megszokott volt, hogy a lap vezetéséből emeljenek ki egy-egy kádert agitációs és propagandaposztokra, de a központi sajtóirányításnak is meritési bázist jelentettek a szerkesztőségek, mivel törekedett arra, hogy személy állományának legalább egy része az újságírás mindennapjait is ismerő emberek közül kerüljön ki. A szerkesztőségből az apparátusokba – nem csak a sajtóirányításba – kerülni lehetett egyszerű „szakmai” döntés is. A hatvanas évekig az újságíró-képzésnek nem alakították ki a stabil kereteit, így a tömegesen bekerülőkké szelekcióját utólag kellett elvégezni. A sajtóból ilyen módon eltanácsoltak útja a különböző párt- és állami apparátusokba vezethetett. Ez persze a legtrikább esetben jelentette a politikai elitbe kerülést.

Az újságírói háttér bizonyos mértékig a sajtóterületet irányító vezetők kiválasztásában is szerepet játszott, ám nem volt kizáró ok annak hiánya sem. A Tájékoztatási Hivatal élén például az ötvenes évek végétől egy évtizedig Naményi Géza állt, aki villanyszerelőből avanszált újságíróvá – már a harmincas években – majd lett az Északmagyarország felelős szerkesztője, később az Esti Budapest rovatvezetője, szerkesztő bizottsági tagja. Utána egy évtizedig a külügyi vonalról érkező Várkonyi Péter irányította a hivatalt, igaz ő évekig állt a minisztérium Sajtófőosztálya élén. Helyettese viszont az a Lakatos Ernő volt, aki összesen két évtizedet töltött el a Néphadsereg és a Magyar Ifjúság című lapoknál, illetve és a távirati irodánál. Várkonyi utódja, Bajnok Zsolt 25 évig szolgálta a Magyar Távirati Irodát, ahol munkatársból a belföldi főszerkesztőségig jutott, mielőtt átvette a hivatal irányítását. Az Agitációs és Propaganda Osztály élére kerülő vezetőknek, illetve ideológiai titkároknak csak egy része volt korábban aktív újságíró. Kiemelhető az erdélyi polgári radikális újságíró családból származó Szirmai István, aki az 1956 utáni évtized meghatározó figurája volt a sajtó területén, illetve Katona István, aki a hetvenes évektől Kádár János titkárságát vezette. Igaz ők

is csak néhány esztendő aktív újságírói múltat tudtak felmutatni, mielőtt az apparátus „magába szippantotta” volna őket.⁹⁸⁶ Legkomolyabb tapasztalata a már említett Lakatos Ernőnek volt, aki 1982 és 1988 között volt osztályvezető. Mások esetében az újságírói tapasztalatok minimálisak voltak. A szintén katona Nógrádi Sándor, aki 1956 előtt és után is irányította az agitációs és propaganda területet, 1944-ben a moszkvai Kossuth Rádió szerkesztésében vett részt, Győri Imre, nyomdászból lett az ifúsági, valamint a sajtóapparátusok irányítója. Grósz Károly és Orbán László mindenféle szerkesztőségi előélet nélkül kapta pártmegbízatásul az agitációs és propagandaterület irányítását. Előbbi a Magyar Rádió és Televíziónál is dolgozott, de mint függetlenített párttitkár. A sajtóterületet is felügyelő ideológiai titkárok közül csak Szirmai István és Kállai Gyula dolgozott valaha újságíróként, utóbbi még az 1945 előtti Népszavánál.

A nagyobb példányszámú, közéleti-politikai lapok élére természetesen rendszerint professzionális újságírókat állítottak. Ez alól a legfontosabb napilap, a Népszabadság volt az egyetlen kivétel, amelynek főszerkesztője minden esetben pártpolitikusként, legtöbbször a pártapparátusból érkezett a lap élére. Maga a lap is kvázi a KB egyik osztályának számított, és a szerkesztés gyakorlati feladatait a lap főszerkesztő-helyettesei végezték. A lap politikai irányítói között is megemlíthető Katona István mint egykori újságíró, illetve Komócsin Zoltán, akinek ugyan nem volt szerkesztőségi gyakorlata, de az ötvenes évek elején Moszkvában újságíró képesítést szerzett. Arra a politikusgenerációra, amely a koalíciós időszakban már aktívan részt vett a közéleti harcokban egyébként is jellemző volt, hogy 1945 után rendszeresen megszólalt az újságok hasábjain is. A fordulat éve után azonban a politikus szerzők „kikoptak” a sajtóból, illetve meghatározott eljárásrend szerint szerepelhettek csak.

Ellenkező irányú mozgásra bőségesen is akadt példa, vagyis az apparátusokból is kerültek a szerkesztőségekbe munkatársak. Ennek egyik megszokott hivatkozási alapját a „kaderállomány megerősítése” jelentette. Mikor egy-egy lapértékelés vagy ügy kapcsán felmerült a politikai elkötelezettség, szerkesztőségi fegyelem hiányossága, kézenfekvő megoldásként kínálkozott az apparátusokban kipróbált munkatársak átirányítása. Az újsághoz helyezés ugyanakkor jelenthetett törést, látványos mellőzést is, még ha arra a hatalom kínosan vigyázott is, hogy semmilyen személyi változásnak ne legyen bukás íze, ezért ezeket a mozgásokat a közvélemény előtt új, fontos területre irányításként mutatta is be. Példaként említhető Darvasi István és Kelen Béla esete. Előbbi az Agitációs és Propaganda Osztály éléről került az újonnan megalakuló Magyar Hírlaphoz.⁹⁸⁷ Kelen Béla a Budapesti Pártbizottság központi

⁹⁸⁶ Szirmai 1945-ben mintegy fél évi a Délmagyarország című napilapot vezette. 1949-től 1953. januári letartóztatásáig a Magyar Rádió elnöke volt, majd a forradalom előtt néhány hónappal az Esti Budapest élére került. A fotóművészként is elismert Katona István újságírói pályafutása is szűkebb egy évtizednél: 1956 előtt az Új Világ riportereként helyezkedett el az egyetem elvégzése után, majd a forradalmat követően a Képes Újság és a Hétfői Hírek szerkesztőségébe került, végül a Belpolitikai Szemlét szerkeszti mielőtt 1960-ban a pártapparátusba kerül.

⁹⁸⁷ Az ügy hátterében állítogató Kádár Jánossal való személyes ügy húzódozott. Soltész István-interjú. Készítette Murányi Gábor 1991-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 363. sz., 153–154., illetve Németi Irén-interjú. Készítette Markovics Ferenc 2004-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 793. sz., 263.; Darvasi István feljegyzése Grósz Károly részére. MOL MK–S 288. f. 22/1975. cs. 21. 6. e.

apparátusában volt agitprop titkár az MSZMP VIII. kongresszusáig, azaz egy olyan pozícióban volt, ahonnan könnyen vezethetett volna az út a hatalom felsőbb köreibbe is. Az ő esetében „politikai” hibát nem lehet említeni, valószínűbb, hogy a személyi csatározásoknak és személyes ellenszenveknek lett az áldozata. A három felajánlott pozíció közül (sporthivatali elnök, művelődési miniszter-helyettes, főszerkesztő) végül a legkisebb presztízsű és legalacsonyabb fizetéssel járó Esti Hírlapot választotta. Az ő visszaemlékezése rámutat arra, hogy ez a fajta átjárhatóság természetesnek számított a káderek szemében, egy lap vezetését ugyanúgy pártmegbízatként fogták fel, akárcsak egy pártszervezet vagy egy minisztérium irányítását.⁹⁸⁸ Alacsonyabb szinten ugyancsak bukásnak tekinthető a Tájékoztatási Hivatal személyzeti főosztályvezetőjének esete. Éles Tibort 1976-ban elhelyezték a Hivatalból, mivel számos helyről – lapoktól, munkatársaktól – érkezett panasz munkatílusára, hangnemére és hatáskör-túllépéseire. Mivel MÚOSZ-tag volt, és újságíró múlttal is rendelkezett – szerkesztett egyetemi újságot, illetve egyetemistaként volt gyakornok a Szabad Népnél –, a Pesti Műsor megüresedő főszerkesztői székét kapta meg. Ez egyben jelzi, milyen jelentőségű volt a pártvezetés szemében egy politikailag lényegében közömbös kiadvány.⁹⁸⁹

A sajtóirányításban előtört néhány év dobantóként szolgálhatott azok számára, akik további karrierjüket az újságírásban és nem a politikában képelték el. Az Agitációs és Propaganda Osztályról rendszerint valamelyik központi szerkesztőség élére vezetett az út. A hatvanas évek elején Haynal Kornél az Esti Hírlap vezetését vette át, majd került az MRT-hez, míg Szebelkó Imrét az Ország-világ főszerkesztő helyettesének nevezték ki. Az APO-nál egyikük sem töltött be vezető pozíciót, akárcsak az évtized végén a Magyar Rádió turnusvezetőjévé avasáló Kiss István sem.⁹⁹⁰ Zele Ferenc az APO éléről „csak” főszerkesztő-helyettesi pozícióba került a Népszavánál 1969-ben, ahogy a központi napilapokkal foglalkozó Ibos Ferenc is 1971 őszén a Magyar Hírlapnál. Kocsis Tamás hasonló munkakörből előbb a szintén bizalmi állásnak számító berlini tudósítói posztot foglalhatta el, majd a német-angol kétnyelvű napilapot szerkesztette,⁹⁹¹ míg a vállalati adminisztrátorból újságíróvá lett Kolek Vera 1975-ben az MTV A Hét című műsorát vette át, miután hat évet eltöltött a sajtóelosztályon. A nyolcvanas években megszorodott a pártirányításból az újságírásba visszakérülő, részben visszairányított vezetők száma Pálos Tamástól (MTI) kezdve Fodor Lászlón (Népszava) és Kornidesz Mihályon (MTV) át Bereczky Gyuláig (MTV).⁹⁹² A Tájékoztatási Hivatalból is vezetett út felfelé – mind a politikában, mind a szakmában. Lakatos Ernőt előbb Barcs Sándor mellé

⁹⁸⁸ Kelen Béla-interjú. Készítette Murányi Gábor 1987-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 101. sz., 847–856.

⁹⁸⁹ Várkonyi Péter levele Grósz Károly részére, 1976. MOL XIX-A-24b 104. doboz

⁹⁹⁰ Haynal Kornél esetében: Jegyzőkönyv a Titkárság 1961.szeptember 25-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 7. cs. 117. ó. e.; Szebelkó Imre: Jegyzőkönyv a Titkárság 1962. augusztus 7-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 7. cs. 139. ó. e.; Kiss István: Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1969. augusztus 13-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 496. ó. e.

⁹⁹¹ Zele Ferenc: Jegyzőkönyv a Titkárság 1968. május 20-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 7. cs. 302. ó. e.; Ibos Ferenc: Jegyzőkönyv a Titkárság 1971. november 8-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 7. cs. 389. ó. e.; Kocsis Tamás: Jegyzőkönyv a Titkárság 1976. április 26-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 7. cs. 501. ó. e.

⁹⁹² Pálos Tamás: Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1982. szeptember 28-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 863. ó. e.; Fodor László: Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1982. szeptember 28-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 5/863. ó. e.

helyezték át vezérigazgató-helyettesnek az MTI-be, majd 1982-ben – mint APO osztályvezetőre – rábízta a „rendteremtést” a tömegkommunikációban. Soltész István elnökhelyettesből tért vissza az újságíráshoz és lett a Magyar Nemzet főszerkesztője, míg Bajnok Zsoltra hivatali elnöksége után a Magyar Hírlap vezetését bízta.

Arra azonban kevés példa van, hogy újságírókból vezető pártpolitikusok váltak volna. A szűk párt- és állami vezetésben Kállai Gyula és Szirmai István mellett Fehér Lajos neve emelhető ki. Utóbbi annyiban mindenképpen kivételnek számít, hogy évtizedes újságírói múltja ellenére sem művelődési vagy agitprop, hanem mezőgazdasági területen tevékenykedett. Sőt mikor 1958-ban, a MÚOSZ újjáalakításakor a sajtó irányítói szerepet szántak neki az szövetség vezetésében, Fehér Lajos elhárította azt, hogy egyáltalán a MÚOSZ tagja legyen, arra hivatkozva, hogy szakított az újságírással, és ha le kéne mondania pártfeladatairól, akkor nem is újságírónak menne vissza, hanem a termelő munkába.⁹⁹³

Ezzel együtt a Központi Bizottságnak 1958 és 1988 között minden kongresszusi ciklusban volt 4-9 tagja, akik az adott időszakban a sajtóban dolgoztak vagy újságírónak vallották magukat, igaz közülük csak elvétve akadt olyan, akit ténylegesen aktív újságírónak nevezhetnénk. A leginkább egyértelmű eset Rényi Péteré, a Népszabadság főszerkesztő-helyetteséé, rajta kívül a KB-póttag Kelen Béla, az Esti Hírlap főszerkesztője, valamint – 3 cikluson át – Hárs István, a Magyar Rádió elnöke említhető. A többiek vagy hajdani újságírók (Kállai, Szirmai, Fehér, Katona) vagy az apparátusból a szerkesztőségek élére tett pártmunkások (Nemes Dezső, Sarlós István, Komócsin Zoltán, Gosztonyi János, Nagy Richárd, Kornidesz Mihály, Benke Valéria stb.) voltak.

A kongresszusi küldöttek között már némileg magasabb számban kaptak helyet aktív újságírók, így néhány alkalommal megyei és hetilapok főszerkesztői is. Az 1958-as VII. kongresszusra még csak két újságírót választottak meg, ám a további hat kongresszus küldöttei között már alkalmanként 9–12 újságíró kapott helyet. Közük az aktívak, illetve a tényleges újságírók száma is magasabb volt: utóbbi 2-3, kivéve a kiugró 1975. évi XI. kongresszust, amelyen hét újságíró is megjelent.

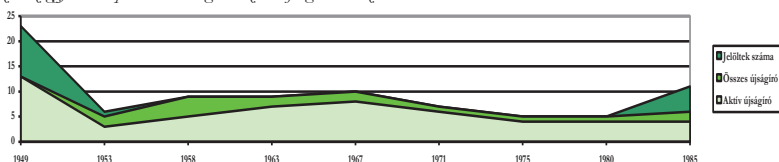
Bár a korszakban az országgyűlési képviselők elithez sorolása, sőt politikusi mivolta sem egyértelmű, az újságíró-képviselőket is érdemes röviden bemutatni. Az 1958 és 1971 közötti három ciklusban 9–10, azt követően 5–7 újságíró került be a parlamentbe. Tény, hogy az országgyűlési képviselőség kérdése nem a választásokon dőlt el, a sajtóirányítás azonban az újságírók parlamenti jelenlétére is odafigyelt, a szakma társadalmi megbecsülésének jelzéseként tekintett arra.⁹⁹⁴ Ám a fenti számok az 1949-es 14-hez képest jelentős visszaesésnek számítottak. A párttisztaségekre jellemző értéknél magasabb volt ugyanakkor a ténylegesen újságírói munkát végzők száma, végig elérte 4-5-öt. Ehhez azonban hozzátartozik az is, hogy meglehetősen nagy állandóság mutatkozik a képviselők személyében, így Barcs Sándor, az MTI vezérigazgatója 9, Mihályfi Ernő 6, Kelen Béla és Darvasi István, a Magyar Hírlap főszerkesztője 5-5, Pethő Tibor, a Magyar Nemzet főszerkesztője pedig 3 ciklust csinált végig.

⁹⁹³ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1958. január 21-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 63. ó. e.

⁹⁹⁴ Naményi Géza 1962. február 15-i feljegyzése Darvasi Istvánnak. MOL XIX-A-24b, 16 doboz

E „matuzsálemek” csak 1985-ben, a kötelező kettős jelölés folytán szorultak ki, és helyüket első ízben többségében nem országos médiumok főszerkesztői vették át (Király Zoltán, Bokor László, Sztrapák Ferenc, Fodor László). Ugyanakkor az országgyűlések összetétele nem spontán módon alakult ki: a jelöltek listáját – a párt felügyelete mellett – a Hazafias Népfront állította össze, még hozzá úgy, hogy ügyeltek arra is, hogy a képviselők foglalkozási, nemi arányai a társadalom összetételével arányban álljanak. Ez elejét vette annak is, hogy az újságírók – 1949-hez hasonlóan – túl nagy számban legyenek a jelöltek között. Pethő Tibor mesélte el, hogy az 1967-ben, amikor a korszakban a legtöbb, nyolc aktív újságíró került a parlamentbe, és az első plenáris ülés után a lifteknél Szirmai István köré gyűltek, Kádár János odaszólt a kis csoportnak, hogy „*Te jó isten, hát ennyi újságíró lett képviselő, na ez is egy jó Parlament lett*”.⁹⁹⁵

Az országgyűlési képviselőknek megválasztott újságírók összetételének alakulása 1949–1988

A – politikai vonatkozású – sajtóorgánumnál dolgozók tájékozottsága, információhoz való hozzáférése a középszintű párt- és állami vezetőkével vetekedett. Ez együtt járt a hatalom képviselőivel való gyakori találkozásokkal, nemegyszer bensőséges viszonyal. A sajtóirányítás egyik 1956 utáni alapelve ugyanis a szerkesztői-újságírói felelősség és beavatás elve volt. Így a különböző típusú lapok főszerkesztőinek, szerkesztőinek és rovatvezetőinek eltérő helyen (pártközpont, Tájékoztatási Hivatal, MÚOSZ, szerkesztőségi látogatás) és rendszerességgel megtartott értekezleteken számos olyan közlés hangzott el, amelyek nem tartoztak a széles nyilvánosságra, viszont a szerkesztői munkában adódó döntésekhez, témaválasztásokhoz fontos háttérismereteket jelentett. Egyben ez a „beavatás” a politikai vezetés bizalmát is demonstrálta. A bizalmas belső pártinformáció egy része – amely a KB-tagok szintjéig terjedt – szintén eljutott az országos napilapok, illetve az MRT vezetéséhez.⁹⁹⁶ Az MTI kiadványok közül a reggeli híresszefoglaló csak 47 példányban készült, ám a további négy kiadvány, köztük a heti hatszor megjelenő „piros csíkos”, amely 500–1500 példányban készült, a középszintű vezetésig bezárólag a fontosabb sajtóorgánumok vezetőinek is járt.⁹⁹⁷ Az már az adott szerkesztőség hozzáállásától, belső viszonyaitól függött, hogy az ezekben szereplő információk kihez jutottak el.

⁹⁹⁵ Pethő Tibor-interjú. Készítette Murányi Gábor 1989-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 189. sz., 685.

⁹⁹⁶ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1968. december 10-i üléséről. Javaslat a politikai információ pártion belüli rendszerének továbbfejlesztésére. MOL MK–S 288. f. 5. cs 479. ó. c.

⁹⁹⁷ Az Agitációs és Propaganda Osztály 1971. október 11-i jelentése a Titkárság részére az MTI bizalmas kiadványairól. MOL XIX-A-24b 57. doboz

Tájékozottságuknál, külföldi utazásaiknál fogva az újságírók nemegyszer politikai szerepbe is csöppenhettek, mivel olyan ajtók is megnyílhattak előttük, amelyek a hivatalos diplomácia képviselői előtt zárva maradtak. Ez esetenként több volt annál, mint hogy az újságíró egy-egy jelentős kiküldetéséről – elvileg kötelező jelleggel – jelentést készített a vezetés részére. Boldizsár Ivánt, a *New Hungarian Quarterly* című folyóirat főszerkesztőjét például magas szinten fogadták az Egyesült Államok külügyminisztériumában: maga William P. Rogers, a State Department első embere beszélgetett vele háromnegyed órát 1970 májusában. Ezt a „kegyet” talán annak is köszönhette, hogy a külügyminiszter gyermekként egy amerikai magyar iskolába járt, ám a feljegyzésből az rajzolódik ki, hogy a magyar főszerkesztő egyrészt nagyon diplomatikus válaszokat igyekezett adni a magyar értelmiség hangulatára és a magyar álláspontra vonatkozó kényes kérdésekre (liberalizálódás, magyar-román viszony), másrészt határozottan megállt ott, ahol nem érezte magát illetékesnek a válaszadásra. Wesselényi Miklós azért válhatott alkalmas emberré, hogy Vatikán irányában közvetítsen a Mindszenty-ügyben, mert unokatestvére, Apor Gábor a Horthy-korszak római nagyköveteként jó kapcsolatokkal rendelkezett.⁹⁹⁸ Réti Ervin, az *Esti Hírlap* külpolitikai rovatvezetője – saját elmondása szerint – Izraelben került hasonló helyzetbe. Mivel a szocialista országok 1967-ben megszakították a diplomáciai kapcsolatokat Izraellel, Réti 1980-as látogatása ritkaságszámba ment. Réti állítása szerint Begin miniszterelnök „véletlenül” rányitott, mikor a kormányzóvivővel beszélgetett, majd a Külügyminisztérium vezetése rajta keresztül üzent a magyar külügynek.⁹⁹⁹

---

⁹⁹⁸ VÁRKONYI Endre: i. m., 357.

⁹⁹⁹ Réti Ervin-interjú. Készítette Molnár János 2007-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 851. sz., 95–97.

VIII. Az újságírók körében élő normák

1. A hivatalos normarendszer

„Ezen a pályán a politikai alkalmasság elsőrendű követelmény. A szocialista rendszer melletti feltétlen elkötelezettségnek a mindennapi irányító munkában, a szerkesztőség légkörében, a tisztázó szándékú vitákban kell megnyilvánulnia.”¹⁰⁰⁰ Az MSZMP Agitációs és Politikai Bizottságának a sajtó kádern munkájáról szóló határozata csak egyike a számtalan dokumentumnak, megnyilatkozásnak, amely az újságírókkal szembeni hivatalos elvárásokat megfogalmazta. Ezekben közös, hogy az újságírót a politika alárendeltjének, végrehajtójának tekintik. Vajon tényleg ennyire egyszerű lett volna a sajtóirányítás álláspontja mint azt a következő, Kádár Jánosnak tulajdonított megjegyzés jelzi, miszerint „*nincs szükség önálló gondolkodó újságírókra, hanem végrehajtókra*”?¹⁰⁰¹

A hatalom sokszor egyértelműen fogalmazott: azt a követelményt állította a pályán lévő újságírók elé, hogy a párt, a szocializmus ügyét képviseljék. Az újságíró a párt katonája, aki cikkeivel, állásfoglalásaival a párt (és a kormány) politikájának végrehajtását segíti, míg a sajtó kollektív agitátor, kollektív propagandista és kollektív szervező – hangzott el sokszor sok helyütt, tekintet nélkül arra, hogy vajon az egyes újságírók tagjai-e egyáltalán a pártnak.

A Magyar Újságírók Szövetségének Etikai Kódexe 1974-ben született meg, szerkezete és legtöbb pontja az 1985-ös módosítás során sem változott. Ez a következőket szögezte le az újságírókkal kapcsolatban: „*Az újságírók, a tömegtájékoztatásban részt vevők aktív részesei hazánkban a szocializmus építésének. Terékénységükkel az egész nép törekvéseinek megvalósulását, a világméretű baladás legnemesebb eszméinek érvényesülését szolgálják. A Magyar Népköztársaság alkotmányában rögzített sajtószabadság szellemében legjobb tudásukkal, szocialista elkötelezettségükkel a valósághoz hűen tájékoztatják a közvéleményt.*” Utóbbi szabályzat „újítása” volt ugyanakkor, hogy a társadalom érdekeinek figyelembe vételét is beemelte az újságírói normák közé, illetve az időközben aláírt nemzetközi szerződéseknek is köszönhetően védelmébe vette az emberi jogokat.¹⁰⁰²

Az elvárások tehát elvileg mindenkitől megkövetelték a következők tulajdonságokat, alapállást:

- elkötelezettség, azaz a szocialista rendszer – és a szocialista építés adott formájának – elfogadása, és alapvető céljainak képviselése a sajtóban
- pártosság, azaz a párt álláspontjának tiszteletben tartása a valóság értelmezése és képviselése során – az események bemutatásában és az összefüggések feltárásában a szocializmus ideológiájának megfelelően jár el
- felelősség, azaz felelősséget érez a párt politikájának megvalósításáért, az állam érdekeinek érvényesüléséért – ezek felülírják a közlési érdeket, vagyis a közlés és a párt- vagy állam érdeke ütközésekor meggyőződéssel képviseli az utóbbit.

¹⁰⁰⁰ Jelentés az APB részére a központi napilapok, a rádió és a televízió kádern munkájáról, 1982. MOL. XIX-A-24b 146. doboz

¹⁰⁰¹ Beszélgetés Réger Antallal. HAVAS Henrik: i. m., 166.

¹⁰⁰² Idézi: SIPOS Balázs–TAKÁCS Róbert: i. m., 57.

Ez természetesen csak egy ideáltípus lehetett, ráadásul a fenti elvárások értelmezése, gyakorlatba való átültetése rendre – adott helyzetekben – nehezen megválaszolható dilemmákat vetett fel. Ezek alapján a legfontosabb elvárások negatív irányból is megfogalmazhatók. Így például bár az elkötelezettség a politika fő vonalával való egyetértés követelményét állította az újságírókkal szemben, egyértelműen nem volt megítélhető, mikor mi tekinthető alapvető és mi részletkérdésnek, illetve a sajtóirányítás mit tekint konkrét esetben az elkötelezettség határának. Az átpolitizált környezetben egyes állami intézkedések ellenzése, vagy bizonyos jelenségek bírálata nem vált el élesen a rendszer egészének bírálatától, vagy legalábbis támadható volt ilyen alapon. Az elkötelezettség megszegésének tekinthető – Berecz János ideológiai titkár 1985-ös megfogalmazásában – a „semleges nagyvonalúság” és a „sanda kikacsintgatás”.¹⁰⁰³ Másik oldalról az újságírónak elkötelezettnek kellett mutatkoznia a negatív, a szocializmustól idegennek tekintett jelenségek – így a végrehajtás hibái, a polgári-kispolgári gondolkodás – ellen.

A pártos valóságértelmezés terén a sajtóirányítás visszatérő panasza volt az „álobjektív” írásmód, amely nincs tekintettel arra, hogy az újságírónak a hírek értelmezési keretét is meg kell teremtenie. A nyugati – főleg angolszász – világban általános objektivitás doktrína, amelynek tagadásából a szocialista objektivitás elmélete származott, a hírek és vélemények világos különválasztását, a különböző politikai szereplőktől való egyenlő távolságtartást, a pontossághoz és egyéb igazságfeltételekhez való ragaszkodást írta elő.¹⁰⁰⁴ A szocialista rendszerben dolgozó újságírónak viszont azt tanították, hogy vizsgálódása során olyan eredményekre jusson, „*amelyek helyes kiindulópontjai a társadalom állásfoglalásának és a pozitív irányú cselekvésnek.*”¹⁰⁰⁵

A felelősséggel kapcsolatban pedig gyakori „összeütközésekhez” vezetett a sajtóirányítás és az újságírók, szerkesztők között, hogy a publikációk ne veszélyeztessék a sajtópolitika, a szocialista építés, az állam érdekeit. Ez az érdeke lehetett a közvélemény optimizmusának megőrzése vagy egy tárgyalópartner érzékenységeinek tiszteletben tartása. A felelőtlenségek, az olvasóra gyakorolt hatás, illetve a cikkek esetleges következményeinek végiggondolatlansága elsősorban a bírálatokkal és a gazdasági, külpolitikai információkkal kapcsolatban merültek fel. A sajtóirányításnak ugyanakkor nem az volt a célja, hogy olyan újságírógárdát alakítson ki, amely csak a párttáborozatok „megzenésítésére” alkalmas. Ilyen kijelentések, akár fenyegetésként, elhangoztak, ám az információs verseny kényszerű elfogadásával az is eldőlt, hogy a vezetésnek egy írni, érvelni, gondolkodni képes lojális szövetségesre van szüksége. „*A politikai döntések lefordítása, apró pénzre váltása nem mechanikus másolást, hanem értékalkotó tevékenységet jelent... A napi kérdésekről szóló tájékoztatás és hosszú távú céljaink összhangjának biztosítása körülmekintő politikai elemzőkészséget és alkotói pártosságot igényel*” – hangsúlyozta az APO vezetője,

¹⁰⁰³ Berecz János felszólalása a MÚOSZ közgyűlésén. Magyar Sajtó 1985/7–8., 26.

¹⁰⁰⁴ RIVERS, William L.–MATTHEWS, Cleve: Médiatika. Budapest, Bagolyvár, 1993. 90–108; BAJOMI-LÁZÁR Péter: Az objektivitás doktrína nyomában. 29–31., McQUAH, Denis: i. m., 155.

¹⁰⁰⁵ GOMBÓ Pál: Bevezetés a sajtóismeretbe. 14.

Grósz Károly, 1974-ben.¹⁰⁰⁶ Ahogy a belső nehézségek és külpolitikai feszültségek egyre inkább érezhetővé váltak, annál fontosabb lett a sajtóirányítás számára, a politika távlati célkitűzéseinek változatlanóságát érvekkel képviselni tudó, a „szövevényes helyzetben” eligazodni képes együttműködésre kész újságíró.¹⁰⁰⁷ A tömegkommunikációban dolgozók túlnyomó többsége baloldali elkötelezettségű és lojális volt, amit a gyakorlatban több szűrővel is igyekeztek biztosítani. Ezzel együtt az újságírók már évtizedekkel 1989 előtt is többféle felfogást, törekvést képviseltek, ami viszont – a kor irányított és kontrollált sajtójának megfelelően – elsősorban implicit módokon jelenhetett meg. E körülmények ugyanakkor a rendszerváltás után jó lehetőséget teremtettek a korábbi szerepek újra- és átértelmezéséhez, a mítoszteremtéshez.

2. Az újságírás szerepéről folytatott viták az ötvenes évek közepén

A Kádár-korszakra jellemző normakövetés és az újságírók körében élő norma típusok megértéséhez ismernünk kell az 1945 utáni fejlődés menetét. Az 1945 után a szakma igen tekintélyes része cserélődött ki. Az újságírás pártokhoz kapcsolódott, a napilapok pártalapon szerveződtek. A politikai újságíró pártembernek, mozgalmi embernek számított, nemegyszer csak a személyes ismertségeken, véletlenül múltott ki melyik párthoz kapcsolódott, illetve milyen szintéren, vonalon indult el, végzett politikai munkát. Vagyis a hazai sajtó ezekben az években sok tekintetben az ún. „európai iskola” elvei mentén szerveződött.¹⁰⁰⁸

Az újságírásba bekerülők jelentős részének volt már 1945 előttről is valamiféle kapcsolata a sajtóval vagy az írással, míg mások már a háború előtt is professzionális újságírónak számítottak. Sajátos csoportot alkottak a szakma arcát a „fordulat éve” után meghatározó kommunista újságírók, akik magukra egyfajta újságírói élcapatként tekintettek, és teljes mellszélességgel vállalták a kommunista újságíróval, sajtóval kapcsolatos pártálláspontot és normákat. Hítük, kompromisszumképtelenségük valódi, megélt volt. Méray Tibor, a párt központi lapjánál dolgozó fiatal kommunisták egyike így vallott erről a szakaszról utólag, a Petőfi-kör 1956. júliusi sajtóvitáján: „22 éves voltam akkor, amikor a *Szabad Nép szerkesztőségébe kerültem... Fiatalok voltunk, tele hittel, lelkesedéssel, sok hibával és gyengeséggel is, de lobogó szenvedéllyel, hogy a pártot szolgáljuk.... Láttunk valamit az életben, és arra gondoltunk, hogy ezt megírjuk, és akkor azt mondták nekünk: jó,... de talán ezt a részletét ne írjuk meg... Aztán egy másik ilyen esetben azt mondták, hogy magasabb szempontból jobb, ha ezt aláhúzzuk, vagy amaszt elbanyagoljuk... Mi... sohasem akartunk hazudni, mi mindig meg voltunk győződve arról, hogy az az igazság, amiről írunk, ha nem is a naturalista igazság, de valami magasabb értelemben vett igazság.”¹⁰⁰⁹*

¹⁰⁰⁶ Grósz Károly: Az elért eredmények birtokában – újabb feladatok előtt. Magyar Sajtó 1976/6., 161–166.

¹⁰⁰⁷ LAKATOS Ernő: Odaadással, felelősséggel. Magyar Sajtó 1983/1., 1–6.

¹⁰⁰⁸ BAJOMI-LÁZÁR Péter: A politika mediatizálódása és a média politizálódása. Médiautató 2005 tavasz, 45.

¹⁰⁰⁹ HEGEDŰS B. András–RAINER M. János [szerk.]: A Petőfi-kör vitái. Partizántalálkozó – Sajtóvita. Budapest, 1956-os Intézet – Műzsák Kiadó, 1991. 141.

Hasonló gondolatokat fogalmazott meg erről a problémáról Gimes Miklós is *Kétféle igazság* címmel a Béke és Szabadság októberi számában: e szerint a párt és a nép egymással azonosított igazságát a „tárgyi igazság” elé sorolták, és az igazságot összemosták a pillanatnyi politikai hasznossággal. RÉVÉSZ Sándor: i. m., 291.

A törés nem a koncepciók perekkkel következett be. A Rajk-perről számtalan újságíró állítja, alapvetően nem kérdőjelezte meg a vádakat, hatott rájuk e per – itthoni kommunisták számára ismeretlen – koreográfiája és propagandája. Pethő Tibor szerint ugyanakkor voltak páran, elsősorban pártönkivüliek, akiknek voltak kétségeik, de hangoztatni nem merték. Inkább csak utalásokkal jelezték egymásnak, például úgy köszöntek el, a találkozunk a csöszkunyhóban.¹⁰¹⁰ A megyei pártlapnál dolgozó N. Sándor László „vallásos hitét” az kezdte ki, amikor ismerősei közül is többen eltűntek, az éberség áldozataivá váltak.¹⁰¹¹ Várkonyi Endre úgy emlékszik, a párt akkor szűnt meg számára bálványnak lenni, amikor vidéki főszerkesztője – és a megyei pártvezetés – rosszindulatának tulajdonított szigorú megrovása elleni fellebbezését a Központi Ellenőrző Bizottság bármiféle vizsgálat nélkül elutasította.¹⁰¹²

1953 – Sztálin halálával, Nagy Imre miniszterelnöki kinevezésével, a koreai háború lezárásával – alapvető jelentőségű év, de az újságírók körében a robbanás nem ekkor következett be, hanem 1954 őszén, amikor már – ha vonatottnak is – megkezdődtek a rehabilitálások, és nyilvánvalóvá vált Rákosi és Nagy hatalmi küzdelme. Legnagyobb visszhangja a Szabad Nép október 22–25. közt megtartott taggyűlésének lett, de komoly vita alakult ki más szerkesztőségekben, így a Népszava október 20-i össz-szerkesztőségi és november 6–8-án rendezett párttaggyűlésén is.¹⁰¹³ A Szabad Nép taggyűlésén készült jegyzőkönyv szinte „szamizdatként” járt körbe a kommunista értelmiség csoportjai közt,¹⁰¹⁴ az ott elhangzottak más szerkesztőségekben is felbátorították a hozzászólókat.¹⁰¹⁵ Így történhetett meg, hogy pár hónappal később – a korábban természetes gyakorlat – a Szabad Nép követése immár vádba fordult, és káros jelenségként említették a Szabad Nép „túlzott tiszteletét”.¹⁰¹⁶ A „lázasadás” előzménye az MDP Központi Vezetőségének októberi ülése volt, amelyből Nagy Imre vonala megerősödve került ki. A miniszterelnök Szabad Népben publikált cikke az újságírók számára új szerepet, a politika alakításában való részvételt kínálta: *„Nekünk ezt most tovább kell vinni, és el kell érni, hogy a párt egész tagsága egy nyelven beszéljen. Ehhez azonban meg kell változtatni a vezetés módszereit, és fel kell számolni a párttagok szerepéről kialakult bizonyos helytelen nézeteket. Érvényesíteni kell azt, hogy a párttagoknak nem csak a vezetés által kintűzött feladatok végrehajtása terén van igen fontos szerepük, hanem a párt politikájának kialakításában is...”*¹⁰¹⁷ Bár ez az írás nem nevezte meg a párttagokon belül külön az újságírók csoportját, az írás hivatkozási ponttá vált a vitákban.

¹⁰¹⁰ Pethő Tibor-interjú. Készítette Murányi Gábor 1989-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 189. sz., 387–388.

¹⁰¹¹ N. Sándor László-interjú. Készítette Molnár Adrienne 1995-ban. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 666. sz., 7.

¹⁰¹² VÁRKONYI Endre: Túlélőtoll. Budapest, Ex Libris Kiadó, 2009, 200–203.

¹⁰¹³ Az 1954 és 1956 közötti vitákról: TAKÁCS Róbert: Újságírói szerepelfogások 1954 és 1956 között Magyarországon. Média kutató 2006 tél, 7–24.

¹⁰¹⁴ ACZÉL Tamás–MÉRAY Tibor: Tisztító vihar. Budapest, Noran, 2006, 286.

¹⁰¹⁵ A Politikai Bizottság november 17-i ülésén tartott fejmosást a Szabad Nép szerkesztőbizottsága részére. Ezen az egyik súlyos vádként más szerkesztőségek „lázasadásának” gerjesztése is szerepelt: *„Részben még az is igaz, hogy a Szabad Nép szervezte meg a különböző szerkesztőségekben és más értelmiségi körökben a helytelen platform alapján az eltérő helytelen bangulatót.”* MOL M–S 276. f. 53. cs., 205. ó. e.

¹⁰¹⁶ Feljegyzés a Népszava szerkesztőségéről (1955. április). MOL MK–S 276. f. 89. cs. 208. ó. e.

¹⁰¹⁷ NAGY Imre: A Központi Vezetőség ülése után. Szabad Nép, 1954. október 20.

Ezen az úton legtovább Kövesi Endre jutott. A Szabad Nép párttaggyűlésén a következő felszólalásával sikerült kiváltania társai gyors elhatárolódását: „*Mi a sajtó szerepe? Minden poszton a társadalom érdekeit kell képviselni. Ezt ellenőrizni kell. Ilyen erő a párt. Egy bizonyos ponton azonban a párt és az állam csúcsai összefonódnak. Az állami szervektől független lelkiismerete lehet az államnak a sajtó. Az abszolút hatalmat mindenki felett ki kell terjeszteni, és ebben a sajtó óriási szerepet játszhat. Például a Szabad Nép független szervezet.*”¹⁰¹⁸ Ugyanakkor az, hogy gyorsan kiigazították Kövesit a sajtó függetlenségével, a pártirányítás elvetésével kapcsolatban, inkább a reformtörekvések védelméből fakadt, mint a gondolatok elutasításából, hiszen maguk is igen hasonló követeléseket fogalmaztak meg. Igaz, közben olyan önállóságot, ítéletalkotási szabadságot követeltek, amely a sajtóirányítás adott – és későbbi – gyakorlatával ellentétben állt. „*Megalkuvás nélkül kell barcolni a párt politikájáért.* – jelentette ki Novobáczky Sándor – *Egyvalami nem jöhet: hogy a párttagság tudomásul vegye, ha el akarják téríteni a júniusi politikától. A párt platformján mi állunk, nem az ellenállók.*” Fehér Lajos pedig azt fejtette ki, hogy „*a Központi Vezetőség lapjában nem jelenhet meg egyetlen sor sem, amely ellentétes a párt politikájával. De lehetnek olyan cikkeke, riportok, glosszáé, hírfélek, ahol a Szerkesztő Bizottság álláspontja és a Szabad Nép pártirányítását intéző felső szervek nézetei között különbség van.*”¹⁰¹⁹ A fentiek nem tagadják ugyan azt a tételt, hogy az újságíró a párt politikájának szolgálója, de felcserélik a vonatkoztatási pontokat. A politikaformáló igénnyel fellépő újságírót teszik meg etalonnak a párt(vezetés) esetleges – és a tapasztalatok alapján nem valószínűtlen – fordulataival szemben. Hasonló szellemben nyilatkozott Méray Tibor is, amikor kijelentette, hogy a „*párt mi vagyunk, mi párttagok és pártvezetők*”, elutasítva, hogy a pártot – a párttagok háta mögött – a KV-határozattal ellentétes szellemben irányítsák. Ez a mentalitás az újságírót a párt képviselőjévé teszi meg – a párttal szemben is.

Az 1954 végi vitákban a másik nagyon hangsúlyos követelés a valóság ábrázolására vonatkozott. Ennek azonban nem a sajtóirányítás által sokat kárhoztatott objektivitás-doktrína volt az ihletője, hanem az erkölcsi felháborodás, illetve a saját korábbi szerepük miatti önvád. A valóság megírása itt tehát nem az olvasók tájékoztatását szolgálta, hanem a korábbi saját és politikai „bűnök”, hibák jóvátételét, a megújulást. A döntő felelősséget ugyanakkor a többség – nem alaptalanul – a sajtóirányításnak, a pártvezetésnek tulajdonította. Az alábbi sorok alapján Kornai János is közéjük tartozott: „*Olyanért ne gyakoroljunk önkritikát, amiért nem vagyunk felelősek!... Ki kell mondani, a Szabad Nép hibáiért elsősorban a pártirányítás a felelős! Hogy mi jelenik meg a lapban és mi nem, azt nem a szerkesztőbizottság, hanem felülről irányítják... Látni kell... hogy a párttagság nagyrészt érzékelte a hibákat, jelzéseket is küldött.*” Az arányok beszédesek: a fentiekről szerkesztőség 76 tagjai szavazott igennel 22 ellenében 6 tartózkodás mellett. Voltak azonban, akik nem tartották járható útnak az „őszinteség-kurzust”. A későbbi főszerkesztő-helyettes, Rényi Péter szerint „*két nap alatt csődbe visz*” az a típusú radikális mentalitás, ami az újságíró

¹⁰¹⁸ Jegyzőkönyv a Szabad Nép szerkesztősége pártszervezete 1954. október 22-23-25-i taggyűléséről. MOL MK–S 276. f. 89. cs. 206. ó. e.

¹⁰¹⁹ Uo.

hivatást abban látja, hogy „*járjuk az országot és írjuk meg az igazat*”.¹⁰²⁰ A Népszava vezetői is kiálltak amellett, hogy „*a teljes őszinteség követelése anarchiát jelent*”.¹⁰²¹

A vita egy harmadik szintje a párt sajtóbeli káderpolitikájáról folyt. Az „összecsapás” látszólag a körül a kérdés körül folyt, hogy az újságíráshoz kellene-e speciális képességek, avagy teljes egészében tanulható mesterség. Az újságírók sértett szakmai büszkesége tört felszínre a taggyűléseken az íráskészség nélküli megbízható munkáskáderek támadásában. Számunkra ebből nem a szerkesztőségi hatalmi harcok az érdekesek, hanem az, hogy a szakmai öntudat, a szakmához szükséges készségek követelménye is megfogalmazódott a vitákban.

Az 1954 végén megkezdődő rendteremtést követően az indulatok a Petőfi-kör sajtóvitáján lángoltak fel. Az 1956 nyári, kora őszi időszak követelései lényegében nem lépték túl a két évvel korábbi határokat. „*Mindjárt, hogy ne legyen félreértés, nem a párttól független, hanem a pártért küzdő szabad sajtó... szabadságát. Nem a nép ellenségeinek, hanem a népnek szabadságát. A dogmatizmustól, az önkényeskedéstől, a hazugságtól és a tehetetlenségtől megszabadított sajtót!*” – szögezte le az egyik vezéralak, Méray Tibor.¹⁰²² A Magyar Sajtó folyóiratban a sajtószabadságról és a pártirányításról kialakult vitában sem javasolta senki, hogy a pártközpont sajtóirányító funkcióját meg kell szüntetni, inkább meg akarták tisztítani a „bürokratikus-dogmatikus” vonásoktól. Ám megfogalmazták, hogy a nem pártlapok esetében lazítani kell a kötelekeket, és csak az várható el tőlük, hogy azokat a párt összpolitikájával összhangban szerkesszék,¹⁰²³ valamint, hogy a pártközpont befolyását csökkenteni kellene: szerepe inkább a tájékoztatás legyen, míg a felügyeleti szerepet az újságírók választott szervei, elsősorban a MÚOSZ pártszervezete lássa el.¹⁰²⁴

Az 1954 és 1956 közötti vitákon felszólalók, résztvevők a szocializmus mellett elkötelezett, döntően párttag újságírók voltak. A sajtó pártirányítását, az újságírás „lenini téziseit” szinte senki sem kérdőjelezte meg. Az alapvető ellentétet nem az elvek gerjesztették, hanem a hatalomgyakorlás módja. A központi szerkesztőségek munkatársainak szembenállása politikai jellegű volt: Nagy Imre politikája mellett álltak ki, amely magába foglalta egy másfajta, önállóbb, kritikusabb, politizálóbb, a közvéleményt kifejező mozgósító, egyben sokszínűbb, informatívabb sajtó képét. Ezek a követelések a szemükben nem a rendszer kereteinek áttörését jelentették, és a pártvezetéssel szemben a pártvonalat megvédő sajtó gondolata is ebből a kiállásból fakadt.

Még a Petőfi-kör lázas vitájában sem hangzott el egyetlen szó sem az 1948 előtti sajtópluralizmus vagy a világnézeti sokszínűség mellett. Az egypárti sajtó megteremtését vívmánynak, a marxista–leninista gondolkodást a hivatás alapjának tekintették. Viszont néhány kivétellel a represszív sajtóirányítást valami emberségesebb, a nyílt vitákat és tájékoztatást nem akadályozó módszerrel szerették volna felváltani. A vitázók eltérő módon képelték el, miként

¹⁰²⁰ Uo.

¹⁰²¹ Jegyzőkönyv a Népszava alapszervezet 1954. november 6-i és 8-i taggyűléséről (1954. november 8.). MOL MK-S 276. f. 89. cs. 208. ó. e.

¹⁰²² HEGEDŰS B. András–RAINER M. János [szerk.]: i. m., 150–151

¹⁰²³ NOVOBÁCSKY Sándor: Gondolatok a sajtószabadságról. Magyar Sajtó 1956/8., 349.

¹⁰²⁴ MÁTE György: Gondolatok a pártirányításról. Magyar Sajtó, 1956/9., 398–399.

lehetne ezt megvalósítani: a Petőfi-körben a gyors áttörés pártján állók voltak hangosabbak, bár többen szóltak – részben óvatosságból, részben a változásokat fékezendő – amellett, hogy a XX. kongresszus nyomán megindult lassú, de általuk érzékelhető javulás ütemét kell tartani. A júliusi KV-határozat utáni viták néhány résztvevője azonban már egyfajta a szocializmus keretein belül maradó plurális struktúrát képzelt el.

A forradalom után úgy tűnt, ez utóbbi lehetőség a távolba kerül – a sajtóirányítás az alkudozás szűk kéthónapos időszakát követően a rendteremtés mellett határozott. A korábbi viták résztvevői, az alternatív normák hirdetői nagy számban – hosszabb-rövidebb ideig – távozni kényszerültek a sajtóból, többen az országból is. A decemberi tárgyalások során a hatalom elvetette az alternatív újságírói értékrend meghonosítását. Az igazoló bizottságok feladata lett garantálni, hogy státusba csak a hivatalos normák elfogadói kerülhessenek. A „megbocsátás” folyamatában fontos szerepet kapott az azonosulás, a párt politikáját hirdető állásfoglalás a lapok hasábjain. Az 1958-as sajtóhatározat már azt állapította meg, hogy az újságírók zöme megszabadult korábbi nézeteitől, és „meggyőződéssel szolgálja a párt pártosságának ügyét”.¹⁰²⁵ Igaz, az irányítás a következő évben – és később is – fontosnak találta az újságírók taborát kibővíteni „politikailag szilárd, a párt politikáját hittel és meggyőződéssel képviselő tehetős káderekkel”.¹⁰²⁶

3. Az elfogadás

A fentiekből kitűnik, hogy egyrészt az újságírók *általánosságban* magukénak vallották, legalábbis tudomásul vették a sajtóirányítás által felállított szabályokat. Merevebben vagy a maguk módján igyekeztek is követni azokat, persze nehéz lenne megállapítani, hogy ebben mekkora volt a meggyőződésük szerepe, és mekkora a karrierépítési szándék vagy a pragmatizmus. Mindenesre a sajtóirányítás tanult a forradalomból, illetve az azt megelőző évekből, és számos területen megmaradt a feladatkielégülés szintjén, míg a végrehajtást a sajtóban dolgozókra bízta, vagyis nagyobb, de korántsem nagy önállóságot adott, ám vele együtt felelősséget is. Ennek fontos vetülete volt, hogy az informálás rendszere révén tájékozottabbá, beavatottá tette a vezető újságírókat. A rendszerrel együttműködő, a rendszert valló újságírók vagy traumaként élték meg az október 23-a után történeteket, vagy ellentmondásosnak látták, és eljutottak számukra az események egy olyan szintig, amit már nem tudtak baloldali, kommunista meggyőződéssel elfogadni, támogatni, és a forradalomban – legalábbis utólag – kapitalista rendszer, a háború előtti belpolitikai gyakorlat visszatérésének veszélyét is felfedezték. Ez, illetve a konszolidáció sikerével a belpolitikai légkör változása, az „élhető” szocializmus sokakat nyert meg a kádári vonalvezetésnek. Az Esti Hírlap 1956. decemberi beköszönő cikke ezt a fajta hatalom és értelmiségi közti alkut tükrözi: „*A helyzetételhez ajánljuk fel mi, most a tollunkat. Segíteni szeretnénk, hogy új kerékvágásba találjon a megbolygatott város, a falu szekere. Azt*

¹⁰²⁵ Az MSZMP Politikai Bizottságának határozata a sajtó helyzetéről, feladatairól, 1958. In: VASS Henrik–SÁGVÁRI Ágnes [szerk.]: i. m., 172.

¹⁰²⁶ Az MSZMP Politikai Bizottsága 1959. február 13-i határozata a sajtóról. In: VASS Henrik–SÁGVÁRI Ágnes [szerk.]: i. m., 314.

*kívánjuk, hogy épségben álljanak a házak, meleggel teljenek a hajlékok. Azt akarjuk, hogy csengjen a körutakon a villamos, ne legyen sorbaállás az üzletek előtt, s fűtött iskolák várják gyermekeinket”.*¹⁰²⁷

Mindebben nagy jelentősége volt annak tehát, hogy többségük részt vett az 1945 utáni politikai küzdelmekben, értékelte a szocialista rendszer „vívmányait”, és mindenekelőtt annak, hogy a viszonyítási pontjuk a Horthy-korszak, illetve a Rákosi-korszak volt, amelyekkel szemben nem volt kétséges, hogy többségük számára az összevetésből a kádári konszolidáció kerül ki győztesen.

A vezető újságírók körében természetesen jóval erősebb volt a normakövetés. Náluk az újságírói és a rendszer iránti felelősség összesomosódhatott. A Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1981-es felmérése során a megkérdezettek 37 százaléka említette azt, hogy a sajtónak fokozottabban kéne befolyásolni az emberek véleményét, 18 százalék látta úgy, hogy a sajtónak többet kellene vállalnia az olvasók biztonságérzetének növelése terén és 11 százalék adott volna nagyobb hangsúlyt az eredmények bemutatásának. Ez tehát azok köre volt, akik – a sajtóirányítással abban az időben összhangban – úgy látták, hogy a sajtónak ezen funkcióit erősíteni kell. Ez a szerzők által stabilizálóknak nevezett attitűd az idősebb újságíró-nemzedékre volt jellemzőbb, az 50 felettiek közel negyede, míg a 30 alattiak csupán 6, a harmincas években járók 12 százaléka tartozott közéjük. A főszerkesztők még ennél is nagyobb arányban, de mégsem abszolút többségükben vélekedtek így, 27 százalékuk tolta volna ilyen irányban a sajtó gyakorlatát. Nem jelenthetjük ki azonban ezek alapján, hogy a többiek felrúgták volna az alapnormákat, hiszen a kérdések e funkciók növelésére irányultak.¹⁰²⁸ Ez utóbbit erősíti, hogy a szerkesztőségi autonómiával elégedettek aránya ennél jóval magasabb, 40 százalék körül mozgott. Itt az 50 év felettiek már abszolút többséget (52%) alkottak, de még a negyvenes években járók is 45 százalékban megfelelőnek tartották a szerkesztőségi autonómia szintjét. A 30 év alattiaknál ez már csak a munkatársak egynegyedére volt jellemző.¹⁰²⁹ Ezen felül a sajtó klienseinek rangsorában – bár a közönség került az első helyre – a főszerkesztő és a sajtóirányítás is előkelő helyen szerepelt, az összesített rangsorban második, illetve harmadik helyen. A sajtóirányítást az újságírók 22 százaléka említette elsőként! Rádásul azok, akik e „felettes kliensek” egyikét tették első helyre, azok a másik feletteseknek is nagyobb jelentőséget tulajdonítottak; továbbá ez a tendencia jóval jellemzőbb volt a politikai újságírással foglalkozó országos intézmények, szerkesztőségek munkatársaira.¹⁰³⁰

Az idősebb és a vezető újságírók nem kis hányada személyes kapcsolatait, érdekviszonyai révén is kötődött a sajtóirányításhoz, kollegiális kapcsolatokat ápolta a pártközpont és a Minisztertanácsnak alárendelt Tájékoztatási Hivatal munkatársaival. Hegedűs István két e körön kívül álló újságírótól idéz. Egyiküknek a Pártközpont főszerkesztője értekezletén támadt az az érzése, „*mintha víznyélküli úszómencedében lusta vízilovak dagonyáztak volna, akik valahonnan régről ismerték egymást (pártiskoláról, vagy közösen vadásztak), s noha formailag tartják a hierarchiabeli*

¹⁰²⁷ Idézi: BERNÁTH László: Volt egyszer egy Esti Hírlap. Kézirat, 2.

¹⁰²⁸ ANGELUSZ Róbert–BÉKÉS Ferenc–NAGY Márta–TÍMÁR János: i. m., 52–55.

¹⁰²⁹ Uo., 31–33.

¹⁰³⁰ Uo., 45–47.

különbségeket, de igazából haverok. Szóval ez egy brancs”. Másik interjúalánya szerint a szerkesztőségben jól elkülönült a főszerkesztő és erősen öncenzúrárs, „önfeljelentő” köre, akik magukat és a sajtóirányítást kollégáknak tekintették, és a tájékoztatáspolitikával kapcsolatos elégedetlenségük legfeljebb abból táplálkozott, hogy nem kaptak mindig egyértelmű utasításokat.¹⁰³¹ Ebből a körből került ki a MÚOSZ Elnökségének és Választmányának többsége, ami az újságíró-szervezet lojalitását is biztosította.

Számos példa volt ugyanakkor arra is, hogy néhány év – akár évtized – szolgálat után a sajtóirányítás munkatársai vezető újságírói pozícióban tértek vissza eredeti munkájukhoz. Ezen felül a „megbízható kádereket” a sajtóirányítás – alacsonyabb pozíciókba is – az apparátusokban kereste. Ez nem jelentette azt, hogy vezetési stílusukkal, szakmai rutinjukkal, hozzáállásukkal nem vívhatták ki idővel a kollektíva elismerését. Példaként említhetnénk Hárs Istvánt, a *Magyar Rádió* elnökét,¹⁰³² Soltész Istvánt, a *Magyar Nemzet* Tájékoztatói Hivatalból érkezett főszerkesztőjét, aki ellen kollégái egy része négy-öt évig komoly küzdelmet folytatott. Kelen Béla, aki számára a budapesti titkári poszt után az Esti Hírlap vezetése komoly visszaesést jelentett a hierarchiában, ám a kollégák által nagyra becsült főszerkesztő lett, akárcsak Németi Irén, aki nem csak emberi-vezetői, de újságírói képességeivel is elismerést szerzett. A párt politikájának a képviseléről úgy vélte, hogy lapjától nem vártak el direkt politizálást, *„ellenben azt kérték, hogy a kongresszuson hallottak szellemében szerkesszünk. Ez azt jelentette, hogy ha például a népesedésről szó volt, vagy a népesedésről volt egy határozat, akkor a cikkeinkben a kongresszus témáiról egyetértően írunk. De nem voltak olyan döntések, nem voltak, amelyekkel nem lehetett tulajdonképpen egyetérteni.*”¹⁰³³

A normakövetés nem jelentette ugyanakkor a sajtóirányítás gyakorlatának kritikátlan elfogadását ebben a körben sem. Az egyértelműség és a partnerség követelése ilyen jellegű kétélű követelés volt. Előbbi egyrészt valóban a felelősség elhárítását, a felülről jövő döntések igénylését jelentette. Gedeon Pál, a Népszava vezetője 1966-ban például többek között azt kérte a sajtóirányítástól, hogy *„a vitás kérdésekben egyértelműen az agitprop területen illetékes pártszervek döntenek a közvilágításról vagy letiltásról.”*¹⁰³⁴ A szabályok egyértelműsítése, világos kijelölése ugyanakkor egyben a felülről jövő beavatkozások lehetőségét is csökkentette volna. Soltész István ilyen értelemben vetette fel a MÚOSZ 1987 végi választmányi ülésén sok kollégájának óhaját: tisztázni kellene az újságírók, szerkesztők mozgásterét, hogy ne kelljen „felesleges izgalmakat” átélni, és ne hátráltassa az újságírói munkát a bizonytalan viszonyokból adódó bátoratlanság.¹⁰³⁵

A partnerség pedig valóban kifejezte, hogy az újságíró azonosul a politika céljaival, de a sajtó alávetett, szolgálói felfogását is elutasította. Ilyen partneri viszonyról vall Németi Irén visszaemlékezésében, amikor Nyers Rezsővel készített 1967-es interjújáról mesél. Eszerint

¹⁰³¹ HEGEDŰS István: i. m., 55.

¹⁰³² Hárs Istvánt jellemzi: [AGÁRDI Péter](#): A Magyar Rádió utolsó 15 éve. Médiautató 2004 ősz, 93–110.

¹⁰³³ Németi Irén-interjú. Készítette Markovics Ferenc 2004-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 793. sz., 331.

¹⁰³⁴ Gedeon Pál levele Katona Istvánhoz részére, 1966. MOL MK–S 288. f. 22/1966. cs. 8. ő. e.

¹⁰³⁵ Választmányi ülésen. A tájékoztatás reformlépései. Magyar Sajtó, 1988/1., 4.

Nyers, akit a főszerkesztő kedvelt, és akinek az irányvonalával szimpatizált, féloldalasán adott feletet a kérdésére: „*arra nem válaszolt, hogy mit gondol, ha a gazdasági reform elindul, hogy lesz ennek hatása a politikai reformra is.*” Ám Németi Irén nem firtatta tovább, mert nem akarta kinos helyzetbe hozni a politikust olyan kérdésekkel, amelyekre érzése szerint nem válaszolhatott.¹⁰³⁶ Polgár Dénes pedig azt az esetet hozta fel, amikor Fock Jenő egy Laosszal kapcsolatban tett diplomáciailag szerencsétlen kijelentése után figyelmeztette a politikust, hogy jobb volna, ha nyilatkozatát bizalmasa minősítené át, elkerülendő a kinos diplomáciai következményeket.¹⁰³⁷ A szenzációkeresést, újságírói erőszakosságot és pimaszságot tehát felülírta egyfajta közös felelősségvállalás.

A beosztott újságírók többsége nem kötődött kapcsolatai révén a sajtóirányításhoz, de – a szavak szintjén mindenképpen – elfogadta hivatása szolgálat-jellegét, legfeljebb a párt politikájának szolgálata mellett és/vagy helyett hangsúlyozta a szocializmus, a társadalmi haladás, a köz és a közönség szolgálatát is. Az 1960-es évekre – az MSZMP Politikai Bizottságának határozata szerint már 1958-ra – a párt sikeresen kooptálta¹⁰³⁸ az újságíró-társadalom nagyobb részét is. A sajtó munkatársai nagyjából-egészéből magukénak érezhették a párt politikáját, felvállalták a rendszer érdekeit, a legtöbben belülről fakadóan képviselték a hivatalos érdekeket és feladatokat, követték a rendszer logikáját. A hetvenes-nyolcvanas években nagyobb szerepet játszott ebben a fennálló viszonyokba való beletörődés: tényleges meggyőződésből, történelmi tapasztalatok okán, egzisztenciális és karrierszempontokból vagy egyszerűen konfliktuskerülő magatartásból adódóan.

Ugyanakkor a ténylegesen elkötelezett magatartás sem volt problémáktól mentes. Nem véletlen, hogy a sajtóirányítás egyes képviselőinek, mint például Naményi Géának, Lakatos Ernőnek vagy egy szinttel lejjebb Karvalics Lászlónak még a főszerkesztők körében is csak minimális megbecsülés jutott. A hivatalos normákat valló újságírók sem értették egyet a sajtóirányítás kézi vezérléses módszereivel, és nehezen fogadták a szakmai kérdésekbe való beleszólást. Sokatmondó az a levél, amelyet a Magyar Rádió belpolitikai munkatársai intéztek a Magyar Rádió elnökéhez, Tömpe Istvánhoz, amelyben két esetet kifogásoltak. Az egyik esetben arra kötelezte a rádiót a sajtóirányítás, hogy egy szakszervezeti fórumon elhangzott Kádár-beszédet szó szerint, felolvasva közöljenek. A másik alkalommal a szocialista és a nyugati keretek közti különbségek ütköztek ki, mivel egy osztrák-magyar találkozó után az osztrák politikusnak szabadon tehettek fel kérdéseket, míg a magyar vezetőnek nem. Ahogy a levelet szignáló Faggyas István fogalmazott, „*csak a fegyelmezett kommunista önmérsékletével tudjuk – nem elfogadni, de – végrehajtani azokat az utasításokat, amelyeket a kívánt politikai hatást legyengítik, sőt ellenérzést, ellenhatást váltanak ki közönségünkben.*”¹⁰³⁹ E fentihez hasonló megnyilvánulások járultak hozzá ahhoz, hogy Komócsin Zoltán 1965-ben azt az újságírói hangulatot közvetítse a

¹⁰³⁶ Németi Irén-interjú. Készítette Markovics Ferenc 2004-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 793. sz., 341.

¹⁰³⁷ Réti Ervin-interjú. Készítette Molnár János 2007-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 851. sz., 108–109.

¹⁰³⁸ L. RIVERS, William L.–MATHEWS, Cleve: i. m., 126.

¹⁰³⁹ Feljegyzés Tömpe István számára, 1967. MOL. MK–S 288. f. 22/1967. cs. 13. ó. e.

Politikai Bizottság felé, hogy bár a pártnak 20 év óta a legjobb politikai irányvonala és munkastílusa van érvényben, egyben a legrosszabb propagandája is. Az újságírók így legtöbbször azonos politikai álláspontot képviselnek, de gyökeresen eltérő következtetésre jutnak egy-egy konkrét kérdés nyilvános tárgyalása tekintetében.¹⁰⁴⁰ A politikai irányítás terhes gyámkodását más – az alapelvekkel egyetértő, a rendszer mellett elkötelezett – újságírók is felrótták. Sándor István, a televízió munkatársa említette, hogy „a televízió egyik politikai főszerkesztője néhány éve egy elkeseredett pillanatában így jaksadt ki: »ennek a rendszernek a mi szempontunkból a legnagyobb hibája, hogy nem hagyja intelligensen kiszolgáltatni magát«. Ő akkor a hangszlyt az intelligensre tette, a kiszolgáltatni-t magától értetődőnek tekintette”.¹⁰⁴¹ Az 1985-ben rendezett XIII. kongresszus után az Agitációs és Propaganda Bizottság által életre hívott szakértői bizottság hasonló problémára hívta fel az illetékesek figyelmét.¹⁰⁴² A jelentés kiemelte, hogy feszültséget generál az elkötelezettség fogalmának tisztázatlansága, mivel az alkalmat teremt a kritikával illetett területek gazdái számára, hogy az újságírói bírálatot a szerző oly módon hársítsák el, hogy kétségbe vonják elkötelezettségét.¹⁰⁴³

A rendszert elfogadó támogató újságírók kifogásait tehát alapvetően a következőkben összegezhetjük. Egyik részük nagyobb egyértelműséget tartott volna kívánatosnak, olyan szabályrendszert, amelynek betartása világosan érthető. Másik részük viszont a mindennapos beavatkozásoktól szabadult volna meg legszívesebben oly módon, hogy az általa szakmainak ítélt döntésekben szabad kezét kap. Szintén a panaszlistán szerepelt, hogy az újságírók nem kapnak kellő védelmet, a különböző – gazdasági, minisztériumi – szervek támadásai esetén rendre azoknak ad a sajtóirányítás igazat. A harmadik sűrűn előforduló sérelem az volt, hogy a politikai szféra sérthetetlensége miatt a hibák – akárcsak a sajtó bírálati – a végrehajtásra maradtak. Ez viszont azt jelentette, hogy az esetleges kudarcokért a sajtó, az újságíró került a bűnbak szerepébe.

4. Az egyensúlyozó újságírás

Az előző pontban leírt ellentmondásos helyzetből is táplálkozott az, hogy míg sok újságíró a központi normákat mint elveket elfogadhatónak tarthatta, addig a gyakorlat kétségeiket, cinizmusukat táplálta. Horvát János szerint ez tekinthető a szocializmus alatti újságírás központi etikai dilemmájának: az adott körülmények mellett vállalhatónak tartják-e közreműködésüket a közéletben?¹⁰⁴⁴

Számos újságíró fogta fel 1956 utáni szerepvállalását egyfajta kompromisszumként, a hatalommal való kiegyezésként. E mentalitás egyik jellegzetes eleme volt az „átmentés-mítosz”. Pethő Tibor úgy veti fel ezt a dilemmát, hogy mérlegelni kellett, vállalja-e az ember a

¹⁰⁴⁰ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1965. június 8-i üléséről. MOL MK-S 288. f. 5. cs 367. ó. e.

¹⁰⁴¹ SÁNDOR István: Kompetencia és inkompetencia – háború után. Magyar Sajtó 1988/14., 11.

¹⁰⁴² A szakértői bizottságot Hárs István vezette. Tagjai voltak: Fodor Gábor, Köves Tibor, Jakab Zoltán, Márton Miklós, Mester Ákos, Sándor György, Szalay Zsolt, Szecső Tamás, Tábori András és Zeley László.

¹⁰⁴³ A tömegtájékoztató helyzetének és működésének jellemzői és problémái. Jel-Kép 1988/3., 90.

¹⁰⁴⁴ HORVÁT János: Etika, jog, újságírás, média. In: SÜKÖSD Miklós–CSERMEY Ákos [szerk.]: A hír értékei. Budapest, Média Hungária, 2001. 47.

hatalom szolgálatát annak megkötöttségeivel, vagy otthagyni a szakmáját beláthatatlan időre, netán örökre. Aki az utóbbin gondolkodott, annak azt is meg kellett fontolnia, hogy „*a lehetséges állásokat és újságírói pozíciókat mindenütt a rossz réteg emberi töltik be*”, és így inkább vállalta, hogy „*próbálja magát az ember egy kicsit átmenteni*”.¹⁰⁴⁵ A nyolcvanas évek elején kialakult helyzetet, a sajtóirányítás megkeményedésének az idejét Soltész István nagyon hasonlóan írja le. A Magyar Nemzet élén vállalt szerepét úgy állította be, mint egyfajta Aczél Györggyel „konspirál” értékmentési kísérletet a Berecz–Lakatos éra átvészelésének a küldetését – amely egyébként azzal járt, hogy a szerkesztőség meghúzta magát és kerülte a konfrontációt a sajtóirányítással.¹⁰⁴⁶ E beállítás népszerűségét növeli, hogy egyben a korábbi szerep utólagos magyarázására is kiválóan alkalmas.

A másik jellegzetes magatartásforma a fennálló viszonyok elfogadása mellett a falak tágitására, a közléshatárok kitolására irányuló erőfeszítés.¹⁰⁴⁷ Ennek módszereiről az öncenzúráról szóló fejezet bővebben szól. Öncenzúrázott gondolataikért és a hiányos tájékoztatásért a résztvevők később vagy a sajtóirányítás mechanizmusára hárították a felelősséget, vagy igyekeztek saját lelkiismeretükkel elszámolni. Belső konfliktusaikat elsősorban azzal oldották fel, hogy az általuk leírtak nagyjából-egészében vállalhatóak, szegyenkezésre legfeljebb az adhat okot, amit nem írtak meg. Sajátos főszerkesztői mentalitás volt a sajtóirányítás felől jövő tilalmakletolások egy részének elhallgatása, lenyelése annak érdekében, hogy a munkatársak minél kevesebb gátlással, hátsó gondolatokkal taktikázással álljanak hozzá a témaválasztáshoz, cikkíráshoz.¹⁰⁴⁸ Kőszeg Ferenc, a demokratikus ellenzék tagja, a *Beszélő* című szamizdatlap szerkesztője a legrosszabb „cenzornak” nem az elkötelezett, a sajtóirányítással jó kapcsolatot ápoló, hanem az „ellenzéki lelku” szerkesztőt tartotta, mivel az saját ellenzékiiségét látja bele minden gondolatba. Ezzel szemben az a szerkesztő, aki önmagát a hatalom sáncain belül tudja, könnyebb szívvel vállalja saját döntéseit.¹⁰⁴⁹ Újságírói részről nyilván voltak, akik elítélték az olvasóval való cinkos összekacsintást, ugyanakkor rangja volt egy-egy „becsemépezett” hírnek, gondolatnak. Pethő Tibor, még az MTI hírszerkesztőségén töltött évekről azt idézte fel, hogy az számított jó szerkesztőnek, aki úgy tudta megfogalmazni a nyugati anyagot, hogy azt ki lehessen adni.¹⁰⁵⁰

A falak kitolásának két másik aspektusa is figyelmet érdemel. Egyrészt Soltész István arra világít rá, hogy ez nem feltétlenül a direkt politikai anyagok területén volt lehetséges, azaz a kevésbé tudatos olvasó talán észre sem vette az elmozdulást. A Magyar Nemzet főszerkesztője úgy látta, hogy adott helyzetben – a nyolcvanas években – lapja nem válhat a belpolitikai írásai

¹⁰⁴⁵ Pethő Tibor-interjú. Készítette Murányi Gábor 1989-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 189. sz., 645.

¹⁰⁴⁶ Soltész István-interjú. Készítette Murányi Gábor 1991-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 363. sz., 265–269.

¹⁰⁴⁷ KAPOSI Ildikó–VAJDA Éva: Etikai dilemmák a magyar újságírásban. In: SÜKÖSD Miklós–CSERMEY Ákos [szerk.]: i. m., 31.

¹⁰⁴⁸ Kelen Béla-interjú. Készítette Murányi Gábor 1987-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 101. sz., 885–881.

¹⁰⁴⁹ KŐSZEG Ferenc: Könyvkiadói cenzúra Magyarországon. *Beszélő*, 1992/5–6., 240.

¹⁰⁵⁰ Pethő Tibor-interjú. Készítette Murányi Gábor 1989-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 189. sz., 387–388.

révén vonzóvá. Ezért arra törekedett, hogy a kultúra, a művészet, a tudományok érdekességei – nem feltűnő, de jelzésértékű jelenségei – bekerüljenek a lapba. Így nem volt szó pluralizmusról, de volt szó stílusokról.¹⁰⁵¹ A másik jellegzetesség, hogy a főszerkesztők, újságírók előszeretettel idézik fel azokat a témákat, amelyekkel ők vagy lapjuk foglalkozott elsőként a hazai sajtóban. Németi Irén úgy emlékezett, hogy a Nők Lapja vállalta fel elsőnek a NÉKOSZ rehabilitálásának ügyét, amikor felkérte Sipos Gyula költőt, írjon sorozatot a népi kollégisták életéről.¹⁰⁵² Kelen Béla azt jegyezte meg, hogy a bulvárjellegű Esti Hírlap sokat tett a magyar sajtó nehézkes nyelvezetének oldásáért, több alkalommal új kifejezéseket bevezetve a mindennapos használatba. Kelen szerint lapja volt például az, amely először elhagyta Hruscsov neve mellől az elvtárs megjelölést, ami akkor még szinte szentségtörésszámba ment, de végül az Esti Hírlap utat tört címfelsorolás elhagyásának is.¹⁰⁵³

Az egyensúlyozás lényeges motívuma volt, hogy az újságírók a sajtóirányítás mellett más – a hivatalos követelményekkel nem szakító – vonatkoztatási pontokat is felvállaltak: elsősorban szakmai értékeket, illetve a közönség szempontjait. A Békés megyei Népújság párttag újságírója hivatása lényegként azt emelte ki, hogy a zsurnalisztának az átlagembernél több a mondanivalója a társadalom eseményeiről, továbbá képes azt magas színvonalon megfogalmazni.¹⁰⁵⁴ A mesterségbeli tudás megbecsülése érződik ki azokból a megszólalásokból, amelyek a korábbi periódusok, a két világháború közti, a koalíciós idők és a Rákosi-korszak újságírását jellemezték. A „polgári újságírásról” festett kép többségében negatív, az újságírók úgy emlékeztek rá, mint amely szűk osztályérdekeket szolgált, megtévesztett, az olvasót hazug sokszínűséggel áltatta, de a közérdekű problémákat megkerülte. Ugyanakkor elismerték az akkori szakmabeliek képességeit, azt, hogy az akkori versenyben csak az igazán jó újságírók tudtak megmaradni, azok, akik jól, gyorsan és nagy munkabírással írtak. Némi nosztalgiával említették, hogy abban az időben még általános volt az írók jelenléte a szerkesztőségekben, illetve nagy tudású és tekintélyű „all round” újságírók fémjelezték a kiadványokat. A koalíciós évek beállításában szinte hiányoznak a negatívumok, inkább egyfajta hőskorként jelent meg, ahogy az újságírók – óriási munkamennyiséget vállalva – együtt éltek a mozgalommal. Szinte szígyen volt betegnek feküdni vagy felkészületlenül, ötletek nélkül megjelenni egy szerkesztőségi értekezleten, de akár egy gyengécske cikket megírni is.¹⁰⁵⁵ Még működött a „hírverseny”, hiszen léteztek a koalíciós pártok lapjai a fővárosban és vidéken is. Várkonyi Endre fiatal újságíróként büszkeséget érzett, hogy

¹⁰⁵¹ Soltész István-interjú. Készítette Murányi Gábor 1991-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 363. sz., 269–270.

¹⁰⁵² Németi Irén-interjú. Készítette Markovics Ferenc 2004-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 793. sz., 338.

¹⁰⁵³ Kelen Béla-interjú. Készítette Murányi Gábor 1987-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 101. sz., 885–886.

¹⁰⁵⁴ Jegyzőkönyv a Békés Megyei Népújság pártszervezetének az Agitációs és Propaganda Bizottságnak a belpolitikai újságírás helyzetével foglalkozó állásfoglalását tárgyaló 1971. szeptember 28-i taggyűléséről. MOL MK-S 288. f. 22/1971. cs. 21. ó. e.

¹⁰⁵⁵ TAKÁCS Róbert: A polgári sajtó, a koalíciós időszak és a személyi kultusz újságírásának reprezentációja a Kádár-korszakban. Médiautató 2004 tavasz, 85–99.

elmondhatta „mindenről elsőként tudok a városban, tölem értesülnek mások az aznapi hírekről.” Ehhez a híreket reggel 8 és 9 körül szedte össze a városban, a lap pedig már 11 órakor az utcán volt.¹⁰⁵⁶

Az 1948-at követő periódust viszont szinte egybehangzóan szürkének, sablonosnak, színvonalatalannak írták le, amely többek között megteremtette a „dolgos újságíró”, a középszerűség kultuszát, és gyanússá tette azokat, akik szépen, könnyedén írtak.¹⁰⁵⁷ Az 1954 és 1956 közötti vitákban a korszakról a szakmai színvonal lezüllesztése az egyik hangsúlyos vádpontként fogalmazódott meg. A fentieket – nem kevés rosszindulattal – karikírozza az az adoma, miszerint Horváth Márton, a Szabad Nép főszerkesztője azért rúgta ki titkárnőjét, mert az elvétette a hangsúlyt, amikor a nehézkesen fogalmazó, zsebkendőjét rágcsláló újságíróra rákérdezett, „Horváth elvtárs, mit csinálunk, baszunk vagy diktálunk?” A titkárnő állítólag ahhoz volt szokva, hogy a háború előtti újságírás tempóját képviselő főnöke, Lázár Miklós¹⁰⁵⁸ akár a szedőgépből is diktálta a vezércikket.¹⁰⁵⁹ A Kádár-korszak újságírásával kapcsolatban a szürkesség, a különböző – elsősorban belpolitikai, gazdasági – rovatok ötlettelensége magyarázataként a legtöbben, különösen az irányítók, vezetők közül, az újságírói felkészültség hiányosságait okolták. Soltész István megjegyzi, hogy amikor a vidéki szerkesztőség vezetéséből felkerült Budapestre, meglepte milyen kényelmesség, lassú munkatempó uralkodik a Magyar Hírlap szerkesztőségében¹⁰⁶⁰ – abban a szerkesztőségben, amelynek az országos napilapok közül a legkisebb volt a létszámkerete a megjelenési gyakorisághoz viszonyítva. Ezzel szemben a jó újságíró úgy jelent meg, mint aki képes a musztémákból is elfogadható, a kényes témákból is mélyen elemző cikket alkotni. Réti Ervin éppen a szakmaiságra hivatkozott, amikor megindokolta, miért ragaszkodott a külpolitikai újságíráshoz: a belpolitikában „lehetett olyan cikkeket írni, amelyekben a sorok között kiérződtek bizonyos dolgok, de nekem elegendő volt... a belpolitikából. ... A külpolitika volt az, ahol a cikkekből lehetett egy bizonyos hozzáadott alkotó értéket biztosítani.”¹⁰⁶¹

A szakmai értékek a hivatalosság szférában is teret hódítottak. Többen úgy nyilatkoztak, hogy az újságírók számára létrehozott kitüntetés, a Rózsa Ferenc-díj többségében jó helyre került. A jelölési eljárás úgy nézett ki, hogy a MÚOSZ bekérte a javaslatokat a nagyobb szerkesztőségektől, a szakosztályoktól, majd azok alapján a MÚOSZ elnökség felterjesztett egy

¹⁰⁵⁶ VÁRKONYI Endre: Türelőtoll. Budapest, Ex Libris Kiadó, 2009, 125.

¹⁰⁵⁷ TAKÁCS Róbert: A polgári sajtó, a koalíciós időszak és a személyi kultusz újságírásának reprezentációja a Kádár-korszakban. 90–91.

¹⁰⁵⁸ Lázár Miklós (1887–1968) 1905-től dolgozott újságíróként. Az első világháború előtt a Magyar Hírlapnál és a Pesti Naplónál. 1921-ben alapította meg A Reggel címmel saját hétfői lapját, amely a harmincas évektől Reggelként jelent meg. 1930-ban, illetve 1931 és 1936 között az országgyűlés tagja volt. 1948-ban hagyta el az országot, az Egyesült Államokban telepedett le és ott, majd Münchenben részt vett a Szabad Európa Rádió munkájában.

¹⁰⁵⁹ Pethő Tibor-interjú. Készítette Murányi Gábor 1989-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 189. sz., 435.

¹⁰⁶⁰ Soltész István-interjú. Készítette Murányi Gábor 1991-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 363. sz., 144.

¹⁰⁶¹ Réti Ervin-interjú. Készítette Molnár János 2007-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 851. sz., 77.

listát a sajtóirányításnak.¹⁰⁶² Nyilván szép számmal akadtak jelöltek, akiknél az újságírói képességeket a politikai megbízhatóság felülmúlta. Olyanra is számtalan példát soroltak, hogy szubjektív döntések befolyásolták a végeredményt, így a sajtóirányítás egy-egy központi alakja rendre megvétózta egy-egy szerkesztőség jelöltjeinek vagy vezető újságíróinak a kitüntetését. Mások kifogásolták, hogy a Rózsa Ferenc-díjat aránytalanul könnyen megkaphatták a fővárosi napilapok munkatársai, és rovatvezetői szinten lényegében inkább a beosztásért járt már, mint a teljesítményért. Tény, a hat kitüntetett között rendszerint csak egy-kettő nem az országos nagy médiumoknál dolgozott. Az indoklások között pedig végig keveredtek a szakmai erényekre és a politikai lojalításra utaló megjegyzések.

A közönség – legalábbis a közönségre hivatkozás – szintén előkelő helyet kapott a szakmai krédó jellegű megszólalásokban. A korszakban a sajtóirányítás olvasóképe is sokat finomodott, igaz volt is honnan, hiszen végig megőrződött egy olyan alapállás, hogy az olvasóval szemben nincs más feladat, mint befolyásolni gondolkodását, kialakítani véleményét és nevelni. A hatvanas évek határozatai ugyanakkor már azt is elismerték, hogy az olvasónak joga van tájékozódni az őt körülvevő világról, illetve véleménye is egyre fontosabb lett, még ha nem is a nyilvános vita lett a visszacsatolás alapvető formája. A közönségre való hatás, az olvasók véleményének befolyásolása nem volt idegen egy újságíró számára, de legalább ekkora súllyal esett a latba az olvasóknak való megfelelés is.

Kit képvisel a riporter? – tette fel a kérdést Takács Ferenc a Magyar Rádió és Televízió belső folyóiratában. A szerző arra jut, hogy az eleve „lojális” alapállás kifejezetten káros, nem lehet automatikusan, egyedi ügyekben is, a részletek felderítése előtt az állami, tanácsí szervek véleménye mellé állni. Azaz még a riportjában is ellentmondhat a hivatal képviselőinek. Sőt ez az esetenként azért is kívánatos, mert számos alkalommal az eleinte kisebbségi álláspont bizonyul helyesnek. Elismeri ugyanakkor, hogy „komoly lelki tusát okozhat”, ha az újságíró szembekerül a hatalommal, ám ez csak akkor probléma, ha minduntalan ez történik. Ekkor a dilemmát egyetlen módon lehet feloldani: pályát kell változtatni, mert nem működik a tartós lavírozás, a „lesipuskás” módjára kilótt leleplezés.¹⁰⁶³

Az 1981-es kutatás nemcsak azt találta, hogy jelen van a felsőbb elvárásoknak való megfelelés az újságírók motivumai között, hanem azt is, hogy munkájuk elsődleges „kliensének” a közönséget tartották: 44 százalékuk sorolta az olvasókat az első helyre. Bár mindegyik intézménytípusban a közönség került az első helyre, a megyei és üzemi lapokban egyértelműbb volt a fölénye.¹⁰⁶⁴ Volt tehát egyfajta törekvés az olvasók és a sajtóirányítás szempontjainak összeegyeztetésére, amire még a legszigorúbb időszakokban, illetve számos ún. kényes témában is volt mód. Az ötvenes évek kapcsán Pethő Tibor úgy fogalmaz, hogy „*azon igyekezett a cikkeiben, hogy ismereteket, ... elfogadható elemzéseket írjon meg, amelyek elfogadhatóak nemcsak a Magyar*

¹⁰⁶² Javaslat az Agitációs és Propaganda Bizottság részére az újságírók jutalmazási és kitüntetési rendjére, 1970. MOL XIX-A-24b 50. doboz; Javaslat az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a Rózsa Ferenc-díj adományozásának rendjére, 1982. MOL XIX-A-24b 145. doboz

¹⁰⁶³ TAKÁCS Ferenc: Kit képvisel a rádióriporter? Rádió és Televízió Szemle 1969/1., 54–55.

¹⁰⁶⁴ ANGELUSZ Róbert–BÉKÉS Ferenc–NAGY Márta–TÍMÁR János: i. m., 45–48.

Dolgozók Pártja számára, hanem a szélesebb olvasóközönség számára még”.¹⁰⁶⁵ Mindez olyan viszonyok között, amelyben a szerkesztőség lehetőségei nagyban függetlenítve voltak a közönség ítéletétől. Ezzel együtt is több főszerkesztő igen fontosnak tartotta követni a lap sikerét. Kelen Béla még a pártközpontbeli szidalmakat is „örömmel” viselte el, ha azzal párhuzamosan sikerült az Esti Hírlapot népszerűbbé tennie.¹⁰⁶⁶ Némethi Irén számára az egyik legnagyobb fegyvertény az volt, hogy irányítása alatt a Nők Lapja átlépte az egymillió példányszámhatárt. Sőt, rendszeresen körbejárta a körüli újságárusokat, hogy személyesen győződjön meg arról, jól fogy-e a lap.¹⁰⁶⁷ Az ezzel kapcsolatos újságírói mentalitásra világít rá Kelen Béla, aki szerint az újságírói úgy voltak cikkeikkel, hogy „*lehet bírálni, kritizálni, véleményt mondani, nemtetszést nyilvánítni, de azt, hogy nem olvassa valaki, azt nem lehet*”.¹⁰⁶⁸ Polgár Dénes azt mesélte el, hogy tördelőszerkesztőjük Ritter Aladár rendszeresen hangoztatta a szerkesztőségben, hogy „*akkor jó az Esti Hírlap, ha a szomszédasszony a gangon átkiabál a szomszédjának, hogy olvasta-e*”.¹⁰⁶⁹ Az 1980-as évekre markánsabbá vált az a felfogás, hogy „*az újságíró része a nagy Egésznek, de nem azonos vele*”.¹⁰⁷⁰ A központi normák mellett, a közönség és a saját belső elvárásainak, illetve a valóság hiteles(ebb) tükrözésének való megfelelés feszültségét a leggyakrabban a „két kö között őrlődés”, illetve a „szizofrén helyzet” kifejezésekkel írták le. Habár voltak optimista megnyilatkozások, mint Orbán Lászlóé, miszerint a „*kanyargós vízekben is előre lehet jutni, ha az előttünk álló cél világos és szándékaink egyenesek*”,¹⁰⁷¹ az egyensúlyozással kísérletezők többségének dilemmáit jobban érzékelteti az alábbi két idézet. Feledy Péter televíziós újságíró szerint egyre nehezebbé vált eleget tenni mindkét „gazda” elvárásának, vagyis tulajdonképpen az egyensúlyozó magatartás kudarcát mondja ki: „*Nem szeret bennünket a közönség, mert szerinte lefejszjünk a hatalomnak, és nem szeret bennünket a hatalom, mert szerinte nem vagyunk elégé segítőkészek és fegyelmezették*”.¹⁰⁷² Bálint B. András viszont filozófiai síkra helyezte a problémát: „*Az értelmiség örök dilemmája: mit jelent egyszerre kívülről kerülni és belül maradni. Nem fogadom el kritika nélkül a fennállót, tehát kívülről szemlélem, de ugyanakkor »belölő« élek, tehát szeretnék belül is maradni*”.¹⁰⁷³ Vagyis míg a hatalom szeretné „kooptálni”, a maga oldalára állítani az újságírót, utóbbi törekszik az autonóm értelmiségi létének megőrzésére is.

5. Alternatív normák az újságírásban

¹⁰⁶⁵ Pethő Tibor-interjú. Készítette Murányi Gábor 1989-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 189. sz., 375–376.

¹⁰⁶⁶ Kelen Béla-interjú. Készítette Murányi Gábor 1987-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 101. sz., 895.

¹⁰⁶⁷ Némethi Irén-interjú. Készítette Markovics Ferenc 2004-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 793. sz., 272.

¹⁰⁶⁸ Kelen Béla-interjú. Készítette Murányi Gábor 1987-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 101. sz., 895.

¹⁰⁶⁹ Polgár Dénes-interjú. Készítette Molnár János 2006-ban. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 831. sz., 73.

¹⁰⁷⁰ VÉGH-ALPÁR Sándor: A műveltség gyanúja. Magyar Sajtó 1987/10., 19.

¹⁰⁷¹ ORBÁN László: Az Országgyűlés Sajtóirodája. Magyar Sajtó, 8–9., 41.

¹⁰⁷² Idézi: FRANKA Tibor: Behívattak. Budapest, s.k., 1989. 11.

¹⁰⁷³ Uo., 30.

Az egyensúlyozás buktaói és a sajtóirányítás nyolcvanas évek elején történő visszarendeződése alapján nem meglepő, hogy az alternatív normák hatása ebben az évtizedben megerősödött. Azonban az ötvenes évek közepének vitáiban már kiforrott egy nagyon jelentős alternatív újságírói krédó, illetve megőrződtek a „polgári újságírásnak” a kommunista felfogásba nem illeszkedő elemei is. Ezek a kritikai szabadságnak, a valóság „lakkozás” nélküli feltárásának, illetve a hatalom ellenőrzésének elképzeléseiből táplálkoztak. Ezen eltérő normák eltérő „értékrangsorokat” is létrehoztak. Az olvasói visszajelzések mellett a kollégák értékelésének sajátos fajtáját idézi fel, annak jelentőségét eltűlozva, Györffy Miklós rádiós és televíziós újságíró: *„A behívások száma, a letolások hangereje, a büntetés mértéke – egy hallgatolagos közmegegyezés szerint – nemlétező váll-lapjainkon csont-, ezüst- és aranycsillagokkal növelte belső, titkos és illegális rendfokozatunkat”*.¹⁰⁷⁴

A hivatalos irányvonaltól eltérő normák elsősorban ebből az irányból bukkantak fel. Ugyanakkor a sajtóban is dolgoztak olyanok, akik a szorosabb gyeplő politikáját igényelték volna. A rádió pártszervezetének 1963-as jegyzőkönyvei e belső ellentétekről tanúskodnak. Eszerint a kádári nyitást sokallók körében rossz hangulatot teremtett, hogy az újságírásban és a kulturális életben dolgozó, *„közismerten liberális nézeteket valló egyének e jelenségeket lelkesen üdvözlék, saját álmaik megvalósulását vélik teljesíteni ezen állítólagos liberalizálási folyamatban”*.¹⁰⁷⁵ Ők – a hatalom nyitását, kompromisszum-ajánlatait kifogásolva – azt hangoztatták, hogy az 1956-os helytállásuk „jutalma” az, hogy pár év után háttérbe szorulnak az akkori zúgolódókkal szemben. Jellemző a „jó újságíróról” alkotott elképzeléseikre a Bényei Zoltán alkalmasságáról folytatott vita. A belügyi értékelés szerint a fiatal „szektás” nézeteket vallott, aki ellenezte a hatvanas évekre kibontakozó szövetségi politikát. A dokumentum nem említi, de valószínűleg Mao Ce-tung nézetei is hatottak rá. Két volt felettese, Mihályfi Ernő a Magyar Nemzettől és Baló László a Hétfői Hírektől közepes tehetségű újságíróként jellemezte Bényeit, akinek ugyanakkor írásaival nem volt probléma. Ugyanakkor mindketten – nem élesen, de – elutasították a felvetést, hogy saját lapjuknál alkalmazzák: Baló László hozzátette, egy napilap 40–50 fős szerkesztőségébe még csak-csak befér egy átlagos szorgalmú és íráskészségű ember. Közvetlen felettese, Révész Gy. István ugyanakkor kifejezetten pozitívan nyilatkozott a fiatalemberről, aki szerinte „hiánytémák” – üzemi, KISZ és ifjúsági problémák – iránt érdeklődött. Mint mondta, szívesebben lát a szerkesztőségekben olyan srácokat, akik izzig-vérig a rendszer emberei – *„még ha több munka is van velük”* – mint „jöttmentekre” pazarolni az energiát.¹⁰⁷⁶

Egyes szerkesztőségek elmérgesedő belső viszonyai irányvonalbeli különbségeket is rejtettek. Ebből a szempontból a Népszabadság említhető első helyen. A lap munkájáról készített jelentés 1974-ben eufemisztikusan utalt rá, hogy a *„társadalomban folyó viták hatnak a szerkesztőségre is”*, de igyekezett leszögezni, hogy ez nem a lapban, hanem a cikkek közlése előtti

¹⁰⁷⁴ Uo., 5.

¹⁰⁷⁵ Jegyzőkönyv a Pártbizottság 1963. március 15-i üléséről. Tájékoztató belső életünk néhány kérdéséről. MOL MK–S 288. f. 22/1963. cs. 13. ó. e.

¹⁰⁷⁶ MOL XIX-A-24b 38. doboz

vitákban mutatkozik meg.¹⁰⁷⁷ A nyolcvanas évekre a sajtóviszonyokat ismerők körében közhelyszámba ment, hogy a Népszabadság valójában három-négy különböző lap, amely az ügyeletes főszerkesztő-helyettesektől függően a párton belüli különböző irányzatokat képviseli. A lap munkatársa az orientáló funkció felszámolásaként mutatta be azt a helyzetet, hogy a lap akár egy számon belül is gyökeresen ellentétes üzeneteket közvetíthet: „*a szűlőmista-dogmatikus Szabó László vezette belpolitikai rovatban lehoznak egy cikket, amely a gazdasági rendőrségért kiált, míg a gazdaságpolitikai rovatban éppen aznap a VGMK-akat védő írás jelenik meg*”.¹⁰⁷⁸ Valójában, mint korábban utaltunk rá – a KB lapja leképezte a pártvezetésen belüli törésvonalakat, és dilemmaként jelent meg, hogy az újságíró az aktuális pártvonalat, vagy az általa helyesnek vélt irányzatot köteles-e követni. Súlyos – elsősorban a pártszervezet és a főszerkesztő közötti – szerkesztőségi konfliktusok jellemezték a hetvenes évek elején az MTI-t, az évtized közepén a Magyar Hírlapot, illetve a nyolcvanas évek elején a Magyar Nemzetet is. Utóbbiban a Pethő elleni támadások egyik fő követelése a kritikai alapállást képviselő újságírók, Mátrai-Betegh Béla és Ember Mária eltávolítása volt.¹⁰⁷⁹

A párthatározatokban azonban gyakrabban állították pellengérré az ellenkező irányú „elhajlásokat”, a semlegességet, a „pártos szelekció tagadását”, az ellenzékieskedést, a kivülállást, a burzsoá szennázóhajhászást, a túlzott követeléseket, a „kispolgári tendenciákat”. A már többször idézett 1981-es vizsgálat szerint az újságírók közel kétharmada a közönség hiteles tájékoztatásának szerepét növelte volna a tömegkommunikációban. Második helyre a problémák bemutatása, a visszasságok leleplezése került 46 százalékkal, míg 43 százaléku javított volna az aktuális kérdésekben a tájékoztatás minőségén, gyorsaságán.¹⁰⁸⁰ Az 1986-os sajtótörvény előzetes vitáiban az újságírók egy része annak a megfogalmazását is be akarta venni a szabályozásba, hogy a sajtó a társadalmat – tehát nem (csak) a pártot – szolgálja.¹⁰⁸¹ Ez nemcsak arról tanúskodik, hogy az újságírók többsége számára a nyolcvanas évek elején biztosított keretek már szűknek bizonyultak, hanem azt is, hogy ezek az alternatív normák erős gyökereket eresztettek a sajtóban dolgozók körében.

Az ellenzékiességgel aligha vádolható Kelen Béla például – elmondása szerint – azzal hökkentette meg Óvári Miklós ideológiai titkárt a belpolitikai újságírásról hozott határozat idején, hogy a lap szerkesztési elvei között a pártosságot csak a rend kedvéért említette. A rangsora így nézett ki: „*Van, ami fontos. Aztán másodsor, ami új, harmadszor, hogy érdekes, negyedik, hogy mindez rövid legyen. És nem utolsó sorban, hogy igazat írjunk*”.¹⁰⁸² A pártirányítás rendszeresen szóvá tette, amikor úgy találta, hogy a közlésvágy, a „szennázóéhség” szempontjai felülírták a pártos szelekció és hírszerkesztés szabályait. Az 1965-ös tájékoztatási határozat végrehajtásának egyéves értékelése csokorba szed néhány ilyen példát. Megrója az újságírókat,

¹⁰⁷⁷ Jelentés a Népszabadság munkájáról, 1974. MOL MK–S 288. f. 22/1974. cs. 23. 6. e.

¹⁰⁷⁸ HEGEDŰS István: i. m., 57.

¹⁰⁷⁹ Pethő Tibor-interjú. Készítette Murányi Gábor 1989-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 189. sz., 778–780.

¹⁰⁸⁰ ANGELUSZ Róbert–BÉKÉS Ferenc–NAGY Márta–TÍMÁR János: i. m., 52–53.

¹⁰⁸¹ HAVAS Henrik: i. m., 13.

¹⁰⁸² Kelen Béla-interjú. Készítette Murányi Gábor 1987-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 101. sz., 877.

akik a KNEB vizsgálatok száraz – de a sajtóirányítás szerint az „állami fegyelmet” erősíti, a lakosság „népgazdasági szemléletét” formáló – anyagok helyett „szenzációs leleplezéseket” és porba hulló fejeket akartak látni. A rendőrségi és igazságügyi tudósítások kapcsán a tudósítók a „vértől csöpögő sztorikat” üzték, míg a Tájékoztatási Hivatal szerint a bűnügyi tudósítás szerepe a tudatformálás, az olyan „szocialista erkölcsbe” ütköző ügyek helyes megvilágítása, mint a csempészet, a valutázás, a garázdálkodás és más társadalmi tulajdon elleni ügyek. Külön kiemelve rótták meg Sükösd Mihály irodalmi riportját a Tükörben, amely az orvosi egyetem KISZ-eseit apolitikus, bizonyos mértékig cinikus fiataloknak mutatta be.¹⁰⁸³ Gyakori észrevétel volt továbbá, hogy a hírszerkesztésben „burzsoá álobjektivizmus” jut érvényre, azaz a Nyugatról érkező hír, tudósítás fordítását nem a politikai szempontok figyelembe vételével végzik. Ezzel szemben az újságírók körében élt a „becsempészés” kultusza. Pethő Tibor azt említi, hogy számos olyan információt meríthettek a külföldi lapokból, amelyeket sem a TASZSZ, sem az MTI nem adott ki. Ezeket az információkat aztán az egyes cikkekben adagolni lehetett mint tényeket, még ha a cikk következtetései meg is feleltek a politikai irányvonalnak. Példának a kubai válságot hozta fel, amelyről szólván szerinte sok olyan információt le lehetett írni, amely arra utalt, hogy az Egyesült Államok sem akarta a válságot élezni.¹⁰⁸⁴

Gombó Pál vezető újságíró tankönyve azt a normát közvetítette az újságírók új generációinak, hogy a sajtó a „közvélemény parancsnoka”.¹⁰⁸⁵ Ezt a szerepértelmezést az újságírók hivatalos folyóirata sem mindig vállalta magára. Tatár Imre 1963-ban írt cikkére a sajtóirányítás is „felfigyelt”: az újságíró konkrét példákat felhozva évelt a vállalatokat, minisztériumokat és sajtóval foglalkozókat egyaránt jellemző „titkolozási görccsel”, és írását – a szokásos tompító formulák helyett – azzal zárta, hogy lehetetlen szocialista demokráciát építeni olyan szemlélettel, amely azt aényt is titokként kezeli, hogy a Magyar Nemzeti Bank elnöke Angliába utazott.¹⁰⁸⁶ Továbbért tehát az az álláspont, hogy a sajtó elsődleges hivatása a nevében is rejlő új-ság fogalom által tükrözött tájékoztatás, a tömegkommunikáció kifejezés pedig a kétirányúságot is magában foglalja. A hatvanas évek után nyolcvanas évek közepétől erőteljesebben is hangot kapott, hogy a sajtónak a „kollektív informátori”¹⁰⁸⁷ szerepet is be kell töltenie, mivel *„nincs szármalásabb, mint a beavatatlan újságolvasó, akivel nem beszélünk olyan kérdésekről, amelyek foglalkoztatják az embereket”*.¹⁰⁸⁸ A viták nyilvánosságát, az állampolgárok információigényének kielégítését sokan önmagáért való értéknek, alapvető emberi szükségletnek tekintették. Bernáth László a sajtóirányítás másodvonala (Gerencsér Ferenc, Karvalics László, Németh Jenő) által a nyolcvanas évek második felében írt tájékoztatáspolitikai tankönyv kritikáját fogalmazta meg, amikor az ellen a könyvben képviselt

¹⁰⁸³ A Tájékoztatási Hivatal értékelése A tájékoztatási megújítására hozott PB-határozat végrehajtásának tapasztalatairól (1966. június 1.). MOL XIX-A-24b 30. doboz

¹⁰⁸⁴ Pethő Tibor-interjú. Készítette Murányi Gábor 1989-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 189. sz., 661–662.

¹⁰⁸⁵ GOMBÓ Pál: Bevezetés a sajtóismeretbe. 32–33.

¹⁰⁸⁶ TATÁR Imre: Titkolozási görcs. Magyar Sajtó 1963/6., 171–172.

¹⁰⁸⁷ Pethő Tibor és Rényi Péter felszólalása a MÜOSZ 1985. évi közgyűlésén. Magyar Sajtó 1985./7–8., 2., 19.

¹⁰⁸⁸ A sajtó a lakosság közérte javításának szolgálatában. Magyar Sajtó 1983/4., 9.

álláspont ellen érvelt, hogy a tájékoztatás elsődleges funkciója a tudatformálás volna. Az ugyanis magában foglalja azt is, hogy létezik valaki, aki monopolizálja annak meghatározását, mi a társadalomilag hasznos, illetve káros tudás. Ezzel szemben azt a tételt fogalmazta meg, hogy bizonyos szűk – katonai, gazdasági – kérdések kivételével a mindenről és azonnal való tájékoztatás a társadalom köz- és létérdeke.¹⁰⁸⁹ A hírek elsődlegességének világában dolgozó újságíró gondolkodását írta le Havas Henrik: „*a hírek körül forgott minden gondolatom. Sokak számára ismeretlen fogalom a „bírófolyam”*”. Ez azt jelenti, hogy a hírszerkesztő, miután befejezte a turnusát délután vagy késő este, esetleg hajnalban, csak látszólag pihenhetett, számára természetes feladat volt, hogy a nap 24 órájában kövesse az eseményeket”.¹⁰⁹⁰

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont nyolcvanas években készült elemzéseinek kiindulópontjává egyre határozottabban az vált, hogy mennyire szolgálta ki a tömegkommunikáció a közönség jogos információigényét – így tanulmányai egyben a sajtóirányítás kritikáját is adták. Olyannyira, hogy az ezt a szellemiséget képviselő Jel-Kép folyóirat szerkesztőségének a munkáját a sajtóirányítás úgy értékelte, hogy ez a kör kritikai alapállásával „*minimálisra szűkíti az utat, amely jelenlegi politikai normáink felé visszavezet*”. A fő kifogások között szerepelt, hogy a lapban megjelenő cikkek összességében elvetik a tömegkommunikáció eszköz és szócső felfogását, a lenini hármas szerepet a tárgyilagos tájékoztatás, a társadalmi kritika és a közvélemény képviselője szerepekkel egészítik ki, avagy oltják ki. Utóbbiak ugyanis a hatalommal, a sajtóirányítással szemben nyitottak frontot, bírálva az elvek és a mindennapi gyakorlat ellentmondásait.¹⁰⁹¹

A legtöbb konfliktus ugyanakkor a bírálatokkal kapcsolatban adódott. Az igen fegyelmezett Németi Irén is elismerte, hogy a legtöbb összetűzése az agitprop osztállyal a pozitív kicsengésű cikkek miatt volt. A sajtóirányítás „*a jó családot, a jó apát, a jó pedagógust, a jó munkást, a jó fejtőnőt*” akarta a lapban vizsgáltatni, nem az alkoholizmus vagy az öngyilkosság problémáit. De az újságírók törvényei a szocializmusban is működtek, és a részeges családapákról és a basáskodó tsz-elnökökről készített cikkek mindig érdekesebbek lettek a jó színvonalú pozitív ábrázolásoknál. Így – jegyezte meg a főszerkesztő – az optimista festést, „boldog ember” középpontba állítását „*nem tudtuk produkálni, és nem is akartuk produkálni, mert teljesen hiteltelen lett volna a lap*”.¹⁰⁹² Az irányítók szemében a bírálatok fő funkciója az volt, hogy a hibák feltárásával párhuzamosan azt is üzenjék az olvasónak, hogy a párt észleli és orvosolja azokat. Az újságírók jelentős részének azonban a bírálattal jogával együtt járó fegyelmezettség kötelessége nem volt elfogadható. Az alapállásukat az a többek által megfogalmazott hozzáállás jellemezte, amit Kelen Béla a külkereskedelmi kifogásokkal kapcsolatban említett: a magyar exportsikereket

¹⁰⁸⁹ BERNÁTH László: A tájékoztatás öncélúsága. Magyar Sajtó 1987/11., 10–12.

¹⁰⁹⁰ HAVAS Henrik: i. m., 11.

¹⁰⁹¹ Értékelés a JEL-KÉP című folyóirat eddigi példányairól, munkájáról (1980–1983) (1983. június 20.) MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1983/3. ó. e.

¹⁰⁹² Németi Irén-interjú. Készítette Markovics Ferenc 2004-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 793. sz., 288–289.

nem a magyar sajtóban megjelenő bíráló cikkek veszélyeztetik, hanem az, ha a partner az áru átvétele után hibát talál.¹⁰⁹³

Nagyon kevesen lehettek, akik bírálataikat a rendszer, a politikai hatalom elleni vádként fogalmazták volna meg, de annál többen lehettek, akik számára ez a kritikai attitűd az újságírás lényegéhez tartozott. Naményi Géza többek között azt panaszolta a Sajtóelosztály vezetőjének 1963-ban, egy főszerkesztő azt vágta egy állami vezető szemébe, hogy „*a mi dolgunk csak annyi, hogy javasoljunk; nekünk nem kell vizsgálunk, hogy a javaslat reális-e; a javaslattal az érintett állami szervezeteknek kell foglalkoznia.*”¹⁰⁹⁴ Az évtized közepén a Népszava és a Népszabadság korifeusai is lejegyezték hasonló attitűdöket. Gedeon Pál azt róta fel a szakma képviselőinek, annyira eleven a hibakeresés szelleme, hogy olyan érzése támad, „*ígazán jó cikk csak az lehet, amelyik valamilyen visszásságot, hiányt leplez le.*”¹⁰⁹⁵ Rényi Péter pedig úgy jellemezte „egyes” szerkesztősegeket, hogy azokban „*a kritikai szabadság mérvje a botrányos esetek nyilvánosságra hozatala.*”¹⁰⁹⁶ A hatvanas években ugyanakkor kifejezetten megértő volt a hatalom a közléshatárok bővítésével. A Népszabadság szerkesztőbizottság úgy jellemezte a munkatársak kritikai törekvéseit, hogy „*türelmetlenségük a szocializmus ügyéért való, de helyzetükénél, munkahelyükénél fogva érdekük az igazat, az érdekeset megírni, és ez néha helytelen irányba viheti őket.*” A lap vezetése egyszerre jogosnak és túlzottnak minősítette azokat a követeléseket, hogy „*bizsák az újságíróra, hogy mit ír meg és mit nem, és ne szabja meg a minisztériumi főosztályvezető, hogy mi a titok és mi nem.*”¹⁰⁹⁷ Az alternatív vélemények megjelenését, a vitát a hatalom elvileg nem ellenezte, a számos sajtóvita pedig mutatja az újságírók vitára való hajlamát. Azt viszont nehezen tolerálta, hogy a vita öncéllá váljon. Az Agitációs és Propaganda Osztály 1978-as összegzése arra utal, hogy az újságírók között elért egy kritikus tömeget azok aránya, akik a vitát – és az érdekviszonyok feltárását – önértéknek tekintették: „*egyesek ezt a higgadt elvi politizálást egyfajta kényelmességgel helyettesítik; a sokféle vélemény megnyilvánulását nem az egyetértésre törekvés módjának, eszközájának tekintik, hanem célnak.*”¹⁰⁹⁸ Az előzetes viták igenlésében erőteljesen benne volt az az igény is, hogy a sajtó politikaalakítóként jelenhessen meg. Ez utóbbi, aktivista, politizáló alapállás egyébként is egyik sajátossága a szocialista újságírás normarendszerének, ami szintén magyarázata lehet annak, hogy miért fogadták el annyian azt az öndefiníciót, hogy az újságíró politikus. Az újságírók presztízs-hierarchiájában jelentős tényezőnek számított, hogy ki milyen intézkedést tudott kiváltani egy-egy írásával.¹⁰⁹⁹ Az előzetes viták kérdése azonban szorosan kapcsolódott a demokráciáról, nyilvánosság szerepéről alkotott elképzelésekhez is.

¹⁰⁹³ KELEN Béla: Magasabb érdekekbe ütközik? Magyar Sajtó 1963/10., 296–297.

A sajtóirányítás ugyanakkor számos esetben róta fel a szerkesztőknek, hogy cikkeikkel a külkereskedelmi érdekeket veszélyeztetik. Néhány esetben a külföldi partner ténylegesen felmutatta a hazai lapokban megjelent cikket, hogy azzal alkupozióját javítsa.

¹⁰⁹⁴ Naményi Géza feljegyzése Darvasi István részére, 1963. MOL XIX-A-24b 20. doboz

¹⁰⁹⁵ Gedeon Pál levele Katona Istvánhoz részére, 1966. MOL MK–S 288. f. 22/1966. cs. 8. ó. e.

¹⁰⁹⁶ RÉNYI Péter: Új mechanizmus – új sajtó? Magyar Sajtó 1967/7., 193–196.

¹⁰⁹⁷ Jelentés a Népszava pártszervezeténél végzett brigádvizsgálatról, 1963. MOL MK–S 288. f. 22/1963. cs. 10. ó. e.

¹⁰⁹⁸ A agitációs munka tapasztalatai és javaslat a feladatokra, 1978. MOL XIX-A-24b 117. doboz

¹⁰⁹⁹ CURRY, Jane Leftwich: Poland's Journalists. 186.; SITKEI Béla: Újságíró éveim. Kiskunfélegyháza, Nexus Bt., 2003. 72–75.

A vitával szemben a sajtóirányítás előnyben részesítette a párt határozatainak képviseletét. Az 1956 végi tárgyalásokon nyilvánvalóvá vált, hogy a kádári hatalom sem tűri el, hogy a sajtó egyfajta a hatalmon kívülről alapállásból, a többpártrendszeret némiképp helyettesítő ellenzéki attitűddel viszonyuljon a politikához. A Szirmai István által 1956 decemberében megszervezett Kádár és az újságírók képviselői közötti megbeszélésen Boldizsár Iván ezt onnan közelítette meg, hogy *„az újságíró tevékenysége csak akkor lehet értékes, ha voltaképpen a saját gondolatait közli. Ha a kormány politikája olyan, ami az újságíró véleményével nagyjából megegyezik, akkor sokkal jobban meg tudja azt magyarázni és meg tudja védeni, és el tudja adni, mintha ezzel nem ért egyet.”*¹¹⁰⁰ Újságírói részről egyáltalán nem vált magától értetődővé, hogy minden – tehát általuk megkérdőjelezhetőnek tartott – párthatározat mellett kiálljanak. Ez a fajta működésmód 1956 után kétszer merült fel lehetőségként, egyrészt az új gazdasági mechanizmus időszakában, másrészt a sajtóirányítás – politikai intézményrendszerrel együtt zajló – átalakítása-átalakulása nyomán. Előbbit a pártvezetés nem vállalta fel, utóbbi idején pedig már nem tudta kontroll alatt tartani a szerkesztőségeket.

A határozatok támogatottsága szempontjából áruklódó lehet, hogy milyen, a párt által lényegesnek tekintett tematikák hiányoztak vagy kaptak kevés figyelmet az újságok hasábjain, hiszen jellemző volt, hogy a gyakorlatban úgy oldódott meg ez a dilemma, hogy állásfoglaló cikkek helyett tényyszerű formában dolgozták fel az adott témát. Soltész István a nyolcvanas évek közepén megpróbálta rendezni ezt a kérdést a Magyar Nemzet szerkesztőségében. A lap alapszabályába nyugati mintára egy olyan passzust emelt be, miszerint a munkatársak nem kötelesek saját lapjukban névvel leadni felfogásukkal ellentétes cikkeket, de nem tagadhatják meg azt, hogy az adott cikket a szerkesztőség vezetése által képviselt szellemben megírják és az név nélkül megjelenjen. A szerkesztőség vezetésével szembenállók értelmezésében akkor ez a „lelküismereti” pont egyértelmű korlátozásként, visszarendeződésként tételeződött.¹¹⁰¹

Az újságírói hivatás értelmezésében jelentkező markáns törésvonalat generációs ellentétként is felfoghatjuk. Az 1970-es és az 1980-as években pályára lépő újságíró-generációk, amelyek már nem az ötvenes évekhez viszonyították a sajtóbeli normákat és lehetőségeket, hanem egy ideához vagy nyugati mintához, amelyeket megismertek, és bizonyos szintig vonzónak találtak. Ezáltal egyre kevésbé érezték magukra nézve érvényesnek az előző nemzedékek és a hatalom közt létrejött alkukat,¹¹⁰² és nem is lehetett velük újabb alkukat kötni, mert az újabb nemzedékek nem voltak hajlandók alávetni magukat a rendszer működési logikájának.¹¹⁰³ Így vagy eleve nem választották a túlzott megkötöttségekkel járó újságírói tevékenységet, vagy a nyugalmasabb és nagyobb mozgástérrel rendelkező, de azonos nagyságrendű fizetést nyújtó hetilapokba, folyóiratokba, kínos-kényes témákról író napilapok felé orientálódtak. Egyre türelmetlenebbül fogadták a kézi vezérléses módszereket, és követelték a valósághű ábrázolás

¹¹⁰⁰ Pethő Tibor-interjú. Készítette Murányi Gábor 1989-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 189. sz., 619.

¹¹⁰¹ Soltész István-interjú. Készítette Murányi Gábor 1991-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 363. sz., 289–290.

¹¹⁰² HELLER Mária–NÉMEDI Ágnes–RÉNYI Ágnes: i. m., 114–116

¹¹⁰³ RÉVÉSZ Sándor: i. m., 287.

és bírálat jogának érvényesítését – szakmai normaként a sajtóirányítás szemében egy másik nyilvánossági körbe tartozó irodalmi, gazdasági heti- és havilapok (Élet és Irodalom, Mozgó Világ, Valóság, Heti Világgazdaság) által reprezentált újságírói magatartást fogadták el. Ez a fajta nyugati újságírás felé orientálódás fellelhető egyes lapok szerkesztési sajátosságaiban, a rádió és a televízió által meghonosított műfajokban is. Az 1979-ben induló HVG a brit The Economist mintáját követte, míg az 1985-ben alapított Képes 7 indítóí, Szűcs Gábor és Gyapay Dénes elképzelései szerint – hiába hiányolt Kádár János egy, a Tolnai Világlaphoz hasonló kiadványt – leginkább a Der Spiegel nyomdokain járt volna.¹¹⁰⁴

A problémára már a MÚOSZ 1974-es közgyűlésének határozata felhívta a figyelmet. A későbbi dokumentumok is felróják a fiatal újságírók türelmetlenségét, eszmélet-politikai közömbösségét, túlzott kritikusságát. Az Agitációs és Propaganda Osztály 1980-ban készített feljegyzése úgy fogalmazza meg ezt a szembenállást, hogy az újságírók jelentős része kritikusabbá vált a sajtóirányítással szemben és „*sokukban olyan érzület van kialakulóban, hogy a tájékoztatáspolitikai korlátok a tájékoztatást*”.¹¹⁰⁵ Az 1980-as években azonban egészen más tulajdonságok kerültek előtérbe a Magyar Sajtó újságíró-interjúiban is: az egyéni hang, az érdekesség, a tárgyi tudás, a gondolatiság, a kockázatvállalás, a hűvös szkepszis. A szürkeséget, a kezelhetőséget előnyben részesítő sajtóirányítás – illetve a szerkesztőségi nevelőmunka – mind kevésbé tudta sikerrel megzabolázni ezeket az önállóságra törekvő, a langyos átlagtól elütő „normaszegőket”, „zavarosfejűeket”.¹¹⁰⁶ Igen tanulságos ebből a szempontból Murányi Gábor Soltész Istvánnal készített interjúja, amelyben lépten-nyomon felfedezhető a volt főszerkesztő és volt munkatárs pár évvel korábbi konfliktusos viszonya. Előbbi a lázadók csoportja nevében úgy emlékszik vissza a Pethőt váltó szerkesztőséigvezetőre, mint akadtatásos cenzorra, akit kijátszani, megvezetni, egy-egy cikkel csőbe húzni az „újságírói szabadságharcuk” sikere volt.¹¹⁰⁷ A generációs ellentét létezését támasztják alá a már többször idézett 1981-es felmérés adatai, amely szerint a fiatal és az idősebb korosztályok értékítélete elszakadt egymástól: a fiatalok kedvezőlenebbnek ítélték meg nem csupán lehetőségeiket, munkafeltételeiket, de autonómiájuk mértékét is, és sokkal nagyobb hangsúlyt fektettek a sajtó tényfeltáró-kritikai funkcióira.¹¹⁰⁸ Nem volt ez egyedülálló, csak a tömegkommunikációra jellemző jelenség: a hetvenes években színre lépő pártértelmezést szintén a pragmatizmus jellemezte: nem annyira nagy eszmékben, szocialista célokban gondolkodtak, inkább a társadalmi-gazdasági folyamatok alakításában való szerepvállalás határozta meg hivatástudatát.¹¹⁰⁹

Az újságíró-társadalmon belüli szakadást, a normarendszerek közötti nehezen összeegyeztethető feszültségeket jelezték a politikai nyilvánosság megújítása kapcsán az 1980-as évek második felében megélénkülő viták. Egymást követően több dokumentum is született.

¹¹⁰⁴ BERNÁTH László: Volt egyszer egy Esti Hírlap. Kézirat. 48–49.

¹¹⁰⁵ Tömegtájékoztatási gyakorlatunk néhány időszerű kérdése, 1980. MOL XIX-A-24b 135. doboz

¹¹⁰⁶ SIPOS Balázs–TAKÁCS Róbert: i. m., 53–88.

¹¹⁰⁷ Soltész István-interjú. Készítette Murányi Gábor 1991-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 363. sz.

¹¹⁰⁸ ANGELUSZ Róbert–BÉKÉS Ferenc–NAGY Márta–TÍMÁR János: i. m.

¹¹⁰⁹ FÖLDES György: Hatalom és mozgalom. 160.

A kezdeményezést a párttól – lásd az Agitációs és Propaganda Bizottság szakértői bizottságának vitaanyagát – fokozatosan az újságírók vették át. Az újságíró-szövetség választmánya 1987. november 30-án fogadta el javaslatát, amely kompromisszumos ajánlatnak tekinthető: a fennálló kereteket fenntartva kívánta szélesíteni a nyilvánosságot, nyíltabbá tenni a tájékoztatást. Elismerte például azt a tételt, hogy a sajtó hatalmas eszköz, illetve hogy a tájékoztatás egészét párthatározatok szabják meg, és deklarálta, hogy „*a sajtónak szolgálnia kell a szocialista érdekeket, a szocialista célokat megfogalmazó politikát*”.¹¹¹⁰ A fenti állásfoglalással egy időben a Hazafias Népfront égisze alatt készült tervezet a tömegkommunikáció alapvető feladatait olyan módon határozta meg, amely teljes mértékben ellentmondott a sajtóirányítás és a politikai rendszer kialakult gyakorlatának. Az újságírói tevékenység legfőbb feladatává a hatalomgyakorlás társadalmi ellenőrzését tette, és alapvető normává emelte a csoportérdekek közvetítését, az alternatív vélemények és szerveződések elismerését. Nem szerepelt a tervezetben sem a „szocialista”, sem a „szolgálat” szó; a szocialista elkötelezettség helyett az alkotmányos keretek tiszteletben tartását, a szolgálat helyett pedig az idézett ellenőrző funkciót kínálta az újságírás központi normájául.¹¹¹¹ A szakítás időpontjának a MÚOSZ egyetemi szakosztálya által szervezett 1988. január 14-i vitát tekinthetjük, ahol elhangzott a felhívás egy, a MÚOSZ-tól független szervezet megalakítására.¹¹¹² A Nyilvánosság Klubbal szervezeti formát kaptak azok a hangok, amelyek nagyobb szakmai önállóságot, a valósághoz hű tájékoztatást és a tömegkommunikáció bíráló szerepének korlátozások nélküli elismerését követelték.

¹¹¹⁰ Állásfoglalás a sajtónyilvánosság kiterjesztéséről. Magyar Sajtó, 1988/1. sz., 5–10.

¹¹¹¹ GÁLIK Mihály–HALMAI Gábor–HIRSCHLER Richárd–LÁZÁR Guy: Javaslat a nyilvánosság reformjára. In: KISS Balázs [szerk.]: Politikai szöveggyűjtemény. Budapest, Rejtjel, 2000. 237.

¹¹¹² A MÚOSZ Egyetemi Lapok Szakosztályának 1988. január 14-i vitája a nyilvánosságról. MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1988/48. ó. e.; MÉLYKUTI Attila: „Sajtószabadság vagy van, vagy nincs.” Mozgó Világ, 1988/7. sz., 45.

IX. Az olvasó szempontja és az olvasó mint közvélemény

1. A határozatok olvasóképe

Az olvasó, a közönség, mint a sajtó fogyasztója ritkán lett megemlítve, nem került előtérbe az újságírásról szóló hivatalos dokumentumokban. A határozatokban legfeljebb meggyőzendő tömegről, közvéleményről vagy olvasótáborról esett szó. Az 1958-as határozat a sajtó feladatai között kiemeli, hogy annak *„nevelnie kell a népet, meg kell győznie a párt politikájának helyességéről, alakításáról és formájáról a közvéleményt, szerveznie és mozgósítania kell a tömegeket, ápolnia és fejlesztenie kell a párt tömegkapcsolatait”*.¹¹¹³ A határozat hozzátette, hogy a sajtóban dolgozók *„figyeljék éberen”* a közvéleményt, az emberek hangulatát, annak érdekében, hogy az őket foglalkoztató kérdések ne maradjanak *„a párt politikájának megfelelő”* válasz nélkül. Emellett a dokumentum – az újságírás elfogadtatása érdekében – azt is leszögezte, hogy az olvasót nemcsak nevelni, szórakoztatni is kell, és olyan nyelvezetet kell használni, amely az átlagemberekhez igazodik, vagyis oldani rendelte a Rákosi-korszakban uralkodóvá vált bürokratikus stílust.

Ez a határozat szólt a lapok profiljáról is: szükségesnek tartotta, hogy az egyes szerkesztőségek kialakítsák a maguk lapgazdájának és olvasótáborának megfelelő arcot és hangot. A sajtóirányítás tehát nem homogén masszaként tekintett a közvéleményre, hanem néhány alapvető olvasótípusra osztotta azt, mint például párttagok, munkások, értelmiségiek, fiatalok és nők. E rétegeket eltérő agitációs módszerekkel vélte elérhetőnek, illetve számolt azzal, hogy más témák állnak az érdeklődésük homlokterében, és a politikai kérdések eltérő megközelítése lehet hatásos az esetükben. Az 1958-as határozat annyiban mindenképpen jelentős az olvasók szempontjából nézve tehát, hogy fontosnak tartotta, hogy az újságírás igazodjon valamelyest az olvasói igényekhez, és a lapkészítés során fontos szempontként ismerte el, mi az, ami az olvasóik számára elfogadható, sőt hatásos, hiteles lehet.

A következő évi határozat a közönség tekintetében visszalépést jelentett, mivel szinte egyáltalán nem foglalkozott a lapok olvasóival. Megelégedett annak megállapításával, hogy a lapok kerestek, és *„nőtt a dolgozó tömegek politikai tudatossága”*, politika iránti érdeklődése. Mindezt azonban nem támasztotta alá semmilyen adattal, mint például a kongresszusi beszámolók, amelyekben rendre hivatkoztak a növekvő példányszámokra mint a párt tömegkapcsolatainak bizonyítékára. Ezen túl az 1959-es sajtóhatározat csak a levelezési rovatok kapcsán foglalkozott az olvasókkal, megjegyezve, hogy azok panasziroda jellegén változtatni kéne, terelni a munkáslevelezés hagyományai felé.

Bár a hatvanas évek tájékoztatási határozatai elismerték a közvélemény tájékoztatás iránti igényét, jogos érdeklődését és információszükségletét, mégsem ebből, hanem a közvéleményt érő egyéb hatásokból indultak ki. A politikai újságírás fő feladatának továbbra sem a közvélemény kiszolgálását kellett tekintse, sokkal inkább annak alakítását. A határozatok szóhasználatában azonban előfordul a „lakosság tájékoztatása” olyan kontextusban is, amikor

¹¹¹³ Az MSZMP Politikai Bizottságának határozata a sajtó helyzetéről, feladatairól. In: VASS Henrik-SÁGVÁRI Ágnes [szerk.]: i. m., 176.

a meggyőzés eleme nem feltétlenül kapcsolódik a kifejezéshez. Az 1968-as állásfoglalás megemlíti még, hogy a sajtóirányítás számon tartja a közérdeklődésre számot tartó kérdéseket, és tájékoztatási tervet készít – a tervezett hatás érdekében. Szintén a közvéleményre való odafigyelés – kezdetleges – jeleit mutatja, hogy számon tartották a politikusi rádió- és televízió interjúk statisztikáját, mivel azok gyakorlatát a hallgatók és nézők pozitív visszajelzései megerősítették.¹¹¹⁴ Eszerint a vezető politikusok 1965 júniusától 1967 végéig átlag havonta egyszer, 1968-ban már havonta kétszer álltak mikrofon mögé.¹¹¹⁵

Az 1977-es határozat sem hagyta el a „lakossággal” szembeni paternalisztikus hangot: a Politikai Bizottság úgy beszélt róla, mint akit rendszeres tájékoztatással kell ellátni, az őt érintő döntések előkészítéséről értesíteni kell, fel kell készíteni az imperialista propaganda ellen. A határozat bevezetője az olvasót újra csak passzív, tömegszerű lényként kezelte, mint a párt tömegkapcsolatainak alanyát, amelynek törekvéseit formálni, szocialista tudatát fejleszteni kell. A négyes felsorolásból csak a szocialista demokrácia kiterjesztése „lógott ki”. Ezzel kapcsolatban a határozat később azt a feladatot adta, hogy a lapok, műsorok „biztonságának fórumot a lakosság közérdekű társadalmi, gazdasági és kulturális kezdeményezéseinek, javaslatainak, bejelentéseinek”.¹¹¹⁶ A szocialista demokrácia felfogásának kiszélesítését az 1986-os sajtótörvény emelte hivatalos rangra. Eszerint „mindenkinek joga van arra, hogy tájékoztatást kapjon szűkebb környezetét, hazáját a világot érintő kérdésekben”.¹¹¹⁷ Ez már azt koncepciót képviseli, amely rendre felbukkant a tájékoztatási gyakorlat és felfogás tényleges megváltoztatását célzó vitákban. A kiindulópont azonban nem a tájékoztatás, hanem a demokrácia-felfogás. E megközelítés szerint az emberek közéleti tevékenységét erősíteni kell, „jobban” be kell vonni őket a döntésekbe, a végrehajtás ellenőrzésébe. Azonban ahhoz, hogy ennek valóban realitása legyen a sajtó közléshatárain is változtatni kell. Az embereket információkkal kell ellátni, hogy jogaikkal érdemben élni is tudjanak.

A közvéleményről való gondolkodást nagyban elősegítette a magyar tömegkommunikációs kutatás nyitottsága. 1980-ban magyarul is kiadott szovjet szerkesztésű tanulmánygyűjtemény a közvéleményről mint az emberek individuális ítéleteinek összegzéséről beszél. A szerző szerint a szocialista társadalmak közvélemény a munkásosztály, a parasztság és a dolgozó értelmiség

---

¹¹¹⁴ 1965-ben 5, 1966-ban 11, 1967-ben 14, 1968. szeptember közepéig 18 interjúra került sor.

Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1965. június 8-i üléséről. Javaslat a tájékoztatás megújítására. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 367. ó. e.; Az MSZMP Politikai Bizottsága 1968. november 12-i állásfoglalása a tájékoztatás megújításáról szóló 1965. június 8-i határozat végrehajtásának helyzetéről. In: MSZMP határozatai és dokumentumai, 1963–1967. 244–250.

¹¹¹⁵ A Politikai Bizottság már a tájékoztatási határozat előtt döntött arról, hogy a PB egyik tagja vagy pótagja vagy a Titkárság tagja minden hónapban adjon nyilatkozatot időszzerű, a közvéleményt leginkább foglalkoztató kérdésekről.

Javaslat az agitáció néhány kérdésére. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1965. március 16-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 361. ó. e.

¹¹¹⁶ Az MSZMP Politika Bizottságának 1977. szeptember 6-i határozata a tájékoztatás továbbfejlesztéséről. In: MSZMP határozatai 1976–1980. 544–550.

¹¹¹⁷ 1986. évi II. törvény a sajtóról. Művelődési közlöny 1986/12. 637–647.

egységét tükrözi, támogatja a párt politikáját.¹¹¹⁸ Hasonlót magyar szerzőktől is olvashatunk. Fodor Gábor is magánítéletek összességeként definiálta a közvéleményt, illetve a közvéleményt az egység megjelenítésére és újratermelésére alkalmas eszköznek mutatja: „*Olyan helyzetben, amikor egy társadalmi berendezkedés megfelel a nép érdekeinek, az értékorientációs hatásoknak kitett és értékorientáló közvéleménynek legfontosabb, legátfogóbb értelemben vett funkciója rendszerstabilizációs szerepében testesülhet meg.*” Azonban azt is kifejtette, hogy a közvélemény éppen hogy nem egységes, sőt ott van értelme közvéleményről beszélni, ahol az megoszlik. A szocializmus alapkérdéseit inkább kiemelte ez alól.¹¹¹⁹ Szecső Tamás 1984-es dolgozatán viszont már a nyugati irodalom, így Pierre Bourdieu hatása érződik. A francia szociológus közvéleményről szóló 1973-as tanulmányát a Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1986-ban kiadta magyarul. Ebben Bourdieu megkérdőjelezi azt, hogy mindenkinek volna minden kérdésben véleménye, sőt egyáltalán mindenki képes véleményt alkotni. Tagadja, hogy minden vélemény egyenértékű lenne, illetve felveti a kérdésfelvetés torzító hatását, mivel az azt is feltételezi, a megkérdézettek egyetértének abban, melyek számítnak releváns társadalmi problémáknak.¹¹²⁰ Szecső 1984-ben azt hangsúlyozta, hogy a hagyományos „leviteli” modellt a hatalom és közvélemény kapcsolatában a „bevonás” modelljével kell felváltani, és fel kell adni azt, hogy a társadalom egészéhez, vagyis minden emberhez ugyanúgy, lehet szólni, és inkább a hangadók, véleményvezérek megszólítására kell törekedni.¹¹²¹ Ez utóbbi azonban nem volt 1984-ben új felfedezés: 12 évvel korábban felmérés készült arról, mennyire tájékozottak az emberek az 1972. novemberi párttársazatról. Ebből az derült ki, hogy a kedvező társadalmi helyzetűek jóval többféle forrást használnak fel tájékozódásukhoz, illetve működik egyfajta kétlépcsősség is: a tömegkommunikáció közlései a „kevésbé aktív rétegekhez” az ún. véleményirányítókön keresztül jut el.¹¹²²

2. A közvélemény megismerése

A hatvanas évektől kezdve a sajtóirányítás tett egyet s mást, hogy jobban megismerje azt a tömeget, amelyet befolyásolni, informálni, nevelni, mozgósítani és óvatos formában önmozgásra bírni igyekezett. Egy, a Tájékoztatási Hivatalban készült feljegyzés aláhúzza, hogy a modern tömegkommunikációs kutatások nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy a sajtót orientáló politikai irányításnak képe legyen a társadalom tudati állapotáról, és annak dinamikájáról. Ez lehetővé tenné annak átgondolását, mennyire reálisak a sajtóval szembeni régi elvárások, illetve hogy milyen tényleges hatásokat válthat ki a politika a sajtó révén. Ez egyúttal megalapozottabb politikai döntéseket és magabiztosabb újságírói gyakorlatot eredményezne,

¹¹¹⁸ KOROBENYIKOV, V. Sz.: A közvélemény és a tömegkommunikációs eszközök a szocializmusban. In: DIMITRIJEV, Anatolij Vasziljevics (szerk.): A tömegkommunikáció a szocialista társadalom életében. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 37.

¹¹¹⁹ FODOR Gábor: Nyilvánosság, közvélemény, tömegkommunikáció. Műhelytanulmány. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 1976. 23–54.

¹¹²⁰ BOURDIEU, Pierre: A közvélemény nem létezik. Tájékoztatás. Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1986/6., 7.

¹¹²¹ SZECSKÓ Tamás: A közvélemény növekvő politikai szerepéről. Pártélet 1984/10., 41–45.

¹¹²² LICK József: A propagandakutatás néhány eredménye. Szociológia 1977/3. 283–290.

emelte ki a javaslattevő.¹¹²³ A MÚOSZ 1965-ös közgyűlésén már hangsúlyos kíváncsisággal merült fel a hatásvizsgálatok itthoni alkalmazása, Gombó Pál, a Magyar Sajtó főszerkesztője több amerikai kutatás eredményét is felsorolta, azok hasznosságát bizonyítandó.¹¹²⁴

A Magyar Sajtó 1968-ban nagyszerű példaként számolt be az Izvesztija felméréséről, amely – szovjet szociológusok bevonásával, a nyugati módszertan ismeretében – a hétmillió olvasótábor száz szakmai kategóriába osztva, kategóriánként 150-200 megkeresettel igyekezett megismerni. A kutatók rákérdeztek a leginkább kedvelt (erkölcsi kérdések – 75%; meglepő történetek – 71%; nemzetközi szemlék – 69%; családi körben – 66%; satirikus tárcák – 64%) és legkevésbé olvasott (vezércikk – 30%; közgazdaság – 23%; elméleti cikkek – 18%; tanácsai munka – 17%) anyagokra. Arra is választ kaptak, előfordult-e, hogy nem értett egyet a lap álláspontjával (csak az olvasók 12 százaléka vallotta ezt be), illetve, milyen más lapokat járatnak az Izvesztija előfizetői. Állítólag a „tippelésre” felkért újságírók és társadalomtudósok prognózisai nagyon eltértek a felmérésben kapott válaszoktól.¹¹²⁵

A legnagyobb lépést ebben a közvélemény-kutatás rangjának visszaállításával tette: mindez 1968-ban, a Tömegkommunikációs Kutatóközpont felállításának elrendelésével történt meg. A negyvenes évek végén intézményesen felszámolt közvélemény-kutatás a hatvanas évek első felében visszaszívargott a politikai újságírás területére. 1969-ben így a Magyar Rádió és Televízió keretein belül működő közvélemény-kutató csoport magasabb szintre lépett.

Mindez azonban nem jelentette azt, hogy a szerkesztőségek és a lapok elvetették volna a közvélemény megismerésének egyéb eszközeit. A közvélemény-kutatás hatókörének kiterjesztésével nem járt együtt a párt addigi információs csatornáinak leépítése, csak reformja. Az „információ” kifejezés a hangulatjelentéseket takarta, amelyek összegzése szintén a hatvanas-hetvenes évek fordulóján került át az Agitációs és Propaganda Osztályhoz a Párt- és Tömegszervezetek Osztályától.¹¹²⁶ Az információs jelentéseket területi elv szerint gyűjtötték. Az egyes pártszervezetektől érkező információkat megyei szinteken összegezték. Ez a vonal természetesen nem az olvasók kiismerését szolgálta, és a több szinten végigfutó jelentések hitelessége is erősen kérdéses. A hangulatjelentésekben kirajzolódó kép gyakran nagyon lekeresített, és míg az állambiztonságnak inkább az ügyek kreálása állt érdekében, a helyi pártszervezeteknek a problémák tompítása. Annyi azonban több esetben kivehető belőlük, hogy a közvélemény mennyire fogadta el a hivatalos magyarázatokat egy-egy kérdésben, illetve hogy valóban a politika által előtérbe állított kérdések foglalkoztatták-e az embereket.¹¹²⁷ És

¹¹²³ A tömegközlelési eszközök komplex felhasználása az információ, befolyásolás, orientálás szemszögéből. MOL MK–S 288. f. 22/1970. cs. 8. ó. e.

¹¹²⁴ A Magyar Újságírók Országos Szövetsége V. Küldöttközgyűlése. Magyar Sajtó, 1965/7–8, 212–213.

¹¹²⁵ K. I.: Az Izvesztija vizsgálja olvasótáborát. Magyar Sajtó, 1968/8., 249–250.

¹¹²⁶ A Politikai Bizottság 1968. december 10-i határozata a politikai információ párton belüli rendszerének továbbfejlesztéséről. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 479. ó. e.; Javaslat a KB apparátus osztályai feladataira és szervezeti felépítésére, Agitációs és Propaganda Osztály. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1967. január 10-i üléséről. MOL MK–S 288. f. 5. cs. 414. ó. e.

¹¹²⁷ A VIII. kongresszus előkészítésének idején például a legtöbb felvetés nem a szocializmus alapjainak lerakásával kapcsolatban érkezett, hanem előbb arra akartak választ kapni – a törvénytelenégekről hozott határozat nyomán –, mi lesz Rákosival, majd arra, mi állt a PB-ből a kongresszus előtt távozó Marosán György ügyének a háttérében. És természetesen a nagy elméleti kérdések helyett jobban foglalkoztatta az embereket, hogy

persze abban sem kételkedhetünk, hogy az ezekben olvasható megállapítások nagy meglepetést okoztak volna a pártvezetésnek.

A Népszava például a következőképp összegezte 1962-ben hagyományos eszközökkel fenntartott olvasói kapcsolatait: előző évben 25000 levél érkezett a szerkesztőségbe, négyötöde magánemberektől. Az ezek nyomán megszülető cikkek mellett sok panaszt úgy is elintézték, hogy a lapban nem volt nyoma. A szerkesztőség ügyfélszolgálat is az olvasók rendelkezésére állt, 1961-ben mintegy 4000 embernek adtak tanácsot. Átlagban havi másfél olvasói ankétot rendeztek, a 18 alkalommal összesen ezer résztvevővel. A lap a maga módján igyekezett kérdőívekkel is felmérni olvasótáborának jellemzőit. Az 1960 végén a laphoz mellélt ívek közül 2700 érkezett vissza a szerkesztőségbe, ezen felül szakszervezeti és közéleti vezetőket is megkérdeztek a Népszava munkájával kapcsolatban.¹¹²⁸ Ennél több lehetőség viszont aligha állt a szerkesztőségek rendelkezésére, hogy felmérjék közönségüket. A közvélemény-kutatást így a politikai újságírás művelői legalább annyira igényelték, mint a sajtó irányítói. Az okokat a Népszava vezetője, Gedeon Pál a következőkben foglalta össze a hatvanas évek közepén. Az újságíróknak elsősorban visszajelzésekre lett volna szüksége, annak érdekében, hogy megismerjék cikkeik hatását, olvasottságát, érvelésük elfogadottságát vagy elutasíthatóságát. *„Hol lehetne járítani, hol van üres járat, mi ellenszenves az olvasónak, mit nem hisz el, nem fogad el a közvélemény egyik-másik rétege, miért és hogyan fordul nyugati adókhoz?”* Többet akartak tudni az olvasói szokásokról is: egyáltalán kik olvassák az egyes lapokat, illetve mennyi időt szánnak egy nap újságolvasásra, milyen cikkeket olvasnak el, mit nem. Gedeon két végletes gondolkodásmódot mutatott be: az egyik, a „sajtó mindenhatóságába vetett hit” inkább a politikai pozíciót betöltőkre volt jellemző, míg a másik, a sajtó meggyőző erejének tagadása elsősorban újságírók között terjedt el. Úgy vélte, hogy a közvélemény-kutatások, hatásvizsgálatok segíthetnek a két véglet közti járható utat megtalálni, egyben a közvéleményhez valóban eljutni.¹¹²⁹ A szerkesztőségek ugyanakkor továbbra is fontosnak tartották a közvetlen olvasói kapcsolatot jelentő ankétokat, és megtartották levelezési rovataikat is.

A szerkesztőségi ankétok közvetlen találkozást tettek lehetővé a lap képviselőivel, jellemzően egy-egy témában hirdettek meg beszélgetést. Hasonló jelleggel működtek az olyan találkozók, amelyeknek fő meghívottja egy-egy neves újságíró volt. Az ilyen alkalmakat a közönség előszeretettel használta fel arra, hogy feltegye azokat a rázós kérdéseket, amelyekre úgy vélte, a tömegkommunikációban nem találja meg a válaszokat. Kondor Katalin például a Siómenti Fiatalok Találkozója után 1987-ben magyarázkodni kényszerült a pártvezetés viszonyairól, a bős-nagymarosi vízlépcsőről és a Magyar Televízió belső ellentéteiről mondottak miatt. Hogy mit mondhatott, nem tudjuk, de valószínűleg vigyázott, nehogy átlépje a határokat, mivel nem lehetett biztosra venni, hogy egy-egy provokatív kérdés nem a válaszádo „leleplezésére”

---

milyen jóléti intézkedésekről, esetleg béremelésről dönt a kongresszus. L. TAKÁCS Róbert: A származási megkülönböztetés megszüntetése 1962–1963. 105–114.

¹¹²⁸ A Népszava szerkesztőbizottságának jelentése a lap munkájáról, 1962. MOL MK–S 288. f. 22/1962. cs. 9. ó. e.

¹¹²⁹ Gedeon Pál levele a tömegpolitikai munka, elsősorban a sajtómunka néhány kérdéséről, 1966. MOL MK–S 288. f. 22/1966. cs. 8. ó. e.

írányul-e.¹¹³⁰ Egy másik sokakat érdeklő kérdést Sugár András, az MTV szerkesztő-műsorvezetője kapott meg Putnokon: milyen rendszer van valójában Romániában?¹¹³¹

A levelezési rovatok részben valóban a határozatban jelzett panaszíroda jelleggel működtek, ami azt is mutatja, hogy az olvasók a sajtónak komoly befolyást tulajdonítottak, hitték, hogy személyes ügyeikben közben tud járni. Másrészt viszont a lapokhoz beérkező levelekből – kisebb-nagyobb utánajárással – számos esetben cikkek is kikerekedtek. A Népszavánál például nem csökkent az olvasói levelek száma a közvélemény-kutatások megindulása után, sőt az ankétok száma meg is sokszorozódott. Az 1978-as beszámolóban évi 100-120 ankétot említenek, ahol csak az elhangzott hozzászólások száma (3500-4000) többszöröse volt a 15 évvel ezelőtti résztvevőkének.¹¹³² A levelezési rovatok fenntartása mellett szólt, hogy az elsősorban a hátrányosabb helyzetű, kevésbé iskolázott rétegek számára volt fontos lehetőség. Egy hetvenes évek közepén készült felmérés alapján az ipari munkások 58, a mezőgazdasági dolgozók 75 százaléka tartozott azok közé, akik irányában a levelezési rovat elsősorban érdekképviseleti, terápiás feladatokat látott el: az olvasók 63 százaléka írt személyes ügyben, míg csupán minden tizedik levél született elvi jellegű, közéleti ügyekben.¹¹³³ A sajtóirányítás a szerkesztőségekbe beérkező információk összegzésére is igényt tartott, a rádió, televízió és a nagyobb szerkesztőségek havi jelentést készítettek az Agitációs és Propaganda Osztály számára. A Magyar Televízió Fórum című műsorának szerkesztősége is egy hagyományos eszköz, a nézői kérdések fontosságát hangsúlyozta. Azok alapján ugyanis feltérképezhetőnek vélte a tájékoztatás hiányosságait és a közvélemény érdeklődését – és annak elemzése után azt javasolta, hogy az írott sajtó reagáljon azokra.¹¹³⁴

A lapok saját olvasótáboruk megismerésében szintén inkább e hagyományos eszközökre támaszkodhattak, mintsem közvélemény-kutatói reprezentatív mintákra. A Szabad Föld 1966-ban, a técesítés utáni években igyekezett szembenézni olvasótáborának jellemzőivel. Az a falu változásait tükrözte: a többség 50 év feletti, a fiatalság elvándorol a faluról, nem olvassa a lapot. Az iskolai végzettség jóval átlag alatti, hagyományos értékrendjéhez ragaszkodó. Ennek kapcsán Szentkirályi János arra hívta fel a figyelmet, hogy egyrészt lepereg róluk a szokásos ideológiai retorika, másrészt az ateista propaganda a legenyhébb formájában is inkább ellenhatást vált ki. Vagyis a lap készítésénél alapvetően figyelembe kell venni az olvasótábor jellemzőit, és legfőképp azt, hogy „ellentmondás van az olvasóközönség befogadó képessége és a politikai célkitűzéseink között”. Ez a szerkesztésben is nehezen megoldható dilemmát jelentett. Szentkirályi utalt rá, hogy a kiadó a példányszám megtartása-növelése érdekében abba az irányba próbálta nyomni a szerkesztőséget, hogy tegyen „elvi engedményeket”. A főszerkesztő

¹¹³⁰ Levélváltás és feljegyzés Kondor Katalin simontornyai fórumbeszélgetése ügyében. MOL MK–S 288. f. 22. cs. 1987/32. 6. e.

¹¹³¹ SUGÁR András: i. m., 282.

¹¹³² Jelentés a Népszavának a XXIII. kongresszus óta, a tagság körében végzett felvilágosító és a szakszervezeti mozgalom legfontosabb feladatai ismertetése érdekében kifejtett munkájáról, 1978. MOL XIX-A-24b 123. doboz

¹¹³³ Tájékoztatás az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a tömegkommunikációs eszközök agitációs- és propaganda tevékenységének hatékonysága az egyes társadalmi csoportok körében, 1974. MOL XIX-A-24b 77. doboz

¹¹³⁴ Javaslat a televízió külpolitikai fórumainak elemzéséről, 1976. MOL MK–S 288. f. 41. cs. 261. 6. e.

a jelentésben természetesen azt húzta alá, hogy az olvasói kívánságokat „többszörösen megrostálva” kezelték, ugyanakkor ebben a helyzetben valószínűbb egyfajta egyensúlyozó szerkesztésmód kialakítása.¹¹³⁵ A főszerkesztő a közönségét nyilvánvalóan az olvasói kapcsolattartás alapján jellemezte. Ám még majd másfél évtizeddel később is ez volt a tájékozódás elsődleges módja: a HVG például 1979-es jelentésében az előfizetői adatokból és az olvasói levelek összetételéből igyekezett következtetni közönsége összetételére.¹¹³⁶

A Tömegkommunikációs Kutatóközpontról (TKKP) készült 1978-as javaslat azt mutatja, hogy a tizedik évében járó intézmény beépült a sajtóirányítás rendszerébe. Az APO leszögezte, hogy a kutatóintézet „*a politika vezetés informálásának egyik fontos eszköze*”. A TKKP egyik legfontosabb kutatási iránya a tömegkommunikációs eszközök vizsgálata volt, ezen belül is a lakosság tömegkommunikációs eszközökkel való ellátottságának, újságolvasási, rádióhallgatási és tévézési szokásainak nyomon követése, illetve egyes műsortípusok és műsorok fogadtatásának, közönségének felmérése. A sajtómunkára kihatása volt ezen felül a lakosság politikai ismeretszintjére, rétegeire vonatkozó vizsgálatoknak, valamint a tömegkommunikációs kulcsszemélyiségekkel kapcsolatos felméréseknek. Elsősorban a politikai döntéshozókat segítette a lakosság egészét vagy fontos rétegeit érintő döntések fogadtatásáról készült kimutatás, ugyanakkor az azzal kapcsolatos politikai tájékoztatás hatékonyságát is rendre áttekintették.¹¹³⁷ Több dokumentum jelzi, hogy a sajtóirányítás felhasználta a közvélemény-kutatás jelzéseit, akár elemzései irányának kialakításában,¹¹³⁸ akár egyes intézkedések – mint az áremelések – kommunikációjának előkészítésében.¹¹³⁹ Az 1980-as években pedig már rendszeresen jelentek meg közvélemény-kutatási adatok a lakosság ismeretszintjéről, az egyes médiumok, műsorok nézettségéről-hallgatottságáról a Jel-Kép című folyóiratban.

Amivel nehezen haladt előre a sajtóirányítás, az a Tömegkommunikációs Kutatóközpontnak a nyomtatott sajtó elemzésébe való bevonása volt. Az Agitációs és Propaganda Bizottság erről 1977-ben rendelkezett. A fő célok között a sajtó gyakorlatának fejlesztését, a nyomtatott és elektronikus sajtó és az egyes orgánumok közötti optimális munkamegosztás kialakítását, a kommunikátorok szerepének, a hatásmechanizmus vizsgálatát, a közönségre, illetve a közönség egyes rétegeire gyakorolt hatásvizsgálatok kiterjesztését emelték ki. Az APB aláhúzta, hogy elsősorban olyan kutatási összeggzéseket vár, amely világosan fogalmaz, és az eredmények

¹¹³⁵ Szentkirályi János feljegyzése a Szabad Föld munkájáról, 1966. MOL MK–S 288. f. 22/1966. cs. 8. ó. e.

¹¹³⁶ Tájékoztató az Agitációs és Propaganda Bizottság részére – A HVG létrehozása óta végzett munkájáról, 1979. XIX-A-24b 134. doboz

¹¹³⁷ Javaslat az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a Tömegkommunikációs Kutatóközpont feladatai a tájékoztatás továbbfejlesztésére hozott 1977. szeptember 6-i PB határozat végrehajtásában. MOL XIX-A-24b 115. doboz

¹¹³⁸ Gazdasági helyzetünk tükröződése lapjainkban – a gazdaságpolitikai munkabizottság jelentése, 1977. MOL XIX-A-24b 123. doboz

¹¹³⁹ Tájékoztató az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a termelői árak átfogó rendezésével és a fogyasztói árszínvonal emelésével összefüggő tömegpolitikai munkáról, 1979. MOL XIX-A-24b 124. doboz

bemutatásánál a gyakorlati munkában való felhasználhatóságra koncentrált.¹¹⁴⁰ A Tájékoztatási Hivatal vezetői három évvel később elégedetlenül állapították meg, hogy a kutatóközpont keveset tett a sajtókutatás – részben érts: sajtófigyelés – érdekében.¹¹⁴¹ Magából a jelentésből is az tűnik ki, hogy a kutatások nagy része – a gyökerekhez hűen – az elektronikus médiára irányult. A jelentés ugyanakkor elsősorban azt a szemléleti váltást hangsúlyozta, amellyel a hatásvizsgálatoktól, alkalmi elemzésektől a hosszú távú gondolkodás, a „társadalmi tervezés” felé fordult. Ez alapján készültek felmérések a nyolcvanas évek rádiós és televíziós műsorpolitikájának várható alakulásáról.¹¹⁴² Ezekben az előrejelzésekben a készítő a politikai, kulturális, tömegkommunikációs környezet változásaiból, a közönségre gyakorolt hatásaiból kiindulva vázolták fel a várható közönségigényt, valamint követendő fejlesztési irányokat, és e szemlélet nyomai a tájékoztatáspolitikai javaslatokban is visszaköszöttek.¹¹⁴³

Azt, hogy a sajtóirányítás szemlélete a közvélemény tekintetében megváltozott a hatvanas évek során, és egyre nagyobb figyelmet szentelt a közlések befogadónak, az olvasónak, nem csak a közvélemény-kutatások igénye támasztotta alá, hanem az olvasókkal foglalkozó társadalomtudományos elemzések is. 1967-ben végezte el a Magyar Rádió és Televízió Közvélemény-kutató Osztálya az első politikai ismeretszint felmérését. Az adatok egyik legfontosabb tanulsága az volt, hogy messze nincs arra garancia, hogy a folyamatos politikai üzenetek célba érnek. A 27 közeleti kérdésre a válaszok 34 százaléka adott helyes választ, igaz minél magasabb volt a megkérdezettek iskolai végzettsége, annál pontosabb válaszokat adtak (a felsőfokú végzettségűek 82,6%-a, a középfokú végzettségűek 61,9%-a, a nyolc általánost végzők 39,6%-a, az ennél alacsonyabb végzettségűek 21,5%-a). A jó országos politikai hangulatból kiindulva az elemző azt állapította meg, hogy „*a helyes politikai állásfoglalás nem egyértelműen alapul magas ismeretszinten*”.¹¹⁴⁴

Szecső Tamás 1971-ben azt állapította meg az előző évek adatai alapján, hogy egyre szélesedik a társadalom aktívan tájékozódó rétege. Ez a réteg nemcsak nagyobb információs igénnyel rendelkezett, de jóval kritikusabban is viszonyult a sajtóhoz, és érzékenyebben reagált a tájékoztatás elmaradására. E csoport jelentőségét növelte, hogy nemcsak hírfogyasztóként, hanem hírtovábbítóként is aktívan jelent volt a társadalmi kommunikáció rendszerében. Amint a táblázatból látható e réteg bővülésének bázisát a mérsékelt hírfogyasztók tábora adta.¹¹⁴⁵

¹¹⁴⁰ Javaslat az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a Tömegkommunikációs Kutatóközpont feladatai a tájékoztatás továbbfejlesztésére hozott 1977. szeptember 6-i PB határozat végrehajtásában. MOL. XIX-A-24b 115. doboz

¹¹⁴¹ Feljegyzés Bajnok Zsolt részére a Tömegkommunikációs Kutatóközpont jelentéséről, 1980. MOL. XIX-A-24b 139. doboz

¹¹⁴² Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1980–82-es kutatási tervének fő irányai, 1980. MOL. XIX-A-24b 139. doboz

¹¹⁴³ L. Javaslat az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a helyi kábeltelevíziós kérések elutasítására, 1979. MOL. XIX-A-24b 125. doboz

¹¹⁴⁴ BÉKES Ferenc: Politikai ismeretszint és politikai állásfoglalás. Pártélet 1967/11., 91–94.

¹¹⁴⁵ SZECŐ Tamás: Politikai és közszolgálat. Társadalmi Szemle 1971/7., 43–50.

	1966	1968	1969
Maximális hírfogyasztó	21	33	35
Mérsékelt hírfogyasztó	73	62	60
Izoláltak	6	5	5

Ekkoriban a sajtóirányítás még azzal számolt, hogy jelentősen növelhető a sajtó olvasótábora is – noha akkor már figyeltek arra, hogy a rádió és televízió átalakítja a hírfogyasztás rendszerét. Az egyik legfőbb indikátor a pártvezetés szemében a napilapok olvasottsága volt, amely akkor világviszonylatban előkelő helyezést ért el, de ezzel együtt is csak az európai középmezőnybe tartozott.¹¹⁴⁷ 1970-ben egy családra átlagosan 0,67 napilap jutott, amit 1975-re nagymértékben emelni terveztek, megcélózva az egy család egy napilap modellét.¹¹⁴⁸ Ehhez persze jelentős példányszámemelésre lett volna szükség, ami elmaradt, de a napilapok olvasottsága még így is bővült a hetvenes években, és az évtized közepi 76 százalék körüli szintről 1980-ra 82 százalékig.¹¹⁴⁹

A Társadalomtudományi Intézet 1974-es felmérése alapján a sajtóirányítás pontosabb képet kaphatott a közönség szokásairól. Így a dolgozat megállapította, hogy az átlagos felnőtt állampolgár napi 72 percet tölt televízió-nézéssel, és 12 percen át koncentrálna a rádióban elhangzó információkra, igaz a háttérrádiózás ennek többszöröse. Újságot az emberek 62 százaléka vett kézbe minden nap, további 13 százalék hetente egynél többször. Politikai napilapot – ha nem is napi rendszerességgel – a felnőttek közel háromnegyede (74%), hetilapot 69 százaléka olvasott. A napilapokon belül ekkor még az országos lapok voltak népszerűbbek: a közönség fele országos napilapot olvasott, és csak egyharmada megyei napilapot. Ez a hetvenes évek közepén még nem tette ki a vidéki lakosság felét, csak 41 százalékát. Az is megerősítést nyert, hogy az iskolázottabbak, magasabb beosztásban dolgozók az országos lapokat részesítik előnyben. A vezető értelmiségiek közel kétharmada (65%) Népszabadságot olvasott, és a KB napilapja volt az egyetlen, amely tényleg rászolgált az országos minősítésre, mert mind a munkásság, mind a parasztság körében a második legnépszerűbb lap volt. Míg a falusiak elsősorban a megyei napilapokat keresték, a munkások körében az Esti Hírlap és a Népszava olvasottsága volt még számottevő.

A felmérés igyekezett azokat a rétegeket azonosítani, amelyeket nem vagy csak korlátozottan ér el a tájékoztatás és agitáció. Azt találták, hogy a lakosság 13 százaléka politikai napilapot egyáltalán nem olvas, de elérhető hetilapokon keresztül. Ez a jelenség korábban sem volt ismeretlen a sajtó irányítói számára, egyes indirekten politizáló, könnyedebb hangvételű lap jelentőségét éppen a politikailag nem aktív vagy nem tudatos rétegek elérésében, olvasásra

¹¹⁴⁶ A maximális hírfogyasztó többféle tömegkommunikációs eszközt is igénybe vett annak érdekében, hogy megfelelő információkhoz jusson. A mérsékelt hírfogyasztók információs igényüket jellemzően egyféle forrásból elégítették ki. Az izoláltak nem használták fel a tömegkommunikációt tájékozódásra.

¹¹⁴⁷ JAKAB Sándor: A tömegkommunikációs rendszerek hatékonyabb munkájáról. Társadalmi Szemle 1970/2., 40.

¹¹⁴⁸ A tömegkommunikációs eszközök jelenlegi helyzete és fejlesztésének távlati elképzelései, 1970. MOL XIX-A-24b 48. doboz

¹¹⁴⁹ TARDOS Róbert–TERESYÉNYI Tamás: A sajtóolvasási szokások alakulása 1974 és 1983 között. Tömegkommunikációs Adatok sorozat, Tömegkommunikációs Kutatóközpont. 1984.

nevelésében jelölték meg. Vidéken elsősorban a Szabad Föld, illetve a Képes Újság töltötte be ezt a funkciót. Az egyik központi hírforrást, a TV Híradót a lakosság 30-40 százaléka nézte egy-egy alkalommal, a jelentés szerint aránytalanul alacsony volt köztük a mezőgazdasági munkás és a segédmunkás. Ennél magasabb, mintegy 50 százalékos volt a Rádió reggeli híreinek hallgatottsága. Mindezek alapján a kutatás azt állapította meg, hogy a napi hírek az emberek kétharmadához eljutottak. A kimaradók közé a legkedvezőtlenebb gazdasági és társadalmi helyzetűek tartoztak. Az alsó társadalmi rétegekből került ki az a 26 százalék, amely nem olvasott napisajtót, sőt felük semmilyen lapot sem, az a 29 százalék, amely nem rendelkezett televízióval és az a 9 százalék, amely nem hallgatott rádiót a hetvenes évek közepén. E körből került ki a társadalomnak az a 3 százalékos szelete, amely teljesen kívül esett a politika világán, nem olvasott újságot, nem hallgatott rádiót és nem nézett televíziót sem – ugyanakkor a hatvanas évek adataival egybevetve az derül ki, hogy ez a kör öt év alatt zsugorodott.

A kutatás azt húzta alá, hogy a társadalomban jól elkülöníthető kommunikációs rétegek voltak, ezekben mind a tömegkommunikáció csatornáinak használatának gyakorisága, mind annak célja eltérő. A rétegződés alapja a szerzők szerint a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely, a társadalmi-politikai aktivitás és a kulturális szint volt. A felmérés visszaigazolta a növekvő közönségigény tételét, ezen belül azt is, hogy a hírfogyasztás, politikai érdeklődés a társadalmi státusszal és iskolai végzettséggel együtt növekszik. A napilapok legolvasottabb rovatai a kishírek, a bűnügyi tudósítások, a sporthírek, a külpolitikai és belpolitikai írások voltak. Az első három felsorolt azt mutatja, hogy a közönségigény a lapokat a bulvárjelleg felé szorította volna.¹¹⁵⁰ A legkevésbé a pártéleti, szakszervezeti, kulturális tárgyú cikkeket és az apróhirdetéseket olvasták el. Az olvasók által hiányolt témák viszont inkább az ideológiai elvárásokat tükrözték, mint a valós érdeklődést, hiszen a legtöbben a munkások mindennapi életéről, gondjairól szerettek volna többet olvasni, noha ez a téma nem tartozott a legolvasottabb tárgykörök közé.

A fentiek vizsgálata rámutatott a szóbeli kommunikáció jelentőségére is, ugyanis a kevésbé tájékozott rétegek számára a szóbeliség jelentette az elsődleges információs csatornát, míg a médiafogyasztók számára a szóbeliségnek elsősorban kiegészítő-módosító, informáltságot növelő szerepe volt. Ezen felül felfigyeltek arra is, hogy egy-egy közösség jobban informált tagjai véleményvezéreként viselkednek, tehát a tömegeket nem feltétlenül közvetlen úton lehet elérni, megszólítani, befolyásolni. Hasonló megállapításra jutott az 1970-es, egyetemi hallgatók körében végzett vizsgálat is. Eszerint a fiatalok – leendő értelmiségiek – tájékozódásában kiemelkedő szerepe volt az egyetemi újságnak és a diáktársaknak, szóbeli közléseknek, míg

---

¹¹⁵⁰ Ezt a jugoszláv sajtóval kapcsolatos feljegyzések rendre alátámasztják. A nagyköveti jelentésekben gyakran helyet kapott a jugoszláv sajtó olyan jellemzése, mint amely utat enged az igénytelen tartalmaknak, pornográfának. A kérdésben megszólalt magyar diplomáták és jugoszláv sajtóírányítók elsősorban a jugoszláviai sajtó „piaci viszonyaival” magyarázták ezt: az olvasóért való verseny a szerkesztőségeket a színvonalbeli eredményekre ösztönzi.

napilapokat csekély hányaduk olvasott csak.¹¹⁵¹ A rétegzettséget támasztotta alá az is, hogy bár a hírközlő szervek presztízsét a többség (64%) magasnak minősítette, és csak 3 százalék mondta alacsonynak, az aktív hírfogyasztók között az elégedetlenek aránya az átlag kétszerese volt. Ezeket a tanulmány azért is hangsúlyozta, mert úgy találta, hogy a tájékoztatás gyakorlata nem veszi figyelembe a közönség rétegzettségét, és a legtöbb cikk, közlemény, politikai műsor hatékonysága romlik azáltal, hogy a közlemények – a réteglapokról mondtak ellenére – egy képzeletbeli átlagemberhez szólnak.

A tanulmány arra hívta fel a figyelmet, hogy ez a kommunikációs rétegződés a deklarált társadalmi célokkal ellentétes működést eredményez, a tömegkommunikációban egyes rétegek és érdekeik felülreprezentáltak, míg nincs biztosítva a hozzáférés egyenlő esélye. A demokratizmust a tanulmány a közönséggel való viszony három dimenziójában vetette fel. Egyrészt az ellátottság terén, vagyis hogy ne legyenek a tömegkommunikációtól elszakadó rétegek. Másrészt az előállítás felől, amellyel kapcsolatban a szerzők összetett követelményt vázoltak. Alapvető jelentőségűnek tartották, hogy a közlések tartalma igazodjon a közönség befogadóképességéhez, a legkevésbé művelt rétegek is kapjanak érthető, dekódolható üzeneteket. Hangsúlyozták, hogy a közönség ne csak passzív befogadóként vegyen részt a tömegkommunikációban, hanem egyben „kommunikátor” is lehessen. Ezen felül pedig biztosítandónak vélték, hogy a társadalom minden rétege képviselve legyen a tömegkommunikációs tartalmakban, még hozzá a „társadalom értékrendjét” tükröző arányokban. Harmadrészt a döntések szintjén szükségesnek találták, hogy biztosítva legyen a közönségtől érkező javaslatok beépülése a döntéshozatali folyamatokba.¹¹⁵²

A Tömegkutatási Kutatóközpont mellett a Központi Statisztikai Hivatalnak is voltak olvasási szokásokkal kapcsolatos felmérései. Az 1969. évi háztartási statisztikai adatfelvételekből kiindulva megállapították, hogy az alacsonyabb jövedelmi szintű háztartásokban nagyobb összeget költenek újságvásárlásra a fizetések emelkedése esetén, és ugyanezt állapították meg a vidéki, falusi lakosság esetében. Ez tehát azt jelentette, hogy a párt életszínvonal-politikája pozitív hatással volt a kulturális-művelődési szokásokra, hozzájárult az újságolvasás elterjedéséhez. Az 1980-ig végzett vizsgálatok azt is alátámasztották, hogy az újságok, folyóiratok jövedelmi rugalmassága mérsékelte, de az általános árugalmasságnál kedvezőbb, vagyis bizonyos mértékig az olvasók tolerálták a sajtóbeli áremeléseket és ragaszkodtak megszokott lapjaikhoz.¹¹⁵³

Személyes célú kiadásokon belül lapokra költött össze aránya (Forrás: Jakab Zoltán: i. m.)

	Munkás	Tsz-paraszt	Kettős jövedelmű	Szellemi	Inaktív
1976	4,7	3,4	3,3	6,6	6,2

¹¹⁵¹ Politikai közvélemény-kutatás – egyetemi hallgatók véleménye a Tudománypolitikai Irányelvekről, időszzerű egyetempolitikai problémákról, 1970. MOL XIX-A-24b 48. doboz

¹¹⁵² Tájékoztatás az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a tömegkommunikációs eszközök agitációs- és propaganda tevékenységének hatékonysága az egyes társadalmi csoportok körében, 1974. MOL XIX-A-24b 77. doboz

¹¹⁵³ JAKAB Zoltán: i. m., 27–40.

1977	5,1	3,9	4,1	7,1	7,0
1978	5,2	4,2	4,0	7,3	6,8
1979	6,7	5,4	5,7	8,3	9,1
1980	6,5	5,3	5,0	7,6	9,2

Ezt igazolja vissza a személyes célú kiadásokon belül újságokra költött összegek nagyságát bemutató táblázat is. A hetvenes évek második felében tehát érezhetően emelkedett minden réteg esetében lapokra költött összegek aránya. A nagy ugrást 1979 jelentette, a január 1-i áremelést abban az évben a fogyasztók még „lenyelték”, a következő években – különösen a nyolcvanas évek eleji nyomdai korszerűsítést kísérő áremelések után – már volt visszaesés.

Háztartások által vett példányok száma egy évben (Forrás: Jakab Zoltán: i. m.)

	Munkás	Tsz-paraszt	Kettős jövedelmű	Szellemi	Inaktív
1976	203	145	173	346	116
1977	221	167	210	359	135
1978	232	175	215	375	139
1979	233	188	227	339	150
1980	235	187	213	323	160
1981	233	188	205	329	157
1982	243	197	211	337	152
1983	225	189	213	351	160

Az 1983-ig rendelkezésre álló számszerű adatok inkább megtorpanást jeleznek, mint visszaesést. Számottevően nem csökkent az egy évben megvásárolt lapok száma. A táblázatból az is kitűnik, hogy a szellemi foglalkozásúak vettek leggyakrabban valamilyen sajtóterméket, átlagban napi egy példány körül. Bár a fehérgallérosok voltak azok is, akik a legérzékenyebben reagáltak a lapáremelésekre, ez nem jelenti azt, hogy sokaknak feltétlenül le is kellett mondaniuk kedvenc újságaikról, hiszen ez a kör érthette el legvalószínűbben más forrásokból (iroda, könyvtár) lapjait. Figyelemre méltó, hogy a munkások is átlagosan az év kétharmad részében vásároltak egy-egy újságot, míg a parasztság adatai, amely körében a korszakban – és e periódusban is – a legmagasabb volt a sajtó térhódításának az üteme, összhangban vannak a megyei sajtó dinamikájával.

A sajtóirányításnak tehát a hatvanas évek végétől árnyaltabb képe lehetett a közvéleményről, annak rétegzettségéről, elvárásairól, amelyre elsősorban a meggyőzés hatékonysága, a hatásgyakorlás javítása érdekében volt szüksége. Ez egyben volt következménye és táplálója az ötvenes évek egyirányú információáramlásától való elszakadásnak. A hatvanas években megnyílt a lehetősége annak, hogy az irányításban és a szakmában dolgozóknak egyre nagyobb rálátása legyen a nyugati kommunikációelméleti irodalomra, közvélemény-kutatási eredményekre és módszertanra. Ezeknek egy-egy megállapítása az újságírók belső folyóiratában is megjelent. A hatalom igényelte a visszacsatolást, a közvélemény megismerését és a döntéseiben tekintettel is volt arra, de a politikai újságírás csak másodlagos terepe lehetett ennek a folyamatnak. Bár számos lakossági panasz nyomtatásba is került, az olvasói reakciók

jelentős része nem a lapokban, hanem a levelezési rovatok összefoglalóiban jutott el a Pártközpontig. A közvélemény-kutatási eredményeknek is csak kis hányadát publikálták, a jellemző forma inkább a bizalmas jelentés volt.

Az olvasó ebben a képletben alapvetően megmaradt meggyőzendő, nevelendő lénynek. Az ideológiai misszióhoz azonban kulturális misszió is társult, ebben az értelemben a „közszerzői ethoszt” képviselte. Ezt a kiadók, nyomdák társadalmi tulajdona lehetővé is tette, hiszen nem – illetve csak részben – kellett az olvasóközönség elvárásaihoz igazodnia a színvonal tekintetében: meghatározhatta a szintet annál egy-két fokkal feljebb, a magaskultúrához közelebb. A hatalom feladatának érezte a korábban a műveltség bástyáin kívül szoruló rétegek beemelését, amelyben természetesen az oktatás játszotta az elsődleges szerepet, ám második-harmadik vonalban ott szerepeltek a különböző művelődési lehetőségek – művházak, mozik és a tömegkommunikáció. Az újságírás-újságolvasás azelőtt városi passzió volt. A vidéki emberek tömegesen ezekben az évtizedekben váltak újságolvasóvá.

A sajtóirányítás olvasókról kialakított képe is sokat finomodott. A homogén tömeg képzetétől 1956 után már a kezdeteknél megszabadult, helyette a társadalmi rétegek szerepét hangsúlyozta. Bár az egyformaság, uniformizáltság vádját a sajtó nehezen vetkőzte le, a sajtóirányítás az egyes olvasói rétegek eltérő információs szintjéhez és igényéhez igazodó újságok és műsorok kialakítását bátorította. Erről is egyre több és egyre pontosabb képe lehetett a közvélemény-kutatások révén.

Végül a határozatokban szereplő lakosság, a passzív befogadó, az állampolgár egyre több attribútumát vette fel. A szocialista demokrácia gondolata az olvasót cselekvő, közéletileg aktív szereplőnek tételezte, amelyben a tömegkommunikáció funkciója az, hogy ellássa a közönséget az aktív részvételhez szükséges információkkal, tudással. Ez utóbbi a tájékoztatási határozatok szintjén nem mondatott ki, inkább két évtized útkeresési irányának foghatjuk fel, amelynek során a hatalom rendre megtorpant a továbblépés előtt. A tájékoztatáspolitikai érvényességének fenntartása mellett azonban egyre több olyan orgánus és műsor jelent – jelenhetett – meg, amely szellemiségében már nem a hatalom, hanem a közönség kiszolgálását helyezte előtérbe.

X. Zárszó helyett – a személyek szerepéről

A fent leírtakat követően is felmerülhet, nem volt-e a személyeknek mégiscsak a struktúrák feletti jelentősége a korszak sajtójára. Nem méltatlanul hanyagolta-e el az elemzés a meghatározó politikusokat? Nem volt-e nekik mégiscsak döntő befolyásuk arra, milyené is vált, hogyan fejlődött a magyarországi nyilvánosság, a hazai sajtó és média?

Legelőször is fel kell vetnünk Kádár János szerepét. A korszak névadójának legfeljebb 1956 novemberében volt legfőbb gondja a sajtó. Az ő szemében az újság, a rádió és a televízió hatalmi eszköz volt, amelynek a párt politikáját kell képviselnie. A Népszabadság rögtön a puskák után jött – de miután a sajtó lojalitásához nem kellettek már a „puskák”, annyi figyelmet sem igényeltek. Mindez a MÚOSZ 1958-ra elvégzett konszolidálásával évtizedekre lezárt úgy lett. A pártirányítás is megmaradt osztatlan – de ez az osztatlanság nem jelentette a gyakorlatban a decentralizáció hiányát.

Napi szinten nem foglalkozott a sajtóval, igaz mint „főrésvényes”, a Népszabadságot rendszeresen olvasta, a korszakban elsőszámú médiummá előlépő televíziót viszont csak ritkán nézte. Bár határozat is volt rá, ritkán fordult meg az újságírók között, nem osztogatott utasításokat. Egyszer-egyszer – mint az 1971-es sajtóaktíván – mélyebben is elbeszélgetett az újságírókkal, de „az Öreg” legtöbbször csak kifakadt valamin, elejtett egy-két megjegyzést különböző fórumokon, és egyes vitás személyi kérdéseket is eldönthetett az ő állásfoglalása. A nyilvánosság működését, a sajtóstruktúrát csak elvétve formálta, ha rajta is volt a névjegye a magyarországi nyilvánosságon, az sokkal inkább negatív értelemben működött: azáltal, amilyen az nem lett. Egrészt az ötvenhatos pártellenzék, írók és újságírók törekvéseivel ellentétben nem lehetett plurális és „ellenzéki” – Kádár határozottan elutasította, hogy olyan „munkamegosztás” alakuljon ki, amelyben a sajtóban dolgozók a határozatok és intézkedések kritikájára rendezkednek be. Hiába hangzott el egyre többször, hogy az egypártrendszer keretei között a pártnak kell betöltenie „önmagá ellenzékiének” a szerepét is, a sajtóbírálat nem jelenthette a döntések megkérdőjelezését. A kritika funkcióját a végrehajtás segítségével jelölték meg. A Népszabadság hetvenes évekbeli vitái mutatják, hogy ha volt – politikai háttérrel rendelkező – újságírói elégedetlenség a párt irányvonalával szemben, az a határozatok értelmezése körüli vitaként törhetett felszínre. A nagynyilvánosság elé azonban csak áttételesen, önmagán túlmutató jelentőségű kérdések tárgyalása formájában került.

Másrészt viszont nem lett sem Kádár – sem a pártvezetés más tagjainak – személyi propaganda fóruma. Ennek végletes formája a Ceausescu idejében működő román sajtó és média volt, de az MSZMP első titkárának személye messze nem nehezedett úgy rá az ország sajtójára, mint ahogy az a Szovjetunióban és más szocialista országokban – talán Lengyelország kivételével – jellemzővé vált. Szerepléseivel nem sajátította ki a teret, nem rá, hanem a politikájára kellett a nyilvánosság szereplőinek tekintettel lenni. Kádár volt, hogy hetekig nem szerepelt a napilapokban, ha igen, a cikkek akkor is legtöbbször valamilyen párt vagy állami eseményhez, nemzetközi találkozóhoz kötődtek. Az első titkár nem kereste a nyilvánosságot – és ez a tartózkodás parancsolólag hatott a pártvezetés egészére, amelynek

sajtóbeli – és más nyilvános – megszólalásait a kollektív vezető testületek hagyták jóvá. Igazi „médiapolitikus” nem is jelent meg – legfeljebb Aczél hajlott rá, hogy a francia televízióban vitázzon, Pozsgay pedig végrehajtott egy-két „médiahekket” a pártvezetés megkerülésével a legutolsó években.

A nyilvánosságra, tájékoztatáspolitikára meghatározó személyként a többiek közül nyilván elsősorban Aczélra gondolhatnánk, hiszen a kor kultúrpolitikáját az ő nevével, a legendás három T-vel köti össze a történeti irodalom is. Aczél működött a sajtó területén is, volt a KB ideológiai titkára, rengeteg szálat tartott a kezében és rángatott, de őt a sajtóból elsősorban az ideológiai és kulturális folyóiratok, a kulturális rovatok érdekelték, valamint legfőképpen az, hogy a nagy neveket benntartsa az első nyilvánosságban. Ez volt az ő birodalma, nem a politikai újságírás.

A sajtó és a média irányítói, a „tájékoztatáspolitikusok” közül Szirmai István, Grósz Károly és Lakatos Ernő neve merülhet fel. Ők egyben egy-egy évtizedet is szimbolizálnak a sajtóirányítás élén. Szirmai, az újságíró családból származó, erdélyi illegális kommunista, aki Kádárhoz hasonlóan megjárta Rákosi börtöneit, kétarcú figura volt. Hivatalos megnyilatkozásaiban szigorúan tartotta magát a hivatalos vonalhoz, a tömegkommunikációban azonban nem torlaszolta el a változások útját. Felismerte, hogy a tömegkultúra, a szórakoztató tartalmak legalább annyira – ha nem jobban – szolgálják a rendszer elfogadottságát, stabilitását, ezért viszonylag szélesre tárta a stílus és tartalom oldásának lehetőségeit. Az ő idejében váltak „olvashatókká” a lapok, lett népszerű, műfaji sokszínűséget felmutató médium a rádió és a televízió. Aczélhoz hasonlóan ő is „mentett” értékes embereket, szerette, ha a jó szakemberek a szakmában maradnak. Az aprómunkát természetesen nem ő végezte sem 1956 után, sem a későbbiekben. Arra ott volt Siklósi Norbert, Darvasi István, Naményi Géza. A változások, amelyek vezetése alatt megindultak, mégsem köthetők kifejezetten a személyéhez. A kádári vezetés az ötvenes évek vége óta kereste a társadalommal a kiegyezés útját, a szakmaiság depolitizálásának lehetőségeit és határait, majd az érdekviszonyok elismerését és megjelenítését, a hatékonyság szempontjainak érvényesítését. Ebbe a sorba illeszkedtek a tájékoztatáspolitikai változásai is, köztük a rendkívül jelentős 1965-ös határozattal, a hatvanas évek végén formálódó elképzelésekkel. Az, hogy az ország Rákosi-korszakra jellemző hermetikus lezárása nem lehetséges, illetve hogy ennek a tájékoztatáspolitikára nézve is súlyos következményei vannak, nem egy ember felismerése, és nem csak a sajtóban jelentkezett. A gazdasággal kapcsolatban például már jóval korábban kibontakozott az ezzel kapcsolatos vita. A nyilvánosság működését befolyásoló elképzeléseket nem is mindig Szirmai vetette fel, a döntések előtti viták kérdésében például Komócsin Zoltán mint Népszabadság főszerkesztő szólalt fel. Mindenesre e törekvésekben, változásokban, a nyilvánosan tárgyalható kérdések bővülésében, a tartalmi-formai gazdagság növekedésében jelentős szerepe volt a hatalom eredményes konszolidációt követő magabiztosságának.

A hetvenes évek tájékoztatáspolitikai felelőse, Grósz Károly fegyelmezett pártfunkcionárius volt, aki már 1956 előtt Borsod-Abaúj-Zemplén megyében agitációs és propaganda vonalra került. Számára az agitprop terület vezetése pártmunka volt, nem több. Egy bonyolult, számos

kihívást jelentő szféra, ahol rendet kell tartani, és ahol a közönség tájékoztatása nem cél, hanem eszköz volt. A hetvenes évek viszonylag nyugodtan teltek, készültek a sajtótervek, folytak a tanácskozások, sokasodtak a részlegek, burjánzott a hivatal. És terebélyesedett a sajtókinálat is, új lapok, műsorok jelentek meg, a mélyben – a fennálló struktúra ismételt elismerése mellett – még a sajtó struktúrája is formálódott, nagyrészt a helyi sajtónak és a gazdasági reformnak, a nyereségesség elvének és az újabb és újabb rétegigények elismerésének köszönhetően. Voltak közléspolitikai bakik, kisebb-nagyobb botrányok is, miközben a MÚOSZ, a Tájékoztatási Hivatal és az APO új vezetése olajozottan együttműködött. Mire felszínre kerültek a nagy feszültségek, mozgolódni kezdett az értelmiség köreiben az ellenzék, és nyilvánvalóvá vált a fiatal nemzedék betagozásának kudarca, Grósnak is távoznia kellett a pártközpontból.

A nyolcvanas évek elején a pártvezetés a rendrakáshoz keresett embert, és találta meg a „sajtóirányítás bulldozgóját” Lakatos Ernő személyében. Lakatos kemény kézzel hajtotta végre az összes központi lapot és médiumot érintő személycserét, szétterítve a szerkesztőségi csúcspozíciókban a sajtóirányításban edződött kádereket. Kitarotán őrködött a tájékoztatáspolitikai elvek és egyedi utasítások betartatásán, nem sajnálta az estéit sem a hivatali teendőktől. A telefonban üvöltött, miközben a főszerkesztői értekezleteken az együttműködésről, partneri viszonyról, a jobb információáramlásról, a tilalomfák hiányáról beszélt. A párt azonban csak egyoldalú partnerséget kínálhatott, amely addig tartott, amíg a szerkesztőségi-újságróli törekvések nem keresztek politikai megfontolásokat, tájékoztatáspolitikai döntéseket. Az újságok vezetőit valóban igyekeztek beavetni az indokokba és a tervekbe, ám a partneri viszony inkább csak egyetértési joggal járt, a kérésekkel való szembehelyezkedéssel nem számolt. Másrészt ez a partnerség nem terjedt ki azokra a beosztott újságrókra, akik között egyre határozottabban feltűntek azok, akik már nem osztottak közös politikai múltat és tapasztalatokat a hatalom képviselőivel. Nem vettek részt az illegális mozgalomban, nem voltak emlékeik a Horthy-korszakból, a nyilas uralomról, nem élték meg forradalmi változásként a társadalmi viszonyok gyökeres átalakítását, és a legfiatalabbaknak már az „ellenforradalmi veszély”, a „nacionalizmus” kárhóztatása sem sokat mondott. Az igazodást mindenestre Lakatos egy bő fél évtizedig elérte, aztán – a hatalomgyakorlás új módjának keresése keretében, a monopolisztikus hatalomgyakorlásról a hegemonisztikus formára való áttérés jegyében – 1988-ban kiszervezték alóla az osztályát. A pártvezetés a nyilvánosság rendjének megőrzése megújításának módjait kereste, míg őt berlini nagykövetséggel kárpóolták.

Lakatos Ernő végrehajtó ember volt, nem a tájékoztatáspolitikai alakítója. A nyilvánosság-reform Berecz János feladata lett volna, de az nemcsak az ő tudományát haladta meg: a rendszer sajtója és nyilvánossága annyiban lehetett plurális, amennyire a politikai rendszer maga. A reform többször is felmerült, és elment addig, ameddig az adott struktúrán belül elmegetett, míg az újságírás gyakorlata, a hírszolgáltatás színvonala a Kádár-korszak bő három évtizede alatt sokat változott – előnyére. Az újságírók sokat vitatkoztak az egyes részterületek munkájának megjavításáról, a szerkesztőségek és az állami hivatalok, üzemek kapcsolatának

minőségéről, az információhoz jutás jogáról. Már 1957-ben eldölt, hogy a tájékoztatáspolitikai megvalósításának kulcsfigurái a főszerkesztők lesznek. Ez a megoldás egyúttal azzal járt, hogy a magyarországi politikai újságírás arculatának kialakításában, az egyes lapok sajátos stílusának kikísérletezésében is döntő szerephez jutottak a sajtó újságíró vezetői. Olyan intézményvezetők mint Hárs István (Magyar Rádió), Barcs Sándor (MTI) és főszerkesztők mint Mihályfi Ernő, Pethő Tibor (Magyar Nemzet), Kelen Béla (Esti Hírlap), Pálffy József (Magyarország), Garam József (Figyelő), Kőrösy József (Valóság), Vince Mátyás (HVG), Faragó Vilmos (Élet és Irodalom) magatartása, némelyikük védernyője, illetve felfogása komoly szerepet játszott abban, hogy a politikai újságírás az adott formában – és színvonalon – valósult meg.

A korszak végére – többszöri sikertelen nekifutás után – megszületett egy sajtótörvény is, amely viszont azokat a lapalapítási szabályokat rögzítette, amelyek már az ötvenes évek végén, és azokat az informálási kötelezettségeket írta elő, amelyek csírájában már a hatvanas évek elején rendelkezésre álltak. Azaz a status quo-t akkor, amikor már kezdett minden mozgásba jönni.

Amennyiben a sajtó változatosságáról beszélhetünk – ha az ötvenes évekhez viszonyítunk, feltétlenül tehetjük –, azt nemigen magyarázhatjuk a struktúrák változásával: ugyanazok a szervek, hivatalok és társadalmi szervezetek, ugyanaz a pártirányítás 1957-ben, mint 30 évvel később. Nagy, egyszeri eseményhez köthető változás a politikai újságírásban az 1968 reformmal, de a reformerek visszaszorulásával sem következett be. A pártközpont kiemelt irányító szerepe is végig megőrződött. Ha azonban a pártvezetés egysége bomlott meg, azt a sajtóirányítás is megérezte. Annál is inkább, mert az agitprop osztályon túl a számtalan párt, állami és társadalmi szereplő, amely részt kért vagy akaratlanul is kapott a sajtó irányításából eleve megalapozott valamiféle többszínűséget, amint az igazodási kényszer enyhült. A pártközpont, a Tájékoztatási Hivatal maroknyi csapata megszabhatta a zenét, de a táncot a szerkesztőségekben járták, és nem mindig találták, néha nem is keresték a ritmust. Az alapkoncepció szerint a végrehajtásban kulcsszerepet a főszerkesztők, illetve a szerkesztőségek kommunista újságírói töltötték be. Előbbi végig működőképes is maradt, a párttag újságírók jelentősége viszont üres frázisként kongott. A lázadás szelleme 1954 őszén tört elő első ízben az újságíró-társadalomból, majd vezetett el az 1956-os szerepvállalásig. Az 1956 utáni végrehajtott nagymértékű személycseréket több évtizedre megteremtették az alku lehetőségét, ám hiába igyekeztek a képzésben biztosítani a politikai lojalitást és ideológiai megbízhatóságot, a nyolcvanas években már egyre inkább helyet követeltek azok a generációk, akiket nem elégítettek ki elődeik kompromisszumai, akik magasabb végzettséggel, nem ritkán széles látókörrrel érkeztek meg a szakmába, és akik a lenini újságírás helyett az angolszász objektivitás-iskolát találták vonzóbbnak. Amikor az irányítás direkter formáit sorra felszámolták, nem volt olyan kipróbált gyakorlat, ami biztosíthatta volna a párt befolyását, ám a párt általános visszavonulása közepette ez nem is volt reális elgondolás. 1988 végére már mindenki a saját zenéjét akarta játszani.

Bibliográfia

Monográfiák, tanulmányok

- A mélyponttól a kibontakozás illúziójáig (1958–1969). Forrás: <http://muosz.hu/tortenet.php?page=datum&sub=datum17> (2009. február 6.)
- A tömegkommunikáció helye, szerepe és működése a konszolidáció éveiben Magyarországon (1956–1963). In: Cseh Gergő Bendegúz–Kalmár Melinda–Pór Edit [szerk.]: Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra 1956–1963. Budapest, Osiris, 1999, 217–227.
- Agárdi Péter: A Magyar Rádió utolsó 15 éve. Médiakutató 2004 ősz, 93–110.
- Angelusz Róbert: A rejtőzködéstől a megnyilatkozásig. In: Somlai Péter [szerk.]: Értékrendek és társadalmi-kulturális változások. Budapest, ELTE Szociológiai Intézet, 1992., 78–95.
- Angelusz Róbert–Békés Ferenc–Nagy Márta–Tímár János: Az újságírók társadalmi helyzete 1981-ben. II. rész. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1983
- Antalóczy Tímea–Kálmán Zsuzsa: Médiaműfajok 1979–1996, In: Bajomi-Lázár Péter [szerk.]: Magyar médiatörténet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005., 199–258.
- Bajomi-Lázár Péter: A magyarországi médiaháború. Budapest, Új Mandátum, 2001
- Bajomi-Lázár Péter: A politika mediatizálódása és a média politizálódása. Médiakutató 2005 tavasz, 39–51.
- Bajomi-Lázár Péter: Az objektivitás doktrína nyomában. A politikai újságírás normái az Egyesült Államokban. Médiakutató, 2003 nyár, 13–38.
- Bajomi-Lázár Péter: Médiapolitika. In: Bajomi-Lázár Péter [szerk.]: Magyar médiatörténet. Budapest, Akadémiai, 2005, 19–52.
- Balázs Bálint: Csernobil: a kádári tájékoztatáspolitikai csődje. Múlt-kor, 2006. április 26. Forrás: <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?id=13356> (2009. március 30.)
- Bart István: Világirodalom és könyvkiadás a Kádár-korszakban. Budapest, Osiris, 2003.
- Bayer Judit: Sajtó- és médiajog. Magyar médiatörténet. In: Bajomi-Lázár Péter [szerk.]: Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005., 159–198.
- Bethlenfalvy Gábor–Szőnyi Szilárd: Hír – érték: konzervatív újságírás elméletben és gyakorlatban. Budapest, IGEN Katolikus Kulturális Egyesület, 2005
- Bodoky Tamás–Dányi Endre: Új média. In: Bajomi-Lázár Péter (szerk.): Magyar Médiatörténet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005. 133–158.
- Bogart, Leo: Commercial Culture. New York, Oxford University Press, 1995
- Bourdieu, Pierre: A közvélemény nem létezik. In: Tájékoztatás XVII. (1986/6). Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont
- Bozóki András: Cenzúra és sajtó Magyarországon az 1980-as években. Korunk, 1996/1. 59–70.
- Choldin, Mariana Tax & Friedberg, Maurice: The Red Pencil: Artists, Scholars and Censors in the USSR. Boston, Unwin Hyman, 1989

- Codrescu, Andrei (1991) Freedom of the Press. The Most Serious Threat Is Self-Censorship. Forrás: www.archives.crj.org/year/91/6/self_censorship.asp (2004. május 24.)
- Čulík, Jan: There was no censorship in Czechoslovakia in the 1970's and 1980's. Forrás: <http://www.arts.gla.ac.uk/Slavonic/Censorship.htm> (2009. február 17.)
- Curry, Jane Leftwich: The Black Book of Polish Censorship. New York, Random House, 1984
- Curry, Jane Leftwich: Poland's Journalists. Professionalism and Politics. Cambridge, Cambridge University Press, 1990
- Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Budapest, T-Twins Kiadó, 1995
- Domokos László: Leletmentés. Könyvek sorsa a „nemlétező” cenzúra korában, 1948–1989. Budapest, Osiris, 1996
- Feitl István: A nyilvánosság és feltételrendszere – 1968. Múltunk 2008/3., 128–156.
- Földes György: Hatalom és mozgalom. Budapest, Reform–Kossuth, 1989
- Földes György: Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés. Budapest, Napvilág, 2007
- Fricz Tamás: Az MSZMP és a tömegkommunikáció 1956–1986. Jel-Kép 1988/3, 21–27.
- Gyáni Gábor: Sajtótörténet a társadalomtörténelem szempontjából. Médiautató 2006 tavasz, 57–64.
- Gombár Csaba: A politika parttalan világa. Budapest, Kozmosz Könyvek, 1986.
- Gombár Csaba: Mi a politika? In: Gyurgyák János [szerk.]: Mi a politika? Budapest, Századvég, 1994. 7–20.
- Guillou, Jan felszólalása. Freedom of Expression and media self-censorship after 11. September 2001. Forrás: www.norkspen.no/arrangement/selvsensur.shtml (2004. május 23.)
- Gyarmati György–Botos János–Zinner Tibor–Korom Mihály: Magyar hétköznapiak Rákosi Mátyás két emigrációja között. Budapest, Minerva, 1988
- Gyuris György: A Tiszatáj fél évszázada. Szeged, Tiszatáj Könyvek, 1997.
- Habermas, Jürgen: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása. Budapest, Gondolat kiadó, 1971
- Hallin, Daniel C.–Mancini, Paolo: Media Systems: Three Models of Media and Politics. Cambridge University Press, Cambridge, 2004
- Havas Henrik: Pro domo avagy Fejezetek a 80-as évek sajtótitkaiból. Budapest, Alexandra, 2002
- Hegedűs István: Sajtó és irányítás a Kádár-korszak végén. Médiautató 2001 tavasz, 45–60.
- Heller Mária–Némedi Ágnes–Rényi Ágnes: A magyar nyilvánosság szerkezetváltozásai a Kádár-rendszerben. In: Somlai Péter [szerk.]: Értékrendek és társadalmi-kulturális változások. Budapest, ELTE Szociológiai Intézet, 1992. 109–118.
- Horvát János: Etika, jog, újságírás, média. In: Sükösd Miklós–Csermely Ákos [szerk.]: A hír értékei. Budapest, Média Hungária, 2001, 47–62.
- Hoyer, Svennik–Lauk, Epp: A hivatásos újságírás és a civil társadalom. Jel-Kép 1995/1, 73–89.
- Hudock, Ann: The Role of Media in Democracy: a Strategic Approach. Technical Publication Series. The USAID Office of Democracy and Governance, 1999

- Huszár Tibor: Az elittól a nómenklatúráig. Budapest, Corvina, 2007.
- Huszár Tibor: Kőrösi József emlékkönyv. Budapest, Corvina, 1998.
- Jakab Zoltán: A sajtótermékek ára és fogyasztása Magyarországon 1957–1990. Jel–Kép 1988/4., 27–40.
- Jansen, Sue Curry: Censorship. The Knot that Binds Power and Knowledge. Oxford, Oxford University Press, 1991
- Jenei Ágnes: Miből lesz a hír? Médiakutató, 2001 nyár, 22–40.
- Joó András (szerk.): A háború szolgálatában – Főszerkesztői értekezletek. Budapest, Napvilág Kiadó, 2007
- Juhász Gábor: Nyomtatott sajtó. In: Bajomi-Lázár Péter [szerk.]: Magyar médiatörténet. Budapest, Akadémiai, 2005, 113–132.
- Kalmár Melinda: Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája. Budapest, Megvető, 1998
- Kaposi Ildikó–Vajda Éva: Etikai dilemmák a magyar újságírásban. Sükösd Miklós – Csermely Ákos [szerk.]: A hír értékei. Budapest, Média Hungária, 2001, 29–39.
- Karátson Endre: Amiről nem beszélünk, avagy az öncenzúra logikája. In: Karátson Endre–Neményi Nimon [szerk.] Belső tilalomfák. Heemstede, Hollandiai Mikes Kelemen Kör, 1982
- Kiszely Gábor: Állambiztonság 1956–1990. Budapest, Korona, 2001
- Kókay György–Buzinkay Géza–Murányi Gábor: A magyar sajtó története. Budapest, MÚOSZ, 1994
- Kovács Emőke: Filmcenzúra a Kádár-korszakban. Magyar Hírlap, 2007. április 10.
- Kőszeg Ferenc: Könyvkiadói cenzúra Magyarországon. Beszélő, 1992/5–6.
- Kuczi Tibor: Szociológia, ideológia, közbeszéd. In: Kuczi Tibor – Becskeházi Attila: Valóság '70. Budapest, Sciennia Humana, 1992, 11–112.
- Kunczik, Michael: A demokratikus újságírás. Médiakutató 2001 nyár, 7–21.
- Kunetz Szabolcs: Gondolatok a helyi televíziózásról. Avagy helyben-bajban fűrészelve? Budapest, Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet, 2008. május, 25. Szám. Forrás: <http://www.akti.hu/akti/dok/fuzet25.pdf>
- Lakoff, George: Ne gondoldj az elefántra! Budapest, Napvilág Kiadó, 2006
- Lázár Guy: A szocialista nyilvánosság történetének alapvonalai. Kritika 1988/10. 19–22.
- Lendvai, Paul: The Bureaucracy of Truth. London, Burnett Books, 1981
- Márkus László: A legújabbkori magyar sajtótörténetírás módszertanáról, különös tekintettel az 1919–1944 közötti magyar sajtó történetére. Századok, 1979/5., 884–888.
- Máté György: Új március hírnöke. A tiltott magyar párt sajtó története 1917–1945. Budapest, MÚOSZ, 1975.
- McQuail, Denis: A tömegkommunikáció elmélete. Budapest, Osiris 2003
- Murányi Gábor: A szerző ellen erőlyesen fel kell lépni – „már csak a szerző érdekében is” Igazoló jelentések a hetvenes és nyolcvanas évekből. II. rész. Magyar Média 2000/2., 56–65.
- Murányi Gábor: „Súlyos politikai hiba.” Igazoló jelentések a hetvenes évekből. Magyar Média 2000/1., 65–74.

- Murray, John The Russian Press from Brezhnev to Yeltsin. Aldershot, E. Elgar, 1994
- Müller Rolf: Belügyi információs jelentések 1964–1990. In: Gyarmati György [szerk.]: Trezor 3. Az átmenet évkönyve, 2003. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2004, 147–164.
- Nagy Zsuzsa: Fél évszázad krónikása. Debrecen, Napló Kiadó Kft., 1994
- Németh György: A Mozgó Világ története 1971–1983. Budapest, Palatinus, 2002.
- Pálos Tamás: A pártos sajtótól az érdes sajtóig (Sajtópolitika a nyolcvanas években). Médiafüzetek 2004/1. 27–32.
- Pór Edit: A kádári tájékoztatáspolitikája 1956–1962. Kritika 1997/2., 37–41.
- Pór Edit: A Kádár-rendszer sajtópolitikája, 1963–1979. In: Cseh Gergő Bendegúz–Krahlucsán Zsolt–Müller Rolf–Pór Edit [szerk.]: Zárt, bizalmas, számozott II.. Budapest, Osiris, 2004, 279–290.
- Pölöskei Ferenc–Gergely Jenő–Izsák Lajos 20. századi magyar történelem 1900–1994. Korona Kiadó, Budapest, 1997.
- Réfi Attila: A helyi közigazgatás kérdései Magyarországon 1945–1990. In: Gergely Jenő [szerk.]: Autonómiák Magyarországon 1848–2000. I. kötet. Budapest, L'Harmattan, 2005. 83–114.
- Révész Sándor: Aczél és korunk. Budapest, Sík Kiadó, 1997
- Ripp Zoltán: Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990. Napvilág, Budapest, 2006
- Rivers William L.–Mathews, Cleve: Médiaetika. Budapest, Bagolyvár, 1993
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, Osiris, 2000
- Self-Censorship: How Often and Why Journalists Avoiding The News. Pew Reserch Center. 2000. április 30. Forrás: <http://people-press.org/report/39/> (2009. február 20.)
- Siebert, Friedrich S.–Peterson, Theodore–Schramm, Wilbur: Four Theories of the Press. Urbana, University of Illinois Press, 1956
- Sipos Balázs: A politikai újságírás mint hivatás. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004
- Sipos Balázs–Takács Róbert: Újságíró normák. In: Bajomi-Lázár Péter [szerk.]: Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005, 53–88.
- Sipos Levente: A Népszabadság letiltott cikke 1956 novemberében. Múltunk 1992/1., 131–144.
- Standeisky Éva: Az írók és a hatalom 1956–1963. Budapest, 1956-os Intézet, 1996
- Szabolcsi Miklós [szerk.]: A magyar sajtó története I. 1705–1848. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979.
- Szabolcsi Miklós [szerk.]: A magyar sajtó története II/1–2. 1848–1892. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985.
- Szalay Hanna [szerk.]: 1956 sajtója: október 23.–november 4. Budapest, Geopen, 2006.
- Szuszlov, Ilja: The Censorship of the Writer. In Choldin, Marianna Tax–Friedberg, Maurice [szerk.] The Red Pencil: Artists, Scholars and Censors in the USSR. Boston, Unwin Hyman, 1989.

- Takács Róbert: A csehszlovák sajtóirányítás a hatvanas és a hetvenes évek fordulóján, Budapestről nézve. Médiakutató, 2008 tél, 69–82.
- Takács Róbert: A Los Angeles-i olimpia a magyar sajtóban. Múltunk, 2005/3., 255–297.
- Takács Róbert: A Mozgó Világ története (recenzió). Múltunk, 2004/2., 291–293.
- Takács Róbert: A (sajtó)nyilvánosság szerkezete. Múltunk, 2008/3., 158–159.
- Takács Róbert: A származási kategorizálás megszüntetése 1962–1963. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008
- Takács Róbert: Nevelni és felkelteni a gyűlöletet. Az ötvenes évek karikatúra irodalma. Médiakutató, 2003 tavasz, 45–60.
- Takács Róbert: A polgári sajtó, a koalíciós időszak és a személyi kultusz újságírásának reprezentációja a Kádár-korszakban. Médiakutató, 2004 tavasz, 85–99.
- Takács Róbert: Sajtóirányítás és újságírói öncenzúra az 1980-es években. Médiakutató 2005. tavasz 55–70.
- Takács Róbert: Újságírói szerepfelfogások 1954 és 1956 között Magyarországon. Médiakutató, 2006 tél, 7–24.
- Tardos Róbert–Terestyéni Tamás: A sajtóolvasási szokások alakulása 1974 és 1983 között. Tömegkommunikációs Adatok sorozat. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont. 1984.
- Tischler János: Az Onódy-ügy, 1964. In: Rainer M. János [szerk.]: „Hatvanas Évek” Magyarországon. Tanulmányok. Budapest, 1956-os Intézet, 2004. 239–271
- Vámos György: „Mit ér a szó most?” Rádióműsorok Sztálin haláláról. Beszélő 2003/3. Forrás: <http://beszelo.c3.hu/03/03/12vamos.htm> (2009. február 24.)
- Vásárhelyi Mária–Halmi Gábor (szerk.): A nyilvánosság rendszerváltása. Budapest, Új Mandátum, 1998.
- Vladimirov, Leonid: Soviet Censorship: A View from the Inside. In: Choldin, Marianna Tax & Friedberg, Maurice (eds.) The Red Pencil: Artists, Scholars and Censors in the USSR. Boston: Unwin Hyman, 1989
- Vörös László: Szigorúan ellenőrzött mondatok. Szeged, Tiszatáj Könyvek, 2004.
- Zöldi László: Az ÉS vitái. Budapest, Műzsák Közművelődési Kiadó, 1987.

Korabeli cikkek, tanulmányok

- A derűlátás mértékegységei – Pálfi Józseffel beszélget Nádor Tamás. Jel–Kép, 1984/1., 29–38.
- A lehető legteljesebb nyilvánosság híve vagyok – Vince Mátyással beszélget Nádor Tamás. Jel–Kép, 1986/4., 95–101.
- A Magyar Sajtó kerekasztala – Belpolitika és belpolitikai újságírás. Magyar Sajtó 1983/9. 7–22.
- A Magyar Sajtó kerekasztala – sajtónk korszerűsítésének folyamatáról. Magyar Sajtó 1980/2., 33–46.
- A Magyar Szocialista Munkáspárt néhány időszerű ideológiai feladata. Társadalmi Szemle 1965/4. 39–41.

- A Magyar Újságírók Országos Szövetsége V. Küldöttközgyűlése. Magyar Sajtó, 1965/7-8, 212–213.
- A MÚOSZ Elnökségének beszámolója a MÚOSZ V. Küldöttközgyűlésén. Magyar Sajtó 1965/7–8., 193–223.
- A sajtó a lakosság közérzete javításának szolgálatában. Magyar Sajtó 1983/4., 1–17.
- A szovjet sajtóanyagok hatékonyságának növeléséről. Magyar Sajtó 1962/6, 185–186.
- A tények válaszolnak. 1. Az ellenforradalom megítélése. Népszabadság, 1986. október 16.
- A tömegtájékoztatás helyzetének és működésének jellemzői és problémái. Jel-Kép 1988/3., 82–93.
- Aczél György: Az eszmék nemzetközi küzdőtéren. Társadalmi Szemle 1974/2, 3–17.
- Aczél György: Az újságírás megnövekedett szerepe és felelőssége. Magyar Sajtó 1980/12., 353–359.
- Aczél György: Elméleti igényesség – tudatosabb tevékenység. Pártélet 1983/2, 8–15.
- Ádám László: Vitázzunk többet a gazdasági problémákról. Magyar Sajtó 1965/3., 80–82.
- Agárdi Péter: A nyilvánosság intimizálása. Társadalmi Szemle 1988/10., 12–17.
- Agárdi Péter: Napjaink ideológiai kérdései a tömegkommunikációban. Társadalmi Szemle 1987/6., 39–47.
- Ágoston László: Gazdaságunk és a sajtó. Magyar Sajtó 1970/3-4., 97–99.
- Állásfoglalás a sajtónyilvánosság kiterjesztéséről. Magyar Sajtó, 1988/1. sz., 5–10.
- Almási István: Interjú Dr. Soós Gábor államtitkárral: „Jól segítette a sajtó az őszi mezőgazdasági munkákat”. Magyar Sajtó 1975/1., 21–23.
- Avar János: A gyorsaság a mai hírózónben a hitelesség formája. In: Tájékoztatók a tájékoztatásról. Jel-Kép, 1980/2., 5–21.
- Az újságírói magatartás szabályai, 1974. Magyar Sajtó 1974/7., 209–211.
- Az újságírói magatartás szabályai, 1985. Magyar Sajtó 1985/9., 7–9.
- B. Varga Zsuzsa: Sió papa 33 éve. Népszava, 1972. május 26.
- Bajnok Zsolt: A parlamentről írni. Magyar Sajtó 1976/12., 367–370.
- Baktai Ferenc: Egy apudicisztikus cikktípusról. Magyar Sajtó 1965/2., 43–44.
- Baktai Ferenc: Ellenségünk az esemény. Magyar Sajtó 1970/11., 334–335.
- Baktai Ferenc: Országgyűlés, sajtó, realitások. Magyar Sajtó 1972/10., 307–309.
- Baló László: Hiánycikkek a sajtóban. Magyar Sajtó 1962/5., 147–148.
- Bányász Rezső: A külpolitikai asztal másik oldalán. Magyar Sajtó 1970/11., 321–322.
- Bányász Rezső: A tájékozódás joga – a tájékoztatók felelőssége. Társadalmi Szemle 1986/10., 24–31.
- Barabás János: Ideológiai harc és propagandaverseny. Társadalmi Szemle 1987/4. 30–38.
- Barcs Sándor: Amivel a közgyűlés megbízott minket. Magyar Sajtó 1970/2., 33–38.
- Barcs Sándor: Az aktíva után. Magyar Sajtó 1972/1., 1–3.
- Baróti Géza: A parlamentből jelentettük. Magyar Sajtó 1967/11., 335–336.
- Baróti Géza: Lapzártára várva. Magyar Sajtó 1975/2., 47–49.
- Baróti Géza: Újságot olvasó újságírók. Magyar Sajtó 1976/2., 46–47.

Békés Ferenc: Politikai ismeretszint és politikai állásfoglalás. *Pártélet* 1967/11., 91–94.

Berecz János: Ideológiák a változó világban. *Pártélet* 1987/12, 3–21.

Bereczky Gyula: A hír és háttere. *Magyar Sajtó* 1976/9., 257–259.

Berend T. Iván: Válság és megújulás. *Magyar Nemzet*, 1981. október 2.

Bernát György: Nyilvánosság – félmegoldások nélkül. *Pártélet* 1988/7–8., 25–27.

Bernáth László: A tájékoztatás öncélúsága. *Magyar Sajtó*, 1987/11., 10–12.

Bor Ambrus: Nyílt tájékoztatás. *Magyar Nemzet*, 1976. október 22.

Burján Sándor: A hírszolgálat szemszögéből. *Magyar Sajtó* 1976/2., 37–40.

Burján Sándor: Miért szürkéek az országgyűlési tudósítások? *Magyar Sajtó* 1964/4., 119–120.

Cserhalmi Imre: Ki védi meg Szaló Györgynét? *Népszabadság*, 1971. november 17.

Csikós József: A sajtó politikai felelőssége. *Pártélet* 1988/3. 35–40.

Darvasi István: A sajtó munkásainak felelősségéről. *Pártélet* 1960/8., 27–35.

Domány András: Az újságíró legyen egyenes és felkészült. In: *Tájékoztatók a tájékoztatásról. Jel–Kép*, 1980/2., 5–21.

Domány András: Mit mondott a képviselő? *Magyar Sajtó* 1980/2., 57–58.

Éry József: Eseményből – közéleti esemény. *Magyar Sajtó* 1966/9., 265–266.

Fekete Sándor: A sajtó és szabadsága. *Jel–Kép*, 1982/1., 5–20.

Ferenczy Erika: Visszhang. *Magyar Sajtó* 1969/4., 121–122.

Ferenczy Erika: Visszhang. *Magyar Sajtó* 1969/5., 153–154.

Flanek Tibor: Ólombetűs munkaverseny. *Magyar Sajtó* 1984/1., 4–7.

Fodor Gábor: Belpolitikai újságírásunk státuszáról. *Magyar Sajtó* 1970/2., 42–44.

Fodor Gábor: Hol húzódik a periféria? *Magyar Sajtó* 1972/10., 299–300.

Fodor Gábor: Nyilvánosság, közvélemény, tömegkommunikáció. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 1976

Fodor Gábor: Olvasok vezércikkét. *Magyar Sajtó* 1978/4–5., 144–145.

Fodor Gábor: Újságírás és erkölcs. Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1971.

Fodor László: Pártirányítás és a sajtó. Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1978.

Föld S. Péter: A humor-híd pillérei. *Jel–Kép*, 1985/3., 40–49.

Földes István: A gazdasági propagandáról – a KB ülése után. *Magyar Sajtó* 1973/1., 5–8.

Földes István: A licenc – a technikai fejlődés meggyorsításának eszköze. *Népszabadság* 1972. február 27.

Földes István: Az első tapasztalatok. *Magyar Sajtó* 1968/4., 101–104.

Földes István: Egy százalék. *Népszabadság*, 1972. január 13.

Földes István: Korszerűt, gazdaságosan. *Népszabadság*, 1971. december 31.

Földes István: Nem nézőpont dolga. *Népszabadság*, 1971. november 28.

Földes István: Számadás, számvetés. *Népszabadság*, 1971. december 23.

Földes István: Szervezetekben! *Népszabadság*, 1971. december 12.

Földesi József: A bátorság szinonimái. *Magyar Sajtó* 1973/7., 213–214.

Garam József: A gazdaság – reflektorfényben. *Magyar Sajtó* 1972/3., 71–75.

Garam József: A „mechanizmusról” – de hogyan? *Magyar Sajtó* 1965/7–8., 224–226.

Garam József: A vállalati gazdálkodás és a sajtó. Magyar sajtó 1966/6., 164–166.

Garam József: Gazdasági újságírás 1965. Magyar Sajtó 1965/2., 35–38.

Garam József: Gazdasági újságírás – új közegben. Magyar Sajtó 1967/4., 97–99.

Gárdos Miklós: Nem-vezércikk a vezércikkről. Magyar Sajtó 1965/3., 67–70.

Gazdaságpolitikai újságírók országos tanácskozása. Magyar Sajtó 1983/3., 1–23.

Gazdaságpolitikánk a gyakorlat mérlegén. Népszabadság, 1972. február 6.

Gerencséri Jenő: Kritika és felelősség. Magyar Sajtó 1973/5–6., 161–163.

Gombó Pál: Bevezetés a sajtóismeretbe. Budapest, Tankönyvkiadó, 1967

Gombó Pál: Rovatfalak, politika, személyiség. Magyar Sajtó 1976/7., 214–219.

Grósz Károly: A XI. pártkongresszus határozatának megvalósításáért. Magyar Sajtó 1975/4–5., 97–104.

Grósz Károly: Az elért eredmények birtokában – újabb feladatok előtt. Magyar Sajtó 1976/6., 161–166.

Grósz Károly: Gondolatok a gazdasági agitációról. Magyar Sajtó 1971/2., 34–37.

Grósz Károly vitaindítója az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztálya által rendezett országos külpolitikai újságíró-tanácskozáson. Magyar Sajtó 1978/5., 97–109.

Győri Imre vitaindítója az országos agitációs és propaganda tanácskozáson. Magyar Sajtó 1979/2., 33–58.

H. Varró Rózsa: A nyilvánosság társadalmi szerepéhez. Társadalmi Szemle, 1984/12, 29–40.

Haynal Kornél: Gondolatok – riport ügyben. Magyar Sajtó 1962/2., 43–44.

Izsák Erika: Jelenlétünk minősége. Magyar Sajtó 1980/11., 325–327.

Jakab Sándor: A tömegkommunikációs rendszerek hatékonyabb munkájáról. Társadalmi Szemle 1970/2., 33–42.

(Józsa): Válság és kibontakozás. Egy emlékező kötet margójára. Magyar Nemzet, 1986. október 18.

K. I.: Az Izvesztijja vizsgálja olvasótáborát. Magyar Sajtó, 1968/8, 249–250.

Kádár János ünnepi beszéde az MSZMP Központi Bizottság jubileumi ülésén. Magyar Hírlap, 1968. november 24.

Karvalics László: A tájékoztatáspolitikai elvei és gyakorlata. Pártélet 1983/3. 56–60.

Karvalics László: Felelősséggel, eszmei tisztasággal. Magyar Sajtó 1983/9., 1–6.

Kékesdi Gyula: A hangulat varázsa. Magyar Sajtó 1971/8-9., 231–232.

Kelen Béla: Magasabb érdekekbe ütközik? Magyar Sajtó 1963/10., 296–297.

Kelen Béla: Sajtóirányítás – nem iskolás fokon. Magyar Sajtó 1969/5., 129–131.

Kerekasztal a tájékoztatásról. Népszabadság, 1987. december 24.

Kocsis Tamás: Szürke-e? Magyar Sajtó 1972/2., 36–38.

Kommunista felelősséggel az ideológiai munkában. Pártélet 1973/3, 7–13.

Korobejnyikov, V. Sz.: A közvélemény és a tömegkommunikációs eszközök a szocializmusban. In: Dimitrijev, Anatolij Vasziljevics (szerk.): A tömegkommunikáció a szocialista társadalom életében. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980

Kóródi József: Mit kér az olvasó? Magyar Sajtó 1971/8–9., 256–257.

Kóródi József: Néhány jó szó a mussz-anyagokról. Magyar Sajtó 1973/11., 333–334.

Kovács Judit: A vezércikk rehabilitálható. Magyar Sajtó 1978/10., 309–311.

Kovács Judit: Néhány megjegyzés a napilapok korszerűségéről. Magyar Sajtó 1970/8., 239.

Kovács Judit: Nyilvánosság és demokrácia. Magyar Sajtó 1968/10–11., 311–313.

Kőszegi Frigyes: A „szánni való” milliomos. Népszabadság, 1971. november 13.

Kulcsár Ferenc: A riporter elkötelezettségéről. Magyar Sajtó 1973/5–6. 133–135.

L. G.: A TV műsoráról. Magyar Nemzet, 1981. november 4.

Lakatos Ernő: Odaadással, felelősséggel. Magyar Sajtó 1983/1., 1–6.

Lakatos Ernő: Új esztendő küszöbén. Magyar Sajtó 1973/1., 1–4;

Lick József: A propagandakutatás néhány eredménye. Szociológia, 1977/3. 283–290.

Lőcsei Gabriella: A velünk élő történelem. Magyar Nemzet, 1986. november 26.

Lőkös Zoltán: Szabad-e lelkesednünk? Magyar Sajtó 1971/8–9., 237–238.

Malonyai Péter: Madármese. Magyar Nemzet, 1984. június 18.

Márkus László (szerk.): A magyar sajtó története. Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1977.

Márványi György: Demokratizmus, nyilvánosság, kommunikáció. Társadalmi Szemle, 1980/11, 54–64.

Márványi György: Kinek írjuk az újságot? Magyar Sajtó 1971/11., 332–333.

Máté György: Gondolatok a pártirányításról. Magyar Sajtó, 1956/9. 398–399.

Megyeri Károly felszólalása a MÚOSZ közgyűlésén. Magyar Sajtó 1985/7–8., 3–10.

Mélykúti Attila: Házigazdák. Magyar Nemzet, 1975. június 3.

Mélykúti Attila: „Sajtószabadság vagy van, vagy nincs.” – Tudósítás az újságíró-szövetségben január 14-én lezajlott nyilvánosságvitáról. Mozgó Világ, 1988/7., 38–46.

Mészáros Ferenc: A belpolitikai újságírás néhány időszzerű kérdése MÚOSZ belpolitikai szakosztályának jelentése alapján. Magyar Sajtó 1969/6., 175–176.

Mészáros Ferenc: Dr. Anonymus. Magyar Sajtó, 1963/9., 272–273.

Mészáros Ferenc: Javult-e az országgyűlési tudósítások színvonala. Magyar Sajtó 1972/8., 230–231.

Nagy Imre: A Központi Vezetőség ülése után. Szabad Nép, 1954. október 20.

Nagy Lajos: Miért agonizál a tudósítás? Magyar Sajtó 1964/1., 12–13.

Nemes Dezső: A szocialista demokrácia fejlődése Magyarországon. Társadalmi Szemle, 1964/11., 19–44.

Novobáczky Sándor: Gondolatok a sajtószabadságról. Magyar Sajtó, 1956/8., 349.

Novobáczky Sándor: Műfajváltás: avagy a publicisztika sorvadása? Magyar Sajtó 1970/2., 44–46.

Nyers Rezső: Gazdaság és politika. Magyar Nemzet, 1981. október 4.

Orbán Attila: A ma és holnap felelőssége. Népszava, 1975. május 24.

Orbán László: Az Országgyűlés Sajtóirodája. Magyar Sajtó, 1987/8–9., 39–41.

Országos gazdaságpolitikai újságíró-aktívaértekezlet. Magyar Sajtó 1976/3–4., 65–99.

Országos gazdaságpolitikai újságíró-tanácskozás (1977. február 24.). Magyar Sajtó 1977/3–4., 65–82.

Országos gazdaságpolitikai újságíró-tanácskozás (1978. március 10.). Magyar Sajtó 1978/4-5., 97–126.

Országos újságíró-aktívaértekezlet. Magyar Sajtó, 1971/12, 353–403.

Óvári Miklós: Ideológiai helyzetünk és feladataink. Társadalmi Szemle 1975/12, 15–28.

Pakots György: A sajtó feladata az új gazdasági mechanizmusban. Magyar sajtó 1966/12., 373–374.

Pálos Tamás: A közlés felelőssége. Magyar Sajtó 1972/10., 289–291.

Pálos Tamás: A szocialista országok és a szakosodás. Magyar Sajtó 1968/10–11., 305–307.

Pálos Tamás: Barátainkról többet, hitelesen. Magyar Sajtó 1968/2., 47–50

Pálos Tamás: Belpolitikus? Külpolitikus? Újságíró! Magyar Sajtó 1976/12., 353–357.

Pálos Tamás: Helyünk, szerepünk az ideológiai harcban. Magyar Sajtó 1973/3., 65–69.

Pálos Tamás: Kongresszus után – közgyűlés előtt. Magyar Sajtó 1980/4., 97–103.

Pálos Tamás: Korunk és amit belőle mutatunk. Magyar Sajtó 1977/3–4., 93–95.

Pálos Tamás: Legyen véleményünk. Magyar Sajtó 1967/2., 46–48

Pálos Tamás: Új helyzetben – eszméink erejével. Pártélet 1974/3, 6–11.

Pásztor János: Egész éven át. Magyar Sajtó 1973/11., 324–325.

Pécsi Ferenc: A kongresszus után a vonzóbb sajtóért. Magyar Sajtó 1963/1., 1–3.

Pécsi Ferenc: A módszer javítása. Magyar Sajtó 1964/6., 171–173.

Pécsi Ferenc: Az MTI és az egyformaság. Magyar Sajtó 1962/5., 138–140.

Pécsi Ferenc: Az olvasó kegyeinek keresése. Magyar Sajtó 1966/8., 225–227.

Pelle János: Információ, szórakoztatás. Reflexiók a tömegtájékoztatásról. Kritika 1979/11., 22–25.

Pethő Tibor felszólalása a MÚOSZ 1985. évi közgyűlésén. Magyar Sajtó 1985./7–8., 2–3.

Pethő Tibor: Tehetség –tanulás – tudás. Magyar Sajtó 1972/9., 257–258.

Pethő Tibor: Többszorosított információk hálózata. Magyar Sajtó 1969/2., 33–35.

Pintér István: Szerteágazó gondolatok az új határozatról. Magyar Sajtó, 1963/8. 230–232.

Pozsgay Imre: Demokrácia – közvélemény – nyilvánosság. Magyar Sajtó 1972/3., 76–78.

Pullai Árpád: A kommunista sajtó jubileumán. Népszabadság, 1968. december 7.

Rajk András: Ál-hírek, ál-tudósítások. Magyar Sajtó 1972/9., 262–264.

Rényi Péter felszólalása a MÚOSZ 1985. évi közgyűlésén. Magyar Sajtó 1985./7–8., 35–37.

Rényi Péter: Jegyzetek Révai József publicisztikájáról. Magyar Sajtó 1973./11., 329–332.

Rényi Péter: Új mechanizmus – új sajtó? Magyar Sajtó 1967/7., 193–196.

Részletek a sajtótörvény országgyűlési vitájából. Magyar Sajtó 1986/5., 11–27.

Réti Ervin felszólalása a MÚOSZ V. Küldöttközgyűlésén. Magyar Sajtó 1965/7–8., 193–223.

Réti Ervin: Két külpolitikai kommentár között. Magyar Sajtó 1970/7., 202–204.

Ritter Tibor: Amíg az eseményből hír lehet. Magyar Sajtó 1969/3., 83.

Ritter Tibor: Az agitáció új fóruma: a politikai vitakör. Pártélet 1972/7, 7–11.

Rózsa Gyula: A kulturális publicisztikáról – ami mintha nem volna. Magyar Sajtó 1967/8., 233–234.

Rózsa László: Publicisztikánk helyzete – Vitatézisek. Magyar Sajtó 1986/8., 8–10.

Ruffy Péter: Merre megyünk? Merre menjünk? Magyar Sajtó 1969/1., 4–6.

S. J.: Szövetkezeti gépekből maszek ócskavas. Népszabadság, 1972. december 22.

Sándor István: Kompetencia és inkompetencia – háború után. Magyar Sajtó 1988/14., 11–12.

Sárközi Andor: Tűnődés a gyorsaságról – Magyar Sajtó 1967/9–10., 275–276.

Siklósi Norbert: Szövetségünk munkájáról. Magyar Sajtó, 1968/10–11., 289–293.

Soltész István: Mit is tanítsunk? Magyar Sajtó 1976/5., 133–136.

Soltész István: Újságírók a parlamentben. Magyar Sajtó 1975/12., 359–361.

Söptei János: Hogyan írunk a faluról a városnak? Magyar Sajtó 1963/1., 11–13.

Szabó Ferenc: Diákturisták. Népszabadság, 1975. április 29.

Szabó László: A társadalmi igazságosság jegyében. Népszabadság, 1971. december 3.

Szabó László: A végrehajtáson a sor. Népszabadság, 1972. február 20.

Szabó László: Kizárták a pártból. Népszabadság, 1971. november 28.

Szabó László: Részletesen vagy tömören? Magyar Sajtó 1979/12., 355–359.

Szabó László: Sajtópáholy – kiknek? Magyar Sajtó 1987/8–9., 35–37.

Szamosi Károly: Gazdálkodás és tisztesség. Népszabadság, 1972. január 15.

Szántó Jenő: Dogmák a publicisztika ellen. Magyar Sajtó 1971/8–9., 241–243.

Szántó Jenő: Egyformák-e az újságjaink? Magyar Sajtó 1972/5., 140–142.

Szántó Jenő: Egyrészt – másrészt. Magyar Sajtó 1966/5., 138–140.

Szántó Jenő: Unalmas levél a szerkesztőhöz az érdekesség ügyében. Magyar Sajtó 1963/1. 14–16.

Szathmári Gábor: A parlamenti demokratizmus és a sajtó. Magyar Sajtó 1981/9., 10–15.

Szathmári Gábor: Gondolatok a belpolitikai újságírásról. Magyar Sajtó 1981/2., 7–10.

Szécsi Éva: Külpolitikai újságírásunk hatékonyságáról. Magyar Sajtó 1973/11., 335–338.

Szecskó Tamás: A közvélemény növekvő politikai szerepéről. Pártélet 1984/10. 41–45.

Szecskó Tamás: A tömegkommunikáció átalakulóban. Társadalmi Szemle 1985/3. 107–111.

Szecskó Tamás: Befolyás – hatás – hatékonyság. Társadalmi Szemle 1972/3, 61–67.

Szecskó Tamás: Informáltság és szocialista demokratizmus. Társadalmi Szemle 1970/5. 26–32.

Szecskó Tamás: Nyilvános társadalom – társadalmi nyilvánosság. Társadalmi Szemle 1988/10. 18–24.

Szecskó Tamás: Politika és közszolgálat. Társadalmi Szemle 1971/7., 43–50

Szenes Imre: Tavaszvárás. Népszava, 1975. február 26.

Takács Ferenc: Kit képvisel a rádióriporter? Rádió és Televízió Szemle 1969/1.

Tamás Pál (szerk.): A tőkés országok információs és propagandarendszere. Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1977

Tanács István: Allegória az egész televízió? Magyar Sajtó, 1987/12., 24–25.

Tardos András: Birkózás a protokollhírekkel. Magyar Sajtó 1968/6., 167–169.

Tatár Imre: Minél kevesebb meglepetést az olvasónak. Magyar Sajtó 1965/9., 271.

Tatár Imre: Titkolozási görcs. Magyar Sajtó 1963/6., 171–172.

Timmer József: Egyformák és unalmasak? Magyar Sajtó 1963/6., 169–170.

Tokár Péter: Még egyszer a minisztériumi sajtóosztályokról. Magyar Sajtó, 1963/2., 56–57.

Tömegkommunikáció a szocialista demokrácia rendszerében II. Bizottsági anyag (Dersi Tamás, Fodor Gábor, Gábor Pál, Márton Miklós, Pécsi Ferenc, Serény Péter, Szántó Miklós, Szecskó Tamás) Magyar Sajtó 1970/11., 326–330.

Újlaki László: Magyar Sajtó őrájárata az eltűnt sajtóosztályok nyomában. Magyar Sajtó, 1964/2., 46–48.

Újlaki László: Miért sorvad a tudósítás? Magyar Sajtó 1965/1., 20–21.

Újlaki László: Van-e a sajtónkban belpolitika? Magyar Sajtó, 1972/4., 104–106.

Ülést tartott a Népköztársaság Elnöki Tanácsa. Magyar Nemzet, 1960. január 16.

Vadász Ferenc: A leleplező cikk és az újságírói becsvág. Magyar Sajtó 1966/7., 202–204.

Választmányi ülésen. A tájékoztatás reformlépései. Magyar Sajtó, 1988/1., 1–4.

Varga György, dr.: A termelési agitáció átértékelése. Magyar Sajtó 1966/7., 207–208.

Várkonyi Margit: Ellenőrizni, de meddig? Magyar Sajtó, 1963/2., 52–53.

Vécsei György – Sz. Nagy Júlia: A Magyar Sajtó bemutatja a nemzetközi hivatású magyar lapokat. Magyar Sajtó, 1968/2, 56–61.

Végh-Alpár Sándor: A műveltség gyanúja. Magyar Sajtó 1987/10., 18–20.

Vértes Imre: A mi szabadságunk. Magyar Sajtó 1969/7., 193–197.

Vető József: A vezércikkről. Magyar Sajtó 1963/11–12., 358–360.

Vető József: Gondolatok a tájékoztatásról. Magyar Sajtó 1966/3., 65–68.

Vilmon Gyula: Tapasztalataim három sajtóosztályon. Magyar Sajtó, 1962/2., 49–50.

Zádor Tibor: Nemzetközi kérdések a magyar sajtóban. Magyar Sajtó 1966/5., 133–135.

Zele Ferenc: „Miért rosszak a képeslapok?” Magyar Sajtó 1972/4., 97–99.

Zsiday Csaba: Kötelező-e a tájékoztatásnál az unalom? Magyar Sajtó 1973/4., 105–106.

Zsiga bácsi. Magyar Nemzet, 1972. augusztus 12.

Levéltárak

MOL – Magyar Országos Levéltár

PIL – Politikatörténeti és Szakszervezeti levéltár

ÁBTL – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Forráskiadványok

1986. évi II. törvény a sajtóról. Művelődési közlöny 1986/12. 637–647.

A KSH Statisztikai Évkönyve

A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth, Budapest, 1960

A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth, Budapest, 1963

A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth, Budapest, 1975

A Magyar Szocialista Munkáspárt XII. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth, Budapest, 1980

A Magyar Szocialista Munkáspárt XIII. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth, Budapest, 1985

A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1975–1980. Szerk.: Vass Henrik. Kossuth, Budapest, 1983

A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. Vass Henrik–Ságvári Ágnes (szerk.) Kossuth, Budapest, 1973.

A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, 1963–1966. Szerk.: Vass Henrik. Kossuth, Budapest, 1978.

A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1967–1970. Szerk.: Vass Henrik. Kossuth, Budapest, 1974.

A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1976–1980. Szerk.: Vass Henrik. Kossuth, Budapest, 1983.

Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei, I–IV. Összeállította: Németh Jánosné. Budapest, 1995–2001. Forrás: <http://www.arcanum.hu/mol/> (utolsó letöltés: 2009. február 1.)

Hegedűs B. András–Rainer M. János [szerk.]: A Petőfi-kör vitái. Partizántalálkozó – Sajtóvita. Budapest, 1956-os Intézet – Múzsák Kiadó, 1991.

Kiss Balázs [szerk.] Politikai szöveggyűjtemény. Budapest, Rejtjel, 2000.

Országgyűlési napló, 1953. II. kötet

Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, 1956. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága, Budapest, 1957.

Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, 1969. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1970.

Interjúk, beszédek, visszaemlékezések

Aczél Tamás–Méray Tibor: Tisztító vihar. Budapest, Noran, 2006

Barcs Sándor-interjú. Készítette Kubinyi Ferenc 1987-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 81. sz.

Bernáth László: Volt egyszer egy Esti Hírlap. Kézirat

Érdemes volt dolgozni. Interjú Polgár Dénessel. Forrás: <http://bookline.hu/news/news.action?id=1648> (2009. február 25.)

Franka Tibor: Behívattak. Budapest, s.k., 1989.

Gáll Ernő: Napló I. 1977–1990. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2003

Javorniczky István-interjú (2005). Készítette: Takács Róbert. Kéziratban.

Kelen Béla-interjú. Készítette Murányi Gábor 1987-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 101. sz., 886.

Kornai János: A gondolat erejével. Budapest, Osiris, 2005

Marosán György: A párt harca a tömegekért. Budapest, Kossuth, 1959

N. Sándor László-interjú. Készítette Molnár Adrienne 1995-ban. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 666. sz.

Németi Irén-interjú. Készítette Markovics Ferenc 2004-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 793. sz., 290.

Pethő Tibor-interjú. Készítette Murányi Gábor 1989-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 189. sz.

Polgár Dénes-interjú. Készítette Molnár János 2006-ban. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 831. sz.

Sitkei Bála: Újságíró éveim. Kiskunfélegyháza, Nexus Bt., 2003.

Soltész István-interjú. Készítette Murányi Gábor 1991-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 363. sz.

Sugár András: Ötven év titkai. A hatalom és én. Budapest, Kairosz Kiadó, 2008

Réti Ervin-interjú. Készítette Molnár János 2007-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 851. sz.

Várkonyi Endre: Túlélőtoll. Budapest, Ex Libris Kiadó, 2009, 380–394.

Vince Mátyás: Hogyan született a HVG? Beszélő 1998/11. Forrás: <http://beszelo.c3.hu/98/11/14vince.htm> (2008. május 21.)

Tartalomjegyzék

I. Hogyan írjuk meg a korszak sajtótörténetét?	1
II. A tömegkommunikáció a „szocialista nyilvánosság” és politika egészében	4
5. Az ideológia mint a nyilvánosság feltételrendszere	4
6. Nyilvánosságkép és szocialista demokrácia	12
7. A sajtószabadság elméletei	20
8. Agitáció, propaganda, tömegkommunikáció, tömegbefolyásolás	25
III. A tömegkommunikáció struktúrája és politikai újságírás orgánumai	31
1. A tömegkommunikációs nyilvánosság struktúráját alakító tényezők	31
2. A központi napilapok köre	41
3. A helyi sajtó térnyerése	47
4. A politikai hetilapok és folyóiratok	51
5. A politikai újságírás elektronikus fórumai	55
6. A hivatalos nyilvánosságon túl	62
IV. A sajtóirányítás szervezete a Kádár-korszakban	66
1. A pártirányítás szervezetrendszere	67
a. A döntéshozó pártszervek	67
b. A Központi Bizottság osztályai és titkárai	70
2. Az állami szervezetrendszer	76
a. A Tájékoztatási Hivatal	76
b. Egyéb kormányzati szereplők	82
c. A Minisztertanács mellett működő bizottságok	88
d. Alsóbb szintű párt- és állami szereplők	89
3. Társadalmi, gazdasági és a tömegtájékoztatáson belüli szereplők	93
V. A sajtóirányítás gyakorlata	101
1. A sajtóirányítás szervei közti feladatmegosztás	101
d. A sajtó tájékoztatása	101
e. Előzetes tervezés	109
f. Értékelés mint az utólagos cenzúra eszköze	113
2. Az előzetes cenzúra – és a sajtószabadság problematikája	119
a. A sajtószabadság intézményes megközelítése	120
3. Az előzetes cenzúra sajátos formája – az öncenzúra	126
VI. A tájékoztatáspolitikai és a tájékoztatás	134

4. A tájékoztatáspolitikai elvek, elképzelések fejlődése	134
5. A külpolitikai újságírás gócpontjai	144
a. A külpolitika szolgálat	144
b. A Szovjetunió, a nacionalizmus és a szocialista országok	149
6. A belpolitikai újságírás dilemmái	157
a. A belpolitikai újságírás helye	158
b. A rendszerkritika, tabuk és a belpolitikai újságírás	164
c. A bírálatok helye	172
d. Sajtóviták és döntések előtti viták	178
e. A belpolitikai újságírás szűrkesége – és a hírek	184
i. A hírek és tudósítások rangja	185
ii. A musz-anyagok világa	187
iii. A protokoll-görcs és oldása	188
iv. Az országgyűlési tudósítások	192
f. A rendkívüli helyzetek csapdája	194
g. A publicisztika vergődése	197
5. A gazdasági újságírás sajátosságai és dilemmái	205
 VII. A magyar „újságíró-társadalom”	 214
1. Az újságíró-társadalom összetétele és változásai	214
c. Az újságírók nyilvántartása	214
d. Az 1956 előtti változások az újságíró-társadalom összetételében	216
e. Életkor és nem szerinti megoszlás	218
f. Származás és eredeti foglalkozás	220
g. Politikai feltételek	221
h. Iskolázottság, műveltség	223
i. Szakmai képzettség, tapasztalat	226
2. Politikai megbízhatóság és szelekció	228
a. A forradalom utáni rendteremtés	228
b. Professzionizálódás és/vagy politikai elvárások	232
c. A sajtó káderei	235
3. A rosszul fizetett újságíró mítosza?	241
4. Politikus-e az újságíró?	247
d. Az önmeghatározás körei	247
e. Összefonódások	248
 VIII. Az újságírók körében élő normák	 254
6. A hivatalos normarendszer	254
7. Az újságírás szerepéről folytatott viták az ötvenes évek közepén	256
8. Az elfogadás	260

9. Az egyensúlyozó újságírás	264
10. Alternatív normák az újságírásban	269
IX. Az olvasó szempontja és az olvasó mint közvélemény	278
3. A határozatok olvasóképe	278
4. A közvélemény megismerése	280
X. Zárszó helyett – a személyek szerepéről	291
Bibliográfia	295
Tartalomjegyzék	309